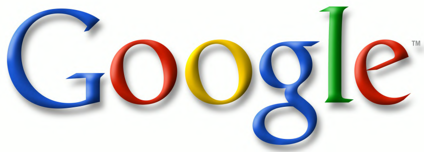

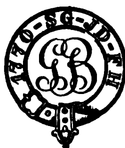

B 974,361

GEORG BRANDES

SAMLEDE SKRIFTER

TRETTENDE BIND

(SUPPLEMENTBIND)

KJØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1903

INDHOLD

INDLEDNING

I Forordet til mine *Samlede Skrifter* blev det bemærket, at Udgaven ikke vilde indbefatte Alt hvad jeg i mit Liv havde offenliggjort. Den blev endda langt omfangsrigere end det efter den oprindelige Beregning havde tegnet til, og indbefattede bl. A. foruden tidligere samlede Ting 1200 Sider, der endnu ikke var udgivne i Bogform.

Ikke medtaget blev Alt, hvis Form var polemisk, Alt, hvad der ikke var umiddelbart tilgængeligt for Læseren, og en Mangfoldighed af kortere Artikler, hvis Optagelse vilde have bragt Værket til at svulme altfor stærkt.

En Forfatter er imidlertid uheldigt stillet, hvis han ikke selv samler og tager Vare paa hvad der — uanset dets større eller ringere Værd — bærer Præget af hans Aandsform. Ti, som Erfaringen viser, hvad han selv lader slippe ud af sine Hænder, det kaster andre Hænder sig over. Er en Skribent naaet til at gøre sit Navn tilstrækkeligt bekendt, saa roder fremmede Fingre i hans literære Levned og fremstiller dette saaledes, som formentlig Overlegenhed finder for godt. Og denne Overlegenhed har des friere Spil, jo mere han har overladt til dens Vilkaarlighed.

Denne Synsmaade har bestemt mig til at udgive et Supplement til mine Samlede Skrifter, og jeg aabner dette første Supplement-

bind med mine tidligste polemiske Artikler, paa hvilket et Udvalg af andre vil følge, blandede med Arbejder, der kun vil fremstille og belære. Med Hensyn til disse ældste Artikler og de Par Spydigheder, de indeholder mod enkelte udmærkede Forfattere som Professorerne Høffding og Wilckens, hvis Velvilje er mig en Ære, jeg ikke kan mistænkes for at ville forspilde, og hvem jeg derfor mindst af Alt vilde krænke, maa det være mig tilladt at minde om det smukke Brev fra J. L. Heiberg til Carsten Hauch (28 Januar 1841), i hvilket denne efter med Hjertelighed at have modtaget Hauchs udstrakte Haand og forsikret ham, at en gammel Fejde imellem dem ikke har efterladt Gnist af Uvilje i hans Sind, siger ham, at et Optryk af nogle polemiske Artikler fra hin Tid «ingenlunde kan eller bør forstyrre det gode Forhold», som til hans Glæde nu bestaar dem imellem: «Jeg véd vel, at denne Fornyelse af hvad man i én Henseende kunde ønske glemt, lettelig misforstaas». Men, siger han «det eksisterer nu engang, og i Literaturen saa vel som i den politiske Historie kan Fakta ikke alene ikke forandres, men det er endog Pligt at samle og opbevare dem.» Ganske saa vidt som J. L. Heiberg gaar ikke jeg. Mangfoldige polemiske Enkeltheder overgives bedst til Glemselen, og det kunde f. Eks. ikke falde mig ind at genoptrykke mine polemiske Udfald fra Nietzsche-Fejden 1889—90 efter at Høffding har udeladt sine af Samlingen *Mindre Arbejder*. Men til nogle af de literære Fejder, hvori jeg er bleven indviklet, vil man maaske i Fremtiden vende tilbage. Meget, som nu synes kun at have historisk Interesse, kan, naar beslægtede Foreteelser atter opstaar, paany blive aktuelt.

Overfor en kritisk Forfatter deler Læseverdenen sig i to Grupper, en større, der læser ham, ifald den interesserer sig for de Stoffer, han behandler, og en mindre, der interesserer sig for Forfatteren selv. I de *Samlede Skrifter* var, som det i Forordet udtrykkelig blev sagt, hele Eftertrykket lagt paa det Stoflige.

Hensynet til det store Publikums Trang til Belæring var det ene afgørende dèr. Hvad der ved Æmnernes Art hørte sammen, blev aldrig splittet ad, var det end frembragt paa vidt fra hinanden liggende Tider. Og Intet var medtaget, som kun ved Behandlingsmaaden kunde gøre Krav paa nogen Opmærksomhed.

I Supplementet skulde gerne ogsaa Et og Andet finde Plads, som kun kan fængsle dem, der forud nærer Interesse for den Skrivende og som læser ham, selv om Æmnet han behandler, er dem ligegyldigt. Den kritiske Fremstilling af en Personlighed er jo en selvstændig Kunst og kan vurderes omtrent som Portrætmaleriet uden Hensyn til om Læser eller Beskuer kender Genstanden eller ej. Fægtekunsten i aandelige Tvistemaal er ligeledes en lille Kunst for sig, og kan more Læseren, som en Fægteøvelse kan fornøje Tilskueren, uden Hensyn til den Pris, hvorom der fægtes.

Med andre Ord foruden den bredere Læseverden, der søger Oplysning om Stoffet, gives der ogsaa et finere udviklet Publikum, der mere tiltrækkes af Forfatterpersonligheden end af det Æmne, den i Øjeblikket dvæler ved. Til dette henvender Supplementbindet sig.

April 1903.

G. B.

STRIDEN OM TRO OG VIDEN

A. C. Larsen: Samvittighed og Videnskab

(1866)

Skrifter af filosofisk Indhold egner sig i Almindelighed ikke synderlig til Anmeldelse i et Dagblad, og vover en eller anden begejstret Mand engang Forsøget, falder det, som Erfaring viser, lettelig ud til et «videnskabeligt Digterværk» i Løjtnant v. Buddinges Stil. Da nu lærde Bedømmelser med Rette anses for utilstedelige, er Følgen den, at vore Blade angaaende videnskabelige Æmner vrimler af yderst korte, ubeviste og tidtnok ubevislige Paastande, som Publikum vel har faaet en sand Virtuositet i at nedsvælge ganske raa, men hvis Tal alligevel intet forstandigt Menneske kan føle Lyst til at forøge. Der er da ikke Meget, som indbyder til at anmelde et Flyveskrift, som ikke hører Underholdningsliteraturen til; men da dette med mere end almindelig Dygtighed behandler en Sag, som ikke blot har Krav paa udbredt Deltagelse, men forlængst har lagt Beslag paa en saadan, bør den Læsekres, Skriftet kan vente sig, gøres opmærksom paa dets Fremkomst.

Det indeholder en, tildels i Meddelelsens Form, men hyppigere forsvars- og angrebsvis fremsat teologisk Grundbetragtning, og har som videnskabeligt Skriftemaal særlig Interesse, idet Forfatteren besidder en filosofisk Dannelse, der bliver sjældnere og sjældnere blandt Nutidens Teologer, og som hjælper ham over de første Skær, paa hvilke Flertallet med ophøjet Koldsindighed sidder fast i et fælles Skibbrud.

Skønt Bogen kun paa enkelte Steder ligger i Fejde mod Nulevende, vil den dog rimeligvis blive betragtet som et Stridsskrift, og Hr. *Larsen* vil for en Del selv bære Skylden, eftersom han i et Forord navnlig har betonet sit angribende

Sigte. Den Del af Bogen, der har øjeblikkelig Interesse, er desuden den bedste, og man maa være Forfatteren taknemmelig, fordi han har havt Mod og Vilje til at indlade sig paa en Drøftelse af de Grænsespørgsmaal angaaende det indbyrdes Forhold mellem Tro og Viden, om hvilke der saa sjældent høres et klart og oplysende Ord; Trangen til at faa disse Spørgsmaal besvarede har allerede længe hos de Studerende trængt al anden Trang til filosofisk Kundskab tilbage, og ikke én af Videnskabens indre Opgaver ligger dem halvt saa meget paa Hjerte som denne Grænsestrid. Vel har Adskillige slaaet sig til Ro, men nærmest saadanne, der vilde føle sig fuldkomment tilfredsstillede ved enhversomhelst forsonlig Løsning; det er jo menneskeligt, at man helst vil have baade i Pose og i Sæk, og det er naturligt, at man saa ikke tager det saa nøje med, om man faar rent Brød i Posen eller ej. Men *deres* Antal er langt større, som efter faa Aars Forløb næsten ikke har beholdt andre Indtryk tilbage af Professor *Nielsens* aandfulde og frugtbare Lærervirksomhed end dem, der forholder sig til de nævnte Vanskeligheder, og for hvem disse Spørgsmaal bestandig er brændende. Denne Tilstand er hverken god eller sund, saa meget mere som hine Indtryk aldrig er rigtig klare. I Professor Nielsens Filosofi, der endnu bestandig udfolder sig frodigt for de Studerendes Øjne, er nemlig dette Punkt i streng Forstand det springende Punkt, den egenlige «Uro», der gav Tankebevægelsen Fart, drev Opgaverne frem og forhindrede den geniale Arbejder fra noget Øjeblik at søge Hvile i stivnede Former. Men det har syntes, som var det en Betingelse for det Heles Liv, at dette inderst æggende Spørgsmaal bestandig blev holdt aabent, at Vunden ikke lukkede sig, hvor Tænkeren var dybest saaret af Guden. Ikke som om der intet Svar blev givet, men Besvarelsen er mere skikket til at fremkalde nye Spørgsmaal end til at bringe de allerede opkastede til at forstumme.

Allerede i Professorens *Propædeutik* fra 1857 indeholder de Afsnit, der behandler det omtalte Forhold, en tydelig Selvmodsigelse; de lader Tro og Viden, skønt «absolut uensartede Principer», forsones i én Bevidsthed, eftersom Striden imellem dem «ikke hidrører fra det Principielle», og denne Modsigelse er ikke senere bleven hævet. Professor Nielsens Standpunkt er her overhovedet et saadant, at han vil kunne finde to Slags Modstandere, for det Første dem, der forsvarer den bestaaende Teologi, for

det Andet dem, der angriber den i dens Rod og Grund; hine vil Prof. Nielsen tillivs som Teologiens Angriber, disse, der søger at kuldkaste Teologien, maa stræbe at godtgøre deres Ret til at kalde Prof. Nielsen selv for Teolog. Den Modstander, der nu er optraadt, staar i de førstnævntes Række. Han kæmper som Teolog for Alter og Arne, uden Nag eller Nid, men ikke uden Blik for de Blottelser, hans overlegne Modpart frembyder. Det lykkes ham ikke at bevise, hvad han egenlig havde sat sig til Formaal, nemlig at Teologien endnu har Livskraft, og der turde være gode Grunde for, at et saadant Bevis maatte glippe; men han godtgør utvivlsomt, at Prof. Nielsen ikke fra sit Standpunkt kan kaste Vrag paa Teologien, selv om en vis bestemt Teologi og en vis bestemt Dogmatik er sprængte.

Forfatteren har endnu en Fortjeneste. Den naturlige Ærefrygt for Kierkegaards Minde har paabudt Tavshed om hans Værker; de har faaet Lov til at tale uden at nogen summende Flok af Ræsonnerende har forstyrret Indtrykket af den mægtige Monolog. At dette var Ret, vil enhver Dansk forstaa; en Tysker vilde aldrig fatte det, og Kierkegaards norske Trompeter, Hr. Dietrichson, maaske allermindst. Men ligefuldt, det var det Rette. Dog har deraf fulgt en Ulempe, nemlig en Forstening af visse Kierkegaardske Sætninger i skintilforladelige Fortolkninger. Paa saadanne Punkter maa da en Undersøgelse af Kierkegaards Mening sættes i Gang, og i Afhandlingen om Paradokset har Hr. Larsen indledet en saadan.

Men naar nu disse Fortrin er fremhævede, saa er dermed ogsaa udtalt det Bedste, der er at sige om Bogen. Forfatteren, hos hvem man trods overvejende Selvstændighed sporer Jacobis og Schleiermachers Indflydelse, mangler dels endnu til en vis Grad Skole, dels i høj Grad Dialektik. Den første Mangel røber sig f. Eks., naar han i Slutningen af sin Afhandling om Samvittigheden saa grundigt godtgør Umuligheden af at føre et sagligt Bevis for Guds Tilværelse, at han med det samme kommer til at godtgøre Umuligheden af overhovedet at slutte fra Virkning til Aarsag, eller naar han i sin noget lægmandsagtige Fejde mod Idealisterne beviser de livløse Genstandes Tilværelse af det selvbevidste Væsens Eksistens, før dette er blevet sig bevidst. Mangelen viser sig fremfor Alt i en Sætning som denne: «Miraklet stadfæster netop Naturloven; sætter man Undtagelsen, maa man ogsaa sætte Reglen», hvori Udtrykkene *Lov* og *Regel*,

ganske som de to berømte Hajfiske, af Hjertenslyst sluger hinanden indbyrdes.

Af endnu større Betydning er Mangelen paa Dialektik. Forfatteren taler Filosofiens Sprog, han bruger dens Betegnelser, han tumler med dens Udtryk; men — Røsten er ikke dens. Man mærker i hver Linje Teologen. Forfatterens «Absolute» er — undertiden forbavsende — udialektisk opfattet, og hvorfor? Fordi dette Udtryk i hans Mund ikke betegner Filosofiens Idé, men kun er et Navn, et Skjul, en Maske, bag hvilken han søger at gøre Teologiens Gudsforestilling ukendelig. Men idet nu Begrebsbetegnelserne virker tilbage paa Tankegangen, indvikler han sig ikke sjældent i Modsigelser; snart skal f. Eks. Mennesket ikke være væsensforskelligt fra det Absolute (det Evige, det Sande), snart skal det end ikke kunne begribe Muligheden af det Absolutes Handlinger. Staar nu Forklaring mod Forklaring, Filosofiens mod Teologiens, da indtager Forfatteren følgende Stilling. Da det skorter ham paa dialektisk Evne, bliver den filosofiske Forklaring ham uforstaaelig, Mirakelforklaringen giver sig jo end ikke ud for at kunne forstaas, og det gælder da et Valg imellem dem. For dette Valg gør han saa ikke Fornuften, men Hjertet ansvarligt. At man ikke vil godkende Mirakelforklaringen, det forvirrer ham da ikke, det forstaar han saa vel; ti det beroer paa Hjerternes Forhærdelse. Her kaster Hr. Larsen det filosofiske Skrud til Side og viser sig i sit teologiske Ornat. Her er da ogsaa Grænsen for den videnskabelige Drøftelse.

I December 1865.

Efterskrift. I en Artikel om Hr. Larsens Bog i *Dagbladet* for i Gaar erklærer Hr. *Rudolf Schmidt,* at det ikke «for dennesinde» er hans Hensigt at opklare den ovenfor omtalte Dunkelhed i Professor Nielsens Lære. Dette triste Budskab bringes herved ogsaa *Fædrelandet*s Læsere.

Svar til Hr. Schmidt

(1866)

Foruden et mislykket Forsvar indeholdt Hr. Larsens Flyveskrift et Angreb, der førte Krigen over i Modpartens eget Land. Indhugget var ulige bedre end Paraden; thi en god Sag væbner Øje og Haand. I min Lørdagsartikel har jeg stræbt at sætte Angrebets Berettigelse i et skarpere Lys, og dette Punkt har jeg fastholdt som Hovedpunktet; thi paa det er det, at Interessen hviler. Kampen mod Teologien er af gammel Dato, den har *Feuerbach* og *Kierkegaard* hver fra sin Side ført med en Kraft og Følgestrenghed, som aldrig senere er bleven naaet; paa den Kamp ligger nu ringe Vægt; men saa vist som Professor *Nielsens* Filosofi er en langt betydeligere og langt intelligentere Magt end den teologiske Videnskab i vore Dage, saa vist har med Hensyn til den ethvert Tvivlsmaal, der ikke er grebet ud af Luften, og ethvert Stød, der ikke rammer Luften, en stor og væsenlig Betydning. Men end større Opmærksomhed fortjener Sagen, naar dens Pointe er et Midtpunkt, naar Spørgsmaalet er et Livsspørgsmaal af den yderste Vigtighed, af gennemgribende Indflydelse, og denne Sag er saaledes beskaffen. Den er det, Hr. *Rudolf Schmidt* behandler som en Ubetydelighed.

Hvis nu den Modsigelse, jeg har paapeget, virkelig var hævet i noget af Professor Nielsens trykte Skrifter, da var jeg visselig en større Charlatan i Filosofien, end nogen af de Flere, vort Fædreland besidder. Men det forholder sig ikke saaledes. Hr. Schmidt er saa god at sige mig en Artighed for filosofisk Dannelse, der har en Henvisning til *Grundideernes Logik* paa Slæbetov. Jeg har saa lidet Brug for den sidste som for den

første; jeg begriber end ikke, hvad Hr. Schmidt har havt i Sinde med den. I det udkomne Afsnit af *Grundideernes Logik* findes, med Undtagelse af nogle som blotte Paastande fremsatte Sætninger i den almindelige Indledning, Intet, aldeles Intet denne Sag vedrørende og kunde efter Anlæggets Natur heller Intet findes. Først ved Overgangen fra Videns Kres til Magtens kan Spørgsmaalet komme frem, om end i virkelighedsfjernere Form, og sin egenlige Besvarelse kan det først faa ved hele Logikens Overgang til Naturfilosofien.

Jeg har ikke ventet Oplysningen af Hr. Schmidt; jeg har kun gjort Løjer med et Udtryk af ham. Jeg har en grundet Tvivl om, at en Polemik med ham vilde blive lærerig og skal derfor ikke indlade mig paa den; ti hvad jeg ønsker er, at lære. Men derfor vilde ogsaa en Forklaring fra Prof. Nielsens Side være mig af den højeste Værdi, og Intet skulde glæde mig mere, end om han vilde føle sig opfordret til at meddele en saadan. Ti i dette Anliggende trænger vi ikke til Tavshed eller Tilbageholdenhed, men til Ord, der gaar fra Leveren og til Hjertet, til hensynsløs Frimodighed, til Klarhed, til Lys:

Truth, like a torch, the more it's shook, it shines.

I Anledning af Hr. Harald Høffdings Stridsskrift: Filosofi og Teologi

(1866)

Naar man gennemlæser dette Skrift for at gøre et flygtigt Bekendtskab med Forfatterens Ansigtstræk, modtager man et næsten uhyggeligt Indtryk; ti med enkelte og dobbelte Gaaseøjne i hundredevis — undertiden med et Antal af tredive paa en eneste Side — stirrer Forfatteren lig en Argus af Gaaseslægten En tungsindig i Møde fra Bogens Papir. Hos ham spiller nemlig Citaterne den samme Rolle, som den selvtilvirkede Tekst hos andre Forfattere.

Idet Hr. *Høffding* gaar ud fra, at den filosofisk-teologiske Strid i Virkeligheden allerede er afgjort, gælder det for ham kun om at gøre det klart, at Prof. *Nielsen* er den, som har sejret, og i denne Hensigt er det, at han giver en tung og pakket, efter Læserens forkjellige Standpunkt enten utilstrækkelig eller unødvendig, Genfremstilling af Kampens Historie. Mod Hr. *Larsens* Flyveskrift: »Samvittighed og Videnskab» fremfører han dernæst en Del Bevisgrunde, mest saadanne, man allerede én Gang har set paa Tryk, og retter til Slutning mod Undertegnedes foregaaende Artikler i *Fædrelandet* nogle Indsigelser, der udgør Bogens svageste, men maaske ogsaa nyeste Parti. For disse Indsigelser er jeg Forfatteren meget taknemmelig; thi de godtgør tilfulde, hvad jeg tilforn har udtalt, nemlig hvor stærkt der trænges til en Redegørelse fra Prof. Nielsens Side.

Jeg har erklæret det for en Modsigelse, at Prof. Nielsen paa én Gang kalder Tro og Viden absolut uensartede Principer

og samtidig taler om deres Forsoning i den menneskelige Bevidsthed. Hr. Høffding lærer mig, at efter Prof. Nielsens Anskuelse kan denne Forsoning ské, ikke *skønt*, men *fordi* disse Principer er absolut uensartede. Dette er temmelig langt fra at være nogen Hemmelighed; men Modsigelsen er ligefuldt betegnet ved mit «skønt». Er det tænkeligt, at to absolut uensartede Principer kan forliges i samme Bevidsthed? Lader det sig godtgøre, at Tro og Viden er slige? Jeg besvarer disse Spørgsmaal benegtende. Det turde dog være Tvivl underkastet, om der i den menneskelige Aand kunde raade to absolut uensartede Principer, uden at der indtraadte en Spaltning, hvorved hele Tilværelsen revnede, og at Prof. Nielsen selv ikke har taget det saa strengt med denne absolute Uensartethed, beviser den Omstændighed jo bedst, at han taler om Strid og Forsoning mellem hine Magter; ti absolut uensartede Magter kan hverken føre Krig eller slutte Fred med hinanden. Men lad os engang sætte, at vi her har to absolut uensartede Principer for os, ser Hr. Høffding saa ikke, hvor besynderlig al denne Tale bliver om, at man skal sætte Troen øverst og Videnskaben nederst, men ikke omvendt; ser han ikke, at ethvert Spørgsmaal om, hvad der skal sættes højest og lavest, i saa Fald vil blive endnu mere komisk, end *Poul Møllers* gamle: Hvad er højest, en Poppelpil eller et Tordenskrald? Og dog er maaske mangen stakkels Studiosus kommen galt afsted, naar han paa Eksaminatoriet svarede forkert og i sin Uskyldighed vendte op og ned paa Tro og Viden.

For at lette Forstaaelsen giver Hr. Høffding imidlertid endnu et Vink. Etiken, den filosofiske Etik, «danner en Overgang mellem Filosofi og Religion». I og for sig selv betragtet kan denne Sætning være meget fortræffelig; men i Hr. Høffdings Mund tager den sig rigtignok uforlignelig ud. Ti vistnok har Moralen altid været anset for en beundringsværdig Magt, men at den kan danne Overgangen mellem to absolut uensartede Krese, det har neppe Nogen tiltroet den. Mere end til at undersøge, hvorledes dette skulde gaa til, fristes man til at spørge, hvad der har bevæget Hr. Høffding til at sende denne Snedighed ud i Verden. Svaret er ikke vanskeligt.

For Enhver, der med et opmærksomt Øje har fulgt Gangen i Professor *Nielsens* rige Forfattervirksomhed i det sidste Tiaar, er dét efterhaanden bleven klart, at han, uden at tage noget ud-

talt Ord tilbage, paa det omstridte Punkt har, om ikke skiftet, saa dog ændret og lempet sin tidligere Anskuelse. Jeg indbilder mig langt fra hermed at udtale noget Nedsættende. En Vedkendelse af, at man har forandret sin Overbevisning fra Grunden af, det kan være et ædelt, ja beundringsværdigt Træk hos en fremragende Personlighed, og som et saadant viste denne Handling sig, da i sin Tid Professor Nielsen sluttede sig til Kierkegaard. Tillempende at udvikle den samme Grundtanke, det er, om ellers Noget. ikke blot en ærlig, men en hæderlig Sag. Det Sidste har efter min Opfattelse Professor Nielsen gjort. 1857 erklærede han, at mellem det Evangeliske og det Mytiske var der i Videnskabens Øjne ingen Forskel; men 1864 lempede han dette Udtryk saaledes, at den religiøse Etiks Overlegenhed over den rationelle forhindrede Videnskaben fra at erklære Evangeliet for Myte. Det Sidste er vel en haard Tale; det lader sig vanskeligt forstaa, at der kan gives to Slags Moral, og at nogen anden Moral kan være højere, end den rationelle, ɔ: den paa fornuftig Erkendelse af Menneskets Væsen begrundede Moral. Men lige meget, det er tydeligt, at her er sket en Lempelse; ti hermed er i Grunden den absolute Uensartethed af Tro og Viden opgivet, skønt ikke tilbagekaldt.

For Sligt har nu Hr. Høffding intet Blik; en Udvikling, der trods enkelte Ytringers tilsyneladende Protest gaar i den Retning at løfte Videnskaben fra det underordnede Forhold, hvori den tidligere var sat, kan han ikke se; men frejdig slaar han løsrevne Sætninger fra de forskelligste Bøger i Bunke og stabler den ene Modsigelse ovenpaa den anden. Han fastslaar, at hverken det Rette, Sande eller Gode vilde kunne holde sig i det virkelige Liv, hvis det ikke støttedes af «Religionen»; men ligefuldt er han overbevist om, at der gives en filosofisk, altsaa rationel, Moral, der — under den nysnævnte Forudsætning — i det mindste vil have den, mindre fornuftige, Egenskab, at der ikke kan leves efter den. Han hævder med yderste Iver, at Samvittighedsfordringer ikke maa gøres gældende i Videnskaben, men ligefuldt bebrejder han med største Ugenerthed Fritænkernes Videnskab, at den er en «vantro» Videnskab. Hr. Høffding er ingen Ven af Følgerigtighed.

Paa Skriftets sidste Side retter Forfatteren den Indvending imod mig, at, hvis jeg ikke har fundet Bidrag til Svar paa mit Spørgsmaal i det hidtil Udkomne af *Grundideernes Logik*, saa burde

jeg ikke have indskrænket mig til at ønske Oplysning af Professor Nielsen, men maatte have fundet Fejl i det Givne. Denne Indsigelse var let at forudse og er let at gendrive. Vel er det mig ufatteligt, hvorledes Professor Nielsen kan lade Miraklets Mulighed erholde Plads i sit System uden at strande i sluttelig Splittethed; men i den udkomne Part af *Logiken*, er der jo heller ikke gjort nogetsomhelst Forsøg derpaa. Jeg indser heller ikke, hvorledes Udviklingen skal kunne give, hvad Fortalen bebuder. uden at den højere Enhed af Viden og Magt, af Idealitet og Realitet, som er Værkets Grundtanke, bliver sprængt, nærmest derved, at Magtens Idé forvandler sig til Forestillingen om Almagt i teologisk Forstand. Dertil har jeg hentydet i en tidligere Artikel.

Der gives her til Lands, som ogsaa andet Steds, f. Eks. i Frankrig, visse Forfattere, der bedst kan lignes ved de bekendte store Blærer, der i sig selv er flade, slappe og indholdsløse Ting, men som ved Hjælp af Inspirationen udenfra svulmer saaledes op, at de indtager en ganske anselig Plads. Det bør siges til Hr. Høffdings Ære, at til denne Klasse hører ikke han. Han har øjensynlig en redelig Bestræbelse og et alvorligt Sind. Men disse Fortrin har ikke forhindret, at han i sit Forhold til Professor Nielsen ved denne Lejlighed har vist sig som et altfor aabenmundet Barn.

— — — — —

En sidste Replik

(1866)

Enhver Teatergænger vil have gjort den Erfaring, at selv den daarlige Skuespiller kan høste Klap og Bifald, naar han som Uskyldighedens eller Troens Ridder udtaler en ædel Grundsætning, og at Publikum stundom næsten med Mishag hører Skuespilleren forfægte en Sag, som det anser for slet. Hvis min ærede Modstander, Hr. *Høffding*, kunde faa Rollerne saaledes fordelte imellem os, at kan kom til at spille en Lysets Engel og jeg en Mørkets Dæmon, saa havde hans Sag unegtelig sejret, og den udvortes Triumf var ham vis. En saadan Vending søger han at give Forholdet, idet han beskylder mig for ikke at ville være Part, men Dommer, for ikke aabent og ærligt, men kun ad Omveje at vedkende mig en fritænkersk Opfattelse, da dog «Ingen tør deltage i Striden uden at melde, hvad han fører i sit Skjold».

Men denne Vending skal ikke lykkes ham; det er ikke Vantro mod Tro, snarere er det Klarhed mod Taage, der her staar lige overfor hinanden. Ti hvad er Undersøgelsens Genstand, hvorom spørges der ene og alene i denne Sag? Ganske vist ikke om *min* Filosofi, saa lidt som f. Eks. om Hr. Høffdings. Her er kun et eneste afgørende Punkt, som det gælder om at holde fast, og det er dette: Er Professor *Nielsen* i en Modsigelse, naar han kalder Tro og Viden absolut uensartede Principer, og dog lader dem forsones i den menneskelige Bevidsthed, saaledes at det ene sættes øverst, det andet nederst, eller er han det ikke? Han er det; ti enten er Tro og Viden ikke absolut uensartede, eller de spalter Bevidstheden helt; enten er de ikke absolut uensartede, eller der kan ikke tales om et Højest og Lavest. Det

nytter ikke som Hr. Høffding at indvende, at det jo er det samme Menneske, der har et Forhold til begge de to absolut uensartede Principer; ti Spørgsmaalet er netop det, om ikke Menneskets Bevidsthed maa splittes ulægeligt derved. Det hjælper ikke heller, som Hr. Høffding, at sige, at derfor rettes til Enhver personlig det Spørgsmaal, hvorledes han her vil træffe sit Valg. Ti hvorpaa gaar Valget ud? Hvis der vælges mellem Tro og Viden paa den ene Side og Viden paa den anden, da vælger den, som griber det Første, jo Spaltningen; vælges der derimod mellem Tro paa den ene Side og Viden paa den anden, da er jo Forsoningen i samme Bevidsthed opgivet og kun Dualismen, kun Adsplittelsen bliver, om den end forlægges fra det enkelte Menneske til Menneskeheden. Det nytter overhovedet ikke som Per Degn at besvare simple og tydelige Spørgsmaal med højst gaadefuld og uforstaaelig Tale.*)

Jeg anser mig ikke, som Hr. Høffding giver sine Læsere at forstaa, for ufejlbar; jeg anser ikke engang Professor Nielsen derfor, hvad Hr. Høffding uden Tvivl meget lettere havde tilgivet mig; men er jeg end ikke saa ubeskeden at antage det for umuligt, at jeg kan fejle, saa er jeg dog endnu langt mindre saa taabelig, at jeg uden en klippefast Tillid til Sandheden af min Sag skulde have saf Pen til Papiret mod en saa højtbegavet og mig saa overlegen Mand som Professor Nielsen. Hvad jeg fører i mit Skjold, er altsaa dette: en Overbevisning, fuld og fast, om at enhver Dualisme (Tvehed) er umulig, og at som Følge deraf Professor Nielsens Lære paa dette Punkt er uholdbar. Hvad Filosofi jeg forøvrigt har, eller om jeg overhovedet har nogen, det er dette Spørgsmaal ganske lige saa uvedkommende, som hvad jeg mener om Tyrkernes Affærer.

Jeg har styrket min Bevisførelse, idet jeg godtgør, at Professor Nielsen selv ikke har kunnet fastholde den absolute Uensartethed. Hvis denne virkelig fandt Sted, da maatte enhversom-

*) For at ikke Hr. Høffding paany skal sende mig mine egne Vendinger tilbage under de Tegn, jeg ikke vil nævne, og tilmed her se bevist, at jeg behandler Professor Nielsen som «Delinkvent», tilføjer jeg, at af denne Lignelse lige saa lidet følger, at jeg i det Hele er nogen Erasmus Montanus, som at jeg har bedrevet den Udaad som hin «at slaa Rasmus Nielsen 3 til 4 Gange bag i Nakken med knyttede Næver og derhos altid raabe: «*Probe Majoren, probe Majoren!*» (1. Akt 6. Scene).

helst Form af religiøs Tro kunne forenes med Professor Nielsens Filosofi. Men spørger man f. Eks.: kan man paa en Gang være Katolik og Tilhænger af Professor Nielsens Lære? saa er Svaret kun i saa Fald: Ja, ifald Tro og Viden er hinanden aldeles uvedkommende, men: Nej, ifald der skal tages Hensyn til Katolicismens Etik; ti det er dog vel utvivlsomt, at denne ikke er den rationelle overlegen. Idet Professor Nielsen lader Overlegenheden af Religionens Etik være det Afgørende, er hans første Standpunkt opgivet. Da Hr. Høffding imidlertid tror at kunne forsvare Sætningen om den dobbelte Etik som Overgang mellem Filosofi og Religion, skal jeg gerne følge hans Tankers underlige Gang.

Der er, siger han, en Modsætning mellem Videnskaben og Livet. Idet det Godes Idé i Gerning skal virkeliggøres, træder denne Modsætning saaledes frem, at den rationelle Etik viser sin Utilstrækkelighed, og Nødvendigheden ses — ikke af den religiøse Etik, som man foreløbig maatte vente, men — af «Religionen». Nu spørger jeg: hvad forstaas da ved den religiøse Etik? Er den en Videnskab, eller er den blot et andet Navn for det Positivt-Religiøse? Er den det Sidste, hvorfor da den forstyrrende Benævnelse? Men er den det Første, saa er Sagen simpel og Forvirringen klar. Ti da maa jo i Kraft af den selvsamme Modsætning mellem Videnskab og Liv ogsaa denne Etik blive utilstrækkelig, saa snart som den skal bruges i Livet, og der maa atter tyes til noget Højere. Men, ikke at tale om, at den rationelle Etiks Betydning, som dog skulde hævdes, ved denne Tankegang indskrænkes til mindre end Intet, saa faar vi her en Række af Videnskabeligt, Overvidenskabeligt, Overovervidenskabeligt osv., der ikke taler til Fordel for dette Forsvars Logik. Hvis det at være et sædeligt Menneske indeholdt saadanne logiske Forviklinger, saa ser jeg vel, at man med Hr. Høffding maatte spørge: Kan man paa en Gang være Etiker og Videnskabsmand? Men ellers er dette Spørgsmaal ikke let at forstaa. — Nej, det staar fast: gør Etiken Overgangen fra Filosofi til Religion, saa er disses absolute Uensartethed opgivet, og det bedste Bevis for denne Læres Uholdbarhed er det, at Professor Nielsen ikke blot har opgivet den her, men, som jeg har vist det, ogsaa paa andre Punkter. Saaledes, naar der gives Miraklets Mulighed Plads i *Grundideernes*

*Logik.**) Ti Forskellen mellem Filosofiens Absolute og Teologiens almægtige Gud er den, at denne ikke som det Absolute er betinget af sine egne Betingelser; men denne Forskel hæver Logiken, idet den sætter Miraklets Mulighed. I Logiken fremkommer da den samme Fordobling som i Etiken. Ligesom det ikke lader sig forstaa, hvorledes den religiøse Etik kan undlade at faa tilbagegaaende og tilintetgørende Virkning paa den rationelle, saaledes lader det sig ikke tænke, at den ubetingede Personlighed i Kraft af sin Selvbestemmelse kan løfte sig op over sine egne Selvbestemmelser, uden at disses Betydning tilintetgøres, det vil sige: uden at Naturens og Aandens Love, som vi kender dem, bliver til Intet, til Skin. Jeg forstaar, at man med Kierkegaard kan støtte sin paradokse Tro ved at forkaste Videnskaben; men jeg fatter ikke, at man, som Professor Nielsen, kan opgive Tvivlen om Videnskab og dog beholde hin Tro, i det mindste ikke uden at man nødes til at gøre de Samvittighedskrav gældende mod Fritænkeren, som man ikke vil taale, at Teologen retter til En selv. Denne Udtalelse kan maaske forklare Hr. Høffding, hvad han saa meget interesserer sig for at vide, nemlig hvad det er, jeg anerkender hos Kierkegaard. Kun meget uselvstændige Mennesker forstaar dog ved Anerkendelse ikke Andet end en slet og ret Vedhængen gennem tykt og tyndt. Hvad jeg beundrer hos Kierkegaard er blandt meget Andet hans Overensstemmelse med sig selv.

Dette er mit sidste Ord til Hr. Høffding. Nu er vel Intet mig fjernere end af Professor Nielsens Tavshed at slutte, at han vil godkende, hvad der af mine Modstandere er gjort gældende imod mig, eller at disses Indlæg virkelig skulde indeholde den rette Fortolkning af hans Anskuelse; men jeg tror, at det havde været til Gavn for Sagen, om han havde tilkende-

*) Det blev mig først betydet, at Problemets Løsning var givet i den udkomne Del af *Logiken*. Jeg svarede, at den ikke fandtes der og efter Værkets Anlæg ikke kunde findes. De Samme, der tænker sig Tro og Viden afspærrede i to forskellige Rum i Bevidstheden, beskyldte mig da for at hylde en Rubrikfilosofi. Jeg svarede, at jeg forstod Værkets Grundtanke saaledes, at Miraklets Mulighed ikke lod sig forberede eller udlede, men kun kunde fremkomme ved et Spring. Nu negter Hr. Høffding sig ikke den Bebrejdelse mod mig, at jeg ikke har paavist den Fejl i det allerede Udkomne, som jeg selv erklærer der ikke findes.

givet dette. Et haandgribeligt Resultat kunde en Tankestrid som denne ikke bringe; men det er mit Haab, at har mine Udtalelser ikke givet andet Udbytte, saa har de dog maaske gjort en og anden i Stilhed Stræbende, der har Mod til at dømme, Vilje til at dømme ærligt, Forstand til at dømme rigtigt, opmærksom paa, hvor Vanskeligheden ligger.

Om Selvansvarlighed

(1866)

Forf. til «Julen hos Elise» har paa Gads Forlag udgivet et Skrift «*Om Selvansvarlighed*», hvilket som Eksempel kan tjene til Oplysning af følgende Sætning i «*Enten — Eller*»: «Der gives en Ræsonnementspassiar, der i sin Uendelighed staar i samme Forhold til Resultatet som de uoverskuelige ægyptiske Kongerækker til det historiske Udbytte». Ti disse Ord angiver det rette Synspunkt for en Bog, der som denne er uden Fynd i sit Udtryk og uden Gang i sine Tanker, benløs i sin Bygning, leddeløs i sin Sammenføjning og blodløs i sin Udførelse.

Forfatteren har stillet sig det priselige Formaal at være almenfattelig, men han har ikke indset, at Fattelighed opnaas meget bedre ved en Tankens Tugt, der udelukker taaget Bredde, uvedkommende Indskud, Gentagelser og Trivialitet, end ved nogen af disse lidet glimrende Laster selv; han har fremdeles fulgt den priselige Plan at lade alle tidligere Arbejder om dette Æmne uomtalte; men det synes næsten, som om han tillige selv enten ikke har læst eller ikke forstaaet dem; thi ellers er det ubegribeligt, at han end ikke har været i Stand til med Bestemthed at *stille* sit Problem, selv om han hverken formaaede at løse det eller at hugge det over. Hans Skrift hører da saa lidet til dem, der klarer den store Mængde en Videnskabs Resultater, som til dem, der fører Literaturen videre; det burde ikke være udgivet som selvstændig Bog; det kunde i forkortet Form have hævdet sig en Plads i et af vore to teologiske Tidsskrifter.

Bogens Grundstemning er en dyb Fornemmelse af vore Evners Ufuldkommenhed til at løse Tilværelsens Gaader. For-

fatteren begynder altid med teologisk at hemmelighedsfylde Forholdene for saa bagefter at erklære dem for uforklarlige. Om *Samvittigheden* siges der f. Eks., at skønt den maa staa i en vedvarende Forbindelse med det altstyrende Princip, er det «*aldeles uforklarligt*, hvorledes Forbindelsen finder Sted og vedligeholdes«; om *Livet* hedder det, at Livskraften (!) giver sig kun tilkende, naar den er forbunden (!) med en legemlig Tilværelse, «men hvorledes Livskraften forbinder sig med det Legemlige, saaledes at dette kan producere sig i et nyt Individ, er det *Uudgrundelige*». Sommetider forudsætter han Grader af Forstaaelighed indenfor dette Uudgrundelige, som naar han i følgende Sætning skifter Ret imellem Teisme og Panteisme: «Er et levende, fornuftigt, personligt Væsens første Oprindelse og hele Virken som almægtig Gud *ufattelig*, da er en upersonlig Grundkrafts Oprindelse og Produktionskraft det ikke mindre; men Verdenslivet, dets Øjemed og Maal, bliver *dog mere forstaaeligt*, naar det betragtes som udgaaet fra en personlig Gud». Sommetider opgiver han derimod aldeles Ævred som i følgende modløse, naive, men i Forfatterens Mund naturlige Erklæring: «vi tilstaar, at vi aldrig kan vinde nogen Klarhed i vor Tanke om de Ting, der ikke lader sig fremstille for vore Sanser».

For at vinde Fodfæste i dette Mørke gaar Forfatteren nu snart ud fra teologiske Forudsætninger som den om en oprindelig Sædelighedstilstand, der senere er gaaet tabt, eller som den om Arvesynden, snart appellerer han som første Forudsætning til vor *Følelse:* den positive Religion bekræftes af «vor egen indre Følelse» eller af «den renere Menneskenaturs uvilkaarlige Følelser», og en modsat Anskuelse, som rigtignok «vel kan have Noget for sig i, hvad vi paa sanselig Maade erfare om den Udviklingsgang, Verden har gennemgaaet» [altsaa i det, hvorover vi efter Forfatterens Mening ene kan komme til Klarhed], gendrives derved, at «der ligger Intet i den, som kan tiltale den menneskelige Følelse». Naar først denne Rettesnor for Sandhed bliver antagen, vé da Læren om Infusionsdyr og Trikiner; thi sandelig disse Dyr har Intet, der tiltaler den menneskelige Følelse.

Paa det nu angivne Grundlag bestemmes Forholdet mellem Tro og Viden saaledes: «Den ene er vunden ad praktisk Vej, gennem Erfaring, ved Betragtning af det Synlige, som kan iagttages af Alle; derfor kan Forestillingen derom ogsaa lade sig

konferere med og lade sig berigtige efter den Forestilling, Andre har dannet sig derom, og naa en saadan Sikkerhed, at vi kan betegne den som *Viden*. Forestillingen om det højere (!) Aandelige bliver derimod af mere (!) subjektiv Natur, fordi den ikke har noget Synligt at knytte sig til, som er iagttageligt for Alle paa samme Maade; vi betegner den som *Tro.*» Efter denne smukke og nøjagtige Begrebsbestemmelse bliver blandt Andet Logik og Generalbas Tro; men med en ung, moderne Dames hele elskværdige Ugenerthed er Forfatteren vis paa at blive forstaaet, naar han ophænger Troen ved det rummelige Komparativ, man kalder «det Højere».

Forfatteren er lige stor som Stilist og som Filosof. I første Egenskab ser vi ham, naar han lærer, at «mange Lidenskaber og Affekter kun kan fremkomme og bestaa ved *legemlig Understøttelse*, som Hidsighed og Hang til Udsvævelser» (Krop skal der til), eller naar han taler om, hvorledes det menneskelige Legeme «udvider sig fra en højst ubetydelig Begyndelse stadig i større og større Omfang». Som Tænker hører vi ham i følgende kostelige Udledning af Ærgerrigheden: «Det skønne Legeme vækker Beundring, men kun det menneskelige Legeme kan fremkalde Ære; thi det er alene Aanden, der, som Besidder af dette Legeme, bliver Genstand derfor. Det er fornemmelig det aandelige Udtryk, der nærmest giver sig tilkende i Ansigtstrækkene, som kan fremkalde Ære. Men Udtrykket er usikkert og kan ikke hos Alle gennemtrænge Legemligheden, derfor [ergo] maa Mennesket søge at tilvinde sig Ære ved sine Handlinger». Holbergs Henrik har aldrig paa vittigere Maade ført Bevis.

I Bogens syvende Afsnit: «Forholdet mellem den menneskelige Frihed og Guds Styrelse» har Forfatteren sammentrængt sin Forsknings Resultater og sin hele Forvirring Dette Afsnit retfærdiggør Guddommen. Ræsonnementet er følgende: Den Styrelse, som naaer sit Maal under Bevarelse af Friheden for de Personer, hvilke den benytter som Midler, maa betragtes som den fuldkomneste. Følgelig strider Menneskets Frihed ikke mod Styrelsens Fuldkommenhed. Da Udviklingen i Kraft af Frihed nu imidlertid ikke i alle Enkeltheder kan være overensstemmende med den guddommelige Vilje, opstaar det Spørgsmaal, om det ikke var Styrelsen værdigst at ophæve Frihedens slette og tidt for den Uskyldige ulykkebringende Virkninger ved en overordenlig Indgriben, ved Miraklet. Forfatteren benegter dette. Hvorfor?

Hans Slutningsmaade er værd at høre: «Hvis det Skud, der rettedes mod den Uskyldiges Bryst, prellede af fra dette uden at skade ham, da vilde Følgen kunne staa som et Vidnesbyrd om hans Uskyldighed, men den vilde ikke kaste noget Lys over den udøvede Handling; denne vilde kunne anstilles som en Prøve paa dens Natur, imod hvem den rettedes; den vilde ikke virke til en bedre Erkendelse af det Gode eller Slette i den Hensigt, som ledede til Handling.» Hvorledes en saadan Erkendelse af Hensigtens moralske Beskaffenhed lader sig udlede af Udfaldet, overlader vi Forfatteren at føre Beviset for, og vi retter kun for at være sikre paa at forstaa ham det Spørgsmaal til ham: Gives der altsaa intet Mirakel, intet Overnaturligt?

Man maa jo dog forbavses ved, at en saa velopdragen teologisk Filosof som Forfatteren synes at ville svare med en ligefrem Benegtelse. Men man berolige sig, det gør han ikke heller, han danner sig i Filosofien efter de bedste Mønstre. Han mener med Salomon Goldkalb «vieles for und bag, und ja und nej tillige»: «Naar vi ikke ser nogen Grund til at antage saadanne Brud paa den naturlige Orden og Lov som nødvendige for Guds Verdensplans Fuldendelse, saa udelukker dette dog ikke en guddommelig Virken, der for Mennesket maa staa som overnaturlig. En saadan maa der være; thi uden denne vilde den i Skabningen nedlagte Kraft ikke kunne vedligeholdes (!). Guds Virken som Verdens Opholder er for saa vidt en overnaturlig Virken, som den er *ufattelig* for de menneskelige Evner, men den bliver ligefuldt naturlig, naar den ytrer sig under Fastholdelsen af bestemte Love gennem en *højere* Natur». Lur Forfatteren! Der fik han paa én Gang Brug for sit *Ufattelige* og sit *Højere*, ja fik begge slaaede sammen til en højere Ufattelighed.

Som et blandt mange Vidnesbyrd om, i hvilket teologiskfilosofisk Uføre vi her i Danmark for Øjeblikket sidder fast, er denne Bog ikke uden al Interesse. Men iøvrigt véd vi intet bedre Raad at henvende til dens Forfatter end det, som indeholdes i dette gamle Dobbeltvers af *Peder Paars*:

I Fingren stikke maa i Tiden, lugte til,
hvad Tid I lever i, om mig I lyde vil.

Claudius Wilckens: Nationalitetsideens Gyldighed

(1867)

Imod en Afhandling af Provst Kofoed-Hansen: *Nationalitet og Kristendom* fremhæver Forfatteren, at Spørgsmaalet om Nationalitetsideens Berettigelse ligeoverfor Kristendommen kun er en enkelt Side af Spørgsmaalet om den menneskelige Kulturs Berettigelse overhovedet, saa at man ikke kan negte hin Idé Betydning og Gyldighed uden at bryde Staven over den hele Kultur. For saa vidt turde Hr. Wilckens have fuldkommen Ret.

Men naar han nu gaar over til at fremsætte sin egen Opfattelse af Forholdet mellem Kristendom og Humanitet, da er hans Synsmaade endnu mere uklar og modsigende end hans Modstanders. Fra Filosofiens Standpunkt forkynder han — som det synes uden ret at kende Betydningen af det Ord, han bruger — en ubetinget *Dualisme* af guddommelig Historie og menneskelig Historie, af religiøs Udvikling og menneskelig Udvikling, af Forsyn og Verdensstyrelse. Men Dualismen (Grundspaltningen) er den videnskabelige Tænknings Blusel, som Tænkeren selv dog skulde være den Sidste til at stille til Skue. Skønt Forfatteren selv erklærer, at det evige Forsyn *satte* Verdensstyrelsen til at raade over Folkenes Skæbne, fremhæver han med spærrede Typer, at Verdenshistorien, ledet af Verdensstyrelsen, *Intet, slet Intet* har at gøre med Forsynet, og dette *Intet, slet Intet* at gøre med hin.

Dette er allerede at gaa meget vidt; men endnu højere spænder Forfatteren dog Buen, naar han, bebrejdende Provst Kofoed-Hansen, at han mangler endog enhver Anelse om den nævnte mærkværdige Dualisme, beskylder ham for at være i den samme Grundvildfarelses Vold, der i Middelalderen bragte Menneske-

heden til at fastsætte *duæ veritates.* Ti hvem har vel to Sandheder, om ikke Hr. Wilckens?

Forfatteren slutter sig i denne Lære om Sandhedens Forhold meget inderligt til Professor R. Nielsen. Naar han undertiden betegner sin Anskuelse (saaledes f. Eks. den besynderlige Sætning, at «Gud satte Naturlovene til at vidne mod sig selv») som «individuel Forklaring», er Meningen heraf maaske den, at han vel ikke i slige enkelte Punkter, men i hvad han for Resten fremfører, betragter sig som Organ for Professor Nielsens Lærdomme. Har han heri Ret, da finder det Anvendelse paa Danmark nu, hvad Holberg siger i *Niels Klim:* «Der gives adskillige blandt de europæiske Lærde, der med lige Iver dyrker baade Teologien og Filosofien; som Filosofer tvivler de om alle Ting, som Teologer derimod tør de ikke negte nogen Ting».

P. S. V. Heegaard: Indledning til den rationelle Etik

(1867)

I mere omfattende Betydning af det Ord *Indledning* kan enhver Forskole, gennem hvilken en Forfatter fører sine Læsere ind i en Videnskab, kaldes en Indledning til denne. Baade en Etikens og en Sædelighedens Historie kunde f. Eks. afgive en Forberedelse til Studiet af Videnskaben om det Gode. Men af saadanne Propædeutiker gives der for enhversomhelst Lære kun én uundværlig, nemlig den, der har selve Læren til Genstand. Den ikke vilkaarligt valgte, men nødvendigt krævede Indledning til Etiken besvarer det Spørgsmaal: Hvad er Etik? Etikens eget Problem er: Hvad er det Gode? Da Forfatteren straks efterat have fastsat Etikens Begreb gaar over til at udvikle det Godes Væsen, saa har han ikke givet nogen Indledning i snevrere og egenlig Forstand.

Men, kunde man sige, lige meget med Navnet: hvad yder Bogen? Hertil er Svaret, at en Etikens Historie har Dr. Heegaard, der intet Hensyn tager til Tidsfølgen, ikke villet give; han har kun villet benytte Enkeltheder af Historien til at anskueliggøre de forskellige mulige etiske Principer. At aflede disse er Opgaven for hans Værk. Da det Inddelingsprincip, som fastsættes, nemlig Modsætningen imellem det Objektive og det Subjektive, imidlertid er en Modsætning, der viser sig i enhver og ikke blot i den etiske Idé, bliver det Gode ikke betragtet efter sit ejendommelige Væsen, men kun fra sin almenlogiske Side; de særlig moralske Begreber som Pligt, Dyd, Samvittighed tjener efter Planen kun til at oplyse den nævnte Modsætning, deres etiske Ejendommelighed kommer da ikke frem, og

ligesom Grundmodsætningen, saaledes er ogsaa den imellem Virkelighed og Væsenlighed og den imellem Umiddelbarhed og Refleksion, hvorpaa Underinddelingen beror, rent metafysisk.

Men, kunde man sige, her er jo dog et Inddelingsprincip; er *det* blot fastholdt, da bør man ikke videre gaa i Rette med Forfatteren. Desværre slippes det lige saa hurtig, som det er opstillet. Væsenhedsetiken er ikke underinddelt, den subjektive Etik er slet ikke inddelt, og dog var der aldeles intet i Vejen for, at de valgte Synspunkter kunde anlægges. Selv om der ikke gaves historiske Repræsentanter for alle Former — hvilke dog let kan findes — saa krævede Principerkendelsen, paa hvilken Forfatteren lægger saa megen Vægt, at de i det mindste alle opstilledes.

Dog, Dr. Heegaard ønsker maaske af Læseren den Indrømmelse, at det er mindre vigtigt, om Principet for Underinddelingen skifter, hvis kun Hovedinddelingsprincipet er fastholdt. Vi retter da vor Opmærksomhed paa dette. Men det er vel klart, at skal den subjektivt-objektive Etik være tredje Led i Rækken, saa kan den ikke have Former under sig, der paany erklæres for ensidig subjektive som Kierkegaards Etik. At den ikke destomindre har det, er kun forstaaeligt derved, at Forfatteren her aldeles har skiftet Inddelingsprincip. De historiske Foreteelser, der fremstilles i tredje Afsnit, findes sammen, ikke fordi deres Etik har et subjektivt-objektivt Præg, hvad den ikke gennemgaaende har, men fordi de i Modsætning til de foregaaende stiller sig i et afgørende Forhold til det Kristeligt-Religiøse.

Dette er ikke heldigt, men lad saa være! Vi vil uden Stridighed følge Forfatteren ogsaa her og blot prøve, hvilke Former der maa fremkomme, naar saavel det Rationelle som det Positivt-Religiøse er givne som Forudsætninger. Man kan da — for at bruge Forfatterens Udtryk: Tro og Viden — enten forkaste Troen for Videns Skyld (som Feuerbach) eller omvendt Viden til Fordel for Troen (som Kierkegaard), eller man kan hævde Gyldigheden af begge, og da enten i Enhed (som Teologien) eller i ubetinget Sondring (som Nielsen). Af disse Former overspringer Dr. Heegaard aldeles den teologiske Etik: en Etiker som Schleiermacher kommer ikke med, medens Nielsen, der slet ingen Etik har skrevet, behandles med megen Vidtløftighed. Vil Forfatteren nu sige, at den teologiske Etik er for

ubetydelig til at tages med, da vil dette ikke være nogen Aarsag i hans Mund, eftersom han som Repræsentant for en af Formerne har opstillet Feuerbach, om hvem han selv bemærker, at denne ikke har noget etisk Princip. Vil han sige, at den teologiske Etik er en Form, som intet fornuftigt Menneske behøver at tage Hensyn til, da maa han huske, at det Spørgsmaal endnu er uafgjort, om ikke det samme kan siges om den Retning, der vil hævde Tro og Viden i absolut Uensartethed. I ethvert Fald kan man ikke forkaste den teologiske Etik uden gennem en Kritik; at lukke Døren for den er en Udvej, men ingen videnskabelig.

Det nye Inddelingsprincip var Modsætningen mellem det Rationelle og det Positivt-Religiøse, hvilket sidste Dr. Heegaard haardnakket behandler som enstydigt med det Religiøse i Almindelighed, ret som gaves der kun én positiv Religion i én eneste Bekendelse. Men hvorfra kommer det Religiøse, der falder ned som en Bombe i Bogens Slutning? Er det nok til en Principerkendelse, at vi ikke tager fejl af Subjektivt og Objektivt, Religiøst og Rationelt, uden at disse Begreber i mindste Maade ses som Principbestemmelser, som Ytringer af samme Væsen? Forfatteren siger blot, at den aabenbarede Religion vitterlig er en Aandsmagt Men hvad beviser det? For Principerkendelsen neppe Meget.

Og hvad beviser det, at Forfatteren kalder det Religiøse en tvetydig Bestemmelse, eftersom det baade kan tages i rationel og antirationel Forstand; thi hvorfra kommer det Antirationelle? Ja, det kommer fra Aabenbaringen. Og Aabenbaringen? Ja, den er der nu engang. Men er den derfor antirationel? Da er der dog saa megen Tanke og Fornuft i det gamle og nye Testamente, at det i det mindste holder det Mirakuløse Stangen. Vil man drage det Religiøse ind i Udviklingen som bestemt positiv Religionsform, saa maa man tage Følgerne deraf og med det Samme drage det ind i Undersøgelsen. Vil man ikke dette, men gaar paa ganske umiddelbar Maade ud derfra, saa lad det ske til Gavns, og lad os faa en Katekismus! Den er ulige nemmere end disse indviklede Fremstillinger, der dog kun kan paastaa, ikke godtgøre. Men her er den Dualisme brudt frem, der nu trænger stærkt ind i vor filosofiske Tilstand, og som viser, at denne hverken er mere eller mindre end en Krise. Den svækker det Religiøse, der som

ubetinget fornuftstridigt bliver en afmægtig Aandskraft, og den svækker Fornuftbuddene, hvilke man berøver de dybeste Elementer, for at lægge dem over i det Antirationelle, hvad der ikke betyder meget Andet end at skrinlægge dem. En saakaldt rationel Etik, der ikke kan og ikke tør paa sin Maade behandle de etiske Spørgsmaal, som enhver Aabenbaring behandler paa sin Maade, er uden Avlekraft og betydningsløs; den bliver højest en Etik, der «lader sig anvende i det borgerlige Samfund og Staten, som de i Virkeligheden er», men ikke af et Menneske, i hvem det Etiske under hvilkensomhelst Form rører sig kraftigt.

Det ældre Inddelingsprincip bringes af Forfatteren i Forbindelse med det ny derved, at den subjektivt-objektive Etik betegnes som den, der er sig bevidst, at den er Teori og ikke Praksis, medens Repræsentanterne for den blot objektive og blot subjektive Etik siges hildede i den Illusion, at Teori og Praksis uden videre falder sammen — et stærkt Udtryk i Sandhed, naar man erindrer, at blandt hine saaledes Fejlende findes Tænkere som Kant og Fichte. Men til denne ny Modsætning af Teori og Praksis, dette tredje Inddelingsprincip, der ligesom det andet kommer himmelfaldent i Slutningen af Bogen, til dette er der jo ikke taget mindste Hensyn i det tidligere. Man skal da altsaa tænke de tidligere Former om igen under dette Synspunkt og saaledes gøre det Arbejde, Forfatteren skulde have gjort. Han siger selv, at man fra dette Synspunkt har større Sympati for Aristoteles, Stoikerne og Epikuræerne end for Hegel og Fichte, men hvorfor blot Sympati? Den hele Ordning bliver en anden, Hegel og Aristoteles kommer slet ikke mere i Klasse sammen. Om Forholdet imellem de to sidst fremkomne Inddelingsprinciper udtaler Dr. Heegaard sig nu desuden aldeles ikke med Klarhed; det ses vel, at den praktiske Etik kan være baade rationel og religiøs; men for den første forekommer der ingen selvstændig Repræsentant, den findes kun som Udviklingstrin under R. Nielsen.

Forfatteren har altsaa egenlig villet betragte de etiske Former under et tredobbelt Synspunkt, nemlig dels efter Modsætningen: subjektiv-objektiv, dels efter den: rationel-religiøs, dels efter den: teoretisk-praktisk. Hermed er der imidlertid opstillet tre Inddelingsprinciper. Var nu end Leddelingen nok saa uklar, saa kunde dog i Kraft af Dialektiken disse tre meget vel være forenede. Under hver af dem maatte alle Formerne kunne

stilles; de maatte gennemtrænge hverandre paa ethvert Punkt. Det burde været vist, hvorledes det Subjektive er det Objektive, at begge er det Religiøse, begge det Eksistentielle, det Eksistentielle det Teoretiske osv., indtil det hele Kresløb var sat i Virksomhed. Saa kunde Forfatteren med frelst Samvittighed have gjort sine Sondringer. Nu stritter Formerne uden indre Sammenhæng, uden al Dialektik udvortes ud fra hinanden, og dog er Forfatterens Standpunkt det dialektiske, saa dialektisk, at han endog, hvad Kierkegaard vilde undres ved, lader selve Grænsen mellem det Rationelle og Antirationelle være af dialektisk Natur.

Et Spørgsmaal paatrænger sig til Slutning, et meget vigtigt, nemlig dette: Har Forfatteren selv noget Standpunkt? Fordi han f. Eks. fremstiller Feuerbach som en rationel-ateistisk Etiker, der ingen Etik har, deraf følger naturligvis ikke, at Forfatteren er en saadan. Og fordi R. Nielsen fremstilles som den, der giver en religiøs og rationel Etik, kan man dog ikke forudsætte som Forfatterens Antagelse, at en saadan har Gyldighed.

Hvad der skulde vise dette, mangler, nemlig en Kritik af Nielsens Anskuelse. Den mærkelige Kendsgerning finder nemlig Sted, at da Forfatteren kommer til de Punkter, der som de afgørende i højeste Grad krævede en Kritik, saa lukker han meget beskeden sin kritiske Kniv, den han i det Foregaaende saa kraftigt og tappert har brugt. Professor Nielsen er uden Sammenligning den betydeligste Repræsentant i den hele sidste Klasse, og Forfatteren lader ham spille en forunderlig Rolle. Han er Repræsentant for en særegen Form, men som saadan er han Repræsentant for Repræsentanter for andre Former, der ingen særegen Stemme har faaet, f. Ex. for den rationel-religiøse. Fremdeles er han en Kritik over det Hele og altsaa ogsaa over sig selv, og endelig er han Hovedrepræsentant for Etiken, uagtet han ingen Etik har skrevet.

Hvad vilde man sige, hvis en Kunstdommer holdt Foredrag om en figurrig Gruppe af Billedhuggerkunst, og efterat have givet Bedømmelsen af de mindre betydelige Figurer, forsvandt, naar han skulde bedømme Hovedfiguren, der kastede det egenlige Lys over det Hele? Kunde han undskylde sig med, at Hovedfiguren maatte tale for sig selv, og at han ikke vilde sige Andet, end hvad Hovedfiguren tydelig sagde? Nej, saa kunde han spare sig hele Foredraget; ti skal hans Tilhørere kunne bedømme Hovedfiguren, saa kan de ogsaa bedømme

hele Gruppen. Enten holder man et Foredrag, og saa holder man det til Enden, eller man overlader det til Andre, selv at klare sig Sagen, og saa bliver der slet intet Foredrag af.

Er det altsaa Heegaards Mening, at Nielsens Standpunkt er hans, saa maa han sige det; det maa ikke være et Forhold, hvorom man kun véd Noget fra en mere eller mindre paalidelig Haand. Hvilken Anskuelse der ligger til Grund for Kritiken, er nu en Hemmelighed. Kun dette staar fast, at har Forfatteren intet andet Standpunkt end Professor Nielsens, saa er det ligesaa forunderligt at se R. Nielsens Navn mellem de øvrige Tænkeres, som det vilde være at se Forfatterens eget; er han derimod ikke Et med Professor Nielsen, da har han neppe vist stor Selvstændighed eller Uafhængighed ved at lade dennes Anskuelse staa ubedømt.

Gensvar til Hr. Dr. P. S. V. Heegaard

(1867)

I en Antikritik, hvis Tone ingenlunde er retfærdiggjort ved Tonen i den Anmeldelse, imod hvilken den er rettet, har Hr. Dr. P. S. V. Heegaard ikke forsmaaet at benytte det gamle Fif, hvormed den, der i en aandelig Strid af gode Grunde ikke ønsker Svar, undertiden forsøger paa at kneble Modstanderen, og hvis Recept er denne: «Dersom Hr. N. N. nu, hvad der kunde ligne ham, skulde føle en Trang til at have Slutningsrepliken, saa staar det ham frit for etc.», hvilket er udlagt: «Da jeg for min Del intet andet Værge har end at fremsætte Benegtelser og opkaste Beskyldninger, som ikke kan staa et Øjeblik længere, end til Gensvar kommer, saa føler jeg en inderlig Trang til om muligt at afskære min Modstander Ordet.»

Gør det mig nu end ondt ikke at kunne tilfredsstille en saa dybt følt Trang, saa beder jeg dog Hr. Doktoren være overbevist om, at jeg tilfulde forstaar og skatter den. Det er ganske forklarligt, at Dr. Heegaard, fejret og hyldet af saa sagkyndige Bedømmere som dem, han har fundet i *Illustreret Tidende* og *Berlingske,* har begyndt selv at anse sit Arbejde for godt og grundigt, og at det har været ham en ubehagelig Overraskelse at finde en Kritiker, der var af modsat Mening; men han burde have taget denne Kendsgerning med mere Ro; han burde have stræbt at fatte Tankegangen i min Artikel, i det mindste hvor den ligger lige for Næsen, og han vilde da ikke have stanset midt i Læsningen af en Sætningsforbindelse for at jamre over den første Halvdels Meningsløshed.

Her et Eksempel paa, hvorledes Hr. Doktoren har læst. I min Anmeldelse fandtes følgende Ord: «Et Spørgsmaal paatrænger sig: Har Forfatteren selv noget Standpunkt? Fordi han f. Eks. fremstiller Feuerbach som en rationel-ateistisk Etiker, der ingen Etik har, deraf følger naturligvis ikke, at Forfatteren er en saadan. Og fordi R. Nielsen fremstilles som den, der giver en religiøs og rationel Etik, kan man dog ikke forudsætte som Forfatterens Antagelse, at en saadan har Gyldighed.»

Dr. Heegaard river nu den ene Sætning om Feuerbach ud af dens Sammenhæng, kan ikke fatte Meningen med denne Udtalelse, eftersom intet fornuftigt Menneske kunde falde paa at slutte saaledes, og raaber: «Hvortil altsaa Bemærkningen?» Hvis min ærede Modstander nu virkelig ikke i rolig Tilstand formaaede at indse, hvortil denne Bemærkning tjener, saa vilde det være forgæves, om jeg forsøgte paa at forklare ham Sagen; og det er kun, fordi han øjensynlig under Nedskrivningen af sit Indlæg har befundet sig i en Tilstand af uklar Ilterhed, at jeg giver ham den nødvendige Oplysning ind med Skeer: De to opstillede Tilfælde (det med Feuerbach og det med Nielsen) er ensartede; hvis Intet kan sluttes af det første, saa kan heller Intet sluttes af det andet, og det er som Følge heraf i selve Bogen uoplyst, om Forfatteren er *med* Professor Nielsen eller *imod* Professor Nielsen, eller om han slet ingen Mening har.

Hr. Doktoren viste sig i sin Bog som fuldendt Diplomat, vogtede sig omhyggeligt for at antyde en selvstændig Opfattelse, og udførte den Æggedans, ikke i noget Punkt at fjerne sig fra Professor Nielsen uden dog med en Stavelse at antyde en Overensstemmelse med ham, kort sagt: han optraadte som en forsigtig Mand.

Nu er vel Forsigtighed en uvurderlig Dyd, en Borgmesterdyd, som man siger — og hvem véd, om ikke Dr. Heegaard har forfejlet sine Dyders Kald ved endelig at ville være Filosof! — men der forekommer dog Tilfælde her i Livet, hvor man maa opofre den. Der udkræves kun, at En viser sig saa paatrængende at spørge, om Hr. Doktoren, der «er med» i Andres Udvikling, da slet ingen egen Udvikling har, saa nødes han til at tilstaa, at han endnu aldrig har tænkt paa Andet end det Gamle, at sværge paa Lærerens Ord, ja, han anstiller sig næsten fornærmet over den Mistanke, at han selv kunde have en Anskuelse, og udleder sin Modtagsomhed overfor Professor Nielsen

«simpelthen» deraf, at man ikke kritiserer det Standpunkt, hvorpaa man selv befinder sig*). Men hvorfra i al Verden skulde jeg vel vide Noget om Dr. Heegaards Standpunkt, da den eneste Vej dertil gik gennem en Slutning, om hvilken Hr. Doktoren selv (ubesindigt) erklærer, at intet fornuftigt Menneske kunde falde paa at gøre den?

Nej, Hr. Doktorens Avisartikel yder en Oplysning, om hvilken hans Bog ikke giver mindste Vink, og Dr. Heegaard har ved at meddele den ombyttet sit Overmod med en Beskedenhed uden Lige. Det være nu langt fra mig at beskylde min Modstander for «Effektjageri»; men mon ikke ligefuldt den Beskedenhed, han her har lagt for Dagen, skulde gøre sin Virkning? Mon ikke mangen Fader eller Formynder skulde sige til sin Myndling: «O, min Søn! spejl Dig i denne modne Mand! Skønt ikke mere ganske ung, skønt Doktor i Filosofien og Privatdocent, skønt Forfatter af en Bog, der indgyder Ærefrygt alene ved sin Tykkelse, er han dog saa beskeden endnu ingen anden Mening at have end den, hans Lærer har.» O! visselig vil Hr. Doktoren, uden at have tilsigtet det, opnaa en saadan Virkning, og hans Beskedenhed vil forplante sig fra Slægtled til Slægtled.

Nu er vel Beskedenhed en uskatterlig Dyd, efter Nogles Mening endog en Ynglings skønneste, men der gives ikke desmindre Tilfælde her i Livet, hvor en Beskedenhedsytring bliver Et med en Falliterklæring. Hr. Doktoren er i en stor og beklagelig Vildfarelse, naar han mener, at man vel behøver et eget Standpunkt for at skrive en Etik, men ingenlunde for at skrive en Indledning til samme, og i en anden ligesaa stor, naar han antager, at min Anke over hans Mangel paa Standpunkt har sin Grund i en Forveksling af Indledningen til Etiken med Etiken selv.

Dr. Heegaard er kæk nok til at forkaste min Bestemmelse

---

*) Dr. Heegaard taler om «at være med i Udviklingen», omtrent som Katten og Hønen hos Andersen om at spinde og lægge Æg. Han synes at mene, at man som *studiosus perpetuus* maa have hørt alle Professor Nielsens Forelæsninger, dem for Russerne og dem for de Dannede med, hvis man vil have Lov til at tale med om filosofiske Genstande herhjemme. Ja, han opfordrer mig endog — ikke uvittigt — til at kontrollere, om han rigtigt har gengivet Professor Nielsens Tankegang efter Foredrag, der endnu hverken er holdte eller trykte.

af, hvad en Indledning til Etiken vil sige, med et simpelt: Dette er urigtigt. Vi skal se, med hvad Ret. Det er allerede besynderligt, at min Modstander vil pukke paa en bestemt Forklaring af Titlen paa hans Bog, ret som var «Indledning til Etiken» et blandt Videnskabsmænd gængse og antaget Navn paa en Videnskab. Men det er endnu mere besynderligt, at saa forsigtig en Forfatter ikke er forsigtigere med den Begrebsbestemmelse, han giver. Naar han siger, at man ikke kan udvikle, hvad Etik er, uden at forklare, hvad det Gode er, saa er dette en Selvfølge, absolut forstaaet; men relativt taget er det galt, ti gøres der ingen Forskel paa Videnskaben om en Videnskab og paa denne selv, bliver Videnskabernes System til en jævn og ensartet Taage. Og naar han mener, at Indledningen til Etiken bør bestaa i Etikens Metafysik, saa løber han sig fast i følgende Tvangsvalg: Enten faar han en almindelig Metafysik, der falder udenfor de særskilte Videnskabers, hvilket er Nonsens, eller han nødes til at indrømme, at det særegne Fags Metafysik ikke er nogen selvstændig Videnskab, men maa bestaa af Laanesætninger fra den almindelige Metafysik. Saaledes forholder det sig virkelig; derfor er f. Eks. det Skønnes Metafysik heller aldrig bleven opstillet som en særegen Videnskab. Det Morsomste er imidlertid, at Dr. Heegaard i Kraft af sin Synsmaade følgerigtigt maa fordre som filosofisk Propædeutik selve Metafysiken, hvorved han dels kommer i Strid med den sunde Fornuft, hvad der her er af mindre Betydning, dels i Strid med sit eget Orakel, Professor Nielsen, der i Overensstemmelse med min Opfattelse bestemmer Propædeutiken som den Videnskab, der besvarer Spørgsmaalet: «Hvad er Filosofi?»

Dog jeg skænker Dr. Heegaard hans dristige Paastande om dette Punkt; lad ham definere Indledningen, som han lyster, saa Meget staar dog urokket, at hvad en Indledning end er, maa den være en organisk Bestanddel af det System, hvortil den fører, og hvoraf den omfattes, og da maa ogsaa samme Liv, samme Aand, samme Princip pulsere i Indledningen som i Systemet, og Principløshed være ligesaa forkastelig i hin som i dette. Hvor kan da en saa beskeden Mand som Dr. Heegaard tro, at han med sin beskedne Mangel paa Standpunkt er skikket til at skrive Indledningen?

Eller har Dr. Heegaard maaske alligevel et Princip, et

Princip uden Standpunkt? Hvad har han vel stillet mod min bestemte Paavisning af hans holdningsløse Vaklen mellem tre forskellige Inddelingsprinciper? Ikke et Ord, ikke et Bogstav! Saa frejdig kan ellers er til at benegte, her overhører han Kritiken og gør klogt deri. Og er hans Tale om Underinddelingen maaske heldigere end hans Tavshed om Hovedpunktet? Kan noget mere Bagvendt tænkes end at Hr. Doktoren opfordrer *mig* til at vise, hvad tvingende Grund der er til at underinddele Væsenhedsetiken ɔ: til at sønderlemme Fænomenet over det Hjul, hvorpaa han selv har lagt det?

Jeg svarer: Hvis der i Virkelighedens Begreb ligger en tvingende Grund til Underinddeling i «umiddelbar» og «reflekteret» — og det maa vel Hr. Doktoren antage, siden han inddeler saaledes — da maa der ogsaa ligge en saadan Grund i Væsenheden. I modsat Tilfælde vilde jo nemlig hine to Bestemmelser falde udenfor denne — en skøn Ontologi. Eftertrykket hviler paa det Principielle, paa Helheden af alle de brugte principielle Bestemmelser, der maa udgøre en Enhed. Dersom det Historiske ikke svarer, saa er det værst for Hr. Doktoren. Det er ham, ikke mig, der skal faa Stoffet og Principerne til væsenlig at falde sammen; det er ham, der har registreret, idet han har været ude af Stand til at vise Overgangen mellem det Historiske og det Principielle, og det vil neppe lykkes ham at opveje sin Undervægt med den troskyldige Erklæring, at han «ikke har givet saa Lidt endda af Principudvikling». Det bliver ikke vissere, fordi han selv forsikrer det.

Dog, Dr. Heegaard har jo erklæret, at en Kritik af hans Arbejde, der som min ikke tager alle Spørgsmaalene op forfra og ikke udfører det uoverkommelige Arbejde at sætte det Rigtige i det formentlig Urigtiges Sted — den Kritik «er ikke værd at agte paa», og denne Sætning har maaske gjort Indtryk paa En og Anden. Men hvor kan en Forfatter, der efter egen Tilstaaelse kun har en Helhedsanskuelse paa anden Haand, af en Dagbladsanmeldelse paa halvtredje Spalte kræve saa meget Mere, end han selv har givet paa halvfemtehundrede Sider? Anmelderen har alene leveret Paastande, siger han, uden Bevis. Det er kun halvt sandt, men lad saa være! Mod disse stiller han andre Paastande, mindst ligesaa ubeviste, til-

syneladende rigtignok uden at være sig bevidst, at han ikke yder Mere.

Men saa staar endnu det Spørgsmaal tilbage, hvilke Paastande Bogens tænkende Læser nødsages til at indrømme, hans eller mine, og jeg overlader det trygt til de Kyndige at dømme os imellem.

R. Nielsen: Grundideernes Logik

Med et Par Ord at give en Forestilling om Tankegangen i *Professor R. Nielsens «Grundideernes Logik, 2den Del»* lader sig ikke gøre. At levere en Kritik vilde være endnu vanskeligere. Men det skal blot siges, at det vilde være en Skam for vort Fædreland, om et Værk som dette ikke skulde finde talrige Købere blandt det store Publikum, som bestaar af ældre eller yngre Elever af den udmærkede Universitetslærer og Skribent, hvem det skyldes. Det sidst udkomne Bind er forfattet med en logisk Virtuositet, en Skarphed og Bestemthed i Udtryksmaaden, en allestedsnærværende Livlighed og Flugt i Fremstillingen, der maa vække den stærkeste Beundring, og som gør Læsningen ligesaa tiltrækkende som lærerig. Selv den for slige Undersøgelser forholdsvis fremmede Læser vil finde store Partier, der paa en almenfattelig og tillige ny, original og genifuld Maade behandler Problemer, som den almindelige Ræsonneren idelig kommer tilbage til og aldrig ved egne Kræfter formaar at løse. Saadanne er f. Eks. Spørgsmaalene om Sprogenes Oprindelse og Betydning, om Ordets Nødvendighed som Udtryk for de guddommelige Tanker, om Guds Forudviden og Alvidenhed, om Verdens Skabelse, om Forudtilværelsen osv. Skriftet er gennemvævet med en om umiskendelig Overlegenhed vidnende Kamp imod Madvig, imod Sibbern, imod Martensen o. Fl. som Repræsentanter for énsidige eller forældede Synsmaader, og med Angreb førte fra nye Standpunkter imod Fortidstænkere som f. Eks. Kant og Hume, der kaster et ejendommeligt Lys over disses Fortjenester og Vildfarelser.

Eftersom Stedet her er saa lidet egnet til en kritisk Udtalelse, skal vi kun om et ganske enkelt Punkt tillade os en Bemærkning. Da *Grundideernes Logik* under Professor Nielsens Behandling ikke er bleven nogen strengt afgrænset Videnskab, og da Forfatteren viser en gennemgaaende Bestræbelse for at indoptage saa Meget som muligt af det givne religiøse Forestillingsindhold, opdukker hist og her Antydninger af Forfatterens bekendte Anskuelser om Fornuftomraadets Grænser imod det Religiøse, skønt Værket endnu kun bærer svage Spor af de uhyrlige Lærdomme, som Dr. Heegaard i sit sidste Skrift har fremstillet som Professor Nielsen tilhørende. Hjørnestenen for hele denne Lære er imidlertid den Kierkegaardske Opfattelse af «Paradoxet», og kunde det blot lykkes at vise, til hvilke fortvivlede, ja afsindige Følgeslutninger Fastholdelsen af dette Standpunkt nødvendig maa føre, da er der Haab om, at uden videre Kritik den hele derpaa opførte Bygning vil falde sammen. Men et Tilknytningspunkt for et saadant Forsøg har Logikens Forfatter selv givet. Idet han vil godtgøre, at den Kant'ske Kategori *Tingen i sig* er et rent Taagebillede, fører han Beviset saaledes: «Kant kan ikke undgaa at fælde en Dom om *Tingen i sig*. Han maa sige om den, at den *er*. Men er det først bevist, at Forstandskategorien *Væren* maa være bestemmende for *Tingen i sig*, da gælder det Samme om alle de øvrige Kategorier.»

Intet kan være klarere og rigtigere end denne Tankegang. Men hvor er det da muligt, at den geniale Forfatter af *Grundideernes Logik* kan mangle Øje for, at netop selvsamme Bevisførelse lader sig anvende mod Begrebet «det Paradokse», som han dog har lyst i Kuld og Køn. Absurditetsfilosofen maa vride sig, saa Meget han vil, han maa dog tilstaa, at kan han ikke udsige Andet om Paradokset, dette Uigennemtrængelige, Ubegribelige, saa maa han dog fastsætte om det, at det *er*. Men Væren er en Fornuftbestemmelse. Og hører nu «Paradokset» til en Kres, hvori Begrebet «Væren» har Gyldighed, saa hører det ogsaa til en Kres, hvori alle Fornuftbestemmelserne har Gyldighed. Men hvad ligger heri? Intet Ringere end den himmelraabende Modsigelse, at det Paradokse som Grundord modtager lutter fornuftbestemte Omsagn. Vil man undgaa den, da gives der ingen anden Udvej end at forstumme, ɔ: ikke alene at indeslutte sig i en Isolerthed, hvori man, skønt man ikke umiddelbart kan

meddele sig til Andre, dog forstaar sig selv — men at forstumme ubetinget, at blive stum som Fisken er stum, ophøre med at være Menneske. Dette er Tvangsvalget. Fastholder man «det Paradokse», da vil man efterhaanden komme til at optømre et System som Astronomiens ptolemæiske, hvor den første falske Gisning bestandig kun kunde opretholdes ved andre ligesaa fortvivlede, paa samme Maade som det fornuftstridige Paradoks allerede har gjort et «rationelt Paradoks» (!) nødvendigt. Men da vil ogsaa en skøn Dag det klare copernikanske Fornuftsystem staa som det sejrende uden al Kamp ene ved den Alt overvindende Magt, der ligger i det Sandes hellige Simpelhed.

Dualismen i vor nyeste Filosofi

(1866)

I. Indledning

Der er i Professor *Rasmus Nielsens* Opfattelse af Forholdet mellem Videnskaben og Bibeltroen Noget, der nødvendigt maa vinde ham Manges Hjerter. Man fornemmer en med Tilfredshed forenet Beroligelse, en glædelig Bekræftelse paa, hvad man maaske uden meget Haab har ønsket, ved at høre en Tænker udtale sig saa strengt om den menneskelige Tankes Afmagt, ved at se en saa stor og omfattende filosofisk Begavelse være sig Filosofiens Begrænsning saa bevidst. Man kom til Filosofen kun altfor vant til den indtil Forslidthed gentagne Vending, at den Dannede — undertiden med Stolthed, undertiden med Smerte — føler sig løsreven fra de Forudsætninger, hvorpaa den Ulærde og Enfoldige med Fortrøstning bygger, og man gaar bort, bestyrket i sin Tillid til, at det kun er den overfladiske og umodne Filosofi, der fører bort fra Bibeltroen, men ikke den dybe, virkelige Forstaaelse af hvad der kan forstaas.

Og i Tilfredsstillelsen blander sig Beundring. Det er den samme Mand, der med saa megen Iver og Varme har hævdet Fagvidenskabernes Selvstændighed imod en overmodig Spekulations Anmasselser, som staaende paa Højdepunktet af sin Tids Videnskabelighed, iført sin Genialitets og sin Dannelses Styrkebelte har Maadehold, Besindighed, Ydmyghed og Pietet nok til den Erklæring, at Livet er mere end Betragtningen, Karakteren mere end Intelligensen, Praksis mere end Teori og Religionen højere end Videnskaben. Andre Tænkere, ringere Tænkere, fremmede, især tyske, Filosofer har ladet sig forlede til det ilde berygtede moderne Fritænkeri, har vakt Forargelse ved Angreb paa det, som

Aarhundreders Overbevisning har stemplet som helligt: vor egen Filosofi vil under denne Tænkers Varetægt gaa i et bedre Spor; uden at give Afkald paa den Frihed, der er Tankens Ret og Livsbetingelse, vil den, ren for de Udskejelser, hvortil Videnskaben ellers overalt i Europa og tildels ogsaa her i Danmark har hengivet sig, bevare Ærefrygten for det Hellige i værdig Selvbeherskelse. Hvem har ikke nok af den golde Fejdetilstand, af Nedbrydelseslysten og Tilintetgørelsesraseriet! Hvad er smukkere og bedre end denne saa oprigtigt og kraftigt ytrede Bestræbelse for dog endelig engang at stifte Fred mellem Magter, der hver for sig af uendelig Betydning fredeligt burde samvirke til et fælles Maal!

I disse eller lignende Udtryk vil Beundringen klæde sig, og den Kres, der taler saaledes, er neppe lille. Ti denne Filosofi er i mere end én Henseende en Forsoningens Filosofi. Den forsoner ikke blot Principer, men Partier, den søger sine Venner i modsatte Lejre: Har den end, hvad det Religiøse angaar, sit hele Idé-Indhold fra Kierkegaard, saa er den dog hævet over, hvad den maa opfatte som en Indskrænkning hos dette store Geni. Den ser ikke alene som næsten Alle det i mange Maader Vækkende og Gode i det Liv, der er udgaaet fra Grundtvig og hans Tilhængere, men den har Øje for den dybe Sandhed i Grundtvigs Opdagelse, som Kierkegaard og saa mange med ham er ude af Stand til at finde Synspunktet for. Ti denne Filosofi forstaar at vurdere den friske Umiddelbarhed saa godt som den gennemførte Eftertanke; kun Mellemlaget, kun den uklare Sammenblanding af det Videnskabelige og det Religiøse, med ét Ord Teologien er den fjendsk; og dog — den er forvisset om, at Teologerne, naar de ret faar Syn paa, hvad i højeste Forstand er deres egen Interesse, vil føle Trangen til at samles under dens brede Vinger med deres forhenværende Modstandere; ti hvad de bedste iblandt disse vil, det vil ogsaa den: det ubeskaarne uantastelige Bibelords Hellighed, Troens Uafhængighed af den stadigt mere fordringsfulde og hensynsløse moderne Videnskab. Den indeslutter sig endelig ikke med sine Indviede i et afspærret Rum, den er betænkt paa at skaffe sig Udbredelse til de almindeligt Dannede, ja til Folkets store lærvillige Masse, som det er en Lyst at undervise for den, der er lykkelig nok til at have Evnen. Den er ligesaa almenfattelig, naar den

vender sig udad, som den er streng og nøjagtig i sit Forhold indadtil, ligesaa blød og forsonlig, naar det gælder om at forene, hvad Stort og Udmærket vort Fædreland har frembragt i gudelig og kirkelig Retning, som den er karakterfast og ubønhørlig imod Teologiens (for Almenheden ligegyldige) Mæglingsforsøg.*)

Hvor meget er der ikke i et saadant Program, der tiltaler det Bedste i Mennesket, og som til alle Tider vilde gøre Indtryk paa enhver moden og udviklet Aand, og hvor meget er her endelig ikke, der maa ramme netop vor Tids og vort Lands Mennesker!

Det 19de Aarhundrede gjorde tidlig Front mod det 18des Filosofi; men her til Lands maaske mere afgjort, i hvert Fald mere udholdende, end noget Steds, og den danske Literatur bærer, hvor heftigt vore Teologer end har befejdet hinanden, hverken mange eller stærke Spor af den kritiske Bevægelse, der i indeværende Aarhundrede betegner den tyske og franske Videnskab. Tiden for de religiøse Bevægelsers Genfødelse har Intet tilovers for Rationalismen; den afskyer den gamle Rationalismes Fladhed, den tvivler højligt paa, at der kan komme noget Godt ud af paany at rokke ved det positivt Religiøses Avtoritet. Den ser nødig Opgivelsen af nogetsomhelst af Aabenbaringens Udenværker; ti den føler Nødvendigheden af at være paa sin Post overfor den første Begyndelse til Kritik. Denne Aandsretning kommer Professor Nielsen med sin Lære i Møde. Han sikrer Aabenbaringens alleryderste Forskansning, idet han anbringer et gabende Svælg imellem Videnskaben og Religionen, og kaster Teologerne paa Hovedet ned deri.

Men det 19de Aarhundrede er tillige Naturvidenskabens og de store Opdagelsers Tidsalder. Er denne klar over Noget, saa er det over det, at paa Videnskabens Omraade maa vi have Marken fri, maa vi kunne forske og bestemme uanfægtet af en forældet Rettroenheds forudfattede og indskrænkede Domme. Denne Bevidsthed kommer Professor Nielsen i Møde. Naar Talen er om Videnskab, da er Talen ikke om Tro, da staar Professoren — eller vil i det mindste staa — fri og uhindret af

*) Se f. Eks. *Nordisk Universitetstidsskrifts* Tillægshefte til 10de Aarg. 1866 S. 75.

enhversomhelst bindende Fordom. Ingen nok saa utaalmodig Fritænker har herom kunnet udtale sig heftigere end han.

Hvad vil man da mere, hvad kan man endnu ønske udover denne storartede Gennemførelse af Hver sit! hvem vil vel her gøre Indsigelse, med Undtagelse maaske af Efternøleren, der endnu ikke forstaar, at Dogmatikens Tid er forbi, eller af den Indskrænkede, der ikke kan taale, at den store Almenhed delagtiggøres i Filosofiens Udbytte, eller den Enkelte, der optræder ikke for Sagens Skyld, men for at bringe sit eget lille Jeg i Forgrunden ved Hjælp af den store Sag?*)

Lad os engang vende Medaljen og se den paa den anden Side. Denne Lære, der tiltaler saa meget Godt i Menneskene og viser sig saa tidssvarende, skulde den mon ikke ogsaa henvende sig til noget mindre Godt, til det Lavere, ja til det Laveste i os? Vi Mennesker er af Naturen tilbøjelige til Slaphed og Delthed. De Fleste har gerne én Livsanskuelse i Glæde, en anden i Sorg, én i Hjemmet, en anden i Kirken. Læreren hylder helst én Grundsætning, naar han taler, en anden, naar han handler, Præsten har Møje med at leve som han præker, Købmanden har gerne én Moral i Forretninger, en anden i Livet, og Digteren besynger tidt og ofte Idealer, som allermindst genfindes i hans egne Handlinger. Den ene Verden kommer jo ikke den anden ved, den ene Haand behøver jo ikke at vide, hvad den anden gør. Og nu Videnskabsmanden! Opdragen i en vis bestemt kirkelig Tro, fra Barndommen af paavirket af en

---

*) Jfr. R. Schmidt: *Om Selvmodsigelsen i Professor Rasmus Nielsens Lære* S. 44.

Ligesom Hr. Schmidt antager, at der maa ligge noget moralsk Mistænkeligt til Grund for den Handling at træde op imod Professor Nielsen, saaledes kan Hr. Henrik Scharling ikke fatte, at man udtaler sig mod Teologien af andre Grunde end personlige. Han erklærer, at efter min Formening er Teologien ufrugtbar og upraktisk, naar den ikke kan gøre mig til en Kristen, og tilføjer belærende, at man naturligvis ligesaa lidt kan blive en Kristen alene ved at studere Teologi, som man kan genvinde sin Helbred alene ved at studere Medicin. Skønt Hr. Scharlings Morsomhed som Literaturens Mentor ikke er ubekendt, og skønt man jo vel maa være forberedt paa at træffe nogen Familaritet med Alvidenheden i et teologisk Ugeskrift, var dette Udbrud af Hr. Scharling mig dog en kær Overraskelse. Det er saa behageligt i et Tidsskrift at finde Oplysninger til sin egen Sjælehistorie og tilmed Oplysninger, som man tilforn var ganske uvidende om.

vis bestemt tilfældig Forestillingskres, den, som hersker i hans Kirke, i hans Land og i den By, hvori han lever, møder han i Videnskaben Kendsgerninger, der staar i Strid med denne Tro. Her er en Kamp at udstride, en Sejr at vinde. Men kunde Freden ikke faas for bedre Køb? Forfærdelige Tanke, at den Tro, der prækes i Ebeltoft eller i Paris eller i St. Petersborg ikke skulde være den højeste Sandhed! Forfærdelige Utroskab, at bryde med en Tro, til hvilken Ens Ebeltoftske eller Parisiske eller St. Petersborgske Forældre satte al deres Lid! Hvad er da naturligere end den praktiske Udvej at være En i Videnskaben, en Anden i Gerning, at leve Livet igennem i en forvirret Verdensanskuelse med Brokker af Fortidens og Stumper af Nutidens Livsbetragtning, men dog i sine Skrifter fremtræde iført det 19de Aarhundredes videnskabelige Skrud.

Dog saa naturligt dette end falder, der er noget Pinligt i denne Halvhed. Man samler sig vel nødigt til den kraftige, enkelte Afgørelse, men man lider heller ikke at vakle principløst mellem modsatte Synsmaader. Ingen Akkord! det er jo Løsenet i vore Dage.*) Saa langt heller en dygtig Mislyd! Halveres vil man, naar det ikke kan være anderledes, men saa vil man ogsaa halveres til Gavns.

Hvilken Lindring for den bespændte Sjæl giver nu ikke den nye Lære, der vel nødtvungen indrømmer Videnskaben dens Ret, men ligefuldt lader mig min Barnetro, ja om det saa skulde være min Ammestuelærdom i god Behold, som kort sagt hæver Principløsheden selv til Princip og skænker den Usikre netop hvad han attraar, at maatte blive hel i Halvheden, at maatte aande fuldt ud som et dobbelt Menneske. Hans Forstand trænger til Luft: den faar et Spillerum, en Tumleplads uden Grænser. Hans Følelse, der ligger i Splid med Forstanden, hans Vilje, der i Trang til udvortes Støtte, vanskeligt slipper nogen fra Fædrene overleveret Trossætning, behøver intet Afkald at gøre. Troen er berettiget, saasnart den blot er fast; dens Rige er uden Skranker, dens Omraade har ingen Grænse tilfælles med Erkendelsens Land. Hvert af de to Riger har sine Love, sin Regent, ja sin Gud, de kan ikke splidagtigt strides om det Sande; ti

*) Ibsens *Brand* var udkommet nogle Maaneder forinden.
Senere Anm.

selve denne dybe Splid imellem dem, det er Sandheden, det er Freden.

Som naar to Stormagter staar fuldtrustede imod hinanden, men Mægling indtræder, ingen Krig bryder ud, og der stiftes et Forlig, i hvilket hver af Parterne fuldtbevæbnet forbeholder sig alle sine Rettigheder, saaledes kvæles her Drøftelsen under en uvejrssvanger Pavse: ingen af de to Modstandere opgiver en Tøddel. Betragtet som en midlertidig Situation eller som en Vaabenhvile efter fordums Kampe kan denne Stilstand have sin Nytte; den er endog af Værdi for Videnskaben, hvis denne virkelig faar Lov til at leve sit Liv uforstyrret af fremmed Indblanding; men skal den opfattes som en Afgørelse af Striden, som den længe ventede Løsning af et stort Problem — og for dette bliver den udgivet*) — da er dens Svaghed saa iøjnefaldende, at det vilde være beskæmmende for vor Videnskab, om den ikke blev paapeget.

Vi saa, hvad der kunde friste endog Videnskabsmanden til at slutte sig til den nye Lære og for sin Part virkeliggøre den. Men kan Fristelsen blive endog ham for stærk, hvor meget større maa den da ikke være for Lægmanden! Sæt han fra sin Barndom af har en Trang til ubetinget Hengivelse og inderlig Tro. Sæt saa, at, naar hans Hjerte søger den positive Religion, hans Fornuft samtidig frastødes af mangen med Religionen, som det synes, uopløselig forbunden Ufordøjelighed. Forkaster han den nu ubetinget, da forsmægter hans Hjerte bestandig under sit Savn; antager han den derimod uden Forbehold i dens overleverede Skikkelse, da er det, som sloges der ham et Jernbaand om Panden. Saaledes sidder han fast i Valgets Klemme.

Sæt saa, at han en Aften træder ind i en Høresal, hvor Tilhørere af begge Køn, Dannede og Udannede, har trængt sig sammen. Det Foredrag, han kommer til at høre, er rettet mod den spekulative Teologi. Med al den Sikkerhed, som Lærdom, logisk Virtuositet og livfuld Veltalenhed giver, fremstiller Taleren, hvor farligt det i Trossager er at række Videnskaben, om det saa kun var den lille Finger. Paa Videnskabens Vegne nedlægger han Indsigelse mod de bibelske Underes Troværdighed. Han fremstiller maaske først — naturligvis bestandig fra Viden-

*) Se f. Eks. *Fædrelandet* 1866 Nr. 172.

skabens Standpunkt — Usandsynligheden, Fornuftstridigheden af nogle Mirakler, der for hans Tilhøreres Indbildningskraft er uden Glans, men som er deres Forstand til desmere Anstød. Endnu føler den lyttende Kres sig ikke foruroliget, snarere fornemmer den en Sindets Lettelse ved engang at give den tilbagetrængte Forargelse frit Løb. Men Taleren gaar videre, han nærmer sig maaske Undere, der for Alle staar som hellige Løndomme, det synes et Øjeblik, som vilde han forgribe sig paa dem, og en Bæven gennemfarer Forsamlingen. Følgen af Teologernes Forklaringsforsøg er nu gjort tydelig.

Da vender Taleren Foredragets Timeglas. Med varm Begejstring, med endnu større Veltalenhed fremstiller han Miraklet set i Troens Lys. Og nu, da den kritiske Tilbøjelighed har faaet Lov at udrase, nu, da man har lært at skælve for den Tankegang, man nylig var villig til at slaa ind paa, nu omfatter man med samme Lidenskab Stort og Smaat, det mest ophøjede religiøse Bud og det mindst betydende Under. Alt synes lige helligt og kostbart, da Faren for at miste det neppe er forsvunden. Hvad har nu Tilhøreren i en saadan Time ikke gennemfølt og gennemlevet, hvor har alle hans Evner tumlet sig frit! Fornuften og Trostrangen er lige tilfredsstillede, hin fordi den har faaet Tilladelse til at kaste hele Mirakelflokken ud af Videnskabens Forport, denne, fordi den har faaet fuldkommen Frihed til at lukke hele den samme Skare ind ad den Bagport, som aabnes Miraklet i den Enkeltes virksomme Liv. Frem og tilbage synes lige langt; men den Hørende har brugt sine aandelige Kræfter, og han har én Gang for alle lært, hvorledes han har at behandle Forstanden, hver Gang dens Utaalmodighed paany skulde udsætte ham for Forargelsens Anfægtelser. I hans Glæde undgaar det ham, at hvad her er foretaget kun er en skrømtet Bevægelse, at, da det Gudsbegreb og det Begreb om Verden, som Professor Nielsen stiller imod Teologiens, efter Professorens egen Opfattelse ikke er det sande, ikke Virkelighedens, saa er den Strid, som her er ført mod den spekulative Teologi kun en Skinkamp, en kvantvis Fægtning, som Holberg kalder det, og Alt, hvad her er sket, kun en Ompostering af det Overfornuftige fra Videnskabens til Livets Omraade, en taktisk Forandring, svarende til den, som vilde være indtraadt i Kemien, hvis Kemikerne i sin Tid var blevne enige om, ikke mere at taale Brændstoffet (*Flogiston*) i deres Videnskab, men

kun for udenfor Videnskaben at have desmere glødende Forvisning om dets Tilvær.

Eller den Famlende og Usikre tyer maaske til Literaturen og stanser en skøn Dag ved Læsningen af en Side som denne, der indeholder Slutningen af en Samtale, hvori Teologiens Forsvarer kommer ynkeligt tilkort. Teologen *C.* har opstillet den Sætning, at sagligt er Alt eller Intet at kalde Under. Hertil bemærker saa *A.* som følger*):

«At et Menneske vandrer paa Havet uden at synke, er da ligesaa stemmende med Naturlovenes Uforanderlighed, som at En falder i Vandet og drukner? *C.* Mennesket, der ellers er underkastet Tyngdens Love, kan meget vel vandre paa Havet, naar det sker *teleologisk*, ifølge en fortsat Skabelse! *A.* Men saa har det, hvad Naturlovenes Uforanderlighed angaar, vel heller ikke, naar vi ret besinder os, noget for den dybere Tænkning Anstødeligt, at en Pave, Leo XII. har kunnet beatificere Minoriten Julianus, som i vort vantro, revolutionære nittende Aarhundrede fik stegte Fugle til at flyve? *C.* At jeg for mit Vedkommende antager Underet med de stegte Fugle for en dum Fabel, en Præsteløgn, hidrører slet ikke fra, at jeg i Begivenheden selv ser noget Brud paa Naturlovenes Uforanderlighed; men simpelthen derfra, at jeg ikke er Katolik og følgelig ikke kan overbevise mig om, at Begivenheden er sket teleologisk, ifølge en fortsat Skabelse. Var jeg Katolik og havde en Katoliks Tro, da skulde jeg vel være i Stand til at forsone min Tro med min Viden, mit Skabelsesbegreb med mit Naturbegreb . . .»

Hvad er her nu sket? Idet Teologiens Forklaringsforsøg er latterliggjorte, idet den indbildte Forstaaelse af Underet har vist sig at være indbildt, rammer Spotten ikke alene den spekulative Dogmatik, som den der efter sin Ledetanke formaar at begribe et saa afsindigt Under, men som den, der ikke er i Stand til at afvise det. Saaledes falder der da et latterligt Skær over selve den Underets Verden, som Dogmatiken behandler, den Verden nemlig, hvori stegte Fugle kan bringes til at flyve. Atter her føler den velvillige Læser sin Forstand tilfredsstillet. Skønt intet ved sin Ælde ærværdigt Mirakel er bleven bragt endog

---

*) R. Nielsen: Forelæsninger over *Filosofisk Propædeutik.* Efteraarshalvaar 1865 S. 159.

blot under Skyggen af en Forstandskritik, saa gotter man sig dog ved Tanken om, at man for sin Del ikke er nødsaget til at ty til saadanne Beviser som *C.* for at værge sig mod Antagelsen af den Art Mirakler, som det med Fuglene. Men denne Følelse har sin Grund i ren Indbildning, Ti optager man Samtalens Traad og tager man til Genmæle mod Hr. *A.*, da vil det vel vise sig, at hans Bevisførelse ikke er et Haar bedre end hans ydmygede Modstanders, og at hans Stilling er nok saa besynderlig som Hr. *C.*'s. Spørger man ham nemlig blot med nogle Ords Forandring saaledes: Ligger der da, hvad Naturlovenes Uforanderlighed angaar, for *din* inderste Bevidsthed noget Anstødeligt i, at en Mand i vort Aarhundrede fik stegte Fugle til at flyve? da maatte Svaret lyde som saa: At jeg for mit Vedkommende antager Underet for en dum Fabel, en Præsteløgn, hidrører slet ikke fra, at jeg i Begivenheden ser et Brud paa Naturlovenes Uforanderlighed, ti indeholder den end et saadant, tør jeg dog ikke benegte dets Mulighed; men simpelthen deraf, at jeg ikke er Katolik og følgelig ikke tror, at der er sket Mirakler paa Jorden siden det første Hundredaar; derfor brugte jeg Ordene: «i vort vantro, revolutionære nittende Aarhundrede». Var jeg en Katolik, og havde Katolikens Tro, da skulde jeg vel være i Stand til at forsone min Tro med min Viden; ti jeg staar ikke min Fornuft til Regnskab for, hvad jeg troende antager. Naturlovenes Uforanderlighed er en Regel, som kun staar fast i en Naturforfatning, der forefindes i Videnskaben og paa Papiret, men som ikke har hjemme i den virkelige Verdensforfatning, hvortil jeg i mit Liv forholder mig som en lydig Undersaat. Mod den strider intet Mirakel, som Troen erklærer for helligt og som styrker Forvisningen om Altets gennemførte Afhængighed af den ubetingede Almagt.» — Med andre Ord: ogsaa Hr. *A.* har den Mening, at i og for sig er Naturlovenes Uforanderlighed ikke til Hinder for, at de stegte Duer kan flyve os ind i Munden; han venter vel ikke, at det vil ske, men kun fordi den Tid, hvori Sligt hændte, er omme.

Naar man til En af vore Ny-Ortodokse, der ikke vil indrømme Fornuft eller Videnskab den svageste Ret til at tale med om Religionens Genstand, bemærker, at det dog i vore Dage ikke gaar an at fastholde Fortællinger som den om Sprogenes Oprindelse fra Guddommens Vrede over en formastelig Taarn-

bygning eller om Regnbuens Fremkomst som legemlig Ting i Anledning af en bestemt historisk eller uhistorisk Begivenhed anderledes end som smukke, digteriske Sagn, saa svarer den Paagældende i Almindelighed, at Bibelen slet ikke vil lære os nogen Natur- eller Sprogvidenskab, overhovedet slet ikke vil berige vor Viden, at dette er en usalig Misforstaaelse osv.

Dette Svar beror tydeligt nok paa en Fejltagelse. Hvad her siges om Bibelen gælder ikke den, men den religiøse Forkyndelse, det sædelige Bud. Dette henvender sig ikke til vor Videbegærlighed, vil ikke bibringe os nogen Kundskab om Sprogenes eller Naturforeteelsernes Oprindelse. Hvad Bibelen *vil* lære os, er vanskeligt at afgøre*). Men spørger man simpelthen, om Bibelen ikke — hvad enten den nu vil det eller ej — lærer os noget Saadant, da bliver Svaret Ja, og den Rettroende har følgelig, hvis han opgiver Bibelens Avtoritet med Hensyn til disse Punkter, en Gang for alle brudt med sit Princip.

Det kunde nu synes, som om en Lærling af Professor Nielsen i dette Tilfælde ganske vilde kunne undgaa de Vanskeligheder, hvori den Rettroende her finder sig hildet. Ti Ingen har jo stærkere end Teologiens utrættelige Bekæmper gjort Adskillelse imellem det, der vedkommer den religiøse Bevidsthed og det, der ikke vedkommer den. Man skulde tro, at disse Ting som betydningsløse for det religiøse Liv efter Professor Nielsens Lære maatte hjemfalde til Videnskabens Kritik og saaledes tabe deres Undtagelsesstilling. Men nej, det viser sig, at de opfattes som hellige Kendsgerninger. De bevares i fuld Ukrænkelighed som Mumier af den Tro, der end ikke opgiver det Døde, og det er, saa uforstaaeligt det end lyder, det Etiske i Mennesket, det etiske Krav, der sikrer disse Lig mod den

---

*) At et saadant Udtryk hyppigt høres, er kun et blandt mange Vidnesbyrd om den højst unøjagtige Sprogbrug, der har indsneget sig hos os, i Kraft af hvilken man bl. A. taler om Troen, Religionen, Videnskaben, Viljen som om personlige Væsener. Eksempler paa denne Lignelsesfilosofi yder Dr. Heegaards *Indledning til Etiken* i rigeste Maal. Her blot et: Naar han S. 446 erklærer, at Viljens Koncentration ud over det Rationelle er et Skridt, hvorved Viljen ikke gør sig nogensomhelst teoretisk Betænkelighed, da mindes man om det gamle: Dyden er ingen Fersken. — Man kunde med samme Ret tale om Skridt, hvorved Hjertet ikke gør sig mindste Hovedbrud.

kritiske Opløsning: den etiske Grundfordring nødvendiggør et etisk Ideal; det Gode kan ikke eksistere uden den Gode, den ubetinget Gode atter kun som almægtig, den Almægtige kun som ubetinget skabende, Skabelsen kan atter kun være foregaaet i de seks Dage, (se Heegaards Indledning til Etiken) og hermed er de første Led knyttede af den Kæde, der vel maa tænkes at skulle sammenlænke alle det gamle og nye Testamentes hellige Led. Den er ikke udført endnu, men Paavisningen af den hele Sammenhæng vil forhaabenlig ikke lade altfor længe vente paa sig, og den fuldstændige Sammenstilling vil da ligge for som et gennemført System, hvilket det ikke vil være raadeligt for Nogen at understaa sig til at kalde teologisk.

Spørger man altsaa Professor Nielsens Lærling: Kan man forkaste det gamle Testamentes Fortælling om den babyloniske Sprogforvirring eller det nye Testamentes om Djævlenes Uddrivelse og endda forholde sig til det sædelige og religiøse Ideal, da vil han maaske i det første Øjebliks Forbløffelse svare: Ja. Men saasnart han har sundet sig, vil han følgerigtigt benegte det: det Etiske kan ikke undvære det Religiøse, det Religiøse ikke Aabenbaringen, Aabenbaringen ikke disse Forudsætninger. Sæt saa man indvendte: Forsøg dog engang at se frit og lige paa Tingen, døm uden alle Bihensyn, antager Du disse Fortællinger for historiske eller ej? Da vilde Svaret nødvendigvis lyde omtrent som følger: «Et ligefremt Ja eller Nej kan jeg ikke give paa dit Spørgsmaal; ti ellers vilde jeg gøre Viden til Dommer om Ting, der ligger udenfor dens Rækkevidde. Som sanddru Menneske antager jeg i Sandhedens Interesse, at disse saakaldte Kendsgerninger er ganske uhistoriske; men som sædelig Personlighed antager jeg i det Godes Navn disse Sagn for fuldstændigt paalidelige og sande.»

«Men» udbryder Spørgeren «indser Du da ikke, at der gives en tredje simplere Betragtningsmaade af saadanne Beretninger. Jeg spørger Dig ikke, om de er sande, ti med Ordet Sandhed kan der gøres mange Kunster, men svar blot paa, om Du antager, at det, de meddeler, nogensinde er sket. Tror Du, at Regnbuen blev sat paa Himlen, eller anser Du det for umuligt? Tror Du at hine Afsindige var besatte af Djævle, eller tror Du det ikke?» Da lyder Svaret atter: I det Sandes Interesse antager jeg osv.; i det Godes Navn fastholder jeg derimod . . .»

og dermed maa vel Samtalen være endt. Men her kommer selv det forsonligste Sind til at mindes det lille, skarpe Vers:

«For Aandens Sol eller Præstepraasen?
Ja eller Nej! kun ingen Vaasen!»

II. Den absolute Uensartethed.

Det træffer sig saa heldigt eller saa uheldigt alt efter det Standpunkt, hvorpaa man befinder sig, at Professor R. Nielsen i Spidsen for sin Lære om Forholdet mellem det Religiøse og det Videnskabelige opstiller en Grundsætning, hvorpaa den hele Bygning hviler. Man behøver da ikke møjsommeligt at opspore Lærebygningens Grundtanke; den er udtrykt saa bestemt, at den paa ingen Maade kan forfejles. Dersom man nu ikke kan gaa ind paa den, saa behøver man ikke at indlade sig med det Øvrige; ti enten er hin Tanke følgerigtig gennemført, og da vil den gennemtrænge den hele Udvikling og paa alle Punkter umuliggøre En Tilegnelsen, eller den er ikke udfoldet følgestrengt, og saa kan man jo endnu langt mindre ønske et nærmere Bekendtskab med alle Enkeltheder.

Denne Sætning, der i adskillige Artikler i *Fædrelandet* er bleven betegnet som en tydelig Selvmodsigelse, lyder saaledes: Samme Bevidsthed kan uden Modsigelse forene Tro og Viden som absolut uensartede Principer.

«Uden Modsigelse» det er den Sikkerhedsventil, der er anbragt for at forhindre Sætningen fra at springe i Luften, og den Undersøgelse, der her skal anstilles, gaar kun ud paa at prøve, hvorvidt Ventilationen er tilstrækkelig. Den opstillede Sætning er en Grundsætning; men det er neppe for dristigt at spørge, hvorpaa den hviler. Den maa vel sagtens hvile paa de almindelige Sætninger, *at overhovedet to absolut uensartede Ytringer kan være Ytringer af det Samme* — Tro og Viden er jo principielle Ytringer ɔ: Ytringer af et Væsen, — og *at overhovedet to absolut uensartede Principer kan* — skal vi springe «uden Modsigelse» over? — *forenes i én og samme Bevidsthed.*

Lad os et Øjeblik antage, at denne sidste Sætning var sand, hvorfor staar der da kan og ikke maa? Kan de forenes, saa kan de ogsaa lade være at forenes; der er da ingen Nødvendighed, som tvinger. Og gælder ikke det Samme, naar man tager de to bestemte Principer: Tro og Viden? Uden Tvivl. Altsaa man kan forene dem og man kan lade være ɔ: Foreningen har ingen Almengyldighed. Men naar saa er, hvad bevirker da, at den, som forener dem, virkelig forener hvad der kan forenes? Her spørges, om dette lader sig gøre *klart?* Idet Striden og Forsoningen mellem Tro og Viden af Professor Nielsen er ført fra Videnskabens Omraade over paa *Eksistensens*, er det blevet vanskeligt at have Øje med, hvorledes den egenlig tænkes; ti paa Eksistensen kan man anvende det gamle Udtryk, som Hegel brugte om Schellings Absolute: den er den Nat, hvori alle Katte er graa.

Det saakaldte Eksistentielle, der gør saa stærkt et Krav paa at gælde for Livets sande fuldblodige Tæthed er i Virkeligheden lige det Modsatte, en pur Tanketing, nemlig det, der bliver tilbage, naar man fra Menneskeaandens Tilværelse i dens Helhed trækker al videnskabelig Forskning; det er da lige saa langt fra, at det Menneske, der efter den brugelige filosofiske Mundart i Ordets strengeste Forstand *eksisterer*, fører et sandt og ægte Menneskeliv, som den Hund, hvem en Naturforsker forsøgsvis har berøvet en Del af Hjernen, kan siges at leve Livet helt og virkeligt. Med hvad der foregaar i *Eksistensen* lader sig da hverken let eller sikkert føre Tilsyn. Men da Professor Nielsen jo fremfor Alt vil Klarhed, saa gaar det naturligvis ikke an, at han paa noget Punkt og mindst paa det afgørende slukker Lyset, saa at Ingen kan se, hvad der foregaar, og først tænder det igen, naar der er bragt ind og ud, hvad der skulde bringes ind og ud til Bedste for Læren.

Hvad er det altsaa, som bevirker den mulige Forenings Virkeliggørelse? Ja hvad Andet er her at ty til end den grove Umiddelbarhed, den personlige Trang, der idetmindste *kan* opfattes som en Sag, der er aldeles personlig. Dette er altsaa det af saa stort et Kor hilsede Filosofiens Mageløse: en højere Brutalisme paa Grundlag af Instinkt, umiddelbar Forvisning eller Andet af den Art. Skal vi antage denne Lære, lad os da først opgive at være Aander!

Idet man tager sin Tilflugt til den umiddelbare Drift, der som saadan er uden Almengyldighed, er man berettiget til at tilfredsstille sin personlige Trang, som man lyster. Men skønt Følgeslutningen uafviselig er denne, saa drager Professor Nielsen den dog ikke ligefrem. Hvilken er da den Kilde, hvoraf Filosofen øser det Indhold, hvormed han udfylder den ene af de i den almindelige Sætning opstillede tomme Rammer? Det er Aabenbaringen, Skriften, Religionen, hvormed da uden videre menes den kristelige Aabenbaring, Skrift, Religion, som denne opfattes i de protestantiske Lande og navnlig i den seneste Tid er bleven opfattet i Danmark. Dette kan den Videnskabsmand, der tager Professor Nielsens Lære til Rettesnor, kun gøre derved, at han efter at have teet sig som en fiffig Aand, i en Haandevending forvandler sig til en Kulsvier, der med et bredt Smil svarer paa Ens Indvendinger, at hvad man tror, det tror man og ingen Snak om den Ting — for saa atter, naar den Pust er overstaaet, at kaste Vamsen, vaske sig, rede sit Haar, tage sort Kjole paa og atter være fiffig Aand.

Hvis En skulde begaa den Gudsbespottelse at spørge, hvad *Begreb* man skal gøre sig om en Aabenbaring i Almindelighed og den kristelige i Særdeleshed, saa er man Kulsvier og siger: Hvad der staar, det staar der. Staar der, at man selv skal bage sit Brød, saa skal man selv bage sit Brød; staar der ikke Noget om, at man selv skal brygge sit Øl, saa behøver man ikke at gøre sig Skrupler med Hensyn til Øllet. Staar der, at at man skal angre sine Synder, saa skal man angre sine Synder; staar der, at Gud har skabt Verden i 6 Dage, saa har han gjort det i 6 Dage, for stod der, at han havde gjort det i 7 eller 14 Dage, saa havde han gjort det i 7 eller 14 Dage osv. (Se Dr. Heegaards Fremstilling af Professor Nielsens Lære *Indledning til Etiken* S. 392). Aabenbaringen er et Paradoks, et ubetinget Paradoks og som saadant uden alt Forstandsvæsen. Spørg altsaa ikke: Hvad er en Aabenbaring? eller: maa man drage Følgeslutninger af det, som i en Aabenbaring er givet? eller: hvorvidt maa man drage dem? Saadanne Spørgsmaal gør fornuftige Mennesker, men det er ingen Kunst at være fornuftig. Kunsten er, i samme Øjeblik som slige Spørgsmaal gøres, at sætte Ønskehatten paa Hovedet og saa er man Kulsvier, hvis man ønsker det. Ti det forstaar sig: er man berettiget til at gaa endog kun en Linje udenfor de Grænser, Aabenbaringens Ord (6 ikke

7 eller 14) har draget, saa forsvinder det Overordenlige og saa er Standpunktet forladt.

Altsaa: man er Kulsvier, det er den ene Side af Sagen. Blev man staaende ved den, da kunde man endnu blive Genstand for Velvilje og Agtelse. Respekt for Kulsvieren, der i Sandhed er, hvad han kalder sig! Ære være ham, naar han som Kulsvierne i Plougs *Fredericiaslaget* gaar løs paa sit Maal og slaar for sin Fane «med Kulsviernæver og Kulsviertro»! Men naar han paa samme Tid som han er Kulsvier, skal være den videnskabeligt dannede Mand, da maa hans Krav paa at gælde for helstøbt Skikkelse opbringe ethvert sandhedskærligt Sind.

Der staar jo skrevet, at Døden kom ind i Verden ved Synden. Rettroenhedens Opfattelse heraf er den, at Døden ikke staar i noget væsenligt Forhold til den menneskelige Organisme; havde de første Mennesker ikke syndet, vilde deres Legeme have været uforgængeligt, uopløseligt, uangribeligt af Sygdom og Svækkelse. Men de syndede, og dermed var denne Fuldkommenhedstilstand forspildt. Den moderne Videnskab er forlængst paa det Rene med, at Døden ikke blot har rammet mangfoldige Dyreslægter, før Menneskene var dannede, men at Døden staar i et nødvendigt Forhold til det organiske Liv. Her siger altsaa Videnskaben og Rettroenheden hinanden skarpt imod. Mod Rettroenhedens: «Døden er kommen ind i Verden med Synden», stiller Videnskaben sit «Nej! Døden er ikke kommen ind i Verden med Synden», paa samme Vis som den mod Rettroenhedens: «Verden er skabt i 6 Døgn» stiller sit «Nej! Verden er ikke skabt i 6 Døgn, eftersom der er gaaet Tusinder af Aar, inden Jorden er bleven, som den er»*). Nu er Professor Nielsens

*) Naar Professor Nielsen (*Grundideernes Logik* II S. 456) udtaler sig saaledes: «Det staar fast, naar man blot ikke vil lade Videnskabens «Forløsning» gøgle med Troen, at der har været Smerte og Død til i Millioner Aar, før Mennesket fremtraadte paa Jorden. Og det staar fast, naar man blot ikke vil lade Troens «Forløsning» gøgle med Viden, at Døden er Syndens Sold og Naturens Forkrænkelighed en Aandens Brøde», da er Rettroenhedens haarde Sætning her enten forflygtiget til en pur Aandrighed, til en dristig Betegnelse af det uomtvistelige Baand mellem Synd og Død, eller ogsaa er Forsoningen aldeles ufattelig; og naar Dr. Heegaard (*Indledning til Etiken* S. 394) erklærer, at man maa holde paa de 6 Dage, fordi man dog umuligt kan være troende Geolog eller geologisk Troende, saa er dette et daarligt og intetsigende Ordspil; ti den der — det være sig nu som troende eller vidende — antager Nogetsomhelst om Jordens Tilblivelse, han har en Antagelse, som Geologien kan irettesætte.

Paastand jo den, at man uden Modsigelse kan forene saadanne to Sætninger i sin Bevidsthed. Hvad er det da, som hidfører dette forbausende Resultat? Svar: De er absolut uensartede.

Man véd næsten ikke, hvorover man ved dette Svar skal undre sig mest, *over* at saadanne Sætninger virkelig skal udgives for absolut uensartede, eller *over* at overhovedet absolut uensartede Foreteelser skal kunne rummes af ét Jeg, eller endelig *over*, at selve den absolute Uensartethed skal være Grunden til det fredelige Forhold dem imellem. Man fatter vel saa Meget, at hine Sætninger forsonligt skal kunne bestaa ved Siden af hinanden, fordi de saa omhyggeligt skal holdes ude fra hinanden, at det aldrig kommer til gensidig Berøring, og man ser det maaske — i Forbigaaende bemærket — som en Himlens Straf over den i sin Sammensmeltning af Modsætninger forhen saa yderligt gaaende Dialektiker, at det her er en kritisk Afspærring, der skal frelse Læren. Man begriber vel ogsaa nok, at Sætningernes absolute Uensartethed kan være Grunden til, at de ikke modsiger hinanden, da Betingelsen herfor jo maatte være den, at de kunde sammenlignes, hvilket forudsætter Ensartethed indtil en vis Grad. (Ensartethed indeslutter naturligvis Uensartethed og er altid betinget, ellers var den Enshed.) Men hvad man aldeles ikke forstaar, er den absolute Uensartethed som Grunden til, at to Principer, Ytringer, Sætninger kan forsones; tvertimod er den en afgørende Grund til, at de aldeles ikke kan forsones, da de ikke engang kan komme i Forhold til hinanden. Absolut Uensartethed er et andet Udtryk for ubetinget Uforenelighed. Professor Nielsen kunde derfor lige saa godt have givet sin Sætning denne Form: Ubetinget uforenelige Principer kan forenes eller være ikke ubetinget uforenelige — Alt uden Modsigelse; han har sagt det, men med andre Ord.

Da jeg i sin Tid i *Fædrelandet* stemplede det som en Selvmodsigelse at lade Tro og Viden, naar de bestemtes som absolut uensartede Principer, forenes i samme Bevidsthed, rejste man sig fra flere Sider redebon til med tillidsfuld Overlegenhed at vise mig, at mit Angreb paa Professor Nielsen beroede paa en fuldkommen Misforstaaelse; hvor jeg satte et *skønt*, der satte Professoren et *fordi* osv.*). Der gives en Slutningsmaade, der

*) Se Hoffding: «*Filosofi og Teologi*» S. 41. R. Schmidt: «*Om Selvmodsigelsen* osv.» S. 17. Heegaard: *Indledning til den rationelle Etik* S. 389.

er ligesaa farlig og mindst ligesaa almindelig som Fusentastens: jeg kan ikke forstaa den Mand, følgelig har han Uret, det er Eftersnakkerens: jeg forstaar denne Mand, følgelig har han Ret. Lærlingen begynder med at staa undrende, usikker, fuld af Spørgsmaal og Tvivl overfor Lærerens Tale, men naar det saa — ofte pludseligt — gaar op for hans Bevidsthed, hvorledes Læreren egenlig tænker sig Sagen, paa hvilken Maade han vil have det Udviklede forstaaet, saa bliver han tidt og ofte i sin Glæde over at fatte, hvad der for Mange og saa nylig for ham selv var en Gaade, i samme Øjeblik en Tilhænger og des mere ubetinget, jo mere uselvstændig han af Naturen er. En saadan Lærling udleder naturligvis enhver Indsigelse mod hans Mesters Lære i det heldigste Tilfælde af Misforstaaelse og Uvidenhed, i værste Fald af en moralsk Fordærvelse, og man maa holde hans Standpunkt Noget tilgode: At En kunde forstaa, hvad Læreren vilde, og endda have Noget at indvende derimod, det er ikke faldet ham ind i hans dristigste Drømme.

Jeg skulde da altsaa ikke have forstaaet, at den absolute Uensartethed netop var Betingelsen for den meget omtalte Forsoning. Hvorvel jeg allerede dengang udviklede min Anskuelse temmelig omstændeligt, og navnlig ikke, som det for nylig usandfærdigt er bleven sagt af Hr. Clemens Petersen, trak mig tilbage, da Modparten «gjorde Mine til at føre Sagen ind i en gennemgaaende Forhandling», vil jeg dog her optage dette Stridspunkt paany. Sagen er ganske simpel. Hvis saadanne to Sætninger, som a) «Verden er skabt i 6 Døgn», b) «Verden er ikke skabt i 6 Døgn» er absolut uensartede, saa er dette det samme som, at den ene er en Ytring af et Grundvæsen (*essentia*), der er absolut uensartet med det Grundvæsen, hvoraf den anden er en Ytring. Men anvendes dette, da er den R. Nielsen, der udsiger Sætningen a, en absolut anden end (uensartet med) den, der udsiger Sætningen b; at kalde dem begge med samme Navn er en uskyldig Morskab ligesom Hostrups Indfald i *Soldaterløjer* at kalde alle tre Arvinger Peter. At Professor Nielsen kalder sig selv med samme Navn i begge Tilfælde, er et Lune, man kan lade ham, naar man blot passer, ikke at lade sig vildlede deraf. Her er imidlertid ikke blot to Personer, men to Personer, der hører hver til sin med den anden absolut uensartede Verden; ti enhver Spaltning af et Jeg er en Spaltning af hele den ydre Verden, der spejler sig i Jeget, eftersom Jeget dog til Syvende

og Sidst er en Ytring af Verden; er Jeget delt, saa kommer det principielt deraf, at den hele Verden har spaltet sig (*essentia*) forud. Man bør da ikke spørge, hvorledes det staar til med en Mands Selvbevidsthed, naar han huser saadanne hinanden modsigende Grundanskuelser; thi en saadan Mand kan ikke eksistere. Den absolute Uensartethed er den gennemførte Tvedelthed, den absolute Dualisme; men den absolute Dualisme er en Maskeradespøg, en Attrap, der skjuler en virkelig Ensartethed og Enhed

Da man fra det engang indtagne Standpunkt ikke gaar udenfor de Træk, Aabenbaringen indbefatter, kan man ikke yderligere vise dets Urimelighed: den kristelige Aabenbaring indeholder jo nemlig en — naar Hensyn tages til den nye Lære — forbausende Mængde af fornuftige Sandheder, der ikke lader sig studse op til de nu saa yndede Paradokser. Angaaende dette Punkt er der i vor nyere Literatur blevet drevet den uheldigste Misbrug med Ord, idet enhver i det nye Testamente udtalt Sandhed betegnes som ikke opkommet i noget Menneskes Hjerte eller Hjerne. Enhver Sætning, som Mennesker kan opfatte og forstaa, maa Mennesker imidlertid fra først af have undfanget; ti at frembringe og opfatte er én og samme Sag sét fra to forskellige Sider. Dernæst betegnes enhver saadan Sandhed som Paradoks, det Humane modsat: saaledes skal det f. Eks. være et Paradoks, en positiv-kristelig Sætning, at man ikke skal gengælde Ondt med Ondt. Men dette er et rent Fornuftbud. Var Alt det paradokst, som kommer i Strid med umiddelbar Drift, da var Fornuften selv det Paradokse.

Saalænge man holder sig til den historiske Kristendom, kan man som sagt ikke yderligere vise Lærens Urimelighed. Naar man derimod, hvad man er berettiget til at gøre, stiller sig *udenfor* Standpunktet, kristelig Aabenbaring, men hævder Grundsætningen i dennes almindelige Form (Muligheden af absolut uensartede Ytringers Forening), er der et uendeligt Spillerum for de vildeste Forsøg paa at tilfredsstille den praktiske Interesse, den personlige Trang. Saadanne Forsøg er allerede gjorte; se de mangfoldige positive Religioner, der jo i Æventyrlighed overgaar de egenlige Æventyr, og dog netop er Frugten af den dybeste personlige Trang. Alle disse maa Professor Nielsen lade gælde; om de har et fornuftigt Idéindhold eller ej, gør jo fra et overfornuftigt Standpunkt Intet til Sagen.

Man kan ikke engang sige: jo galere, jo bedre; ti Alt kan kræve lige Rang, hvor den personlige Trang renset eller lenset for al Fornuft, er Maalestok. Det, at man som Dyrker af sin Gud og Dyrker af sin Videnskab paastaar fuldstændigt stridige Udsagn, er fra Midten af det 19de Aarhundrede at regne ikke til Hinder for, at man udtaler den klare, ja den højeste Sandhed. Det er Danmark, som har Æren af denne Opdagelse, ved Siden af hvilken man maaske kan stille N. F. S. Grundtvigs, men visselig hverken Ole Rømers eller H. C. Ørsteds.

Men man behøver ikke at blive staaende herved, de positive Religioner har ikke udelukkende Ret til Tilfredsstillelsen af den fornuftfjendske Trang. Det er *min* Trang og ingen Andens, jeg skal fyldestgøre; om jeg derved kommer til at leve i et Mylr af aldeles uensartede Ytringer, hvad gør det? Det strider mod Fornuft, mod Tanke. Fornuft! Tanke! De har ingen Stemme, hvor det gælder det Højeste. Man kan vælge hvilken modsigende Antagelse, man vil; naar man erklærer den for krævet af Ens personlige, etiske Trang, kan Professor Nielsen Intet indvende mod den.

Til Oplysning heraf blot et enkelt overfornuftigt Træk. Hvis En har den personlige Tro, at Martin Luther var en Legemliggørelse — vel ikke af det hele Verdensprincip, men af Siriusprincipet f. Eks., og hvis han saa for den samme som vidende har været den bekendte Reformator, der aldeles Intet har med Siriusprincipet at gøre, hvad vil det da gavne at kalde Sligt urimeligt og unaturligt? Sandsynlighed og Fornuft har paa dette Punkt jo Intet at sige. Eller skulde Filosofen virkelig ville søge Beroligelse i den Tanke, at Ingen vil falde paa rene Urimeligheder, skulde han blive indskrænket til at paakalde Sandsynligheden, hin det Paradokses Arvefjende, Sandsynligheden af, at Ingen vil falde paa Noget, der i den Grad strider mod Fornuften? Ti denne er jo dog den eneste, der kunde have Noget imod saadanne Antagelser at indvende; Overfornuften vilde jo se Alt, og se, det var saare godt. Skulde Principernes Forfægter virkelig blive indskrænket til at ville til det Yderste have i Principet, hvad han paa det Bestemteste vil have sig frabedt i Virkeligheden?

Da den hele besynderlige Lære saa vanskeligt lader sig tydeliggøre, naar man gaar lige løs paa Sagen, har Tid efter anden Tilhængere af Professor Nielsen vist Læseverdenen den

Velvilje at oplyse Forholdet ved Billeder eller Sammenligninger. Uden at opholde os ved, hvor mislig en slig Oplysning efter sit Væsen er, vil vi blot se, med hvad Held den er foretaget. For ikke at lade noget Herhenhørende uomtalt, vil jeg minde om, at Hr. Clemens Petersen engang for nogle Aar siden fremstillede Forholdet mellem Forestilling og Begreb paa det religiøse Omraade ved følgende Billede. Naar, hed det sig omtrent, En ser en Møllevinge dreje sig om sin Akse, og man spørger den Paagældende, om den yderste eller inderste Del af Vingen har den hurtigste Bevægelse, da vil han, hvis han retter sig efter det sanselige Indtryk, uvilkaarligt svare: de gaar lige hurtigt [?]; begrebsmæssigt opfattet gaar derimod naturligvis den yderste Ende meget hurtigere end den inderste. Saa lidet, hed det nu, som man burde «pine Forestillingen til at se Begrebet», saa lidet burde man paatvinge Tanken Forestillingens Sansebedrag. Saaledes ogsaa i det Religiøse; der gives én Sandhed for Forestillingen, en anden, der modsiger hin første, for Tanken, ingen af disse gør den anden noget Afbræk. — Dette var Lignelsen; man ser, den svarer til Professor Nielsens Lære, og at Hr. Petersen altsaa, hvad ikke Mange véd, har anden Fortjeneste af denne Sag end den at være Professorens Lovpriser. Tør man slutte fra hans Lignelse, da bliver de religiøse Forestillinger lutter Sansebedrag af tvivlsom Uundgaaelighed. Hr. Petersen synes imidlertid at have villet godtgøre noget ganske Andet.

Dernæst har Dr. Heegaard (*Indledning til Etiken* S. 380) leveret en oplysende Jævnførelse. Hans Ord er disse: «Paa dette (det kontemplative) Trin i Bevidstheden *kan* der ingen Strid indtræde mellem Tro og Viden, netop *fordi* de er uensartede og ikke, som man ved en besynderlig Misforstaaelse oftere (sic!) har villet gøre gældende, *uagtet* de er uensartede Principer; dette «uagtet» involverer nemlig, at Troens og Videns Sfærer skal *kunne* begrænse hinanden, hvilket er umuligt, saa længe Bevidstheden er oversvævende. Vi vælger et Eksempel: Den kontemplative Bevidsthed kan uden Modsigelse rumme paa én Gang et æstetisk og et astronomisk Problem, ikke uagtet, men netop fordi de er uensartede; den kan naturligvis ikke til samme Tid have dem begge i Bevidstheden, men den kan fordybe sig i ethvert af dem, saa meget den vil, uden at det ene Problem nogensinde kan lide Afbræk ved det andet, just fordi de viser hen til uensartede Udgangspunkter.»

En Fortolkning er unødig; det maa vel være aabenbart selv for den lettest Bedaarede, at der her end ikke er Spor af Lighed til Stede. Man vil iøvrigt bemærke, at Dr. Heegaard omhyggeligt undlader at kalde Uensartetheden absolut. Da jeg først bestred Professor Nielsens Brug af dette Udtryk, kappedes d'Hrr. Schmidt og Høffding om at forklare mig, at det just var deri, Hemmeligheden stak; havde Uensartetheden været relativ, da var det en ganske anden Sag, da vilde Forsoningen have været umulig. Dr. Heegaard synes dog nu at have opdaget, at man ved at lægge Eftertrykket paa dette Punkt kommer fra Skylla i Charybdis.

Den tredje og mest omtalte Jævnførelse er den, Hr. Rudolf Schmidt har draget mellem dette Forhold, og Forholdet mellem Poesiens og Virkelighedens Sandhed. Denne Sammenligning har noget større Interesse, da Kierkegaard maaske flygtigt har antydet den, se hans Benyttelse af Gorgias's: «Den Bedragne er [i Teatret] visere end den Ikke-Bedragne», og hans Sætning i *Afsluttende Efterskrift:* «Poesi er Illusion før Forstanden, Religiøsitet Illusion efter Forstanden.»

Spørgsmaalet er da først og fremmest, om de to Led er absolut uensartede. Man maa straks svare Nej; ti Benegtelsen ligger allerede i selve de brugte Udtryk: har begge Sandhed, saa er de begge medhenhørende til Sandhedens Rige, og det er da saa langt fra, at der her kan være Tale om absolut Uensartethed, at der endog maa være et Element, hvori Poesi og Virkelighed er absolut ensartede. Dersom nemlig Sandhed er et Begreb, der virkelig kan anvendes paa dem, eller, for at bruge et inderligere Udtryk, en Væsensbestemmelse ved dem, saa maa denne helt og holdent gennemtrænge dem begge, gennemtrænge enhver af deres andre Bestemmelser. Begge er da Ytringer af en dem omfattende Helhed.

Saavidt i Almindelighed. Men det viser sig ikke mindre klart, naar man griber dette Forhold i et bestemt Eksempel. Hr. R. Schmidt har brugt et saadant, som Professor Nielsen ved ikke at underkende det har lyst i Kuld og Køn. Han har anført den Folketro, at naar Engen damper en Sommermorgen, da er det Mosekonen, der brygger: ligesom der i dette Tilfælde for den Dannede ingen Modsigelse er mellem den poetiske Tro og den naturvidenskabelige Indsigt, saaledes er der heller ingen Modsigelse mellem Troens og Videns uensartede Antagelser.

Men for det Første er Fantasiengen og den virkelige Eng ikke absolut uensartede og følgelig ligesaa lidt de tilsvarende Opfattelser. Skil Mosen fra Mosekonen — absolut naturligvis —, hvad er saa den sidste for Indbildningskraften? Folketroens Persondannelse er jo ikke Andet end Virkelighedens Genskin i Fantasien, der uophørlig maa arbejde med det Virkelige for at frembringe Noget, der ikke er Virkelighed og dog er Virkelighed; for at forstaa dette, maa man bruge Dialektik, men Dialektiken er jo i denne Sag én Gang for alle opofret.

For det andet er her ingen Overensstemmelse, ti, da den Eng, som Folkepoesien har, i Almindelighed vil kunne betegnes som en Fantasieng, men den, som den naturvidenskabelige Opfattelse rettes paa, er den virkelige Eng, forholder de sig ikke til én og samme Genstand. Man kunde da ligesaa godt kalde det en Modsigelse af samme Art som den mellem Tro og Viden, naar jeg paa én Gang siger, at *jeg* ejer Furesøen (Maleri af N. N.) og at *Staten* ejer Furesøen (den virkelige). En anden Sag er det, ifald man paastaar, at den virkelige Engs Damp er en Virkning af, at Mosekonen brygger, og tillige siger, at den lige saa fuldt er en Virkning af naturlige Aarsager: Da har vi en Modsigelse som den, hvorom Talen er; ti naar f. Eks. Rettroenheden antager et Menneskes Opløftelse fra Jorden og gradvise Svæven ind i den dogmatiske Himmel, og Videnskaben benegter dette Under først i Kraft af Tyngdeloven, dernæst fordi man, om man end løftes nok saa højt i Vejret, dog aldrig kommer ud af denne Verdens astronomiske Himmel og ind i den overnaturlige, saa er det det selvsamme Punkt, den selvsamme Himmelfart, hvorom de begge taler.

Den søgte Lighed findes da heller ikke her. Men uanset dette, selv naar man vil nøjes med i Lighedens Interesse at betone den Lethed, hvormed i det brugte Eksempel to uensartede Opfattelser glider hen over hinanden uden gensidig Paavirkning, da glemmer man — og dette er meget slemt — at Virkelighedserkendelsens Fremskriden umuliggør Brugen af visse tilforn vel brugelige Fantasiudtryk*). Dernæst overser man, at hin

---

*) Se Ørsted: *Aanden i Naturen* II. S. 4. «For en Indbildningskraft der har tilegnet sig et levende nærværende Billede af Verdenssystemet, er Udtrykket Jordens Grundvold ikke bedre end Grundvolden for en velophængt Lysekrone, men om muligt endnu mindre passende».

saakaldte Gliden hen over hinanden i Virkeligheden ikke er noget saadant, men snarere maatte bestemmes som den ene Opfattelses Indtrængen i den andens Huller eller Porer, muliggjort ved, at ingen af dem er ret fuldstændig. Derfor har f. Eks. Digteren des friere Haand over det historiske Stof, jo mere ubekendt det er for hans Publikum; dersom Læserne maa forudsættes bekendte med hvert lille Træk i Stoffet, da vil han nødvendigvis være meget bunden.

Det vilde imidlertid være, hvad Kierkegaard kalder «Parenthesdurchløberi» at indlade sig paa en nøjere Drøftelse heraf i Anledning af det Spørgsmaal, hvorpaa det kommer an. Det Afgørende er og bliver, at den poetiske Illusion som noget helt for sig aldeles ikke frembyder den søgte Lighed: den er vel at mærke kun poetisk, naar den i Øjeblikket afvekslende er og er ophævet; den er vel at mærke kun poetisk som bevidst; ti Fuglene, som hakker i malte Bær, eller Lazaronerne i Neapels Smaateatre, der med Fagter røber Helten, hvor Skurken har skjult sig, er ikke naaede til den poetiske Illusion.

Det Besynderligste er imidlertid, at Forsvarerne af denne Jævnførelse først vilde være rent galt farne, hvis man vilde holde den for Alvor fast; ti den, der vil tillægge en eller anden bestemt religiøs Forestilling den fuldeste Virkelighed, han har dog handlet sig selv imod, saa snart han jævnfører den med det rent Indbildte — det være nu nok saa skønt og nok saa betydningsfuldt, baade langt skønnere og langt mindre taaget end Mosekonens Bryg. Bliver Mosekonen derimod forvandlet til en virkelig Person, da har vi en af de fornuftstridige Sandheder, for hvilke Professor Nielsen følgerigtigt maa bøje sig, og da har vi i fuld Gang Spillet med de to, hvilke Professor Nielsen forfægter paa godt Dansk, men bekæmper, naar de optræder som Middelalderens Dobbeltsandheder (*duæ veritates*).

Ser vi da nu tilbage paa det, som her er indvendt mod den nye Lære, hvad Betydning faar saa den hele Opstilling af absolut uensartede Principer, Ytringer, Sandheder eller hvad man skal kalde disse ilde stedte Væsener? Skulde det ikke forholde sig med dem som med de Byer, hvilke Patjomkin skal have vist sin Kejserinde som Vidnesbyrd om Egnens blomstrende Tilstand? De var nemlig i egenlig Forstand kun opstillede, ti de eksisterede ikke. Set indvortes fra kan der for os umuligt gives absolut uensartede Genstande; de maatte jo som Aarsager

betragtede fremkalde absolut uensartede Bevidsthedsytringer i det følgelig aldeles spaltede Jeg. Kan da sagligt set nogensomhelst Ytring, der fremgaar af et Tilværelsesprincip eller af et Indbegreb af Genstande, som danner en Helhed, være absolut uensartet med nogensomhelst anden? Tænk det og Du kommer i Selvmodsigelse, idet Du sætter en Helhed og negter hvad der følger deraf. At være, det er at være indbefattet i en Tilværelse; naar absolut uensartede Genstande *er*, saa er de ikke absolut uensartede. Man gøre en Prøve med hvilkesomhelst Genstande, Ytringer, Fantasier eller hvad man vil, og man vil finde, at selv om de udelukker hinanden i en vis Henseende, gør de det dog i en anden Henseende ikke, i det mindste for saa vidt som de begge kan opfattes af samme Jeg. Prøv: «en gul Symfoni», det kan ikke siges og dog er Tone og Farve væsenligt ensartede som Bølgeforeteelser; «en ligesidet retvinklet Trekant», det gives ikke og dog betegner begge Tillægsord mulige Bestemmelser ved Begrebet Trekant*). Tag det, som aldeles ingen Betydning har: det Meningsløse, det Ikkeværende, skil det absolut fra det, som er, og det kan ikke engang udsiges. Selv dette, der synes at maatte have Forretten til at kunne tænkes, sondret fra sin Modsætning, er intet Andet end et Genskin deraf. Men naar Uensartetheden i absolut Forstand end ikke her har nogen Magt, hvor meget mindre har den det da der, hvor Alt tillægges Tilværelse og Virkelighed.

Man vilde gøre mig højlig Uret, hvis man antog, at jeg ved at fremsætte rent elementære Sandheder som disse, noget Øjeblik har indbildt mig at lære en Tænker som Professor Nielsen Noget, han ikke selv fuldt saa godt vidste, Noget, han ikke selv har udtalt, længe før jeg for min Part havde Anelse derom. Jeg skylder for en stor Del Professor Nielsen selv, at jeg er i Stand til at modsige ham; men det forholder sig jo ikke saaledes med Sandheden, at den, der som et af dens Organer har

*) End ikke saadanne udprægede Modstandere som Digterne Hr. Henrik Scharling og Hr. Rud. Schmidt er absolut uensartede. Der gives tvertimod Punkter, hvor en absolut Ensartethed finder Sted imellem dem. Et saadant rammer Hr. Schmidt med megen Sikkerhed, naar han i sin Bog: *Er Hr. Licentiat Henrik Scharling en alvorlig Mand?* S. 80 fremsætter den Formodning, at Hr. Scharling nu «som sædvanlig har digtet os noget Slet».

meddelt den, senere efter Behag kan tage sin Gave tilbage. Som Vaaben endog i den Svagestes Haand er Sandheden stærk nok til at nedbryde denne dristigt anlagte Lære, der er opført paa et saa skrøbeligt Grundlag, en Lære, der vil hæmme den aandelige Fremskriden, spærre Vejen for enhver Stræben efter at bringe Harmoni til Veje mellem Menneskehedens aandelige og dens sædeligt-religiøse Krav, og som saaledes forstyrrer Arbejdet paa Løsningen af en Fremtidsopgave blandt Menneskeslægtens største.

III. Det Antirationelle

Man kan sige sig selv, hvad Følgen maa blive, naar en Tænker overser hine elementære Sandheder og til Bedste for en personlig Trang, der naar der tillægges den Almengyldighed, bliver en Særhed, som piner og trykker Andre, forsøger paa at holde det Uholdbare fast. Følgen har allerede vist sig. Den er et Begrebsanarki, en Begrebsforvirring, der undergraver den Grund, hvorpaa vor Videnskab bygges, og for hvilken Læresætningerne hos Dr. Heegaard sikkert er det mest fortvivlede Udtryk, som nogen Literatur i den Retning har at opvise. Ti hvad har vi nu? Vi har den velbekendte Metafysik og den velbekendte Logik med deres Begreber, fribaarne, fødte af Natur og Fornuft, levende deres Liv i en Verden, i hvilken de er indordnede som Led og hvor deres Væsen udfoldes og kommer til sin Ret. Og saa har vi paa den anden Side en Verden, hvor de maa gøre den laveste Trælletjeneste, den Tjeneste nemlig, i hvilken Trællen maa fornegte sit Udspring og sit Væsen. Ti disse samme Begreber og Magter anvendes jo i den antirationelle Verden saaledes, at de slet intet Fornuftigt maa udtrykke. Gør de nemlig dette, saa forvandler de med det Samme de impotente Magter, for hvilke de skal gøre Hoveri, de saakaldte Tankeformer: det Paradokse, det Antirationelle, det Positive, til fornuftige Størrelser, hvad disse frygter for som visse Væsener ifølge Sagnet frygter Dagen. Hine Lysets Børn tvinges da til at udslukke ogsaa deres Lys for at der kan herske det forønskede Mørke. Man tage hvilke Begreber man vil: Princip, Lov,

Følgerigtighed — de anvendes saaledes, at de intet skal udtrykke af deres Væsens Indhold, ja at de *Intet* skal udtrykke, for at de kan betegne det, deres Tyranner er; ti disse er Intet uden dem, de har underkuet, og bliver, naar de har underkuet dem, dog ikke andet end Jammerlighed: af Andre maa de laane Alt — som man siger, indtil Skjorten — og saa giver de sig Mine af at være det aandelige Livs egenlige Kapitalister, eller rettere sagt, saa udgives de derfor.

I det Øjeblik man virkelig tager Læren om det Antirationelle paa Ordet, saa standser al Tankestrid, ja al Meddelelse; det sker ikke, fordi man ikke rigtig har forstaaet Professor Nielsen, men netop naar man rigtig har forstaaet ham: man kunde ikke misforstaa ham stærkere end ved at give sig til at drøfte Sagen med ham; han kunde ikke sætte en Begynder paa en vanskeligere Prøve end ved at opfordre ham til en Forhandling. At det forholder sig saaledes, skal jeg forsøge paa at vise, naturligvis vel vogtende mig for at falde i den Snare, Sagen ifølge sin Natur lægger for Enhver, der indlader sig med den.

For det Første er enhver Meddelelse umuliggjort: Naar en Frimurer vil prøve, om en Anden er Frimurer, saa spørger han ikke den Anden derom, siger ikke heller, at han selv er det; han bruger overhovedet ikke Ord for at give og modtage denne Meddelelse; han kan tale om Vind og Vejr, om Handel og Politik, ja han kan endogsaa tale om Frimureriet; men vil han opnaa sit Maal, bruger han et Meddelelsesmiddel, der ligger ganske udenfor Sproget: han ser at faa Lejlighed til at give den Andens Haand et ejendommeligt Tryk. Er den Paagældende nu ikke Frimurer, saa mærker han blot et Tryk eller han mærker Intet: er han Frimurer, saa forstaar han Meddelelsen og meddeler sig igen. Paa lignende Maade forholder det sig med den fornuftstridigt religiøse Etiker; han kan ligesaa lidt som Frimureren meddele sig igennem Sproget, der jo er et System af Tegn for Tanke- og Fornuftbestemmelser; men da han paa den anden Side ikke som Frimureren kan bruge Haanden i Stedet for Ordet, vælger han Sprogets Ord til Betegnelse for Noget, der er ligesaa uafhængigt af de Fornuftbestemmelser, de betegner, som Frimurerens Meddelelse er uafhængig af det Haandtryk, han giver. Dette Noget er jo nemlig kun til for Organet for det Fornuftstridigt-Religiøse, men er slet ikke til for den Fornuft, for hvilken Sproget er Udtryk og Meddelelsesmiddel. Kan hint No-

get nu ikke meddeles gennem Sproget, saa kan det naturligvis ligesaa lidt meddeles ved noget andet Middel, der staar under Fornuftens Lov; Meddelelsens Vej er en Hemmelighed for Enhver, der ikke besidder Organet. Naar man spørger, hvorfor da Sproget bruges, da maa dette uden Tvivl — ti ogsaa det er en Hemmelighed — betragtes som et Pirringsmiddel til at den hemmelige Meddelelse kan træde i Kraft; spørger man derimod, hvorfor netop Sproget bruges, da er dette uforstandigt spurgt, eftersom det samme Spørgsmaal kunde gøres med Hensyn til ethvert andet fornuftigt Middel og om de hemmelige Midler kan der ikke spørges, da Spørgning er en Forstandshandling.

Lad os se Rigtigheden heraf i nogle Eksempler. Naar der f. Eks. er Tale om en antirationel-religiøs Etik, saa betegner Ordet Etik i den Antirationel-Religiøses Mund og for den Antirationel-Religiøses Øre vel den Fornuftbestemmelse, som Ordet udtrykker, men for det antirationel-religiøse Organ betegner det noget ganske andet, som vi, netop fordi det falder udenfor al Fornuft, her umuligt kan betegne. Naar det videre siges, at den paradokse Etik «dialektisk forstaaet har sin rationelle Side»*), saa kan for det Første Ordet dialektisk ikke betegne den Fornuftbestemmelse, for hvilken det er Udtryk, men det betegner en Ejendommelighed ved det Antirationelle, der kun kan fattes af Organet og som dette optager i sig, foranlediget derved, at Fornuften opfatter hvad Ordet udtrykker, for det Andet kan Ordet rationel paa ingen Maade have sin vedtagne Betydning, men det antyder kun en ny Ejendommelighed, til hvis Optagelse ved Organet Bestemmelsen det Rationelle giver Anledning. Naar det endelig hedder**), at det Antirationelle i Etiken fremkommer som en Konsekvens af det Rationelle, saa betegner Ordet Konsekvens her naturligvis ikke, hvad det synes at betegne, men endnu en ny og interessant Ejendommelighed ved det Antirationelle, til hvis Optagelse Fornuftbestemmelsen Konsekvens virker tilskyndende. Ja selv om Udtrykket det Antirationelle gælder dette. Kun for Tanken og Fornuften er det antirationelt; det, til Opfattelsen hvoraf det tilskynder, kan altsaa ikke være det Antirationelle, men er Noget, om hvis Forhold til, om hvis Gyldig-

---

*) Heegaard anf. Skr. S. 439.

**) Heegaard S. 406, 439, 445.

hed eller Ugyldighed for Tanken der ikke kan være Tale, da dets Ejendommelighed i Et og Alt kun er for Organet. Og saaledes overalt: Ordene med deres Fornuftbestemmelser er ligesaa mange Tilskyndelser, der foranlediger det antirationel-religiøse Organ til dets mange særegne Virksomheder, for hvilke disse Ord aldeles ikke er Udtryk; ihvad hine end er, meddeles kan de ikke.

Det Samme, der er Grunden til, at det Antirationelle ikke lader sig meddele, begrunder ogsaa, at det ikke kan gøres til Genstand for Betragtning og overhovedet ikke tænkes eller gøres til Genstand for nogen Erkendelse, i hvilken Tænkning har Del. Grunden er den, at det falder helt udenfor Fornuftens Verden. At der maa lægges Eftertryk paa *helt*, er en Selvfølge, da Intet i Tilværelsen gaar op i Fornuft, da det Fornuftige overalt forudsætter det Virkelige, uden hvilket det selv ingen Virkelighed besidder. Men Rationelt og Reelt gennemtrænger hinanden, saa de hører til hinandens Væsen, eller bestemtere: det er samme Væsen, der adskiller sig i sine to Væsenssider. Det Fornuftige staar da under det Virkeliges Lov og det Virkelige under det Fornuftiges. Viser der sig derfor noget Virkeligt, der ganske unddrager sig det Fornuftiges Lov, saa kan selvfølgelig ingen fornuftig Bestemmelse i mindste Maade udtrykke dets Væsen, og det kan hverken være til for Tænkningen — der forholder sig til det Ideelle — eller for den Erkendelse, der svarer til det Reelle, fordi Tænkningen overalt er medindgribende i den, ligesom det Ideelle overalt er medindgribende i det Reelle. Bestemmelsen det Reelle kan da ligesaa lidt som nogen anden anvendes paa det Antirationelle, den er kun som hine tidligere nævnte Pirringsmidler en Tilskyndelse til at Organet kan træde i Virksomhed i en vis bestemt Retning. Det Samme gælder saa om Ordene *træde i Virksomhed* og de øvrige Udtryk, der alle betegner Noget, hvori der er Fornuft.

Hvis det Antirationelle ikke opfattes saaledes, saa forvandles det til rationelt; ti det Fornuftige er et Noget, der er virkeligt, det Virkelige er et Noget, hvori der er Fornuft, men det Antirationelle er et Noget, der hverken er virkeligt eller fornuftigt, der ikke engang er antirationelt, idet det vel kan kaldes saa, men dog egenlig ikke kaldes saa med Rette, da det aldeles Intet kan have at gøre med det Udtryk, hvormed det benævnes. Deraf følger saa tillige, at der ingen Videnskab kan dannes om det;

der kan meget vel dannes et System af Tanker, men dette vil blot sige et System af Tilskyndelser til det Antirationelles hemmelighedsfulde Virken, som hine Tanker aldeles ikke udtrykker — hvortil da hører, at Ordet Tilskyndelse heller intet udtrykker, der angaar Forholdet mellem det Rationelle og det Antirationelle, da der slet intet Forhold er. At der ingen Kritik kan gives af det Antirationelles Fremstilling, da der ingen Fremstilling kan findes af det; at ingen Drøftelse kan tænkes med den, der staar paa det Antirationelles Standpunkt, behøver man nu kun at minde om, eftersom Kritik og Drøftelse er Handlinger, der staar under det Rationelles Lov.

Naar vi sluttelig erindrer, at det at kende er en Fornuftvirksomhed, hvilket ikke er det Samme som en blot fornuftig Virksomhed, saa følger det af sig selv, at vi ikke kender noget Virkeligt, hvori der ikke er Fornuft. Vi *kender* altsaa ikke noget Antirationelt, kender intet Organ for det Antirationelle. Er det da ikke? Nej; ti det at være har en Fornuftside; at sige, det Antirationelle er, det er: at sige, det er fornuftigt. Hvad skal vi da sige om det? Vi kan Intet sige, ligesaa lidt bekræfte som benegte Noget derom, og man maa fremfor Alt erindre, at hvad der her er sagt om det, Intet udtrykker om dets Væsen, er helt og ubetinget fremmed for det.

IV. Dualismens Følger

Naar der er kommen en lille, næsten usynlig Revne i et Glas, saa kan den undertiden, efter længe at have holdt sig paa samme Punkt, med Et slaa igennem og spalte hele Glasset. Naar en af det menneskelige Legemes Yderlemmer angribes af en Sygdom, da kan Skaden fra dette Udgangspunkt æde sig ind i Legemet og angribe dets Sundhed i sin Rod. Saaledes er det gaaet med den Dualisme, der tidligt (*Filosofisk Propædeutik* 1857 S. 77) ytrede sig i Professor Nielsens Anskuelse af Forholdet mellem Tro og Viden. Den syntes længe uskadelig for hans Lære: ti den angik jo ikke Læren selv, den beroede jo kun paa at denne Lære ingen Indflydelse fik paa hans Liv; men nu har

den slaaet saa kraftigt igennem, at den er trængt ind i selve hans filosofiske Grundanskuelse*).

I en vis Forstand kan dette synes forunderligt: man kunde tro, det ingen Virkning vilde have paa Filosofens Lærebygning, at han udenfor sin Videnskab havde en uvidenskabelig Forvisning. Selv om Professor Nielsen vilde gaa saa vidt som til at forbyde os Anvendelsen af den Lære, han gav os, nuvel — kunde man sige — saa lad os i det mindste være teoretiske i Teorien. Var Meningen ikke den, hvorfor har da Professoren vel ellers saa tidt og med saa stor Fornøjelse fortalt os Anekdoten om Laplaces Svar, da Napoleon spurgte ham, hvor i sit System han anbragte Gud? «Sire! jeg havde ikke Brug for denne Gisning.» Vilde det ikke være højst forunderligt, om den Filosof, der saa stærkt har betonet Videnskabens Indsigelse mod ethvertsomhelst Dogme, skulde ende med som Victor Cousin i Frankrig at frembyde sit Gudsbegreb «som et Grundlag, der kan bære den kristne Treenighed»?**) Men Sagen er den, at netop fordi den Adskillelse, som Professor Nielsen vil anbringe mellem Livet og Videnskaben er et Hjernespind, netop derfor strækker «Eksistensens» Spaltning, den *psykologiske* Splid sig helt ind i Videnskaben, hvorhen den aldeles ikke skulde kunne naa.

I sine *Bemærkninger om teoretisk og praktisk Erkendelse* har Professoren ladet Spaltningen fra det religiøse Omraade slaa over paa det etiske, og fra det etiske paa Erkendelsens. Her er det da ikke blot Religion og Videnskab, men Handlen og Erkenden og indenfor Erkendelsen igen den *teoretiske* og den *praktiske* Erkendelse, der staar som absolut uensartede overfor hinanden. Det er gaaet hermed som med Paradokset. Om et Paradoks, et uindskrænket Paradoks i og for sig kan man mene hvad man vil; men hvad man saa mener, maa det dog vel være klart, at et halvvejs begribeligt Paradoks er en fuldkommen Uting. Man vil ogsaa erindre, hvor latterlig Kierkegaard fandt al «Skimten» lige overfor det absolute Paradoks (*Afsluttende Efterskrift* S. 433); men hvad er det vel Andet end den

---

*) Bemærkninger om teoretisk og praktisk Erkendelse. *Nordisk Universitetstidsskrifts* Tillægshefte til 10de Aargang, 1866. Kjøbenhavn.

**) Se *Grundideernes Logik* II. S. 343.

allermorsomste «Skimten» naar det hedder, at «det paradokse Standpunkt fremkommer *i Kraft af den samme Udviklingslov som gælder indenfor det Rationelle*» og at «den rationelle Videnskab fordobler sit Synspunkt saaledes, at den paa én Gang erkender det Paradokses eksistentielle Ubegribelighed og just i Kraft af denne Erkendelse tillige opdager den Udviklingslov, hvorefter Videnskaben giver en Afspejling af det Paradokses Genesis»*). Saaledes kommer det betingede Paradoks til at forberede det ubetingede og bane Vejen for det. Medens det dog endnu i *Grundideernes Logik* II S. 278 hedder, at «Magten i sit Væsen er ligesaa rationel som Viden», og at «den uendelige *Fornuft* bestemmer det Logiske *ved det Antilogiske* og omvendt» bliver hos Dr. Heegaard selve det at ville, for saa vidt Vilje naturligvis ikke gaar op i Viden, kaldt «et rationelt *Paradoks*» (S. 441) og dette vakre Begreb danner saaledes den forønskede Overgang. Som det Paradokse nu her har skudt Rødder helt ned i Naturens Fornuftverden, saaledes ogsaa den absolute Uensartethed.

Det er imidlertid vanskeligt nok paa dette Punkt at faa en tilstrækkelig skarp og afgjort Udtalelse af Professor Nielsen. Han bruger vel stærke Ord; men han tilføjer gerne en lille Bisætning eller Bibestemmelse, der atter berøver Ordene deres «resolute» Præg, han tager med den ene Haand, hvad han har givet med den anden. Han befæster Gabet mellem Praksis og Teori, han synes endog tilbøjelig til Negtelse af, at Teorien som saadan overhovedet lader sig overføre i Praksis; ti — hedder det — «det, der erkendes teoretisk, kan ikke erkendes praktisk». Denne Paastand synes dog at være af en Uforsigtighed, der i det mindste, har det for sig at være «resolut». Men rettede nu En det Spørgsmaal til Professoren: Siger Du da virkelig, at Praksis ikke lader sig aflede af Teori? da kan han svare med sine egne Ord: Ingenlunde, jeg har kun sagt, at Praksis *ikke ligefrem* lader sig aflede af Teori**). Og hvem i al Verden vilde modsige det? Paa samme Maade erklærede Hr. Professoren i Indledningen til *Grundideernes Logik* I, at Viden-

---

*) Heegaards Fremstilling af Professor Nielsens Lære, *Indledning til Etiken* S. 439.

**) *Bemærkningerne* S. 69, S. 66.

skaben ikke ligefrem kan modbevise Miraklet. En værdifuld Kategori, den Kategori: *ikke ligefrem*, værdig den Mand, der saa skarpt har bebrejdet den spekulative Dogmatik «den svampagtige Blødhed, hvermed Kategorien Grad overalt i ethvert nok saa afgørende Dilemma, dels direkte, dels indirekte maa figurere» *).

Fremdeles: Professoren sprænger Broen i Luften mellem Tanken og Viljen, efter først at have slettet Følelsens Omraade ud af sit Landkort og delt denne svagere Magts Besiddelse mellem hine eneraadige Magthavere. Han tillægger ikke blot Viljen lige Oprindelighed med Tanken (S. 68), men lægger en saadan Vægt paa Gendrivelsen af den Hegelske Vildfarelse, at Viljen kun er en Tillempning af Tænkningen, at man skulde tro, den absolute Uensartethed var bevist, saasnart blot denne Misforstaaelse var gendrevet. Men Spørgsmaalet er jo her slet ikke det, om Viljen lader sig aflede af Tanken eller omvendt, men om begge disse Væsensytringer ikke lader sig aflede af et og samme Grundvæsen. Negtes dette, da har vi Dualismen, ren og skær. Men det Afgørende eller rettere Mangelen paa Afgørelse er ogsaa her, at det i Virkeligheden kun tilsyneladende benegtes. Ti indvender man, at Tanke og Vilje dog staar i uafbrudt Forhold til hinanden, da svarer Professoren blot: det har jeg jo aldrig lagt Skjul paa «men Tanken er derfor ikke Vilje, Viljen ikke Tanke osv.» (S. 67), hvad det naturligvis ikke kunde falde noget Menneske ind at benegte. Forsøger man da for at naa tilbage til Hovedsagen at vende Professorens egne Ord imod ham, som følger: Hvis «Religionen forudsætter en Aabenbaring og Aabenbaringen et Under, men Videnskaben fornegter Underet og forkaster Aabenbaringen» (S. 63) saa kan den Form af det Religiøse, der lader sig forene med Videnskaben, kun være en saadan, der er uden Undere og uden Aabenbaring — da svarer Professor Nielsen bittert, at «slige Ekspektorationer mere karakteriserer de livlige end de grundige Hoveder» (S. 73) uanset, at det er ham selv, der har opstillet Forudsætningerne, af hvilke denne Slutning med Nødvendighed maa drages. Opgiver man da Modet og indvender blot tilsidst, at Professorens Anskuelse da maa være en aabenbar Dualisme,

---

*) *Filosofisk Propædeutik.* Efteraarshalvaar 1865 S. 173.

an *Bemærkningernes* Forfatter med Rette svare: Jeg siger det ɔ selv, jeg er næstendels Dualist; ti — hedder det — «der ives i Aandslivet stærke, til Dualisme *grænsende* Modsætninger» S. 66). Næstendels-Dualismen er beslægtet med den af Pro-essor Nielsen saakaldte «Middelvejs-Teologi»; man fanger den kke, den er saa smidig, at den glider Enhver, der vil gribe en, af Hænde.

Det er skønne, sande og begejstrede Ord, som *Grundideernes Logiks* Forfatter udtaler i anden Del S. 457: «En mat Idé har aturligvis matte Ekstremer med svag Midte og mat Sammen-lutning, derfor er den immanente Spekulation altid saa ængstelig or hvad der kunde ligne en Dualisme. Den mægtige, i Væsen uddommelige Idé har derimod mægtige Ekstremer, dens Udslag kraftig Dualisme er kun Forudsætning for den uendelige Over-egenhed, hvormed den fuldfører Slutningen.» Men hvad hjælper et os, at disse Ord er sande, naar i det Sjælelige «Slutningen» debliver og uforsonlige Modsigelser stilles Ansigt til Ansigt mod inanden. Vi skylder alle Professor Nielsen Tak og Anerken-else for den Energi, hvormed han har forfulgt det Ideelle helt d i dets Modsætnings yderste Led, Beundring for den geniale 'illid, hvormed han altid har følt sig forvisset om, at det vel kulde lykkes at vise selv det Stridigstes Enhed i den mægtige ié; vi hører ham uden Uvilje tale haant om dem, hvem selv kyggen af en Dualisme vilde skræmme; men, det forstaar sig, og kun saa længe, som den virkelige Dualisme ikke bliver ud-ivet — som Manden i Æventyret — for sin egen Skygge. Er 'illiden hos Læreren først bleven til Overmod, da svinder hos ærlingen Trygheden for Følelsen af en virkelig Søndersplittelse, n Spaltning, der ikke lader sig skjule under ubestemte Ven-inger, som de nylig anførte, et Brud, der ingenlunde lader sig linke ved den Art Dialektik, der bestaar i en Sammentvingen f modsigende Udtryk som «rationelt Paradoks» eller «absolut ensartede Ytringer, der viser sig relative»*).

Heldigvis lader *Bemærkningernes* Forfatter sig ikke nøje ied at udtale almindelige Sætninger; han vælger bestemte Eks-mpler til Oplysning af det Fremsatte; men som det i en saa iislig Sag var at vente, Professor Nielsen er sært uheldig med

*) *Bemærkningerne* S. 65.

de Eksempler, han giver. Han udtrykker sig (S. 69) paa følgende Maade: «Vistnok falder saadanne Kategorier som Valgfrihed, Valg, Beslutning o. fl. ind under Tankens Belysning, forsaavidt de klarer sig i sædelig Erkendelse; men i Principet er de ligefuldt Viljes-Kategorier, deres Erkendelse er væsenlig praktisk. Det, der erkendes teoretisk, kan ikke erkendes praktisk; det nytter ikke at beraabe sig paa, at Indholdet, der erkendes, er det Samme, kun Erkendelsesmaaden forskellig; i enhver afgørende Erkendelse bliver Indholdet bestemt ved Maaden, og Maaden ved Indholdet. At Modet som Dyd kan erkendes i Teorien, maa indrømmes; — men dersom det Mod, der erkendes teoretisk, virkelig i Et og Alt var det samme, det selvsamme, som det, der erkendes praktisk, hvad vilde saa heraf følge? Heraf vilde jo følge, at en dygtig teoretisk Tænker, uden at vove Noget, uden at udsætte sit Liv for nogen virkelig Fare, maatte kunne tænke sig saaledes ind i det sande Mod, at han i Virkeligheden med det Samme tænkte det sande Mod ind i sig, og saaledes ved objektiv Tænkning, hvor fejg han for Resten var af Naturen, virkelig blev modig. Men at den, der i Virkeligheden er fejg, om han end tænker nok saa teoretisk, ligesaa lidt kan tilspekulere sig virkeligt Mod, som den, der er uden Penge, om han end vilde tænke teoretisk objektivt, til han revnede, kan tilspekulere sig virkelige Penge, trænger ikke til Bevis.»

Jeg skal ikke videre opholde mig ved det sidste Eksempel med Pengene, som man ikke skal kunne tilspekulere sig, om man saa tænkte, indtil man — efter Professor Nielsens kraftige Udtryk — revnede; jeg tror, man uden Spidsfindighed kan paastaa, at enhver Købmand, ja endog blot enhver Børsspiller, der har spekuleret, vil kunne lære Professor Nielsen, at man kan spekulere sig Penge til, og Penge fra. Eller er det maaske i Ordene «teoretisk objektivt» at Tankekærnen stikker? Jeg tror dog knap, at Børsspekulationer kan henregnes til den personlige, den etisk-praktiske Tænkning. Men hvad jeg vil holde mig til, er Eksemplet med Modet. Ti dette Eksempel er et Vidnesbyrd fremfor alle om den Mangel paa Klarhed og besindig Eftertanke, der særtegner hele den nye Lære. Først gøres der en Inddeling af Kategorierne i Viljeskategorier og Videnskategorier; saa siges der om de første, at deres Erkendelse væsenlig er praktisk; dernæst nævnes Modet som Eksempel. At Professor

Nielsen lægger Vægt herpaa, det ses deraf, at dette Eksempel ikke alene forekommer én Gang i *Bemærkningerne*, men hos Ekkoet Hr. Dr. Heegaard fulde fire Gange, nemlig S. 385, 399, 400, 405. Hvis her nu med Modet mentes den Uforsagthed, der næsten som et legemligt Anlæg kan være ét Menneske medfødt og et andet berøvet, da vilde Den visselig med Rette være latterliggjort, som troede, at han, hvor fejg han end af Naturen var, kunde ved saglig Tænkning blive modig — af Naturen. Men hvad da blev sagt om Modet som *praktisk* Bestemmelse, vilde rigtignok uheldigvis ogsaa gælde i samme Maal om alle de teoretiske Anlæg; ti man kan ligesaa lidt, naar man af Naturen er tungnem, sentænkende og svagtbegavet tilspekulere sig medfødt Lærenemhed, Skarpsindighed eller Vid. Men da her nu, som det siges, udtrykkeligt sigtes til Modet som *Dyd*, er den Bestemmelse som gives, ligefrem falsk: Den teoretiske Erkendelse af, hvad Sandheden byder, hvad et Pligtforhold er, hvad Æren kræver, hvad et Fædreland vil sige, kan og skal gaa saaledes over i Kød og Blod, at den bekæmper og overvinder den naturlige Forsagthed, hvor denne staar Udførelsen af det Rette imod. Hvem der negter Muligheden heraf, han burde ikke driste sig til at føre Livets Sag mod Teorierne; ti han røber sig selv som Stuefilosof, som ren Teoretiker, hvormeget han saa lovpriser, ja forguder det Praktiske, *hvor ivrigt han saa bestræber sig for at gøre det til Et og Alt.*

Ti ret beset, hvad gør Professor Nielsen Andet? Han taler vel om den dobbelte Verden, han synes vel ofte blot at være Tvedelthedens Mand, men tilsidst vil man finde, at det gaar ham som alle Tvehedens Apostle: de er det nødvendigvis kun tilsyneladende, de nødes, naar det kommer til Stykket, til at bortkaste det ene af de to modstaaende Led, som de har bragt i unaturlig Spænding mod hinanden. Det viser sig, at Professor Nielsen under sin Fejde mod det at gøre Tanken til Alt og Tænkningen til et med det hele Menneske, (S. 68) i Virkeligheden gør en anden af Menneskeaandens Ytringer, nemlig Viljens Liv til Alt, til det Hele; ti naar galt skal være, kan hin Side opofres, men ikke denne (S. 76). Man høre Forfatterens egne Ord: «Den, der sætter Tanken ind paa praktisk Erkendelse af en hellig Vilje, gaar maaske glip af Teorien, men han vinder Livet, Aandens evige Liv; ti *Aandens Liv er i Viljen*». Er det en Filosof eller er det en Præst, en Tænker eller en Moralist, som taler? Af

den der skriver med en sædelig eller gudelig Stræben for Øje, finder man et saadant Udtryk berettiget og billiger det gerne; men af den, der vil *forklare* os Tilværelsen som Tænker?

Man burde maaske undre sig mindre derover, siden man ogsaa i andre Literaturer træffer paa ganske tilsvarende Misvisninger. Se f. Eks. Taine: *De franske Filosofer i det nittende Aarhundrede* om Maine de Biran: «Han iagttager kun Jeget, Sjælen, Væsenet, Substansen. Hvor finder han dem? I Viljen . . . . Saaledes er Jeget ikke mere det udelelige og sammenhængende Hele, hvoraf vore Tanker, vore Fornøjelser, vore Smerter kun er Dele, vi forsøgsvis isolerer; det er en Kraft eller Evne, en Del af det Hele, som løsrives og hæves op over al Resten. Det Øvrige er min Ejendom; denne Del er mig selv.» Paa denne Maade stempler den aandrige Franskmand denne Lære, der gør Viljen til det hele Menneske. Men skønt saaledes Tilfældet ikke er enestaaende, maa jeg dog bekende, at jeg for min Del blev højlig forbauset, da jeg i Slutningen af Professor Nielsens Afhandling stødte paa det Sted, der begynder saaledes: «Skulde det endnu virkelig, hvad Nogle paastaar, være den ene og samme Bevidsthed umuligt at anerkende baade det Praktiske og Teoretiske, Tro og Viden,» — man vil erindre at Professoren med disse Ord betegner den positive Religion og Menneskeaandens Fornuftkrav — «da vilde det i alt Fald blive det Teoretiske, ikke det Praktiske, der maatte opgives». Hvorledes? Sagen er da altsaa ikke sikret og bevist? Det kan endnu være muligt, at Dualismen ikke lader sig gennemføre, at man maa opgive at sige baade Ja og Nei? Og jeg, som troede at denne Opfattelse — efter Forfatterens Mening — var aldeles gendrevet, som manglende de nødtørftigste Forudsætninger i Dialektik og Psykologi (se S. 65). Denne pludselige Indrømmen af det Modsattes Mulighed har noget meget Beroligende. Det gælder da nu om at forandre Taktik, det er ikke mere Dualismen, der skal angribes, det er Udvejen ud af den, som det bliver Opgaven at spærre. Denne Udvej findes nu antydet i forskellige Udtryk hos Professor Nielsen og hans Tilhængere; Bevægelsen forekommer i forskellige Former, men i Virkeligheden er den let at genkende som én og den samme.

Paa dette Sted hedder det først og fremmest, at skal en af Siderne opgives, saa maa det blive den teoretiske. Man mærker ret vel, at Skibet er i Havsnød, det kan kun frelses ved at kaste

sin Ballast overbord. Hvis det derved kun ganske sikkert opnaar at kæntre, saa er dets Undergang gjort saa temmelig indlysende.

I ren Almindelighed betragtet har nu den valgte Udvej noget meget Komisk. Hele Læren bestod jo væsenligt deri, at man tog Kierkegaards *Øjeblikket* i den ene Haand, Ørsteds *Aanden i Naturen* i den anden, klappede dem sammen og indbandt dem i Et. Optræder nu En med den Indvending, at denne Forbindelse eller Sammenbindning ikke godt gaar an, og er han paastaaelig nok til ikke at ville give efter, nu vel! saa vil Modparten ikke være den stridige, men skærer Ørsted fra og beholder Kierkegaard. Men hvad bliver der saa tilbage af den hele Lære, som man paa saa taabelig en Maade har betegnet som den Mands største Fortjeneste, hvis velerhvervede Berømmelse beroer paa ganske andre og anderledes ægte videnskabelige Bedrifter, hvad indeholder den da, som ikke langt bedre, rigere, fuldere er sagt af Kierkegaard?

Underkaster vi nu Sagen en nærmere Betragtning, hvorledes beviser Professor Nielsen da Muligheden af at opgive det Teoretiske? «Eksistensen», hedder det, «er praktisk; en Bevidsthed kan eksistere uden at være teoretisk; men en Bevidsthed kan ikke være teoretisk uden at eksistere. Det er altsaa muligt at sætte Eksistensen øverst og beholde Teorien.» Er denne Vrangslutning ogsaa passende for en Tænker, en Tænker af Professor Nielsens Rang? Det er jo en spøgefuld Spillen med et dobbelttydigt Ord. Først tages Ordet *eksistere* i rent abstrakt Betydning som det at være til, og saa hedder det med Rette, at en Bevidsthed ikke kan være teoretisk uden at eksistere, derpaa tages det i den særegne, nylig indførte Bemærkelse af Livet for de praktiske Ideer og nu hedder det om Eksistensen, at den selvfølgelig maa sættes øverst. Ak! det *øverst og nederst*, det er Professor Nielsen en dyrebar Betegnelse; kunde de hinanden modsigende Ytringer virkelig forsones, saa var det saa vist ét og det samme, hvor paa Lav jeg satte dem. Hvis Troens Overlegenhed ikke maa ytre sig i en Omformning af Viden, er det ikke godt at fatte, hvori den bestaar. Men altsaa: fordi man ikke kan teoretisere uden at eksistere ɔ: spise, drikke, sove etc., derfor maa en positiv Tros Paradokser sættes over Menneskeaandens fornuftige Resultater. Men ligemeget med den svage Begrundelse. Lad os blot undersøge i og for sig, om det Teoretiske ogsaa lader sig opgive! Ja, hvis

Teorien virkelig var ét med den systematiserede Videnskab og denne igen ét med saa og saa mange trykte i Papir- eller Læderbind indbundne Blade, da lod det sig gøre at lade Videnskaben ligge og lade Teorien være Teori. Men hvis det ikke forholder sig saaledes, hvis der i den simpleste Samtale mellem en Bonde og en Fisker, hvis der i den jævneste Udtalelse af to enfoldige Tanker, mellem hvilke der er Sammenhæng og i hvis Rækkefølge der er Gang — hvis der, siger jeg, i disse ganske ligefremme og dagligdags Foreteelser er en spirende Videnskab, en elementær Teori, hvad da? Nej, Videnskabens Væsen er ikke afhængigt hverken af Papir og Trykkersværte eller af System og Fuldstændighed; Teorien er tilstede overalt, hvor en fornuftig Erkendelse finder Sted, den være nok saa afbrudt, nok saa enfoldig. At opgive Teorien gaar da ikke saa let.

En anden Form for den samme Tankegang forekommer hos Dr. Heegaard anførte Sted S. 447. Fremstillingen er der lagt an paa at særmærke den «Viljens Koncentration ud over det Rationelle» der findes hos den Paradokset Troende. Den er saa stærk, at under den alle Hensyn til Teorien forsvinder? «Ja,» siges der, «end ikke den rationelle Etik paa sit Maximum kan her komme i Betragtning». Godt! saalænge den Enkelte ikke har denne Koncentration, er han kun halvvejs troende, og en halv Tro er ingen Tro; saasnart han derimod har hævet sig til Troens Højde, har han jo tabt al Teori aldeles af Syne. Hvilken tydeligere Udtalelse af Dualismens Umulighed kan man vel ønske end denne, der er givet af dens egen Begrunder og sat i Pennen af en af dens blindeste Forsvarere!

Til denne Vending slutter sig saa den, hos Kierkegaard imponerende, men her uheldige, at den sande Troende ingen Tid har til at sysselsætte sig med den videnskabelige Teori*). Hvis denne Vending ikke opklarer Andet, saa viser den idetmindste, at vore Teoretici, ligervis som de gamle Vikingekonger, der tilfredse med Æren gerne afstod fra deres Del af Byttet, højmodigt for deres egne Personer giver Afkald paa den Tro, de som Feltherrer saa tappert tilkæmper de Andre.

Endnu en Udvej erindrer jeg at have hørt Professor Nielsen antyde paa sine Forelæsninger; da jeg ikke har noget trykt

*) Se Heegaard S. 395, smlgn. Nielsen: *Evangelietroen og Teologien* Side 155.

Aktstykke at støtte mig til, berører jeg den naturligvis med et vist Forbehold, om jeg end ikke tvivler paa, at Professor Nielsen vil vedkende sig at have fulgt den Tankegang, hvorpaa det her kommer an. Professoren omtalte det Bibelsted, hvor der fortælles, at Himmelen aabnede sig og Aanden foer ned som en Due, det samme Sted, som Hr. A. C. Larsen har anført i sin Bog *Samvittighed og Videnskab*. Det Spørgsmaal blev opkastet, om Videnskaben nu her turde anbringe sin verdslige Kritik, og kræve den Troende til Regnskab for, hvorledes han bærer sig ad med at fastholde en Hvælving, naar han véd, der ingen er, med at tro, den aabnede sig, med at opfatte Duen som Andet og Mere end et rent Sindbilled, naar han véd, at Aanden umuligt kryber sammen til en Due. Dette var Spørgsmaalet, om end udtrykt i andre Ord. Professoren dadlede nu den Aandløshed, der hang sig i det enkelte Billede, der ikke forstod, at for Troen var disse Billeder i Flyden og Strømning, i en uophørlig Bevægelse, under hvilken det var ligesaa umuligt for Kritiken at gribe som for Forstanden at fatte dem.

Hører man Sligt første Gang, da skammer man sig over at have været saa aandløs, man føler sig beskæmmet som en drillevorn Person, men ved nøjere Eftertanke viser det sig ogsaa her, at Standpunktet kun lader sig hævde, naar dets Ejendommelighed opgives, og den stærke Spænding mellem Troens og Videns Synsmaader slappes. Nylig saa vi, at man hjalp sig ved at kaste Teorien tilside, her synes det omvendt at gaa ud over Troen. Ti den klare, historiske Virkelighed, som den Troende maa tillægge de hellige Kendsgerninger, dersom han ikke til sin Forundring vil se sig enig med Rationalisten, synes her at vige Pladsen for en hemmelighedsfuld Halvvirkelighed, en aandig Virkelighed, der Intet har at sige der, hvor det netop gælder om Tilværelse og Kendsgerning.

Men tilbage til Professor Nielsens Opofrelse eller mulige Opofrelse af Teorien til Bedste for det praktiske Liv. Hvad er det vel, der skal opnaas derved? ganske for Intet plejer man ikke at bringe endog blot et muligt Offer.

Det er Viljens Oprindelighed og Selvtilstrækkelighed, der skal sikres. Forsaavidt er Offeret forklarligt nok. Uforklarligt er det derimod, at noget Synderligt kan antages at være vundet derved. Thi det maa dog vel staa fast, at Viljen i og for sig er en ganske ligesaa oprindelig, ligesaa lidet overnaturlig Ytring af det

Menneskelige som Tanken. Det er jo dog en Opfattelse, der tilhører en forældet Tids Barnlighed, at visse af Menneskelivets og visse af Jordelivets Foreteelser eller Ytringer er mere overnaturlige end de andre. Formedelst en saadan Opfattelse rystede mangen gammel troende Jøde paa Hovedet, da Oljen i den kjøbenhavnske Synagoges evige Lampe blev afløst af Gas. Ti Gas, det er et revolutionært Element, højst naturligt, højst aandigt, og det Lys, som den spreder, er stærkt og skarpt; Olje derimod er en blid tyktflydende Vædske, der har gammel Hævd paa sig som den eneste rette Lysbringer og som desuden er i Familie med Salvelse og alt andet deslige. Skal nu Tanken paa samme Maade bestemmes som uindviet, Viljen derimod udgives for at være i Slægt med Aabenbaring? Er Viljen da Tro eller Viljen det Organ, hvormed Troen gribes? Ja det paastaas, men denne Paastand er falsk. Viljen er ikke saadan halvt om halvt en overjordisk og aabenbaret Magt, den er rent menneskelig, rent fornuftig. Er Troens Genstand et Under, saa er Troen selv lige saa fuldt et Under*), og Viljen er ikke Underet nærmere end Tanken. Men paa dette Punkt gør Professor Nielsen sig skyldig i en Række af Tilsnigelser, og han, der saa haardnakket har bekæmpet den spekulative Dogmatiks Vrangslutninger, fremsætter en Vrangslutning, maaske mindre blændende, men ikke mindre forkastelig end dens. Det hedder i *Bemærkningerne*: «Skulde Nogen imidlertid være saa livlig i Hovedet og saa let i Tankerne, at det virkelig løber rundt for ham, hvad der skal staa øverst og hvad der skal staa nederst, Troen eller Viden, men af lutter Livlighed forveksler Øverst med Nederst og Nederst med Øverst, lad ham forsøge at simplificere Forholdene ved at kaste Troen, Viljesidealet, Karakterprincipet bort og leve paa den rene Teori: han undgaar dog ikke Fordoblingen.» Hvilken Fart! hvilke Spring som med Syvmilestøvler! fra Eksistensen til Troen, fra Troen til Viljesidealet og Karakterprincipet! Jeg anmasser mig maaske ikke for megen Ære ved den Antagelse, at det er min Ringhed, som er ment med den fortumlede Livlige, og at den anførte Sætning er fremkaldt ved en Ytring af mig i *Fædrelandet* for 16de Februar 1866. Men hvis saa er, hvor har jeg vel talt om at kaste først

*) Se *Filosofiske Smuler* S. 95.

Troen i ren Almindelighed, saa Viljesidealet og Karakterprincipet bort? Saa lidt som det er mig, der anbefaler den Kur, at amputere Hovedet for at frelse Livet, saalidet ønsker jeg nogen anden Lemlæstelse af det Menneskelige, hvorved intet Andet opnaas end at Feberen — paa Holbergsk — forlader den Syge. Hvad Andet har vel jeg i mine Bladartikler forsøgt at godtgøre, end at to absolut uensartede Principers Forening i samme Bevidsthed er umulig? Hvor staar det skrevet, at den, der opgiver den positive Religion, opløser det Religiøse selv i det Videnskabelige? En saadan Personlighed som den amerikanske Præst Theodor Parker er Vidnesbyrd nok om denne Paastands Løshed. Og hvordan vil man vel overbevise om, at den, der bryder med Rettroenheden, svigter Viljesidealet, at den, der vil bevare Karakterens Enhed i det teoretiske og i det praktiske Liv, at han bortkaster Karakterprincipet? Hvordan vil man godtgøre, at det er paa denne Side Karakterløsheden, paa hin derimod, at Fastheden findes? Den ny Lære maa her, som saa tidt, henvise til Livet og hvad Livet lærer. Hvad lærer da Livet, hvad Svar giver det? Ja her, som bestandig, er Vanskeligheden den, at Livet lærer Enhver noget Forskelligt. Men kan der fra den ny Læres Side vel indvendes Noget, naar En for sin Del erklærer, at de sandeste Karakterer, den reneste Vilje har han fundet paa den Side, hvor efter Læren de «intellektuelle Amfibier» skulde opholde sig, men derimod de strømmende, de i intellektuel Begejstring vibrerende Aander der, hvor efter Læren Karakterens Fasthed netop skulde findes. Af egen Drift vilde vel Ingen bruge en saa svag, saa fruentimmeragtig Bevisgrund, men jeg ser ikke rettere, end at Professor Nielsen selv er den, som har hjemlet Brugen.

Der forekommer i Aandens Verden hyppigt Særsyn af saa afgørende Betydning, at de har Krav paa vor Interesse, ligegyldigt om de opdukker i nok saa stor en Afstand fra os eller midt i vort eget Fædreland; der gives andre som vi ingen Opmærksomhed vilde skænke, hvis de var opstaaede i Kina eller i Amerika eller i Tyskland, men som vi føler os forpligtede til at anerkende eller bestride, ene og alene fordi deres Nærhed i Tid og Rum udruster dem med en Magt, som deres indre Værd aldrig i og for sig vilde forlene dem. Professor Nielsens Lære om Forholdet mellem Religion og Videnskab hører til den sidste Klasse. Grunden til, at vi Danske bør agte paa den, er den,

at den er dansk. Dog, hvad siger jeg, dansk! er denne unaturlige, med sig selv splidagtige Lære dansk? Den er det kun i Ordets bogstavelige Forstand; i dybere og sandere Mening dansk er den rigtignok meget langt fra at kunne kaldes, saalænge man hævder den danske Tænkning Sundhedens og Klarhedens Egenskaber, saalænge man er enig om, at den danske Tankegang vel ikke er mørkeræd som saa tidt den franske, men endnu mindre dunkel som saa hyppigt den tyske og allermindst er lyssky eller lovløs. Den er da blot dansk i Henseende til sin Oprindelse og forsaavidt som dens Tilblivelse kun er begribelig ud fra givne historiske Forudsætninger paa dansk Grund. Man har beraabt sig paa dette Forhold til Fortiden for at hævde den nye Læres Nødvendighed, for at fremstille enhver Indsigelse imod den som et afmægtigt Forsøg paa at holde Tidens eget vældige Hjul tilbage; men man har, sysselsat, som man var, med at føle Verdenshistoriens Puls, glemt, at Spørgsmaalet her ikke er, om Læren er fattelig som et naturligt Foster af en tidligere Tilstand eller forklarlig som Undflyen af en dobbelt Ild: men om den er fyldestgørende, om den er sand, om den Bram, hvormed den af Tilhængere forkyndes, paa nogen Maade har Retsgrund, og man har ikke betænkt, at enhver eklektisk Lære med samme Lethed kan godtgøre sin ægte Afstamning og sin Arveret til Sandhedens Trone.

R. Nielsen: Om den gode Vilje som Magt i Videnskaben

(1867)

Som Svar paa Biskop Martensens Skrift: *Om Tro og Viden* har Professor *Nielsen* paa den *Gyldendalske Boghandel*s Forlag udgivet *Om den gode Vilje som Magt i Videnskaben*, en bred og drøj, en haanende og bidende lille Bog, skreven med overstrømmende Frembringelseslyst og fuld af gode Indfald. Dens Lystighed har dog paa sine Steder en mere hollandsk end dansk Karakter.

At Titlen er ironisk, da Bogen vil vise, at i Videnskaben betyder den gode Vilje Intet, er en Oplysning, som det er nødvendigt at fremsætte for dem, der endnu erindrer, at der var en Tid, da Professor Nielsen selv gjorde den teologiserede Samvittighed til Udgangspunkt for den sande Videnskab, og da det fra Professorens egne Læber forkyndtes, at f. Eks. Fritænkerens Bibelkritik, skønt *upersonlig sand,* var uden Værd, fordi den havde sin Grund i en *personlig Usandhed.* Det er saa meget mere nødvendigt at fremhæve dette, som fossile Levninger af denne Anskuelse endnu den Dag idag forekommer i de Ydelser, der frembringes af Professor Nielsens nuværende Tilhængere, saa disse ser, at de maa skynde sig noget, hvis de vil blive ved at følge med og ikke som deres Forgængere sejles agterud og tabes paa Vejen.

Bogen kan ses fra en dobbelt Side: den vil nedbryde og den vil opføre. Den vil *nedbryde* Teologien. Hvad er Teolo-

gien? Det er en Disciplin, som staar i samme Forhold til Filosofien som Alkymien til den videnskabelige Kemi og Astrologien til Astronomien. Den har overlevet sine Aandsbeslægtede, den er en af de mange Efterladenskaber fra Middelalderen, der langsomt smuldrer hen i det moderne Samfund. En Kamp mod denne Døende har tabt enhver Interesse, den er et for den Dannede, den Arbejdende, den Stræbende uværdigt Skuespil, hvorfra han allerhelst vender Øjnene bort. Hvor kan Professor Nielsen da vedblive at betragte Teologien som egnet til et Angreb med skarpe Vaaben? Hvem angriber en værgeløs gammel Kvinde, der neppe kan holde sig oprejst paa sine Krykker? Hvem springer med dragen Klinge ombord paa en synkefærdig Skude, der langsomt gaar tilbunds med Mand og med Mus?

Jeg véd ikke andet Svar end: Den, man elsker, tugter man. Professor Nielsen svarer Biskop Martensen, som han svarede Pastor Zeuthen; han har altid havt en Smule — idetmindste en Smule Trykkersværte — tilovers for de Ordinerede, han sige, hvad han vil. Det Eneste, der kunde undre, er det, at Professor Nielsen i sin Opdrager-Iver har glemt den gamle smukke Lærer-Regel: Hvis jeg ikke var hidsig, skulde Du faa Hug; ti Professor Nielsen er hidsig, og han hugger ligefuldt, og derfor hugger han vildt og slaar engang imellem sig selv over Fingrene af lutter Iver.

En Læser, der har modtaget et samlet Indtryk af den nye Tids kritiske Forskning, kan ikke Andet end beklage, at Professor Nielsen under Indflydelse af en Heftighed, der er yngre end hans Aar, lader Geologien anvise Paradiset Plads i «Ammestuen» og Botanikeren sende dets Træer «ad Helvede til»; ti slige Udtryk vil ubehageligt minde ham om den Tid, da Videnskaben var polemisk, fordi den ikke endnu formaaede at være kritisk, om den Tid, da man spottede Overlevering og Under istedetfor at forstaa og forklare den sjælelige Oprindelse og den historiske Udvikling af Under og Overlevering. Denne Tid er nemlig forbi, og det kan ikke være Professor Nielsens Hensigt at kalde den tilbage. Dertil har han dels en altfor grundig Dannelse, dels en altfor grundig Velvilje for selve denne Teologi, hvorfra han er gaaet ud, og til hvilken han bestandig uimodstaaeligt føler sig dragen. Dette er et Punkt, man altid maa holde fast, ellers vil man hvert Øjeblik føle sig forvirret. Der findes f. Eks. i Professorens Bog Steder, hvoraf man ellers

de kunne lade sig forlede til den urigtige Antagelse, at Pro-
ısorens sidste Ord egenlig faldt sammen med Fritænkerens
ᵣste, saaledes f. Eks. det udmærket vittige Stykke, der ender
ɔd de Ord: «De (Teologerne) erkendte, at de ikke fremdeles
nde vedblive at tale højrøstet om Historiens overnaturlige
ındsgerninger, efterdi de overnaturlige Kendsgerninger nok ikke
r historiske og de historiske ikke overnaturlige»; men Ingen
ıa lade sig forvirre af Sligt. Naar Professor Nielsen her be-
aber sig paa Erfaringen og paa den «sunde Menneskeforstand»,
r som Slange giver Teologien at æde af Kundskabens Træ,
mener han det ikke alvorligt, hans eget Standpunkt er ikke
en sunde Menneskeforstands», men et ganske andet, som nu
al blive paavist, idet vi gaar over til, hvad Professor Nielsen
opføre.

«Den sunde Menneskeforstand» indser f. Eks., at der er
top ligesaa megen og netop ligesaa liden Grund til at antage
emoner som til at antage Centaurer. En videnskabelig Kritiker
ᵣklarer, hvorledes hos Oldtidens Folk Troen paa Dæmoner er
staaet. Professor Nielsen endelig bærer sig saaledes ad: Han
gynder med at overhøre den sunde Menneskeforstands Ind-
else; dernæst giver han Kritikeren Ret «fra Videnskabens
ındpunkt»; men føjer saa selv til dennes Videnskritik en
roskritik», der lyder egne Love og Intet har med Videns-
tiken at gøre, ikke krydses af den, ikke støder sammen med
ı hverken krigersk eller fredeligt, fordi ethvert Sammenstød
umuligt, da de to Kritiker lyder hver et absolut forskelligt
ıncip. Videnskritiken har afskaffet Dæmoner, men samtidig
klaret dem; Troskritiken beholder dem overalt, hvor deres
sistens «anskueliggør Troens Grundmirakel»; at det hele Spørgs-
al om Dæmoner for sund Menneskeforstand er uden al Inter-
e og forud afgjort, kommer ikke i Betragtning. Hvorledes
ır det nu til, naar Troskritiken faar at vide, hvor overlegent
lenskritiken, der har sine Papirer i en anden Hjerneskuffe,
ıandler Troskritikens egne Dæmoner? Hemmeligheden er: den
r det ikke at vide. Hvorledes det? «I det Øjeblik Tros-
tiken faar det at vide, er den nemlig ikke mere Troskritik,
ın Videnskritik.» Det er umuligt, at Floden Tajo kan løbe
l i Portugal, ti i samme Øjeblik den løber ind i Portugal,
dder den ikke mere Tajo, men Tejo.

Troskritiken og Videnskritiken kan da saa lidet hindre eller

indskrænke hinanden som Tro og Viden selv, hvilke Professor Nielsen med rolig Ubekymrethed om alle Indvendinger vedbliver at betegne som «absolut uensartede Principer». Den nærmere Udvikling heraf er følgende, højst besynderlige:

Bevidstheden halveres ved relativt ensartede, men ikke ved absolut uensartede Faktorer. Naar en Bevidsthed halveres i Tanken, faar den en halv Tanke istedetfor en hel: det, der mangler, er Tanke; halveres den i Vilje, faar den en halv Vilje istedetfor en hel: det, der mangler, er Vilje. Derimod kan man ikke i strengere Forstand sige, at Bevidstheden halveres af Tanken og Viljen, saaledes at Tankens Halvdel bliver Vilje, Viljens Halvdel Tanke [kan man da sige dette Nonsens i nogensomhelst Forstand?], ti Tanke kan kun i højst uegenlig Mening forvandles til Vilje og Vilje til Tanke. [Det er naturligt nok, at det uegenlige Udtryk — Forvandling — maa tages i uegenlig og ikke i egenlig Forstand]. Staar det da fast, at Troen paa ingen Maade [nylig var det kun: i egenlig Mening ikke] lader sig forvandle til Viden eller Viden til Tro, saa staar det ogsaa fast, at Troen ligesaa umulig kan halveres ved Viden som Viden ved Tro. Kan en Bevidsthed ikke halveres af Venskab og Matematik, af Kærlighed og Kemi, saa kan den endnu mindre halveres af Etik og Astronomi, af Religion og Geologi.

Det er en Ulempe, at der her netop er forudsat det, som skulde bevises. At en sand Moral og en sand Religiøsitet ikke kan støde an imod en sand Videnskabelighed, forstaar sig af sig selv. Men Spørgsmaalet er netop, hvilken Moral og hvilken Religiøsitet der er den sande, en positiv eller en fri? Spørgsmaalet er f. Eks., om en lille, med sig selv tidt nok uenig, semitisk Stammes religiøse Oldtidsforestillinger fra de forskelligste Tider, Forestillinger, der paa alle Punkter er gennemvævede med og baarne af dens hele Verdensanskuelse, dens Tanker om Jordens Tilblivelse, dens Overtro, dens utallige Fordomme, om disse modsiger eller ikke modsiger vor Geologi og vor Astronomi. De modsiger dem, paa samme Maade som de i utallige Tilfælde modsiger vor Moral og vor religiøse Følelse. Men lykkes det nu paa ingen Maade Professor Nielsen at holde de to Halvkugler ude fra hinanden, saa lykkes det ham dog endnu langt mindre til Slutning at forene dem. Ti saa skarp end Adskillelsen paastaas at være, saa maa jo dog en Forening kunne tænkes: «De to absolut uensartede Principer mødes, skilles og træder *paa en Maade* i Underhandling med hinanden i *Meningens* Medium». Meningen — det er den frelsende Kategori; paa Meningens neutrale Grund underhandler de to absolut Uens-

artede med hinanden. Den Eneste, der kunde have Noget mod en saadan Underhandling, det skulde da være det danske Sprog; ti vel er det Filosofernes Forret at lære Sproget Ræson; men de to Uensartede forholder sig jo som Kærlighed og Matematik; hvad hedder det Medium, hvor Kærlighed og Matematik forhandler sammen?

Professor Nielsen oplyser ved et Eksempel: «Hvad der i første Mosebog fortælles om Paradiset, om Livets Træ, Kundskabens Træ osv., er ganske vist fortalt i den Mening, at det Altsammen hører under det udvortes Virkelige, at Livets Træ og Kundskabens Træ ligesaa vist har deres Rødder i Havens sanselige Jordbund som Vintræet eller Figentræet. Men i denne Mening kan vi *paa Kulturbevidsthedens nuværende Trin* umulig opfatte det?»

Læste vi ret? Kulturbevidstheden? Glemmer Professor Nielsen sig selv og sine Paastande? Hvad har Kulturbevidstheden vel her at gøre? Skal Troskritiken grundes paa Kulturbevidstheden, og Troen endda være absolut uensartet med denne, ikke til at bestemme og ikke til at indskrænke ud fra den? Hvilket Hjernespind, hvilket Virvar, ud af hvilket der ingen Udvej gives! Moral: Ræk ikke Kulturbevidstheden den lille Finger, ellers tager den hurtigt den hele Haand.

«Hine Billeder,» siger Professor Nielsen, «har ikke ydre men indre Virkelighed.» At dette ikke er nyt, det véd Enhver, der kender noget til Teologiens Historie; at det er uforstaaeligt, det erfarer Enhver, der forsøger paa at tænke det igennem. Hvad er indre Virkelighed, naar den skal være forskellig fra poetisk? — «Sagnet om Paradis,» siger Professor Nielsen, «kan, saa sandt det i rene, klare Træk for Troens Blik afslører et af de dybeste Viljesmysterier, umuligt være Myte.» Gør Myten om Prometheus maaske ikke det? Og er dette et Skelnemærke? Naar her fraskrives Sagnet udvortes Virkelighed, er det ligegyldigt, om det kaldes Myte eller ej. At Paradiset har en poetisk Virkelighed, som «Jura» og «Graavakke» ikke har, forstaar sig af sig selv og negtes af Ingen.

Til den sjælelige Forening i *Meningens* Himmelegn svarer nu den væsenlige (ontologiske) i *Mysteriets*. Udviklingen af dette Punkt er given i et Sprog, der beklageligt minder om den Hegelske Tids uforstaaeligste Mundart.

Tro og Viden lader sig kun forene i et absolut Mysterium. Det absolute Mysterium er paa éngang eksklusiv Grænse og negativ Midte. Som eksklusiv Grænse sætter Mysteriet Skilsmisse mellem Tro og Viden som imellem to Regioner. Naar den Troende ser mod Troens, den Vidende mod Videns Midtpunkt, bliver det, der er sandt i Troen, usandt i Viden og omvendt. Som negativ Midte forener Mysteriet derimod de adskilte Ekstremer og viser sig som Regionernes Gennemgangsmedium. Idet den Troende og den Vidende begge paa én Gang retter deres Blik mod Mysteriet, udlignes Striden, og Ekstremerne enes. Set fra Videns Standpunkt er nu Miraklet muligt [ja, hvad gør ikke en punktlig Eksercits, hvor der paa én Gang ses tilhøjre og tilvenstre!]. Ti vel er det umuligt, at der nogensinde skulde kunne ske et Brud paa de evige, med Fornuftnødvendigheden identiske Naturlove; men med Lovenes Uforanderlighed kan jo, naar de i Mysteriet skjulte Mellembestemmelser underforstaas, den Aabenbarelse af Viljens, Visdommens og Kærlighedens Magt, hvori den Troende ser (!) Miraklet, meget vel tænkes at bestaa. Set fra Troens Standpunkt kan Fornuftnødvendigheden med de uforanderlige Naturlove forenes med Forudsætningen af Miraklet. Ti vel er det umuligt, at Nødvendigheden skulde kunne hæmme Friheden, og Naturens Love indskrænke Guds Vilje; men naar de i Mysteriet skjulte Mellembestemmelser underforstaas, lader det sig jo tænke, at Naturlovene, langt fra at brydes, tvertimod i allerhøjeste Forstand opfyldes, hver Gang en guddommelig Viljesakt fuldbyrdes.

Dette var i gamle Dage god Teologi. Filosofiske Antydninger af noget Saadant finder man f. Eks. hos den tyske Præst Bockshammer, der anføres af J. L. Heiberg i *Prosaiske Skrifter* I, 110. Denne slutter med en flydende Ordstrøm, der indeholder selvsamme Paastand. Ti mere end en ubevist og ubevislig Paastand er dette jo ikke. Lad os vælge et Under af det nye Testamente, f. Eks. Figentræets Forkullen ved det guddommelige Magtord, der straffer det for ikke at bære Frugter. Man behøver dog ikke at være Tænker for at indse, at et Mirakel som dette, hvis sjælelige Oprindelse iøvrigt synes at være Misforstaaelse af en Parabel, som om denne var historisk Virkelighed, at et saadant Mirakel ikke lader sig bringe i Overensstemmelse med Naturens Love hverken i jævn og simpel Forstand eller i nogen højere eller «allerhøjeste» Forstand. Allerhøjstsamme Forstand vil her kun spilde sine Kræfter.

Tvekampen mellem Biskop Martensen og Professor Nielsen, disse to saa øvede og udviklede Kæmpere, gør — det være sagt med oprigtig Beklagelse — samme Indtryk som en Øvelsesstrid imellem to lige slette Fægtere: Ingen af dem kan bruge sin Huggert; Ingen af dem afbøder Modstanderens Hug; men det

gælder for dem begge kun om, hvem der kan bibringe den anden de hurtigste og drøjeste Slag. De slaar som de gamle nordiske Bersærker med Skjoldene paa Ryggen, og man faar ikke Lejlighed til at glæde sig over stor Kunst eller Behændighed paa nogen af Siderne. Men er her ikke megen Kunst, saa er her desto mere Politik.

Det var god Politik af Hans Højærværdighed, Biskop Martensen at lade Professor Nielsens Angreb paa hans Dogmatik uden Svar; ti det gaar med Dogmatiker nutildags som med andre Fæstninger, der for hundrede Aar siden syntes omtrent uindtagelige: de lader sig ikke mere forsvare; det gaar ned ad Bakke med deres Volde, deres Grave er Rendestene, og vil Fæstningen ikke udlevere sine Nøgler, gør det ikke Noget, eftersom der ingen Porte er.

Men ligesaa sikkert var det god Politik af den filosofiske Kæmper at gaa angrebsvis til Værks og besvare Biskop Martensens høflige «Goddag» med et frygteligt «Økseskaft». Professor Nielsens Hovedvagt duer ikke til Forsvar. Professor Nielsen har vel én Mand i Vagten, men han græder — med det ene Øje og ler med det andet; hans højre Haand véd ikke, hvad hans venstre gør. Han bevæger sig frem paa to uensartede Ben, et Kødben og et Træben, paa to absolut spaltede Ben, flækket som den ene af Uffes Saksere. Hans Hoved er et Janushoved: med den ene Mund forkynder han Naturlovens højere Opfyldelse igennem Miraklet; med sin anden Strube giver han Kulturbevidstheden Æren og synger en velment Lovsang for David Strauss. Dette sidste er maaske det særeste blandt mange sære Træk i denne Fejde. Menigheden paamindes af Professor Nielsen om langt fra at tage Forargelse af Strauss's Forvovenhed, at paaskønne den Hjælp, som denne Mand ved sin «konsekvente og resolute» Fremgangsmaade umiddelbart har ydet Troen, idet han har grundlagt den Videnskritik, hvilken Professor Nielsen ved sin planlagte Troskritik vil give det nødvendige Sidestykke. Biskop Martensen maa høre ilde for sin rettroende Fordømmelse af Strauss. «Skal Strauss ekskommuniceres, da er der Mange, som maa ekskommuniceres [ja, hvorfor ikke, det er jo en god kristelig Lære!]; «er Strauss en Antikrist, da er der i Lejren mange Antikrister» [ja, hvilken Ortodoks tvivler vel paa det!] Janushovedet henvender sig til begge Sider, det staar som Don Juan imellem Bønderpigerne og har fagre Ord for

begge Parter. Grundtvigianerne faar deres Del af disse. *Dansk Kirketidende* modtager offenlig Ros, Hr. N. Lindberg prises — hvorfor tror man? — for *logisk-kategorisk Sikkerhed.*

Narren siger i *Aladdin*: «Jeg gantes ej, det staar min Tro i Brevet.»

Hvis nogen vil gøre sig den Ulejlighed at opsøge den Artikel, hvorom Talen er, da vil han, efter Sigende, i dens Noter kunne finde interessante Prøver paa den Sikkerhed, som Professor Nielsen fremhæver, og saaledes med egne Øjne kunne overbevise sig ikke om den Maade, hvorpaa en Kirketidende deltager i en videnskabelig Polemik, ti hvem søger Videnskab i Kirketidender, men om hvad i Danmark en Filosof kan rose. Professor Nielsen glemmer ikke sine Pappenheimere; hans Pappenheimere vil heller ikke glemme ham.

Gb. (Rudolf Schmidt):
R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse.

(1867).

Under Mærket *Gb.* har en Forfatter, der staar Grundtvig og Nielsen lige nær, udgivet en Bog paa 124 Sider, betitlet *R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse*, en Bog, hvis Form vidner om megen stilistisk Modenhed og Dannelse. Dens Standpunkt er det, at give Nielsen ubetinget Ret, baade hvor han angriber, og hvor han er Genstand for Angreb, at hævde Ægtheden af Grundtvigs Genialitet og Betydningen af hans Person og Lære, men samtidig kritisk at udskille en Del af det meget Løse og Frastødende, der hænger sammen med Grundtvigs hele Virksomhed, endelig til Slutning, saa godt det lader sig gøre, at rime Nielsen og Grundtvig sammen. Bogens Indholdsværd er et meget forskelligt i de forskellige Partier. Kortest og fyndigst lader det sig bestemme saaledes, at det større Parti, Afsnittet om Grundtvig, der er forfattet med en agtværdig Stræben efter Upartiskhed, og som hviler paa Grundlag af en ualmindelig Belæsthed i dansk Literatur, indeholder meget Sandt og Træffende, men at derimod de to korte Afsnit om Nielsen, der begynder og slutter Bogen, er ligefrem usle. De er ikke blot tomme for Tanker, men skrevne paa en næsvis og uanstændig Maade. Ti det er Næsvished at indblande sig i en alvorlig Strid for med overlegen Fornemhed at afgive sin uforgribelige Mening som en Højesteretsdom, naar man ikke formaar at levere et eneste Bidrag til Striden, eller at gendrive en eneste af de Bevisgrunde,

man slaar paa Nakken af, men nøjes med den Floskel, at Angriberne har vist sig at være «uden Tilegnelsens Kraft overfor det Nye».

Alt, hvad der indtil Dato er forebragt imod den nye Lære, affærdiges med den Snak, at man dog umuligt, naar man anerkender Nielsens ualmindelige Begavelse, kan tiltro ham saadanne Fejl og Modsigelser som dem, der tillægges ham. En større Bagvendthed end den, der ligger til Grund for dette ofte nok gentagne Svar, lader sig ikke tænke. Sæt, en Mand skal gennemgaa et vanskeligt Regnskab. Dette Gennemsyn anses for en Formsag! ti Omgivelserne betragter det som en Trosartikel, at dette Regnskab skal være rigtigt; saaledes befandtes det altid af de tidligere Revisorer, og gjorde disse Vanskelighed, fik man Sagen dysset ned. Manden vilde komme i Strid med sin egen Tillid til Autoriteterne og lægge sig ud med alle pæne Folk, i Fald han ikke fik det givne Facit ud; han faar det da ogsaa lykkeligt til at stemme. Uheldigvis opdager nu En, at dette heldige Udfald skyldes den Omstændighed, at et Steds i Regnskabet ved en Fejltagelse 2 og 2 er lagte sammen til 5. Han gør opmærksom derpaa og faar et efter det andet fire Svar: *a*) Denne Indvending beror paa en Misforstaaelse. *b*) Du maa da kunne sige Dig selv, at en Regnemester som denne umuligt *kan* begaa en saadan Fejl. *c*) Hvad Du siger er afskyeligt og oprørende, undergraver al Fortrøstning til det Bestaaende og hele den barnlige Tillid til Autoriteterne, uden hvilken Alt gaar fra hinanden. *d*) Hvilken forslidt og fortærsket Indvending! I Sandhed en højst ny og mærkelig Opdagelse den, at 2 og 2 er 4!

a) Indvendingerne beror paa Misforstaaelse. Svaret er simpelt. Hvor længe tror I, at man vil taale denne Udflugt? Misforstaar vi, saa luk Munden op og tal tydeligt, saa man kan forstaa Jer, i Stedet for at tale, som I havde Grød i Munden! Det er kommet saa vidt, at det nu er blevet Mode i Filosofien, som det længe har været i Politiken, at enhver Udtalelses højeste Kunst er den: at skjule, hvor man egenlig vil hen, at udtrykke sig i Gaader, at sige Ja og Nej som en diplomatisk Depeche eller en Tale af Napoleon III.

b) Skulde Professor Nielsen ikke vide, at 2 og 2 er 4?

Dette angaar ikke os og er os ganske ligegyldigt; men vi paaviser den Kendsgerning, at han her paa dette bestemte Punkt

har ladet 5 være lige. Kan Noget tænkes latterligere, end at man lige overfor den bestemte Paavisning vedbliver at beraabe sig paa Mandens Evner. Der er paavist Modsigelser Punkt for Punkt i Professor Nielsens Lære. Der gives intet andet Vaaben imod Logik end Logik. Men vi spørger logisk, I svarer os lyrisk. Det er, som om den berømte Mosekone var bleven den hele Lejrs Valkyrje. Man kommer med Fremstillinger, der gaar i Spring, med fantasirige Udmalinger, Lignelser, Skyggebilleder, Alt undtagen Bevisførelse, Gendrivelse, Logik; ti af dette findes her end ikke Skygge.

c) Indvendingerne vil Idealerne til Livs (se Anmeldelsen af denne Bog i *Fædrelandet*), vil med tør Forstandighed røve Troen dens Grund og Begejstringen dens Kilde. Vi svarer: Blæse med slige Idealer, til Hekkenfeldt med en saadan Begejstring, der kryber i Skjul i *Eksistensens* Smuthul, naar Videnskaben udæsker i Aandens Sollys. Hold Jer til Fakta og gendriv vore Bevisgrunde! Lad hine store Ord: Idealerne, Begejstringen, der opslaas som Plakater og imponerer Hoben, fare og stiller Bevis imod Bevis. Ros Jer dog ikke af Jer nøjagtige Metode, der skal gøre Eders Slutningsrække saa paalidelig som den matematiske, naar Alt, hvad I siger, har en blot skønliterær og ingensomhelst videnskabelig Karakter. De skønliterære Sandheders Tid er forbi. Ve den, der ikke kan taale den nøgne Sandhed, ve den, der sætter Filosofiens Opgave i at klistre Figenbladet paa den!

d) Hvad der forebringes imod Professor Nielsen, er gammelt. Ja, det er gammelt, at en Tænker ikke maa modsige sig selv; ja, Sandheden er gammel, gammel som alt Evigt, men hvilken Anke at komme med den! Er der Noget, som er usselt i den danske Ungdom, saa er det dens Tilbøjelighed til Slutninger som disse: «Dette er nyt, altsaa sandt; dette er nyt, altsaa vort; dette er nyt, altsaa det, hvorom vi skal stimle«. Nyhedskræmmerne hører ikke Videnskabens Tilraab: «I Daarer! prøv dog først dette Nye!» «Nej,» hedder det, «lad os ile, lad os haste for at komme dybt ind i Trængslen og presse den bort, der gaar imod Strømmen!» Og tror man da, at Nogen lader sig afskrække deraf? Tror man da, at Nogen, der i slige Spørgsmaal, saa vigtige, saa gennemgribende, saa kvalfulde, ene med sig selv, men Ansigt til Ansigt med Videnskabens Aand har fravristet denne en Overbevisning, der er levende og kraftig som Aanden selv, bekymrer sig stort om disse Tidens Strømninger paa Over-

fladen eller om dem, der kun føler sig trygge og stærke, naar de midt i Trængslen, hvor Ingen kan røre Arm eller Ben, bæres viljeløst frem i en eller anden Beundrets Kølvand? Vi har ingen Klake i vore Teatre, skal vi nu faa en Klake i vor Literatur?

Nej, det er umuligt at opgive Haabet om, at Ungdommen i Danmark trods al dens Magelighed vil forsøge paa at naa til selvstændigt Skøn. Lad den prøve sig frem, lad den fatte den Beslutning engang at ville se med egne Øjne! Lykkeligvis er vi jo ikke aandeligt stavnsbundne; der er Udveje for den, der føler, at vi i en Gren af vor Literatur staar tilbage for det øvrige Europa. Lad Ungdommen studere fremmede Tænkere, og det skulde i Sandhed gaa underligt til, om den ikke opdagede, at disse Deklamationer ikke er Gendrivelser; lad den studere den nyere Teisme f. Eks., og den vil se Sammenhængen imellem Professor Nielsens Bestræbelser og den europæiske Reaktion mod formentligt ensidig Panteisme; lad den blot faa Horisont, vid Horisont, og den vil opdage, hvor lidet enestaaende Professor Nielsens «udødelige» Behandling af Subjektivitetsproblemet er, denne Behandling, der i Skriftet ses i Sammenhæng med den oldnordiske Mytologi.

Hvad der her er virksomt til at vildlede Mange, det er følgende Ræsonnement: Naar det maa indrømmes af Enhver, at de religiøse Problemer (først og sidst af Kierkegaard) i vor egen Literatur er behandlede i et Omfang og en Dybde, som maaske neppe i nogen europæisk Bogverden, hvor kan man da tro, at vi i nogen anden skulde kunne finde større Klarhed over disse Spørgsmaal end hos os! Dette Ræsonnement er meget bestikkende, men skønt tilsyneladende kraftigt, er det ganske hult. Ti det er ingenlunde altid Tilfældet, at den stærkeste Krise hidfører det bedste og sandeste Resultat. Ingen kan benegte, at imod den franske Revolution 1789 og de følgende franske Revolutioner, disse Kæmpe-Anstrengelser for at tilkæmpe sig Frihed, er vor Revolution 1848 — det lange Tog af pæne Mænd, der med hinanden under Armen spaserede til Christiansborg — skønt den i sig selv ikke mangler Værdighed, ynkelig, spag og for Intet at regne. Og dog — hvor er der vel nu mest Frihed, i Frankrig eller her? Men omvendt forholder det sig paa det religionsfilosofiske Omraade. Hvor er Frankrigs religiøse Kriser i dette Aarhundrede ringe imod vore! Og dog — hvor er der vel mest

Sandhed, i den franske religions-filosofiske Kritik eller i vore Frembringelser i lignende Retning? Den der har studeret den franske Literatur blot i noget Omfang, vil neppe tvivle paa, hvem han paa dette Felt maa række Palmen. Ti vel er Kierkegaard — og om Ingen uden ham kan her være Tale — en uhyre Aand, en af dem, som neppe fødes én Gang hvert Aarhundrede, men Kierkegaard er vor Filosofis Tycho Brahe. Han er stor som Tycho Brahe, men ligesom Astronomen vover han i sin blinde Ærefrygt for Autoriteten ikke at sætte vort Systems Centrum i dets Sol. I Astronomien er denne Sol et Legeme; i Filosofien kaldes den Fornuften. Det synes som en tragisk Skæbne, knyttet til Danmark, at dets største Opdagere skal tage fejl i det Centrale. Men saa lidet som Eftertiden ved Tycho Brahes Fejl forhindredes fra at tage hans Værk til Indtægt, saa lidet falder Kierkegaard med det Positive i Moral og Religion. Dette lader sig udskille af hans Fremstilling, og endda vil uendelige Skatte blive tilbage. De, for hvem dette som for Hr. Professor R. Nielsen eller Hr. *Gb.* er en lukket Bog, de kæmper kun imod Fremskridtet, og stræber, om end forgæves, at hindre det sande Nye i at bryde sig sin Vej. Men dette Nye er uimodstaaeligt; ti det fører Fornuft og Frihed i sit Skjold.

Et Svar

(1867)

Forfatteren af Skriftet *R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse* har i *Berlingske Tidende* for igaar indrykket et Gensvar til mit Angreb paa hans Bog, hvilket uden at forebringe Nogetsomhelst mod de fire Punkter, jeg har fremdraget, ender med de Ord, at «de, som virkelig tror, at her er en Sag, ikke vil tage fejl af, at han (ɔ: jeg), stukken af Selvvigtighedens Braad, kun danser Sanct-Veitsdans uden om de store Opgaver». Slige Ting er det tilstrækkeligt at anføre, ufornødent at besvare.

Med Hensyn til de Beskyldninger og Spørgsmaal, som min ærede Modstander forøvrigt opkaster, synes det mig imidlertid, at jeg skylder ikke ham, men *Dagbladets* Læsere et Svar. Han bebrejder mig at have henvist til den franske religions-filosofiske Kritik, «som Avislæsere ikke kender.» Jeg indser ikke, hvad Ondt der var heri, selv om det forholdt sig saaledes; men det gør det naturligvis ikke. I vore Dage udgør Avislæsere som bekendt ikke en Kaste for sig; saagodtsom alle Dannede læser Aviser. Min ærede Modstander er selv et Eksempel. Vistnok er Hr. Gb en særdeles dannet Mand (se f. Eks. Prøven paa hans Stil ovenfor), men hvorfor skulde *Dagbladet* ikke være saa lykkeligt iblandt sine Læsere at tælle flere ligesaa dannede Mænd, Mænd, der blandt andre Forfattere kender Renan, som Hr. Gb. jo kender saa godt?

Min Modstander beskylder mig dernæst for at have henvist religiøse Forestillinger, «der har baaret Menneskeheden oppe gennem atten Aarhundreder», til Hekkenfeldt. Det vilde unegtelig være et hæsligt Træk. Men er det nu ogsaa ganske vist, at jeg

har handlet saaledes? Er det vist, at de Forestillinger, jeg vil have forvist, i atten Aarhundreder har *baaret Menneskene oppe?* (og dette er jo dog langt mindre væsenligt, end om de er egnede til at bære Menneskeheden oppe den Dag idag). Føljetonen, der forleden ved et Tilfælde ledsagede min Artikel, Brudstykket om Middelalderens Hekseprocesser, der netop fremavledes af de overnaturlige Forestillinger, som jeg bestrider, afgiver et godt Bidrag til dette Spørgsmaals Besvarelse. I hin Tid, da det Overnaturlige virkelig var levende i Menneskenes Bevidsthed, straffede man med Kætterbaalet de Anskuelser, som man nutildags nøjes med at lægge for Had. — Et Par Ord, jeg kunde sige til Forsvar for Ligheden imellem de religiøse og de politiske Kriser, vil jeg spare, da min Modstander har pustet sig saaledes op, at han *forbyder* mig *at tale* derom.

Der staar da blot ét Punkt tilbage, det atter og atter gentagne Spørgsmaal, om hvis knusende Kraft man er saa overbevist: Hvorledes jeg kan anerkende Kierkegaards Storhed og dog være overbevist om, at han har taget fejl i det Centrale? Jeg kunde besvare dette Spørgsmaal, som det før er blevet besvaret af mig, med de Ord, at kun meget uselvstændige Mennesker ved beundrende Anerkendelse ikke forstaar Andet end simpel Vedhængen gennem Tykt og Tyndt; men siden dette Spørgsmaal paany drages frem, fremsætter jeg endnu følgende korte Meddelelse om, hvorledes jeg er kommen til dette Resultat: Jeg opdagede temmelig tidligt, at Kierkegaard ikke var ufejlbar. Jeg opdagede f. Eks., og jeg antager, at det er gaaet Adskillige som mig, at Kierkegaard var Tilhænger af den politiske Enevælde i Danmark, at han paa det politiske Omraade med en mærkværdig Indskrænkethed i Anerkendelse af det Nedarvede blot som nedarvet misforstod sin Tid og kæmpede imod Udvikling og Fremskridt. Jeg saa, at hans politiske Spaadomme, hvoraf han selv er saa stolt, aldeles ikke slog ind. Jeg ledes saaledes til den Iagttagelse, at han var Absolutist ogsaa paa det religiøse Omraade, at det at bryde med Overleveringen, at svigte Forældres, at forlade en Faders Synsmaade var ham ikke blot en Rædsel, som den vel føles, om end i forskellig Grad, af Enhver, der tvinges til at se Pieteten under Øjne, altsaa ikke blot en Angst, som det er Menneskets Opgave at overvinde, men en *aandelig* Rædsel at samme Art, som den, Naturen indplanter for at forhindre Mennesket i at begaa en Brøde imod Naturen. Jeg antog og

antager, at han har Uret heri; jeg holder Intet for helligt blot som overleveret; ti at det er overleveret, gør det hverken fornuftigt eller sandt. Jeg betragter det som utvivlsomt, at man angaaende dette Punkt kan lære mange Gange Mere af Tysklands og Frankrigs religions-filosofiske Skribenter end af ham.

Det er bekendt, at Kierkegaards Værker udmærker sig ved en sjælden Følgerigtighed og Enhed. Men det er, om maaske end ikke almindelig anerkendt, saa dog neppe derfor mindre afgjort, at det Forsøg, han paa et fremrykket Stadium af sin Forfatterbane gjorde paa at opvise den inderlige Sammenhæng imellem alle sine Skrifter dels er meget tvungent, dels ikke kan udelukke, at disse Værker beholder deres Værd i og for sig uden Hensyn til deres Stilling i Skrifternes System. Er Kierkegaard vel paa dette Punkt Andet end det, han allernødigst vilde være, og som han hadede allermest — en Systematiker, der bringer den frie Livsfylde i en forudfattet eller rettere tildels bagefter fattet Grundtankes Snørebaand? Selv er han smittet af det systematiske Raseri, han bekæmpede hos sin Tid. Men om det endog var anderledes, om endog Alt, hvad Kierkegaard har skrevet, virkelig fra først til sidst gik ud paa Fremstillingen af det Særlig-Kristelige i den Form, hvori han har opfattet det, vilde det derfor være nogen Anderledessindet forment at glæde sig ved og tilegne sig de talrige Frembringelser af ham, der Intet har med den paradokse Religiøsitet at gøre? Bliver, set fra et fremmed Synspunkt, Afhandlingen om Don Juan mindre beaandet, *In vino veritas* mindre aandfuld, Afhandlingerne om Ægteskabet mindre fængslende eller Fremstillingen af den ikke-kristelige Religiøsitet (i *Afsluttende Efterskrift*) mindre betydningsfuld og mindre lærerig? Hvilken Urimelighed!

Men man behøver slet ikke at blive staaende herved. I mangfoldige Tilfælde, hvor Kierkegaard efter sin egen Mening fremstiller det Paradokse (som i *Kærlighedens Gerninger*) er dette Paradokse slet ikke fornuftstridigt og lader sig oversætte paa det Humanes Sprog; i andre Tilfælde, f. Eks. i *Sygdommen til Døden,* kommer det Positive henimod Slutningen uafledet ind. Det er umuligt ud fra Fortvivlelsens Begreb, som Kierkegaard i Begyndelsen rent menneskeligt fastsætter det, at faa Fortvivlelsen og dermed Synden til at naa Højdepunktet i Rationalismens Betragtning af det Kristelige. Heri er da Meget, som en

Fornuftdyrker kan tilegne sig, meget Andet, som han vil skære bort som en Udvækst.

En saadan Udskillelse af det, man betragter som det Blivende, fra det, som man anser for det Forgængelige hos Kierkegaard, er Noget, som overhovedet slet ikke lader sig undgaa. Vil man ingen saadan, da tage man Følgerne, og forkaste med Kierkegaard i hans sidste Optræden det hele kirkelige og det hele menneskelige Samfundsliv, Ægteskabet osv., hvad dog vel Halv-Grundtvigianerne allermindst vil. Man pukke ikke paa, at man er enig med ham i det Centrale, naar man selv for enhver Pris vil afbryde den fineste og skarpeste Spids, i hvilken hans hele Bestræbelse løber ud. Alt eller Intet, dette i vore Dage saa yndede Raab, er et Løsen, der, naar Talen er om Anerkendelse, ikke betegner Andet end et Attentat paa at tage Livet af al Kritik.

«Fædrelandet»s Hr. 99 (Bjørnstjerne Bjørnson)

(1867)

Den Ærede, der under Mærket 99 er optraadt imod mig i *Fædrelandet,* besidder blandt andre indtagende Egenskaber en ikke almindelig Fripostighed. Det lyder utroligt, men det er sandt, at Hr. 99 ikke engang selv har læst den Bog, i Anledning af hvilken han er kommen i Harnisk. De Citater, han aftrykker af denne Bog, findes aldeles ikke i Skriftet; men hvad han fremsætter som Bogens Ord, det er *Sætninger af mig.* Ligeledes: hvad han citerer af *Fædrelandet,* er ikke Bladets Ord, men *mine.* . Han anfører mig afvekslende med smaa Bogstaver (som Bevis paa, hvor formastelig jeg er) og med store Bogstaver (i den Formening, at han stiller mine Modstanderes Ord imod mine); det forekommer mig, at dette lille Faktum i og for sig er tilstrækkeligt til at betegne af hvad Art han som Modstander er.

Ligesom sin Aandsfælle i *Berlingske Tidende* springer 99 viselig alle Hovedpunkterne forbi og kaster sig over den ganske uvæsenlige Jævnførelse, jeg har brugt. Jeg har sagt: Det er ikke altid den stærkeste Krise, der hidfører det bedste og sandeste Resultat; saaledes har f. Eks. i dette Aarhundredes Midte vi Danske paa det politiske, Franskmændene paa det religionsfilosofiske Omraade gjort et stort Skridt fremad uden stærke Kriser, og omvendt har de politiske Revolutioner i Frankrig og de teologisk-filosofiske Bevægelser i Danmark ikke umiddelbart ført til Frihed. Dette var Jævnførelsen, og det forekommer mig,

at den er klar. Man kan naturligvis hidse Aanden af den som af enhver Sammenligning; men man er uberettiget til at ville have den udstrakt videre, end jeg har strakt den; ti ellers er det sandelig let nok at bringe den til at halte: «I den franske Revolution udgødes Blod, i vore teologiske Stridigheder udgødes intet, altsaa osv.»; «Napoleon den 3die har gjort Ende paa den sidste Revolution, vor Videnskab har ingen Napoleon den 3die, altsaa osv.» At vor politiske Bevægelse har den franske til Forudsætning, medens Franskmændene Intet kender til Kierkegaard — de kender meget vel den tyske Literatur — er Jævnførelsen rent uvedkommende; men iøvrigt er denne Opfattelse af Grunden til det Forhold, jeg har nævnt, saa flad som vel muligt. Grunden er den, at den romanske og den gotogermanske Folkestamme har ganske forskellige Evner og Opgaver; den romanske Stamme, repræsenteret af de Franske, opfatter og udvikler Moralen socialt, den gotogermanske Stamme opfatter og udvikler den personligt. Hin gør stadig Begyndelsen socialt, fra denne udgaar Reformerne paa det personlige Omraade, og de tilegner sig gensidigt Resultaterne af hinandens Bestræbelser. I den Retning, i hvilken enhver af Stammerne er svagest udviklet, faar den Resultaterne fra den anden uden megen Kamp, medens den mere udviklede kan kæmpe sig saa træt, at den en Tid lang ligger mat og ikke formaar at drage de Følger, den selv har lagt tilrette. Hr. 99 stempler denne Anskuelse som «Nonsens» og Jævnførelsen som en «usømmelig Fejltagelse». Der kan være saa stor en Kløft imellem to Menneskers Udvikling, at den Enes Ord, om de er aldrig saa klare og vel begrundede, nødvendigvis for den Anden maa tage sig ud som meningsløse.

Behøvedes der noget Bevis for min Ytring, at man her ikke vil gendrive, men deklamere, saa har mine Modstandere nu leveret det; ti hvormed har man besvaret mig uden med Injurier, med Magtsprog og med Appel til den nationale Følelse. Den Ene *forbyder* mig at kalde Kierkegaard vor Filosofis Tycho Brahe, Noget jeg imidlertid med eller uden hans Tilladelse agter at fremture i. Den Anden vil overhovedet have mig al Brug af Pen og Blæk forment, idetmindste i Dagbladene. O, ædle Mand! Ja vist var det herligt, om man paa denne Maade kunde skille sig af med de urolige Aander og sidde saa lunt i sin egen Sæbekælder! Vist er det nemmere at kneble end at

gendrive; men ak, hine Middelalderens gyldne Dage, da Sligt gik saa glat og saa let — de er forbi, de Festdage*).

Men jeg kommer til det mest krænkende Angreb, der er rettet paa mig. Det er det, at «den Mand, der kan føle og tale» som jeg, «har intet Syn fælles med andre Danske, har ingen dansk Bevidsthed». Min Anskuelse er — ikke ulogisk, men — *udansk*. Hvad er det da, jeg har sagt? At Kierkegaard efter min Overbevisning har fejlet i det Centrale ɔ: i det, som han antog for det Centrale, Læren om det Paradokse, naturligvis ikke i det, jeg antager for det Centrale i hans Skrifter, det rent humane Indhold. Er det en Forbrydelse imod sit Fædreland at sige dette? Er hermed udtalt «Dødsdommen over den danske Kultur»?» Har vi maaske faaet en filosofisk Autoritet ovenikøbet ved Siden af de religiøse? Kierkegaard maa have Ret. Hvorfor? Fordi han er dansk. Og Martensen, hans Modstander? Ret, fordi han er dansk. Og Grundtvig, hans Antipode? Ret, fordi han er dansk. Og Tycho Brahe imod Kopernikus? Ret, fordi han er dansk. Ja, det er bekendt nok, at denne sidste Grundtvigske Følgeslutning allerede med ophøjet Ringeagt for al sund Fornuft er bleven dragen. Ned med den, som vover at sige, af den «danske Kultur» ikke i alle Retninger er den bedste, sundeste, sandeste paa Jorden!

«Vil *Dagbladet* herefter holde Medarbejdere», udraaber Hr. 99 — Udtrykket «holde» er allerede betegnende — Medarbejdere, «som gentagende opmuntrer Danmarks Ungdom til at gaa hid og se med egne Øjne, hvis den ikke vil kaldes aandelig stavnsbunden»? Ja, er det ikke gyseligt at opfordre den danske Ungdom til at se med egne Øjne? Nej, lad os blive i det Spor, vi nu er, lad os tilhobe blive Nittengryn og Nioghalvfemser; ti hvad hedder det ikke i Rævens *Morale* hos Holberg Art. 17 og Art. 18: «*Scrupuleer* ikke udi Religionen;

---

*) En interessant Parallel med Hensyn til Slægtskabet mellem den astronomiske og den filosofiske Forlæggelse af Centrum til Aabenbaringen afgiver følgende Citat: «*Pascal* har etsteds selv rettet en Sætning, taget den tilbage og omformet den, for at faa Solen til at dreje sig om Jorden og ikke Jorden om Solen. Denne store Aand, som paa dette Punkt sad inde med en Rest af Overtro, veg tilbage for Kopernikus's Sandhed.»

Sainte-Beuve: Causeries du lundi III S. 254.

men holdt dig blindt ved den herskende Tro, saalænge som den er paa Thronen, thi det er anstændigst og sikkerst at rette sig efter Moden, saavel derudi som udi Klædedragt. — Bemøye dig ikke med at efterleede Sandhed; men troe hvad dig befales at troe; thi det første er baade farligt og besværligt, det andet derimod sikkert og mageligt; ja ofte baner Vey til *Canonisation*».

Heegaard: Professor R. Nielsens Lære om Tro og Viden

(1867)

I disse Dage er udkommen *Professor R. Nielsens Lære om Tro og Viden*, en kritisk Afhandling af Dr. *P. S. V. Heegaard.* Den gør ingen Hemmelighed af, hvad den fører i sit Skjold; ti allerede paa Bindet har den det Motto: «En Filosofi, der er i aabenbar Modsigelse med den sunde Forstand, er falsk». Bogen er en literær Kuriositet, ikke saa meget ved sit Indhold, ti en Del af hvad den forebringer, er sagt tilforn, som ved den Overraskelse, det bereder, at se *denne* Anskuelse udtalt fra *denne* Kant; en behagelig Overraskelse ganske vist, men derfor ligefuldt, som Nonpareil siger i *Recensenten og Dyret*: la surprise surprenante des surpris.

Forfatteren har nemlig som bekendt hørt til Professor Nielsens Troeste, han har været dennes Lærling, Tilhænger og Sekretær, og nu — ak, hvor forandret! Hvor er nu den Tid, da Dr. Heegaard som den højtbetroede Discipel laa ved Mesterens Bryst og kun rejste sig for med Strenghed at revse en *umoden* Ungdoms *overilede* Forsøg paa at nedbryde en vis grundmuret Lære? Ja, hvor er den Sne, som faldt ifjor? Og dog havde Dr. Heegaard dengang Ret. Var det maaske ikke en *Overilelse?* Hvorfor skulde de unge Mennesker haste saa stærkt, hvorfor komme to hele Aar for tidligt? Kunde de ikke sagtens vente lidt og tage Dr. Heegaard med; han vilde jo blot en lille Tur udenlands først (se Bogens sidste Side). Og var det ikke

:t *umodent* Foretagende at blæse til Angreb, inden Kærnetrop›erne var indtrufne, at gaa paa uden at oppebi saa tapper og 'ærdifuld en Bistand? Jo visselig: ti hvorledes gik det? Ak, miseabelt, Rækkerne vaklede, Angriberne var om en Hals; da, i det fgørende Øjeblik, indtræffer Dr. Heegaard som Desaix ved farengo. Midt ud fra Professor Nielsens egen Lejr bryder han ›aa én Gang med flyvende Faner og fuld Musik, efterladende ntet uden en Basun, der efter sigende nu er ledig. Han haster ›ver mod den modsatte Side, han falder Professoren i Flanken; et er sandelig Alvor, man bliver ganske højtideligt tilmode ved aadant et Skue. Tillykke blander der sig en Smule Spøg og .øjer i Optogets Højtidelighed og Krigens Gru.

For Eksempel: Det er den Paastand, siger Forfatteren, at 'rofessor Nielsen som en Aand af første Rang har iværksat et tort filosofisk Gennembrud, hvilken har forarget ham og ægget am til at levere sin blodige Kritik. Dette er naturligvis en pøg; ti som bekendt er det Forfatteren selv, der tidligst og rigst har sat denne Paastand i Stil. Fremdeles: det er højst heldigt, mener Dr. Heegaard, at Professor Nielsen, der begyndte om «ren Hegelianer», senere er bleven Hegels bestemte Modtander. Atter Spøg, nemlig spøgefuld Illustration af Ordsproget: fan skal ikke tale om Strikken osv. Endelig: Se til *Grundleernes Logik*, siger Forfatteren, det Bedste var, om Professor lielsen, der dog er ude af Stand til at bygge den færdig, straks od den staa hen ufuldendt som en «interessant Ruin», altsaa som n Slags Marmorkirke. «Selv Marmorkirke», svarer Professor lielsen, rolig pegende paa første Del af den vidtberømte *Indledning til den rationelle Etik*. Er dette nu ikke en lystig Situation?

Dog Spøg tilside, det er jo klart nok, at netop den blanlede, halvt patetiske, halvt komiske Stilling, hvori Dr. Heegaard om Forfatter af denne Bog befinder sig, i høj Grad forøger Betydningen af hans kritiske Udtalelse. Med hvilken uimodstaaelig Magt maa ikke Sandheden have vist sig for ham. siden ian har bragt den saa stort et Offer! Hans Kritik bærer da ogsaa først og fremmest Vidnesbyrd om et sandhedskærligt Sind, besluttet paa ikke mere at lade sig blænde, paa ikke at ville ade sig nøje med Floskler eller Gaader, paa at ville blotte det Væv af Spidsfindigheder og Fejlslutninger, paa hvilket Professor Nielsens saakaldte Religionsfilosofi beror. Kritiken er ligesaa lygtig som alvorlig og ligesaa skarp, som den er haardnakket

og ubarmhjertig. Den sønderriver det skrøbelige Hjernespind, i hvilket saa mange svage Sjæle er blevne fangne som Fluer, og den er i sin Helhed saa afgørende og bestemt, at det nu dog synes at maatte blive selv det langsomste Hoved klart, at Professor Nielsen har tabt Slaget, og at hans Lære er gaaet al Kødets Gang.

Det Nye ved Dr. Heegaards Behandlingsmaade af Spørgsmaalet er især det, at han, istedenfor at vise, hvorledes Professor Nielsens Lære er i Strid med Sandheden i og for sig, godtgør dette ad en Omvej gennem en Paavisning af, hvorledes Nielsen i alle Grene af sin Videnskab kommer i Modsigelse *med sig selv* ved sin fornuftstridige Opfattelse af Forholdet imellem Tro og Viden. Til en Kritik af denne Natur var Dr. Heegaard med sine særlige Forudsætninger, med sit udtømmende Kendskab til Professor Nielsens hele System, netop fortrinlig rustet, og den lader meget Lidet tilbage at ønske. Hist og her findes vel nogen Uklarhed (som f. Eks. i Opfattelsen af Mysteriet som Kategori) og nu og da en noget vrangvillig Fortolkning af Modstanderens Ord (som hvor Mysteriet sættes lig med Meningen), men disse Smaamangler forsvinder overfor den Grundighed og Skarphed, som ellers udmærker Bevisførelsen Linje for Linje.

Bogen er *rent* kritisk, den angiver knap antydningsvis et eget Standpunkt; Forfatteren synes netop lige at være kommen ud af den Nielsenske Skole uden endnu selv at have vundet Fodfæste. Det kan ikke negtes, at denne Omstændighed giver Bogen og dens Stil noget Tørt og Forstandskoldt; der er i Forfatterens Personlighed ingen Primitivitet, Intet af den Natur-Oprindelighed, der med Instinktets eller Genialitetens Sikkerhed griber det, der stiller sig som Sandhed for den; han synes som Skribent at mangle det Bedste: den Frembringelsesgave, som han efter ufrugtbare Naturers Vane vil fraskrive *Tiden*.

Derfor undrer det os, at han ikke vurderer denne Evne højere hos sin fordums Lærer. Ti Meget kan siges imod Professor Nielsen, og Meget bør der siges imod ham: han har viklet sig ind i et religionsfilosofisk Vilderede, og han er som Tænker overhovedet ikke Systematiker; men han har den yppigt frugtbare Aand, det geniale Blik, den sjældne Oprindelighed, der er ligesaa væsenlige Evner hos en Tænker, som Tankens strengt videnskabelige Dannelse og den skarpe og paalidelige Forstand.

Man savner i Dr. Heegaards Bog den rette Anerkendelse heraf. Den Taknemmelighed, som upaatvivlelig findes i Forfatterens Sind imod hans saa højt begavede Lærer, kunde have fundet et fyldigere Udtryk; den burde ikke have været indeklemt i en kort Erklæring, men burde have gennemtrængt den hele Udvikling og umuliggjort den opirrede Tone, i hvilken hans Kritik adskillige Gange taler.

Udvalg af Biskop Jens Paludan-Müllers efterladte Papirer

(1868) *)

Den første store Mangel ved Biskop Paludan-Müllers filosofiske Begavelse og Sans er den, at han ingen Anelse har om, at Filosofien, for saa vidt den udvikler sig som Lære, maa udvikle sig til en *eksakt* Videnskab, en Videnskab om Kendsgerninger og Love, med Hensyn til hvilke alle dens Dyrkere efterhaanden bliver ligesaa enige, som Naturvidenskabernes Dyrkere er det om de Kendsgerninger, de har beskrevet, og de Love, de har opdaget. Forfatteren har tænkt, men han har ikke studeret. Han er anlagt til Psykolog; men det gaar med Psykologien som med Medicinen: den gør ikke Fremskridt, saa længe den ikke studerer Reglen gennem Afvigelsen, det Sunde gennem Sygdommen. Den bedste Vej til at lære, hvad Erkendelse og Indbildningskraft er, det er den, at studere Galskaben og Sansevildelsen. Saa længe Filosofen indskrænker sig til at beskrive efter Iagttagelser paa sig selv alene, staar han i Fare for at fremsætte, hvad alle Mennesker véd, kun at han fremfører det i klarere Form og i bedre Orden, og det hænder da let ham som Biskop Paludan-Müller, at hans Afhandling ikke bliver væsenligt forskellig fra en særdeles velskreven dansk Stil.

*) Begyndelsen og Slutningen af denne Artikel er udeladte her, da de findes i mine Samlede Skrifter II S. 177, 178.

Af den forholdsvis lave og blot begyndende Tilstand, hvori Filosofien paa Biskoppens Tid befandt sig og tildels endnu befinder sig, slutter han omtrent som saa, at denne Videnskab ingen anden Sandhed indeslutter end dens Stræben og Søgen efter Sandheden, at Systemerne er forskellige, omtrent lige meget og lige lidet bifaldsværdige *digteriske* Forklaringer af Tilværelsen, at Enighed og Vished ad denne Vej er uopnaaelig, at den hele højere videnskabelige Stræben er sin egen eneste Løn, at Filosofien ender i Tvivlsaand, og at videnskabelig Tvivl fører til personlig Tro. Naar Filosofien opfattes som Tankens Gymnastik, som en ædel Leg, som et Spil af Aand, paa samme Maade som Kunsten efter Schillers bekendte Definition bestemtes som Leg og Spil, da kan intet Liv bygges paa den. Den afgiver kun et stadigt vippende, aldrig fast eller sikkert Fæste for Foden. Men som Svingbræt gør den sin Nytte. Fra dette Svingbræt sætter Personligheden af med et Spring og falder med lukkede Øjne i Armene paa den positive Kristendom, dens Kirke og dens Teologi.

Det er dette Spring, som Biskoppen ender med resolut og bestemt at gøre. Udelukkende literært og særlig teologisk dannet, som han er, uden Sans for det store Naturhele og dets Love, umusikalsk lige overfor Naturens store Harmoni og udrustet med et finere Øre for Hjertets tillærte Talesprog end for dets Naturlyd og de uvilkaarlige Tegn, der er dets hemmelige Længslers og Ønskers Kendemærker, forstaar han ikke, at Filosofien binder og fanger sin Dyrker helt og holdent med Aand og Hjerte, med Sjæl og Sans; men forsøger allehaande Overenskomster imellem den og det Bestaaende, indtil han ender med at opgive Forsøget og lader Filosofemerne som de i bestandig Vekslen opstaaende og forgaaende Bølger brydes imod Troens urokkede Klippe. Han har havt Lejlighed til at studere Alt, hvad der i Teorierne er Ensidighed og Mode; han ser i sin Ungdom Følelsen gjort til Menneskelivets Midtpunkt (Jacobi), i sin modnere Alder Erkendelseslivet fremstillet som Et og Alt (Hegelianismen) og i sin sidste Tid Viljen afgjort fremherskende, og det synes som han i det mindste for en Del gør Svingningerne med; men med en Blindhed, som han deler med Flertallet af de Nulevende, begriber han ikke, at den udelukkende Forkærlighed for Viljen, hvor den ikke er en Modesygdom, er en historisk Overgang som alle de andre. Med al sin Oprindelighed og al sin Svømmen imod Strømmen vugges han dog langsomt og

umærkeligt med den; ti Strømmen er Svømmeren overlegen i Styrke.

Han begynder som kristelig Rationalist, og der er i hans varme Indsigelse imod Syndefaldet og Arvesynden, imod Forestillingen om Menneskets Grundfordærvelse, den af Feuerbach saakaldte «alle sunde Begrebers og Tankers Bartholomæusnat», Spirer til en sund og uforfalsket Naturbetragtning. Ligesom den store franske Moralist Vauvenargues, Pascals Bekæmper og Overvinder, slutter han fra Naturens Stræben henimod Skønhed og viser, at det forholder sig med Aanden som med Legemet, «der i alle sine organiske Virksomheder følger et Fuldkommenhedsprincip og under bestandig Kamp med ugunstige Paavirkninger attraaer en Nærmelse til sin Grundform og sit Mønster»; som det Skønne er Legemets, saaledes er det Gode Aandens Grundform.

Men kun ganske kort Tid formaar han som Præst at holde sig paa denne Højde. Han befinder sig i den Vanskelighed, at hans Opfattelse til eget Brug er en, hans Forklaring til officiel Forkyndelse en anden; han mener, at «visse Begreber, skønt mindre fuldkomne og rene, dog er de eneste brugbare, trøstelige og forbedrende for den store Mængde» (en farlig Tillempning!), han bifalder Kristendommens *Grundsandheder*, men «kan ikke undgaa at finde meget sig selv Modsigende i Kirkens Udtryk og Begrebsbestemmelser». Han tilfredsstiller sine Sognebørn ved at tale til dem i deres Sprog, og sin egen Samvittighed ved i en Oversættelse at gøre sig selv Rede for, hvad han har sagt. Han glemmer den sande Sætning, at enhver Oversættelse forfalsker.

Tidsbevægelsen tillader ham ikke at blive i denne Delthed, der naivt er udmalet i den barnagtige Dialog *Spørgsmaal og Gensvar*. Han maa frem og maa vælge, hvoraf han vil bæres. Han kan sætte sin Lid enten til den nøgne, utæmmede og ubetvungne Sandhed, eller til den tilredne, skolerette og opsadlede Sandhed. Han er ikke skabt for en vælig Hest eller et dristigt Ridt. Han opkaster Spørgsmaalet om det højeste Princip for Skriftens Fortolkning og finder, at dette er — ikke det Princip at komme Grundtekstens Mening saa nær som mulig, men — *at bringe Skriften i Harmoni med sig selv* ɔ: at bringe Skrifter fra forskellig Tid og forskellige Forfattere til at stemme overens. Han fatter ikke, at den moderne Kritik, hvad enten den i Æstetiken

søger Poesien bag Reglerne eller i Filosofien Religionen bag Dogmerne, hvad enten den finder Guddommens Idé bag Treenigheden eller Dramets Idé bag de tre Enheder, kun er en enkelt, med hele den nyere Tids Forskning inderligt forbunden Ytring af Menneskeaandens Frigørelse fra det Overleverede. Derfor affærdiger han Strauss med en Talemaade om Urimeligheden af, at Verden skulde have været hildet i Overtro, indtil de tyske Filosofer i vort Aarhundrede skrev nogle Bøger, en Formel, som fortræffeligt lader sig anvende paa Sokrates, Galilæi og Luther. «Hvad Bøgernes Autenti angaar,» siger han, «byder *den kristelige Samvittighed* at lade samtlige Bøger, der hører til Kanon, gælde for os som autentiske og heri at følge Kirkens Stemme gennem Aarhundreder.»

Man kan vanskelig holde den Bemærkning tilbage, at det er heldigt, der gives Omraader i Filologi og Historie, hvor den Samvittighed, der leder Forskeren, kun er Samvittighed slet og ret uden Fornavn, uden nærmere Bestemmelse; ti hvis der saa sandt gaves en Homerisk, en romersk eller en Veda-Samvittighed, som der nu gives en kristelig og bibelsk, vilde Kritiken af Homer, af Livius og Vedaerne nok ikke være kommen synderlig vidt.

Det nytter lidet, at Forfatteren snart med Lidenskab forkaster enhver Overenskomst mellem Filosofi og Religion, snart forsøger Tillempelser; han ender paa det Punkt, hvor vi i vore Dage har optaget Spørgsmaalet: «Filosofien vedkommer slet ikke Religionen. Filosofiens Beviser er teoretiske, Religionens praktiske. Filosofien søger det Universelle, Religionen bor i det Personlige». Hans Bestræbelse udmunder i den senest fremtraadte Dualisme; Tvedelthedens Lære er hos ham endnu ikke udfoldet, den ligger hen som en uudbredt Vifte, og først naar den slaas ud, ser man, hvor hæslig og hullet den er.

Man har prist dens Evne til at løfte og hæve Mennesket, og hvad kan ikke hæve og løfte! Men den løfter sine Tilhængere som en Ballon, med hvilken et eneste Knappenaalsstik kan gøre det af for bestandig. Forfatteren er øjensynlig gaaet til Filosofien med varm Begejstring og store Forhaabninger; men hans Forventning er bleven skuffet, og hvad der har tiltalt ham i Filosofien, har stedse mere og mere været dens Form. Ikke Resultaterne, ikke Verdensanskuelsen, men Fremgangsmaaden interesserer ham. Dette er baade godt og aandigt, i en vis For-

stand endog et ypperligt Tegn paa filosofisk Begavelse, men vel at mærke kun hvis Personligheden søger at tilegne sig Fremgangsmaaden for at bruge den, og ikke har en Vished i Baghaanden, der bevirker, at hans Søgen af Sandheden foran ham kun sker paa Skrømt. Men saaledes er det hos Biskop Paludan-Müller. Det er f. Eks. hos Hegel *Metoden*, bestandig Metoden, der sætter hans Aand i Bevægelse; for det store filosofiske Grundsyn, der er Hegels Udgangspunkt, og som er det 19de Aarhundredes videnskabelige Grundsyn paa Tilværelsen, mangler han Sans.

H. Brøchner: Bidrag til Opfattelsen af Filosofiens historiske Udvikling

(1869)

Man læser i Almindelighed med en vis Forundring, at de betydeligste Mænd i Fortiden som oftest netop har været de, paa hvilke man i deres Samtid mindst har givet Agt; man undrer sig ved at erfare, hvilke Mænd der har været foretrukne for dem, hvilken Tidsstrømning de har havt imod sig, hvor ensom deres Stilling har været, og man føler sig forvisset om, at i vore Dage er Sligt forbi, at vor Tid forstaar at finde og gribe Fortjenesten i dens skjulteste Vraa og drage den frem for Lyset; man smigrer sig med den Tanke, at de Navne, som i vore Dage lyder hyppigst og højest, ogsaa vil være de, som Eftertiden har paa Læben. Ikke mange Ting i Verden er saa visse, som at man heri tager sørgeligt fejl. Navne, som nu fejres, Personer, som nu Hvermand kender, vil være Eftertiden et Intet, og Personligheder, som nu kendes og skattes af en lille Kres, vil efterlade sig blivende Spor af deres Liv og Arbejde. Men værre er Den dog faren, som overlever sin Hæder, end den, hvis Hæder vokser saa langsomt, at den først, naar Tiden er kommen i Højde med Personligheden, staar med tydelige Omrids.

Professor *Brøchner* er en Mand, som hører til den sidste Klasse; han er ikke nogen almenyndet Mand; han har aldrig gjort noget Skridt mod Populariteten, og han er altfor langt forud for sine Omgivelser til at skattes af dem; ti man skatter

kun, hvad man forstaar. Han har virket i Stilhed, og var han bleven bortreven af Sygdom, før han endelig i Fjor begyndte Udgivelsen af sine Skrifter, da vilde neppe en halv Snes Mennesker have vidst, at Landet havde mistet sin grundigste og skarpeste Tænker. Lykkeligvis har han overstaaet sin lange Sygelighed, og den af hans faa Disciple med saa stor Længsel imødesete Udgivelse af hans Arbejder er paabegyndt.

Naar man betragter den Bog, hvis Titel ovenfor er nævnt, da er Ens første Indtryk en smertelig Følelse. Er det ikke sørgeligt, at Danmark efterhaanden er indskrænket til en saadan Lidenhed, at de bedste Skrifter ingen Læsere kan finde, ingen Anerkendelse kan høste, intet Udbytte kan give og ingen Kritik kan modtage? Var det ikke bedre baade for Videnskabsmanden selv og for hele den europæiske Dannelse, om Mænd som Professor Brøchner og vore andre betydelige Videnskabsmænd levede i et af de store Hovedlande, udvikledes gennem Kritik og modtog Tilskyndelser fra alle Sider? Maaske var det bedre. Men det forekommer mig, at en saadan Mands Lod ogsaa under de nuværende Omstændigheder har sin Skønhed. Han og hans Lige er den store europæiske Kulturs yderst fremskudte Vedetter eller Forposter i det høje Norden; deres Stilling er mest udsat; ti Forposttjenesten er streng og farlig; men deres videnskabelige Liv udkræver netop derved en Karakterfasthed, et Mod, til visse Tider en Soldater-Dristighed, som mindre ualmindelige Forhold ikke udvikler, og som indgyder Kærlighed til Manden, smykker og styrker hans Talent.

Professor Brøchners Lærervirksomhed ved Universitetet er, skønt flereaarig, endnu ikke saa lang, at dens Indflydelse tydeligt kan spores; men at den er betydelig, det er vist, og derom vil Enhver, der kender mange yngre Studerende, kunne vidne. Professor Brøchner er den første for al Teologi befriede Filosof, som vort Universitet har besiddet; naar G. Sibbern, der har maattet bøde haardt for sin Frisindethed, undtages, er han tillige den eneste nulevende danske. Han blev ansat paa en Tid, da de teologiske Indflydelser af den forskelligste Art var mægtige herhjemme; han har talt fra sit ensomme Kateder for sit ikke altid talrige Auditorium, medens rundt omkring de Alt overdøvende, aandelig reaktionære Røster raabte mellem hinanden og forvirrede enhver tænkende Hjerne. Han har holdt fast ved den Overbevisning, der fra hans tidlige Ungdom viste

sig for ham i Sandhedens Klarhed, han har i de stærkeste antirationelle Storme holdt Fornuftens Banner fast.

Hvor mange af Universitetets andre Professorer, f. Eks. af det naturvidenskabelige Fakultet, har ikke delt hans Synsmaade, men har, som det er almindelig Skik blandt lærde Folk, for at undgaa Modstand og Ubehagelighed forholdt sig rolige og altid forfægtet, at der ingen Grund var til at tale, «saa længe man ikke gjorde dem Noget, ikke gjorde Indgreb i deres Frihed». Som om en Mand var en Videnskabsmand, hvis Sandheden ikke brændte ham som en Gløda paa Tungen, som om ikke den, der tav, lod den Enkelte, der taler, i Stikken og bidrog Sit til at fremkalde det falske Skin, at han med sin Synsmaade bogstavelig staar ene, at hans Livsanskuelsc er en Art Grille, en urimclig Særhed, opstaaet i en ved falsk Metafysik forskruet Hjerne osv. Som sagt, Professor Brøchner har ingen Bistand fundet. Men saa Meget er vist, at er der blandt de Aandsvidenskaberne studerende Yngre Nogen, som paa sin Universitetsbane har faaet et stærkt Indtryk af den frie Forsknings ubetingede Ret, af Humanitetens Gyldighed overfor alle Dogmer, saa skylder han visselig Professor Brøchner dette Indtryk, og Anmelderen kan i det mindste vidne for sig selv, at næppe Noget under de hinanden krydsende Meningers og Systemers forvirrende Kamp har været ham en saadan Støtte og en saadan Anvisning til at søge Sandheden ad Fornuftens Vej som Professor Brøchners strengt videnskabelige Forsken og mandigt ubøjelige Holdning.

Afhandlingen om *Filosofiens historiske Udvikling* er sikkert det betydeligste af de Skrifter, som Forfatteren endnu har udgivet. Det er et Værk, som vil blive staaende i vor Literatur. Det vil være en ypperlig Vejledning for Enhver, som tager fat paa Studiet af Filosofiens Historie, og det er saa nyt og originalt, saa vel gennemtænkt, atter og atter prøvet, at det endog i den rige tyske Literatur vilde gøre sig højlig bemærket — hvilken Rolle spiller dets Udgivelse da ikke i en saa fattig filosofisk Literatur som den danske!

Professor Brøchner har ikke villet give Filosofiens Historie i og for sig. Han har sat sig et større Maal, han har villet give denne Histories Filosofi. Hvad vil dette sige? Naar faar Historien sin Filosofi? Den faar det, naar det fyldestgørende paavises, at den ikke er en Rækkefølge af tilfældige, usammenhængende,

lovløse Begivenheder, men naar den ses som lovbestemt. At den maa være en Lovmæssighed underkastet, godtgør Brøchner ved at henvise til dens Ophavs, til Menneskeslægtens Væsen, hvis Udfoldelse ikke kan være tilfældig eller planløs, men maa være en virkelig Udvikling. I dette Ord *Udvikling,* det Begreb, der er Midtpunktet for hele den nyere tyske og engelske Filosofi, ligger alle de Bestemmelser eller Love sammenrullede, som en tænkende Betragtning af Historien formaar at udfolde. Har Historien en Sammenhæng, saa kan ingensomhelst historisk Tilstand, af hvad Art nævnes kan, være uden Sideindflydelse i alle Retninger; har Historien en Udvikling, saa kan ingen historisk Kendsgerning, ligegyldig af hvad Art, være uden Eftervirkning ud i Fremtiden. Tager man et enkelt lille Omraade ud af Historien, Literaturhistorien f. Eks., da staar denne i Sammenhæng med alle de øvrige Grene; tager man ud af den igen et enkelt Afsnit som Filosofiens Historie, da isolerer man paany kunstigt et enkelt Parti af Historien, der kun forholdsvis udgør et Hele for sig. Men den Udvikling, som foregaar i det store Kulturliv, findes ogsaa i dette dets særskilte Organ, ligesom omvendt den Lovmæssighed, vi finder her, er os en Borgen for, at der ikke paa noget Punkt kan herske Vilkaarlighed.

De Enkelte, af hvilke Slægten bestaar, mener vel, at de tænker, som deres egen individuelle Fornuft indgiver dem det, som de kan og som de vil. I Virkeligheden tænker de dog tillige og først og fremmest, som de *maa.* De er afledede Væsener; de har saa lidt deres Tanker som deres Liv af sig selv; ligesom det Almene, ligesom Slægten *lever* i dem, saaledes *tænker* ogsaa Menneskeslægten i de Enkelte. De Ideer, den forbereder, fremtræder for det første i en Fostertilstand hos de enkelte Tænkere, men uden at de selv er sig det bevidste, en rum Tid før disse Ideer, fuldt udviklede, indtager deres Plads i Videnskaben. For det andet er Slægtens Udviklingstrin paa det bestemte Tidspunkt samtidigt som en Skæbne over de Enkelte. Skønt selve de Ideer, hvis Organer de Enkelte er, paa mange Maader opfordrer dem til at drage videre Følgeslutninger af hine Tanker, til at forfølge dem ud i nye, fremtidige Retninger, er Tidsalderens Aand dog en Magt, der omspænder alle den Enkeltes Bestræbelser, ubevidst for ham holder ham tilbage og forhindrer ham fra at forfølge en Tanke ud over sin Tidsalders Synskres.

Dog den Skæbne, der behersker den Enkeltes Tænkning, er endnu mere sammensat: ikke blot er han ude af Stand til at overskride det samtidige Slægtstadiums Grænser, men saa længe dette Stadium endnu ikke fuldt er modnet og kommet i Ligevægt om sit eget Midtpunkt, virker det foregaaende, det forladte Stadium endnu bestandig som en Magt, der hæmmer den Enkeltes Stræben. Ogsaa dette er en saavel i Udviklingens Begreb begrundet som ved historisk Erfaring stadfæstet Lov. Lægger man saa sluttelig Mærke til, at tidt indenfor en og samme historiske Tidsalder stik modsatte Retninger gør sig gældende, da formaar Historiens Filosof selv her at vise os, hvorledes det Udviklingsstandpunkt, paa hvilket den hele Tidsalder staar, uden at de to modsatte Lejre er sig det bevidste, er fælles for dem begge og forener dem, der anser sig for principielle Modstandere, under den Alt beherskende Udviklingsform, der mærkende Ven og Fjende med sit Stempel udformer sig i to modsatte Skoler som i to Halvkugler, der fuldstændiggør hinanden.

Det er Love af denne Natur, som Professor Brøchner har paavist i Filosofiens Historie, og for yderligere at stadfæste sin Forsknings Resultater har han efter sin Sædvane brugt den Fremgangsmaade baade at levere Prøve og Modprøve. Han nøjes ikke med at oplyse sin Tankegang ved Eksempler; men han vælger, efter at dette er gjort, saadanne Tilfælde, som tilsyneladende udgør Undtagelser fra Loven, og viser, hvorledes den ogsaa finder sin Stadfæstelse i dem.

Hans nye Bogs Fortrinlighed maa dog ikke ene søges i Lovpaavisningen, ikke heller i Studiet af Forholdet mellem det i Menneskenaturen Bevidste og Ubevidste, et Omraade, der iøvrigt noget nær kan betegnes som Professor Brøchners Særomraade; den beror desuden paa den udtømmende Kundskab til Filosofiens Historie, ved hvilken Forfatteren indtager saa høj en Rang mellem Europas tænkende Hoveder. Det er den, som har gjort ham det muligt at levere saa mesterlige Undersøgelser som dem af Aristoteles og Kant, der her er forstaaede i en Dybde og med en Klarhed, som næppe ellers noget Steds. Saa klar en Tankegang avler en klar og smuk Fremstilling, og der er derfor store Partier i dette Værk, hvor det er lykkedes Forfatteren trods Æmnets genstridige Natur at bøje det i harmoniske Former, og trods sin Pens genstridige Natur nu og da at

lade Stemningen meddele Foredraget en mild, aandiggjort Farve, Saaledes f. Eks. i Skildringen af Nyplatonismen og af Giordano Bruno.

Til at drøfte Bogens Enkeltheder er her ikke Stedet, selv om Anmelderen var Opgaven voksen, hvad han ikke er. Derimod vil jeg rette nogle Indvendinger mod Bogens Plan og imod Forfatterens Standpunkt.

Planen er ikke aldeles ligelig, og Forfatterens Synsmaade er ikke ligeoverfor alle Æmner den samme. Han har naturligvis Ret til at fremstille Filosofiens Længdesammenhæng for sig og til at se den som relativt Hele. Men det er tillige klart, at en saadan Opfattelse med Nødvendighed maa blive meget abstrakt og temmelig ensidig. Hvad der forekommer mig at være noget holdningsløst, er dette, at Forfatteren undertiden tager Bredesammenhængen med og undertiden ikke gør det. Efter min Opfattelse kan ingen Filosofi fuldt forstaaes, uden at den ses i dens nære Sammenhæng med alle Literaturens andre Grene paa dens Tid, med de samtidige historiske Begivenheder og med Nationens Folkeaand, Naar Talen nu er om den græske Filosofi, saa er Forfatteren villig til at se den i dens Sammenhæng med den hele græske Aand og Kultur og til at mene, den kun paa denne Maade kan forstaaes. Men er Talen om moderne fransk, tysk, engelsk Filosofi, da behandles den, som om den førte en afsondret Tilværelse uden Forhold til Folkeaanden, uden Forhold til Landets Poesi, Historie osv. Er det ikke underligt, slet ikke at indlede Fremstillingen af den tyske Filosofi med en Skitse af den tyske Aands Begavelse og Skranker, men uden videre at betragte den som altomspændende? Den forekommer maaske Brøchner saaledes, fordi han staar den saa nær, men er da pur Indskrænkethed Skyld i, at den aldrig har slaaet an i England? Jeg tvivler i allerhøjeste Grad derom. Jeg for min Del mener ikke blot, at den i sin Grund er uforstaaelig uden et foreløbigt Studium af den tyske Nationalkarakter gennem Poesien, Kritiken, Literaturen i det Hele, men ogsaa at adskillige Særmærker hos dens enkelte Heroer, som f. Eks. den stærke Hævden af Jeg'et, den stærke Frihedsbegejstring hos Fichte, først ses i deres rette Lys, naar man viser Napoleons Voldsherredømme over Tyskland i Baggrunden.

Jeg beundrer Brøchners Gave til at fremstille Hovedpunkterne og Hovedtrækkene i et System; men er hos alle Filosofer

Systematiken det Væsenligste og Vigtigste? Er Skelettet Alt, er Legemet Intet? Bør man ikke i det mindste frygte at stemple interessante uensartede filosofiske Foreteelser med samme officielle Skoleord, naar rent forskellige Nationalaander er komne til Orde i dem? Condillac fremstilles gerne som et Tillæg til Locke; er der ikke ligefuldt et gabende Svælg mellem deres hele Maade at filosofere paa? Er der ikke paa Nationalitetens Vegne et endnu stærkere aandeligt Slægtskab mellem Descartes og Condillac, end der med Hensyn til Tænkningens Resultater er mellem Condillac og Locke? Ligger Nøglen til Descartes's Filosofi ikke i hele det store franske Aarhundredes Aand, og hænger den ikke sammen med Datidens Teologi, Poesi, Lovgivning og Havekunst? Hører med ét Ord ikke ogsaa Stamme- og Folkeaanden til den Skæbne, som er mægtigere end de Enkeltes, og som ubevidst indvirker paa dem og hæmmer dem? Det forekommer mig, at denne nye Skæbne havde fortjent en stærkere Betoning.

Og da vi taler om Skæbne, mon da ikke Brøchner selv har sin? Han tilhører den store Gruppe af Filosofer, der efter Hegels Tid har forsøgt, med Bibeholdelse af alt det af den store Mester Indvundne, at bøde paa hans Fejlgreb, undgaa hans Overgreb og fordybe sig i den Virkelighed, han med sin Ringeagt for Naturen ofte forsmaaede den erfaringsmæssige Kundskab til. Saadanne Punkter som Lovundersøgelsen og Paavisningen af Forholdet mellem det Bevidste og det Ubevidste angiver, hvor fuldstændigt Brøchner staar paa sin Tidsalders Højde og deltager i dens Bestræbelser. Imidlertid staar han med Alt dette jo dog paa Hegels Grund, og jeg vil ikke negte, at jeg er tilbøjelig til den Tro, at en bevidst-ubevidst Eftervirkning af den Panlogisme, han har forladt, undertiden holder ham tilbage og undertiden forleder ham til Forhaands-Konstruktioner, der neppe holder Stik. Til saadanne regner jeg hans Inddeling af Filosofien i tre Hoved-Tidehverv, af hvilke de to er forløbne og den tredie, Fremtidens Filosofi, nu skal til at begynde. Den Opgave, som han stiller denne Fremtidens Filosofi, har allerede det foregaaende Tidehvervs Tænkere stræbt at løse, og om de i de nærmest følgende Aarhundreder opstaaende Tænkere vil være heldigere end det indeværendes i at undgaa ensidigt at lægge Eftertrykket paa Naturen eller paa Aanden, er et Spørgs-

maal. Om de endelig vil benytte den Forskningsmetode, Brøch ner anviser dem, er et endnu større.

Den dialektiske Metode, der hidtil kun er bleven praktisere i et enkelt Land og i et kort Tidsrum, har i sin oprindelig Form ikke staaet Prøve. Den er forladt endog i Tyskland, o den benyttes ikke i noget andet Land. At det Dialektiske er e Magt i Menneskeaanden og i Altet, er jeg langt fra at betvivle men med hvilken Tillempelse Metoden kan bruges, har Brøch ner ikke paavist. Alle vi, som arbejder, ønskede hellere en gerne et fortrinligt Værktøj; men da det højst sindrige, ma hidtil har givet os i Hænde, ikke lader sig bruge, saa kan In gen tage os det ilde op, at vi foreløbig hellere benytter Fag videnskabernes grovere Redskaber, som i det mindste ikke briste i Haanden.

Jeg ser endelig en Levning af Hegels Indflydelse i de Maade, paa hvilken Brøchner affærdiger den østerlandske Fi losofi og bestemmer den græske. Den østerlandske regne han ikke med, en Smule paa Forhaand forekommer det mig Der foreligger yderst sammensatte, overordenlig interessante in diske Systemer, som endnu slet ikke er oversatte; de er, hvi Anmelderen tør tro Andre paa deres Ord, i deres Væsen filoso fiske; de har intet særligt Forhold til Religionen, og de ma dog prøves, førend de kan opofres for den Form af Filosofi der som fremstillende «den umiddelbare Enhed af Natur o Aand» nødvendigvis skal være den første.

Til den sidste Bestemmelse kommer Brøchner ad de Vej, at han begynder med at stemple Grækerne som *Skønheden Folk*. Atter dette forekommer mig en utvivlsom Eftervirkning a Hegelianismen. Saadanne Sætninger er altfor sande, det vil sige altfor abstrakte til at være sande. Grækerne er ikke mere Skøn hedens Folk, end Jøderne er Religionens Folk, end *Don Jua* er den fuldendte Opera osv. Grækerne udtrykker et enkelt be stemt historisk Skønhedsideal, og de kom ad rent historisk Ve til at udtrykke det. Dette Ideal er kun i enkelte Retninger de højeste indtil nu opstaaede, og det blev dette af rent historisk Grunde. Grækerne er Opfindere og Stiftere af Byer, der tillig er Stater. Disse Byers farefulde Beliggenhed blandt kun halv undertvungne Stammer, og deres indbyrdes Fejdeliv nødvendig gjorde den gymnastiske Opdragelse, der atter bevirkede, at den fuldendte Gymnastiker blev vurderet og beundret i en uhørt Grad

blev bekranset ved offenlige Festligheder, fik Ret til en Statue og blev Skønhedsidealet. Er da mon ikke den Bestemmelse, at Grækerne er Stad-Statens Folk, dybere liggende og mindre ubetinget end den, at de er Skønhedens? Det forekommer mig, at den er det, og det synes mig rimeligt, at man ud fra Grækernes ganske ejendommelige politiske Liv vilde kunne naa til mange af de Bestemmelser, der er de mest afgørende for deres Filosofi.

Det er muligt, at jeg har Uret i nogle af disse Indsigelser. Hvis de imidlertid ikke er ubegrundede, da udelukker de Mangler, som de formentlig rammer, lige fuldt paa ingen Maade Bogens store Ypperlighed. De godtgør i Grunden kun Gyldigheden af en af Forfatterens egne Love, nemlig den, at det ældre Tidehverv, saa længe det nye endnu ikke er fremtraadt i sin fulde Udvikling, ubevidst for den enkelte Tænker til en vis Grad virker hæmmende ind paa hans bevidste Stræben efter at frembringe den nye Tidsalders Filosofi.

Historien om den lille Rødhætte

(November 1871)

Der var engang en lille fri Tanke. Da den i Almindelighe
gik med en rød Hue, blev den kaldt for den lille Rødhætte. E
smuk Dag, da dens Stedfader, Samfundet, tænkte paa at fore
tage en og anden Forandring i Huset, sagde han til den lill
Rødhætte: «Gaa, mit Barn, gaa hen og se, hvorledes din Bedste
moder Friheden har det, og bring hende en styrkende Drik
denne lille Krukke».

Den lille Rødhætte begav sig straks paa Vej for at hils
paa sin Bedstemoder. Men idet den gik igennem den mørk
Skov, mødte den den gamle Oppositionspresse, der spurgte den
hvor den gik hen. Det stakkels Barn, som ikke vidste, at de
er farligt at indlade sig med Ulvene, sagde til den:

«Jeg gaar hen for at se, hvorledes Bedstemoder har de
og bringe hende en styrkende Drik i denne lille Krukke.»

«Godt», sagde Ulven; «jeg vil netop ogsaa besøge hende.»

Nu var det imidlertid allerede flere Aar siden, at Ulve
havde ædt den gamle Bedstemoder. Den løb da hurtigt i Fo
vejen, lagde sig i Sengen og ventede paa den lille Rødhætt
der noget efter kom og bankede paa Døren og traadte indenfo

Den lille Rødhætte blev meget forundret ved at se, hvo
ledes hendes Bedstemoder saa ud, naar hun var afklædt. Hu
sagde til hende:

«Bedstemoder! hvilke lange Arme du dog har!»

«Det er for bedre at kunne frelse Samfundet fra samfunds
opløsende Bestræbelser, mit Barn!»

‹Men Bedstemoder! hvilke lange Ben du dog har!›

‹Det er for bedre at kunne kæmpe til sidste Mand, mit Barn!›

‹Men Bedstemoder! hvilke lange Øren du dog har!›

‹Det er for bedre at kunne høre Prædikenen om Søndagen, mit Barn!›

‹Men Bedstemoder dog! hvilke store Tænder du har!›

‹Det er for bedre at kunne æde dig.›

Og idet den sagde dette, kastede den slemme gamle Ulv sig over den lille Rødhætte, kvalte den og aad den.

Breve til en Landsbypræst fra hans Ven Theodorus (A. C. Larsen)

(1877)

Theodorus giver et ualmindelig velskrevet Bidrag til Drøftelsen af det midt under den almindelige Ligegyldighed og Vanetro stadigt ulmende religiøse Spørgsmaal.

Der gives overfor dette Spørgsmaal tre mulige Standpunkter: *Rettroenhedens,* som har Svaret givet i en positiv Aabenbaring, *Rationalismens,* som forsøger at reformere Rettroenheden efter den rationalistiske Fornufts Krav, og *Naturalismens,* som slet intet Hensyn tager til de Rettroende, men bygger sin Livsbetragtning paa Studiet af Naturen og Menneskelivet. Det sidste af disse Standpunkter er mit; Bogens Forfatter staar paa det andet Standpunkt.

Theodorus er Fritænker. Han sammenligner den Paastand, at man i Religionssager — for Guds Skyld — bør ofre sin Forstand, med den Mening, at man skulde være Gud det skyldigt at lade sit ene Ben sætte af, og finder, at Fordringen snarere end Negtelsen kan betegnes som Gudsbespottelse. Han skildrer den uberettigede Holdning, de lutherske Gejstlige indtager overfor Reformationen, idet de priser den i høje Toner og dog dagligt fornegter den. Naar Talen er om de særlig katolske Dogmer, bruger de efter Evne deres Forstand, og dog skal det Selvsamme være galt, naar Fritænkeren gør det mod Protestanten, som er rigtigt, naar Protestanten gør det mod Katoliken. Reformationen betydede, at den frie Undersøgelse afløste den blinde Autoritetstro. Men hvis Beretningen om de Jærtegn, der skete ved Knud den Helliges Grav, ikke beviser, at disse Jær-

tegn fandt Sted, hvorfor beviser da de bibelske Mirakelfortællinger de bibelske Jærtegn? Og naar det nu vides, at Dogmerne ikke er faldne ned fra Himlen, men vedtagne, forkastede og atter vedtagne paa Kirkeforsamlinger, med hvad Ret forlanger man da, at de blindt skal tros? Fordi de er Paradokser? Men er da Dogmerne om Pavens Ufejlbarhed eller om den ubesmittede Undfangelse ikke dette? Hvorledes kan slige Dogmer overhovedet afvises af Den, som tror paa Treenigheden og Jomfrufødslen?

Men skønt Theodorus er Fritænker, er han derfor ikke mindre religiøs. Han anser en filosofisk Erkendelse af Verdensaltet for umulig. Der er et Noget, «som bærer Tilværelsen», men det er en ubekendt Størrelse, et x. De, siger han, som ikke kan undvære et positivt Forhold til det Ubegribelige, de udgør det religiøse Regiment i Fritænkernes Hær. For ham er Religion ikke Dogmer, men en blivende Grundstemning, en Sjælebetagethed af det Ubegribelige, der siges at beaande den Enkeltes hele Liv og Handlemaade. Han bebrejder de Rettroende, at de overfører de religiøse Følelser, paa hvilke efter hans Opfattelse kun x har Krav, paa et enkelt bestemt Menneske, Jesus af Nazareth, og enkelte bestemte Bøger. De Rettroende synes ham at staa paa et lavere religiøst Standpunkt end han selv.

Theodorus er efter sin Opfattelse fremdeles ikke blot religiøs, men Kristen. Han mener, at Ingen med Rette tør negte ham Navn deraf. Ganske vist forekommer det ham, hvis hans Anskuelser ellers er sande og rigtige, at være mindre væsenligt, om de tør gøre Fordring paa at kaldes kristelige eller ikke; men han mener, at man ikke kan gøre Den Kristennavnet stridig, som istedenfor at være en Tilhænger af Troen *paa* Kristus er en Tilhænger af *Kristi Tro*. Dersom Kristendommen er at bestemme som det Gudsforhold og den Sædelighed, Jesus selv havde, da mener Forfatteren at være en Kristen. «Og», siger han, «jeg idetmindste véd ikke, hvor Ærefrygten, Tilliden og Hengivenheden overfor det ubekendte x, som bærer Tilværelsen, har fundet et saa jævnt og enfoldigt og dog saa mægtigt og fuldttonende Udtryk som i Fadervor». Uden at indlade sig paa det Spørgsmaal, om der i Fadervor ogsaa er Tale om x, hævder han, at Forestillingen om Fadervor som Kristendommens Kærne overtræffer Grundtvigs Lære om de tre Trosartikler som Kristen-

dommens Midtpunkt. Han synes ikke at have nogen Følelse af det Vanskelige i at udsondre Fadervor af den hele Sammenhæng, hvori det staar med den Miraklets Verden, han i sin Egenskab af Fritænker ikke vil tro paa.

Theodorus forkaster som Fritænker Miraklet, dyrker som religiøs et ubekendt x, og beder som Kristen Fadervor til det.

I

Man siger da intet Uberettiget eller Nedsættende om Theodorus, naar man betegner ham som hørende til den Gruppe af redelige og rettænkende Religiøse, som man i Tyskland med et Udtryk af Strauss plejer at betegne som de Halve. Det er Mænd, som staar paa den frie Forsknings Grund eller mener, at de gør det, og som kommer til religiøse Resultater, der ligger den positive Kristendoms nær. Hvis man betragter Udgangspunktet eller det formentlige Udgangspunkt som det Afgørende for en Gruppering, da hører disse Mænd til Fritænkerne, og da dette Synspunkt er det naturligste, er det ogsaa hertillands blevet gjort gældende; de Læsere, som har Interesse for Sligt, vil have iagttaget, at de, der her i Landet er optraadte som afgjorte Fritænkere, altid har opfattet de rationalistisk Religiøse som Kampfæller. Da de selv kæmper for Taalsomhedstanken, viser de — ogsaa indenfor deres egen Lejr — det videst mulige Frisind; ikke blot at enhver Opfattelse, som støtter sig til fri Undersøgelse, i deres Øjne har særlig Ret til at høres, men de har ogsaa efter Evne slaaet til Lyd for Anskuelser, der ikke var deres, naar de blot ikke gik ud fra Rettroenhedens Forudsætninger som givne. Jeg vil som Eksempel anføre, at den fortjenstfulde rationalistiske Skribent, Hr. A. C. Larsen, hvorvel han mindre har fægtet for den fælles Sag end for sin egen personlige Særstilling, altid er bleven vel optaget og vel omtalt i vore fritænkerske Tidsskrifter.

Vi vil ogsaa meget gerne hilse Theodorus som Forbundsfælle; men vi kan ikke ganske skjule for os selv, at nogen rigtig sikker og paalidelig Vaabenbroder er han ikke. Han er ivrigere efter at erhverve sig vore Modstanderes Velvilje end vor. Han staar vel i Række og Geled med os, men han er

ivrigere sysselsat med at gøre Fjenden opmærksom paa sin Forskellighed fra os Andre og paa at han kun er en tilfældig Allieret end med at støtte dem, der er lige saa udsatte som han, mere udsatte end han. Medens han angriber sine og vore Modstandere, gør han uafbrudt Tegn til disse, peger paa sin Kokarde og paa Mærket i sin Kokarde for at vise Fjenden, at han i Virkeligheden bærer hans egne Farver og kæmper under hans eget Mærke. Han lader Fjenden vide, at han hører til et eget, til «det religiøse Regiment i Fritænkernes Hær»; han stiller sig yderst paa højre Fløj og forklarer, at hans Uenighed med de øvrige Regimenter i denne Hær er lige saa stor som hans Uenighed med Fjenden — man vilde ikke have Ret til at kalde ham Desertør, ifald han under et Sammenstød trak sig ud af Striden.

Theodorus er meget for beskeden, naar han betegner sig selv som «menig Soldat». Hans meget betydelige Evner gør ham til Officer; han er Kaptajn for et lille Kompagni. Men hvorfor vil han paa samme Tid, han kalder sig selv for menig, stemple Soldaterne i de øvrige Regimenter som Menige af anden Klasse? Han giver dem Navnet «*radikale* Fritænkere», et Navn, de saavidt vides ikke har givet sig selv; han siger om dem, at al deres Leven og Færden har tabt sin Sikkerhed og svømmer i en ubestemmelig Taage; ja han siger, at alle Livets Størrelser for dem bliver lig Nul. Haarde Anklager! Man ser, at han betragter disse sine Kampfæller i Ordets egenligste Forstand som Hærens *Enfants perdus*, dens fortabte Vovehalse.

Radikalisme er et nutildags i mange Øren ilde klingende Ord; men hvis dets Betydning kun er den, uskræmmet af Menneskefrygt og uden Hensyn til om en gammeldags opdragen Følelse foreløbigt krymper sig under Tankens Følger, at tænke sine Tanker helt til Ende og se Sandheden under Øjne, hvor streng og alvorlig den end er — saa behøver Ingen at bryde sig om det Ildelydende ved Ordet, eller at blues over den Mistanke, det hefter paa ham, for Hjerteløshed og Mangel paa Pietet. Der er ingen Skam i at stræbe efter fuld Klarhed, ingen Skam i at være for ubehændig til at anslaa den følsomme Tone, selv om dette for de Halvdannede er et Bevis paa Hjertets Forhærdelse, og Pieteten er i og for sig en langt mindre fortjenstlig Følelse end den alle Hensyn overvindende Kærlighed til Sandhed.

II

Der er en Leg, som Peter Ravn i Hostrups *En Spurv i Tranedans* ynder, den at sætte sig imellem to Stole. Det er det, Theodorus opfordrer os til at gøre; men kan det undre ham, at vi betænker os herpaa? Var det ikke muligt, at en grundet Indsigt i Usikkerheden af dette Sæde bragte dem, han kalder for radikale, til at anbringe sig noget anderledes end han? Jeg tror det.

Hvad Filosoferne i gamle Dage kaldte det Absolute, hvad Teologerne kalder Gud, det giver Theodorus Navn af det Ubegribelige eller, som han ogsaa benævner det, det x, der ligger til Grund for Tilværelsen. Om dette Ubegribelige siger han, at han «forfølges deraf baade Nat og Dag, baade aarle og silde, baade vaagen og i Drømme». Saa ubegribeligt dette x end er, opfatter han dog en Vilje hos det, idet han erklærer det for «meningsløst at give slip paa det Ubegribelige, naar det dog staar fast, at det ikke *vil* slippe os». Hans Udviklinger om dette x udgør Hovedpunktet i hans Bog, og vi maa derfor her følge Theodorus Skridt for Skridt:

At det er ubegribeligt, vil ikke sige, at det fuldstændigt unddrager sig alle Tankebestemmelser, men kun at disse Tankebestemmelser er saa modsigende, at det bliver en faktisk Umulighed for Forstanden at sammenarbejde dem til en virkelig levende Enhed.

Men herved adskiller x sig ikke fra enhver Art ufattelig Selvmodsigelse. Netop det Samme lader sig f. Eks. udsige om «en grundhæderlig Mand, der tillige er en topmaalt Slyngel». Hans Væsen er ikke uimodtageligt for Tankebestemmelser, men det er en faktisk Umulighed at faa en levende Enhed ud af dem.

Jeg opdager f. Eks., jo mere jeg gransker over mig selv og Verden, den ene Lov efter den anden.

Det vil sige, hvis jeg er et aldeles overlegent videnskabeligt Geni; ellers nøjes jeg med at erfare, at slige Love er opdagede af andre. Saaledes erfarer jeg f. Eks., at Galilæi har opdaget Faldloven, at efter den moderne Statistiks Opdagelse afhænger Ægteskabernes Antal af Kornpriserne osv.

Jeg opdager, at disse Love staar i den inderligste Sammenhæng.

Ordet inderligt turde som laant fra det menneskelige Sjæleliv være vel følsomt. Meningen er: Vi erfarer, at f. Eks. Tyngdeloven er et Tilfælde af den almindelige Tiltrækning.

Jeg slutter deraf, at hele Tilværelsen er en uendelig, fornuftig Organisme, og at det x, som bærer Verden, i sin inderste Grund er Lov, Orden, Fornuft og Visdom.

Det x, der bærer Verden, har efter Theodorus' Forestilling en lignende Opgave og spiller en lignende Rolle, som den Elefant, der efter Indernes Forestilling bærer Jorden. De indiske Stammer kan ikke hæve sig til den Tanke, at Jorden svæver frit i Rummet; for at give den et Støttepunkt skyder de en Kæmpe-Elefant ind under den. Theodorus' Kæmpe-Elefant hedder x. Naar Theodorus nu af Tilværelsens Love slutter, at dette x, denne Atlas, der bærer Verden paa sine to oprakte Arme, er Lov og Orden, saa lader det sig endnu forstaa. Anvender han sjælelige Bestemmelser som Fornuft og Visdom paa det, da turde dette være ikke en Slutning, men et Spring.

Men paa den anden Side ser jeg ved en opmærksom Betragtning, at Ufornuft overalt gaar Haand i Haand med Fornuft; jeg har Øje paa Synd og Død, paa aandelig og fysisk Elendighed. Trediveaarskrigen, Lissabons Ødelæggelse, Guillotinens Bedrifter osv. . . . viser det ikke Altsammen, at der bagved Lovene er vild Lovløshed?

Ifølge den teologiske Tankegang er som bekendt Synd og Død kun ved et Oprør mod Verdensordenen komne ind i Naturen. Men maa det ikke undre at se en Forfatter, der selv har betegnet sig som Fritænker, henføre Døden til de lovløse og lovstridige Forekomster? Jeg finder hos en lærd Forfatter disse Ord: «Dersom En dør, bedækket med Saar eller efter at have faaet sine Knokler knuste, eller udtæret af Alderdom, saa vil dog aldrig en Abiponer (Sydamerika) indrømme, at Saarene eller Svækkelsen var Skyld i Døden, men søge at finde den Sortekunstner, som har anrettet Ulykken. Denne Mening har ogsaa mange Negerfolk». Jeg ser ikke rettere end at Theodorus i sin Opfattelse af Døden staar paa Negerfolkenes Standpunkt. Døden synes disse Stammer at være Noget, der ikke ligger i Menneskets Væsen og Natur, noget, der falder udenfor Lovene; Theodorus ligeledes. Forfatteren anfører en Begivenhed som

Lissabons Ødelæggelse. Men hvorledes ødelagdes vel Lissabon? Ved et Jordskælv, om jeg ikke fejler. Anser Theodorus da ikke Jordskælv for naturlige Virkninger af Naturaarsager og som saadanne faste Love underlagte? Er det lovløst eller lovstridigt at Gasarter under bestemte Naturbetingelser afstedkommer Sprængning? Er dette et Tilfælde af anden Natur end hine før nævnte, der viser hen til Love og Lovsammenhæng, eller er det ikke netop et Tilfælde af selvsamme Art, og oplyser det ikke, hvor forhastet Slutningen fra Lovsammenhængen til Visdommen var?

Viser Sligt ikke, at x er en rædsom, forfærdelig Naturkraft, som kun skaber for at ødelægge, som kun føder hensigtsløst for atter ligesaa hensigtsløst at fortære sine egne Børn?

Det turde være en aabenbar Modsigelse at forbinde Ordene «for at» og «hensigtsløst» i selvsamme Sætning; thi «for at» betegner en Hensigt og «hensigtsløst» udelukker «for at». Det Anførte peger kun hen paa den Sandhed, at vort Begreb om Hensigt ikke lader sig overføre paa Naturen, noget hvorom talrige Filosofer og Naturvidenskabsmænd fra Spinozas Tid til vore Dage har været enige. Men i denne Mangel paa Hensigt er der Intetsomhelst, som strider imod den Lovbundethed, som er Theodorus et Pant paa Altets Orden. At Mennesket er dødeligt, det er en Lov, det er endog en af de Love, som først og lettest opdages; men dette er jo netop hvad der efter Theodorus's Synsmaade stempler Altets Virksomhed og Frembringeren som «hensigtsløs». Naar han da slutter med denne næsten profetiske Sætning:

Den Vismand er ikke født og vil aldrig fødes, som kan forlige disse modsigende Tegn,

saa er denne Spaadom allerede af den Grund urigtig, at Tegnene ikke i ringeste Maade modsiger hinanden, og naar han fortsætter:

og kan begribe det Hele som et System af fornuftige Midler, der arbejder i et fornuftigt Formaals Tjeneste

saa vil dette kun sige, at vore menneskelige Begreber om Midler og Formaal ikke passer paa Naturen, en Lære, Professor Brøchner plejede at foredrage for de unge Studenter i deres første Universitetshalvaar, og som iøvrigt siden Darwinismen er blevet fatteliggjort, kan betragtes som de Dannedes Almenejendom. Ingen Vismand vil ganske vist kunne anlægge hine Forestillinger paa Naturen; men hvad man ikke indser, det er hvorfor nogen

vis eller endog blot fornuftig Mand skulde prøve derpaa. Forfatteren kunde med samme Varme have sagt: Den Vismand er aldrig født og vil aldrig fødes, der kan forlige Bestemmelsen rund med Begrebet Firkant. Men det er lidet troligt, at nogen Vismand vilde spilde sine Kræfter herpaa.

Aarsagen til disse Underligheder kunde mulig være den, at Theodorus, der møjsomt og ærligt forsøger at se paa Tingene uden teologiskfarvede Briller, havde baaret disse Briller saa længe, at selv efterat han har bortlagt dem, et farvet Skær endnu bestandig svømmer for hans Øjne. Hvad han mener, men ikke siger, er noget rent Teologisk, det som Kierkegaards Johannes Climacus udtrykker saaledes: «Jeg betragter Naturen for at finde Gud; jeg ser jo ogsaa Almagt og Visdom, men jeg ser tillige meget Andet, som forstyrrer. Summa summarum heraf bliver den objektive Uvished.» Dette er rent religiøs Tale, her er Intet om Love og Lovsammenhæng, men en rent teologisk Gudsforestilling. Og det forstaas da ogsaa let, at Kierkegaards opdigtede Forfatter herfra gør Overgangen til Tro, Troen paa det Paradokse. Theodorus' Ubegribelige er kun et andet Ord for Kierkegaards Paradoks; det er selve Paradokset, let maskeret som det for os Selvmodsigende. Dog som det hos Theodorus formuleres, bliver der, som vi saa', i Virkeligheden ikke det ringeste Selvmodsigende deri. Den virkelige Modsigelse, hvorpaa Theodorus tænker, er kun den mellem de Indtryk, der er velgørende, og dem, der er pinlige for Menneskets Selvopholdelsesdrift. Men begge disse Klasser hører til ganske samme lovbundne Orden.

III

Nu følger Hovedpunktet:

Den først nævnte Tankegang fremkalder Ærefrygt, den sidst nævnte Rædsel . . . . et Kompromis er en fysisk Umulighed, og det, at vi er religiøse, betyder, at Ærefrygten vandt Sejr over Rædselen, at Uro og Fortvivlelse veg Pladsen for Tillid og Hengivenhed.

Det er øjensynlig følte Ord, og jeg betvivler intet Øjeblik, at Theodorus virkelig finder Trøst og Husvalelse i den aandelige Bevægelse, han her skitserer; men det forekommer mig, at

han er for streng imod dem, som ikke kan gøre den, ja som mener, at det i Virkeligheden er tvivlsomt, om den lader sig gøre. Theodorus ser Kendsgerninger og Sammenkædninger af Kendsgerninger, der højlig behager ham og der for ham staar som Tegn paa «Visdom» hos hans *x;* han ser andre, der i høj Grad mishager ham og der forekommer ham Tegn paa «en vild Lovløshed». Forsones kan de ikke, men at han er religiøs, det betyder, at han over den ene Gruppe af Egenskaber hos sit *x* vil glemme den anden. Men er dette muligt? glemmer han dem virkeligt?

Det forekommer mig, at Theodorus i dette Tilfælde behandler sit store *x* omtrent som han i sit Skrift behandler en anden, meget mindre, men ogsaa mindre gaadefuld Individualitet: Dr. Georg Brandes. Theodorus antyder, at der er adskillige Egenskaber hos denne, som tiltaler ham mindre, men at han dog langtfra at ville «gøre ham til Genstand for bitre Angreb» hellere «slutter sig til de Enkelte, som over hans Fortrin glemmer hans Mangler». Men glemmer han dem nu virkelig? Er dette ikke en Selvskuffelse? Glemmer Theodorus virkelig disse Mangler i det samme Aandedræt, han skriver dem op? Og maa det ikke nødvendigvis gaa ham paa samme Maade med det store *x?* Selv om han kunde glemme den gamle Historie med Pompeji og Herculanum, vil det da lykkes ham at glemme de nyere Skandaler? — jeg mener ikke Dr. Brandes's, jeg tænker paa *x*'s nys omtalte radikale Fremgangsmaade overfor Lissabon eller paa Guillotinens ligesaa hensynsløse Radikalisme. Selv om Theodorus vil lukke et Øje derfor om Dagen og i vaagen Tilstand, vil Erindringen derom da ikke mod hans Vilje paatvinge sig ham om Natten og i Drømme?

Man skulde tro det; men han forsikrer det Modsatte. Han beder endog til dette ubegribelige *x.* Bønnen bliver, som han forstaar den, «en Indøvelse i Pligtens strenge Lærdomme, en dyb og alvorlig Overvejelse, i Kraft af hvilken Mennesket, forsagende al Selviskhed, kommer til Rette med Livets mangehaande vekslende Skæbner». Det Andre Undrende heri er kun, at en saadan Indøvelse og Overvejelse bærer Navnet Bøn. Men Forundringen stiger, naar man erfarer, at der er en vis bestemt Bøn, som Theodorus helst beder til dette sit *x,* og det er — Fadervor. Lad os da høre Theodorus bede Bønnen:

Fader vor!

(«Paa Bunden af min Forestilling om Gud som personlig, som Herre og Fader, ligger altid Erkendelsen af, at han dog er og bliver det evig ubestemmelige x.»)

Du som er i Himmelen!

(Paa Bunden af min Forestilling om Guden i Himmelen ligger dog altid Erkendelsen af, at der ikke er nogen dogmatisk Himmel og at x ikke er mere i den astronomiske Æter end andensteds).

Helliget vorde dit Navn!

(som jeg kalder for Fader, men om hvilket jeg dog aldrig glemmer, at det i Virkeligheden er x).

Jeg haaber ikke, at nogen Læser vil mistyde dette som var det Meningen at sige en eneste Stavelse mod Fadervor som Bøn; Meningen er kun at vise de Vanskeligheder, der frembyder sig for den bedende Theodorus. Man tænke sig ham blot bede til — x, om at x vil lade være at lede ham i Fristelse, er dette ikke værre end selve Professor Rasmus Nielsens gamle Dualisme med de to Sandheder?

Nej, det er ikke værre, men det er netop det Selvsamme. For at forsvare den Nielsenske Tvedelthed sammenlignede man Religionens Illusion med Poesiens og Kunstens. For at forsvare sin Tvedelthed gør Theodorus ganske det Samme. Han kalder Religionen et Billedsprog, om hvilket han aldrig glemmer, at det kun er et Billedsprog; han sammenligner Kirken med Teatret og den religiøse Fritænker med den modne æstetiske Kritiker, der lader sig henrive af Skuespillet uden at tro paa dets bogstavelige Virkelighed — lutter Jævnførelser, som i sin Tid anførtes til Bedste for den Nielsenske Lære. Det er Mosekonen, som gaar igen.

Dengang hed det sig nemlig, at som der for den Dannede ingen Modsigelse var mellem den «poetiske» Folketro, at Mosekonen brygger og den videnskabelige Erkendelse af Engens virkelige Damp, saaledes ikke heller mellem Troens Fantasi og Følelsesliv og Videnskabens Resultater. Med en lille Afskygningsforskel siger Theodorus det Samme. Jeg havde i sin Tid efter fattig Evne rammet en Pæl gennem Mosekonen. Men se, Theodorus nærmer sig, elskværdig og menneskekærlig, som en ny

og kæk Peter Ravn; han rokker Pælen ivejret og Mosekonen stiger op af sin Grav. «Maa jeg», siger han, «gøre Deres Majestæt opmærksom paa, at det er mig, som har trukket den forbandede Pæl op af Hullet og derved reddet Deres Majestæt fra den øjensynligste Livsfare!» Og hun rækker ham Ringen til Tak. Og Ringen har bevirket eller vil bevirke, at Mine Thokkerup nede i *Dagstelegrafen* og Konsul Varbjerg oppe i *Dagbladet* i Theodorus ser deres Ideal, uden at Theodorus i fjerneste Maade kan gøre for det eller har havt noget Ønske derom. Thi Theodorus er Rationalist og tror i Grunden slet ikke paa Mosekonen, eller paa, at hun virkelig laa under Pælen, eller paa Ringen og dens Kraft; han er i Grunden meget mere Forstandsmenneske, end han selv aner, og det er en ren Tilfældighed, at han er kommet ind i alt dette Trolderi. Han er i Virkeligheden en ypperlig Fyr og har mere sund Fornuft i sin Pande end det hele Selskab baade hos Skomagerens og hos Konsulens, baade i Kælderen og paa første Sal.

DEN FRANSKE ÆSTETIK
I VORE DAGE

EN AFHANDLING OM H. TAINE

(1870)

FØRSTE KAPITEL

Den herskende Evne

I

I 1855 belønnede det franske Akademi med sin første Pris en Bog betitlet: *Afhandling om Titus Livius af H. Taine, tidligere Elev af Normalskolen, Doctor i Literatur.* Denne Bog udkom med følgende besynderlige Fortale: «Mennesket, siger Spinoza, er ikke i Naturen ‚som en Stat i en Stat', men som en Del i et Hele; og de Bevægelser, der foretages af den aandelige Automat, som udgjør vort Væsen, er ligesaa regelmæssige som Bevægelserne i den udvortes Verden, der indfatter den. — Har Spinoza Ret? Kan man anvende nøjagtige Fremgangsmaader i Kritiken? Lader et Talent sig udtrykke ved en Formel? Afhænger et Menneskes Evner som en Plantes Organer af hverandre indbyrdes? Er de afmaalte og frembragte ved en eneste Lov? Kan man, naar denne Lov er givet, forudse Evnernes Virkekraft, og forud beregne deres gode og slette Virkninger? Kan man genopbygge dem som Naturforskerne genopbygger et af Forverdenens Dyr? Er der i os en herskende Evne, hvis ensartede Virksomhed meddeler sig forskelligt til vore forskellige indre Hjul og paatvinger vor Maskine et nødvendigt Sammenspil af forudsete Bevægelser? Jeg forsøger at svare Ja og ved et Eksempel.»

I Afhandlingens Motto laa dens Idé. Det lød: *In historia orator* (I Historien Taler), og Bogens Grundsætning var den: Veltalenheden er Livius's herskende Egenskab. Man vil finde, hed det, at som Taler har han Evne og Tilbøjelighed til udvik-

lende Fremstilling, Gang og Klarhed i Tankerne, Gave til at forklare, bevise og slutte, Talent til at fornemme og vække alle Lidenskaber, til kun at tænke og føle til Bedste for sin Sag, til at iklæde sine Grunde en fyldig og ædel Stil som en Mand, der bestandig taler til det forsamlede Folk om Statens højeste Interesser, og man vil fremdeles se, at Retsindighed, Ærlighed, Oprigtighed, Kærlighed til Fædrelandet, alle de Dyder, uden hvilke en Taler kun er en Advokat, styrker hans Tankegang og løfter den Tone, hvori han taler.

Det vises nu, hvorledes alle udvortes Omstændigheder forenede sig om at gøre Livius til Taler. Han fødtes i en stor Provinshovedstad, levede fra først af omgivet af politiske Interesser, mellem saadanne Skuespil: Revolutioner og Landsforvisninger, der kunde indvie en Republikaner og tidligt knytte et ungt Hjerte til en tabt og retfærdig Sag. Han blev efter al Sandsynlighed opdraget i Ærefrygt for Augurerne og dermed for den religiøse Overlevering. Han tilbragte, som man kan slutte, efter Tidens Skik flere Aar i en Talerskole. Han levede et Byliv, han kendte derfor Mennesket bedre end Naturen og beskrev senere Begivenhederne uden at beskrive Landet, Naturomgivelserne, Klimaet og dets Indflydelse. Han kom til Verden paa et for Historieskrivningen særlig gunstigt Tidspunkt. Man havde under Augustus ikke mere Lov til at handle frit, men endnu var det tilladt at skrive frit. Det var dernæst netop Øjeblikket til at skrive en Nationalhistorie. Thi under Augustus frembød Stoffet af sig selv et Kunstværks Omrids; en Fortid var afsluttet, Kejsertiden endnu ikke begyndt, og det Æmne laa beredt, at vise, hvorledes Verden blev Roms Ejendom og Romerriget Kejserens Ejendom.

Rom, der altid helt var optaget af det Nyttige og aldrig havde anden Kunst end Veltalenheden, havde ingensinde hverken den bøjelige Indbildningskraft eller den taalmodige Skarpsindighed eller den uegennyttige Filosofi, som i Forening udgør Historieskriveren. Man havde ingen Anelse om Oldtidens Væsen, man forstod hverken dens Storhed eller dens Raahed. En Romers Filosofi bestod simpelthen i den Tro, at Rom i Kraft af sin *virtus* (Tapperhed, Dyd) og en guddommelig Bestemmelse havde maattet og skullet erobre Verden, og en Romers Indbildningskraft har aldrig været skikkelsedannende, har aldrig frembragt Karakterer. Digterne skildrer snarere hvad der foregaar i deres eget Indre

end i deres Personers, ingen af dem har da kunnet give Livius Forbilleder. Den Del, som hans Aarhundrede havde i hans Fortjenester og Fejl, er da denne: en ufuldkommen Idé om Historien, intet tilstrækkeligt Eksempel paa Filosofi og Kritik, et svagt Begreb om oprindelige og sande Karakterer og en altfor dannet Stil; til Gengæld bragte det ham en Mængde for Videnskaben forberedt Stof, en Arv af Veltalenhed, en politisk Opdragelse, Frihed til at skrive oprigtigt, endelig det majestætiske, mægtigt virkende Skue af Rom.

Vi ser først Taler-Evnen omdanne den historiske *Kritik* hos Livius.

Allerede hans Fortale betegner ham som Moralist og Fædrelandselsker, som hæderlig Mand, der vil fremstille store Mønstre for sin Samtid, som god Borger, der vil prise sit Land, og som en Ynder af Veltalenhed, af lange, højtidelige Sætningskæder og en smuk Stil. — Det er imidlertid ikke Kritikerens Sag at vække Had eller Kærlighed, at forbedre Sjælene, at lære sine Læsere Moral eller Politik. Han er ikke Sjælesørger. Hans Pligt og hans Ønske er kun at tilintetgøre Tidsafstanden, at gøre sin Læser til Medborger af de Personer, han beskriver, og til Samtidig med de Begivenheder, han fortæller. Han har intet antet Ønske og ingen anden Pligt. Bagefter kan da Moralisterne komme og drøfte det udstillede Maleri. Livius er Romer og Patricier. Derfor overvinder hvert Øjeblik hans Stolthed hans sunde Fornuft; en romersk Drift standser ham paa Sandhedens Tærskel. Lider Romerne et Nederlag, overgaar der dem en Skam, da er det Skæbnens Vilje: de har ringeagtet Gudernes Advarsler, forsømt at ofre, at tage Varsler.

Men Veltalenhedstonen indgyder Læseren Mistillid. Saasnart han hører Forsvarstalen begynde, ophører han at tro paa Fortællingens Sandhed. Han føler, at Livius burde forklare de gamle Sæder istedenfor at rose dem. En sand Historiker vilde have udtalt, at hine gamle Sæder var plumpe, og at man uden Selvovervindelse ringeagter den Yppighed, man ikke kender. En Historiker vilde ikke have ladet hine Oksehyrder tale et udsøgt Sprog og vilde have bemærket, at de Mænd, som Livius gør til Talere, Tænkere og Helte, drev Aager og var Erobrere af Grundsætninger, det vil sige, Røvere af Profession. Den fuldendte Kritiker vil føle som Barbar med Barbarer, vil forsøge, i sig at

genopvække de oprindelige Lidenskaber, de underlige Antagelser og de glemte Særegenheder. Det gør Livius aldrig.

Titus Livius elsker Sandheden. Han fremsætter Intet uden Bevis; han vælger mange Gange blandt to Beretninger ikke den for Fædrelandet hæderligste, men den sandsynligste; han stoler ikke paa de Forfattere, der overdriver Tallet af de faldne Fjender; han taler aldrig afgørende, hvor Sandheden er uvis. Men denne Retskaffenhed er ikke klartskuende. Han har ikke tvivlet nok til at fortjene Tillid.

Han er sand, naar han skildrer de almindelige Sjælebevægelser, der til alle Tider er de samme; men han kender ikke de særegne Følelser, der er ejendommelige for bestemte Tidsaldre Hans Talergave, der skænker ham Sansen for det Almene og negter ham Sansen for det Særegne, giver ham endnu Følelse for de gamle Overleveringer.

I Mangel af det egenlige kritiske Organ har han forskellige der træder i dets Sted: under Kongerne sin storladne Veltalenhed, i Republikens første Tid sin Republikaneraand, mod Slutningen sin Nøjagtighed og Ærlighed. Han elsker det Sande som hæderlig Mand, men ikke som Videnskabsmand og over alt Andet Livius er ikke Oldforsker. Han siger om en gammel Sang, at hvis han nu vilde anføre den, vilde den støde og synes uformelig Han vil ikke fordærve sin Stil med den gamle Poesis barbariske Udtryk og tunge Skemt. Anfører han derfor en sjælden Gang e Aktstykke, da rager den raa og utilhuggede Tekst op bland hans polerede Sætninger som en gammel kyklopisk Mur i en moderne By. Han forstaar ikke, at Kritikeren tyer til de fjerneste Kilder, fordi de er de reneste, og at Teksten er des mere kostbar, jo mere barbarisk den er. Den fine Talekunstner vi ikke gennemstøve de gamle Templers Kroge efter halvt opløste og vidtløftige Haandskrifter fra Oldtiden.

Han mangler Mistillid. Han husker ikke tilstrækkeligt, a Menneskene har Evnen til at lyve, og at de bruger denne Evne Istedenfor at gaa de tidligere Forfattere efter med Tidsfølge og Stedbeskrivelse for Øje, overspringer Livius Alt, hvad der kan stille ham Ansigt til Ansigt med Kendsgerningerne, Alt, hvad han af Jordsmonnet, Vejrforholdene, Agerdyrkningen kunde lære med Hensyn til Forstaaelse af Sæderne. Polybios beskriver Gallerne ved at nævne Kornpriserne, Vinpriserne, Tallet paa Slagtekvæg

En Skribent som Livius nedlader sig ikke til at være Køkkenskriver.

Derfor er han ikke klartskuende nok. De menneskelige Lidenskaber, som Livius kender, er dem, der fremtræder ved store Lejligheder som et Slag, en Forhandling, et Oprør. Men ofte er han ubekendt med de underlige og forglemte Skikke, der har frembragt Institutionerne, og de dunkle og langsomme Omvæltninger, der har omstyrtet dem. Livius er hverken Statsmand eller Kriger; han tænker ikke paa at berigtige Fortællingen om et Felttog ved at undersøge Stedet og sammenligne Marcherne, ikke heller paa at forklare de borgerlige Uenigheder ved at efterspore Partiernes Oprindelse, Sammensætning og Stilling. Han fremstiller det gamle Rom, som Racine forestillede sig det gamle Grækenland, med stødende Uoverensstemmelser, idet Alt er i indbyrdes Strid: Sæderne og Stilen, Samfunds-Tilstanden og Følelserne. Scipio, Cicero, Cato, Grækere, Romere, Barbarer, Mennesker fra alle Tider og alle Lande har hos Livius samme Hang til Forstandsovervejelser og samme Talekunst. I en Fortælling, der strækker sig over 700 Aar, forandres hverken Aanderne eller Sproget. Og dog behøver man kun at have levet med i ti Aar for at opleve gennemgribende Forandringer i Følemaaden og Stilen.

Livius var ikke lærd nok; det var ham ikke nødvendigt at være særlig lærd for at udfolde sine Evner som Taler. Begivenheder, Handlinger, især den dramatiske Handling er, hvad han lægger Vægt paa. Men han har ikke fundet Oldtidens Religiøsitet under den nyere Mytedannelse; og han har interesseret sig mere for Historien om Virginia end for en ny Lovgivning eller ny Forfatning.

Den oratoriske Evne, der omdannede Historikerens Kritik, omdanner ogsaa hans *Filosofi.*

Historiens Filosofi er Kundskaben om de almene Kendsgerninger, der hæver os over den snevre og underordnede Kundskab om de særegne. Den Krog, hvortil vi er henviste, giver os Stof nok til at lære de almene at kende, ligesom Æblets Fald efter Sagnet bragte Newton til at ane den Tyngdens Lov, hvorefter Stjernerne ruller. Historikeren søger to Slags Love. For det første har enhver Gruppe af Kendsgerninger sin Aarsag. Hvorfor blev Samniterne overvundne? hvorfor erholdt Plebejerne Rettigheder? Dernæst forudsætter de underordnede Aarsager almindelige Aarsager, og disse kan paavises, uden at Fremstil-

linger derfor bliver filosofisk istedenfor historisk. Til at for klare Kendsgerningerne er det nok at stille dem paa deres rett Plads. Kunsten at filosofere falder sammen med Kunsten a komponere. Hvad kan Historiens Filosofi nu være hos Livius' Talekunstnerens Aandsretning indeholder Noget af Filosofen lige saa vel som Noget af Kritikerens, men den er ingen a dem. Nødsaget, som Talekunstneren er, til i enhver aandeli Strid at fremstille Personernes Sindsbevægelser og Bevisgrunde genopliver han de Lidenskaber og de Aarsager, der har foraar saget Begivenhederne. Naar han vil virke formanende, vil han d kunne beskrive Oldtidens Dyder og Sædernes langsomme Forfald fordi Moralen er den Del af Historieskrivningen, der ligger beds for en Taler. Han vil med andre Ord kunne naa alle de almen Kendsgerninger, som man kan finde uden at søge dem.

Det er da undertiden lykkedes Livius at finde Aarsagerne i hans Skildring af Gallerne indeholdes de stundom i Per sonernes Taler. Man ser ogsaa ret vel, at Rom har overvunde Samniterne, fordi en Mand ikke kan staa sig mod en øvet Soldat Endelig er den herskende Idé, som forklarer hans hele Historie Tanken om Sædernes Forfald. Men Livius har ikke desmindr kun skrevet Aarbøger. Hvorfor alle disse Felttog? Man gaa over Dynger af Fjender, iblinde, som Soldaten, der har dræb dem. Man forstaar ikke Senatets Politik. Naar Talen er on Ret, Literatur, Videnskab, Handel, Industri og Husliv, mangle de Love, der har styret deres Udvikling, lige saa fuldt son Kendsgerningerne, og i de øvrige Livskrese utydeliggøres Tanke ved Massen af aandløse Enkeltheder.

Saasnart Liv besjæler det indsamlede historiske Stof, blive Videnskaben Kunst. Ligesom Digteren fordyber Historikeren si i Menneskekarakterer; ti de er Handlingernes Aarsager; han se Skikkelser rejse sig for sine Øjne ud fra Teksterne, og finde det Skønne, fordi han søger det Sande. Saaledes kan en Af handling blive et Heltedigt. Selve Stilen mangler ikke meget at være fuldendt, naar Kundskaben er fuldstændig. Ti naa Historikeren, efter at have samlet og ordnet Begivenhederne, sin overfyldte Hukommelse finder Følelserne og deres Sammen spil, Handlingerne og deres Nødvendighed i uimodstaaeligt rul lende Løb mod deres Maal, da maa denne Bevægelse rive han med sig, disse Sorger og Glæder røre ham; han maa da nød vendigvis elske og hade og i sit Hjerte dele Personernes Kampe

Men den Del, som Forfatteren tager i Fortællingen, er jo Kilde til Stilen.

Og hvis Historikeren tydeligt har udredet alle Traade og tænkt tilstrækkeligt over det Skete, saa vil han finde det rette Udtryk, fordi Kunsten at skrive kun er den Kunst at tænke, og fordi det til at tale godt er tilstrækkeligt at have tænkt meget. Portræt, Fortælling, Stil, Udtryk, alt det som er Kunst, stammer fra det, som er Kundskab, og heri ligger det, at Kunsten hos Livius har samme Fortjeneste og Mangler som hans Kritik og hans Filosofi.

Blandt hans Portræter er det af Romerfolket det første. Dette Folk anser sig for udgaaet fra Guderne, for Verdens forudbestemte Herre, Den høje Agtelse, det nærer for sig selv og sin Værdighed, er dets herskende Lidenskab.

Af denne Stolthed følger en egen Art Mod, og af dette Mod Erobringer og Sejre. — Som Talekunstner sætter Livius nu de afgørende Karaktertræk i Relief, han som romersk Borger har opdaget: I hin Tid var Land, By og Religion ikke tre forskellige Ting; Mandens Hjerte og Tanke tilhørte helt det Fædreland, hvis Borger han var. Dog Livius taler til Forstanden, ikke til Indbildningskraften. Han siger os, at Oldtidens Mennesker var ædru, men viser os dem ikke som Bønder og Agerdyrkere. Han burde lært os, at de ikke dyrkede Jorden af Filosofi og for at vise deres store Sjæl, men af Erhvervelyst, for at faa noget ud af Jorden. Iblandt Romernes ti Hoveddyder var der den Dyd at tjene mange Penge.

De enkelte Personer hos Livius er ikke anskuelige nok, og man søger fra dem til Oldtidens Statuer og Medaljer. Han stræber f. Eks. ikke saa meget at forklare os Hannibals Væsen, som at gøre os vel stemte med Hensyn til Romerne. Han viser os ikke, at Hannibals Hær bestod af Lejetropper, og hvorledes han fra først af blev paavirket af denne sin Hær, der var lige saa tapper af Haandværk som Romernes Hær af Stolthed. Livius skildrer os som Talekunstner Fabius's Storhed, men lader os ikke forstaa, at den havde sin Grund i hans Temperament, saa hans heltemodige Fasthed inderst inde var flegmatisk Rolighed. Livius's Portræt af Cato mislykkes for ham, fordi han erstatter den korte, kraftige Sætning, der var Cato egen, med de lange Sætningskæder, han aldrig opgiver. Han lader os heller ikke ane, at Æmilius's Dyd havde sin Rod i hans Adelsstolthed.

Men Dyden bliver først menneskelig, naar den forklares Trækkene oplives desuden, naar de saaledes rykkes os nærmere Moralistens ædle Omrids faar Liv under Levnedstegnerens Hænder

Dog Talerens Maal er at vække en Bevægelse i vort Sind ikke at indprente os en Skikkelse. Han tænker mere paa selv Talen end paa den Person, han lader tale, og gør derved Fore draget mere fuldendt end naturligt. Han formilder Barskheden udsletter det Stygge, Lave, Smaalige, Yderliggaaende og skjule Sandheden under sin Veltalenhed. Han fremstiller snarere Egen skaber end Personer, og dersom han antyder en herskende Liden skab, da overspringer han dens Aarsager eller Virkninger, forklare ikke de Omstændigheder, der har udviklet den, og forklarer ikk det Øvrige ved den. Det Portræt, som er lykkedes Livius bedst er hans eget.

Hvad Fortællingerne angaar, saa anvender han Gentagelse og almindelige Talemaader som Cicero, fordi han som Cicer er Taler. Han giver os aldrig Lov til selv at dømme. Han Sprogpragt minder stundom om en Ligtales; han vil ikke sa meget, at vi skal kende, som at vi skal beundre hans Helte; t Talekunstneren har Hang og Evne til det Storladne; hans Maa er ikke at male, men at røre Tilhøreren gennem sine Malerier Livius beviser istedenfor at berette.

Hvad han forstaar, er at forbinde og besjæle Fortællingen Dele. Ved ethvert Skridt forklarer han; men han forstaar a meddele Lidenskab. En ganske enkelt Gang kun forekommer e sanseligt, synligt Træk ligesom et Teaterkup; men Handlinge er ikke mindre levende, fordi den kun foregaar i Sjælen. Liviu ligner de franske Tragikere fra det 17de Aarhundrede: faa De korationer, intet Skrig, ingen legemlig Dødskamp, men Gang o Følge i Tanker og Følelser, og mere Forstand og Lidenskab end Indbildningskraft.

I Grunden er alle hans Fortællinger Taler. Naar han for tæller ligefrem (f. Eks. om Lucretia), er hans Tone ligesaa hef tig, som naar han holder Tale. Derved faar hans Historie si mægtigt bevægede Liv. Aldrig omtaler han Naturforhold ude for at forklare aandelige Tilstande. Hos Polybios stod f. Eks i Anledning af Hannibals Overgang over Alperne: «Disse Bjerg er som et Kastel for Italien.» Hos Livius hedder det i Hanni bals, ikke i Forfatterens Mund: «Nu klatrer I op ad Rom Mure!» Man føler her Forskellen mellem en Geograf og en Taler

Stærkest fornemmer man naturligvis Talekunstneren i Talerne selv: Han gør hvert Udbrud til en Tale. Enhver véd, at de Taler, der virkelig holdes under et Slag, baade er langt kortere og langt mere raa, end de, som udgives for at være holdte. Der er ingen virkelige Slagtaler hos Livius. I Almindelighed giver han selv Ideerne til, Personen udtaler dem; Blandingen bliver smuk og usandsynlig. Men vil man se ham i hans Storhed og i hans Styrke, da læse man de store Taler igennem, hvori Personerne (som Fabius og Papirius f. Eks.) udfolder et helt historisk Drama. Her er end ikke Cicero, end ikke Tacitus hans Mester; ti medens man hos Cicero undertiden springer en Side over og hos Tacitus undertiden maa læse samme Linje om, læser man hos Livius Alt og kun én Gang.

Saa staar da kun Stilen tilbage. Den er, som den maatte være, rig paa de Lignelser, en Talekunstner anvender, dem, der virker naturligt og dog forfalsker Indtrykket, og den er fuldkomment fri for de Fagord, ved hvilke man mærker, at en Forfatter har ophørt at forestille sig Sagen, men kun indordner den i et under Krigskunst eller Statskunst henhørende Skema. Han undgaar alle Kunstudtryk og gammeldags Ord; thi skønt kun Fagordene rammer Indbildningskraften paa det rette Punkt, vilde de plette hans smukke, ædle, ligelige Stil. Han trætter ikke som Tacitus ved at sætte en ny, uforberedt Tanke paa en underordnet Plads i Sætningsforbindelsen, ret som var den bekendt. Man taber heller ikke Vejret med ham som med Sallustus, hvis springende, jagende Stil bestandigt er i Løb. Han fører En afsted med en jævnt rask Gang, hverken for hurtigt eller for langsomt. Klare, naturlige, undertiden lidt vidtløftige, men forskelligt byggede Sætninger med simple og dagligdags Ord, som Enhver forstaar; glimrende, pragtfulde, forvovne, henrivende veltalende Udtryk; deri bestaar Livius's og Talekunstnerens Stil.

Livius's og Talekunstnerens! Man ser, de udgør En. Enkelttalentet er helt gaaet op i den almindelige Betegnelse, uden at der er gjort noget Forsøg paa at særstemple denne. Og Aarsagen til at Almenbestemmelsen saaledes uden videre anlægges

paa den Enkelte er den, at en og samme Almenevne, Talekunstnerens, og et og samme Præg, der formentlig er Talekunstens, med ubarmhjertig Ensformighed er blevet eftervist paa ethvert Omraade af Talentets Virksomhed. Ikke et Øjeblik er det taget i Betragtning, hvor mangfoldige Arter af Talekunst der gives. Hvor forskellig er ikke i den moderne Tid den engelske fra den italienske, den danske fra den svenske! Hvor forskellig var ikke i den græske Oldtid de forskellige Skolers og enkelte Taleres! Talekunst er gennemgaaende opfattet som Deklamation. At der gives en Talekunst, som skyr Deklamationen, berøres ikke. At der gives en skærende Talekunst ved Siden af den blomstrende, ikke heller. At der gives en sandhedssøgende, endnu mindre.

Hos Livius eftervises den samme Gave fremtrædende overalt og overalt kun denne ene Gave! Dens Ejendommelighed bestemte den for Talerstolen; da den i Stedet er blevet kastet over paa Historieskrivningen, præger den Kritiken, Filosofien, Kunsten, Karaktererne, Handlingen, Talerne, Stilen, uden Undtagelse Alt. Retsindighed, Ærlighed, Oprigtighed, Fædrelandskærlighed gaar ind under den, ti «uden disse Dyder er en Taler kun en Advokat». Man véd ikke ret, om man skal modsige denne sidste Sætning eller blot smile over den.

For paa Forhaand at støtte Læren om Taler-Evnens Eneraadighed, saasnart den blot er eftervist som herskende i en af Historikerens Hovedvirksomheder, bevises det, at Kritiken og den kunstneriske Fremstilling hos Historieskriveren er ganske det Samme. Til Bedste for den ubetingede Enhed bliver den Sandhed, at den fuldendte Kritiker ogsaa er den fuldendte historiske Kunstner, uden videre forvandlet til det Paradoks, at i *Virkeligheden* den udmærkede Kritiker nødvendigvis er en udmærket Fortæller.

Til Bevis for Taler-Evnens begrænsende Indflydelse som Ophav til Livius's Mangler anføres endelig saadanne Begrænsninger og Mangler, som denne Historiker mer eller mindre deler med saa godt som alle Oldtidens Historieskrivere. Man betragtede i Oldtiden Historien som et Drama; man studerede Hovedpersonernes Handlinger; man iagttog det Menneskelige i dets relative Selvstændighed og Frihed, og hvad man fik ud af Skuespillet var en stærk æstetisk Virkning og en stor moralsk Lære. Man var endnu langt fra at betragte Historien som Videnskab, og da man ikke forstod, i hvilken inderlig Sammenhæng

Alting staar saavel i Samfundenes som i de Enkeltes Liv, kunde man ikke se de politiske og sociale Begivenheder i nogen Sammenhæng med geografiske, klimatiske, etnografiske og økonomiske Betingelser. Hvad vi kalder Omstændighedernes Magt, var dengang ukendt. Oldtidens Historikere lader deres Personligheder handle, som om denne ikke var. Ansvaret er udelukkende de Handlendes; Grundtanker eller Forhold, hvis Organer eller Redskaber de var, faar ingen Del deri. Det er Grækernes Tapperhed, Forstand og Heltemod, der overvinder Persernes Fejghed og Blødagtighed; Miltiades, Leonidas, Themistokles, Aristides osv. har forberedt og udført Alt med en Haandfuld Helte. Hos Thukydides naaer Oldtiden vel saa vidt, at Institutionerne, Interesserne og Partierne i deres Brydninger og Kampe tages med i Betragtning; men han stiller dog kun almene Viljer istedenfor enkelte. Man naaer her de politiske Aarsager; men de dybere Aarsager, der forklarer de politiske, har først den nyere Tid udforsket. Ved sine Fortællingers rent personlige Præg kan Plutarchos ses som Repræsentant for den historiske Aand i Oldtiden; hans Formaal er et blot moralsk. Hvor meget har da ikke Livius's Taler-Evne faaet Skyld for af det, som er hele Oldtidens fælles Særkende og gennemgaaende Begrænsning!

Vi maa se, hvorledes Taine er bleven fristet til at lægge Alt dette paa Talekunstnerens Skuldre.

II.

I Valget af det første Digterportræt, som Taine har udført, Fabeldigteren La Fontaine's, føler man Trangen til gennem det i hans Fædrelands Literatur mest slaaende Eksempel at udvikle en hel Poetik, at beskrive og bestemme Digtekunstens Væsen i Modsætning til Talekunstens. I Valget af hans første Karakteristik af en Historieskriver, føler man Tilbøjeligheden til gennem en Paavisning af den falske Retning, som Veltalenheden giver den historiske Begavelse, at forklare, hvori den i streng Forstand historiske Evne bestaar. Han beskriver sit eget Talent og forsvarer sin egen Fremgangsmaade, idet han godtgør dette. Det er naturligt, at en Historiker studerer Historikerne og føler sig fuldt saa stærkt draget til dem som til Digterne. Taine har derfor ogsaa senere skildret en hel Række Historieskrivere; han har blandt

disse bestemt Guizot som Filosof og Politiker, Michelet som begejstret og deltagende Digter, Macauley som Moralist, Carlyle som Profet; han har fremstilt den gamle græske Historieskrivning hos Xenofon, den moderne akademiske hos Cousin, Krønikeskrivningen hos Fléchier og Froissart, Tendenshistorien hos Troplong og Montalembert.

Kærnen i alt dette er den i det 19. Aarhundrede i Frankrig opstaaede Vurdering af den *germanske*, formentlig den egenlig digteriske, Begavelse i Poesi og Historie og Fastsættelsen af den nationalfranske, den talekunstneriske, den *romanske* Evnes Begrænsning. Den nye Tids Franskmænd, først Romantikerne, senere Virkelighedsdyrkerne, har havt saa Meget at kæmpe imod fra de i Talekunst uddannede Akademikeres Side og har saa dybt følt, hvilken Ufuldkommenhed og hvilken Indskrænkethed Hanget til Talekunst har indført i den franske Synsmaade og den hele nationale Literatur, at de aldrig forsømmer og ofte griber en Lejlighed til at forklare, hvilken Afstand der er mellem en Talekunstner paa den ene Side og en i hvilkensomhelst Retning særegent udviklet Aand, en Historiker, Digter eller Videnskabsmand paa den anden. Naar man da har søgt at bringe Læren om den herskende Evne i Vanry alene ved at vise, at en og samme Formel, Talerbegrebet, anvendtes til at bestemme Livius og Cousin, da har man — foreløbigt uanset Indvendingens Rigtighed — været for tilbøjelig til at anse denne Ensformighed som Kendetegn paa en teoretisk Svaghed istedenfor som Udtryk for en personlig og af Tidsaanden paavirket angribende Stemning.

Det er paa dette Punkt, som saa ofte, underholdende at se, hvorledes en Bevægelse, som udgaar fra et eller andet enkelt Sted paa Aandens Globus, og hvis tidligste Ophavsmænd kun er sig dens stedlige Betydning bevidste, først naaer sin sande og frugtbærende Udvikling paa et ganske andet Sted end det, hvor den fra først af hørte hjemme. Den Retning i den nyere franske Poesi, der betegnes som Romantiken, havde oprindeligt ladet sine Herolder forkynde og melde den som Lokalfarvens Poesi, der med Sandhed og Liv fremstillede de forskelligste og fjerneste Personligheder, Lande, Tider, Tilstande og Himmelstrøg. Digterne lod deres Herolder i Stikken. Det blev ved Bebudelsen og den nedbrydende Kritik, som skulde bane Vejen. Denne blev banet, og man spejdede efter de poetiske Hærskarers Tog. Men 1840

som 1740 saa Corneille og Racine som Frankrigs første dramatiske Digtere i det alvorlige Skuespil. Victor Hugos Norge lignede Ingenting, medens Racines Rom dog lignede Paris, og da Prosper Mérimée efter at have høstet Anerkendelse for Rigtigheden af sine «fra det Illyriske oversatte» Sange bekendtgjorde, at han ikke kunde en Sætning Kroatisk og havde skrevet dem i den uskyldige Hensigt at rejse til Illyrien for Honoraret, endte den overdrevne Begejstring for Lokalfarven med den frigørende Latter. der følger, naar Misbrug af Andres Lettroenhed afsløres.

Det blev Kritiken selv, der kom til at bruge og befærde den Vej, som Kritiken havde brudt. Var den historiske Roman en Bastardart, der kun gav en indbildt Kundskab til Historien, og var det i Virkeligheden noget nær en Umulighed for Digteren at fremstille en anden Tid end sin egen, saa var den historiske Kritik, der lagde Aktstykkerne paa Bordet og forklarede dem, altsaa forelagde og fortolkede Sagen selv, kun en naturlig og frugtbringende Retning af Videnskaben. Var det et Fejlgreb og en Barnlighed at søge Indien i Thomas Moores *Lalla Rookh*, saa var det rimeligt at gaa til Rückerts sprogvidenskabelige Arbejder og tro Oversættelser for at begribe Østerland, og gik Chateaubriands *Martyrer* hurtigt i Glemme, saa har man i Fortalen til Augustin Thierry's *Merovinger-Tiden* Beviset for, at det var Chateaubriand, som lærte Historieskrivningens store Omdanner at forstaa og at skrive Barbarernes Historie. Med andre Ord: det var den videnskabelige Kritik og den videnskabelige Historie, der kom til at gaa i Spor af den literære Kritik, som den romantiske Skole stillede paa Benene og sendte forud for at udforske Stillingen og tage Stødene af, medens Skolen selv som poetisk Bestræbelse i Frankrig næsten som i Tyskland fordampede i Forberedelser og Løfter.

Naar man da hos Taine finder Sætninger som disse: «Livius forestiller sig det gamle Rom, som vore Dramatikere under Ludvig XIV forestillede sig det gamle Grækenland». eller «Livius ligner de franske Tragikere fra det 17de Aarhundrede: faa Dekorationer. intet Skrig. ingen legemlig Dødskamp, men Gang og Følge i Tanker og Følelser», da staar man ved Afhandlingens Modertanker. Modsætningen mellem Romantisk og Klassisk, mellem Shakespeare og Racine, som man 1820 skrev og sagde, er Forudsætningen for og Ophav til den franske Kritiks hele senere Bevægelse.

III.

Den ejendommeligt matematiske, snorlige Forstandighed, betegner saa mangen Frembringelse af den franske Folkea Anlægget af et fransk Lystspil saavel som Anlægget af en fr Forfatning, er tillige et gennemgaaende Træk i den fransk losofi. De sidste Aartiers filosofiske Bestræbelser har v Frankrig næsten udelukkende gaaet ud paa at tilegne sig nyere tyske Filosofis Resultater, ja man støder hos Taine Udtryk som dette: «Fra 1780 til 1830 har Tyskland freml alle vor Tidsalders Ideer, og i et halvt Aarhundrede en maaske i et helt, vil vor Hovedopgave være at tænke dem igen.» Men til Trods for den graadige Iver, hvormed m den seneste Tid har kastet sig over den tyske Filosofi, er Noget i den, som man bestandig har ladet ligge, har vrage skudt tilside, og det er dens Livsprincip, Dialektiken. Aars hertil bør ikke søges i Blindhed eller Fornemhed, der k Vrag paa Alt, hvad der ikke er klart eller let tilgængeligt, i en virkelig medfødt Mangel paa Sans for det, som den s rette Forstandighed ikke kan faa fat paa.

Med alt det, som Taine har lært af Tyskland, staar dog den franske «positive» Filosofi, Comte's og Littré's Gr sætninger, nærmere end nogen anden filosofisk Retning. I den positive Filosofis Udgangspunkter er det, at alle Ting s i indbyrdes Forhold og indbyrdes Afhængighed. Anvendt Menneskeaanden udtaler denne Lære, at alle dens saak Evner, langt fra at være ligegyldige mod hinanden, er paa Nøjeste sammenkædede, saa at én Evnes Udvikling medføre anden Evnes Hæmmelse osv. Hegel og Comte kommer angaa dette Punkt til samme Resultat; men medens den første ser n Dialektisk heri, ser den sidste kun en Kendsgerning, der f af en Naturlov.

«Er Menneskets Duelighed en sand Dygtighed, saasom til et bestemt Fag,» siger Heiberg i sin Afhandling om Ko diktions- og Eksklusionsprincipet, «saa vil hans Uduelighe visse andre Beskæftigelser være en ligefrem Følge af hin Du hed. Hvad han er og hvad han ikke er, falder da ikke hinanden som to forskellige Hensyn eller *respectus*, thi Duelighed til det Ene er *selv* hans Uduelighed til det A

Her er de modsatte Prædikater ikke blot abstrakt medierede ved Subjektet, men indbyrdes mellem hinanden, og denne Enhed er Identiteten af Materie og Form.» Den franske Positivisme taler et forskelligt Sprog; den udtrykker sig klart og simpelt: Naturforskerne har godtgjort, at den overdrevne Udvikling af et Organ hos et Dyr medfører en Svækkelse eller Indskrænkning af de modsatte Organer. De Fugle, der har stærkt udviklede Vinger som Ørnen, kan ikke gaa. De Fugle, der løber hurtigt som Strudsen, kan ikke flyve. (Geoffroy de Saint-Hilaires Lov om den organiske Ligevægt). Paa samme Maade kan Historikerne godtgøre, at den overordenlige Udvikling af en Evne hos den Enkelte eller hos en Race medfører en Svækkelse af de modsatte Evner hos de samme Enkelte eller den samme Race.

Ud fra denne Forudsætning fortsætter Taines Tankegang sig paa følgende Maade: I Overensstemmelse med Enheden i den legemlige Organisme maa der da i enhver frembringende Aand, ethvert Talent findes en Enhed, der bestemmer og forener alle Talentets Virksomheder, saaledes at det for den opmærksomme og kyndige Iagttager bliver muligt paa Cuviers Maade ud fra et enkelt Led at opføre Helheden. Heraf sluttes paany, at i ethvert Enkelttalent maa en herskende Evne vise sig gennemgribende og Alt bestemmende. — Man sporer ikke alene Tænkerens, men Nationens Ensidighed i denne Synsmaade. At der i Aanden maa gives en Enhed, det er vist; at den maa kunne findes, er sandsynligt; men der begaas en udialektisk Fejlslutning, naar man antager, at Enheden maa være en enkelt Evne. Enheden er aldrig noget enkelt. Ingen Skuffelse ligger maaske mere nær for den menneskelige Aand, ingen er mere farlig for den sande Erkendelse, end den Tro, at Enheden er noget enkelt Bestemt. Hvad er det, som gør, at det er Filosofien saa vanskeligt at trænge igennem og blive Kød og Blod i Menneskene, uden det, at den almindelige Bevidsthed saa nødigt slipper sin Enkeltgud! Naar man som Taine anser det for uomtvisteligt, at Tilværelsens Enhed ikke er til som en enkelt Personlighed, maa man ogsaa begribe, at Aandens Enhed ikke kan være en enkelt Evne. Hvad er en Enhed, der ingen Mulighed til Forskel har i sig, en Enhed, der ikke forklarer Mangfoldigheden! Rent i Almindelighed set er det vel klart, at Evnerne i den menneskelige Aand maa afhænge af hinanden og betinge hinanden. Det ligger jo allerede i, at intet Aandigt er uden Forbindelser, og at Bevidstheden er

én. Men den Enhed, der søges, er jo ogsaa netop derfor all(rede funden i Bevidsthedens Enhed. Hvem indestaar overhoved(for, at det netop skulde være en Evne ɔ: en Form af Talen som beherskede Aanden, hvorfor kunde det ikke ligesaa fulc være en Form af Karakter, Følelse eller Temperament, som sn(rest maatte kaldes Enhed? Spørger man om endnu et Mid punkt udenfor Bevidsthedens Midtpunkt, da gælder det kun o(at finde en Bestemmelse, der nærmest muligt falder samme med hint. Men hvad der bestemmer Talentet, kan ligge udenfo Talentet, bagved Talentet og kan, hvad der er det Værste, vær os forholdsvis ubekendt.

Men, vil man sige, Læren er bleven godtgjort praktisk, ge(nem Paavisning af slige herskende Evner i bestemte Eksemple(som vi saa det ved Livius. Svaret er: denne Paavisning, sa slaaende sindrig, saa lærerig og overraskende den mange Gang er, betyder videnskabelig talt ikke meget.

For det Første opdager man hurtigt, at Taine ikke ha «herskende Evner» nok. Aanderne er mange, men de herskend Enkeltevner faa. Taine har efterhaanden dannet sig et lill Bundt af færdige Drivfjedre; men disse maa gøre Tjeneste hos d forskelligste Personligheder: Titus Livius er en Talekunstner, Victc Cousin er en Talekunstner, Macauley er en Talekunstner. Beyl er en overlegen Aand (gives der da ikke andre overlegne Aa(der?), Shakespeares Bestemmelse er «den fuldstændige Fantasi men den, hvormed Dickens særtegnes, er ikke synderligt fo skellig.

Overfor en mundtlig Fremstilling af denne Indvending fo søgte Taine at hæve Vanskeligheden ved den Paastand, at, da Ord(efter sit Væsen er alment, kan man til syvende og sidst, naa det gælder om at særtegne, kun pege eller anføre; derfor (det, tilføjede han, at mine Bøger helt er gennemtrukne me Citater.

Man vil let se, at dette Svar er altfor almindeligt til nogen Maade at tilfredsstille ligeoverfor den bestemte Lære. D(er al Ære, al Anerkendelse værd, at Taine har forsøgt at afløs den tidligere, blot personlige Kunst- og Literatur-Kritik ved e saglig og videnskabeligt nøjagtig; men hvad nytter i det bestemt Tilfælde Forsøget naar man dog bliver nødt til for at naa Virk(ligheden, at forlade den Kritik, der videnskabeligt lader sig ko(trollere, og gribe til Kritiken som Kunst!

Ad rent videnskabelig Vej formaar vi — idetmindste endnu — aldeles ikke at betegne den Tillempning, som en almenmenneskelig Evne undergaar i den Enkeltes Bevidsthed. Egenskaber som Indbildningskraft eller Talergave lader sig kun meget tilnærmelsesvis særstemple. Til at betegne den oehlenschlägerske Fantasi, til at særtegne Correggios Stil i Modsætning til Raffaels har vi i streng Forstand intet andet Ord eller Navn, end at hin er oehlenschlägersk, denne correggiosk. Her er Linjen, hvor den videnskabelige Æstetik gaar over i Kritikens *Kunst*. Her gælder ingen forudfattet Fremgangsmaade, her er alle Midler gode. Her er det. man maa bryde ind i sit Æmne, fra hvilken Side det frembyder en Blottelse, forme sin Iagttagelse, sin Fremgangsmaade, ja sin Stil efter Genstanden, kalde Synet til Hjælp, hvor Begrebet ikke forslaar, tale til sin Læsers Fantasi, til hans Erindringer, til hans Sanser, kort sagt bruge enhversomhelst Angrebsplan, der kan gøre En til Herre over sin Genstand. Som Taine at opstille en færdig, nøjagtigt videnskabelig Lære for Kritikens frie Kunst, det er en Modsigelse og en dobbelt. naar man ellers selv er den første til at spotte alle dem, der vil give Regler for Udøvelsen af en Kunst.

Den herskende Evne er da altsaa for det Første en altfor *vid* Bestemmelse.

Men den er for det Andet en altfor *snever*. Menneskeaanden er ikke saa enkelt, som Taine fremstiller den. Dens Væsen er mangfoldigt, stridigt, sammensat og vekslende. Faderen til den hele, Legem og Sjæl granskende Kritik i Frankrig, Taines beundrede Mester, Sainte-Beuve, har etsteds i sin *Port-Royal* paa sin simple og sunde Maade ligesom forud nedlagt Indsigelse mod den Retning, i hvilken hans Skole vilde føre den literære Kritik: «De fremragende, med sjældne Aandsgaver udrustede Mennesker, siger han, maa for at være virkeligt udmærkede og især for at være store, for ikke at være storladne Automater og geniale Vanvittige, have de øvrige menneskelige Egenskaber ikke alene i almindelig, men endog i usædvanlig Grad. Kun er det vist, at dersom de har en afgjort herskende Evne, støtter det Øvrige sig til den, lejrer sig rundtom og ligesom ved Foden af denne Evne I Afstand og ved første Blik gaar man lige til denne, til deres Top, til deres Klokketaarn, saa at sige. De er da for En som en By, hvoraf man kun kender Omridsene; men idet man nærmer sig og gaar indenfor, ser man Gaderne, de enkelte Kvarterer og det,

som virkelig er deres sædvanlige Fyrstesæde.» Dette er ‹
sunde Sanses og den gennemdannede Erfarings jævne Indsige
Den vil ikke indrømme saa stor en Simpelhed i Aandens E
ning; den frygter for, at man til Bedste for sin Lære lemlæ
og voldsomt indskrænker det Foreliggende; den fastholder,
om Aanden ogsaa er én, saa er den en hel Virkekres under
enkelt Stjerne.

Lad os da sluttelig undersøge, hvad den erfaringsmæs
Paapegen og Godtgøren her betyder og kan betyde. Lader A
dens forskellige Evner og Virksomheder sig virkelig føre tilb
til en simpel Grundform? Hvorledes formaar vi, som ikke
gang er i Stand til at tilbageføre de forskellige kemiske Gru
stoffer til en Enhed, at udføre denne Operation paa de for ı
agtig Iagttagelse og paalidelige Forsøg langt mindre tilgænge
aandelige Elementer? Selv om vi, hvad jeg ikke betvivler, a
gennem Udsondring vil kunne finde Noget, om end tit me
Abstrakt, som er fælles for alle en Aands forskellige Provin
er vi ikke i Stand til at vise, hvorledes Evnen til det ene l
kalder Evnen til det andet. Om her en Sideordning eller Unc
ordning finder Sted, det er et Spørgsmaal, vi ikke evner at besva
Vi kan f. Eks. ikke afgøre, om hos Pascal den matematisk-nat
videnskabelige eller den filosofisk-teologiske Begavelses Kilde lig
højest.

Naar man for at trænge ind i Aandens Væsen bestan
jævnfører med Naturvidenskaberne, maa man finde sig i at ime
gaas med en Jævnførelse. Paa samme Maade som der Intet e
Vejen for, at to kemiske Grundstoffer, der hyppigt forekomr
forenede uden Tilsætning, kan optage et tredje Element, s
ledes indser vi heller ikke paa nogen nøjagtigt videnskab
Maade Nødvendigheden af tre Hoved-Evners Sammenkædnin
én Aand, naar allerede Foreningen af to saadanne vilde
gøre en overordenlig Begavelse. End ikke den vejledende Jæ
førelse, at den stærke Udvikling paa ét Punkt medfører svag
Udvikling paa et andet, er her i Erfaringens Verden en Le
stjerne. Ti hvad en Evne hos mindre fremragende Person
heder udelukker, det trives ved Siden af den hos mere om
tende Aander, og dette Samme gælder om Folkene, saa at
iøvrigt for Fornuften saa indlysende Lov neppe bringer an
Lys i Sagen og mere Nyt ind i den sjæleforskende Kritik ‹
det, at intet Folk og ingen Enkeltmand har formaaet at omfa

al mulig Begavelse, og at der blandt Evnerne findes enkelte, som udelukker hinanden. Her gælder det imidlertid — om end med en vis let fattelig Indskrænkning — at et Folk og et enkelt Menneske paa forskellige Tidspunkter kan udvise højst forskellig Begavelse, ja rent modsat Stræben. Det er i denne Henseende Paaagtning værd, at Taine aldrig én eneste Gang har forsøgt at skildre et Talents Udviklingshistorie, men altid har betragtet det som færdigt, som værende Hele, og at han, hvor han har fortalt et helt Folks (det engelskes) Historie, overvejende har lagt Eftertrykket paa Ensheden gennem Tiderne.

Hvad Stamme- og Folke-Psykologien angaar, da er den endnu indtil det Yderste i sin Barndom, saa at enhver Paavisning og Indskrænkning af endnu levende Folkeslags Evner i Almindelighed gør et højst upaalideligt, blot foreløbigt retledende Indtryk.

Hvad den Enkelte angaar, da er det ofte tvivlsomt, om den naturlige Grupperen af hans aandelige Frembringelser vilde føre til at gruppere dem om hans Person som Midtpunkt. Til Enkeltvæsenets Ufuldkommenheder hører ogsaa den, at det kun stræber hen til at være aandelig Organisme, men i Virkeligheden paa mange Punkter aandeligt som legemligt ikke er mere end en opdynget Masse. Endog Bevidsthedens Enhed er omtrent som Viljens Frihed kun et Ideal, ikke en Virkelighed. Dersom man, som det forekommer mig rigtigt, sætter Videnskabens Opgave i at opløse kunstige Grupper og danne naturlige Grupper, saa vil stundom det Retteste for Videnskaben være at behandle en Del af den Enkeltes Virksomhed under Literaturhistorien, en anden under Krigshistorien, en tredje under Kriminalhistorien eller Sædernes Historie. Ligesom ved den faldende Sten Faldet og Tyngdeloven hører naturligere sammen end Faldet, Farven og Lyden, som vi forener, idet vi tænker paa Stenen, saaledes vil hyppigst ogsaa de forskellige Sider af en spredt Personligheds Virksomhed bedre forstaas ud fra forskellige aandelige Strømninger i Samtiden end ud fra Personlighedens eget Midtpunkt.

Jeg tvivler ikke om, at det paa et vidt fremrykket Standpunkt af den æstetiske Videnskab og Kunst, hvilket ikke kan naas uden en foregaaende overordenlig Fremskriden af alle Æstetikens Hjælpevidenskaber, Fysiologi, Psykologi, Moral, Historie osv., vil kunne lykkes at paavise alle Lovene for den indbyrdes Afhængighed og Underordning af Evnerne i den enkelte Aand; ti en saadan Underordning og Afhængighed maa utvivlsomt være

til; men man maa kun ikke tro, man er i Stand til at lø Opgaven, fordi man har forstaaet at stille Kravet, hvad paa saadant Omraade allerede er en Fortjeneste og Ære.

Fra Grundvanskeligheden søger Taine bestandig at kom ved at indskrænke den til Umuligheden af at angive de aan lige Kræfters Talmaal. Jeg skal anføre de mest betegnen Steder: «Den eneste Forskel mellem de aandelige og de fysis Problemer er den, at Retninger og Størrelser ikke lader sig l stemme med Nøjagtighed i de første som i de sidste. Om « saa en Trang, en Evne er en Kvantitet, der eksisterer i forsk lige Grader ligesom et Tryk eller en Vægt, saa er denne Kvanti dog ikke maalelig som et Tryks eller en Vægts.» (Fortalen Den engelske Literaturs Historie.) «Dumhed, Fanatisme, Vo somhed, alle de sjælelige Egenskaber er *Størrelser*. Ingen Do ingen Ros, ingen Dadel, ingen almindelig Sætning udmaaler de Omstændeligt angivne, nøgne Kendsgerninger alene udtryk deres Kvantitet.» (Afhandlingen om Guizot.) «Kunstneren er Elektrisermaskine, ladet med Lyn, der oplyser og dækker Hæslighed og Smaalighed under Gnisternes Glimten; hans St hed bestaar i Styrken af hans Ladning: jo mere hans Ner kan bære, des mere kan han udrette; hans Evne til at rum Smerte og Glæde maaler Graden af hans Kraft. De morals Videnskabers Elendighed er, ikke at kunne bestemme den Grad. Kritiken formaar kun at definere den ved Hjælp af u stemte Tillægsord og tom Ros. Den kan ikke sige, hvor me Kunstneren føler og lider; istedenfor en Trinstige har den k Eksempler og er nødt til at benytte dem.» (Afhandlingen « Saint-Simon.)

Det vil af disse veltalende, næsten lidenskabelige Udtr være klart, hvor meget den store Kritiker har lidt under Aan videnskabernes nødtvungne Ubestemthed. Men det vil ogsaa s at han gerne vil indskrænke de Vanskeligheder, der opstaar, s snart det gælder om at bestemme Aandernes forskellige Væse beskaffenhed, til ene og alene at være en Besværlighed ved give Talbestemmelser. I Maaden, hvorpaa han her holder Eg skaben og dens Grader ud fra hinanden, spores atter den dy liggende Mangel paa Dialektik.

IV.

I Fortalen til sin Bog *De franske Filosofer i det 19. Aarhundrede* tillægger Taine Videnskaben det Formaal at finde Aarsagen til enhver Genstand og Aarsagernes Aarsag, det vil sige Verdensaltets. Ideen om Videnskaben og Altet skifter, alt som Ideen om Aarsagen skifter. — To Hovedfilosofier hersker efter hans Fremstilling i Frankrig og genfindes med underordnede Afvigelser i Tyskland og England; den ene anvendes af de literært Dannede, den anden af Naturvidenskabsmændene; i Frankrig kaldes den ene Spiritualismen, den anden Positivismen.

Spiritualisterne betragter Aarsagerne eller Kræfterne som særskilte Væsener, der er forskellige fra Legemerne og de sanselige Egenskaber, men ligner den indre Kraft i os, som vi kalder Vilje. Under den udstrakte, følelige og synlige Verden antager disse Tænkere en usynlig, urørlig, ulegemlig Verden, der frembringer den anden og opretholder den.

Positivisterne betragter Aarsagerne, især de første Aarsager som Ting, der ligger udenfor den menneskelige Fatteevne, saaledes at man hverken kan bekræfte eller benegte Noget om dem; de udelukker den Art Undersøgelser fra Videnskaben og indskrænker denne til Kundskaben om Love ɔ: almindelige og simple Kendsgerninger, til hvilke man kan tilbageføre de sammensatte og særskilte Kendsgerninger.

Spiritualisterne siger f. Eks., at Aarsagen til Livet er Livskraften, et Slags ulegemligt Væsen, der er forenet med Materien for at organisere den, og at Altets Aarsag er et særskilt aandeligt Væsen, der bestaar ved sig selv, og som maa opfattes i Lighed med den Sjæl, vi føler i os.

Positivisterne erklærer derimod, at de ikke véd Noget hverken om Livets eller om Altets Aarsag. De indskrænker sig til at gruppere de Love for Kendsgerningerne, vi finder ved Forsøg.

Spiritualisterne forviser da Aarsagerne fra Tingene, Positivisterne forviser dem ud af Videnskaben. Begge anbringer de Aarsagerne udenfor den iagttagne og almindelig bekendte Verden for af dem at danne en ualmindelig og særegen Verden — med den Forskel, at Spiritualisterne tror at kunne lære denne Verden at kende, og at Positivisterne ikke tror det.

Taine mener, at kun Den, der tager Lignelser bogstaveligt

og tillægger Hjernespind Fasthed og Sammenhængskraft, kan antage Aarsagerne for selvstændige Væsener. Han vil vise, hvorledes Forestillingen om en Aarsag fødes og i denne Hensigt vælge fem eller seks af de Tilfælde, der avler den, vælge dem tydelige og almenkendte, og ved enhver af dem optegne den Omstændighed, der vækker Aarsagsforestillingen.

Ad den Vej opdager han da formentlig, at Aarsagen til en Kendsgerning er den Lov eller *den herskende Egenskab*, hvoraf den udledes, og at en virksom Kraft kun er den logiske Nødvendighed, der binder den afledte Kendsgerning til den oprindelige Lov, at f. Eks. Tyngdekraften er den logiske Nødvendighed, som binder Stenens Fald til Tyngdens almindelige Lov. Han slutter deraf, at Aarsagen til Kendsgerningerne er Kendsgerningerne selv, at der ikke gives en Befolkning af aandelige Væsener skjult bag Genstandene og sysselsat med at frembringe dem, og at Videnskabens hele Hverv er at føre Dyngen af løsrevne og tilfældige Kendsgerninger tilbage til en eller anden frembringende og almindelig Grundformel.

Positivisterne har da Uret i den Antagelse, at Aarsagerne er en hemmelighedsfuld og utilgængelig Verden. Disse er kun Love, Typer eller *herskende Egenskaber,* altsaa indesluttede i Genstandene og til at uddrage af dem. Da fremdeles de første Aarsager er af samme Natur som de nærmeste, kan de, ligesaavel som de nærmeste, ved Abstraktion udskilles fra de Kendsgerninger, som indeholder dem, og saaledes maa den oprindelige Grundformel være indbefattet i enhver Begivenhed, den foraarsager, ganske som Faldloven er tilstede i ethvert Fald, den frembringer.

Bag de særskilte Videnskaber, der fører Kendsgerningerne tilbage til visse Typer og Love, ligger da en højere Videnskab, som kaldes Metafysik, og som fører disse Love og Typer tilbage til en almindelig Formel. Metafysiken modtager af enhver Videnskab den Definition, hvori denne Videnskab udmunder: Definitionen af Udstrækningen, af det astronomiske Legeme, af de fysiske Love, af det kemiske Legeme, af det levende Menneske, af Tanken. Den opløser disse Definitioner i simplere Ideer eller Elementer og arbejder paa at ordne dem i en Rækkefølge for at udfinde den Lov, der forener dem. Den opdager saaledes, at Naturen er en Trinstige af Former, der hidkalder hinanden og tilsammen danner et udeleligt Hele.

Dette er, hævder Taine, den Naturidé, som er udviklet af Hegel, skønt han tilslørede den ved urigtige Gisninger, og overhovedet ganske vendte op og ned paa Aandens naturlige Bevægelse. «Den Filosofi, som fremstiller den, slutter Taine, har sin Oprindelse i et vist Begreb om Aarsager. Jeg har her søgt at retfærdiggøre og anvende dette Begreb. Jeg har ikke bestræbt mig for Andet *hverken her eller andensteds.*»

Ordene er stolte og værdige en Tænker, der bestandig har arbejdet i en eneste Retning. Læseren vil allerede have bemærket, hvad endnu ingen af Taines mangfoldige franske Modstandere har opdaget, hvilken inderlig Sammenhæng der er mellem Læren om *den herskende Evne* og Læren om Aarsagen i denne Form. Det Nye, men det Almeneuropæiske i Taines Indsigelse mod de samtidige franske filosofiske Bestræbelsers Opfattelse af Aarsagen er den kraftige Hævdelse af Aarsagen som *iboende*; det Ejendommelige ligger i Maaden, hvorpaa dette Iboende forstaas. Paa dette Sted vil vi endnu ikke indlade os paa Andet end paa Betegnelsen af Aarsagen som herskende Egenskab.

Abstraktionen, siger Taine, er Evnen til at udsondre Kendsgerningernes Elementer og betragte dem hver for sig. Mine Øjne følger f. Eks. Omridset af en Kvadrat, og Abstraktionen udskiller dens to grundvæsenlige Egenskaber: Sidernes og Vinklernes Ligestorhed. Mine Fingre berører Overfladen af en Cylinder, og Abstraktionen udskiller dens to frembringende Elementer, Begrebet om Rektangelen og denne Rektangels Omdrejning om en af Siderne som Akse. Talløse Erfaringer udvikler mig igennem en Uendelighed af Enkeltheder Rækkefølgen af de fysiologiske Virksomheder, som udgør Livet; men Abstraktionen udskiller denne Rækkefølges Retning, der er en Spiralgang, i hvilken stadigt Tab og stadig Erstatning kreser.

Altid og overalt kan en Række af Kendsgerninger opløses i sine sammensættende Kræfter. Det er denne Opløsning, man kræver, naar man spørger: Hvilken er Genstandens Natur? Det er disse sammensættende Kræfter, som man søger, naar man vil trænge ind i et Væsens Indre. Det er dem, som man betegner med Navne som Aarsager, Love, oprindelige *Egenskaber.* De er ikke en ny Kendsgerning, føjet til de andre; de er en Del af Kendsgerningerne, et Uddrag af dem og indeholdte i dem; de er ikke andet end Kendsgerningerne selv. Man gaar ikke ud

af Sagen for at opdage dem, man bliver i den; man gaar t
fra det Hele til Delen, fra det Sammensatte til det Samm
sættende. Man ser kun samme Sag under to Former, oversæ
kun samme Tanke fra det sanselige Sprog til det abstra
Sprog, ligesom man omsætter en Kurve i en Ligning, eller s
man udtrykker en Terning ved en Funktion af dens Side. I
Spot, som drives med Definitionen, er berettiget, saalænge Def
tionen virkelig er af den Art, at den kun giver mig Besked
hvad der menes med et Navn, og ikke lærer mig det ringe
virkeligt Nye uden Navnet; men Definitionen indeholder
hele Forklaring, naar den træder i Abstraktionens Tjeneste. I
gives udenfor Definitionen flere Maader, paa hvilke man l
lære os at kende Genstandene igen; man kan f. Eks. bete
Kuglen ved at sige, at intet Legeme med lige Overflade indta
større Rum, og andet mere. Men naar man siger mig, at Kug
er det Legeme, som fremkommer ved en Halvcirkels Omdrejn
om sin Diameter, da har jeg ikke alene lært Betydningen af
Navn, men jeg har set alle Kuglens Egenskaber oprinde fra
avlende, frembringende Formel og set noget uendelig Sammen
tilbageføres til to Bestanddele. Paa denne Maade genskaber
Sagen for mine Øjne, faar Indblik i dens Natur og dens u
løselige Elementer. Definitionen er da en Sætning, som angi
en Egenskab ved Genstanden, af hvilken de andre afhænger,
som ikke selv afledes af en anden Egenskab. — Ved Søgen
saadanne Definitioner har vi opnaaet at bestemme Planeter
Bevægelse ved Tangentialkraften og Tiltrækningen, det kemi
Legeme ved Begrebet Ækvivalent og det levende Legeme
Begrebet Type.

Forstaar man ikke efter disse Ytringer bedre Læren
den herskende Egenskab? Taine haaber for den Enkeltes
Folkets Vedkommende at kunne finde en lignende oprindelig
frembringende Egenskab som for Cylinderens og Kuglens V
kommende. Hvad Halvcirklen er for Kuglen, er Taler-Ev
for Livius. Begge føres forklarende, bestemmende, fremb
gende hist gennem et Legemes, her gennem et Talents h
Omfang.

Det forekommer mig, at der er noget Beundringsværdigt
Storladent ved Jævnførelsen. Hvem der i den højere Matem
har set f. Eks. fire hinanden ikke berørende Kurver udspri
af en enkelt matematisk Formel, vil forstaa, hvorledes Ta

kan forsvare sig mod den Indvending, at Kuglen i sin Ensformighed fremkommer ved Sammenlægning af det aldeles Ens og Samme, medens Menneskesjælen er mangfoldig og forskelligartet. Der fremgaar virkeligt allerede i det Matematiske meget rige Skikkelser af en enkelt Formel, og den Antagelse er naturlig og berettiget, at hvad der her har Gyldighed, gælder overalt. Imidlertid behøver man blot den Overvejelse, at en Cylinder f. Eks. ikke alene fremkommer ved at man drejer en Rektangel, men lige saa vel ved at man hæver en Cirkel, for at se, at vi allerede i det Matematiske møder to forskellige, lige oprindelige Konstruktionsmaader af samme Sag.

Hvad der gælder om Cylinderen, skulde det ikke gælde om Shakespeare? Skulde vi virkelig lade os overtale til den Tro, at man ved (nærliggende nok) at bestemme Shakespeares herskende Egenskab som «den fuldstændige Indbildningskraft» og eftervise Indbildningskraftens Herredømme i alle shakespeareske Skikkelser har paavist det afgørende Element, der udgør deres og Digterens Væsen? Eller skulde vi ikke muligvis allerede i den korte Undersøgelse, vi har anstillet, kunne se et Vink om Begrænsningen af Lærens Gyldighed? Vi har fundet tre ganske forskellige Aarsager til den haardnakkede Karakteristik af Livius som Talekunstner: Tidsaandens Indflydelse, den franske Nationalensidighed og en Ejendommelighed ved denne enkelte Forfatters System. Selv om den sidste Aarsag er den vigtigste og afgørende, har de andre jo dog været medvirkende, og vi er allerede heraf berettigede til den Slutning, at Verden ikke er saa enkelt, som Taine vil se den, og at hans geniale Bestræbelse for at forklare undertiden fører ham til at overse, hvad der ikke gaar op i Læren. I hvilken Retning han end driver sine Undersøgelser, bringer han Videnskabens Løbegrave en Strækning nærmere Maalet; men Videnskaben nødes gerne bagefter til at rømme en Del af det Rum, den under hans Anførsel har besat.

Der staar endnu kun tilbage at give nogle Eksempler paa, hvorledes Taine har skilt sig ved Anvendelsen af sin Lære i Praksis. Der foreligger ikke saa mange, som man skulde vente. For det Første er Taine i sit Hovedværk, *Den engelske Literaturs Historie*, i sin Egenskab af Historiker naturligvis langt mere fremstillende og beskrivende end egenlig forklarende, dels slaar Læren, hvor den anvendes, ikke synderligt til. Tager man f. Eks. et Afsnit for sig som Taines mesterlige Afhandling om

Milton, da faar man vel gennem Paavisning af de fremtrædende Egenskaber i hans Liv og dets Kampe, i hans Prosa og dens Angreb paa næsten alt Bestaaende, i hans Poesi med dens Lidenskab, dens Ro og dens ringe Fantasistyrke et stærkt Indtryk af Forfatteraandens Enhed; men den nøjagtige Udledning er ganske mislykket.

Hyppigt forsøger Taine derfor end ikke paa nogen Udledning; han nøjes med at *sidestille* Skribentens forskellige Ejendommeligheder og Evner, som i sin Afhandling om Balzac.

Men foruden de Tilfælde, der forgæves søger at tilsløre eller stiltiende indrømmer Lærens Ufuldkommenhed, findes der en Art Tilfælde, der fører ud over den og videre til et andet af Hovedpunkterne i Taines Literaturfilosofi. Det er de Tilfælde, i hvilke Taine til Forklaring af en Aand drager dens Omgivelser ind med. Saaledes bliver Dickens's Romaner, Tennysons og Mussets Digtninge opfattede som frembragte af to virksomme Kræfter, Forfatteren og hans Publikum.

Allerede i Afhandlingen om Livius gjordes der et Forsøg paa at drage Omgivelserne ind med i Forklaringen af den herskende Evne, om end dette Forsøg var usikkert: «Hans Barndoms Forhold *kunde* forberede ham til Taler.» — «Han har *sikkert* tilbragt nogle Aar af sin Ungdom hos en Lærer i Talekunst.» — «Han var fra Padua; Padua var en By med Forrettigheder; man forhandlede dèr offenligt om Statssager, og det er et vigtigt Punkt at finde Livius fra sin Fødsel af midt iblandt politiske Kampe.» — «*Uden Tvivl* blev han opdraget i Respekt for Augurerne.» Et Maaske støttet paa et Uden Tvivl beviser ikke Stort om, at Livius med Nødvendighed maatte blive Talekunstner. Men man ser, at Taine tidligt følte Trangen til at søge den sidste Forklaringsgrund til den Enkeltes Frembringelser udenfor den Enkelte selv og hans herskende Evne.

Erfaringsfilosofiens Følgeslutninger og Overleveringerne fra den sensualistiske Filosofi førte ham videre. Fra den herskende Evne, som endnu er en Abstraktion, gaar han lige til Kendsgerningerne. Disse Kendsgerninger er først de ydre Betingelser, under hvilke Mennesket er født, Omgivelserne, Tiden, Himmelegnen, Opdragelsen osv.; dernæst Sinds- og Legems-Beskaffenheden, Livets Tilfældigheder, Lidenskaberne, Sæderne. Naar alle disse Kendsgerninger er blevne samlede, beskrevne og bragte i Sammenhæng, saa ses det, at de har været bestemmende for Skribentens

Talent. I Læren om den herskende Evne, Taines første literære Standpunkt, var Menneskets Indre endnu det Afgørende. Senere har Taine mere og mere følt sig drevet af sine Ledetankers naturlige Retning til at sætte det Ydre istedenfor det Indre, at forklare Mennesket ved Tingene, og i den menneskelige Aand, i Geniet, i det Gode blot at se en Art Forening af Foreteelser i Forhold, som man kun tilnærmelsesvis kan bestemme.

ANDET KAPITEL

Kritiken

I

Det er jo nemlig aabenbart, at Forklaringen af det enkelte Menneske fører ud derover.

Et Kunstværk, en Bog kan betragtes og oplyses fra mange forskellige Sider.

Aandens Frembringelser kan betragtes rent *historisk*. Den hele Slægt, det enkelte Folk har en Udviklingshistorie, og et blandt de mange Elementer, i hvilke denne Udvikling kan iagttages, er Literatur og Kunst. Literærhistorien f. Eks. er for det enkelte Lands Vedkommende en Del af Fædrelandshistorien, et Led i Kulturhistorien og derigennem et Afsnit af hele Verdenshistorien. Den kulturhistoriske Betragtning tager mere Hensyn til Slægten end til den Enkelte, der for den i og for sig Intet gælder, og som alene behandles, fordi Slægten kun er til i de Enkelte. Har et enkelt Menneske i Udøvelsen af sin Kunst staaet ene, udenfor eller ved Siden af den almindelige Udviklingsgang, forsaavidt dette lader sig gøre, da tages fra dette Synspunkt intet særligt Hensyn til denne Personlighed; der lægges liden Vægt paa saadanne enkelte Aander eller enkelte Folk, hvis Bidrag til den fælles Historie kun med Vanskelighed lader sig eftervise.

Literatur og Kunst kan dernæst betragtes rent *psykologisk*. Istedenfor at se Kunstværkerne som Slægtens Frembringelser og Kunstneren som Slægtens Organ, kan man med Forbigaaelse af de historiske Forhold studere den enkelte Kunstner som Menneske, Talent, Geni, og hans Frembringelser udelukkende i Kraft af den Interesse, der fører os til Værket for gennem det at fatte Mesteren, hvis Gerning det er. Medens den historiske Betragtning kun tager Hensyn til det i Kunstnerens Virksomhed for hans Kunst eller hans Land Betydningsfulde, der bringer Historien et Skridt videre frem, men derimod ikke bekymrer sig om hans middelmaadige eller ufrugtbare Værker, vrager den psykologiske Forsker Intet og ser paa Alt med lige Interesse, fordi han tit netop gennem det mindre fuldkomne Arbejde faar et Indblik i Kunstnerens Sjæl, i hans Tankers og Forestillingers Værksted og, hvor Kræfterne har glippet, opdager ikke blot Evnernes Svigten, som er uskøn og mishager Indbildningskraften, men deres Grænse, som er klar, og som ved sin Tydelighed behager Forstanden. Sjælegranskeren har intet imod Kunstnerens Fejl, ti de er Børn af hans Fortrin og i Familie med hans Dyder; Forskeren sigter og maaler og vejer ogsaa den Evne, som han finder for let, idet han derigennem haaber at opdage en anden, som har Overvægten.

Han nøjes da ikke med en almindelig Fremstilling af Kunstnerens Anlæg og Færdigheder. Dennes Værker er jo ikke frembragte paa én Gang; de udviser Forvandlinger hos deres Ophav; det ene belyser det andet, forstaas gennem det andet, og Kunstneren selv forstaas kun gennem Summen af sine Værker og Ordenen, hvori han har bragt dem til Verden. Saaledes bliver den historiske Opfattelse i mindre Stil et Led i den sjælekyndige Forstaaen.

Denne psykologiske Fremgangsmaade i Kritiken er virkeliggjort af Sainte-Beuve; man kan studere den hos ham. Han begyndte at anvende den, efter i sin Ungdom at have forberedt sig til denne Gerning som Romanforfatter og Digter; han har som saadan været i Stand til naturligt og ved første Blik at opdage Følelsernes Arter, Grader og Forbindelser. Finfølelse, Lærdom, Videbegærlighedens Nydelseslyst og grundig Menneskekundskab har meddelt ham en udsøgt Takt. Han glider rundt om sin Genstand, iagttager en Stilling, en Bevægelse, et skiftende Udtryk; han vender paany tilbage til hvad han har fortalt og

afskygger sine første Farver med lettere Farvestrøg; saaledes efterbedrer han uophørligt uden at trættes ved at forfølge de sammensatte og foranderlige Omrids, det svage og flygtende Lys, der betegner Livet. For at naa denne Livets Blomst nøjes han ikke med at give et enkelt Portræt; hans Billede veksler med Personen; han beskriver ham som Yngling, som Mand, som Olding, hjemme, ude, i Krig, ved Hoffet, i mangfoldige Klædedragter og med mange Slags Ansigt; han former sig efter Tidens og Sjælens Bevægelse ved uophørligt at forny sit Udkast og sine Udtryk.

Naar da nu Bøger eller Kunstværker saaledes studeres i deres Sammenhæng og Enhed, naar der i dem alle eftervises samme Grundtanker, samme Aand, samme Fremgangsmaade, saa bliver Forstaaelsen her at bestemme saaledes, at begreb man end alle Idéer i et Værk, hvis man ikke forstod det som fremgaaet af netop denne Forfatter- eller Kunstneraand, saa forstod man det ikke. Hvorledes bærer man sig da ad? Man gaar ud over Kunstværket, sprænger dets faste Ramme, forfølger alle de overskaarne Traade, der forbandt det med Kunstnerens Personlighed, før han stillede det fra sig som færdigt. Kunstneren vilde af al sin Evne meddele Værket selvstændigt Liv, lade det have et Midtpunkt i sig selv, give det Udseende af. at Værket er blevet til ved en Art Selvavling eller faldet ned fra en anden Himmelkres som en Meteor-Sten. Han er gaaet ud paa at tilintetgøre sig selv i Værket. Psykologen fører, tiltrods for alt dette, Værket tilbage til dets Udspring: en ikke tilintetgjort Kladde, et skødesløst, foreløbigt Udkast er ham det kostbareste af Alt, kosteligt som et Kobberstiks-Aftryk før Paaskriften. Han undersøger Værket i dets Fostertilstand. Har han gjort det, da foretager han endnu et Skridt udenfor Kunstværket, undersøger, paa hvilket Alders- og Modenhedstrin, under hvilke personlige Forhold, under hvilke mere eller mindre beaandende Omstændigheder Værket blev til. Efterhaanden tabes saaledes Frembringelsen af Syne. I den har Ophavsmanden jo kun nedlagt en Del af sit Væsen; andre Resultater kan endnu uddrages af hans Levned og Meninger, af hans Handlemaade og Karakter. Saaledes vandrende og søgende alle disse Evners og Virksomheders Kilde gaar Psykologen fremad Skridt for Skridt, indtil Kvisten bøjer sig i hans Haand, indtil han finder det levende, inderste Væld i den enkelte Menneskeaand.

Lad os endnu engang skifte Synspunkt. Lad os tænke o en Betragter, der begynder med at kaste ethvert Hensyn ti Kulturhistorien overbord, gør kort Proces med Kunsthistorien stopper sine Øren for Alt, hvad Livserindringer, Levnedsløb, Brev vekslinger eller Samtidige kan fortælle, men som ud af Massei af Kunstnerens Værker vælger sig et enkelt Værk, undersøge det udskilt og løsrevet fra de andre som fremkommet uden An ledning og Aarsag, som fundet paa en Vej! Sæt, han helt foi dyber og nedsænker sig i dette Værk, saa har vi her en tredje fra de to første ganske forskellig Form for Forstaaen, den *æste tiske* nemlig.

Man plejer at betegne den beskrevne Fremgangsmaade son opløsende; men den opløser kun for at sammenfatte; ogsaa dei stræber som de foregaaende fra det Enkelte hen til en Helhed det enkelte Kunstværks. Den søger ikke Sammenhængen i dei historiske Udvikling, ikke Enheden i Kunstnerens Personlighed men i Værket selv. Medens Psykologen stræber at forstaa, a denne Kunstner netop valgte dette Stof, saa det just fra denn Side, afvandt det just denne Interesse, gav det netop denn Form og dette Tilsnit, forsøger Æstetikeren at vise, hvorlede denne Idé kræver netop denne Kunstart, i Kunstarten denn Form og denne Teknik, og hvorledes i Værket hver mindst Del er bestemt ud fra det Hele.

Begge støder paa Tilfældigheden som paa deres Forskning Anstødssten og Grænse. Et Element af Vilkaarlighed, Tilfældig hed, frit Valg spotter Sjæleforskerens Bestræbelse efter at find den yderste, strenge Nødvendighed, og en vis Frihed, som Or ganismens Idé ikke udelukker (siden legemlige Udvækster sor Haar og Negle vokser frit, uden at nogen almindelig Regel be stemmer i hvilken Længde), bevirker ogsaa, at der endog i de mest klassiske Kunstværk bliver Noget tilbage, der bevæger si frit under Loven og udenom Loven. At forklare Alt i Kuns værket ud fra en Idé, bliver nødvendigvis af flere Grunde ku tilnærmelsesvis muligt. I Livet stemmer Idé og Virkelighed ikk overens. Kunstværket, der løfter Idéen ud af Livet og lade den danne sig et nyt Legeme, gentager Virkelighedens Udvortes hed, og det Udvortes er ikke blot fornuftigt. Virkeligheden Uigennemsigtighed er her vendt tilbage som Fantasiens Uigennem sigtighed. Dernæst er Værket et menneskeligt Værk og har som saadant nødvendigvis Mangler og Brøst. Endelig er der i Væı

ket noget Individuelt, noget ud fra dets Idé Ubegribeligt, som ikke forstaas, før den sjælegranskende Betragtning bliver kaldet til Hjælp som understøttende og udfyldende. Hvor den vrages (som hos Rötscher f. Eks.), er Resultatet upaalideligt og virkelighedsfjernt. Æstetikeren er ikke langt fra at gøre sig latterlig, naar han ud fra en Idé vil forklare det, som kun forstaas igennem Erfaring. Som den historiske Betragtning fører til den psykologiske, og som denne ikke kan undvære hin, saaledes hidkaldes den psykologiske Betragtning af den æstetiske. Først ved Anvendelsen af alle tre Fremgangsmaader i Forening indtræder en hel og alsidig Forstaaelse.

Den æstetiske Betragter, der ser Kunsten og Poesien under Synspunktet af det Skønne og kunstnerisk Vellykkede, er den eneste af de tre Betragtere, der *dømmer* Værket. Og denne Dom kan atter være mangeartet.

Betragteren kan for det Første undersøge, hvorvidt Kunstværket stemmer med dets Kunstarts eller Kunstforms Natur, hvorvidt det f. Eks. er dramatisk, og den Overensstemmelse, han søger, er da altsaa i Poesien den mellem Digtet og dets Digtart eller Digtform. Han kan dernæst — istedenfor at prøve, om hvad der bydes os i Samtaleform ogsaa virkelig er et Skuespil — gennem Udvikling af Grundtanken, i filosofisk Form genfremstille, hvad Digtet giver i Fantasiens, altsaa paavise den mer eller mindre vellykkede Overensstemmelse mellem Udførelsen og Ideen. Han kan endelig spørge om Digtets Sandhed i ubetinget Forstand, undersøge, om dets Idealer er sande Idealer, og hvad Gyldighed Digterens Livsanskuelse og Verdensanskuelse har. Man vil kunne finde Eksempler paa den første Betragtningsmaade hos Heiberg og Poul Møller — det er denne, som Poul Møller i sin bekendte Afhandling om Fru Gyllembourgs *Ekstremerne* opstiller som den eneste, ham vitterlige, videnskabelige Art af Kritik — paa den anden hos hele den tyske, hegelske Skole af Æstetikere, paa den tredje hos S. Kierkegaard. Da Poesien foruden meget Andet ogsaa er en aandelig og sædelig Magt, kan ingen bestemt Grænse drages for Muligheden af de berettigede Synspunkters Antal.

II

Kaster vi nu efter denne kortfattede Skitse af forskellig Methode-Standpunkter Blikket paa Taines literærfilosofiske o(kunstvidenskabelige Fremgangsmaade, da har vi Midlerne til e1 let og hurtig Retledning i Hænde.

Udgangspunktet for Metoden, siger Taine, bestaar i den Er kendelse, at et Kunstværk ikke staar alene, og følgelig i Op søgen af den Helhed, hvoraf det afhænger, og som forklare1 det. Man vil her straks ved dette første Punktum bemærke, a den i streng Forstand æstetiske Betragtningsmaade end ikk(kommer paa Tale, at det relativt Frigjorte og Uafhængige, son netop er Kunstværkets Kende, foreløbigt aldeles lades ude a Betragtning. Det første Skridt bestaar da nu i Forstaaelsen af at Kunstværket, det være en Statue eller en Bog, tilhører *de* Hele, som Indbegrebet af Kunstnerens samlede Værker udgør Taine udvikler, at, som bekendt, udviser en Kunstners forskellig(Frembringelser stor Familielighed; enhver frembringende Aan(har sin Stil, sin Ejendommelighed, der er saa udpræget, at e1 Kender, der betragter hans Værk, vil kunne bestemme ikk1 alene, hvem der er Værkets Ophav, men endog paa hvad Ud viklingstrin, i hvilket Tidsafsnit Kunstneren har udført det. He1 har vi altsaa den første, nærmeste Helhed, til hvilken Værke hører hen.

Det næste Skridt bestaar i den Indsigt, at heller ikke Kunst neren selv med Summen af sine Frembringelser staar alene men at han tilhører et Hele, der er større end han selv, Ind begrebet af den Skole eller Familie af Kunstnere fra samm(Land og samme Tid, som han tilhører. Saaledes staar f. Eks rundt om Shakespeare og Rubens, der ved første Øjekast syne: himmelfaldne, en Gruppe af Kunstnere, som har arbejdet samme Stil og samme Aand.

Dog, der er endnu et tredje Skridt at gøre. Denne Kunstner familie er selv indbefattet i et større Hele, den Verden, som om giver den, og hvis Smag stemmer med dens. Den sædelige o(aandelige Tilstand er den samme hos Kunstnerne og hos Folket I alle væsenlige Punkter i deres Liv har disse været dere: Publikums Lige. De har havt samme Vaner, Forestillinger, Over bevisninger, været af samme Stamme, havt samme Opdragelse

talt samme Sprog. De har kun været store ved denne Overensstemmelse med deres Omgivelser, kun været mulige ved denne Overensstemmelse med den store Helhed. Hvor vi saa i Kunsthistorien ser hen, finder vi denne Opfattelse, som den foregaaende, bekræftet af Erfaringen.

Vi kan da opstille den Regel, at til Forstaaelse af et Kunstværk, en Kunstner, en Gruppe af Kunstnere er det nødvendigt, at man med Nøjagtighed forestiller sig den almindelige aandelige og sædelige Tilstand i Tiden, de tilhørte; dèr findes den sidste Forklaringsgrund; dèr ligger den oprindelige Aarsag, som bestemmer det Øvrige. Denne Sandhed bekræftes ved Erfaringen, som viser, at Kunstnerne opstaar og forsvinder paa samme Tid som visse Aands- og Kulturtilstande, til hvilke de er knyttede, ligesom Duggen er knyttet til Luftens Forandringer og Tilstande. Som der gives en udvortes Temperatur, der ved sine Omvekslinger bestemmer Fremkomsten af denne eller hin Art Planter, saaledes gives der en aandelig Temperatur, der ved sine Forandringer bestemmer denne eller hin Kunstarts Opstaaen.

Menneskeaandens Frembringelser forstaas da som Naturens kun igennem Omgivelserne. Sæt nu, at vi ad Erfaringens Vej forsøger og naaer til at bestemme de forskellige Aandstilstande, der har hidført f. Eks. det italienske Maleris Oprindelse, Udvikling, Blomstring, Forskelligheder og Forfald; sæt, samme Undersøgelse lykkes med Hensyn til de andre Aarhundreder og de andre Lande for de forskellige Kunstarters Vedkommende; sæt, man i Kraft af alle disse Opdagelser opnaar at bestemme enhver Kunstarts Natur og Livsbetingelser, saa har vi en fuldstændig Forklaring af Kunsten i Almindelighed, det vil sige, en Kunstfilosofi, en Æstetik, kun at den bliver historisk og ikke dogmatisk. Den fordums Æstetik gav først en Begrebsbestemmelse af det Skønne og sagde f. Eks., at Skønheden er Udtryk for Sandhed eller for det sædelige Ideal, for Guddommen eller for de menneskelige Lidenskaber, og ud fra denne Regel ligesom ud fra et Lovsted frikendte, fældede, opmuntrede og vejledede den.

Hvad Regler angaar, siger Taine, gives der kun to, den første raader til at fødes med Geni, det er Kunstnerens Forældres Sag, dertil kan Kunstfilosofen intet; den anden raader til at være meget flittig for at have sin Kunst tilgavns i sin Magt, det er Kunstnerens egen Sag, dertil kan Kunstfilosofen ligesaa lidt. Han raader da ikke til at ringeagte én Retning i Kunsten

og elske en anden, til at vrage den hollandske Kunst som grov eller den gotiske Kunst som sygelig. Han overlader til Enhver at følge sin naturlige Forkærlighed, og tiltrækkes for sit eget Vedkommende af enhversomhelst Form, hvori Menneskeaanden har aabenbaret sig. Han glæder sig, jo talrigere og mere indbyrdes modsatte disse Former er. Han gør som Botanikeren, der med lige Interesse studerer en hvilkensomhelst Art Plante. Hans Videnskab er selv kun en Art Botanik, anvendt ikke paa Planter, men paa menneskelige Værker. Hans Væsen, hans Styrke, hans Ejendommelighed og hans Virksomheds Kilde er den ubegrænsede Medfølelse.

III

Der var en Tid, da den literære Kritik, af hvilken først senere Kunstkritiken er fremgaaet, indskrænkede sig til de tekniske Enkeltheder. Udgiveren af en afdød Digters Værker forsynede f. Eks. disse med rosende og dadlende Anmærkninger Det blev bemærket, at denne eller hin Verslinje indeholdt en slaaende Tanke eller heldig Modsætning. Udraab, som «God Udtryk! eller «Ikke tilstrækkelig ædel Betegnelse!» bedækkede Sidens nederste Rand. Et stort Eksempel er Voltaires bekendte Udgave af Pierre Corneille. Nutildags forekommer en saadan Kritik os pedantisk og utaalelig, passende for Skoledrenge eller Skolelærere. Man bedømte Poesien efter Regler, som man fand eller troede at finde hos Aristoteles. Kritikens Fremskridt har beroet paa den efterhaanden indvundne Erkendelse af, at Aristoteles's Poetik kun indeholdt den ringeste Del af, hvad man havde fundet i den. Hans Autoritet stod imidlertid indtil Revolutionstiden i Frankrig uomtvistet; selv at øse af den levende Kilde, hvoraf han havde øst, faldt Ingen ind. Den mer eller mindre forstandsmæssige, mer eller mindre kinesiske Korrekthedskritik strakte saaledes i Frankrig sit Herskerspir over Literatur og Poesi lige fra Boileau's til Laharpe's Dage.

Alt som i den nyere Tid Dagblade og Tidsskrifter opstod og deres Læseverden følte Trang til Raad, og Lyst til Vejledning med Hensyn til det Nye, der opstod i Literaturen, paa Teatrene eller i Kunsten, blev en kritisk Rubrik en Fornødenhed, og en ny Art Kritik begyndte, en Kritik, der bestandig Ansigt til An

sigt med det Levende og Vordende blev tvunget til at lade døde Regler ligge og tilegne sig Noget af sin Genstands Smidighed, for at kunne beherske den og følge dens overraskende og uforudsete Vendinger og Sving. Ved Selvstændighed og Originalitet sætter f. Eks. Diderots Kritik Tidsskel.

I Almindelighed udkrævedes der dog endnu da ikke Andet til at være Kritiker end, som man kaldte det, at være en Mand med Smag, og til at være dette behøvedes hverken historiske eller filosofiske Forudsætninger. Man sendte enhver ny Ret først til Kritikeren for af hans Grimacer at iagttage, om den var forgiftet eller velsmagende. Hans Hverv var imidlertid lidet taknemmeligt; tit blev han gnaven og bitter, hyppigt var han indskrænket, ukyndig og blind. Ofte var han Partimand. Hans Kritik bestod i to Virksomheder: at rose og at laste; at det gjaldt om at forstaa og forklare, var endnu i det 19. Aarhundredes Begyndelse en uhørt Tanke. Kritikeren rev da ofte ned for at gøre sig frygtet, for at blive en Magt, for at vise en Aandsoverlegenhed, i Højde med hvilken kun sjældent en Digter eller Forfatter kunde naa. Han opnaaede imidlertid fordetmeste kun at blive Digternes Syndebuk; de fleste europæiske Poesier fra den første Halvdel af det 19de Aarhundrede er fulde af Spot og Haan over de forhadte «Recensenter», der forbitrer Digtere og Kunstnere Livet. Vor egen lille Literatur frembyder en uhyre Blomstersamling af den Art Udfald i Prosa og Vers. Man forestillede sig en Kritiker som et gult og gustent Menneske, hvis Blod var Galde, hvis Gudinde var Avind, og som bar et Belte af Slanger om sin Bug.

Dette Forhold drog sin Modsætning efter sig. Det er i Længden ikke behageligt at føle sig skyet og forhadt; Magten er maaske sød, men Hadet er bittert. Saaledes slog Kritiken da om og gik forskellige Veje. Snart talte den om alt Andet end det Værk, den netop gav sig af med, tog kun Anledning deraf til Betragtninger eller Iagttagelser af mer eller mindre nærliggende og almindelig Art; snart slap den uden om Skæret ved at slutte sig til en eller anden opstaaende poetisk Skole som dens Fanebærer, Herold og Trompeter. Dens Fag blev det at rose.

Den første Art af Kritik gav Forfatteren Anledning til at udfolde saa meget Vid og saa rigt et Lune, som han netop i det givne Øjeblik var i Besiddelse af, uhindret og uden faste Grænser. Kritiken blev en digterisk Improvisation, en Æmnet

uvedkommende musikalsk eller malerisk Underholdning (Jules Janin, Théophile Gautier). Den anden Art Kritik gav Forfatteren en ny Anledning til at vise sin Begavelse. Som Kritikeren tilforn blev stor i sine egne og i Andres Øjne ved at opdage Pletter endog i Solen, saaledes bestod hans Finhed nu i at afsløre Skønheder, som Ingen havde anet. Han ophørte med at angive Fejl, med at rette Enkeltheder, gav sig til at beundre og rose, til at opvise og forklare Skønhederne. Han gjorde Væsen af Finheder i det Smaa, som man tilforn havde gjort Væsen af Fejl i Enkeltheder. Han uddelte Ros med begge Hænder og fandt som Mascarille Vidundere af Dybsind i et «Oh! Oh!» Denne Kritik har især havt sine Repræsentanter i Dagspressen. Nisard har havt en Rem af Huden ligeoverfor sine beundrede Klassikere, Sainte-Beuve har i sin første Manér trods al sin Aandsfrihed været paa Nippet til at forfalde til den overfor den romantiske Skole. Saa tom som denne Art Kritik maa synes, har den imidlertid vist sig at være den frugtbareste af de hidtil skildrede Arter. Det var altid et Fremskridt, at den med Kærlighed fordybede sig i sin Genstand. Man maa til en vis Grad føle med, hvad man skal kunne forstaa. En velvillig Kundskab er altid mindre gold end en blot afvisende; og det er bedre at opklare end at beskære. Ud af den rosende Kritik er den samstemte sprunget, den upartiske, der bruger sin Medfølelse til at forstaa, men hverken til at dadle eller prise.

Hvad her er sagt, gælder især om Frankrig, tildels om England. I Tyskland har Kritiken over samtidig Poesi og Kunst havt en meget ringere Betydning. Medens Tyskerne med deres overvejende spekulative og teoretiske Anlæg har grundlagt og udført den hele videnskabelige Æstetik, har de forsømt Videnskabens praktiske Side, den egenlige Kritik, der uafladeligt beskæftiger sig med virkelige Forhold, og som, da den danner en Overgang fra Videnskab til Kunst, ikke let opstaar, førend et Lands Prosa har naaet en betydeligere Udvikling, end den tyske til vore Dage har opnaaet. Den tyske Kritik i dette Aarhundrede har derfor været rent systematisk. I en stor Stil blev den grundlagt af Lessing. Som hans *Laocoon* er bleven Udgangspunktet for den nyere Kunstfilosofi, saaledes er hans *Hamburgische Dramaturgie* det første Værk af blivende Værd, som den tyske literære Kritik har frembragt. Lessing er saa stor, at man kan forstaa den Tilbøjelighed, der i den senere Tid har

gjort sig gældende i hans Fædreland, til at betegne ham som en Aand fra det 19. Aarhundrede, der har forvildet sig ind i det forrige. Men dele denne Tilbøjelighed kan man ikke. Netop en kritisk Forfatter som han afgiver en fortræffelig Maalestok for den nye Skoles Fremskridt. Hans Kritik er væsenlig angribende; han er ikke en Bedømmer, men en Befrier. Hans Bekymring er ikke den: rolig og upartisk at give Enhver Sit; men han vil mod Franskmændenes Efterdigtning af Spanierne, Italienerne og den antike Tragedie opstille Shakespeare som det ubetingede Mønster. Det Ejendommelige heri er især, at han selv med Hud og Haar, i Stil og Tankegang er en fransk-europæisk Aand, saa lidet beslægtet med Shakespeare som muligt, saa god en Lærling af Voltaire, som en Modstander kunde være. Aldrig falder det Lessing ind at se den franske Literatur som naturlig og nødvendig Frugt af den franske Dannelse, ikke passende som Mønster, fordi man aldrig bør efterligne, men passende for det Folk, af hvilket den fremgik, og efter hvis Behov den skriver Lidenskabers og Følelsers Natur- og Kulturhistorie. I sin fornyende Iver betragter han den fremmede Literatur som en fjendtlig Magt, siger om den alt det Onde, der med Rette kan siges, og endnu meget mere, maaler den med Maal, som den ikke selv frembyder, med Spaniernes, med Englændernes. Hvad der er den franske Tragedies Lykke, at den ligner den græske saa lidt, ser han ikke som en Fortjeneste, kun som en Fejl. Istedenfor at søge Forbilledet for Racines Achille i den unge Prins af Condé søger han det forgæves i Heltens homeriske Navne. Tragediens tekniske Fremskridt, dens Afskaffelse af Koret, dens Afløsen af Skæbnen ved Politiken, er han uden Blik for. Han stræber ikke heller at fatte dens Aand; han paaviser kun Lyder paa dens Legem. Han gør uberegnelig Nytte, han vinder en Sejr, han foretager en Erobring; men han viser sig den moderne Kritik saa ulig som muligt; han er Barn af sin Tid; han kritiserer den franske Poesi som Voltaire den hebraiske Religion.

Medens nu i det 19. Aarhundrede den tyske Æstetik kom til saa stor og rig en Blomstring, har Kritiken ligget brak: A. W. Schlegels fortræffelige og til saa mange Literaturer indledende Forelæsninger er mere historiske end kritiske, og blandt de Mange, som anlagde de hegelske Tankeformer paa Poesien, har Ingen, selv ikke Rötscher, der i sin Tid nød betydelig An-

seelse, bragt Kritiken synderligt frem. Han omskriver mest kun Digterværkets Indhold i filosofiske Udtryk, og hans Opfattelse er aldrig personlig, original og frisk. Den hegelske Aandsretnings hele Sigte, Trangen til Godkenden af det Virkelige, forhindrede Oprindelsen af en i streng Forstand kritisk Filosofi af Kunstværket, og den hegelske Aandsretnings overvejende Forkærlighed for det filosofiske Studium udelukkede en i streng Forstand historisk Filosofi af Kunsten. Den med Hegel samtidige eklektisk-spiritualistiske Filosofi i Frankrig havde ogsaa paa sin Side en med dens Grundsætninger overensstemmende Kritik. Cousin havde indskrænket Skønhedsbegrebet til kun at gælde den moralske Skønhed og bestemt det som Kunstens Genstand at udtrykke denne. Han gyste ikke tilbage for den latterlige Følgeslutning, at Malere som Lesueur og Poussin «staar i Linje med, ja overgaar» Murillo, Correggio, Tizian, Rubens og Rembrandt. Uden at gaa til en saadan Yderlighed stod Kritikeren Gustave Planche den spiritualistiske Aandsretning nær. Han gik ud fra Studiet af og Kærligheden til de store Mønstre i Kunst og Literatur, uddrog ubetingede Kunstregler af dem og brød saa, siddende overskrævs paa en eller anden Regel som Kæphest, Staven over den moderne Tids uregelrette eller aandløse Frembringelser. Der er noget Tørt og Strengt ved Planches Kritik, noget Billedløst og Logisk ved hans Stil, noget Indskrænket ved hans Synskres, men noget Ophøjet og Ædelt ved hans Begejstring for det højeste Skønne.

Medens det i Tyskland var den alsidige Panteisme, der hos Hegels Skole aabnede Fløjdørene for alle Former af det Skønne uden Undtagelse, for alle dem, som Mesteren i sin Æstetik snarere havde taalt end godkendt, er det i Frankrig den naturvidenskabelige, realistiske eller, som man siger, positivistiske Aandsretning, som afslører Spiritualismens Sneverhjertethed.

Tidligt har man allerede indset, at der til Kritikerens Virksomhed baade udkræves en passiv og en aktiv Begavelse. «En Kritiker, siger Heiberg, er et Væsen, som bør være *communis generis*; han maa forene den feminine Modtagelighed med den maskuline Produktivitet; men ligesom dette *genus* mangler i adskillige Sprog og er sjældent i de fleste, saaledes er det sjældent at træffe en Kritiker, hos hvem det ene Element ikke er overvejende over det andet.»

Kritikeren maa da som Spaamanden Tiresias afvekslende være Mand og Kvinde. I Frankrig er imidlertid i vore Dage

den kvindelige Aandsside af Kritiken overvejende bleven fremdraget. Jeg skal fremstille Taines Synsmaade, som han selv har udviklet den.

En Kritiker véd nutildags, at hans personlige Smag er uden Betydning og at han maa se bort fra sine private Tilbøjeligheder og sit Parti. Det gælder for ham som Historiker om at sætte sig i de Menneskers Sted, som han vil bedømme, gaa ind paa deres Drifter og Vaner, tænke deres Tanker om igen, nøjagtigt forestille sig deres Omgivelser og følge de Omstændigheder og Indtryk, der i Forening med deres Naturanlæg har bestemt deres Virksomhed og ledet deres Liv. En saadan Bestræbelse lærer os ogsaa at forstaa Kunstneren bedre, og da den bestaar i undersøgende Forskning, er den som enhver videnskabelig Gerning modtagelig for Prøvelse og Fuldkommengørelse.

Kritikeren begynder da med at se Kunstneren retfærdiggjort ved selve hans Begrænsning. Kant mente, at da de Genstande, der optoges i vor Aand, i den forefandt en medfødt Form, forandrede dennes oprindelige Krumning det modtagne Billede, saa at Sandhed for os ikke var Sandheden selv. Denne Lære, der i Filosofien var en Gisning, er en Regel i Kritiken. Kunstnerens Evner drager ham, vejleder og vildleder ham; hans Aands oprindelige Bygning er Skyld i hans Opdagelser og Vildfarelser. De Pletter, hans Værker frembyder, kunde han ikke undgaa, da hans Talent hænger sammen med hans Fejlgreb. Vor Aand er en Maskine, der er ligesaa matematisk bygget som et Ur. Hvis en eller anden Fjæder faar Overhaand, fremskynder eller forfalsker den de andres Bevægelse, og det Indtryk, som den meddeler dem, falder udenfor vor Viljes Herredømme, eftersom det er selve vor Vilje. Vi kan da ikke dadle Kunstnerens Udskejelser. Hans Aandsform er en Type. Den har Lov til at være til med samme Ret som enhver anden Type. Det, som andensteds vilde være Ufornuft, er Fornuft i den.

Enhver Type er god som den er, ligesaa vel i den tænkende som i den dyriske Verden. Dens Fuldkommenhed og dens Lov er at udvikle sit Væsen. Ingen bebrejder Heiren dens lange skrøbelige Ben, dens magre Legeme, dens betragtende og ubevægelige Stilling. Ingen dadler hos Fregatfuglen de uhyre Vinger, de korte Fødder. Thi denne Magerhed er en Skønhed hos Hejren og dette Misforhold en Skønhed hos Fregatfuglen. De aabenbarer begge en Naturtanke, og Naturforskerens Opgave er at

forstaa dem, ikke at gøre sig lystig over dem. Kritikeren er Sjælens Naturforsker. Han modtager villigt dens forskellige Former, han fordømmer ingen, og han beskriver dem alle. Han nærer ikke Ringeagt for nogen Art Talent. Han dissekerer ethvert Talent med Forsigtighed og stiller det i samme Museum som de andre og i lige Linje med de andre. Han glæder sig kun over Naturens Mangfoldighed, ønsker den paa intet Punkt anderledes, holder af den selv i dens Galskaber og Forvildelser.

Han gaar videre endnu. Han iagttager en Naturbegavelse saa omhyggeligt, at han omdanner sig til den. Han stræber saa længe at forklare dens Skridt og finde dem følgerigtige, at han uvilkaarligt efterligner dens Bevægelser. Geoffroy de St. Hilaire sagde, at han i Ægypten, liggende paa Nilsandet, følte Krokodildrifter vaagne i sig. Kritikeren undersøger saa længe en lidenskabelig Indbildningskraft, til han deltager i dens Syner; han fornemmer dens Lidenskab i saadan Grad, at han finder dens Lidenskab og dens Syner i sin Orden. Hvis han bedømmer den, er det ikke for at sige, om den er smuk eller styg, men for at vise, at den er egnet eller ikke egnet til dette eller hint.

Den i Grunden lidet smidige Taine er her gaaet til det Yderste i sit Krav til Bøjelighed. Den Bøjelighed han forlanger af den sande Kritiker, vilde umuliggøre al Manddom. Naturbegejstringen og den lidenskabelige Trang til at forstaa har her tilintetgjort Kritikens hele æstetiske Grundlag med Forskellen mellem Skønt og Hæsligt. Enhver føler, at et Brud paa Principet her nødvendigvis maa begaas, dersom overhovedet Kritik skal komme istand, en Følgestridighed, som heller ikke udebliver. Den i Frankrig endnu ubekendte herbartske Forholdsæstetik har idetmindste det Fortrin at umuliggøre en saadan grænseløs Godkenden og Frikenden. At Typen lader sig opløse i et ubestemt Antal af skønne og uskønne Enkeltforhold, er her end ikke nævnt. Genstandens Ejendommelighed retfærdiggør den.

Men dette er kun et foreløbigt Udtryk for, at Kritikerens Ejendommelighed anklager ham. Som han anerkender Begrænsningen i Genstanden, saaledes tilintetgør han den da, saavidt muligt, i sig selv. Han maa til sin nationale og naturlige Aand føje fem til seks kunstige og erhvervede Aander, for hos sig at fremkalde udslukte Fortidsfølelser eller fremmede Samtidsfølelser. Den bedste Frugt af hans Gerning er maaske den, at den river ham løs fra sig selv, nøder ham til at beregne Ind-

flydelsen af de Omgivelser, i hvilke han er nedsænket, lærer ham at udskille Genstandene af den forbigaaende Farvetone, som hans Person og hans Tidsalder meddeler dem. Enhver betragter Tingene med Briller af forskellig Rækkeevne og forskellige Farver. Hidtil har Folk skændtes med hverandre, idet En sagde, at Tingene var grønne, en Anden, at de var gule osv.; de anklagede hverandre for at se slet eller for at gengive deres Indtryk uærligt. Nu lærer vi *den aandelige Optik.* Vi opdager, at Farven ikke er i Tingene, men i os selv, tilgiver vore Naboer at de ser anderledes end vi, erkender, at de maa se blaat, hvad der forekommer os gult. Vi kan endog bestemme Arten af de Kikkerter, som frembringer det Gule, og Arten af dem, der frembringer det Blaa, gætte deres Virkninger af deres Natur, forudsige Folk det Lys, i hvilket en vis Genstand vil vise sig for dem. Som Digter, sagde Goethe, er jeg Flergudsdyrker, som Naturforsker Panteist, som moralsk Væsen Deist, og jeg behøver alle disse Former for at udtrykke min Følelse. I Virkeligheden er alle disse Kikkerter gode, de viser os hver en ny Side af Tingene. Det gælder om at have mange af dem hos sig, at anvende enhver af dem i det rette Øjeblik.

Man ser, hvorledes Kritikeren, der er saa sikker paa de andre Aanders medfødte Begrænsning, er forvisset om at kunne overskride sin egen. Han ser de Andre tøjrede og mener at kunne udvide sit eget Tøjr. I første Øjeblik tager dette sig ud, som om han vilde forsøge at overspringe sin egen Skygge. I næste Øjeblik indser man, at det er muligt at udvide sin Synskres uden derfor at sprænge eller tilintetgøre den. For ret at forstaa Taine vil vi se ham anstille Selvprøvelse. I Indledningen til sin *Rejse i Italien* har han forsøgt at gøre sig Rede for sine egne kritiske Evners Særegenheder og Mangler. Han erklærer her, at han har mere Fornøjelse af Landskaber end af Kunstværker. Intet kan for ham sammenlignes med Skuet af Bjerge, Havet, Skove og Floder. I Poesi som i Musik, i Arkitektur som i Maleri røres han stærkest af det Naturlige, de menneskelige Evners uvilkaarlige Udbrud, hvilke de end er, og under hvilken Form de end aabenbarer sig. Forudsat, at Kunstneren har en dyb og lidenskabelig Følelse og kun tænker paa at udtrykke den helt og holdent, saadan som den er, uden Vaklen eller Forbehold, forekommer hans Arbejde Taine godt. Blot han er oprigtig og tilstrækkeligt Herre over sin Fremgangsmaade til at

kunne oversætte sine Indtryk nøjagtigt og fuldstændigt paa Kunstens Sprog, saa er hans Værk skønt, om det er antikt eller moderne, gotisk eller klassisk.

Disse Ord giver En et lærerigt Indblik i Værkstedet for Taines Lærdomme. Tydeligt nok er selve den omfattende Godkendelse og Dyrkelse af Naturkraften et *individuelt* Karaktertræk. — Taine udvikler, at han har udviklet sine Anlæg ved Studiet af Historie, Literatur og Kunstværker, hvilke sidste alene for Eftertiden opbevarer det levende Legeme og hele den menneskelige Person. Han har gennemgaaet Kobberstiksamlingerne og Museerne i Frankrig Belgien, Holland og Tyskland. Hvad han først og fremmest har fundet sig modtagelig for, det har været den heroiske eller tøjlesløse Styrke, som den fremtræder i Michelangelos og Rubens's Kolosser, dernæst for Sanselighedens og Livsnydelsens Skønhed i Venezianernes festlige Billeder, og næsten mere endnu for den inderlige, tragiske Følelse af Menneskelivets Elendighed, det urolige og nordlige Lys'es Poesi i Rembrandts Malerier. Han advarer da Læseverdenen mod Tro paa hans Saglighed; han har nu beskrevet Farven af det Glas, hvorigennem han ser. Han har selv Mistillid til sit Synsredskab og har søgt at forsyne det med andre Glas, idet han ved Grubleri, Læsning og tilegnet Vane har stræbt lidt efter lidt at bibringe sig Følelser, for hvilke han fra først af var fremmed.

Hovedinteressen samler sig her om følgende Punkter: Som Erfaringsfilosof indbilder Taine sig, at Genstanden i og for sig er til udenfor Opfatterens Aand med en egen selvstændig Farve, saa at det er muligt med Tilsidesættelse af alle medbragte Forestillinger at gribe Genstanden i dens Renhed. Som moderne Aand opfatter han Alt som relativt og bestemmer Kritiken som Kritikens frivillige Afstaaen fra sin Ret. Af Kritikerens mandlige Virksomhed er da her intet Andet blevet tilbage end Bestræbelsen for paa første Haand, uden Seen tilhøjre eller venstre, at faa et bestemt personligt Indtryk af Genstanden og udtale det, som man har følt det. Denne Tillid til Indtrykket er det ogsaa, som meddeler Taines Domme deres hensynsløse Friskhed, og som han altid har erklæret for den eneste, der er værdig en Mand. Paa dette ene Punkt er han enig med Edmond Scherer, der kraftigt har sagt: «Det ligger i Kritikens Væsen, at den aldrig kan frasige sig sit Hverv; ti den er Et med selve Menneskeaanden, hvis Energi den udgør.»

Uden denne Energi beholder Kritikeren kun Deltagelse og Indbildningskraft tilbage; han smelter sammen med Digteren som Efterdigter, ligesom Digterne allerede længe har ladet sig beaande af denne rent modtagende Art Kritik. Det er en Side af Kritiken, men ikke den hele. Sainte-Beuve bestræbte sig, som han har sagt, for gennem sin deltagende Indtrængen «at indføre nogen Poesi i Kritiken». Det lykkedes ham, og siden hans Tid har Kritikerens Poesi været som en skjult Bæk, der har givet selv de tørreste Egne Friskhed og Liv. Men endnu større Rolle end Poesien i Kritiken, har Kritiken i den nyeste Tid spilt i Poesien, hvis Væsen den siden Goethe har fornyet. Idet den nyere Tids største Digter fordybede sig i tidligere Tiders Kulturformer og lod dem virke rent paa sit Sind, opnaaede han som Digter en aandelig Mangfoldighed, der før ham var ukendt. Han genskabte den tyske Reformationstid, den gammelgræske Myteverden, Renæssancetiden i Italien og Flandern, Middelalderens germanske Sagnskikkelser og Østerlandets lyriske Poesi, fordi han i sin rolige og bevægede Kunstnersjæl som Kritiker havde tilegnet sig alt det, han som Kunstner genfrembragte.

IV.

Taines Anerkendelse af enhversomhelst Art Skønhed og Kunst har bragt den spiritualistiske Skole i Harnisk. Denne har i den nye Lære set Spor af den frygtede hegelske Aand. En af Sorbonnens Professorer, Caro, har derom skrevet: «Negtelse af den virkelige og levende [ɔ: bibelske] Gud, Tanken om et vist ubestemt Væsen, der anbringes ved Verdens Begyndelse og som gennem en Rækkefølge af Foreteelser udfolder sig under den dobbelte Form af Natur og Historie; Modsætningernes Identitet opfattet om end ikke som Grundlag for en ny Logik saa dog som et fortræffeligt kritisk Princip, saa al Sandhed og al Virkelighed taber sig i den almindelige Vordens flygtige Former: det er de Tanker, som man har bragt i Anseelse, og som er af den reneste hegelske Afstamning. Kritik, Filosofi, Historie har vekselvis modtaget Hegelianismens hemmelige Smitte. Det, hvorpaa man især kender den nye Aands Indflydelse, er den nu overalt udbredte Mening, at Sandheden væsenlig er relativ; saa hvis det

Ubetingede er til, ligger det udenfor vor Aands Fatteevne. Der gives da ikke mere Sandheder, kun Meninger. Man kan ikke mere granske Menneskeaanden i dens evige Grund; kun i dens forskellige Udviklingsformer. Det er, siger man, det 19de Aarhundredes Fremskridt.»

Og han udvikler, at hvis det Sande, Gode og Skønne ikke er, men kun danner sig, hvis de mindre er et fast Maal end en bevægelig Resultant, saa er Læren om Idealet forud fordømt i Literatur og Kunst. Der er da ikke mere store Aarhundreder i Poesien, ikke mere nogen klassisk Literatur, der kan fremstilles som Mønster for vor Beundring. Alt gaar op i Fordragelighed. Man sætter en prøvende Undersøgelse uden fast Princip, ja uden Princip (thi ethvert Princip har sit Væsen fra det Ubetingede) istedenfor den sædelige og æstetiske Bevidstheds Dom. Og han klager over, at man saaledes er bleven ligegyldig for den Oprejsning efter Døden, som vort retfærdighedstørstende Sind forlanger, og ikke mindre ligegyldig overfor tidligere Aarhundreders Elendighed, Lidelser eller Forbrydelser; man frikender dem, idet man forstaar dem.

Med saadanne Udtryk kastes i Frankrig Skylden for alle de nye Ulykker over paa Hegel. For at forstaa, i hvilken Grad den nye kritiske Skole betragter sig som Ætling af Hegel, bør man høre En af dens mest begejstrede og videst gaaende Forsvarere tale.

Edmond Scherers Tankegang er denne: Det er Hegel, som har lært os, at hvis Verdensaltet er forstaaeligt, saa er det, fordi det er forstandigt, med andre Ord, at hvis Altet siger Mennesket Noget, saa er det, fordi det har Noget tilfælles med Mennesket. Tingen er altid kun Ideens Legeme, Foreteelsen kun et Udtryk for Loven. Dette er Meningen af den mindeværdige Sætning, at Alt, hvad der er virkeligt, ogsaa er fornuftigt. Hegel har lært os Ærbødighed for Virkeligheden og har givet os Forstand paa Kendsgerninger. Deraf en ny Studeremaade og en ny kritisk Fremgangsmaade. Vi henfører ikke længer Kendsgerningerne til vilkaarligt stivnede Rammer, men giver os hen til de Foreteelser, vi vil udforske. I den moderne Lærdes Øjne er Alt sandt, Alt godt paa sit Sted. Enhver Tings Sted bestemmer dens Sandhed. Moralen staar sig maaske ikke herved, men Aanderne udvides og smidiggøres. Og en mærkværdig Forstaaelse af Historien er indtraadt: Folkenes Afstamning, Civilisationernes Gang,

Tidernes Beskaffenhed, Sprogenes Aand, Mytologiernes Mening, Folkedigtningens Kilder, Religionernes Væsen, det er Opdagelser, der skyldes den moderne Videnskab. Og som vor Videnskab er, saaledes er vor Æstetik. Man kan bebrejde den Mangel paa Grundtanker, men ikke Mangel paa Forstaaelse og Sympati. Den foretrækker ikke, den udelukker ikke, den har ingen Fordom og tager intet Parti. Den tror Alt, elsker Alt, finder sig i Alt. Den har i Skønhedens Pantheon Plads for den hedenske og den kristelige Kunst, for Grækernes Klarhed og Munkens Askese, for Styrken og for Ynden, for den lyse Form og for det hemmelighedsfulde Sindbillede, for Alt, hvad der lever, er og har været. Den er omfattende som Verden, fordragelig som Naturen.

Scherer hævder, at vi ikke mindre skylder Hegel det Princip, i Kraft af hvilket en Sætning ikke er mere sand end den modsatte og altid munder ud i en Modsigelse, der dernæst hæves i en højere Forsoning. Benjamin Constant udtrykte denne Lov paa sin Maade ved at sige, at en Sandhed ikke er fuldstændig, med mindre man lader dens Modsætning trænge ind i den. Kendsgerningen er ikke afsluttet og indskrænket, men ubegrænset; Tingen hører til et Hele; Alt er da relativt, har sin Begyndelse og sin Ende, sin Mening og sit Maal andensteds end i sig selv. De ubetingede Domme er falske, fordi de udsondrer hvad der ikke er udsondret og vil fæstne det Bevægelige, idet de ser bort fra Tiden, Stedet og Maalet.

For Scherer er denne Opdagelse af Sandhedens relative Væsen Hovedpunktet i den samtidige Tankes Historie. Den gamle Verdens Bygning bares af Troen paa det Ubetingede. Religion, Politik, Moral, Literatur, Alt bar Præget af dette Begreb. Der var ingen Tvivl i Sjælene. Man vidste, hvad man skulde holde sig til. Man kendte kun to Aarsager, Gud og Djævelen, to Lejre, de Godes og de Ondes, to Steder i Evigheden, tilhøjre og tilvenstre for Dommeren. Hele Vildfarelsen var paa denne Side, hele Sandheden paa den anden. Nuomstunder kan vi næsten ikke mere tale om Sandhed eller Vildfarelse; man maa opfinde nye Ord. Vi ser overalt kun Grader og Afskygninger, kender ikke mere Religionen, men Religioner, ikke Moralen, men Sæder, ikke Principer, men Kendsgerninger. Alt er kun forholdsgyldigt, ja Alt er kun Forhold.

Saa stærkt føler enkelte ledende Personligheder af den unge Skole sig Hegel forpligtet. Forskellen imellem dens og hans

Grundbegreb er ikke desmindre stor. Den har lagt ind i Hegel hvad den ønskede at finde hos ham og har ved en dumdristig Fortolkning omdannet en Lære, hvis Krav, ja hvis Galskab netop var at ville være den ubetingede Sandhed, til det Betingedes Filosofi. Ingen Filosof har jo hensynsløsere end Hegel forsøgt at opbygge Altet ud fra paa Forhaand givne Ideer, og det er kun ved et Brud med hans Grundtanke, at man har omformet hans saa dogmatiske Fornuftsystem til en erfaringsbegrundet Lære om det Uafgjorte og Uafgørlige. Intet beviser dette bedre end den Fejde, som i Tyskland er ført imellem den hegelske og den historiske Skole med Hensyn til Spørgsmaalet om Rettens Grund og Væsen. For den historiske Skole var Retten et Resultat af Tingenes gradvise Omdannelse, for Hegelianerne en paa Forhaand givet Idé, der gjorde sig til Herre over Forholdene.

Uden at tilegne sig Hegels Hovedsynspunkt har den nyfranske Kritik fra ham faaet en af sine mægtigste Tilskyndelser.

V.

Idet Kritikeren gaar ud fra sin Grundsætning, at de aandelige Ting som de naturlige staar i Afhængigheds- og Betingelsesforhold, begynder han f. Eks., som vi allerede har set, med at læse en eller anden enkelt Forfatter helt og holdent. Han inddeler hans Værker i naturlige Grupper, disse atter i Underafdelinger og mærker sig for hvert enkelt Afsnits Vedkommende Forfatterens fremspringende Ejendommeligheder og herskende Træk. Hver enkelt Afdeling vil bære Præget af en vis bestemt sjælelig Tilstand, som han vil kunne udtrykke i en eller anden Formel; føjes til disse Formler de Begrebsbestemmelser, som Betragtningen af Forfatterens Liv og Meninger udmunder i, saa opdager Kritikeren, at der imellem disse Formler og Definitioner finder en saadan Afhængighed Sted, at de forskellige Egenskaber, som de betegner, indvirker paa hinanden, medfører hinanden, indskrænker hinanden og, ifald de forandres, forandrer hinanden; han overskuer med ét Blik den mærkværdige Nødvendighed, der sammenknytter alle Traade i ét og samme Væsen.

Dette er dog kun det simpleste Tilfælde, hvori den kritiske Metode udøves, og den Enkelte forstaas ikke ved denne Fremgangsmaade alene.

Sætter vi nu, at Kritikeren vil undersøge et mere sammensat Tilfælde, en hel Digterskole som de engelske eller spanske Dramatikeres, en hel Civilisation som det gamle Roms eller et skarpt bestemt historisk Tidsrum som Ludvig den Fjortendes Aarhundrede, saa maa han naturligvis først se og læse Meget, og vil da straks uklart fornemme en Overensstemmelse mellem den Mængde Værker og Tanker, hans Øjne er løbne hen over. Saa gaar han videre og ad sikrere Veje. Han ordner Kendsgerningerne i Grupper efter den Lighed, forskellige Kendemærker angiver, og dvæler i hver af disse Grupper igen ved de underordnede Grupper, i hvilke den er underinddelt.

Sæt, han tager den franske Filosofi fra det 17. Aarhundrede for sig. Naar han da har studeret den Lære, som hersker fra Descartes til Malebranche, og efter at have mærket sig Metoden, Læren om Udstrækning og Tanke, Begrebsbestemmelsen af Gud og Moralen, klart har forestillet sig det Udgangspunkt og den Aandsretning, som har bestemt det hele Tankearbejde, og har gjort sig dettes Væsen endnu klarere gennem Betragtning af det foregaaende Aarhundredes fantastiske og uordenlige Filosofi, det samtidige Englands nedbrydende Tænkning, det følgende Aarhundredes Erfaringsfilosofi og Tvivlsaand, saa vil det lykkes ham i det 17. Aarhundredes franske Tænkning at udskille en vis Grundretning, der afstedkommer dens Underkastelse og dens Uafhængighed, dens teologiske Fattigdom og dens logiske Gennemsigtighed, dens sædelige Adel og dens spekulative Tørhed, dens Hang til Matematik og dens Ringeagt for Erfaring. Han vil i denne Filosofi finde dels den Blanding af Smidighed og Stivhed, der betegner en Folkestamme, som er mere egnet til ræsonnerende Tankearbejde end til Udformning af nyt Grundsyn, dels den Blanding af Sindshøjhed og Kulde, der betegner en Tidsalder, der er mindre begejstret end korrekt.

Undersøger han nu paa samme Maade den menneskelige Tankes og Handlekrafts andre samtidige Frembringelser, vil han bemærke, at de samme Elementer genfindes i de forskellige Beholdere, idet de samme Evner og Fornødenheder, der har frembragt Filosofien, har frembragt Religionen og Kunsten. Det Menneske, til hvem denne Kunst, denne Filosofi, denne Religion henvendte sig, var jo nemlig ved det monarkiske Samfunds og Selskabslivets Vedtægter forberedt til at finde Behag i disse Elementer og forstaa dem. Teatret, Samtaleformen, Haver og Herre-

gaarde, Undersaatternes Underdanighed, de Stores fornemme Tyendestilling. de Smaas ydmyge Tyendeforhold, alle det private og offenlige Livs Enkeltheder stemmede da overens i at styrke de herskende Følelser og Evner. Kritikeren indser, at ikke alene de forskellige Afdelinger af denne saa omfattende og sammensatte Civilisation stod i Sammenhæng ved indbyrdes *Afhængighed,* men at denne Afhængighed havde sin Aarsag i visse Evners og Tilbøjeligheders gennemgaaende Tilstedeværelse. Mellem et klippet Lindetræ i Versailles, en halvt verdslig, halvt gudelig Betragtning af Malebranche, en Regel for Udøvelsen af Digtekunst hos Boileau, en Lov om Panter i urørligt Gods af Colbert, en Forstue-Artighed i Marly, et Fyndsprog om Guds Kongemagt af Bossuet, synes Afstanden uhyre stor; der er tilsyneladende her ingen Forbindelse. Kendsgerningerne er saa uligeartede, at man ved første Blik anser dem for at være, hvad de synes at være afsondrede fra hinanden. Men enhver af dem er en Handling af den almene midtstillede Personlighed, der forener Tidsalderens Ejendommeligheder; enhver af dem har til Aarsag en eller anden af det herskende Forbilledes Færdigheder eller Tilbøjeligheder. Disse holder atter hverandre i Ligevægt, mildner og dæmper hinanden under en eller anden herskende Tilbøjelighed eller Evne, da det dog er samme Aand og samme Hjerte, der har tænkt, bedet, digtet og handlet under Paavirkning af Tidsalderens almindelige Stade*).

Hidtil har vi kun set Kritikeren søge Forbindelsen mellem *samtidige* Foreteelser; men han søger ogsaa Forbindelsen mellem de hinanden følgende, og her bliver *Afhængigheds*forholdet et *Betingetheds*forhold.

Sæt, han har søgt og fundet Begrebsbestemmelsen for en eller anden Gruppe, det vil sige, de væsenlige Særmærker, hvoraf de øvrige kan udledes. Lad Gruppen være det 17. Aarhundrede i Frankrig. Sammenligner han nu denne Begrebsbestemmelse med den, hvormed man har betegnet de foregaaende Tidehverv i samme Land, vil han søge, om de forskellige Led i denne Række ikke indeholder et eller andet fælles Element. Og han finder da et: Stammekarakteren, den Folkeaand, der er bleven forplantet fra Slægt til Slægt og som har holdt sig uforandret gennem Kulturens Forandringer, Samfundsordenens Forskellig-

*) Fortalen til *Essais de critique et d'histoire.*

heder og de videnskabelige eller kunstneriske Frembringelsers Skiften. En saadan Folkeaand er mere eller mindre tilbøjelig til at lade sig ave eller til Kamp for personlig Uafhængighed, mere eller mindre skikket til fin Forstandighed eller til digterisk Bevægethed, mere eller mindre anlagt til at dyrke Samvittigheden eller Logiken eller Vanen eller sanselig Skønhed. I et givet Øjeblik, paa et vist Tidspunkt udfører den et Værk, og det er da dens Natur, som i Forening med Værkets er *Betingelsen* for det Værk, som følger, ligesom i et organisk Legeme den oprindelige Sindsbeskaffenhed i Forening med den hver Gang foregaaende Tilstand er Betingelsen for en følgende Tilstand. Hvis denne Betingelse er tilstede, kan Værket ikke udeblive; hvis den ikke er tilstede, kan Værket ikke fremkomme. Af den engelske Folkekarakter og det Tvangsherredømme, som Huset Stuart tog i Arv fra Huset Tudor, fremgik den engelske Revolution. Af den franske Folkekarakter og det Adelsanarki, som Bourbonerne arvede fra Borgerkrigene, fremgik Ludvig XIV's Kongedømme. Til under Leo X at frembringe den stolte Blomstring af de bildende Kunster udkrævedes der den tidligt modne og kunstnerisk saa evnerige italienske Folkeaand i Forening med Handlekraftens og de legemlige Drifters langvarige Herredømme i Middelalderen osv.

Taine opfordrer Læseren til selv at anstille et saadant Forsøg med en hvilkensomhelst Tidsalder. Han vil da, hvis han, læsende og dømmende paa egen Haand metodisk udtømmer sit Æmne, hvis han gradvis hæver sig fra de Bestemmelser, der behersker de mindre Grupper, til de Egenskaber, der behersker de omfattende og som udstrækker deres Herredømme over Aarhundreder og Nationer, selv kunne overbevise sig om, at disse Ejendommeligheder afhænger af tidligere Tidsalderes og Folkeslags Egenskaber og Forhold. Naar de første er givne, maa de andre følge; disse elementære Magter frembringer og nedbryder Civilisationer ved deres Sammenspil eller Uoverensstemmelse; vort døgnvarige Liv er kun en Bølge i deres Strøm; i dem og fra dem har vi vor Virken og vort Væsen. Saaledes naaer man til i dem ikke mere at se virkelighedsfjerne Formler, men levende Kræfter, der er nærværende overalt, altid virksomme, sande Guddomme for vor Menneskeverden.

TREDIE KAPITEL

Geniet

Vi har nu set, hvorledes Læren om den herskende
fra at gælde den Enkelte udvides til at gælde det Hele,
ledes Opfattelsen af den Enkelte fra Studiet af Omgivel
fører til Studiet af Forudsætningerne, det vil sige, til Studi
Folkestamme og Race, endelig hvorledes den kritiske Forsl
ikke hviler, før den har forvandlet sig til historisk Forskn

Vi kaster et Blik tilbage og ser, hvorledes den sids
udtømmende Forklaring af Geniet paa dette Standpunkt koı
til at lyde. Det bliver denne: *Geniet er en Sammenfatnii
hvad det frembringer, er Sammenfatninger.*

Givet er en Race, der har modtaget sin Ejendommel
fra Klimaet, Jordbunden, Næringsmidlerne og de store Beg
heder, som den ved sin Oprindelse har været underkastet. D
Ejendommelighed egner og indskrænker den til Dyrkelsen
vis Art Evner saavel som til Opfattelsen af en vis Art Skøı
Denne Skønhedsart kan ikke tage Vækst, før Folkestamm
sin Udviklingshistorie møder en saadan almindelig Tids
der stemmer med dens oprindelige Anlæg, fremmer dem og
dem frugtbare. Det er paa saadanne Udviklingstrin at F
frembringer sine store Genier.

Forklaringen er den, at ingen Evne kan udvikle sig
stændigt uden i et Land, hvor den er medfødt, hvor Opdrag
nærer den, Eksemplet styrker den, Folkekarakteren opreth
den, og den almindelige Forkærlighed fremkalder den. Jo s
Evnen er, des dybere ligger dens Aarsager, som Træets I
angiver Røddernes Dybde. Jo fuldkomnere en Digter er,
mere national er han derfor*). Der udkrævedes den ga
Finhed, Ædruelighed, Munterhed, Skalkagtighed, det syt
Aarhundredes Opdragelse, Elegance og Kunst til at fremb

---

*) Indledningen til *Den engelske Literaturhistorie;* Slutningen
handlingen om *La Fontaine.*

en La Fontaine. Der udkrævedes det engelske Blik for Menneskesjæle, engelsk Kraft og Tungsind, Renæssancens Lidenskab, Indbildningskraft og Hedenskab til at frembringe en Shakespeare. Der krævedes Tysklands og det 19de Aarhundredes Dybde i Kundskaber og Tænkning, dets Alsind, Kritik, Panteisme, til at frembringe en Goethe. (At Goethe med de første halvhundrede Aar af sin Eksistens tilhørte det 18. Aarhundrede og mere end nogen Anden skabte det nittende, glemmes her). Taine hævder, at kun ved denne Overensstemmelse mellem Værket, Landet og Aarhundredet er en stor Kunstner mere end Privatmand; man kan betragte ham som Repræsentanten og det sammentrængte Udtryk for en Aand, han skylder sin Værdighed og sin Betydning. Og med en mærkelig Vilkaarlighed i Værdsættelsen skriver Taine: «Hvis denne Aand kun er en Mode og kun hersker nogle Aar, er Skribenten en Voltaire. Hvis denne Aand er en literær Form og behersker en hel Tidsalder, er Skribenten en Racine. Hvis denne Aand er selve Grundindholdet af en Race og kommer igen i hvert Aarhundrede, er Skribenten en La Fontaine.»

Der gives da efter Taines Grundopfattelse en vis aandelig Varmestand, Sædernes og Aandernes almindelige Tilstand, der virker paa Genier og Talenter, som Luftens og Jordens Varmestand paa Sædekornene. Den frembringer ikke de store Evner; de er givne som Udsæden. Men som man ved Udskrivning af Soldater Aar for Aar finder omtrent samme Antal Overmaalere og Undermaalere, saaledes er det sandsynligt, at der i samme Land til forskellige Tider omtrent er samme Antal begavede og ubegavede Mennesker. Den store Saakvinde, Naturen, griber bestandigt med samme Haand i samme Pose. Naar ikke alle hendes Sædekorn spirer, er det fordi de behøver en vis aandelig Temperatur; de gaar tilgrunde, hvis den ikke findes; deres Væsen forandres, naar den forandrer sig. Man kan da overhovedet betragte Forholdet, som om Naturen foretog et Valg imellem de forskellige Arter og Talenter og kun tillod denne eller hin Art at udvikle sig. Der gives en vis herskende Retning, som tilhører Aarhundredet; de Begavelser, der vil gaa en anden Vei, finder Udvejen spærret, og den almindelige Samfundsaand i Forening med de omgivende Sæder driver dem til Vækst i en vis Retning, hvis de kan følge den.

Taine tager for større Klarheds Skyld et Tilfælde, der er saa simpelt som muligt, det, i hvilket Sørgmodighed er frem-

herskende. Der har tilnærmelsesvis været saadanne Tider i Asi
i det 6te Aarhundrede før Kristus, i Europa fra det 1ste
det 10de Aarhundrede. I slige Tidsrum taber Menneskene M
og Haab og betragter Livet som et Onde. Hvis der nu i
saadan Tid fødes samme Antal af muntre, sørgmodige og lig
lige Gemytter som ellers, hvad vil da blive Følgen? For d
Første vil de Aarsager, der frembringer det almindelige Mismod, ogsaa nedslaa Kunstneren; den almindelige Oversvømmelse af Ulykker naaer ogsaa ham. Dernæst har han fra Barndommen af modtaget lutter sørgelige og forstemmende Indtryk: Religion, Filosofi, Samtaler, daglig Erfaring lærer ham, at Livet er et Onde, og alle disse Indtryk trænger des dybere ind i ham, jo mere Kunstner han er, det vil sige, jo mere han er anlagt til Helhedsanskuelse. Med sit Kunstnerinstinkt overdriver han endogsaa. De Mennesker, han kender, har ikke gjort andre Erfaringer end sørgelige, meddeler ham derfor ikke andre. Vil han da fremstille Lykke og Glæde, staar han ene; vil han fremstille Sorgen, har han Støtte i sine Omgivelser, sin Tidsalder, forefinder en kunstnerisk Overlevering, har for sig en banet Vej. Endelig vil hans Værk kun da finde Bifald. Ved en hel Række af Skranker er da Vejen spærret for ethvert Værk, der vil udtrykke Glæde; sætter Kunstneren over den første, standser han ved den anden o. s. v.

Saaledes er det da ogsaa med en overvejende lykkelig Almenstemning og med en Mellemtilstand. Og gaar vi fra disse tænkte til virkelige Tilstande, saa ser vi (efter Taine) Læren stadfæstet overalt. Kunsten er bestemt ved de omgivende Sæders Tilstand; den græske Billedhuggerkunst, den gotiske Kirke, den franske Tragedie, den moderne Musik svarer paa lignende Maade til en almindelig Stemning; denne udvikler særegne Behov, Tilbøjeligheder og Følelser, der atter former en vis herskende Personlighed, hvis Væsen udtrykkes i Former, Farver, Lyd eller Ord. Tilføjer man først de forskellige Biaarsager, dernæst Stammens Aand, dernæst Kunstens Udviklingstrin, dernæst den enkelte Kunstners særegne Følemaade, kan man af Loven om den aandelige Temperaturs Indflydelse udlede ikke blot den menneskelige Indbildningskrafts store Omvæltninger og Former, men de nationale Skolers Forskelligheder, de forskellige Stilarters uophørlige Forandringer, ja enhver stor Mands oprindelige Karaktertræk.

Overdrivelsen er iøjnefaldende og den er straks bleven paavist ikke blot af Modstandere, men af Mænd, i hvem Taine selv har set sine Forgængere og Mestere som Sainte-Beuve. Det er klart, skrev denne i Anledning af Taines *Den engelske Literaturs Historie,* at hvad et Menneske end gør, tænker eller skriver er det til en vis Grad afhængigt af den Race, fra hvilken det er oprundet, og som har meddelt det Naturgrunden, og ikke mindre afhængigt af de Samfunds-Omgivelser, i hvilke det er vokset op og har uddannet sig. Ligesaa utvivlsomt afhænger det af de tilfældige Omstændigheder og Begivenheder, som dagligt indtræffer i Livets Løb. Det indrømmes af Alle blot i Kraft af simpel, sund Fornuft. Endog Lamennais, der indbildte sig, at Enkeltmands Vilje forslog til Alt, har engang skrevet: «Jo længere jeg lever, des mere undres jeg ved, at de Meninger, der har dybest Rødder i os, afhænger af den Tid, hvori vi har levet, af det Samfund, hvori vi er fødte, og af tusinde, ligesaa forbigaaende Omstændigheder. De havde været helt forskelligartede, ifald vi var komne ti Aarhundreder tidligere til Verden, eller i samme Aarhundrede i Teheran, i Benares, paa Otahaiti!» Sainte-Beuve indrømmer, det vilde være ligefrem latterligt at paastaa det Modsatte, og han skitserer Problemets Historie. Hippokrates er den første, som i sin Afhandling om Luftens, Vandenes og Stedernes Indflydelse i store Træk har udkastet denne Omgivelsernes og Klimaets Indflydelse paa Folkenes og de Enkeltes Karakter. Montesquieu har efterlignet og fulgt ham, men uden at være Naturforsker nok. Taine er gaaet videre i dette Spor. Men Sainte-Beuve gør gældende, at hvor ypperligt Taine end beskriver Racen i dens almindelige Træk og Grundlinjer, hvor godt han end maler det aandelige Luftlag som raader paa de forskellige, historiske Aarstider, hvor behændigt han end udskiller det Væv af Hændelser, i hvilke den Enkeltes Liv er indflettet, saa undgaar der ham dog Noget, det mest Levende i Menneskets Liv, det, som bevirker, at af tyve, hundrede eller tusinde Mennesker, der tilsyneladende er udrustede med samme ydre og indre Vilkaar, det ene ikke ligner det andet, og at der mellem dem alle er En, som udmærker sig ved Originalitet. Allerede Theofrastos bemærkede, at det var ham umuligt at forstaa, hvorfor Grækerne udviste saa ringe Lighed i deres Sæder, da Grækenland dog laa under én Himmelegn og Grækerne ernærede sig og opdroges paa samme Maade.

Sainte-Beuve hævder, at det er denne Forskel mellem Menneske og Menneske i et og samme Folk, ja i en og samme Familie, der er Vanskelighedens bestemte Punkt. Selve Geniets Gnist har da Taine ikke naaet, det er kun lykkedes ham Nerve for Nerve, Fiber for Fiber, Celle for Celle at udfolde og fremvise Stoffet, Organismen, Hylsteret, hvori Geniets Gnist frit (eller tilsyneladende frit) lever, bevæger sig, undergaar Forandringer, og triumferer. — Det er naturligvis ikke desto mindre en Fortjeneste at stille Problemet, som Taine har gjort, at sammentrænge det saa fast, omringe det fra alle Sider, og føre det tilbage til dets simpleste Slutningsudtryk.

Ved nogle bestemte Eksempler angiver Sainte-Beuve den Skillelinje, hvor Enigheden mellem ham og Taine hører op. Han nævner Taines Afhandling om Fru la Fayettes Roman *Prinsessen af Clèves* og godkender Taines Grundtanke, at en saadan Roman alene kunde udspringe og blomstre i det 17de Aarhundrede, i en udsøgt Samfundskres, der var i Stand til at vurdere saadanne Følelsers og en saadan Stils hele Adel, Finhed og Blufærdighed. Derimod giver han Taine Uret i den Antagelse, at denne Finhed kun var et af de ydre Omstændigheder frembragt Resultat. Han hævder, at der til alle Tider har været, og forhaabenlig til alle Tider vil gives fintfølende Sjæle, og disse vil, hvad enten de begunstiges af den omgivende Verden eller ikke, altid formaa at give deres Følemaade Udtryk. Dersom de har Frembringelsesevne og Fantasi, vil de forstaa at frembringe Væsener i deres Billed. — «Menneskeaanden, siger Taine, strømmer med Begivenhederne som en Flod.» Sainte-Beuve svarer Ja og Nej, men siger dristigt Nej, dersom Floden skal bestaa af hinanden *lige* Draaber. Der er en Væsensforskel mellem disse Draaber. Der var i det 17de Aarhundrede kun én Aand, som kunde frembringe *Prinsessen af Clèves*. Ellers vilde der være frembragt en Mangfoldighed af slige Bøger. — Og i Almindelighed maa man da sige, at der kun er én Aand, kun én særegen Aandsform, i hvilken dette eller hint Mesterværk kan støbes. Hvor Talen er om historiske Vidner, kan de forskellige have lige Værd, men ikke i Literaturens og Kunstens Verden. Er en eneste Digters Tryllespejl bristet i Vuggen, vil der ikke mere findes noget andet, der nøjagtigt er det samme. eller som kunde træde istedenfor det. Der gives af enhver sand Digter kun ét Eksemplar. *Paul og Virginie* bærer ganske sik-

kert Sporet af sin Tidsalder, men hvis *Paul og Virginie* ikke var blevet skrevet, vilde man ved alle Slags skarpsindige og bifaldsværdige Overvejelser kunne hævde, at en Bog af denne jomfruelige Beskaffenhed umuligt kunde frembringes i det 18de Aarhundredes Fordærvelse. Bernardin de Saint-Pierre var den Eneste, som kunde skrive den. Det kommer af, at der ikke gives noget mere Uforudset end Talentet, og det vilde ikke være Talent, hvis det ikke var uforudset, hvis det ikke var enestaaende mellem mange, enestaaende mellem alle. Det er dette Livsprincip, som Taines Metode ikke naaer. Talentets og Geniets personlige Særpræg bliver bestandig udenfor, undslipper alle Maskerne i hans Garn, hvor godt Garnet saa end er vævet. Han nærmer sig dette Særpræg og indeslutter det med sine Skanser, som en Ingeniør vilde gøre; han indespærrer det fra alle Sider under Paaskud af at omgive det med alle de uundværlige ydre Betingelser. Disse Betingelser tjener ganske vist Individualiteten og den personlige Originalitet, fremkalder den, fremskynder den, sætter den i højere eller ringere Grad i Stand til at virke eller tilbagevirke; men de skaber den ikke.

Saavidt Sainte-Beuve. Lad os nu paa bestemtere Maade underkaste Taines Anskuelse en Betragtning. Er overhovedet den Anskuelse gennemførlig, at Geniet er en Sammenfatning af Tid, Folk og Omgivelser? Hvad ligger der i denne Bestemmelse? En Sammenfatning er kun Sammendragning af det, der har sin væsenlige Væreform i spredte, men uklare Skikkelser udenfor Sammenfatningen. Sammendragningen tilføjer intet nyt Element, kun en ny Væreform. Det er umuligt, at et Led i Helheden, naar man begynder med at drage selve dette Led fra Helheden, i sig kan indbefatte hele Resten. Man tager paa denne Maade Geniet som ubetinget Type, som Sindbilled, man almindeliggør det i den Grad, at den nøjagtige, virkelighedstro Opfattelse af dets bestemte Ejendommelighed med Flid maa trænges til Side. Det er i Grunden den samme Lære, den hegelske Skole har forkyndt om Kunstværket, som Taine har anlagt paa Kunstneren. Kunstværket var Ideens fulde og rene Udtryk; Kunstneren er sin Tids og sin Nations. Med Taines egen Ordbrug maa dette nærmest udtrykkes saaledes, at Kunstneren fremstiller sin Tids og sit Folks herskende Egenskab og herskende Evne. Spørgsmaalet bliver da, hvorvidt Kunstnerens egen, tid-

ligere bestemte, herskende Evne ogsaa kan dække hans Omgivelsers herskende Egenskab og falde sammen med denne.

Utvivlsomt fornegter Taine den oprindelige Kraft i den Enkelte og lægger al Virksomhed over paa Omgivelserne. Han søger vel at hjælpe sig ved den simple Erklæring, at hine Omgivelser jo netop kan opløses i lutter Enkelte, og at til syvende og sidst kun den Enkelte er det Virksomme, en Ytring, der iøvrigt støder, naar den udsiges af en Tænker, der i saa mange Retninger betegner sig som Lærling af Hegel. Denne Udvej betyder dog ikke meget; thi Summen af den virksomme Kraft fremkommer jo her, dersom Selvegenheden ikke engang hos de store Genier vurderes som medarbejdende, ved Sammenlægning af lutter Uvirksomme. Var Taine følgeret i sin Betragtning af den Enkelte som ledet og behersket af Historiens almene Magter, da maatte han ende i ren Hegelianisme og Panlogisme; men var han følgeret i sin Betragtning af den Enkelte som det eneste virkelige Kraftpunkt, maatte han nødvendigvis komme til det Resultat, at den store Personlighed i de mange Tilfælde, hvor dens Udviklingsgang ikke falder sammen med den almindelige, beskriver en Bane, der ved Sammenstødet mellem den Stores og de øvrige Enkeltes samlede Kraft kunde betegnes som Kræfternes Parallelogram.

Taine vil forklare Kunsten ud fra den hele Kultur og ynder at kalde den dennes Blomst. Men det er en Misforstaaelse at ville forklare et hvilketsomhelst organisk Led ud fra de andre uden at tage Hensyn til dets særskilte Funktion. Taine vil særtegne Kunstneren ud fra den hele samtidige Kunst hos hans Landsmænd; men saaledes ender han der, hvor Undersøgelsen skulde begynde, tager ved en videnskabelig Skuffelse Forarbejdet for det egenlige Arbejde. Det er umuligt at forklare Hjernen ud fra Hjerte og Lunge, eller Lungen ud fra Hjerte og Hjerne. Den Væsensforskel, som adskiller den enkelte organiske Virksomhed fra de andre og Kunsten fra de øvrige Livs- og Kulturmagter, og den særegne Ejendommelighed, som den udkaarne Enkelte føjer til hele den øvrige Masse, lader sig ikke forstaa ud fra noget fremmed Midtpunkt.

Man ser atter her, hvorledes Taines Tilbøjelighed til systematisk Enstonighed og Ensformighed leder ham vild. Som Geniets Mangfoldighed skulde kunne forklares ved, at en enkelt Evne førtes rundt gennem dets hele Omraade, saaledes skal det

enkelte Geni kunne forklares ved en Metode, der ligeligt lader sig anlægge paa alle. Men denne Metode viser sig utilstrækkelig. Hvert Geni er artsforskelligt fra ethvert andet; ethvert Geni udkræver en ny Metode. Man trænger ikke ind i Correggios Ejendommelighed ad samme Vej som ind i Raffaels; man fravrister ikke Oehlenschlægers Stil dens Hemmelighed ved et Studium af samme Art, som det, der fører til Maalet ved Holberg. Tidt brister da ogsaa i Udførelsen den hele Lære. Taines Afhandling om Shakespeare indledes med disse Ord: «Alt kommer indenfra hos ham, det vil sige, fra hans Aand og hans Geni; Omstændighederne og de ydre Forhold har kun lidet bidraget til at udvikle dem.» Man kan ikke let tænke sig en mere besynderlig Bekendelse. Undertiden anvendes Læren omvendt, hvor det er aldeles tydeligt, at den ikke slaar til, som naar f. Eks. Bacon forklares ene og alene som Eksempel paa de omgivende Forholds overvejende Magt over det individuelle Talent, og Bacons Evne slet ikke faar nogen Ejendommelighed, der udelukkende tilkommer ham.

Intet er vissere, end at den Enkelte aldrig i streng Forstand kan staa udenfor sin Slægt eller være forud for sin Tid. Man kan sige, at al den Enkeltes Kamp mod Tiden kun er den i Sandhed nærværende Tids Kamp mod en gammel, hvis Levninger har overlevet den. Men Alt afhænger dog af, hvor Grænsen skal drages for Slægt eller Tidsalder, hvor snevert eller hvor vidt disse Ord skal forstaas. At den Enkelte kan være forud for sin umiddelbare Samtid, vil dog vanskelig kunne negtes, saalænge man maa indrømme, at en Idé, en Synsmaade maa begynde at spire i nogle Enkelte, og at disse Enkelte ikke er spredte Punkter i den lavt staaende Mængde, men enkelte Højtbegavede, der drager Mængden efter sig uden selv at drages af den. Lad Idéen kun udvikle sig fra en ringe Spire, lad Blomsten kun fremkomme ved en lovbundet fremskridende Forandring af Planten — Luftens Varmegrad alene forklarer ikke Blomstens Opstaaen. Lad det største Geni kun være en Arbejder i den ellevte Time, lad Geniet kun være en Alexander, der sejrer med Filips Soldater — den hele Forberedelse forklarer ikke den store Aands Oprindelse, endnu mindre Geniets Triumf.

Og fremdeles: lad det kun i al Almindelighed være sandt, at Enkeltmands Talent paa denne Maade kan betragtes som

Resultanten af almene Kræfter, saa er vi ligefuldt paa vor Videns nuværende Standpunkt udsatte for enten at gøre Forklaringen altfor vid eller altfor snever, saa den enten bliver selvfølgelig eller urimelig, enten Truisme eller Paradoks. Vi formaar ikke at forklare Individet Spinoza ud fra dets Race og dets Tid alene, thi denne Forklaring vilde blive altfor rummelig; vi formaar ikke at forklare det ud fra dets Forældre; thi denne Forklaring vilde blive altfor snever. Vi formaar overhovedet ikke at forklare dette eller noget andet videnskabeligt eller kunstnerisk Geni ud fra dets Tid, dets Slægt eller Land alene. Verdens organiserende Magt organiserer ikke for det Særskilte, men for det Hele; vi kender ikke dens Økonomi, vi véd slet ikke, i Kraft af hvilket Krav i Totalorganismen en tænkende Aand som Spinoza kastes hen i Holland i det 17de Aarhundrede. Det er ikke ud fra den jødiske eller hollandske Slægt, men ud fra Menneskeslægten, at han alene kan forstaaes. Det er godt at være kommet ud af gamle klassiske Fordomme, af Troen paa, at et Menneske uden videre er et Menneske, og ethvert Menneske mere eller mindre en Franskmand; det er godt at have faaet Blikket op for Menneskestammernes og Folkenes dybe Forskelligheder. Men man maa kun ikke glemme, dels at der er noget Fællesmenneskeligt, som til alle Tider kan opstaa, og som unddrager sig Forholdenes Indflydelse, fordi det kan findes hos Mennesker til alle Tider og i alle Lande, dels at der er en organiserende Enhed, i hvis Økonomi den sidste Forklaringsgrund ligger. Vi kender ikke denne sidste Forklaringsgrund til nogetsomhelst Enkelt, ti for at kende den til én enkelt Sag, maatte vi kende den til Alt.

For det Første er der da en altomfattende Enhed, og da Racespaltningen ikke kan spalte den, bliver det umuligt at søge en sidste Forklaringsgrund til Geniet i Racen. For det Andet er der noget Fællesmenneskeligt, og da Tiden ikke kan tilintetgøre dette, bliver det muligt, at der mellem to Enkelte i forskellige Tider og Lande kan være større Slægtskab end mellem to samtidige Landsmænd. (Michelangelo er visselig nærmere i Slægt med Beethoven end med sin Samtidige og Landsmand Raffael. Denne er nærmere i Slægt med Mozart end med sin Samtidige og Landsmand Michelangelo.) For det Tredje er der en uhyre ejendommelig Kraft i Individet som Individ, og saaledes bliver det muligt, at Forskellen mellem to Enkelte i samme Race

bliver større end imellem Racerne indbyrdes. Der gives Enkeltvæsener, der synes at være fødte i en forkert Tidsalder. Da Taine i sin Bog *De franske Filosofer* paa en bidende Maade omfortalte Cousins og Jouffroys Levnedsløb, gjorde den første til en fransk Teolog fra 1640, den anden til en Englænder fra 1680, anede han ikke, at han samtidigt med at latterliggøre sin Modstander Cousin og udsætte hans Lære for Latter, ubetænksomt tilføjede sine egne Lærdomme et frygteligt Stød. Ti hvorledes er det muligt, at Cousin kan være urigtigt anbragt i en Verden, hvor Enhver med denne Nødvendighed udklækkes af sine Omgivelser? Der gives dernæst Individer, som omspænder et langt større Tidsrum end deres eget. De Ideer, som rummes i Shakespeares *Hamlet,* passer ikke alene for Renæssancetiden eller endog blot for den engelske Stamme; de har en langt større Rækkevidde. *Hamlet* kom ikke for Intet til sin største Anseelse omkring 1840. Et enkelt Menneskes Geni har her raget saa langt op over Tid og Forhold, at dets Frembringelser Aarhundreder derefter syntes Tidens egenlige Drapa.

Her mangler endelig en Forklaring af, hvorledes det gaar til, at Shakespeare bliver et saa meget større Geni end La Fontaine, naar de dog udtrykker hver sin omtrent lige betydende Nationalaand.

Hvad der dybest ligger lil Grund for Taines ufyldestgørende Fremstilling af dette Hovedpunkt, er den til Grund liggende Ligestillen af Betingelse og Aarsag. Saasnart Betingelserne mangler, kan Geniet ikke opstaa, og Mangelen paa Betingelser kan knuse et Geni. Men Betingelserne kan ikke frembringe Geniet, og da Geniet ikke er deres Frembringelse, er det ogsaa mere end en Sammenfatning af dem. Betingelserne tilsammen kan kun frembringe et Vindæg, Anlægget kommer ikke fra dem. Taine indrømmer det selv i den Lignelse, han bestandig bruger om Sædekornet. Ti Kornet er jo ikke Temperaturens Værk. Men, vil man sige, naar alle Betingelserne er tilstede, maa da ikke Værket og Kunstneren nødvendigvis komme, er ikke Summen af Betingelser *ratio sufficiens*, og hvad kan kræves ud over den tilstrækkelige Grund? At Betingelserne er tilstede, vil sige, at nu er der Intet i Vejen for Geniets Komme. Men behøver det derfor at komme? Kan man, hvis det udebliver, komme derfra med Svaret, at saa maa der dog have været Noget i Vejen? Der er dog en Grundforskel paa det Negative, der kun

har Magt til at hindre og knuse, og paa det Positive, Anlægget, Kraften, der ene har Magt til at frembringe. Der er overhovedet i Grundopfattelsen af den Enkelte som Tidens og Stammens Organ og Talerør, en Fejl, der fører til Fornegtelse af Individualiteten, paa samme Tid som det, hvis Organ Individet skal være, kun bestemmes som de mange Enkeltes Sum, men ikke opfattes som levende, samlet Idé eller Type.

Underligt er det at se, hvorledes Anskuelser, der efterhaanden optræder som systematiserede Lærdomme, fra først af forekom som blotte Indfald og Strøtanker. En saadan Strøtanke var den bekendte Vending: «Literaturen er et Udtryk for Samfundet». Nogle indrømmede dette, Andre mente, det forholdt sig stik modsat. Scribe har i sin Tiltrædelsestale til Akademiet forsøgt at paavise dette modsatte ved Eksempler: Paa Rædselsherredømmets Tid opførte man følsomme Hyrdestykker; under det første Kejserdømme opstod republikanske Tragedier; under det genoprejste Kongedømme militære Skuespil, der behandlede Napoleons Sejrvindinger.

Det sidste Tilfælde stemmer imidlertid med den moderne Opfattelse, at den samme Kraft, der først benyttedes til at forme en virkelig Verden, naar dette Værk er gjort, anvendes til at frembringe en opdigtet Verden, saa Kunstneren hyppigt er Søn af Helten. De øvrige Eksempler, der kun angiver de ubetydelige Svingninger, der med Lethed kan findes trods Kulturens og Kunstens gensidige Afhængighed og Betingethed af hinanden har kun kunnet synes betydelige (f. Eks. overbevise Heiberg) paa en Tid, da det paagældende Forhold endnu slet ikke var udforsket og den strenge Sammenhæng for de store Kunst- og Literatur-Skolers Vedkommende ikke paavist. Nu betyder saadanne Sætninger slet Intet. Den gennemgaaende Betingethed er sikker nok. At Kunst og Literatur er Udtryk for Samfundet, er ikke mere en omtvistet Formodning, men en ved Undersøgelse stadfæstet Lov. Saa Meget har det været Taines Fortjeneste med forhen uset Klarhed og Fynd at paavise. Hans Fejl har været den, at overse det individuelle Genis ejendommelige, selvstændige Kraft.

FJERDE KAPITEL

Kunsten og Idealet

I

Vi har lært Opfattelsen af Kunstens Frembringelse at kende, Vi saa, at man efter Taines Anskuelse for nøjagtigt at forstaa den maatte forestille sig Aandernes og Sædernes almindelige Tilstand i den Tid, den tilhører; vi saa, at han beraabte sig paa Erfaringen, der viser, at Kunsterne opstaar og forsvinder med visse almindelige Tilstande; som den græske Tragedie er knyttet til den Tid, da Grækerne ved deres Persersejre og den dermed sikrede fuldstændige Uafhængighed naaede deres højeste politiske Kraftudfoldelse; som den gotiske Arkitektur er knyttet til Lensvælden, begynder med dens Opstaaen og forsvinder med dens Ophør; som den hollandske Malerkunst er knyttet til Hollands korte Stormagtstid og den franske Tragedie til det enevældige Kongedømme før Revolutionen.

Heraf kender vi imidlertid endnu ikke Kunstens Væsen. Vi skal nu se, hvorledes Taine i nøje Overensstemmelse med sin Grundtanke maa bestemme dette. Han begynder rent erfaringsmæssigt. Istedenfor at give en Formel vil han straks give sig i Kast med Kendsgerninger, og disse er her selve Kunstværkerne, der haves ordnede i Museer og Biblioteker som Planter i et Herbarium og Dyr i et Museum. Han vil undersøge, hvad et Kunstværk i Almindelighed er, som man søger, hvad der maa forstaaes ved et Dyr eller en Plante i Almindelighed. Det gælder kun om at finde de fælles Træk, som forener, og de adskillende Træk, som afsondrer.

For at lette Fremgangsmaaden udskiller han først de tre efterlignende Kunster: Billedhuggerkunst, Maleri og Poesi. Man kunde tænke sig, at det Væsenlige ved dem var Efterligningen, og deres højeste Opgave saa nøjagtig en Efterligning som muligt; ti man udtaler en ugunstig Dom over et Kunstværk, naar man siger om det: «Saaledes har aldrig et Bryst eller et Ben set ud;

saaledes har aldrig et Menneske talt eller følt.» Da imidlertid Fotografi, Afstøbning, Stenografi ikke frembringer de skønneste Værker, ser vi snart, at den mest skuffende Afbildning ikke er den, som vækker størst Behag. Dernæst bryder jo visse Kunster af Princip med Virkeligheden; Skulpturen forsmaar i Regelen al Farve og taber undertiden ved Farven,. et Drama som Goethes *Ifigenia* er skønnere paa Vers end paa Prosa.

Her er da Noget, som er efterlignet og bør efterlignes, men ikke Alt. Man kan tegne et voksent Menneske paa et lille Blad Papir; man kan fremstille en mange Aar varende Begivenhed i en lille Fortælling. Det er da ikke Tingenes Masse, som efterlignes; det er kun Delenes Forhold og indbyrdes Afhængighed af hinanden. Det gælder ikke om at gengive Legemets Størrelse, men dets Bygning, ikke om at gengive alle en Handlings Ord eller Begivenheder, men om at bevare Forholdet mellem Personens Handlinger, om at iagttage og begrunde den indbyrdes Forbindelse mellem disse Handlinger. Hvad det kommer an paa er altsaa ikke Sagens ydre Omrids, men dens indre Sammenhæng. Dog, Kunstnerne indskrænker sig ikke til at gengive Delenes Forhold. Michelangelo ændrer dem for at udtrykke sin Grundfølelse helt. Rubens ligedan for at udtrykke et helt forskelligt Livssyn; Virkeligheden viste ham ikke slige Legemer. Eksemplerne oplyser, at idet Kunstneren tillemper Delenes Forhold, tillemper han dem alle i samme Retning, med Hensigt, for at tydeliggøre et vist Grundpræg hos Genstanden og der igennem den Grundtanke, som han gør sig om den. Dette Grundpræg er, hvad Filosoferne kalder Tingenes Væsen. Taine siger simplere, at Kunsten har til Maal at fremstille og sanseliggøre et Grundpræg, et vigtigt Synspunkt, en eller anden fremspringende og fremragende Egenskab, en væsenlig Væremaade hos Genstanden.

Hvad er da en saadan væsenlig Væremaade? Hvad andet end en Egenskab, af hvilken alle de andre eller idetmindste mange andre udledes efter en fast Sammenhæng! Saaledes er Løvens væsenlige Beskaffenhed den at være en stor Kødæder; den er et Par Kæber, som gaar paa fire Ben. Saaledes er Nederlandenes væsenlige Beskaffenhed den at være dannet af opskyllet Jord. Hele Landet er fugtigt; Vandet frembringer Græsset, som frembringer Kvæget, som atter frembringer Mælken, Osten, Smørret og Kødet, der alle tilsammen frembringer Indbyggerne: det flamske

Temperament, det flegmatiske Væsen, de regelrette Vaner, Smagen for Velvære. En saadan Grundegenskabs Betydning og Vigtighed ses af dens utallige Virkninger. Det er da en saadan Grundegenskab som det er Kunstens Opgave og Maal at sætte i det rette Lys; ti dertil forslaar Naturen ikke. I Naturen er Egenskaben kun fremherskende; i Kunsten gælder det om at gøre den til Hersker. I Naturen er den hindret i sin Virken, hæmmet ved Mellemkomst af andre Aarsager; dèr formaar den ikke at give Genstandene et tilstrækkelig kraftigt og synligt Stempel. For at bøde paa denne Mangel opfinder Mennesket Kunsten.

Det er ikke uden Interesse at se, hvorledes den tyske spekulative Æstetiks Grundtanke om Skønheden som Ideens fulde og rene Udtryk her kommer igen i en ganske forskellig Form, naaet ud fra et ganske forskelligt Udgangspunkt. Man vil her allerede — hvad ingen af Taines Bedømmere endnu har bemærket — have genfundet Læren om den herskende Egenskab. Kunstens Opgave bliver den at fremstille den herskende Egenskab. Den er Nøglen til Kunsten som den er Nøgle til Geniets Forhold til sig selv og til Tiden. Man føler en Beroligelse og Tilfredsstillelse ved at opfatte Systemets strenge Enhed. Men samtidig paatvinger der sig en Indvending, som det er Taine umuligt at gendrive. Idet Taine indrømmer, at der til at gøre den herskende Egenskab til uindskrænket Hersker ikke udfordres noget Ringere end Kunsten, *tilstaar han selv, at dens ubetingede Herredømme ikke er en Virkelighed, men kun et Ideal i Naturen, følgelig i Historien, følgelig i Tidsalderen og følgelig baade i Racen og i Geniet. Kritiken er her den Kunst, som ved en paa en Gang sand og dog idealiserende Fortolkning gør den herskende Evne til det Heles Forklarer og Enhed*, og det viser sig da, at Taines Tanke netop ved at tænkes igennem og udføres i alle sine Følgeslutninger paa dette Omraade indeholder sin egen Berigtigelse.

Paa dette Punkt og overfor denne Begrebsbestemmelse af Kunstværket er det, at Taine først fremkommer med sin egenlige, ikke historiske, men sjælelige Bestemmelse af Kunstneren og Geniet. Af Tingene modtager Kunstneren et oprindeligt Indtryk; en Karakter hos Genstanden slaar ham, og Virkningen af dette heftige Indtryk er stærk og ejendommelig. Kunstneren griber og udskiller i Kraft af naturlig Begavelse

Overgange, Afskygninger og Forhold i deres indbyrdes Sammenhæng, og ved denne Evne trænger han ind i Genstandenes Indre. Hans saa levende og personlige Indtryk bliver ikke uvirksomt; det giver hans hele tænkende og følende Organisme et Stød, og hans arbejdende Hjerne omtænker og omdanner da Genstanden, snart for at opklare, udvide, forædle den, snart for lystigt at omordne dens Elementer eller kaste dem over paa én Side, saa Virkningen bliver komisk. Hvad man her kalder Aand eller Geni, er den kraftige selvstændige Følelse, der tumler med Forestillingerne, omflytter, omformer, forvandler dem og benytter dem til helt at aabenbare sig selv.

Kunstværkets Maal er da at aabenbare en eller anden væsenlig eller fremtrædende Egenskab, det vil sige en eller anden vigtig Idé, mere klart og mere fuldkomment, end de virkelige Genstande gør. Kunsten fremstiller i dette Øjemed et Hele, hvis Deles indbyrdes Forhold underkastes en Tillempning. I de tre efterlignende Kunster svarer dette Hele til en virkelig Genstand, i de øvrige ikke.

Ud fra denne Opfattelse bestemmes Kunstens Rang og Værd. Saalænge Mennesket maa sørge for Næring, Klædedragt, Bolig for at beskytte sig imod Naturen, saalænge det danner Stater, Øvrigheder, Love og Hære for at forsvare sig mod de andre Menneskers Voldsomhed, er det endnu kun et Dyr, der er bedre forsynet og beskyttet end de andre Dyr. Men da aabner et højere Liv, Betragtningens, sig for Mennesket, og i Kraft deraf interesserer det sig for de varige og frembringende Aarsager, af hvilke dets Væsen og dets Liges Væsen afhænger, de herskende og væsenlige Egenskaber, der stempler ethvert Hele og paatrykker de mindste Enkeltheder deres Mærker. Til dem gives der to Veje: den ene er Videnskaben, der udtrykker disse til Grund liggende Aarsager og Love i abstrakte Formler, den anden er Kunsten, der fremstiller dem ikke alene for de højere Begavedes Fornuft, men tillige for det mest almindelige Menneskes Følelse og Sansning. — Læren om Kunsten udmunder da som Læren om Geniet i Aarsagsbegrebet, fordi begge disse Lærdomme udspringer derfra.

II

Skal Kunstneren fremstille en væsenlig eller fremherskende Egenskab og underlægge den alle Enkeltheder, maa han danne sig en Forestilling om dette Særmærke og efter denne sin Forestilling omforme den virkelige Genstand, forsaavidt nogen saadan efterdannes. Er det nu muligt at ordne de Ideer, som Kunstnerne nedlægger i deres Arbejder, efter Rang? Gives der overordnede og underordnede? Med andre Ord: lader der sig opdage et Underordningsprincip, eller er alle Kunstværker lige gode? Gives der trods Alt, hvad vi har sagt om Kritiken som Medfølelse og Deltagelse, en Kritik, som er mere end dette, som er Værdsætten og Dom? Gives der trods Alt, hvad vi har sagt om det Relative i Skønhedsforestillingen og i Kunstskolernes Berettigelse som i Religionernes og Sædernes Ret, dog en Trinstige af Kunstskoler og Kunstværker, en utvivlsom Fortrinlighed hos Noget fremfor Andet, en Tilnærmelse til et ubetinget Ideal?

Taine svarer Ja og gør sig derved skyldig i en betydelig Selvstridighed. Han ender med at indrømme, hvad han under saa mange Vendinger har villet vride sig fra. Han ender med at tilstaa, at den hele mangesidige Interesse, der er Kritikerens Stolthed, dog ikke er Kritikerens sidste Ord.

Lad os se det opkastede Problem i en større literaturhistorisk og æstetisk Sammenhæng. Det fremstillede Spørgsmaal er det samme, som i vor danske Skønliteratur er bleven behandlet under Navn af Problemet om Form og Stof, og som for den efterhegelske Æstetik i Tyskland er blevet Stridsæblet imellem den hegelske og den herbartske Skole. Hos os er Spørgsmaalet i Regelen blevet temmelig fladt behandlet. Man drøftede, om det var nok, at et Drama havde en dyb Tanke, eller om det tillige maatte være skrevet paa gode Vers, om det ogsaa var saa vigtigt, at Versene var gode, om Digteren kunde nøjes med Geni, eller om han tillige behøvede Korrekthed, om der ved Form skulde forstaas den sproglige og metriske Fuldkommenhed alene, eller tillige den indre Formning, Handlingens Ordning og Udvikling, Stemningens Klarhed, Ideens Fattelighed. Det var ikke to videnskabelige Skoler, men to literære Retninger med stærkt forskellige Sympatier, der her stod lige overfor hinanden.

Hvad der i denne Strid har Interesse, er da ogsaa lang mere de Bidrag, den giver til de Stridendes Karakteristik, end til en videnskabelig Klaring af Problemet, og underligt er det at den har sysselsat vor Literatur i en Snes af dens bedste Aar og at vore betydeligste Digtere har kæmpet for og imod saa le gennemskuelige og saa lidet interessante Ensidigheder. Den en Part havde en klar Bevidsthed om, at det Skønne beroede paa Form, ikke paa Indhold, at det var Behandlingen, ikke Raa stoffet, det kom an paa. Vil man finde et Princip bag Bagge sens Kritik af Enkelhederne i Oehlenschlägers middelmaadig eller slette Arbejder fra hans Forfaldstid, da er dette Princip det 18de Aarhundredes Klassicisme: den logiske Tilbøjelighed Opfattelsen af Poesien som en «skøn Videnskab», Kærligheden til Sprogrigtighed, til Orden og Udvikling uden halsbrækkende Lignelser og uden vilde Spring. Det er Smagens og Dannelsens Kamp mod Geniets Udskejelser eller Platheder. Vil man der imod søge et Princip for Heibergs Fejde mod Oehlenschläger og Hertz's mod hans Skole, da maa dette søges i den strenge Op fattelse af Poesien som Kunst i Modsætning til Opfattelsen af Poesien som Inspiration. Oehlenschläger og Hauch betragtede fortrinsvis Digteren som en *Vates*, en Seer, en Forkynder, disse som en Poet, en Danner og Kunstner, og Kunst vil sige Kunst greb, Beregning, Haandelag, Efterligning, forstilt Fremstilling af et Skin. Hauch mente, at Værket bevægede, fordi det var en sand Sindbevægelses Organ; Heiberg, at det bevægede, fordi det var et sindrigt Middel til at bevæge, som Kunstneren havde for staaet at danne, fordi han kendte, beregnede og tilsigtede en Virkning paa sine Læsere.

Den første Ensidighed kan føre til i Digteren at se en Fol kenes Hyrde eller en mageløs Opdager, den anden til at gøre Digtekunsten til en Art mat Belletristik. Den første Anskuelses Talsmand har Ret: det er netop det Udvortes, det Sanselige, som skiller det Skønne fra det Gode og Sande; det er den for mende Evne alene, som skiller Kunstneren fra den Højtbegejstrede, der aldrig bliver til mere end en ufrugtbar Enthusiast. Den anden Anskuelse har ikke mindre Ret: Ilden, som smelter Me tallerne, bidrager mere til at give dem Form end Filen, som sliber dem; Begejstring, Idéfylde, store Tanker og store Skik kelser har fremfor melodiske Vers og et udsøgt Sprog gjort de verdensberømte Værker udødelige. Medens flere af vore Digtere

fægtede sig trætte i Striden, var Heiberg den Tænker, som stræbte at bringe Lys. Han hævder i sin *Spekulativ Logik* og i sit *Indledningsforedrag til det logiske Kursus* strengt, at Ideen langt fra at være Materie netop selv er Form, en Sætning, som desværre, hvis den skal forstaas ikke metafysisk, men æstetisk, er flertydig. Idet Heiberg gaar ud fra Modsætningen mellem Form og Stof, søger han at vise, at den rigtige Behandling af de skønne Kunsters Stoffer kun er Betingelse for vor Nydelse, men at hvad der forskaffer os Nydelsen, er den Tanke eller Følelse, som Kunstneren har nedlagt i sit Værk. «Da, siger han, nu Tanken eller Følelsen tillige kan eksistere udenfor Kunstværket (thi ellers maatte Enhver, som har Tanker og Følelser, være Kunstner), da de altsaa har en af Kunstværket uafhængig og selvstændig Eksistens, saa er de et Stof for Kunsten, men et idealt Stof, hvis Natur er modsat det reale Stof, vi først betragtede.»

Saalangt har Heiberg Ret. Men nu fortsætter han: «Her ser vi altsaa en eneste Form, nemlig Kunstformen, paa én Gang modsat to Stoffer saaledes, at den er overordnet det ene, men selv underordnet det andet. Billedstøtten og Maleriet er af højere Natur end Stenen og Farverne, men de er af ringere Natur end de Ideer, som er udtrykte i dem.» I denne Sætning spirer allerede Heibergs Vildfarelse. Her er det Stof, som rigtigt angaves at have Tilværelse som noget Værdifuldt udenfor Kunsten, pludseligt blevet til de eksistensløse, oversanselige Ideer selv. Disse Ideer, der finder deres Udtryk i Kunsten, er medindgribende i det Skønnes Idé, og denne findes i fuldt overensstemmende Form kun udtrykt i Kunsten; det er derfor urigtigt at kalde disse Ideer overordnede de Værker, der aabenbarer dem. At Thorvaldsens *Kristus* skulde være sin Idé underordnet, kan ikke forstaas anderledes, end at Eksistens er lavere end oversanselig Væren, men om et Højere og Lavere kan her jo ikke tales. For at bane Vejen for Opfattelsen af Poesien som «absolut Form», siger Heiberg dernæst, at Kunstnerne «stræber at udtrykke Tanken i det modstræbende, ingen absolut Fuldkommenhed tilstedende, reale Stof», samt «at Kunsterne behøver et Ideal, og at deres Endelighed viser sig i, at de aldrig kan naa det». Men herimod maa indvendes dels, at det reale Stof ikke i aandelig Forstand er mere modstræbende for Kunstneren end Sproget for Digteren, dels, at den Betragtning af Kunstværket, f. Eks. af Billedstøtten, der fastsætter

den en vis ideal Norm udenfor den, nu er forsvunden af Æstetiken. Poesien virkeliggør da ikke, som Heiberg mener, alle Kunstnernes Idealer, thi hvad der f. Eks. er skabt til musikalsk Behandling, fremstilles skønnest i Musik; men den virkeliggør kun sit eget.

For Heiberg er Poesien imidlertid ikke en Kunst, men Kunsten selv. Denne Betragtning af Poesien, der først er udtalt af Fr. Schlegel og senere udførligt udviklet af Solger, er en ligefrem Følge af den hele spekulative, Legemverdenen ringeagtende Kunstbetragtning. Det ses imidlertid let, at man uden Vanskelighed, som Wilhelm v. Humboldt har gjort, kan forandre denne Lovtale over Poesien til en Anklage imod den og kalde den den Kunst, som har mindst af Kunstens Natur, og som danner Overgangen fra den til andre Krese.

Forskellen mellem Form og Stof fremtræder efter Heiberg paany indenfor den dramatiske Digtart, der iøvrigt fuldender Sammensmeltningen, idet denne i sin rige Mangfoldighed paany udvikler og ophæver Endelighedens Bestemmelser. I det tragiske Drama er f. Eks. Genstanden et idealt Stof, der eksisterer i Virkeligheden udenfor den tragiske Form, medens i Komedien Alt først bliver komisk ved Behandlingen, og Intet er det allerede som Stof betragtet. Denne sidste Sætning er ikke holdbar. Men uanset dette er Heibergs Fejl gennemgaaende den, at han ved Stoffet forstaar, ikke hvad han selv har betegnet som det ideale Stof, Æmnet nemlig, men en ren Abstraktion af det fuldførte Digterværk, nemlig dettes episke Moment*). I en saadan Abstraktion vilde man selvfølgelig slet ikke have Digtningens Stof. Dette har maaske oprindeligt intet sprogligt Udtryk havt, maaske var det en oplevet Begivenhed, som Digterens Fantasi bearbejdede, maaske var det et oplevet Indtryk og historisk Materiale i Forening. Hvem vilde mene i et Indholdsuddrag af Goethes *Faust* at have Digtningens Stof! det maa søges i Folkebogen og i Goethes Levned.

Man vil af disse kritiske Bemærkninger have opdaget, at det ikke lykkedes den Heibergske Æstetik at løse Problemet om Stoffets eller Formens Forrang i Poesien. Men med alt dette

*) Stuart Mill bestemmer paa samme Maade det Episke som det Upoetiske i sin Afhandling: *Thoughts on poetry and its varieties.*

maa det højligt anerkendes, at J. L. Heiberg var den første herhjemme, som følte, at de forskellige Idealer havde hvert sin relative Gyldighed, at det ikke gik an at maale Calderón med Shakespeares Alen eller omvendt, men at enhver Kunstform bringer sin egen Maalestok med sig. En streng historisk eller fysiologisk Fortolkning af Kunstformernes Forskellighed, grundet paa Indsigt i de forskellige Racers eller Klimaters forskellige Samfunds- eller Kulturforhold, var man imidlertid paa Heibergs Tid endnu langt fra at gøre sig Begreb om. Men en saa ordenskær og systematisk Mand som Heiberg kunde dog ikke lade være at bygge en Trinstige, et System, i hvilket i Kraft af den dialektiske Metode Begrebets Omslag frembragte et arkitektonisk Hele, der for Poesiens Vedkommende havde Lyriken til Grundvold og Dramaet til Tag, og i hvilket Calderón stod stillet saa og saa mange Trappetrin ovenover Shakespeare, fra hvem man atter steg saa og saa mange Afsatser ned til den græske Tragedie. Heiberg forstod med andre Ord ikke blot, at hvert Ideal maatte maales med sit eget Maal, men at disse Idealer atter indbyrdes maatte kunne maales. Han naaede imidlertid ikke videre end til Problemets Tærskel.

III

I Tyskland, hvor Spørgsmaalet ikke som her havde vakt Røre og Kamp i selve den levende poetiske Literatur, er det som rent videnskabeligt Problem blevet brændende. Det har delt Æstetikerne i to Lejre og er blevet behandlet i stor Dybde og med megen Skarpsindighed. Hegel havde paa Spørgsmaalet, hvad Æstetiken handler om, svaret, at den er Kunstens Filosofi, og havde kun i en knap og foreløbig Indledning behandlet det Skønne udenfor Kunsten. Efter hans Tid lagde Æstetiken sig ud og blev fra Kunstens Filosofi til det Skønnes. Kunsten fik da kun en underordnet Interesse som en af Skønhedens Aabenbaringsformer. Kunsten har saaledes ingen Magt over, hvad der er skønt og uskønt, den lyder Skønhedens Love istedenfor at foreskrive dem. I gamle Dage uddrog man af de saakaldte Mesterværker Regler for, hvordan man burde frembringe; nu kom Turen til Mesterværkerne at blive bedømte. Man begik imid-

lertid en Fejl: det Skønnes Filosofi blev hurtigt til det Skønnes Metafysik; man opfattede kun sin Genstand fra Idésiden, gav ingen Enkeltlove, ingen Forholdslove, ingen Generalbas, men behandlede alene det Skønnes almindelige Forhold til Grundidéen og til de andre Ideer. Da udvidede Æstetiken sig paany. Man opdagede, at der i Kunsten var mere end det Skønne, at der gaves æstetiske Stoffer, at der er Noget af Skønheden relativt uafhængigt, som gør, at Goethes *Herman og Dorothea* staar over hans *Achilleis*. Man fremhævede Nødvendigheden af, at Stoffet var almenfatteligt, fængslende, lettilgængeligt. Det næste Skridt herefter er Opdagelsen af, at Æstetiken ikke blot maa behandle mere end det Skønne, men endog mere end det Æstetiske, eftersom Kunstværket vinder, jo større national, jo større sædelig, jo større aandelig Interesse det har. Saaledes udvider Æstetiken umærkeligt sine Grænser saa stærkt, at den kommer til at spille ind paa alle Nabovidenskabernes Omraade.

Her er det, at Herbart kalder til Orden: At et Kunstværk udbreder Moral og Kultur, det er godt for Moralen og Kulturen; at et Kunstværk vækker Nationalfølelsen og styrker den, det er godt for Nationen og godt for Politiken. Æstetiken véd Intet derom; det vedkommer ikke den. Den har kun ét Formaal: at finde de elementære, ubetinget behagende Forhold, og med Hensyn hertil har den spekulative Æstetik saa godt som Intet gjort. Den eneste udarbejdede Del af Videnskaben om det Skønne er Musikens Teori, Generalbassen, og den almindelige Proportionslære; alt det Øvrige er Brokker af Metafysik, Religionsfilosofi, Politik, Moral, og Himlen véd hvad mere. Herbart negter ikke, at det Kunstværk, der udtaler en stor Idé, jo staar højere end et, der udtrykker en ubetydelig og ringe, men han negter, at det *æstetisk* staar højere. Medens Hegelianerne havde slaaet sig til Ro ved den Lære, at under Forudsætning af lige Formfuldkommenhed staar af to naturskønne eller kunstnerisk skønne Foreteelser den højest, der er Udtryk for den højere Idé, vil Herbart og hans Lærlinge kun bedømme Skønheden efter dennes egne, af al Idé uafhængige Love, og Tænkere af andre Retninger har sluttet sig til dem. «Jeg har altid, siger Herbart, naar jeg saa Æstetikens Forhold til Metafysiken, maattet tænke paa Belgiens Forhold til Holland, da den første Stat ved Forbindelsen med den anden maatte overtage saa trykkende en Del af dennes Statsgæld».

Herbart søgte da at løsrive Æstetiken helt fra Metafysiken. Hans Elever fulgte ham. «Forstanden, siger Adolf Zeising, er Fornuftens ansvarlige Minister, og Fornuften underskriver Intet, som Forstanden ikke først har givet sin Underskrift.» Han har da særligt i sin sindrige Forholdslære stræbt at tilfredsstille Forstanden ved en Paavisning af Love istedenfor at henvende sig til Fornuften med en Udvikling af Ideer.

Man begyndte saa i Tyskland for Alvor at undersøge, hvad Udtømmende der var sagt, naar man havde bestemt det Skønne som Ideens rene og fulde Udtryk og som Friedrich Vischer forstaaet dette om enhver Idé i Naturen saavel som i Menneskelivet. Maatte Følgen ikke blive, at Alt i Menneskeverdenen saa vel som i Naturen kaldtes skønt? Det syntes vel ikke skønt for Menigmands Betragtning; men havde denne ikke Uret? Var Dovendyret mindre smukt end Hesten? Var Ægteskabet mindre poetisk end Kærligheden? Vischer havde i sin bekendte Æstetik sat Dovendyret og Ægteskabet i samme Klasse som Undtagelser, det første, fordi det var en Overgangsform; det andet, fordi det var inderligt og etisk; men er *det* en videnskabelig Lære, der maa behandle som Overgangsform hvad der ikke stemmer med den, og er *det* en Lov, der har Undtagelser? Zeising fandt da paa den Udvej, at hvorvel i Reglen enhver Art var skøn, maatte det dog kun forstaas om den Art, der paa en tydelig Maade udtrykte sin nærmeste højere Art og derigennem Overarten. Hvor der manglede et Led i denne Kæde, var Skikkelsen uskøn. Denne Lære er sindrig, men vilkaarlig. Ofte forholder det sig saaledes, idetmindste i Legemverdenen; men hvorfor er det saadan, og hvorledes anvendes dette paa Aandens Institutioner?

Som Elev af Herbart gør da Robert Zimmermann rent Bord, han begrunder det Skønne ikke fra oven, men fra neden, paa Farvers, paa Toners, paa Linjers, paa Karaktertræks og Situationers indbyrdes Forhold og Harmoni. Paa Forholdet alene kommer det an, Forholdsleddene er ligegyldige. Æstetikens Opgave sættes i, uden nogen Over- og Underordning at opregne alle de med ubetinget Nødvendighed behagende Forhold. Et ubestemt Antal af disse Forhold, samlet og forenet i en enkelt Skikkelse eller et enkelt Kunstværk, gør, at Beskueren alt efter sin større eller ringere Kræsenhed, efter sit Dannelsestrin, efter sin personlige Smag eller sit Behag, kalder Skikkelsen eller Værket skønt eller uskønt. Om det Skønne kan der da strides,

forsaavidt En kræver en større Sum af skønne Forhold end en Anden, før han vil kalde det Foreliggende skønt. Om det Skønne kan der forsaavidt aldrig strides, som selve det enkelte saglige Forhold lader sig stemple som skønt ved en ligefrem videnskabelig Prøvelse ud fra bestemte ufravigelige Love som f. Eks. at Rødt behager ved Siden af Grønt, eller Styrke overfor Svaghed. Først saaledes, mener Zimmermann, bliver en virkelig kritisk Æstetik en Mulighed. Den gamle hegelske Æstetik beviste kun Nødvendigheden af det, som allerede var, beviste kun, at Kunstværket *maatte blive* saa og saa; den nye Æstetik vil være i Stand til Godtgørelse af, at det *bør være* saaledes eller ikke saaledes. Den spekulative Æstetik, der to Gange siger det Samme, er da tautologisk, den herbartske kritisk. Dette er Indvendingen og Bebudelsen. Den sidste er for en stor Del forbleven uopfyldt; ti den herbartske Æstetik har endnu ikke holdt, hvad den under sine nedbrydende Angreb paa den hegelske lovede, at den selv vilde udføre.

IV

Paa dette Punkt kan man sige, at den nyfranske Æstetik optager Traaden. Cousin havde i sin Tid saa stærkt sammenblandet det Skønne med Udtrykket for de sædelige Ideer og saa ivrigt sat Lesueur og Poussin over Correggio og Velasquez, at Tilbageslaget mod ham i dets første Bevægelse naturligvis, som allerede paavist, førte til Sprængning af denne snevre Kres, til Afsættelse af det formentligt ubetingede, sædelige Ideal og til Indførelsen af alle de historiske Idealers Ligeberettigelse. Derfor kom Taine, som før nævnt, til at begynde med Sætningen: Reglernes Tid er forbi. Jeg har, siger han, ingen Forskrifter at give; Videnskaben har ikke at give Raad; den forstaar alle historisk givne Kunstformer som historisk nødvendige Frembringelser, og den foretrækker ingen af dem. Det er naturligt, at en Elev af Sainte-Beuve, af den Mand, der forvandlede den franske Kritik fra hovmestererende Raadgiveri til Sjæleforskning og historisk Fortolkning, maatte begynde med fremfor Alt at angive sin Forskellighed fra Laharpe og den gamle klassiske Kritik. Men det er ligesaa naturligt, at den franske Æstetik

fra det Tidspunkt af, da den tilegnede sig den tyske Videnskab, maatte ophøre at være rent historisk og maatte forsøge en videnskabelig Ordnen af Kunstværkerne og Kunstformerne i Kraft af en virkelig Dømmen og Vurderen. Saaledes er da Videnskaben i sin Spiralgang kommen tilbage til sit Udgangspunkt. Selv den foragtede Laharpe faar atter Ret: der gives Regler.

Før vi imidlertid omtaler dette nye Forsøg, vil vi kun berøre at Cousins Skole i Charles Lévêque's *Æstetik*, hvis Bestræbelse er at give en Begrebsbestemmelse af det Skønne i og for sig, fik sin spiritualistiske Skønhedslære. Den udmærker sig ved en samvittighedsfuld Stræben efter at finde alle de Elementer, der maa gribe ind i hverandre for at Skønhed kan blive til. Men dens Forhaands-Konstruktioner, dens uophørlige Forfalden til billedlige Forklaringsmaader istedenfor til ægte, og dens kritiske Forstandsræsonnements Barnlighed, der bringer Lévêque til at anslaa Skønhedens Momenter netop til 8, gør dog, at Bogen ikke kan sættes over de mange lignende samtidige tyske Forsøg, og den har i Saissets Afhandling om den franske (ɔ: om Lévêque's) Æstetik fra Skolens eget Standpunkt fundet en fyldestgørende Bedømmelse.

I Modsætning til Lévêque's spiritualistiske Forsøg er Taines ren Naturalisme.

Taine begynder med den Indrømmelse, at i første Øjeblik synes Ideen i Kunstværket ganske ligegyldig. Et og samme Æmne kan behandles paa de mangfoldigste Maader og behandles godt; vi har den Gerrige af Plautus, af Molière og af Balzac (Eugénie Grandet); vi finder to Elskende i alle Verdens Komedier og Romaner. Nogle Dusin mytiske og evangeliske Optrin og Personer har afgivet Stoffet til hele den store Malerkunst. Rembrandt og Veronese har fremstilt Maaltidet i Emaus ganske forskelligt og lige skønt. Leonardo, Correggio og Michelangelo har hver for sig tegnet eller malet en Leda i fuldstændigt forskellig Aand og har frembragt tre Mesterværker.

Imidlertid opdager Iagttageren snart, at man enstemmigt indrømmer visse Forfattere og Kunstnere, visse Bøger og Kunstværker den første Rang, og man ser hyppigt, at Samtid og Eftertid er enige om disse Domme. Betænker man, hvor mange forskellige Personligheder der allerede danner Samtidens almindelige Omdømme, og gennem hvor tæt et Sold disse Domme atter sigtes, naar Aarhundrede efter Aarhundrede paany kalder

Manden eller Værket til Doms, da vækkes der en stærk Formodning om, at saadanne Domme maa være grundede og maa kunne begrundes.

Det er os da heller ikke vanskeligt ud fra Taines Begrebsbestemmelse af Kunsten at finde Principet for Bedømmelse og Vurdering. Kunstens Maal var det at fremstille en eller anden væsenlig Egenskab (Karakter) mere fuldstændigt og mere klart, end de virkelige Genstande gør dette. Men er Kunstens Opgave den at gøre en mærkelig Grundegenskab herskende, saa maa det Kunstværk indtage den højeste Plads i Trinrækken, *hvis Grundegenskab for det Første er saa mærkelig og væsenlig som muligt, for det Andet er gjort saa herskende som muligt.*

Hvad skal vi da forstaa ved en mærkelig eller væsenlig Karakter? Hvorpaa kender man den vigtige Egenskab fra den mindre vigtige? Naturvidenskaberne giver os Svaret, idet de angiver os Principet for Særmærkernes Underordning: *den vigtigste Karakter er den mindst ubestandige. En Egenskab er en Kraft. Dens Styrke viser sig paa to Maader. Set i Forhold til andre er den større end disse, naar den modstaar eller tilintetgør dem. Set i Forhold til sig selv er den stor, naar dens Virkningers Gang leder den ikke til at tilintetgøre sig selv, men til at tiltage i Styrke.* Disse to Synspunkter er de højeste, fra hvilke Naturen kan betragtes; ti de henvender vort Blik dels paa dens Væsen, dels paa dens Retning. Efter sit Væsen er Naturen nemlig en Samling af raa Kræfter, ulige i Styrke, hvis Kamp er evig, men hvis Sum og samlede Spil altid er ens. Efter sin Retning er den derimod en Rækkefølge af Former, i hvilken den ophobede Kraft har den Evne at kunne forny sig og ovenikøbet bestandig vokse. Man begriber Kunstens høje Rang, naar man ser den med Naturen til Genstand snart fremstille et eller andet dybtliggende Element af dennes inderste Væsen, snart et eller andet betydeligt Tidsrum af dens Udvikling.

Lad os først betragte Karakteren i Forhold til andre. Vigtigst, mindst foranderlig er den som sagt, naar den modstaar de ydre eller indre Omstændigheders Angreb, der paavirker de andre Egenskaber. Størrelsen betyder saaledes altid mindre end Bygningsmaaden. Hos et Hvirveldyr er Lemmernes Antal og Form mindre vigtige end Hunnens Besiddelse af Bryster eller Yver. Der gives da blandt de organiske Anlæg enkelte, som vejer mer end de andre, og som derfor de Kræfter, der godt for-

maar at løfte ringere Tyngder, ikke evner at rokke. Heraf følger da ogsaa, at naar en af disse Masser rokkes, drager den, i Forhold til som den forandres, alle de andre Masser efter sig. I et levende Væsen kan skelnes to Dele, Elementerne og deres Ordning. Elementerne er oprindelige Kendsgerninger; Ordningen er afledet. Der gives da baade overfladiske og tilgrundliggende Egenskaber, og for at finde de første maa man betragte Væsenet i dets simpleste Form, som man gør i Fosterlæren, eller mærke sig de afgørende Kendemærker, som er fælles for alle Elementer, som man gør i Anatomien eller i den almindelige Fysiologi.

Lad os anvende dette Princip paa Mennesket, først paa det aandelige, saa paa det naturlige. Historien giver os med Hensyn til det aandelige Menneske Bestemmelsen af Karakterens Vigtighed. Tiden skraber og hakker paa os, og aabenbarer saaledes vore aandelige Jordlag. Der gives øverst en Modesmag, under den en Slægtledstilbøjelighed, derunder et helt historisk Tidehvervs Hang. Der gives endelig Folkekarakteren, som de historiske Tidehverv ikke formaar at forandre. Man behøver kun at sammenligne et Tidsrum af et Folks Historie med det samme Tidsrum af et andet Folks for at finde Forskellen og Ejendommeligheden. Under Folkekaraktererne ligger atter Racekarakteren. De forskellige Hovedracer er i Aandens Verden det Samme, som de forskellige Grupper: Bløddyr, Leddyr, Hvirveldyr, i den naturlige Verden, Væsener, byggede paa forskelligt Plan. Dybest nede ligger endelig de Egenskaber, som findes hos enhver højere Race, der er modtagelig for selvstændig Civilisation, den Evne til at forme Almentanker, der bevirker, at Mennesket grunder Samfund, Religioner, Videnskaber og Kunster.

Vi finder da saaledes under hinanden liggende Lag af Menneskeaandens Følelser, Forestillinger, Tilbøjeligheder og Evner, De stadigste Egenskaber er i Historien som i Naturhistorien de mest elementære, mest indvortes, mest almindelige. En Egenskab er elementær, naar den er fælles for alle Menneskeaandens Bevægelser. En saadan er den Sædvane at tænke i pludselige Billeder eller den at tænke i lange, nøjagtigt sammenradede Kæder af Forestillinger; ti saadanne Vaner udstrækker sig over alle Aandens Frembringelser. Jo mere elementær Egenskaben er, des mere udstrakt er dens Omraade; men jo mere udstrakt dette er, des mere stadigt forekommende er naturligvis Egenskaben.

Til denne Trinrække af historiske Værdier svarer nu Trin

for Trin de æstetiske Værdiers Trinstige. Under Forudsætnin af lige Omstændigheder forøvrigt er en Bog mere eller mindr smuk, eftersom den Grundegenskab, den fremstiller, er mer eller mindre vigtig, ɔ: elementær og uforanderlig. Der give en Modeliteratur, en Literatur, som behager et enkelt Slægtle osv. I Almindelighed varer den Yndest, en Bog besidder, neto lige saa længe, som den Grundegenskab, den fremstiller.

At Værkets Værd nu saaledes vokser og aftager med Vær dien af de udtrykte Grundegenskaber, det viser sig med fuld kommen Øjensynlighed, naar man iagttager, hvorledes dett undertiden formelig er godtgjort ved Prøve og Modprøve. De simple Bevis er det, at der gives Forfattere, som blandt talrig Arbejder af anden Rang har frembragt ét Værk af første, ford de, skønt deres Talent iøvrigt i alle deres Skrifter er det samme en enkelt Gang traf paa en dybtliggende Grundegenskab. Eks empler paa saadanne Værker er Bøger som *Gil Blas*, *Mano Lescaut*, *Robinson Crusoe*, *Figaros Bryllup*. Modprøven er den at der er Tilfælde, hvor Geniet er sunket til Talent, fordi For fatteren i visse Partier af sit Værk, i visse Grupper af sin Personer, har ofret til sin Tids Smag og givet efter for dens til fældige Skik og Brug. Vi beundrer Racine, men stødes, naa Elskerne i hans Tragedier fra den græske Sagnverden taler saadanne høviske Vendinger som Markierne fra hans Samtid; v beundrer Shakespeare, men trættes ved de Ordspil og euphui stiske Talemaader, som Samtalerne mellem unge Mennesker hans Lystspil vrimler af. De ypperste literære Værker er d dem, som i sanselig Form fremstiller os snart de vigtigste Træl af et helt historisk Tidsrum, snart en Stammes oprindelige Drifte og Evner, snart et Brudstykke af Menneskevæsenet i Alminde lighed eller en af de elementære sjælelige Kræfter, der er Be givenhedernes sidste Grunde. Deraf kommer det, at man ka benytte de literære Værker til at genfremkalde Historien. *Divina Commedia* og i *Faust* har vi saaledes et Kraftuddrag a hele Middelalderen og hele den nyere Tid. I Værker son Davids Salmer, Platons Samtaler, Shakespeares Dramer, i Bøge som *Don Quijote*, *Candide* og *Robinson* har vi det almenmenne skelige Væsen udpræget i dets forskellige blivende, stedse tilbage vendende Typer.

En ganske lignende Trinrække kan nu opstilles for de legemlige Menneskes Vedkommende. Den mest overfladiske Be-

stemmelse er Klædedragten. Ringest Værd af al billedlig Fremstilling har derfor ogsaa Fremstillingen af Klæderne alene; Modejournaler, Kostymebilleder og Malerier af de Kunstnere, der samler deres Kraft paa at male Atlask og Klæde, staar lavt. Vigtigere, skønt underordnede, Bestemmelser i Sammenligning med Klædedragten er Standsejendommelighederne, der afpræger sig i det Ydre. De forskellige Tidsaldres Indflydelse, som har en ikke ringe Betydning for Ansigtstrækkene, er af ringe Betydning for det hele nøgne Legeme. De Malere, der egenlig var skabte til Romanforfattere, og som i Malerkunsten har kastet sig over Iagttagelse af Sæderne, af Stands- og Opdragelsessæregenhederne, af Lastens eller Dydens Præg, som Hogarth eller Wilkie, staar derfor paa et forholdsvis lavt Trin. De maler tidt Karikaturer, altid Illustrationer. De behandler de historiske Æmner ikke som Malere, men som Historikere og Tidsskildrere.

I det nøgne Menneske er de stadige, ufravigeligt til Grund liggende Elementer de vigtigste. I formel Henseende er Mennesket en Benbygning, forsynet med Sener og beklædt med Muskler. Hertil kommer de Afændringer, som Race, Vejrligt og Sindsbeskaffenhed medfører: Musklernes Blødhed eller Haardhed, Delenes forskellige Forhold og Størrelse. Her har vi, hvad der er Billedhuggerkunstens og Tegnekunstens væsenlige Genstand. Men hertil er endnu at føje Huden. Taine priser dens maleriske Egenskaber med varme Ord: «Over Muskler, Sener og Knokler udstrækker sig en for alle Delene fælles Beklædning: Huden med dens bævende Forhøjninger og Sænkninger, svagt blaanet af de smaa Aarers netdannede Væv, svagt gulnet ved Sammenslutningen med Seneskederne, svagt rødnet ved Blodets Tilstrømning, perlemoderfarvet ved Berøringen med Senehinderne. Snart glat og snart riflet, med en uforlignelig Rigdom og Forskellighed af Toner, lysende i Skyggen, skælvende i Lyset, røber den ved sin nervøse Modtagelighed det bløde Køds Finhed og Fornyelsen af den omskiftelige Masse, hvis gennemsigtige Slør den er.» Bemærker man nu desuden de Forskelligheder, som ogsaa her Race, Vejrligt og Sindsbeskaffenhed føjer til, og ser man, hvorledes Huden snart er frisk, fed, rosenfarvet, hvid, snart fast, haard, ravfarvet, jernagtig, saa har man det synlige Menneskelivs andet legemlige Element, Malerens Omraade, Æmnet for Koloristens Kunst.

Den italienske Malerkunst godtgør ved en hel Række Beviser, Prøver og Modprøver, hvor vigtig for Malerkunstens Udvikling Gengivelsen af det nøgne Legeme er. Paa et vist Tidspunkt blev det nøgne Legeme endelig forstaaet, og saalænge det opfattedes som Kunstens højeste Genstand, stod Kunsten efter Alles Omdømme højest. Før den Tid var Følelsen for det menneskelige Legeme enten ikke tilstrækkeligt udviklet eller forstyrret af en Forkærlighed for den sædelige Virkning og det religiøse Udtryk. Den store florentinske Skole og dens Mestere begreb og fremstillede det levende, sunde, kraftige, rigt udrustede nøgne Legeme. Der var endnu kun ét Skridt tilbage at gøre, at forstaa Hudens Liv, dens Blødhed i Lys og Farve ligesaa indtrængende; Correggio og Venezianerne gør dette Skridt, og den store Kunst standser. Herefter følger kun blodige Martyroptrin, maskeradeagtige Malerier, teatralske Stillinger, og endelig de Billeder, hvor Kælenskabens og Andagtens følsomme Flovhed forener sig med Mindelser fra den heroiske Stil.

Hver Kunstskole fremstiller et eget Temperament, Klimaets og Landets. De store Mestres Geni bestaar i at de er Fysiologer i samme Grad, som de store Forfattere er Psykologer. De fremstiller alle Følger og alle Afarter af det koleriske, flegmatiske, nervøse eller sangvinske Temperament, som de store Digtere alle Virkningerne og alle Arterne af den fantasirige eller tænkende, civiliserede eller barbariske Aand.

Vi har da nu set, hvorledes en Kraft kan være andre Kræfter overlegen. Vi har tilbage at se den i Forhold til sig selv. I Forhold til sig selv er den stærkest, naar dens Virkninger ikke fører den til Selvtilintetgørelse, men til Forøgelse og Vækst. Ved den forrige Betragtning steg vi ned til de elementære Magter, der ligger til Grund for Naturen, og saa Kunstens Slægtskab med Naturvidenskaben. Nu stiger vi Trin for Trin i Vejret mod de overordnede Former, der er Naturens Maal, og ser Kunstens Slægtskab med Moralen.

Menneskets aandelige Egenskaber er mer eller mindre velgørende eller skadelige eller blandede. *Egenskaberne kan da ordnes efter deres Gavnlighed eller Skadelighed, efter Størrelsen af den Vanskelighed, de avler, eller af den Hjælp, de medfører, til Bevarelsen af Livets Ligevægt og Lykke.* Hvad der hjælper Mennesket til at indse og til at handle, er det til Gavn, og hvad der forhindrer det derfra, er det til Skade. Den faste Vilje, som overvinder legemlige

og aandelige Lidelser, Forstyrrelser eller Fristelser, er skøn, og den er skøn, hvad indre Støtte den end har, Uanfægtethed eller Begejstring, Sværmeri eller Ufølsomhed. Mod, Foretagelsesaand, Kraft, Fasthed, Koldblodighed hævder deres Rang ved Siden af Fornuftegenskaberne: Klarhed, Snille, Vid, Forstand, Takt, Finhed. I Samfundet med Andre er den afgjort gode og velgørende Evne den at elske. Skønne er derfor Egenskaber som Ædelmodighed, Menneskelighed, Blødhed, Ømhed, medfødt Godhed, hvad enten de nu viser sig i Elskov, Slægtfølelse, Venskab, Tillidsforhold, Troskab, Fædrelandssind eller Menneskekærlighed.

Vi kan da uden Vanskelighed ordne Literaturen efter denne Trinstige. Lavest staar den virkelighedsdyrkende Literatur og det komiske Teater, der gengiver indskrænkede, dumme, egenkærlige, svage, almindelige Mennesker. Disse er vel enten kun Bipersoner, eller de straffes ved at fremstilles som latterlige. I begge Tilfælde dækkes deres Grimhed; men Kunstarten ender dog med at trætte; det er stygt at se paa Utøj, selv naar det knuses. Saadan noget maler et Folk i sin Forfaldstid. Paa det næste Trin staar de kraftige, men ufuldstændige Væsener, i hvilke Karakteren mangler Ligevægt, i hvilke en eller anden Evne, en Lidenskab, et Anlæg ved altfor stærk Udvikling har forstyrret Harmonien. Slige Karakterer fremstilles af de store Tragikere under deres Folks Modenhedstilstand. Disse har alle skildret Menneskets Misforhold til sig selv under Herredømmet af en herskende Lidenskab eller overvældende Tanke. Hos Grækerne fremstilles paa saadan Maade især Stolthed, Nag, krigerisk Raseri, Ærgerrighed, Hævn, alle de naturlige og uvilkaarlige Følelser; i Spanien og Frankrig den ridderlige Ære, den sværmeriske Elskov, den religiøse Inderlighed, Følelser, der er opstaaede i katolske Lande under Enevælden; i den nyere Tid skildres hyppigst Menneskets nagende sygelige Misfornøjelse med sig selv og med Samfundet. Ogsaa i dette Tilfælde er Indtrykket i Reglen pinligt. Det er et Indtryk af altfor mange Ulykker og Forbrydelser.

Vi naaer saaledes til de egenlige Helte- og Heltindeskikkelser. Saadanne Skønhedstyper er f. Eks. Shakespeares beundringsværdige unge Kvinder, Dickens's vindende unge Piger. Corneille har hos sine Helte og Heltinder fremstilt det ræsonnerende Heltemod, Richardson den protestantiske Dyd, George Sand den medfødte Hjertensgodhed. Digtere som Goethe og Tennyson har tyet til Oldtiden eller til en fantastisk Verden for at fremstille

fuldendte Væsener. Digterne naaer nutildags kun denne ideale Himmel ved Eneboer-Drømmerier eller ved Oldforsker-Kærlighed til en forbigangen Tid. Er dette ikke Tilfældet, saa sætter de enten Renhed i Scene som Moralister, og da har Skildringen altid en vis Kulde, eller de fremstiller Dyden som Iagttagere, og da har den en Tilsætning af Grundufuldkommenheder, nationale Fordomme, tidligere, samtidige eller dog mulige Fejl, som svækker Skønhedsglansen.

For at finde Skønhedstyper i deres Renhed, maa man ty tilbage til de ældste fortællende Sagndigtninge fra Folkenes friske Barndom. Her møder vi Helte som Achilles, Sigurd, Roland, Cid og Rustam, endelig Aabenbarerne, Frelserne, Guderne. I de Værker, hvori disse er skildrede, har den omdannede og løftede Menneskenatur som forgudet eller guddommelig naaet sin fulde Storhed. Hvis dens Renhed, dens Overlegenhed, dens Styrke eller dens Godhed i disse Frembringelser og Fremstillinger har Grænser, saa er det kun for vort Øje og vort Synspunkt. For sin Stamme og sit Aarhundrede staar dette Menneske som det fuldkomne Ideal.

Hvilke er nu de i legemlig Henseende velgørende Egenskaber? Her gælder det for det første om, at Legemet er sundt, for det andet om, at den naturlige Type er ubeskadiget, og ved dette Ord er det ikke alene Meningen at udelukke Vanskabthed, men enhver Forvanskning, som Stand, Samfundsliv, Haandværk, Klædedragt fremkalder i Forholdene. Gode, velgørende Egenskaber er dernæst alle Evnerne til legemlig Bevægelse, til at løbe, bære, springe og staa, kun at den ene af disse ikke er udviklet paa den andens Bekostning. Velgørende Evner er endelig og sluttelig Vilje og Fornuft; thi Aandsudviklingen er den legemlige Udviklings Afslutning og Blomst. Sjælen maa være meddelt og udtrykt, hvor Skønhed skal findes; kun ikke saa udpræget, at man føler, dens Udvikling har skadet den legemlige. Det fuldkomne Legeme kan man alene vente at finde i Tider, hvor det at tænke er en Sysselsættelse og ikke en Tvangssag.

Denne Anskuelse bekræftes ved et Overblik over Italiens Kunst. Saalænge den i Middelalderen fremstiller sygelige og svage Legemer, er den selv svag som de. Med Renæssancens Begyndelse genvinder Kunsten Styrke og Sundhed, om end ikke endnu Klarhed, Lethed og Frihed. Medens den hollandske Malerkunst i det Hele kun naaer til at fremstille det underordnede Velværes

Skønhed (her er endnu ikke Tale om Farveharmonien), og medens Rubens skildrer det dyriske Liv i blomstrende Sundhed, fremstiller Venedig en finere Art af Yppighed og Lykke, en fri, men mere udsøgt Vellyst, energiske Hoveder, ikke blot Sjæle, som lever Øjeblikkets Liv, men tillige forstandige Pander, tænksomme og værdige Aasyn, fornemme og aabne Naturer. I Florents har endelig de Skikkelser, med hvilke Kunsten møder os, ikke alene den stærke Helbred, der uskadt udholder Livets og Tidens Angreb, og ikke blot Frihed for al den Tvang, som Samfundets Krav og Kappestriden med vore Standsfæller nutildags paatrykker os; men Legemsbygningens Forhold og Stillingernes Frihed røber Evnen til Handling, og Hoved, Ansigt, Formernes samlede Udtryk vidner snart som hos Michelangelo om Viljens ophøjede Energi, snart som hos Raffael om Sjælens blide Fred, snart som hos Leonardo om Fornuftens høje Rang og udsøgte Finhed, uden at dog hos nogen af disse Mestere det aandelige Udtryk staar i Strid med Legemets Nøgenhed eller med Lemmernes fuldkomne Udvikling. — Med alt dette er Florents kun det Skønnes andet Fædreland; Athen er dets første. Levningerne fra Grækenlands store Tid fremstiller os en endnu ædlere og renere Menneskerace.

Vi har da nu betragtet Egenskaberne eller Karaktermærkerne i og for sig, og vi har set, at de er skønnest, naar de i de to anførte Henseender har saa stor Værdi som muligt. *Ser vi dem nu imidlertid sluttelig i Kunstværket, da opdager vi, at det ikke er nok, de er saa mærkelige som muligt, men at de, som allerede forhen nævnt, her maa gøres saa fremherskende som muligt.* Dette sker derved, at intet Element i Kunstværket faar Lov til at være uvirksomt med Hensyn til Helheden og ligesaalidt faar Lov til at drage Opmærksomheden hen paa sig bort fra Helheden. Thi i saa Fald vilde det jo være en spildt eller misbrugt Kraft.

Vi kaster da paany, for tredje og sidste Gang, Blikket ud over Literaturen, og dernæst over den bildende Kunst. Det ses da let, at hvis et Menneskes Slægtegenskaber, hans personlige Anlæg, hans Temperament, hans Opdragelse, hans Omgivelser, hans Barndoms og Ungdoms Indtryk alle samstemmer, da former de tilsammen en stærk og afgjort Karakter; strider de mod hinanden, eller nedbryder de endog hinanden, da er Karakteren svag og brudt. Det ses fremdeles, at en saadan Karakter kræver visse Omgivelser for at kunne trives og udvikle sig. Den Storm,

der vilde begrave Jollen i Bølgerne, passer maaske for Fregatten, som den svage Brise ikke vilde bevæge af Stedet. En dramatisk Digter grupperer derfor Delene af ethvert Optrin med en bestemt Virkning for Øje, grupperer atter Virkningerne i Forhold til Opløsningen og bygger Handlingen ud fra de Optrædendes Væsen.

Hertil maa da endnu føjes Stilen. En Bog er jo i og for sig kun en Række af Sætninger. Men en Sætning kan modtage forskellige Former og derfor gøre forskellig Virkning. Den kan være et Vers, der atter følges af et Vers, af lige eller ulige Længde med det foregaaende: her foreligger Versemaalenes hele Rigdom. Den kan være en Prosalinje, der følges af andre lignende, som snart fletter sig sammen til Sætningsforbindelser, snart adskiller sig i smaa løse Sætninger: her foreligger Ordføjningslærens hele Rigdom. Endelig kan Ordene i sig selv være almindelige og ædle eller særlige og slaaende Betegnelser, Talemaader eller Fagord, farveløse eller maleriske. En Sætning er kort sagt en samlet Sum af Magter, der paa én Gang sætter Læserens Forstandsevner, hans Sans for Vellyd, hans Erindringsforraad og Indbildningskraft i Bevægelse, og som gennem Nerverne, Sanserne, Vanerne, ryster det hele Menneske.

Under iøvrigt lige Omstændigheder er da af to Værker det skønnest, i hvilket Virkningernes Sammenspil er fuldstændigst. Shakespeare vilde være latterlig med Racines Stil og omvendt. Forfattere som Dryden eller Delavigne forfejler deres Virkning paa Grund af Stilens Uoverensstemmelse med Indholdet. Ved Begyndelsen af en Literaturperiode mangler den Overensstemmelse, som udkræves til Skønhed, fordi Talentet, af hvilket der iøvrigt er nok, endnu ikke kender Fremgangsmaaderne. Ved Slutningen af en Literaturperiode har Vanekunsten samme Virkning som før Uvidenheden. Sproget digter for Forfatteren; men hans Følelse er mat. Han tror ofte at overgaa sine Forgængere ved at blande uensartede Elementer i sit Værk. Saaledes beholder Voltaire Corneilles og Racines Manér, men laaner den livligere Handling fra det engelske Teater, stiller sin Kunst i Oplysningens og Menneskelighedens Tjeneste, optræder paa urette Sted som Filosof og Reformator. Maalet kan naas ad enhver Vej; men hvad det kommer an paa er, at Værket helt er paa en og samme Vej, med alle sine Kræfter stræber til et og samme Maal. Den mindste Del af det mindste Element maa tjene det Hele.

Den samme Overensstemmelse maa da nu selvfølgelig fordres af de Kunstarter, der fremstiller Menneskelegemet. En Hud, der var malet af Correggio, vilde paa Muskler, der var formede af Michelangelo, være et Stykke Unatur. Stilling og Aasyn maa samstemme; visse Smil passer ikke til visse Legemer. Enhver Muskel, ethvert Led, hver enkelt Knokkel har sin betegnende Betydning. Taaen og Nøglebenet paa en lærd Mand er ikke en Bryders. Det var for at sætte sig ind i den Betydning, hver anatomisk Enkelthed har, at Michelangelo tilbragte tolv Aar med at dissekere. Det er et vist Forhold mellem Hovedet og Helheden, der adskiller den florentinske og den romerske Type, ganske som det er et Forhold mellem Gennemsnit og Højde, der udgør Forskellen mellem den ioniske og den doriske Søjle. Kunstneren kan da finde Behag i smaa Hoveder og langagtige Legemer som Michelangelo, i simple og storladne Legemer som Fra Bartolomeo, i bølgende Omrids og smidige Bøjninger som Correggio — kun at Alt stemmer sammen. Her faar Linjeskønheden, Delenes Forhold, Farveharmonien deres Betydning. Maleriet kan dels som Helhed være lysere eller mørkere, dels kræves der en stærkere eller svagere Modsætning af Lys og Skygge i samme Maleri.

De forskellige Malere har forskelligartet Forkærlighed. Guido ynder hvide, sølvgraa Farver, maler Alt i fuldt Lys. Caravaggio holder af brune og mørke Farver, maler gerne de tætte Skygger. Leonardo lader Formen umærkeligt dukke frem af Skyggen, Correggio lader den stærkere Klarhed udgaa fra den almindelige Klarhed, Ribera lader den lyse Tone pludseligt som en voldsom Aabenbaring bryde ud af den uhyggelige Sorthed. Rembrandt slynger en Sol- eller Lysflamme gennem den fugtige og gulladne Luft eller lader en enkelt fortabt Straale ligesom sive igennem den. Denne Farvemusik er i Forhold til Skikkelserne, hvad musikalsk Ledsagelse er i Forhold til Sangen, ja er undertiden endog Sangen, som Figurerne blot ledsager. Men i ethvert Fald maa Farvesammenspillets Virkning stemme med alle de andre Virkninger. I Italien varer det gamle, stive Maleri, der tjener Gudsdyrkelsen, med dets Mangel paa Sans for det menneskelige Legeme halvandethundrede Aar. Saa begynder Stenhuggere og Guldarbejdere at blive Malere, der fremstiller Menneskelegemer; men de føler endnu ikke den Linje-Samklang, der gør det virkelige Legeme skønt. Efterhaanden opdages Tegningens og Farve-

givningens hele Kunst. Saa følger den store Blomstring. Da Carracci'erne tilsidst forsøger at sammenplukke Skønheder fra alle Skolerne, saa fremstiller de yndefulde og fede Atleter, følsomme og elskværdige Martyrer, og Kunsten forfalder ved Opløsningen af Virkningernes Sammenspil.

Det ypperste Værk er da det, i hvilken den Grundegenskab, som i Naturen har saa stort Værd som muligt, modtager saa stor en Tilvækst i Værdi som muligt. Vi kan, siger Taine, finde Sindbilledet paa de tre Trin, vi har gennemgaaet, i Grækernes Kunst. «Fra først af var deres Guder Altets elementære og tilgrundliggende Magter, Jorden, Titanerne; Zeus som Regnen og Herakles som Solen. Derefter former disse Magter sig til menneskelige Gudeskikkelser: den strenge Pallas, den kyske Artemis, Herakles, der betvinger de vilde Dyr. Aarhundreder gaar hen, og de stiger ned paa Jorden. Menneskets Haand indprenter Malmen eller Marmoret den udødelige Form. Det oprindelige Syn, som først blev udarbejdet i Templernes Mysterier, dernæst omdannet i Sangernes Drømme, naaer sin Fuldendelse under Billedhuggerens Haand.» Paa det første Trin fremhæves den elementære Grundegenskab; paa det andet er den bleven saa gavnlig som muligt; paa det tredie er den gjort saa fremherskende som muligt.

Taines Lære om Kunstværkernes og deres Ophavsmænds Rangfølge er solid, interessant ved den Overensstemmelse, hvori den er bragt med Værdiernes Rangfølge i Naturen, og udæsker i det Hele lidet til Modsigelse. Men den er dels saa saglig, at den lægger en overdreven Vægt paa Æmnet i Kunsten, som det i Praksis er saare vanskeligt at bestemme, dels saa almen, at den i det enkelte Tilfælde lader Bedømmeren i Stikken, da der er aabnet Vilkaarligheden det videste Spillerum til at indordne den givne Foreteelse hvorsomhelst i Systemet.

Læren udtrykker i Grunden kun paa en ny og aandfuld Maade hvad man altid har følt og vidst, nemlig at et fængslende Æmne, mesterligt behandlet, vækker den højeste Interesse. Den fremhæver ikke, at det letteste Æmne, kunstnerisk behandlet, altid er et Kunstværk, mens selv det vægtigste Æmne, talentløst fremstillet, er uden ringeste kunstneriske Værdi Læren tilslører med andre Ord, at Æmnet og Behandlingen ikke er lige væsenlige Momenter. En almindelig gammel Kone malet af Rembrandt hører hos Taine hjemme paa Trinstigens laveste Trin. En komisk Skikkelse som Falstaff eller som Peer Degn staar her dybt under en

tragisk Skikkelse som Lear eller endog som Palnatoke, ligesom overhovedet den hele komiske Verdensopfattelse vilkaarligt anbringes nederst nede og henføres til Forfaldstider. Mest forvirrende er dog den Part af Læren, hvor Kunstværkernes Værdi gøres afhængig af de i dem fremstillede Egenskabers Gavnlighed eller Skadelighed. Efter denne rent moralske Rangordning kommer Falstaff endnu mere tilkort, og de Bøger, der fremstiller Idealer, som Evangelierne f. Eks., anbringes øverst paa Trinstigen, uanset deres fuldstændige Mangel paa Kunstværdi. Opfattelsens Saglighed bevirker tilmed, at der stadigt dvæles ved Æmnets Værd i sig selv, men slet ikke ved dets Værdi for den enkelte, givne Kunstner, da dog Alt beror paa, om det giver ham Anledning til at udfolde alle sine Evner eller ikke. Nogen praktisk Anvendelse i Kritiken har Taines Lærebygning derfor faktisk slet ikke faaet.

FEMTE KAPITEL

Historien

I

Indtil de allersidste Dage, da Hans Brøchner i et fortrinligt Arbejde *Bidrag til Opfattelsen af Filosofiens historiske Udvikling* paany har taget Ordet for en videnskabelig Betragtning af Historien, var den i vor Literatur med vort største filosofiske Navn smykkede, længe uimodsagte, Betragtning af Historien som Videnskab just ikke en saadan, som gør det danske Folks Videnskabelighed Ære. I *Filosofiske Smuler* spørger Kierkegaards Johannes Climacus: «Er det Forbigangne mere nødvendigt end det Tilkommende? eller er det Mulige ved at være blevet virkeligt, derved blevet mere nødvendigt end det var?» og han besvarer disse Spørgsmaal saaledes, at da al Tilblivelse er Forandring, men det Nødvendige slet ikke kan forandres, kan det Nødvendige ikke blive til. Det er, siger han, vel sandt, at hvad der er sket, er uforanderligt, men denne Uforanderlighed er ikke

Nødvendighedens, betyder kun, at dets virkelige Saaledes ikke kan blive anderledes, men ikke, at dets mulige Hvorledes ikke kunde være blevet anderledes. Var det Forbigangne nødvendigt, vilde man deraf kunne slutte, at det Tilkommende er nødvendigt og man vilde kunne spaa, hvad der er fornuftstridigt.

I anden Del af sin Logik har Stuart Mill stillet og besvaret Spørgsmaalet saaledes: Ved en Samfundstilstand forstaas alle de vigtigere sociale Foreteelsers samtidigt eksisterende Beskaffenhed. Saadanne er Graden af Kundskab, af aandelig og sædelig Dannelse, af Industri og Velvære. Denne Tilstand vilde ikke være en Genstand for Videnskaben, hvis der ikke mellem disse forskellige Elementer fandtes en naturlig Sammenhæng, saaledes at ikke enhver Art Forbindelse af disse Foreteelser er mulig, men kun visse Forbindelser mulige. De forskellige Dele af Samfundslegemet hører organisk sammen. Samfundstilstanden er imidlertid foranderlig. Er Forandringen ikke kendelig fra Dag til Dag, er den det dog fra Slægt til Slægt, og det er ikke blot enkelte Personers Egenskaber, men Flertallets, som er forskellige i to forskellige Slægter. Hovedaarsagen hertil er den, at Virkningerne stadigt og paa alle Punkter virker tilbage paa deres Aarsager. Omgivelserne danner Karaktererne, og Karaktererne danner atter Omstændighederne. Den oprindelige Skæbne smedder Personligheden, der atter smedder ny Skæbner. Denne Tilstandens stadige Foranderlighed maa nu vise sig paa en af to Maader: Bevægelsen maa enten gaa kresagtigt for sig, eller danne en fremskridende Linje. En Planetbane eller en Kometbane maa være Typen for Samfundsforholdenes Bevægelse. Vico nærede den første Mening, alle følgende Tænkere har næret den anden. Det gælder da for dem om at finde Loven for denne Fremadbevægelse, der naturligvis ikke maa forveksles med hvad man kalder *Fremskridt*. Følgeordenen af Samfundstilstandene kan dog ingensinde, som nogle vidtgaaende Tænkere har ment, fastslaas som en Naturlov. Den kan kun være en Erfaringslov; thi den er ikke en egen Lov, men den afhænger af de sjælelige og sædelige Love, som styrer Menneskenes Indflydelse paa Omgivelserne og Omgivelsernes paa Menneskene. At finde en Erfaringslov kan imidlertid ikke være Videnskabens sidste Formaal. Man maa kunne knytte den til de Love, af hvilke den afhænger, for saaledes ved Overensstemmelse mellem Udledningen paa Forhaand og det historisk Øjensynlige at forvandle den fra empirisk til videnskabelig Lov;

før dette er gjort, kan man ikke støtte sig til den med Hensyn til Forudsigelsen af fremtidige Begivenheder.

Comte alene, siger Mill, har af hele den nyhistoriske Skole set Nødvendigheden af saaledes at sammenknytte alle vore af Historien uddragne Almenbegreber med den menneskelige Naturs Love. Imidlertid er der neppe nogen, som vil paastaa, at det ud fra Menneskenaturens Grundvæsen og ud fra de almindelige Omstændigheder, i hvilke Slægten har været stillet, har været muligt paa Forhaand at angive den Orden, i hvilken den menneskelige Udvikling maatte finde Sted, og følgelig forudsige den nyere Tids almindelige Begivenheder indtil vore Dage. Efter Rækkens allerførste faa Trin bliver den Indflydelse, som udøves over hvert Slægtled af de foregaaende, bestandig mere og mere overvejende over alle andre Indflydelser, indtil endelig hvad vi nu er og gør kun i yderst ringe Grad er et Resultat af Menneskeslægtens almindelige Omstændigheder, men fortrinsvis et Resultat af de Egenskaber, som fremkaldes i os ved Slægtens hele foregaaende Historie. Saa lang en Række af Bestræbelser og Modbestræbelser kan umuligt udledes af de elementære Love, som har frembragt den; selve Rækkens Længde er en tilstrækkelig stor Hindring, siden en ringe Fejl i et af Leddene vilde voxe med rivende Hurtighed paa ethvert følgende Trin. Hvis Virkningernes Række, taget som et Hele, ingen Regelmæssighed udviste, vilde det være umuligt at danne en almindelig Samfundsvidenskab; men da Forskellighederne saavel mellem Menneskeslægtens naturlige Afarter som mellem de stedlige Omstændigheder er meget mindre betydende, end de Punkter, hvori der hersker Overensstemmelse, vil der naturligt være en vis Grad af Ensformighed i Slægtens og dens Værkers fremskridende Udvikling. Og denne Ensformighed bliver stedse større, eftersom i Tidernes Løb de forskellige Folkeslag bestandig indvirker mere paa hverandre. Saaledes giver Historien os da empiriske Samfundslove i Hænde, og den almindelige Sociologis Opgave er at paavise dem og sammenknytte dem med Lovene for den menneskelige Natur, idet den viser, at saadanne afledede Love naturligt maatte ventes at ville virke som Følgelove af hine højeste Love. Dog selv efterat Historien har paavist saadanne afledede Love, vil det neppe nogensinde blive os muligt paa Forhaand at godtgøre denne Samorden eller Følgeorden som den eneste, i hvilken Virkningerne overensstemmende med den menneskelige Natur

kunde finde Sted. Vi kan i det Højeste vise, at der var stærke Forhaands-Grunde til at vente det, og at naar Hensyn tages saavel til Menneskenaturen som til Omstændighedernes Stilling, var ingen anden Orden saa sandsynlig. Ofte kan vi imidlertid ikke engang gøre dette; tidt lader det sig paa Forhaand kun paavise, at det Skete var muligt, ikke, at det var sandsynligt.

De empiriske Samfundslove er efter Comtes Inddeling i hans Sociologi af to Arter: Lovene for den samtidige Afhængighed og Lovene for den successive Afhængighed. Den Videnskab, der søger at fastsætte og stadfæste de første, har Comte kaldt Samfundsstatiken, Videnskaben om de sidste har han benævnet Samfundsdynamiken. Disse Navne er dannede i Overensstemmelse med den Adskillelse, som man i Mekaniken gør mellem Betingelserne for Ligevægt og Betingelserne for Bevægelse, eller i Biologien mellem Lovene for Organisationen og Lovene for Livet. I Kraft af den første Klasse af disse Love kan man opnaa Resultater, selv hvor umiddelbar Iagttagelse er umulig. Saaledes kan man med Bestemthed sige, at den almindeligt udbredte Tro paa de gamle Ægypteres store Indsigt i den højere Astronomi er uigenkaldeligt stemplet som Vildfarelse ved Betragtningen af den Sammenhæng, der nødvendigt finder Sted mellem Astronomiens Tilstand og den astronomiske Geometris, der dengang øjensynligt var i sin Barndom.

Det er klart, at Samfunds-Dynamiken kun kan hvile paa Statiken, da Meddelelsen af Bevægelsen fra én Genstand til en anden ligesaa fuldt i Politik som i Mekanik beroer paa en Sammenhæng imellem dem. Paa mange Punkter er vi dog endnu aldeles ude af Stand til at paavise den statiske Afhængighed: saaledes synes alle Omvæltninger i Vesteuropa og Østasien hidtil at være skete ganske uafhængigt af hinanden. At der ligefuldt *er* en Sammenhæng ikke blot mellem de forskellige Grene af en Videnskab eller en Kunst, men ogsaa mellem de forskellige Videnskaber og mellem Videnskab og Kunst i det Hele, mellem Regeringsformen og den samtidige Civilisationstilstand, det er klart. Vi kan endog angive visse Omstændigheder, som, da de findes i alle Samfund uden Undtagelse, og i højest Grad hvor Samfundet er mest fuldkomment, maa betragtes som Betingelser for Eksistensen af en Stat. Saaledes er f. Eks. intet stort Samfund blevet holdt sammen uden Love eller Retssædvaner, der gjaldt som Love, uden Domstole og en eller anden organiseret Magt,

der udførte disses Domme. Der har til alle Tider været Myndigheder, som de øvrige adlød eller efter den almindelige Mening var forpligtede til at adlyde. Skønt nu disse Resultater kun er indvundne ad Erfaringens Vej, stemmer nogle af dem dog med saa megen Sandsynlighed overens med Menneskenaturens almindelige Love, at disse almindelige Betragtninger ikke i Rang staar tilbage for videnskabelige Sandheder.

Samfundsdynamikens Maal vilde være naaet, hvis det var muligt at føre ethvert af de herskende almindelige Forhold i hver Slægt tilbage til dets Aarsager i den foregaaende Slægt; men Vanskeligheden er den, at i Kraft af den samtidige Afhængigheds Styrke er det altid det Hele, som frembringer det Hele, snarere end nogen enkelt Del en anden enkelt Del, og de Love, til hvilke man kan naa (som den, at altsom Samfundet skrider fremad, stræber de aandelige Egenskaber mere og mere at faa Magt over de legemlige, eller som den, at den militære Tilstand mere og mere afløses af en industriel) er en Art Sandheder, der staar i for stor Afstand fra de elementære Love i den menneskelige Natur, af hvilke de afhænger, til at de kan blive mer end Erfaringslove. Det vilde jo imidlertid øjensynligt være en stor Lettelse med Hensyn til det vanskelige Formaal, vi forfølger, hvis man kunde finde et enkelt Element, der ragede saaledes frem over alle de andre, at det i den hele Samfundsbevægelse kunde betegnes som det første Virkende. Og nu stemmer Indsigten i Historien og i den menneskelige Natur mærkværdigt overens om at vise, at der virkeligt gives et saadant herskende socialt Element, og det er den Tilstand, i hvilken Menneskenes spekulative Evner befinder sig, deri indbefattet den Højde, hvortil deres Tro angaaende dem selv og Verden er naaet.

Denne Aarsagslære hævder ikke Andet end, at de menneskelige Handlinger er det Resultat, som frembringes af Menneskenaturens almindelige Love og Forhold samt Menneskets egen særlige Karakter, hvilken Karakter igen er en Følge af de naturlige Omstændigheder, der fremkalder den. Det forstaar sig, at dens egne bevidste Bestræbelser ogsaa maa regnes med til disse Omstændigheder. Gælder nu dette for den Enkeltes Vedkommende, saa maa det ogsaa gælde for Samfundet. Statistikens Kendsgerninger har vist, i hvilken Grad bevidste Handlinger er underkastede ensformige Love. Vi kan fra ét Aar til et andet forudse, hvor mange Mord der vil blive begaaede og hvor mange

med hver Art Redskab; vi kan, efterat Ægteskabs-Indgaaelsernes Afhængighed af Kornpriserne er oplyst, forudsige, hvor mange Ægteskaber der vil blive stiftede, fremdeles, hvor mange ægte og uægte Fødsler der vil finde Sted, ja vi kan, som Buckle har paavist, forudsige, paa hvormange Breve Udskriften vil blive glemt. Saa faste Love lyder de tilsyneladende den blindeste og tilfældigste Vilkaarlighed underkastede Begivenheder og Forhold.*)

I dette Lovens Herredømme ligger dog ikke paa nogen Maade, at et Samfunds Fremskridt ikke skulde kunne bevirkes af en enkelt Mand eller af en Regerings Foranstaltninger. Aarsagstro er ikke det samme som Fatalisme. Om ogsaa Alt, hvad der hænder, er en Virkning af Aarsager, menneskelige Viljesytringer ikke mindre end alt det Øvrige, saa følger deraf ikke, at Menneskeviljen ikke skulde være af stor Betydning som Aarsag. Dersom en Mand under et Skibbrud ikke vilde gøre noget Forsøg paa at frelse sig, fordi han vidste, at der hvert Aar omkommer samme Antal Mennesker ved Skibbrud, saa vilde han overse, at de skibbrudne Personers Bestræbelser for at frelse deres Liv er saa langt fra ingen Betydning at have, at disse Bestræbelser er en af de virksomme Aarsager, af hvilke det Tal, som kommer ud, med Nødvendighed afhænger.

Enhver, der forfægter, at Samfundsudviklingen udelukkende eller næsten udelukkende afhænger af almindelige Aarsager, indbefatter deri altid Racens samlede Evner og Indsigt; men fremhæver man Racens Sum af Dannelse og Kundskab, saa kan man lige saa godt indrømme den enkelte mægtige Konges eller Ministers, Tænkers, Opfinders eller Kunstners Betydning. Om end Forskellighederne mellem de almindelige Mennesker ophæver hverandre, naar man tager Gennemsnittet af et meget stort Antal, saa ophæver dog ikke store Mænd i vigtige Stillinger hverandres Indflydelse. Der var ingen anden Themistokles, Cæsar eller Luther, hvis modsatte Anlæg og ligesaa store Magt kunde ophæve deres. Macaulay har vel sagt, at de store Mænd ingen anden Betydning har end den, at da de staar paa en Høj, ser de Solen staa op lidt før de andre; men hvis saa var, vilde Verden uden Newton have havt Newtons System, og det næsten ligesaa hurtigt. Hvem kan tro det, og hvem tvivler om, at uden Sokrates, Platon og

*) Indledningen til *History of the civilisation of England.*

Aristoteles vilde Verden i de næste to tusind Aar have været uden Filosofi, ligesom den uden Jesus og Paulus vilde have været uden Kristendom. Utvivlsomt gives der Enkeltvæsener, som paavirker Udviklingen i Aartusinder. Hvad der afhænger af disses særegne Ejendommeligheder og særlige Samfundsstilling, er det naturligvis umuligt at forudse. For at komme bort derfra og faa den personlige Indflydelse til at blive usporlig, er det nødvendigt at tage en Tidslængde for sig, som Indbildningskraften ikke kan forestille sig. Det er sandsynligt, at den Indflydelse, som spores i to tusind Aar, ikke mere vil kunne mærkes efter halvtredsindstyve Millioner Aars Forløb.

Vi kan da ikke forudse de store Mænds Komme; men vi kan i Historien paavise de almindelige Aarsager, der bragte Menneskeheden saa vidt, at den, da de store Mænd kom, var modtagelig for deres Indflydelse. De Beviser, man anvender for at godtgøre, at en enkelt Mand Intet betyder, godtgør kun, at der er Meget, som han ikke kan gøre, men ikke, at hvad han gør, er Ingenting. Vor hele europæiske Civilisation afhænger af Themistokles, siden Sejren ved Salamis beroede paa ham. Hele Englands Udvikling afhænger af William Erobreren, eftersom den normanniske Erobring var hans Værk.

I det her Udviklede er i saa sammentrængt og nøjagtig Form som muligt den Comte-Mill'ske Anskuelse af den historiske Videnskab givet. Man vil se, at den bestræber sig for at besvare saavel det Spørgsmaal, hvorvidt det Nødvendige kan vorde, som det Spørgsmaal, hvorvidt og indenfor hvilke Grænser det er muligt at forudse og forudsige. Det er paa Grundlag af den skildrede Grundanskuelse, at Taine har opført sin historiske Lære. Forud for Fremstillingen af denne, der hos Taine jo ikke fremtræder blot som Teori, men desuden praktisk udført saavel i mange mindre Forsøg som i et stort historisk Arbejde, bør gaa en Paavisning af, ad hvilken Vej og paa hvilken Maade den filosofisk-videnskabelige Betragtning af Historien har dannet sig. Først efter et Blik herpaa ses Taines Synsmaade i det rette Lys.

II

Det er gaaet med Historien som med Psykologien: saalænge den uden at tage Hensyn til det Udvortes fordybede sig i Menneskésjælen, kunde den ikke udvikle sig til sand Videnskab. Saavel Historie som Psykologi frembragte, saaledes behandlede, ingen anden Lære end den rent moralske.

Historien begynder med at fremstille de fremragende Mænds Bedrifter. Den skildrer det Menneskelige som personligt og frit og tager særligt Hensyn til den æstetiske Virkning og det moralske Udbytte. Først hvor Oldtidens Historieskrivning naaer sin Højde, hos Thykydides, bliver de upersonlige Magter, Partiernes indbyrdes Forhold, Interesse-Striden, Institutionernes Betydning regnede med; men om end den enkelte menneskelige Personlighed træder noget tilbage, gaaes der dog ikke ud over selve det Personlige; vi faar politiske Aarsager istedenfor personlige Aarsager; men der paavises ikke dybere, ikke-politiske Aarsager til det Politiske. Vil man imidlertid have et typisk Udtryk for Oldtidens historiske Opfattelse, bør man ikke søge det hos den allerede saa stærkt i moderne Retning udviklede Thukydides; man bør søge det hos Plutarchos, hvis Historiefremstilling udmunder i Moral, og som aldrig tilbagefører Kendsgerningerne til deres Love.

Det var først Leibniz, som ved at underkaste saavel den legemlige som den aandelige Verden den tilstrækkelige Grunds Princip lagde Grundvolden til den moderne Determinisme, og hverken Historiens Videnskab eller Historiens Filosofi naaede en kraftig Udvikling før i det 18de Aarhundrede, da Tanken om en almindelig Evne til Forbedring og om almindeligt Fremskridt begyndte at bane sig Vej. Imidlertid er dog den videnskabelige Historieskrivning i Modsætning til dens Filosofi uafhængig af de store Udblik over Historien, af Tankerne om det almene Fremskridt og Læren om Udviklingen som nødvendig. Med Vico begynder Historiens Videnskab, om den end hos ham endnu er i sin Barndom. Han mener, ved Anvendelse af den iagttagende Metode, at opdage tre historiske Livsaldre, og han indser, at adskillige Personligheder, der tilforn antoges for historiske, tilhører Fabelverdenen. Han strander paa sin Lov om Kresløbet.

Saasnart man imidlertid havde forladt Vicos Grundtanke, at betragte Historien som en bestandig ensformigt tilbagevendende Række af Krese, og havde sat den fremskridende Kurve i Cirklens Sted, begyndte man troskyldigt at søge Forbilleder for Historiens Fremskriden paa forskellige Omraader. Medens man tilforn havde nøjedes med at inddele Historien efter Bibelens Monarkier, anvendte man nu især Jævnførelsen med de menneskelige Alderstrin (Herder, Iselin). Allerede Herder bestemmer dog Historien som «Videnskaben om Lovene for Fremskridtet i det menneskelige Samfund», og allerede hos Montesquieu er den nye Videnskabs Metode angivet i disse Ord: «Lovene er de nødvendige Forhold, som følger af Tingenes Natur.» Mod Herders ubeviste og ubevislige Jævnførelse mellem Historiens Gang og de menneskelige Alderstrin stillede Kant i sin Kritik af Herder det Krav, at Filosofen burde paavise ikke blot formodede, men iagttagne Love, og ved Hegels storartede Forsøg paa at give en Historiens Filosofi blev, om end ikke mere, saa dog dette indvundet, at Betragtningen af Historien som Fornuftens Selvaabenbaring, som Frihedsideens langsomme Kæmpen sig frem til Lys og Herredømme, kan anses som det almindelige humane Grundlag, hvorpaa der bygges. I den franske og engelske Positivisme brydes, som vi har set, en ny Bane, idet Muligheden af at bestemme særskilte Enkeltlove godtgøres. Hvad Guizot ad mere historisk Vej havde søgt at hævde i Frankrig: en Udvikling, ledet af nødvendige Love, det er endelig i et Værk som Buckle's berømte *History of the civilisation of England* blevet paapeget, vistnok med stor Dristighed, men ogsaa med omfattende Lærdom og kraftig Originalitet. Det er i vore Dage nogenlunde lykkedes at paavise Himmelegnens og de geografiske Forholds Indflydelse og at fremstille, hvorledes Sæder, Skikke og økonomiske Tilstande forener sig om at danne Racers og Folkeslags Anlæg, Sindsbeskaffenhed og Hang. Følgen har været den Indbildning, at de store Mænd ikke gør Andet end at udtrykke, sammenfatte og personliggøre.

Et Blik paa den franske Historieskrivning udviser Bevægelsens Gang. I den ældste Tid var den franske Historie kun Kongedømmets Historie. Først Sismondi indførte det brede Folk og forklarede Udviklingens Beskaffenhed ud fra Statshusholdningen. Det var endelig Augustin Thierry, som, efter at have læst Walter Scotts *Ivanhoe*, opdagede, at bag Clodevechs, Carl

den Stores og Hugo Capets Bedrifter laa som de sande Aarsage: til Begivenhederne Racekampen mellem Normanner og Saxer o(Sporene af en frankisk Erobring.

Literaturhistoriens Fremskridt har ganske holdt sig paa lig Trin med den almindelige Historieskrivnings. I Oldtiden op fattedes Poesien, som om en guddommelig og rent personli; Benaadelse frembragte Værket. Digterne dannede en hemmelig hedsfuld Kæde, som intet Baand forbandt med Omverdenen. den nyere Tid er Opfattelsen, som vi har set, saa modsat son muligt. Det ovenfor berørte Ord af Charles Nodier, som e blevet tillagt Fru de Staël og flere Andre: «Literaturen er e Udtryk for Samfundet», er blevet Literaturhistoriens og de: æstetiske Kritiks Udgangspunkt og Løsen, indtil vi hos Tain naaer til den Opfattelse, at ethvert æstetisk Værk ligesom enhve offenlig eller politisk Institution er Udtryk for en Idé, der sel maa udledes fra en almindeligere Idé, og saa fremdeles, indti man naaer den første Idé, «det simple Element», som Kemikern siger, hvorfra alt det Øvrige med Nødvendighed lader sig udled(

Neppe er hos nogen Forfatter Determinismen gennemfø: som hos Taine. Man behøver for at faa et Indtryk deraf ku opmærksomt at agte paa de Sammenligninger, han enkelte Stede bruger. I sin italienske Rejse omtaler han det byzantinsk Riges Forfald og udbryder: «Hvilket Skuespil er ikke dette Skuet af en Verden, i hvilken tusinde Aar igennem den antik Civilisation sygner hen og uddøer under en fordærvet Kristen dom og midt iblandt indførte østerlandske Sæder! Der give intet Lignende nogensteds; det er et enestaaende Tidsrum Menneskeaandens og den menneskelige Kulturs Historie. V kan hos mange Folk lære en Kulturs Oprindelse, Vækst o Blomstring at kende; vi kender ogsaa nogle Tidehverv, i hvilk delvist et Forfald finder Sted, Italiens og Spaniens Forfald. Me: en saa langvarig og saa sammensat Forværrelse og Udartning en saa kæmpemæssig Forraadnelse tusind Aar igennem i e lukket Kar, og det yderligere skærpet ved saa talrige og sa modsatte Gæringsstoffer, derpaa gives der intet andet Eksempel Der findes i Historien kun to Civilisationer, der ligner Misdan nelser, Svulster, uhyre Bylder paa Menneskenaturen, det e Alexandrias og Byzantses, med mindre man maaske vil kunn tilføje Indiens og Kinas, naar de Lærde faar opryddet de arkæologiske Jordsmon.» En endnu mere betegnende og om

fattende Udtalelse forekommer i Taines mindre Afhandling om Troplong og Montalembert, i hvilken han med en sikkert uovergaaet Finhed har forsøgt at forklare Roms, Englands og Frankrigs Historie ud fra Folkekarakteren og de historiske Forhold: «Enhver Nation ligner et stort af Naturen foretaget Eksperiment. Ethvert Land er en Smeltedigel, hvori forskellige Stoffer er kastede i ulige Forhold og under særegne Betingelser. Disse Stoffer udgøres af Temperamenterne og Karaktererne. Betingelserne bestaar i Klimaet og Samfundsklassernes oprindelige Stilling til hverandre. Blandingen gærer efter faste Love, umærkeligt, gennem Aarhundreder, og frembringer enten et fast Legeme eller en Sammensætning, som springer med et Knald. Det er en Fornøjelse at iagttage det dumpe Arbejde, der bringer disse kæmpestærke Masser til langsomt og uophørligt at koge. Man lærer de utallige Kræfter at kende, der knuser eller spreder eller sammendrager den Mængde af levende Smaadele, der er dem underlagte. Man føler den regelmæssige Fremgang, der gennem en Række af Trin, man kan tælle, og af Omdannelser, man kan forudse, bringer dem til den endelige og forud antydede Tilstand. Man glæder sig deltagende over Naturens Almagt, og man smiler, naar man ser den evige Kemiker ved en ringe Forandring i Forhold, i Betingelser eller i Stoffer frembringe Revolutioner, forfærdige Skæbner, fremkalde Storhed eller Forfald og forud bestemme hvert Folk hvilke Værker, det skal udføre, og hvilken Elendighed, det skal døje. Det er et ædelt Skue at se det uendelige Laboratorium, udstrakt i Tiden som i Rummet, hvor saa mange forskellige Kar, nogle kolde og fyldte med den golde Aske, andre kogende og røde af frugtbare Flammer, aabenbarer det bølgende Livs Forskellighed og de udødelige Loves Ensformighed. Skønt indespærrede i en Krog af Rummet og af Tiden, skønt Døgnvæsener, hvis Liv maaske imorgen overskæres ved Virkningerne af en Sprængning eller ved Tilfældigheden i en Blanding, kan vi dog opdage flere af hine Love, og danne os et Begreb om Livet i dets Helhed.»

De anførte Citater viser, at Taine i langt højere Grad end Stuart Mill betragter det enkelte Menneskes Virksomhed som af forsvindende Betydning. Hvor meget videre Taine fører Læren, kan sikrest ses, naar begge bruger samme Eksempel. Vel vilde de rimeligvis begge i lige Grad protestere imod Pascals Strøtanke, at Verden havde set ganske anderledes ud, dersom Kleo-

patras Næse havde været nogle Linjer kortere eller længere; men vi iagttog, hvormegen Betydning for Historiens Gang Mill tillagde Luther skønt enkelt Mand. Taine ivrer imidlertid imod Michelet, der i sin *Frankrigs Historie* har udtalt, at hvis Kurfyrsten havde udleveret Luther istedenfor at sætte ham paa Wartburg, vilde hele Verdens Fremtid have været forandret, idet der da formentlig hverken havde eksisteret Protestanter, Jesuiter eller Jansenister, hverken nogen Bossuet, eller nogen Voltaire, og han søger efter Evne overalt at hævde Massernes Indflydelse og Overvægt over den nok saa højt begavede og højtstillede Enkeltmand.

Ganske beslægtede Indvendinger er fremkomne mod denne historiske Determinisme i Frankrig og i Danmark. — Vi bemærkede, hvorledes Kierkegaard i den saa et utvivlsomt, ja et latterligt Overgreb, og hvorledes han, oprørt ved den formentlige Krænkelse af Frihedsideen, den skulde indeholde, forsøgte rent at knuse enhver Historiens Filosofi. I Frankrig har bl. A. Vacherot ikke af teologiske, men af humane Grunde rettet et besindigere Angreb paa den. Han oprøres over Læren, fordi den synes ham følgerigtigt at føre til Godkendelsen af den Stærkeres Ret, til Anerkendelsen af Uret og Tvangsherredømme, ifald de blot ved en fuldbragt Kendsgerning formaar at bringe Modstanden til Taushed. Han minder om det (ogsaa et Sted af Taine, men højst følgestridigt lovpriste) Vers af Lucanus:

Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni.
(Den sejerrige Sag behagede Guderne, den overvundne Cato).

Han berører her et Forhold, jeg længe har havt for Øje, nemlig at den ret slappe Godkenden af alt Bestaaende som nødvendigt, hvortil den deterministiske Opfattelse af Historien i Virkeligheden har ført de fleste Medlemmer af den nyhistoriske Skole, for en Del er fremkaldt ved de politiske Begivenheder, den Magtens Sejr over Retten, hvortil det yngste Slægtled af franske Forfattere ved Napoleon III's Statskup har været Vidne. Slægten har omstøbt sin Erfaring til Lære. Man vil ogsaa finde, at Ingen af denne Skoles Medlemmer har indtaget nogen angribende Stilling til det andet Kejserdømme. Denne historiske Godkenden har sit æstetiske Sidestykke i Bestemmelsen af Kritiken som uindskrænket Sympati.

Vacherot, der i høj Grad billiger den historiske Aarsagstro, men frygter dens Følger for Moralen, søger at antyde en Løsning ved i et folkeligt Sprog at formulere det vanskelige Spørgsmaal saaledes: «Er der ikke mellem Legemverdenens Love og den aandelige Verdens Love en tilstrækkelig stor Afstand til, at Friheden kan finde Plads derimellem?» Taine selv har villet vise, at hans Lære langtfra at nedslaa Mennesket ved at fremstille det som Træl af Omstændighederne netop maa opmuntre vore Forhaabninger og forøge vor Magt. Ligesom nemlig Opdagelsen af en uforanderlig Afhængighed mellem Kendsgerningerne i Legemverdenen har givet Menneskene Midler ihænde til at forudse og indtil et vist Punkt ændre Naturbegivenhederne, saaledes har vi ogsaa, mener han, naar vi kender den tilstrækkelige og nødvendige Betingelse for en historisk Kendsgerning, Betingelsen for denne Betingelse o. s. v., en Kæde for Øje, i hvilken vi kun behøver at flytte et Led for at forandre alle de følgende Leds Stilling.

Det er rigtignok netop Muligheden af denne Flytning af Leddet, som skulde bevises.

III

Man kan være mere eller mindre tilbøjelig til i denne sidste og i den tidligere anførte Betragtning at se en Betryggelse for den truede Frihed, eller omvendt en Betryggelse for, at den truende Frihed ikke umuliggør Lovpaavisningen; til at behandle dette Spørgsmaal er her ikke Stedet; men hvad man i ethvert Tilfælde maa indrømme er, at Alt, hvad der kan indvendes mod den nye historiske Lære, naar Talen er om Handlinger, der afhænger af de Enkeltes Beslutning eller frie Forsæt, og om en Virksomhed, hvor Meget afhænger af Udfaldet, kort, naar Talen er om dens fulde Gyldighed paa et Omraade, hvor paa én Gang Tilfældigheden har et Spillerum og Moralen sit Felt, det gælder i meget ringere Grad om de Omraader, hvor Mennesket virker i Kraft af Geni og Talent som Frembringer af literære og kunsteriske Værker. Her, hvor Naturanlæggene er af saa overvejende Betydning, er Paavisningen af Naturlove mere sandsynlig og mere let. Og det er Taines blivende Fortjeneste her at have gjort de første, afgørende Skridt. Han er den

Første, der har søgt at bringe Literaturens og Kunstens Afhængighed af Raceforholdene, Vejrliget og Kulturforholdene i et bestemt System. Selvfølgelig har han Forgængere. Man kan allerede hos Jean Bodin (i Bogen *De republica*) finde en Paavisning af Klimaternes Indflydelse paa den hele Statsorden, og man kan hos Montesquieu saavel i Bogen om Romerrigets Forfald som i *L'esprit des lois* finde de Ideer, fra hvilke Taines stammer ned. Ingen af de lærde Tyskere, der har aabnet Europas Øjne for Grækenlands Kunst (Winckelmann, K. O. Müller), har heller forsømt at skitsere det græske Klimas Indflydelse paa Folkekarakteren. Men en virkelig Literatur- og Kunst-Filosofi paa dette Grundlag har Ingen før Taine forsøgt at give. Han har søgt og fundet ensartede Love for det aandelige og det naturlige Liv, idet han fortrinsvis har betonet disse fem Grundforhold.

1) Loven om Egenskabernes Sammenhæng.

Naturforskerne har iagttaget, at et Dyrs forskellige Organer afhænger saa bestemt af hverandre, at en Forandring i et af dem medfører en Forandring i hele Organismen. Ligedan forholder det sig med en Folkestammes, en Tidsalders, et enkelt Menneskes Tilbøjeligheder og Anlæg: en Forandring i et af disse hos Individet, hos et Nabo-Individ, en Nabogruppe, en foregaaende eller efterfølgende Tid, medfører tilsvarende Forandringer i hele Systemet.

2) Loven om den organiske Ligevægt.

Den overdrevne Udvikling af et vist Organ hos et Dyr, som hos Kænguru'en eller Flaggermusen, medfører en Indskrænkning i de tilsvarende Organer. Saaledes medfører f. Eks. det moralske Hang hos de germanske Stammer, det metafysiske og religiøse Hang hos Inderne en Svækkelse af de modsatte Evner.

3) Loven om Egenskabernes Underordning.

Blandt en Dyre- eller Plantegruppes Egenskaber er nogle underordnede, det vil sige foranderlige, undertiden svækkede, undertiden fraværende, andre derimod, som Plantens Bygning i Kres-Lag med fælles Midtpunkt eller Dyrets om Hvirvelsøjlen, bestemmende for hele Væsenets Plan og Organisation. Paa samme Maade kan Historikerne vise, at mellem en Gruppes eller et Menneskes Egenskaber er nogle underordnede eller mindre betydende, andre herskende og forud bestemmende for dets Livs Retning og dets Frembringelsers Grundpræg. Af den sidste Art er

f. Eks. det overvejende Hang til Billeder eller til Tanker, den mere eller mindre udprægede Evne til at danne mere eller mindre omfattende Begreber.

4) Loven om Overensstemmelserne og Kompositionens Enhed.

I en Klasse eller Gren af Dyreriget findes samme Organisationsplan hos alle Arterne: Hundens Pote, Hestens Ben, Flaggermusens Vinge, Menneskets Arm, Hvalens Luf er en og samme anatomiske Legemsdel, anvendt til højst forskelligt Brug. Den samme Enhed genfindes mellem *en Kunstners, en Skoles, en Tids, et Folks* forskellige Skikkelser.

5) Loven om det naturlige Udvalg.

De enkelte Dyr, som udvikler sig bedst og forplanter sig sikrest, er dem, hvis Bygning stemmer mest overens med de omgivende Omstændigheder. Hos de øvrige medfører de modsatte Egenskaber en modsat Skæbne. Saaledes afstedkommer Naturens Gang en uophørlig Udskydning og uophørlig Fuldkommengørelse. Denne blinde Foretrækken og Tilsideskyden virker da som et bevidst Valg, og saaledes vælger altsaa Naturen under hvilkesomhelst Vilkaar de Arter, som passer bedst til disse Vilkaar, for at lade dem leve og herske der. — Paa samme Maade naaer i en Menneske-Gruppe de Personer den højeste Magt og den rigeste Udvikling, hvis Evner svarer bedst til Gruppens Evner. De aandelige Omgivelser virker som de udvortes og fremdrager paa Historiens Skueplads de Kunstnere, Tænkere og Reformatorer, der bedst forstaar at fortolke og udføre deres Tids Tanker.

Aarsagen til alle disse Overensstemmelser mellem Natur- og Menneskehistorien, siger Taine, er den, at deres Stof er sig ligt. I begge studerer man naturlige Grupper ɔ: Enkeltvæsener, som er byggede efter en fælles Type, delelige i Familier, Slægter og Arter. I begge Tilfælde er Genstanden levende ɔ: underkastet en uvilkaarlig og stadig Omdannelse. I begge Tilfælde er den oprindelige Form arvelig, og i begge overføres den erhvervede delvis og langsomt ved Arv. I begge udvikles den mindste, udelelige Atomgruppe, den af Taine saakaldte organiserede Molecule (sammenlign Guizots Ord i *Den europæiske Civilisations Historie* om Lensvæsenets Molecule) kun under Omgivelsernes Indflydelse. I begge afhænger enhver Tilstand af den foregaaende Tilstand og Typens almindelige Tendens.

Man vil let se, at disse Love ingenlunde er fastslaaede paa

nogen dumdristig Maade eller paa Grundlag af ensidig og fattig Iagttagelse; de har Paalidelighedens Præg, og de kan berigtiges, ifald de lider af Mangler. Men man vil ogsaa se, at de kun er Erfaringslove og ikke giver sig ud for Andet. De opklarer en Mellemegn, men lader Skyggen blive liggende over Tankens Højder. De forklarer Intet paa udtømmende Maade, og vilde kun, ifald de mentes at give den sidste Forklaring, kunne lede vild.

Det er let at føre dem tilbage til Taines Grundforestilling om Aarsagen. Man har fundet disse Love, efter at man i Naturvidenskaben havde opgivet al Forskning angaaende de oprindelige Aarsager, og efter at man havde forvist Hensigtsaarsagerne tillige med dem. Den iagttagende Metode spørger ikke om Organernes Hvorfor; Organet eksisterer for den ikke i Kraft af et Formaal, der udtrykker Hensigten med det. Den betegner Organet ikke ved dets Brug, men ved dets Bygning, siden samme Organ løser de forskelligste Opgaver og samme Hverv udrettes af de forskelligste Organer, som f. Eks. Elefantens Snabel og visse Abers Hale benyttes som Haand. Den iagttagende Forskning har videre opdaget, at en Mængde naturlige Kendsgerninger (som f. Eks. Uformeligheder og Uregelmæssigheder i Naturen, ja endog blot dens Ødselhed), er uforklarlige som Dannelser i en bestemt Hensigt. Paa samme Tid har den sammenlignende Anatomi godtgjort, at Former og Organer (som Mandens i Væksten stansede Bryster eller Fosterets Overgangsformer, ved hvilke Mennesket, før det bliver Menneske, ligner Fiske og Krybdyr) ingenlunde stemmer med det Maal, som Arten forfølger, eller med dens Levevis. Med ét Ord, man har fundet, at der viser sig Uorden og Mangel paa Sammenhæng, i Fald man søger at forklare enhver Enkelthed ved Ideen om en Hensigtsaarsag. I Modsætning hertil har man da ved en ny Lære, Geffroy de St. Hilaire's og Goethe's, søgt at forklare al den Famlen og alle de Omveje, som er blevne paaviste i Naturens Virkemaader. Denne Lære gaar ud paa *Kompositionens Enhed*. Formernes og Bygningens Overensstemmelse aabenbarer Forskeren, at Naturen, der handler uden Hensigt, altid og overalt handler ensformigt. Til denne Lov er det, at Darwins bekendte Lære naturligt slutter sig. Darwin vil ikke nøjes med den Forsikring, at virkende Aarsager har gjort Alt, han vil forklare, *hvorledes*. I Modsætning til Buffon tænker han, at Arterne ikke er virkelig blivende Væsenheder, men uendelig Foranderlighed

underkaste. Til de gamle Lærdomme om Vanernes, Vejrligets og Ernæringens Indflydelse føjer han Principet om Kvalitetsvalget, der bevarer og ophober alle de gunstige Varieteter, sikrer deres Bestaaen gennem Egenskabernes Arvelighed og saaledes sikrer dem den endelige Sejr i Kampen for Livet. Alt, hvad man tidligere forklarede ved en Hensigt, som Organismens Husholdning, Arternes Forskellighed og Fordeling paa Jorden, Individernes Faatallighed eller Overflødighed, Udvikling eller Udryddelse og de Enkeltes hele Historie, ses saaledes kun som et Resultat af de ydre Omstændigheder og Naturens ensformige Fremgangsmaade, der snart bevarer, snart udstøder.

For den saaledes udformede Naturopfattelse ligger den Fare nær, med Forveksling af Betingelse og Aarsag at forklare ethvert Væsen som Kræfternes Resultant. Men er Organisationen Betingelse for Livet, saa er jo dog selve Livet Aarsag til Organisationen, og det paa én Gang virkende Aarsag og Øjemed. Fastholder man ikke dette, saa kommer man som Taine til at føre Alt tilbage til Væsenets Enhed i den mekaniske Bevægelse, og i denne simple og højst utilstrækkelige Formel at se hin højeste herskende Formel, som Taine undertiden anraaber med et digterisk Sværmeri for det Hemmelighedsfulde, der ikke passer til en saa tør og ufyldestgørende Forestilling. Efter ved Hjælp af Darwins Lære at have udfyldt Mellemrummet mellem Bløddyret og Mennesket, forsøger man nu at udfylde Mellemrummet mellem Atomet og Bløddyret ved Hjælp af mekaniske Aarsager alene. Men Opfattelsen af Altet som frembragt af Atomet og Bevægelsen er umulig og forlængst gendreven.

Lad os imidlertid i Taines skarpest formulerede historiske Lære se Mekanismens Begreb overført paa Historien. Historien er for Taine «et Problem, der henhører under den psykologiske Mekanik».

IV

Historikerens første Skridt er dette at genfremstille den synlige Personlighed. De historiske Vidnesbyrd er ham kun Formodningsgrunde: en Trossætning, en Forfatning, et Digt er Intet i og for sig; de har kun Virkelighed ved de Personer, der har frembragt dem. Vi vil, siger Historikeren, saavidt muligt ved Hjælp af Bøger, men især ved Hjælp af Afbildninger

anskueliggøre os det levende, handlende, talende Menneske, som det gik og stod i sine Klæder.

Det næste Skridt, Historikeren foretager, er det ved Hjælp af den synlige Personlighed at udforske det usynlige og indre Menneske, det vil sige den Gruppe af Evner og Følelser, der har frembragt alt det Ydre: Huset med dets Bohave, Klædedragten, Samtalen, Skrifterne, Kunstværkerne. Bag en Bygnings Udsmykning, bag Linierne i en Tegning, bag Sætningerne i et Skrift ligger der en vis bestemt Følelse, som vi gennem alt det Udvortes lærer at kende, og hvis Beskaffenhed det er Kritikerens Sag at opfatte. En Historiker som Augustin Thierry har gjort det første Skridt, en Kritiker som Sainte-Beuve det andet.

Men der er endnu et Skridt at gøre; ti det indre og usynlige Menneskes Tilstand og Virksomhed har til Aarsag visse almindelige Maader at tænke og føle paa. Udforskningen af Aarsagerne maa nødvendigvis følge paa Udforskningen af Kendsgerningerne, og dette Studium er Taines Særfag. «Der gives Aarsager til Ærgerrighed, Mod og Sandhedskærlighed som til Fordøjelsen, Muskelbevægelsen og den dyriske Varme». Man begriber vanskeligt. at Nogen kan tage Forargelse af et Udsagn som dette, der jo kun er Aarsags-Overbevisningens almindelige Formel. Men dog brød .Forargelsen i den Anledning løs mod Taine, fordi han morede sig med at give Tanken et drillende Udtryk. Han nøjedes ikke med at skrive «Last og Dyd er Produkter», men tilføjede til Overflod «som Vitriol og Sukker» og et Harmskrig brød løs. Det meget omtalte Sted lyder: «Last og Dyd er Produkter som Vitriol og Sukker, og enhver sammensat Størrelse opstaar ved Forening af simplere Elementer, af hvilke den afhænger. Det er disse de aandelige Egenskabers simple Elementer, som det gælder om at opsøge, paa samme Maade som man har opsøgt de stoflige Egenskabers».

Til Kirkemusiken i en protestantisk Kirke er der f. Eks. for det Første en indre Aarsag, der er mere omfattende end dens Virkning, nemlig den almindelige Forestilling om den sande ydre Dyrkelse, som Mennesket skylder Gud. Det er den, som har formet Kirken, slaaet Billedstøtterne ned, fjernet Malerierne, indskrænket Kirkeskikkene og indelukket Tilhørerne i de høje, afsondrende Kirkestole. Men selve denne Aarsag kommer af en anden, mere omfattende, Forestillingen om, hvorledes den hele menneskelige Færd bør være, hele det ydre og indre Væsen.

Det er den, som har sat Læren om Naaden paa Tronen, har indskrænket Præstevælden, omdannet Sakramenterne, afskaffet Ceremonierne og forandret en Religion, som var Kirketugt, til en, som er Moral. Denne videre Forestilling afhænger nu paany af en tredje, den om den sædelige Fuldkommenhed, som kun findes hos Gud, den strenge Dommer, for hvem Enhver er Synder, ude af Stand til det Gode og uværdig til Frelse, dersom ikke Omvendelse og Genfødelse giver Sjælen nyt Liv. Dette er den herskende Forestilling, og for at forklare den, maatte man ty til selve Racen, studere selve Germaneren og Nordboen, hans almindeligste Maade at tænke og føle paa, den Langsomhed og Kulde, hvormed han modtager Indtryk gennem sine Sanser, den Uregelmæssighed og de Spring i Tankelivet, der hos ham stanser Undfangelsen af harmoniske Former og fører til Ringeagt for Skinnet, til Sandhedstrang, til Billedfjendskab og Idekærlighed, overhovedet udvikler Samvittigheden paa det øvrige Sjælelivs Bekostning. Her stanser Undersøgelsen ved den almene og varige Aarsag, der til syvende og sidst forklarer de forskellige Religioner, Digtninge, Tankebygninger og Samfundsformer.

Der gives, siger Taine, da et System i de menneskelige Tanker og Følelser, og dette Systems første Bevæger er visse Hjertets eller Aandens Egenskaber, som er fælles for en Stammes, et Aarhundredes eller et Lands Mennesker. Som i Mineralogien de forskelligste Krystaller udledes af nogle simple legemlige Former, saaledes udledes i Historien Civilisationerne, saa forskellige de end er, af nogle simple Aandsformer. Hine forklares ved et oprindeligt geometrisk Element, disse ved et oprindeligt sjæleligt Element. For at faa et Overblik over de forskellige mineralogiske Arter maa man først betragte et regelmæssigt Legeme i Almindelighed med dets Sider og Vinkler og deri opdage de utallige Omdannelser, som det kan modtage. Saaledes maa man ogsaa for at skabe sig et Overblik over de historiske Afarter begynde med at betragte en menneskelig Aand i Almindelighed med dens to eller tre til Grund liggende Evner og saaledes lægge Mærke til, hvilke Hovedformer den kan modtage. Hvad der fra først af er i Menneskesjælen, det er *Billeder* af Genstandene ɔ: det, som svæver i Menneskets Indre, bliver nogen Tid og kommer igen, naar det har betragtet et Træ, et Dyr, kort sagt: en sanselig Ting. Dette er Stoffet til alt det Øvrige, og Udviklingen af dette Stof er dobbelt, eftersom disse Billeder kommer til

Hvile i en *Almenforestilling* eller i en *praktisk Beslutning*. Saa ringe som disse Elementer synes, er de i massevis af uhyre Betydning, og den ringeste Forandring i disse Grundkræfter hidfører kæmpemæssige Forandringer i Frembringelserne.

Eftersom Billedet er klart og begrænset eller forvirret og slet begrænset, eftersom det forener et stort eller lille Antal af Genstandens Egenskaber, eftersom det opstaar med Voldsomhed under Sindsbevægelse, eller roligt og under Sindsro, omdannes alle den menneskelige Maskines Foretagender. Fremdeles: eftersom den videre Udvikling af Billedet veksler, skifter ogsaa hele den menneskelige Udvikling.

Hvis den Almenforestilling, hvormed der endes, er et simpelt, tørt Skema, saa bliver Sproget et Slags Algebra, Religion og Poesi fortyndes, Filosofien indskrænker sig til retskaffen og praktisk sund Fornuft, Videnskaben til en Samling Forskrifter og Inddelinger. Er Almenforestillingen derimod en digterisk og malerisk Frembringelse. et levende Sindbilled, saa bliver Sproget et Slags afskygget og farvet Digt, i hvilket hvert Ord er en Person, og Poesi og Religion udspringer da af en rig og uudtømmelig Kilde. Er Almenforestillingen endelig vel digterisk men ikke skarptbegrænset, og naaer Mennesket den ikke ved gradvist fremadskridende Overvejelse, men ved et pludseligt Syn, er fremdeles Aandens oprindelige Virksomhed ikke regelmæssig Udvikling, men pludselige Spring, saa mangler, som hos de semitiske Folkeslag, en Lære om Tingenes sidste Grunde; Religionen opfatter Gud kun som Konge, som overmægtig og ensom, Videnskaben kan ikke danne sig, da Aanden er altfor stiv og altfor ubøjelig til at kunne genfremstille Naturens fine Ordning; Poesien frembringer da kun en Række heftige og storladne Udbrud; Sproget kan ikke udtrykke rolig Tankegang og rolig Veltalenhed; men Mennesket indskrænkes til den lyriske Begejstring, den stormende Lidenskab. den fanatiske og indskrænkede Handlemaade.

Det er i dette Mellemrum mellem den særegne Forestilling og Almenforestillingen, at Spirerne findes til de største menneskelige Forskelligheder. Nogle Folkestammer, f. Eks. Grækere og Romere. gaar fra det Særegne til det Almene ad en Trinstige af regelmæssigt ordnede Forestillinger, andre, f. Eks. de germanske. tilbagelægger samme Vej i uensartede Spring og først efter lang og uvis Famlen; nogle Folk, som Romerne og Eng-

lænderne, stanser midtvejs paa Trinstigen, andre, som Inderne og Tyskerne, naaer lige indtil de sidste Trin.

Betragter man, efter at have set Overgangen fra Billedet til Tanken, nu Overgangen fra Billedet til Beslutningen, vil man der finde elementære Forskelle af samme Vigtighed, som de nysnævnte, eftersom Indtrykket er livligt, som i de sydlige Himmelstrøg, eller mat, som i de nordlige, eftersom det straks fører til Handling, som hos Barbarerne, eller først langsomt, som hos de civiliserede Folk, eftersom det er i Stand eller ikke i Stand til at blive heftigere, og eftersom det er ulige stærkt til forskellige Tider, eller vedvarer med uafbrudt Udholdenhed. Det hele System af menneskelige Lidenskaber, al Sandsynligheden for Fred og offenlig Sikkerhed, alle Kilder til Arbejde og Handling ligger her. Saaledes forholder det sig med de oprindelige Forskelligheder; deres Følger omfatter en hel Civilisation, og man kan derfor sammenligne dem med de algebraiske Formler, der i deres snevre Indelukke forud indeholder den Kurve, hvis Lov de udtrykker.

Ikke at denne Lov altid fuldbyrdes indtil det Sidste; undertiden indtræffer Forstyrrelser (Perturbationer); men sker dette, da er det ikke, fordi Loven ikke er Lov, men fordi den ikke har virket ene. Nye Elementer har blandet sig med de gamle Elementer; store, fremmede Kræfter har stillet sig imod de oprindelige Kræfter: Racen har udvandret; Folket er blevet erobret; Stammen har nedsat sig blandt undertvungne Stammer. Men altid træffer man som første Drivfjeder et eller andet meget almindeligt Aandsanlæg, enten medfødt og Racen naturligt iboende, eller erhvervet og frembragt ved en eller anden Omstændighed, der har virket paa Racen.

Saaledes kommer Taine da til at opstille sin meget omtalte og drøftede Lære om de tre Hovedkræfter, der i Fællesskab frembringer hin elementære aandelige Tilstand. De er: *Racen, Omgivelserne* og *Øjeblikket.*

Ved *Racen* forstaas de hos de forskellige Folkeætter forskellige medfødte og nedarvede Anlæg. De udgør en ejendommelig Kraft, en saa ejendommelig, at man endnu den Dag idag efter tre Aartusinders Forløb kan skelne den hos alle den gamle ariske Folkestammes Efterkommere, ligemeget under hvilke klimatiske Forhold de lever, paa hvilket Civilisationstrin de staar, og hvilke Omvæltninger de har undergaaet. Denne Grundegenskabernes

Haardnakkethed kan ikke undre, naar man betænker, at hvor ringe vor Kundskab end er om Arternes Oprindelse, saa véd vi dog, at disse Egenskaber paa det første historiske Tidspunkt, paa hvilket vi træffer dem, er et uhyre Antal af forhistoriske Aarhundreders Værk. Ethvert levende Væsen maa jo nemlig, for at kunne leve, tilpasse sig efter sine Omgivelser. Forskellig Luft, Ernæring og Varmestand fremkalder forskellige Fornødenheder, Handlinger, Vaner og Tilbøjeligheder. Da Mennesket er nødsaget til at bringe sig i Ligevægt med Livsforhold og Omstændigheder, antager det et til disse svarende Temperament, og faar en til dem svarende Karakter, der da overleveres ved Arv fra Slægt til Slægt, saa at denne Karakter, der i sammentrængt Form indeslutter alle Folkets foregaaende Indtryk og Handlinger, kan betegnes som en uhyre Størrelse eller Vægt, der alene kunde hæves, hvis det var muligt i den anden Vægtskaal at lægge et endnu større Antal af Indtryk og Bedrifter.

Ved *Omgivelserne* forstaas de forskelligartede Omstændigheder, der forstyrrer eller udvikler Naturanlæggene, som er udsatte for deres Indflydelse, eftersom Intet er afsondret fra det Øvrige. Disse Omstændigheder er først og fremmest *Vejrforholdene*, der f. Eks. synes at være Skyld i den store Forskellighed, vi finder mellem de romanske og germanske Folkeslag, dernæst *de politiske Forhold*, der synes at have iværksat og udarbejdet Oldtidens og Renæssancens to italienske Civilisationer, endelig *Samfundsforholdene*, der f. Eks. for seks og tyve Aarhundreder siden affødte Buddhaismen og for nitten Aarhundreder siden Kristendommen. Den ariske Erobrings og Organisations sidste Følger havde frembragt et utaaleligt Tryk, hidført en almindelig udbredt Fortvivlelse, udviklet Betingelserne for en Religion: Drømmeliv og Grublen over Tingenes sidste Grunde — og Mennesket undfangede da Idealet af Selvfornegtelse, Kærlighed, Ydmyghed og Broderskab mellem Menneskene, i Indien under Forestillingen om det almindelige Intet, i Vestasien under Forestillingen om Guds Faderkærlighed. Disse er de vigtigste blandt de paa det oprindelige Menneske indvirkende Aarsager, som man har iagttaget. De er for Folkene det Samme som Opdragelse, Livsstilling, Livsforhold og Opholdssted er for det enkelte Menneske.

Ved hvad Taine kalder *Øjeblikket*, forstaar han endelig en, som han mener, tredje Orden af Aarsager. Foruden den Kraft, som virker indenfra, og den, som virker udenfra, maa man efter

hans Opfattelse endnu mærke det Værk, disse Kræfter allerede har frembragt, og som selv bidrager til at frembringe det, som følger: Foruden det stadige Tryk og de givne Omgivelser er der endnu den opnaaede *Hastighed.* Nationalkarakteren og de omgivende Omstændigheder virker jo ikke paa en ubeskrevet Tavle, men paa en saadan, der allerede har modtaget Indtryk. Tager man, siger han, f. Eks. den franske Tragedie under Corneille og under Voltaire, det italienske Maleri paa Leonardo's og paa Guido's Tid, da vil man se, at skønt Nationalkarakteren er den samme i begge de to Udviklings-Øjeblikke, og skøndt Kunstformen er den samme i begge Tilfælde, er der imellem dem den Forskel, at den sidste af de to Kunstnere opfatter Naturen ved Hjælp af den første. Det er da med et Folk som med en Plante. Under samme Varmeforhold og paa samme Jordbund frembringer samme Safter vekselvis Knopper, Blomster, Frugter og Sæd. — Man vil imidlertid ved Overvejelse finde, at Taine har Uret i at opstille Øjeblikket som en særegen Aarsag. Denne Aarsag er jo ene og alene de to foregaaendes Produkt; den er ikke og kan umuligt være en særegen Kraft.*)

Det er ogsaa uden denne Aarsag muligt ud fra Taines Lære at forklare saavel de store Blomstringstider som de lange Afmagtsperioder. De første opstaar, naar Racens og Omgivelsernes Virkninger forener sig med hinanden, de sidste, naar de tilintetgør og ophæver hinanden. En saadan Forening, siger Taine, fandt f. Eks. Sted, da den franske selskabelige Karakter i det 17de Aarhundrede traf sammen med Selskabslivets og Samtalekunstens Tidsalder, eller da i det 19de Aarhundrede den bøjelige og dybe tyske Aand traf sammen med den sammenfattende Tænknings og den verdensborgerlige Literaturforsknings Tidsafsnit. En saadan Uoverensstemmelse saas, da i det 17de Aarhundrede den stive og alvorlige engelske Nationalaand ubehændigt forsøgte at tilegne sig den franske Dannelse, eller da i det 16de Aarhundrede den klare og prosaiske franske Aand frugtesløst stræbte at frembringe en levende Poesi.

Paa hvilken Maade virker nu en oprindelig Aarsag, hvor-

---

*) Det maa imidlertid indrømmes, at «Øjeblikket» faar en særegen Betydning, naar Talen er om det Tidspunkt, paa hvilket en Folkestamme overhovedet indtræder i Civilisationen.

ledes fordeler dens Virkninger sig? Det ses uden Vanskelighed, naar man betænker, at i alle Aandens forskellige Virkekrese er der noget Fælles. Kunsten er overalt en Slags sanseliggjort Filosofi, Religionen en Art Digt, der antages for sandt, Filosofien en Art Kunst og Religion, der er tørret ind til rene Ideer. Disse tre Grupper har da et Fælleselement i Opfattelsen af Verden og dens Grund, og hvis nu dette for dem alle fælles Element bliver særegent bestemt ud fra Racen eller Omgivelserne, saa gaar dette Særpræg nødvendigvis over i alle de Grupper, i hvilke hint Element træder ind. Det er Fælleselementet, fra hvilket alle de af Taine paaviste Love (om den gensidige Afhængighed osv.) udledes, og ud fra det nu naaede Standpunkt er det, at Muligheden viser sig til at finde de almindelige Love ikke blot for denne eller hin Literatur og Religion, men Loven for Literaturernes og Religionernes hele Gruppe.

Dersom man f. Eks. vil indrømme, at en Religion er et Digt om det Oversanselige, paa hvilket der tros; dersom man fremdeles iagttager, at der gives visse Tidspunkter, visse Racer og visse Omgivelser, der ualmindelig kraftigt udvikler *Tilbøjeligheden til at tro, den digteriske Evne og Evnen til filosofisk Grubleri;* dersom man lægger Mærke til, at Buddhaismen og Kristendommen er opstaaede under Omstændigheder, der ligner dem, der fremkaldte det religiøse Sværmeri i Cevennerne; dersom man endelig erkender, at de oprindelige Religioner opstod paa den menneskelige Indbildningskrafts rigeste Blomstringstid, da Barnligheden var skønnest, Lettroenheden størst, og den menneskelige Fornuft lige begyndt at vaagne, og dersom man f. Eks. iagttager, at Muhamedanismen opstod samtidigt med den digteriske Prosas Oprindelse hos et Folk, der ingen Videnskab besad, paa et Tidspunkt, da en pludselig Aandsudvikling fandt Sted — saa vil man kunne slutte, at en Religion opstaar, forfalder, omdannes og reformeres, alt eftersom Omstændighederne med mere eller mindre Kraft, forener de tre Naturtilbøjeligheder, der frembringer den.

Enhver Gruppe har da til umiddelbar Aarsag en Tilbøjelighed eller en Samvirken af Tilbøjeligheder, opstaar, naar denne Aarsag er given, og bortfalder, naar den forsvinder. Den er forbundet med sin Aarsag som Duggen med Luftens Afkøling, som Udvidelsen med Varmen. Der gives nødvendigt sammenkoblede Par i den aandelige Verden som i Stoffernes Verden.

Saasnart vi kender de tilstrækkelige og nødvendige Betingelser for en af de store aandelige Aabenbaringer, det være sig Religion, Literatur, Musik, Kunst eller hvilkensomhelst anden, saa har vor Aand Rækkevidde saavel over Fremtid som over Fortid. Der gives en Aandstilstand, der svarer til Kunsten i Almindelighed, og en for hver Kunstart; ti hver enkelt af disse har sin særskilte Spire i Menneskeaanden, sin særegne Lov, og det var i Kraft af denne Lov, at Holland i det 17de Aarhundrede frembragte en Malerkunst, England i det 16de Aarhundrede en Digtekunst, uden at nogen anden af Kunstens Grene samtidigt bar Blomst i samme Land. Betingelserne fandtes for denne ene Kunstart, ikke for de andre.

Det er da nu muligt at opstille Historiens almindelige Grundspørgsmaal. Det er dette: Givet en Literatur, en Filosofi, et Samfund, en Kunst eller en vis bestemt enkelt Kunstart, hvilken er da den aandelige Tilstand, der frembringer den? og hvilke er atter de paa Naturanlæggene og Omgivelserne beroende Betingelser, som er mest egnede til at frembringe denne aandelige Tilstand? Som der paa Bunden af Astronomien ligger et mekanisk, og paa Bunden af Fysiologien et kemisk Grundspørgsmaal, saaledes er Historien i Grunden et sjæleforskende Grundspørgsmaal, nærmere et saadant, der henhører under den psykologiske Mekanik.

At Historien saaledes inderst inde er Sjæleforskning, det har man været længe om at forstaa; først den nyere Tids opløsende og kritiske Undersøgelser har stillet dette i sit fulde Lys og vist, at naar et historisk Aktstykke er rigt og man forstaar at fortolke det, kan man i det finde et Menneskes, ofte et Aarhundredes, ja undertiden en hel Folkestammes Sjæleliv. I denne Henseende er et ypperligt Digt, en god Roman, en stor Mands Bekendelser lærerigere end Statsbreve og politiske Traktater. Herpaa beror efter Taines Opfattelse Skønliteraturens Betydning. Ligesom han i sin Æstetik paaviste, at Poesien kun var skøn, naar den var historisk lærerig, saaledes viser han her, at den er lærerig, fordi den er skøn, og at dens Nytte vokser med dens Fuldkommenhed. Literaturens Formaal er det at optegne og opbevare Følelser, og jo flere betydningsfulde Følelser en Bog op bevarer, des højere er dens historiske Rang. Den ligner da de ypperlige Redskaber, ved Hjælp af hvilke Fysikerne udsondrer og maaler de fineste indre Forandringer i et Legeme. Det er

da især gennem Literaturstudiet, at man kan naa til Kundskaben om de sjælelige Love, af hvilke Historien afhænger, og det er for at paavise og fremstille disse, at Taine er bleven Literaturhistoriker.

SJETTE KAPITEL

Aarsagsbegrebet

I

Hele den store angribende Bevægelse imod den spiritualistiske Filosofi, som er ejendommelig for den franske Tænkning i det 19. Aarhundredes anden Halvdel, kan dateres fra Taines Skrift om det samme Aarhundredes franske Filosofer. Det er indrømmet af Modstanderne og kan saaledes betragtes som uomtvisteligt. I hvad Godt og hvad Nyt, den nye Bevægelse da overhovedet har bragt, kan han hævde sin Del; han har været med at indlede den storartede Æresoprejsning for det 18. Aarhundrede, som i dette Øjeblik foregaar Europa over. Men han har gjort mere. Han har forsøgt et dristigt Foretagende. Han har bestræbt sig for at forene, hvad Sandt og Gyldigt der ligger i det 18. Aarhundredes sensualistiske Filosofi, med hvad Stort og Blivende, den tyske Panteisme i det 19. Aarhundrede har frembragt; han har overensstemmende med den Mæglerrolle, han overhovedet tildeler Frankrig i Europa, forsøgt at klare, sigte og tilgængeliggøre den moderne engelske Erfaringsfilosofis og den moderne tyske Spekulations indvundne Resultater. Det er unegteligt en dristig Paastand at ville forsone Condillac med Hegel, og jeg vil ikke sige, at Opgaven er lykkedes Taine, men han har grebet begge den filosofiske Forsknings Yderled, og han har med stor aandelig Kraft forsøgt at tvinge dem sammen.

Som sagt, Taine begyndte som en Oprører. Den spiritualistiske Lære, der i sin Tid havde taget sit Udgangspunkt i en Gendrivelse af Sensualismen, senere havde staaet under Schellings

Indflydelse og gjort fælles Sag med den i Frankrig saa frygtede Panteisme, havde, efterhaanden som den fra oppositionel Filosofi blev Statsfilosofi, forandret Grundsætninger, Holdning og Optræden. Da Cousin var bleven Minister, da hans Lære blev foredraget ved Sorbonnen og ved Collège de France, da den blev indført i Skolerne som den eneste dèr tilladte filosofiske Lære, kort sagt, da den fri Forskning havde forvandlet sig til en beskyttet filosofisk Katekismus, som understøttedes og endnu den Dag idag ganske som Statskirken understøttes af Regeringen, blev den en Magt, der, beslægtet med Religionen, ganske som Religionen bemægtigede sig de unge Sjæle, medens de er mest modtagelige for Indtryk, og holdt enhver Anderledestænkende borte fra de offenlige Lærestole. Allerede ved sin rent udvortes Myndighed havde den længe skræmmet de faa oppositionelle Aander fra en Kamp mod de højtbegavede Mænd, der forsvarede dens Lærdomme. En taus Uvilje havde imidlertid ligefuldt udbredt sig imod den i dens Egenskab af Regeringsfilosofi. En aabenbar Ringeagt ytredes imod den af Naturvidenskabernes Dyrkere, der betragtede den som blot Veltalenhedsfilosofi. Da var det, at Taine rettede det første Angreb paa den, som senere er blevet efterfulgt af *saa* mange andre, at Spiritualismen trods Bevarelsen af dens officielle Stilling kan siges nu at være rystet i sin Grund og ingen Fremtid mer at have for sig.

Nerven i Taines Angreb paa Skolen i det Hele er den, at han beskylder den for ikke at søge Sandheden i og for sig selv uden Bihensyn, men at have ledet Undersøgelsen i det forudfattede Øjemed at styrke den sædelige Vedtægt og de bestaaende Samfundsforhold. Spiritualisterne har forsvaret deres Lære, siger han, ikke som en sand Forklaring af Tilværelsen, men som den gode Sag. De har søgt Forbundsfæller i den politiske Liberalisme, i den franske Nationalforfængelighed, i Familiefædrenes Frygt for at man skulde bibringe deres Sønner Oprørstanker, ja i Teologien. De har ikke opfordret Aanderne til at forske og arbejde, men til at kæmpe for den sædelige Friheds, Nationalfilosofiens og Religiøsitetens Sag. De er ikke optraadte som Videnskabsmænd; de har foranstaltet et Korstog og rejst et Banner.

«Skyd Hjertet op i Livet!», det er den hele Filosofi, har Cousin etsteds sagt; men man kan ikke negte, at saaledes opfattet ophører Filosofien fuldstændigt at være Videnskab. Og vil man have et Bevis paa Sandheden af Taines Beskyldninger, kan

man finde det i følgende Stykke, der *efter* disses Fremkomst er forfattet af Caro, Professor ved Sorbonnen:

«Hvis vi har en *National*filosofi, saa er det Spiritualismen. Alene denne Aandens, Idealets og Guds Filosofi har kunnet trives i *Descartes's* Fødeland. Der synes at være en forudbestemt Harmoni mellem Spiritualismen og Nationens Aand. De andre Lærdomme, Sensualismen f. Eks., er gaaede igennem det franske Aandsliv som en ond Drøm, og har disse *slette* Filosofiers Triumf end været en *Skandale*, saa maa vi tilføje, at Skandalen har været kortvarig. Spiritualismen godtgør, at Aanden er uberørt af Legemets Natur, hvori den lever som en usynlig og hellig Gæst, at den har sin egen Tilværelse, sine særegne Love, sin særskilte Bestemmelse. Spiritualismen udstrækker sit Blik ud over Tiden; *ved sine Forudfølelser bemægtiger den sig Evigheden.* Den grunder sin Moral ikke alene paa den strenge Retfærdighed, men paa *den kristelige Kærligheds i Sandhed guddommelige Lov.* Man maa da indrømme, at der i denne Filosofi *ikke er Noget, som kan forurolige selv dem, der er mest tilbøjelige til Skrupler, Intet, som kan forstyrre Sjælenes Fred.* Paa hvilken oprigtig Tro kan denne Aandens Filosofi vel kaste blot den mest forbigaaende Skygge af Tvivl?»

Enhver, der føler, hvad Videnskab er, vil indrømme, at det er en sand og varig Fortjeneste først at have rettet dræbende Stød imod en Lære, der fører et saadant Sprog.

Man ser, hvorledes den mangler ethvert i streng Forstand filosofisk Begreb, hvorledes den ubetinget og vilkaarligt sondrer Sjælen fra Legemet, hvorledes den sammenblander Tænkning og aabenbaret Religion, hvor langt den er fra at have naaet den nye Filosofis Grundtanke, at det Guddommelige er Tingene iboende.

Den inderste Kærne i Taines Lære er Hævdelsen af Læren om denne Iboen. Hans Ivren mod Forestillingen om den oversanselige Aarsag vil maaske ses at føre ham for vidt; men man kan ikke uden Uretfærdighed overse, at en filosofisk Aand, der ofte fuldkomment fattes hans Modstandere, besjæler disse hans Undersøgelser.

Man véd, at den store engelske Tænker Stuart Mill i dette Aarhundrede uventet har genoptaget Hume's og Condillac's Angreb paa Aarsagstanken, idet han som Hævder af den radikale Erfaringsfilosofi udleder alle vore Ideer af Erfaringen. Naar Mill

siger, at Jernets Berøring med den fugtige Luft frembringer Rust, eller at Varmen udvider Legemerne, sysselsætter han sig ikke med den indre Kraft eller den avlende Evne, som Filosoferne af den modsatte Skole efter hans Mening uberettiget indskyder mellem Frembringeren og det Frembragte. Det eneste Begreb, siger han, som Slutningsmaaden fra det Enkelte til det Almene i denne Henseende trænger til, er givet ved Erfaringen. Vi lærer af Erfaringen, at der i Naturen er en uforanderlig Følgeorden, og at enhver Kendsgerning altid foregaas af en anden Kendsgerning. Hvad vi kalder Aarsag, er det uforanderligt Forudgaaende, hvad vi kalder Virkning, er det uforanderligt Følgende. Vi indskyder intet Andet under disse to Ord. Vi vil simpelthen sige, at til alle Tider og paa alle Steder vil paa Jernets Berøring med fugtig Luft følge Opstaaen af Rust, og paa et Legemes Paavirkning af Varme følge en Udvidelse af dette Legem.

Hvad er altsaa den virksomme Aarsag? Det er Rækkefølgen af de Betingelser, eller Indbegrebet af de forudgaaende Omstændigheder, uden hvilke Virkningen ikke vilde være indtraadt. *Den Adskillelse, man gør mellem Aarsagen til en Foreteelse og dennes Betingelser, mangler enhver Grund.* Forskellen er en blot Ordforskel. Aarsagen er Summen af de forenede negative og positive Betingelser, det samlede Hele af de Omstændigheder og Sammentræf, som, engang givne, uforanderligt ledsages af Virkningen. Begrebet Nødvendighed, hvoraf man gør saa meget Væsen, finder her sin Forklaring. Nødvendigt er det, som vil indtræde, hvad vi end antager med Hensyn til alle andre Ting. Andet mener man ikke, naar man siger, at Begrebet Aarsag indbefatter Begrebet Nødvendighed. Nødvendigheden er tilstede, naar det Forudgaaende er tilstrækkeligt og fuldstændigt, naar det indeholder alle de søgte Betingelser, og ingen ny Betingelse udkræves til at fremkalde Virkningen. Det, at Noget ubetinget vil følge: det er hele Begrebet om Aarsag og Virkning. Filosoferne fejler, siger Stuart Mill, naar de tror i vor Vilje at opdage en anden Aarsagstype og erklærer, at de her ser den virkende Kraft i Bevægelse og Virksomhed. Vi ser intet Saadant. Vi ser ikke en Kendsgerning avle en anden, men en Kendsgerning ledsage en anden. Vor Vilje frembringer vore legemlige Handlinger, som Kulden frembringer Isen, eller en Gnist Sprængningen af Krudtet i en Kanon. Her, som ellers, har vi en forudgaaende Omstændighed, Beslutningen eller Aandstilstanden, og her, som ellers,

en Følge, Bestræbelsen eller den udvortes Sansning. Erfaringen sammenknytter dem og i Kraft af den forudser vi, at Bestræbelse vil følge Beslutning, som Sprængningen følger Berøringen med Gnisten. Vi lader da de psykologiske Indbildninger ligge, og vil simpelthen under Navnene Aarsag og Virkning søge de Foreteelser, der uden nogen Undtagelse danner Par.

Til at opdage disse ufravigeligt sammenkoblede Par angiver Mill fire forskellige Fremgangsmaader, der stemmer overens i at anvende Udsondring som Hovedmiddel. Har man to Grupper, den ene bestaaende af Forudsætninger, den anden af Følger, og enhver af dem indeholder et vist Antal Elementer, saa er Spørgsmaalet: Til hvilken Forudsætning hører enhver af Følgerne? Hører den første Følge til første, anden eller tredje Forudsætning? osv. For at besvare Spørgsmaalet og gøre Opdagelsen, maa man udsondre, det vil sige, udelukke de Forudsætninger, der ikke er bundne til den Følge, man betragter. Men da man ikke virkeligt kan udelukke dem, og da i Naturen Parret altid er omgivet af uvedkommende Omstændigheder, samler man forskellige Tilfælde, som ved deres Forskellighed muliggør Bortskæringen af hver enkelt Omstændighed og Betragtningen af det nøgne Par. Det gælder da kun om at danne eller rettere at finde Par; man finder dem ved at afsondre dem; man afsondrer dem kun ved Sammenligning; og man har her, som overalt, i Erfaringen Erfaringens eneste Dommer og Prøvesten.

Man tror ikke, siger Mill, en Rejsende, som fortæller, at han har set Mennesker, hvis Hoveder sidder under Skuldrene, men man tror derimod nok en Rejsende, som fortæller, at han har set sorte Svaner. Og dog har man maaske kun set hvide Svaner, ligesom kun Mennesker, der bærer Hovedet øverst. Hvorfor forekommer den anden Sætning da mere trolig end den første? Prøver man den ikke her paa anden Maade end ved Erfaringen? Nej, men man véd, at Dyrenes Farve er mindre bestandig end deres Legemsdeles almindelige Bygning, og hvoraf véd man det? Af Erfaring.

Heraf følger da ogsaa, at Erfaringen selv begrænser den Bane, som den aabner os. Al Forklaring er kun en Tilbageføring, hvorved vi bringes et Skridt nærmere til Besvarelsen af det Spørgsmaal, hvilket det mindste Antal Antagelser er, ud fra hvilket den bestaaende Naturorden kan afledes. Forklaringen gør os da ikke denne Naturorden mere begribelig i dens Væsen.

Vi naaer ikke til Svaret paa noget Hvorfor. At forklare en Naturlov betyder ikke Andet og kan ikke betyde Andet end at eftervise andre almindeligere Love og disses faktiske Forbindelser saaledes, at naar disse antages, følger de særskilte Love uden nogen ny Forudsætning.

For det Første kan Naturens sidste Love ikke for os være mindre talrige end de forskellige Arter af vore Sansninger. Vi kan vel føre en Bevægelse tilbage til en anden Bevægelse, men da f. Ex. Farve ikke er en Grad af Lugt, Varme eller deslige, men er væsenlig forskellig fra alle andre Naturforeteelser, saa vi altsaa ikke kan føre Sansningen af Farve tilbage til Sansningen af Varme, Lyd o. s. v., ikke heller kan tilbageføre nogen af disse Sansninger til en blot Bevægelse, saa maa der gives visse sidste Love for Farverne. Vel kan man muligvis paavise, at en anden (mekanisk eller kemisk) Foreteelse bestandig gaar forud for enhver Farveforekomst; men derved er ikke forklaret, hvorfor en mekanisk eller kemisk Virksomhed frembringer en Fornemmelse af Farve. Hvor mange skjulte Led vi end opdager i den Kæde af Aarsager, som ender i et Farvesyn, maa den sidste Lov altid blive en Farvens Lov, ja, dette gælder endog om enhver af de ikke i Grad, men i Beskaffenhed forskellige Farver. Erfaringen kan ikke undertrykke de Forskelligheder, som begrunder den. Vi forstaar Millioner af Kendsgerninger ved Hjælp af hundrede Kendsgerninger, som vi ikke forstaar.

For det andet er det os umuligt at sige, at hin Flerhed af Naturlove kun tilsyneladende, kun i Forhold til vor Aand, ikke lader sig føre tilbage til en Enhed. Vi kan ikke sige, at disse mange Størrelser, hvorved vi bliver staaende, paany maa have Aarsager ligesom de afledede Kendsgerninger, hvis Aarsager de er. Vi kan ikke afgøre, at enhver Begivenhed paa ethvert Punkt i Tid og Rum sker efter Love, og at den lille os bekendte Verden er den hele Verdensorden i det Smaa. Thi den Lov, der tildeler enhver Begivenhed sin Aarsag, har ingen anden Grund end vor Erfaring og ingen Rækkevidde ud over vor Erfaring. «Jeg er overbevist om, siger Mill, at dersom en Mand, som er vant til at udskelne og undersøge, øvede sine Evner oprigtigt i den Retning, og særlig udviklede sin Indbildningskraft, vilde han ikke finde nogen Vanskelighed ved den Forestilling, at paa visse Steder, f. Eks. i en af de Stjernehimle, i hvilke Astronomien nu

inddeler Verdensaltet, kunde Begivenhederne følge hinanden efter ren Tilfældighed uden nogen fast Lov; der er heller Intet, hverken i vor Erfaring eller i vor Sindsbygning, der giver os tilstrækkelig Grund til den Tro, at dette ingensteds finder Sted. Praktisk kan vi vel forlade os paa en saa vel begrundet Lov som Aarsagsloven; men for de fjernere Stjerne-Egne, hvor Foreteelserne kan være helt forskellige fra dem, vi kender, vilde det være Dumdristighed at hævde Herredømmet af de Særlove, som gennemgaaende stadfæster sig paa vor Planet.»

Hvad angaar det første af de nævnte Punkter, at Mill, da han ikke drister sig til noget Begreb om en Grundaarsag, kommer til at ende i en Flerhed af Aarsager, da ligger der en Modsigelse for Tanken i at skulle fastholde en blivende, det vil sige en oprindelig Flerhed; ti en oprindelig Flerhed er Et med en Flerhed af Ubetingede. Hvad det andet Punkt angaar, da fører klarligt den Tankegang, at visse Dele af Universet muligt kunde regeres af Tilfældet alene uden nogen Aarsagslov, til en gennemgribende Opløsning af al fornuftig Verdensanskuelse, og til Betragtning af Verden som en blot Dynge af Kendsgerninger eller som en uhyre Sum af væsensforskellige Atomer.

Det er for at raade Bod paa disse Vanskeligheder, at Taine med Bibeholdelse af den Anskuelse, at Aarsagsideen ikke er en Fornuftaabenbaring, har forsøgt at berigtige Grundtanken hos Mill.

II

Taine mener, at der er en anden Evne end baade Erfaringen og Fornuften, som formaar at opdage Aarsagerne. Han hævder, at en Virksomhed, som ligger midt imellem Klarsynet og Iagttagelsen, paa en Gang er i Stand til at naa de første Grunde, saaledes som man paastaar det om Klarsynet, og i Stand til at bevise Sandheden af, hvad den opdager, som man paastaar det om Iagttagelsen. Denne Evne er *Abstraktionen* i den særegne Forstand, hvori Taine tager dette Ord.

I en vis Forstand gaar Taine endnu videre end Mill. Han nøjes ikke med Hævdelsen af, at Mennesket ikke kender Substanserne, ikke kender hverken Legemer eller Aander, og kun iagttager sine egne forbigaaende Tilstande, ved Hjælp af hvilke det be-

tegner de ydre Tilstande, Stillinger, Bevægelser og Forandringer. Han siger rent ud: der gives hverken Aander eller Legemer, der gives kun Grupper af nærværende eller mulige Bevægelser og af nærværende eller mulige Tanker. Der gives for ham ingen Substanser, men kun sammenhængende Kendsgerninger. Han betragter Substansideen som en sjælelig Indbildning, og ser i Substansen, Kraften og alle de øvrige metafysiske Væsener kun en Rest af de skolastiske Væsenheder. Han ser i Verden ikke Andet end Kendsgerninger og Love, det vil sige, Begivenheder og deres Forhold, og han mener som Mill, at al Kundskab fra først af beror paa Forbindelse eller Sammenlægning af Kendsgerninger.

Han forstaar dette nærmere, som Condillac forstod det, idet han sætter Videnskabens Begyndelsesopgave i en Foretagen af to Skridt. Det første bestaar i at føre Ordene tilbage til Kendsgerninger, i at erstatte Ordet ved Sagen gennem en nøjagtig Redegørelse for dets Betydning, hvilken iværksættes ved opmærksom Agten paa de Omstændigheder og Tilfælde, der bringer En Ordet paa Læben. Dette Skridt er, hvad han kalder, den *nøjagtige* Oversættelse af Ordet, uden hvilken Undersøgelsen straks fra først af kommer paa uret Vej. Det andet Skridt bestaar i den *fuldstændige* Oversættelse af Ordet, det vil sige, i ved Hjælp af opløsende Undersøgelse at erstatte den enkelte simple Kendsgerning, Ordet betegner, med den Mangfoldighed af Kendsgerninger, som denne indbefatter. Den nøjagtige Oversættelse fører de dunkle, taagede, virkelighedsfjerne Ord, hvis Mening er sammensat eller tvivlsom, tilbage til de Kendsgerninger, de Dele af Kendsgerninger, de Forhold mellem Kendsgerninger, som de betegner, og anbringer i dette Øjemed Ordet i de særegne, ejendommelige og bestemte Tilfælde, i hvilke det kan opstaa. Saaledes genføder man Ordet, og naar man gentager denne Operation flere Gange, i forskellige eller hinanden lignende Eksempler, opnaar man tilsidst at udsondre den Omstændighed, til hvilken Ordet svarer. Den fuldstændige Oversættelse af det Givne føjer til Kundskaben om enhver af de bekendte Kendsgerninger endnu Kundskaben om de ubekendte Kendsgerninger, der omgiver den, og for at naa dette Maal tillemper den enten den iagttagne Genstand eller det Redskab, hvormed der iagttages, anvender f. Eks. middelbar Iagttagelse istedenfor umiddelbar, hvad enten man nu benytter Sønderlemmelse af levende Dyr, kemiske For-

søg, Brug af Stjernekikkert, Termometer, Barometer, eller i Aandsvidenskaberne, i Kritiken f. Eks., stræber ved indre og ydre Iagttagelse, ved Livserfaring, ved Menneskekundskab, ved Evne til Sjælegranskning at forvandle sin Aand til en Art Kikkert eller Varmeviser, der bag hver Ytring og hver Form opdager og maaler den Følelse og den Sindsbevægelse, hvoraf den er fremgaaet. Det første Skridt er at stille Problemet i Ligning, det andet Skridt er at løse Ligningen ved Opdagelsen af de Ubekendte.

Det forstaar sig midlertid, at en filosofisk Aand som Taine ikke lader sig nøje med en opløsende Undersøgelse af Ordene og af de Ting, som Ordene udtrykker. Hvem vilde mene, udbryder han, at han kunde lære det levende Legeme at kende, ved Hjælp af et Vognmandslæs anatomiske Atlas eller ved Hjælp ef et nøjagtigt Katalog over de organiske Virksomheder! Legemet er jo ikke som Beskrivelsen en Sammendyngning af Dele. Og der maa jo i denne ordnede Mangfoldighed af Dele gives en ordnende Aarsag. «Vilde det vel være tilstrækkeligt til at danne en Hær, om man udfyldte de tomme Rammer med Soldater og i det Uendelige forøgede disse Soldaters Antal? Maatte man ikke give Hæren Officerer og en General? Behøvede man derfor som saa mange Tænkere at begive sig til det Usynliges hemmelighedsfulde Egne? Kan Generalen umuligt være Menneske som de øvrige Mennesker, lig de Andre, og dog Herre over de Andre? Gives der nogen Erfaring, som modbeviser, at Aarsagen til en Kendsgerning er en Kendsgerning?»

Nej, udbryder Taine, naar Kendsgerningerne gennem den opløsende Undersøgelse er mangfoldiggjorte, da begynder en ny Operation, den frugtbareste af alle, den, som bestaar i at opløse disse sammensatte Kendsgerninger i simple Elementer. En herlig Evne, siger han, aabenbarer sig da, som er Kilde til Sproget, Fortolker af Naturen, Moder til Religioner og Filosofier, den eneste, som efter den Grad, i hvilken den er tilstede, virkelig skiller Mennesket fra Dyret og de store Mennesker fra de ubetydelige, Abstraktionen nemlig, som er Evnen til at udskille Kendsgerningernes Elementer og betragte dem særskilt.

Vi saa i Læren om den herskende Evne, hvorledes den gaar tilværks. Istedenfor at føje Erfaring til Erfaring lægger Aanden, idet den udskiller, en Del af sin Erfaring til Side, og istedenfor at gaa frem eller gaa videre graver den paa Stedet.

Saaledes hævder da Taine, i Modsætning til Stuart Mill, at der er Domme, som skønt de ikke udtrykker Erfaringer, dog er lærerige; at der er Sætninger, som angaar Tingenes Væsen, og som er mere end Ordforklaringer; at der altsaa er en fra Erfaringen forskellig Aandsvirksomhed, som aabenbarer Videnskaben en Bane ud over Iagttagelsen og virker ved *Bortskæring* istedenfor ved *Sammenlægning.* For tilfulde at forstaa dette Udtryk hos Taine maa man søge til Udgangspunktet for denne hans Lære i hans Angreb paa Cousins og Spiritualismens Lærdomme om Fornuften. Men for ikke her at afbryde Fremstillingen vil vi fortsætte Fremstillingen af hans Tankegang. Vi saa i første Kapitel, hvorledes Taine (i Modsætning til Stuart Mill's Forkasten af Definitionen som blot Ordforklaring) i Kraft af den Betydning, han hævder Abstraktionen, viste Definitionens Værd som Angivelse af den Egenskab i Genstanden, hvoraf de andre afhænger, og som ikke selv udledes af nogen anden Egenskab. Paa samme Maade som han har fornyet Læren om Definitionen, viser han her sin Evne til at genføde Læren om Slutning, Bevis, Aksiom (ɔ: umiddelbart indlysende Grundsætning). Mill har paavist, at den formelle Logiks Slutning fra Alment til Særskilt (alle Mennesker er dødelige, Prins Albert er et Menneske, altsaa er Prins Albert dødelig) er en blot Selvgentagelse, som ikke beviser Andet end hvad der laa i Forudsætningen. Taine indvender: man beviser en Kendsgerning ved at vise dens Aarsag og Prins Alberts Dødelighed ved at angive Aarsagen, hvorfor han døde, hvilken er den, at det menneskelige Legeme som en ubestandig kemisk Sammensætning maa opløses efter nogen Tids Forløb, eller med andre Ord den, at Dødelighed hører til Egenskaben Menneske. Det er denne abstrakte Lov, som i Naturen hidfører Prinsens Død, og som opfattet af min Aand beviser mig Prinsens Død. Det er denne *abstrakte* Sætning, som er bevisende, men hverken den særegne Sætning eller den almindelige. Slutningen gaar her ikke fra det Særskilte til det Særskilte, som hos Mill, ikke heller fra det Almene til det Særskilte, som hos Logikerne i Almindelighed, men fra det Abstrakte til det Konkrete ɔ: fra Aarsag til Virkning.

Hvad nu Aksiomerne angaar, da er der dem, som udleder disse af en særskilt Evne: Fornuften. Der er andre, som Mill, der erklærer dem alle for Erfaringssætninger. Lad os f. Eks. tage Sætningen: To lige Linjer kan ikke indeslutte et Rum. Det

vides, mener Mill, af en ydre Erfaring, som Øjnene meddeler, eller af en indre, som Indbildningskraften giver. Men, siger Taine, det vides ogsaa af Sagens Definition. Lad os undersøge dens frembringende Elementer. Den almindelige Forklaring af den lige Linje, at den er den korteste Vej mellem to Punkter, rammer kun en afledet Egenskab hos den. Den er den Linje, som dannes af et Punkt, der stræber at nærme sig til et andet og alene til dette andet. Derfor er to Punkter nok til at bestemme en lige Linje. To Linjer, der har to Punkter tilfælles, maa altsaa falde sammen i hele deres Udstrækning, og dette er atter Et med, at de intet Rum kan indeslutte. Siger man kun, at to lige Linjer efter Erfaringens Vidnesbyrd ikke kan indeslutte noget Rum, da nøjes man med at bekræfte Sagen; i det andet Tilfælde udleder man den, og viser, at det Modsatte af Grundsætningen ikke blot er ufatteligt, men selvmodsigende. Det ses paa denne Maade, at Sætningen er en identisk Sætning; at dens Grundord *indeholder* den Egenskab, der tillægges det, saa Sætningen ikke forener to adskilte Led, der ikke vil gaa op i hinanden, men er en simpel Opløsning i Grundbestanddele. Alle Aksiomer er dette, siger Taine. Man behøver kun at opløse Begreberne Lighed, Aarsag, Substans, Tid, Rum i deres abstrakte Elementer for at fremstille Lighedens, Aarsagens osv. Aksiomer. Der gives kun én umiddelbart indlysende Grundsætning, *Identitetens*, (at *a* er lig *a*). De andre er blot Anvendelser eller Følger deraf. Aksiomerne forener ikke to Led, der ledsager hinanden, men to Led, hvoraf det ene *indeholder* det andet. Fulgte Leddene kun paa hinanden, da maatte vi sige som Mill, at de maaske ikke altid følger paa hinanden. Er det ene derimod indbefattet i det andet, da ligger deri Foreningens Nødvendighed. Der er i saa Fald ingen Plads imellem dem til nogen Omstændighed, som kunde skille dem ad; ti de er kun én Sag, set fra to Sider. Egenskabsordet er altid indeholdt i Grundordet og kan altid ved opløsende Undersøgelse uddrages deraf. Kant mente, at det i visse Tilfælde ikke forholdt sig saaledes. Hegel har bevist, at de tilsyneladende Undtagelser gaar ind under den almindelige Regel, og hvorledes skulde det kunne være anderledes, da Udsagnsordets eneste Mening er den, at Egenskaben indeholdes i Grundordet!

Lad os først se dette med Hensyn til Substans-Aksiomet: Enhver Egenskab forudsætter en Substans. Hvad er en Substans,

og hvad er en Egenskab? Stenen er haard, hvid, firkantet. Manden er styg, morsom, ondskabsfuld. Jeget er følelsesfuldt, lidenskabeligt, forstandigt. Stenen, Manden, Jeget er Substanser; Hvidhed, Haardhed, Ondskabsfuldhed, Forstand er Egenskaber. Overvejer man, saa vil man finde, at Egenskaberne er Dele, Synspunkter, Elementer, kort, Udsondringer af Substansen, og at Substansen er Enheden, det usynlige Hele, med ét Ord, den konkrete, sammensatte Sag, af hvilken Egenskaberne er udskilte. Genstanden, som endnu ikke er opløst og delt, er Substans; den samme Genstand er efter Opløsning og Deling Egenskaber; borttager man alle Genstandens Egenskaber eller Væremaader, alle de Synspunkter, fra hvilke den kan betragtes, bliver der Intet tilbage. Substansen er da ikke noget særskilt og fra Egenskaberne forskelligt Væsen. Kun ved et Sansebedrag betragter man den som en Art Sæde eller Fodstykke for Egenskaberne. Den er ikke en Samling af Egenskaberne, men deres oprindelige Helhed.

Hvad betyder altsaa Aksiomet? Det betyder: Ethvert Abstraktum, enhver Del, ethvert Brudstykke, enhver given Sag, der er uddraget af en mere sammensat Sag, forudsætter en mere sammensat Sag. Man ser, at Ordene «sammensat Sag» forekommer i Omsagnet som i Grundbegrebet, saaledes at Omsagnet kun udskiller, hvad der allerede ligger i Grundbegrebet. Vi iagttager f. Eks. ved Hjælp af vor Bevidsthed vekslende Fornemmelser og det blivende Hele, hvis udskilte Tilstande Fornemmelserne er. Disse Fornemmelser er da uddragne af noget mere sammensat: Jeget. Vi kalder dem da Egenskaber og kalder det mere Sammensatte Substansen. Ved Abstraktion adskiller vi to almindelige Ideer, Ideen om Egenskab og Ideen om Substans. Vi opløser Ideen om Egenskaben og finder i den, hvad vi nedlagde i den, nemlig Ideen om Substansen. Saaledes danner vi Aksiomet: enhver Egenskab forudsætter en Substans.

Vi har hertil kun brugt to Forstandsvirksomheder, Erfaringen og Abstraktionen. Erfaringen og Abstraktionen danner to Riger. Det ene er de sammensatte Kendsgerningers, det andet de simple Elementers Rige. Det første er Virkningernes, det andet Aarsagernes. Den hele uordenlige og urolige Verdensmasse af hinanden krydsende Begivenheder, hele det uophørlige, uendeligt mangfoldige Liv tilbageføres ved Abstraktionen til nogle Elementer og deres Forhold. Al vor Stræben bestaar i at gaa fra det første

Rige til det andet, fra det Sammensatte til det Simple, fra Kendsgerningerne til Lovene, fra Erfaringerne til Formlerne.

Grunden hertil er den: Den Kendsgerning, jeg iagttager med Sanserne eller med Bevidstheden, er kun et vilkaarligt Udsnit, som mine Sanser eller min Bevidsthed udskærer i Væsenets uendelige og sammenhængende Væv. Var Sanser og Bevidsthed anderledes beskafne, vilde de iagttage Andet og Mere. Det er deres tilfældige Bygning, som bestemmer Udsnittets Form og Art. De er som en Passer, der kunde være mere og mindre aaben, end den er. Den Kres, de beskriver, er ikke naturlig, men kunstig, og det paa dobbelt Maade. Naar jeg opfatter en Begivenhed, udskiller jeg den kunstigt af dens naturlige Omgivelser og sammensætter den kunstigt af Elementer, der ikke staar i naturlig Sammenhæng. Naar jeg ser en Sten falde, adskiller jeg Faldet fra de tidligere Omstændigheder, der i Virkeligheden er forenede med det, og forener Faldet, Formen, Bygningen, Farven, Lyden og endnu mange andre Omstændigheder, der i Virkeligheden ikke er forbundne.

En Kendsgerning er altsaa en virkelig Hob, paa samme Tid som et vilkaarligt Udsnit ɔ: den er en kunstig Gruppe, der adskiller det, som er forenet, og forener det, som er adskilt. En Kendsgerning er et vilkaarligt Lag af Love. Saalænge vi da blot betragter Naturen som Iagttagere, faar vi en foreløbig og skuffende Forestilling om den. Den tager sig da ud som et Tæppe, vi kun ser paa Vrangen. Vi maa derfor forsøge at vende Tæppet om. Vi gør dette, idet vi bestræber os for at udskille Love, det vil sige, *naturlige Grupper*, som i Virkeligheden er adskilte fra deres Omgivelser og som er sammensatte af virkeligt forenede Elementer. Saaledes opdager vi sammenkoblede Par, det vil sige: virkelige Sammensætninger og virkelige Forbindelser.

Naar da i hvert enkelt Tilfælde disse første Par er fundne, udfører vi paa dem den samme Operation, som vi udførte paa Kendsgerningerne. Ti skønt de er abstraktere end disse, er de dog endnu sammensatte. De kan opløses og forklares; de har en Aarsag, formedelst hvilken de er. Saaledes maa man vedblive, indtil man har fundet de fuldkomment simple Elementer, det vil sige dem, hvis Opløsning vilde indeholde en Modsigelse.

Hvad enten vi kan finde dem eller ej, saa maa de være til; Aarsagernes Aksiom vilde være fornegtet, om de fattedes. Der gives da uopløselige Elementer, fra hvilke de mest almene Love,

de særskilte Love og Kendsgerningerne stammer i nedadstigende Linje. Der gives en indre og bevægende Kraft, som fremkalder enhver Begivenhed, former enhver Sammensætning og frembringer alt det Givne. Dette betyder paa den ene Side, at der er en Aarsag til Alting, at enhver Kendsgerning har sin Lov og at enhver Frembringelse bestaar af virksomme Bestanddele, saa enhver Egenskab og enhver Eksistens maa føres tilbage til et eller andet højere og foregaaende Led. Og det betyder paa den anden Side, at Frembringelsen er lig dens virksomme Bestanddele, saa begge to er samme Sag, set under to Synspunkter. Aarsagen er ikke forskellig fra Virkningen; de frembringende Magter er kun de elementære Egenskaber; den virksomme Kraft, under hvis Billede vi forestiller os Naturen, er altsaa blot den logiske Nødvendighed, der omsætter det Sammensatte og det Simple, Kendsgerningen og Loven i hinanden.

«Paa denne Maade, siger Taine, kan vi fastsætte Videnskabens Maal, og saaledes staar vi ved den mægtige Formel, der opretholder Væsenernes ubrødelige Forbindelse og uvilkaarlige Frembringelse, anbringer Naturens Drivkraft i Naturen selv og borer og trykker Nødvendighedens Staalstænger ind i Hjertet paa Alt, hvad der lever.»

Da nu disse simple Elementer som kun udsondrede i Tanken ikke er udenfor Kendsgerningerne, men indbefattede i dem, ser Taine ingen Hindring for, at vi kan lære dem at kende. Da de er de almindeligste af alle, er der ingen Kendsgerning, af hvilken de ikke kan uddrages. Hvor begrænset vor Erfaring end er, kan vi da naa dem, og derfor har de store tyske Metafysikere endog paa et ringe Erfaringsgrundlag kunnet opføre deres høje Tankebygninger. De har forstaaet, at der gives simple Begreber, det vil sige, uopløselige Abstraktioner, at disses Forbindelser frembringer det Øvrige, og at Reglerne for deres Forening eller indbyrdes Modsætning er Verdensaltets første Love. De har, siger Taine, forsøgt at naa disse Elementer og ved den rene Tanke at genopføre Verden, som vor Iagttagelse viser os den. De er halvvejs strandede, og deres kæmpemæssige Bygning staar som en Ruin og ligner de foreløbige Stilladser, der antyder Planen for en fremtidig Bygning. Med en dyb Følelse af Menneskeaandens Magt har de savnet det nøjagtige Blik for dens Grænser. Men vi kan bøde paa deres Fejl.

Vi er fra alle Sider overskyllede af Tidens og Rummets

Uendelighed. Vi er henkastede i dette uhyre Verdens-Alt som et Skaldyr paa en Strandbred eller en Myre ved Foden af en Høj. Der er da i enhver Sag en tilfældig og stedlig Del, der vel som det Øvrige afhænger af oprindelige Love, men kun gennem en uhyre Række af Mellemled, saaledes at der mellem Sagen og hine Love er en uendeligt vid Kløft, som kun en uendelig Kæde af Slutninger fra det Almene til det Særegne kunde bane Vej over. Dette er den uforklarlige Del af Foreteelserne, og det er den, som de tyske Metafysikere efter Taines Opfattelse forgæves har forsøgt at forklare. De har af deres elementære Visdom villet udlede Planetsystemets Form, Fysikens og Kemiens forskellige Love, Livets Hovedtyper, Civilisationernes og de menneskelige Ideers Følgeorden og har vredet deres altomfattende Formler, for af dem at uddrage ganske særegne Tilfælde. Saaledes har de betragtet middelbare og fjerne Følger af hine Love som umiddelbare og nære. De har udelukket Tilfældigheden, som uværdig for Videnskaben, fra deres Tankebygnings Grundvold og det Hul, som de saaledes lod staa, har, udfyldt, som det blev, med daarligt Bygningsstof, gjort hele Bygningen usikker. Men heri ligger ingenlunde, at Alt er stedligt. Paa et nok saa lille Rum og i et nok saa kortvarigt Liv kan alt Det opfattes, som er almindeligt, altsaa udbredt over store Strækninger i Rummet, alt Det, som er altomfattende, altsaa udbredt over hele Tiden og hele Rummet, og alt Det, som er ubetinget, altsaa af den Art, at det ikke fattes i nogen Genstand. Jo mere almindeligt Noget er, des færre Kendsgerninger behøver man jo at gennemløbe for at træffe det, og er det ubetinget, kan man naturligvis slet ikke undlade at møde det. Af denne Grund er det, at Metafysiken tiltrods for vor snevre Erfaring er mulig.

Aandens virksomme Retning, Erfaringen, fører til at betragte Naturen som en Samling af Kendsgerninger; dens grublende Retning, Abstraktionen, fører til at betragte den som et System af Love. Anvendt i og for sig er den første engelsk, den anden tysk. Taine mener, at den franske Aand, der i det 18. Aarhundrede udvidede de engelske Ideer, i det 19. Aarhundrede har det Kald at nøjagtiggøre de tyske. Han betragter det som dens Gerning at berigtige og supplere de to Nationalaander ved hinanden, at sammensmelte dem, at udtrykke dem i en Stil, som hele Europa fatter, og saaledes af dem at danne den altomfattende Aand.

III

Vi fremstillede i andet Kapitel Kritikerens Fremgangsmaade efter Taine. Lad os nu se den begrundet ved den almindelige filosofiske Fremgangsmaade, ved hvilken han overhovedet mener, at man bør søge Aarsager.

Tag, siger han, et Dyr: en Hund, et Menneske, en Ravn, en Karpe! Hvad er Dyrets Væsen eller Aarsag? Efter at have inddelt det levende Legeme og dets Virksomheder, efter dernæst i nogen Tid at have agtet paa Virksomhedernes indbyrdes Forhold, udskiller jeg en almindelig Kendsgerning ɔ: en, som er fælles for alle Legemets Dele og alle Livets Virkekræfter: Ernæringen eller Organernes Istandsættelse og Udbedring. Jeg antager, at den er Aarsag til en Gruppe af andre Kendsgerninger, og jeg prøver Gyldigheden af denne Gisning. Falder Prøven ugunstigt ud, forsøger jeg med en anden af de almindelige Kendsgerninger, jeg træffer paa, indtil jeg blandt disse træffer den, der er Aarsag, det vil sige, af hvilken andres Natur, Forhold og Forandringer kan udledes.

Den første Rigtighedsprøve bestaar i at betragte Virksomhedernes og Organernes Væsen og Forhold. Alle Dyrets Drifter, Instinkter, Muskelkræfter, Vaaben er saaledes indrettede, at det vil og kan ernære sig. De Virksomheder, ved hvilke Føden tygges, vædes, sluges, fordøjes, tilegnes; de kemiske, fysiske, mekaniske og maaske andre Loves ordnede Sammenspil; alle de dertil anvendte Organers uendeligt sammensatte Bygning, forener sig om at frembringe Ernæringen som Resultat. Den anden Rigtighedsprøve bestaar i at gaa fra én Art til en anden. Saasnart en eller anden underordnet Virksomhed ændres, forandres samtidigt de øvrige netop saaledes, at Ernæringen dog kan fuldføres. Har Dyret Indvolde, som kun formaar at fordøje Kød og det frisk Kød, saa har det Kæber, som er byggede til at fortære et Bytte, Kløer til at gribe og sønderrive det, Tænder til at skære og dele det, Bevægelsesredskaber til at indhente det, Sanser, som er i Stand til at bemærke det langt borte, Instinkt til at skjule sig og til at lægge sig i Baghold, og Kærlighed til Smagen af Kød. Heraf følger atter en vis Form af Knoklerne, for at de to Kæber kan glide over hinanden som en Saks osv.

Tandens Form drager Kæbens, denne Skulderbladets Form efter sig osv., ganske som en Kurves Ligning medfører dens Ejendommeligheder. Den tredie Rigtighedsprøve bestaar endelig i Betragtningen af et Dyrs Forvandlinger. Forandres under disse en underordnet Virksomhed, saa forandres de øvrige paa en saadan Maade, at Ernæringen ikke forstyrres. Frøungen f. Eks., som ikke er kødædende, og derfor trænger til en meget lang Tarmkanal for at fordøje sin Føde, har ti Gange saa lang en Tarm, som den er stor; saasnart den er forvandlet til kødædende Frø, er dens Tarm kun to Gange saa lang som den selv. Da ethvert Dyr i Moderen eller udenfor Moderen undergaar mangfoldige Forvandlinger, er Eksemplerne af denne Art uden Tal.

Paa denne Maade opdages det da, at Ernæringen er Aarsag til en hel Gruppe af Kendsgerninger. I de videre Undersøgelser behøver man altsaa kun at sysselsætte sig med denne sammenfattende og frembringende Kendsgerning. Men hvad er Aarsag til denne uophørlige Ernæring? Det er den stadige Opløsning, der er en ligesaa almen og ligesaa stadig Kendsgerning som Ernæringen. Lad os idetmindste sætte, at den er Aarsag. Lad os for Kortheds Skyld forudsætte, at vi ved en sammensat Prøve, ganske af den Art som den forrige, har fundet, at den er det. Opløsningen er Aarsag til en Gruppe af Kendsgerninger og befrier os saaledes ogsaa fra disse. Vi har da af saa mange Fakta kun Ernæringen og Opløsningen tilbage, og af disse er det klart, at den første er en Følge af den sidste. Naar det er Dyrets Natur uophørligt at opløses, maa det for at bestaa ernære sig. Saaledes faar vi da én Aarsag: Opløsningen. Men denne leder til en ny. Ti hvad er det, som opløses og fornyes? Det er Dyret, det vil sige Typen, en fast og begrænset Form, der varer fra Slægt til Slægt. Denne Type er væsenlig, eftersom Dyret, ifald Typen lider, maa dø eller udbedre Tabet; den er betydningsfuld, eftersom et livløst Legeme kan undergaa alle mulige Forandringer i Størrelse og Form uden derfor at fornyes eller dø.

Vi saa nyligt, at Typen i nogle Henseender afhænger af Virksomhederne og deres Krav. Vi spørger da, om den i sin Helhed er en oprindelig Aarsag eller en afledet Kendsgerning. Sæt, den er det sidste! Hvis Virksomheden bestemmer Typen, maa man kunne udlede Typens Tilværelse, Forandringer og Modstandskraft af Virksomheden; hvis Virksomheden fattes, maa

Typen fattes; hvis den forandres, maa Typen forandres; hvis den bestaar, maa Typen bestaa. Men nu viser Erfaringen for det første, at Typen ofte bestaar, skønt Virksomheden mangler. Strudsen har Vinger, skønt den er uskikket til Flugt; Boa-Slangen, som kryber, har Spor af Lemmer; Pungdyrhannen har i sin Ungdom en Svangerskabspung som Hunnen; Manden har Brystvorter osv. For det Andet viser Erfaringen, at Typen skifter, skønt Virksomheden er den samme. Fuglen flyver med Vinger, Flaggermusen med Hænder, Insektet med en Hinde osv. Det samme Lem er en Vinge hos Flaggermusen, en Haand hos Mennesket, en Klo hos Katten, et Ben hos Hesten, en Luffe hos Sælhunden. Finger, Haandflade, Haandled, Albue, Arm, Skulder, alle disse Led findes hos alle disse Dyr paa samme Sted og ganske forskelligt brugte. Typen bestaar da uafhængigt af Virksomheden.

Sæt, det nu lykkedes os paany at udlede Opløsningen af Typen — om man kan det, er her et ganske andet Spørgsmaal; her er kun Tale om Fremgangsmaaden — saa vilde vi efterhaanden naa en eneste Formel, hvoraf ved Udledning efter Udledning de øvrige Kendsgerninger vilde fremgaa.

Lad os se det Samme stadfæstet i den aandelige Verden, som vi har iagttaget i den legemlige! Ogsaa her vil man opdage en Rangfølge af Nødvendigheder og komme til at betragte en Civilisation, et Folk, et Aarhundrede som Definitioner, der udfolder sig. «Mennesket er en Læresætning, der gaar.» Lad os med et Tilbageblik til første Kapitel tage den romerske Stat som Eksempel.*)

Vi iagttager i det romerske Samfund den meget almindelige Evne til at handle med en personlig Fordel for Øje, en Evne, som for det Første skyldes oprindelige Anlæg. Man skønner disse Anlæg i det ældste Sprog (*res* betyder Formue, *fides* betyder oprindeligt Vederhæftighed), i de ældste Mindesmærker som de tolv Tavlers Love (*hostis vel peregrinus*), men især i den oprindelige Religion, idet Guderne er Begrebsnavne uden digterisk Liv, saadanne, som den tørre Overvejelse udsondrer ved Opløsning af Agerbruget, eller finder, naar den udstykker de forskel-

*) Sammenlign Taine: *Les philosophes français* Cap. XIII, Afhandlingen om Troplong og Montalembert, *Essai sur Tite-Live*, desuden Montesquieu's Slutningsrækker.

lige Dele af et Hus (Serrator, Occæcator, Domiduca, Prema, Pertunda, Subigus, Honos, Virtus, Pudicitia, Limen, Porta). Guderne tilbedes af Frygt, eller er fremmede Guder, som underkastes Jupiter Capitolinus. Men hin Evne skyldes for det Andet, og især, den Omstændighed, at Rom fra sin Oprindelse var et Tilflugtssted, ilde set af sine Naboer, sammensat af hinanden fjendske Kaster, i hvilke Enhver var optaget af Tanken om sin Fordel og nødsaget til at handle i Forening med andre. Af denne egennyttige og politiske Evne lader alle det romerske Samfunds og alle den romerske Regerings Ejendommeligheder sig udlede; Krigskunsten, Gaven til Forretningsliv og Forvaltning, den uovervindelige Kærlighed til Fædrelandet, det stolte og kolde Mod, Mandstugten, Fastholdelsen og Udførelsen af den Plan at erobre Verden, Ærefrygten for Loven, Gaven til juridisk Forsvar og Angreb, Maadehold og Haardnakkethed i de indre, borgerlige Kampe. Overalt ser vi Forstanden, som beregner, og Viljen, som behersker sig.

Overfører vi nu denne Gruppe af aandelige Anlæg, som vi har udledet af Egennytten og den politiske Evne, paa Privatlivet, saa opstaar nødvendigvis den sin Fordel iagttagende juridiske Aand, alle de Dyder og alle de Laster, i Kraft af hvilke man bevarer og erhverver: Sparsomhed, Tarvelighed, Gerrighed, Havesyge, Tilbøjelighed til rolig Beregning. Denne Aandsretning fremkalder atter alle de smaalige Former for Overdragelsen af Rettigheder, de forviklede og ubrødelige Former for skriftlige Overenskomster, kort sagt alle de Indretninger og Foranstaltninger, som kan beskytte den erhvervede Ejendom og udgøre en Sikkerhed eller et Vaaben af offenlig og lovlig Art. Heraf følger fremdeles den utrættelige Kamp mod den utaknemmelige Jord, den Foragt, som udøses over Den, som tilsætter sin Fædrenearv, den Ære, der vises Den, som forøger den, og saaledes gaar det til, at Ejendommen anses for hellig og indviet, at Markskellet dyrkes som en Guddom, og at Jorden og Gældsbeviset beskyttes ved frygtelige Love.

Overfører vi denne samme Gruppe af Evner paa det politiske Liv, kommer Roms Politik til at bestaa i Forvandling af de overvundne Folk til romerske Soldater, og af de fremmede Folks Fyrster til Roms Tjenere; den gaar med andre Ord ud paa at forskaffe sig mange Kræfter med faa Udgifter. Roms Krigskunst faar paa tilsvarende Maade til Øjemed at uddanne saa

kraftige og tapre Soldater som muligt under den strengeste Tugt, altsaa i at drage den største Fordel af meget store Kræfter. Som Viljesorgan, som Erobringsmaskine, som Stof for Ordning og Forvaltning sysselsætter Staten saaledes alle Tanker, tilraner sig al Kærlighed, underkaster sig alle Handlinger og alle Indretninger. Den personlige og den nationale Egennyttes Herredømme afstedkommer Foragt for Menneskeheden. Synspunktet for den Del af Menneskeslægten, som ikke er erobret, er det, at den bør blive Genstand for Erobring, for den øvrige Del, at den er et Bytte, der som saadant kan bruges og misbruges efter Behag. Saaledes undertrykkes Slaverne med barsk Haardhed; hele Lande lægges øde; overvundne Konger føres i Triumf gennem Byen og dræbes.

Overfører vi endelig de nævnte Evner paa Følelseslivet, saa ser vi, hvorledes Familien, der er omdannet til politisk Institution med Tvangsherredømme og ikke grundet paa de naturlige Følelser, men paa et Fællesskab i Lydighed og Højtidsbrug, bliver opfattet som Faderens Sag og Ejendom, som en Slags overdraget Provins, der benyttes til at skaffe det Offenlige Soldater.

Overføres de samme Evner paa det religiøse Omraade, ser vi, hvorledes Religionen, som her er et Udslag af Folkets virkelighedskære og handlekraftige Aand, er fuldstændig blottet for Filosofi og Poesi. Man tilbeder Guderne som Svøber, hvem man ærer af Frygt og til Nytte; en dump og overtroisk Rædsel træder istedenfor Gudsdyrkelse; Højtidsskikkene bliver smaalige, prosaiske og blodige; Præsterne endelig bliver et organiseret Lav af Lægfolk, simple Bestyrere, som udnævnes af Staten og underkastes de borgerlige Love.

Overføres sluttelig Evnerne paa Videnskabens og Kunstens Omraader, bliver Kunsten ringeagtet, bestaar kun af indførte eller som Bytte tilranede Sager, indskrænkes til det Nyttige, og frembringer Intet uden politiske og praktiske Værker. I den første Tid er der ingen anden Literatur end Dokumenter, Smædeskrifter, Leveregler; senere udvikler Literaturen, efter at den er bragt i Vejret af den fremmede Dannelse, Veltalenhedsværker, fordi Veltalenhed er et Vaaben paa Forum, Satirer, da Satiren er et af Moralens Vaaben, endelig historiske Skrifter, der i og for sig kun er en oratorisk Samling af politiske Minder, og der dog kun opstaar som Efterligning og da den romerske Aand be-

begynder at fortrænges af en ny. Videnskaben indskrænker sig, eftersom den hverken grunder i fri Forskning eller i ren Tænkning, til Efterligninger, Oversættelser, Anvendelser, bliver kun almenyndet ved den Moral, der kan uddrages af den, og udgør Alt i Alt blot en Samling Regler for Handlemaaden, som studeres til et praktisk Formaal med Grækerne som Forbilleder. Den eneste originale Frembringelse bliver Retsvidenskaben, det vil sige en Sammensankning af Love, der, før den græske Filosofi begynder at ordne den, kun er en Haandbog for Dommere.

Saaledes ser vi, siger Taine, hvorledes en tør og klar Aand, *en Virkning af Hjernens oprindelige Bygning*, og en vedvarende og mægtig Omstændighed: Nødvendigheden af at tænke paa sin Fordel og handle i Forening, hos dette Folk har frembragt og i aldeles ualmindelig Grad styrket og fæstnet Egennytten og den politiske Evne, der er Aarsag til Grupper af historisk givne Forhold, hvilke atter er Aarsager til andre Grupper. Lidt efter lidt danner saaledes Aarsagernes Pyramide sig, og de spredte Kendsgerninger anbringes af Tænkerens Bygningskunst paa deres Plads. Den oprindelige og nedarvede Evne bestemmer hos Romeren Ordenen, Arten og Styrken af hans Følelser og Tanker. Denne Evne behersker ham, naar han arbejder, kæmper, fører Sager, regerer, beder, tænker og skriver. Den forklarer Alt, fordi den frembringer Alt. I den har man det Heles Formel; den indeholder det Alt i en halv Linje, og «Den, der har den, holder 1200 Aar og Halvdelen af den antike Verden i sin hule Haand».

IV

Ingen, der forstaar at vurdere en ejendommelig og kraftig systematisk Begavelse, vil kunne undlade at føle sig slaaet af de fremstillede Udviklingers Klarhed. Men selve denne Klarhed gør det lettere at finde Manglerne her end andensteds. Hvad var det saa, som blev den oprindelige, alt beherskende Kendsgerning i Romerfolkets Natur og Historie? Svar: Det var «Hjernens oprindelige Bygning» — en lille stoflig og ubevist Aarsag til saa store Virkninger.

Det er som om Taines kolossale Aarsagspyramide her paa éngang vender sig, saa det opdages, at den staar paa Spidsen,

og umuligt kan den holde sig paa denne Spids. Alt det Mellemliggende, Byggemaaden i og for sig kan være god, men med Grundvolden staar det ilde til. Taine ender her, som han nødvendigt maa, trods alle sine panteistiske Anstrengelser i Materialisme, i Udvorteshed. Istedenfor en Grundaarsag, et Princip, faar vi en Kendsgerning, der som et Udslag af legemlige Magters Spil staar som ren Tilfældighed. Den højeste Formel bliver saaledes ét med den mest kropslige Naturbetingelse. I Mennesket, Bevidstheden, Historien ses ingensomhelst Virksomhed, intet selvvirkende Ophav; de er alle kun Resultanter. De simpleste udvortes Naturbetingelser for Livet: Vejrforholdene, Jordbunden, Luftens Beskaffenhed, Fødemidlernes Art bliver de sande verdensbeherskende Magthavere. Man ser det fortrinsvis i *Den engelske Literaturs Historie,* hvor den engelske Moral og den engelske Form af Religiøsitet udelukkende udledes af det strenge Klima, den mørke regnfulde Luft, kort den ydre Naturs Alvor, der fremkalder den indre Alvor gennem den kraftige Ernæring, det tunge Blod, det Arbejde og den Anstrengelse, Vejrforholdene afstedkommer. Ingen, der har tænkt fordomsfrit, kan visselig være blind for disse ydre Magters uhyre Indflydelse; men Principet og den sidste Aarsag har Ingen Lov til at se i dem, der samtidigt (som Taine i et Brev til *Journal des Débats*) tilbageviser Beskyldningen for Materialisme og betragter sig som Spinozas Ætling.

Det er kun ved bestandig Forveksling af Betingelse og Aarsag, at Taine kommer til at forklare ethvert Væsen som ydre Forholds Resultant. Men er Organisationen Betingelse for Livet, saa er Livet Aarsag til Organisationen, og det paa én Gang frembringende Aarsag og Hensigtsaarsag. Her er Grundfejltagelsen hos Taine. Det ses bedst ved et Tilbageblik paa hans egne Eksempler. Han slutter, at, da Ernæringen er knyttet til Opløsningen, saa er Opløsningen Aarsag til Ernæringen, ligesom, at da Virksomheden er knyttet til Typen, saa er Typen Aarsag til Virksomheden. Men hvad Nødvendighed er der for at Tabet medfører Ernæring, hvorfor hellere Liv end Død? Kun, hvis Livet er Grundaarsag og derfor Øjemed, maa Tabet bekæmpes for at vedligeholde Livet.

Man kan se denne Taines Gliden ned ad Materialismens Skraaplan fra flere Sider. Den er i Hovedsagen en ligefrem Følge af, at hans Kæmpeforetagende, den forsøgte Sammensmeltning af

Erfaringsfilosofien og Panteismen, maatte mislykkes, fordi Principerne ikke kan fuldstændiggøre hinanden umiddelbart, som han tænker sig det, og fordi hans Sympati fra først af er paa Erfaringsfilosofiens Side. Men man kan ogsaa efter hans egen Metode se denne hans Gliden over i Materialisme i dens literærhistoriske Sammenhæng. Saaledes er den fremkaldt af den mærkelige Lov, der synes at have sat det som Filosofiens Bestemmelse uophørligt at svinge fra det Ydre til det Indre og fra det Indre til det Ydre, mellem Jeget og Ikke-Jeget. Spiritualismens Fald har hidført Ikke-Jegets Triumf. Mennesket søger ganske vist kun at udforske sit eget Væsen; men det søger sig snart i sig selv, snart udenfor sig selv. For Øjeblikket søger i Frankrig Menneskeaanden sit Væsen overalt udenfor sig i sit Legeme, i det Dyriske, i sine Omgivelser. Den har indset Sandheden af, at den ikke kan være adskilt fra den ydre Verden; at den ved at hæve sig for højt slet ingen Kundskab naaer. Derfor har den sluppet alle sine stolte Drømme og Læresætninger om sin Uafhængighed af Legemverdenen, og søger med en næsten sygelig Begærlighed at finde de Baand, der knytter den til det Legemlige. Man nøjes ikke med at vise, hvorledes Hjernens Sygdomme er Sindets Sygdomme, og med at se, hvorledes i Naturen Livets højere Trin fremgaar af de lavere; man betegner (som Moreau i sit bekendte Skrift) Geniet som en Nervesygdom, overdriver det Legemliges Indflydelse paa det Aandelige og tier om Aandens Indflydelse paa Legemet. Cabanis's Sætning «Det Aandelige er ikke andet end det Legemlige, set paa Vrangen» *(Le moral n'est que le physique retourné)* er bleven Slagordet. Hvad Taine har gjort i Æstetiken, det har Michelet gjort i sin *Frankrigs Historie* og i sin Bog om *Kærligheden*, og det har Renan gjort i sine kritisk-religiøse Skrifter. Jeg vil blot minde om Udtrykket «Ørkenen er monoteistisk» fra Renans *De semitiske Sprogs Historie* og om den Indflydelse, han lader Skuet af Landskaberne have i sine Skildringer af Kristendommens ældste Historie. I Literaturen, i Politiken, i Historien har man i Frankrig under Kejserdømmet næret en Forkærlighed for alt Det, som berøver Illusioner, og som paa en simpel Maade forklarer, hvad man før forklarede paa en høj *(ce, qui déniaise et qui détrompe),* en Forkærlighed for at se det Lille ved Siden af det Store og se det indeholde Forklaringen af det Store, med andre Ord, for i

Vejrforholdenes, Afstamningens og den legemlige Bygnings Love at se en uafvendelig Skæbne, som er alle andre Love overordnet.

V

Lad os gaa tilbunds i denne Betragtning af en Verden uden Grundvirksomhed, i hvilken den virkende Aarsag bestandig flyr længere og længere tilbage, indtil den taber sig i det Stoflige og staar som Udslag af dettes tilfældige Forbindelser. Hvad er Nerven i denne Verdensbetragtning? Det er Afvisningen af Kraftideen. Hvad forstaar man ved Kraft, siger Taine, naar man f. Eks. taler om Livskraften? Man tænker sig en Kraft, der bor i Ægget, udvikler og organiserer Fosteret, sætter Maven i Stand til at fordøje, Hjertet til at trække sig sammen osv. Nogle forestiller sig den som noget usynligt Flydende, Andre som et ulegemligt Væsen, atter Andre som en Sag, der ligger udenfor den menneskelige Fornufts Rækkeevne. Betragter vi Tænder, Kæber, Spytkirtler, overhovedet alle Mundens Dele, viser det sig, at dersom en af dem mangler, kan Dyret ikke tygge. For at Dyret skal kunne tygge, *maa* de være, som de er. Undersøger vi paa samme Maade Mavens Dele og Virksomheder, ses det, at skal Ernæringen finde Sted, *maa* Dyret kunne baade tygge, sluge og fordøje. Dette *maa* møder os overalt. Denne Virksomhed *maa* finde Sted; den maa det *nødvendigvis*. Livet medfører *nødvendigvis* alle hine Virksomheder, som en Begrebsbestemmelse alle sine Følgesætninger. Hvad er da denne Nødvendighed eller Kraft? Et *Forhold*. Et Forhold mellem Livet og Virksomhederne, mellem Begrebsbestemmelsen og Følgesætningerne. Hvis man har Lyst, kan man omdanne dette Forhold til en Egenskab, og kalde det en Egenhed ved det levende Legeme; hvis man har Lyst, kan man fremdeles omdanne det til en Substans og sige, at det er en Kraft i det organiserede Legem. Dog ifølge den opløsende Undersøgelse er Livskraften ikke desmindre hverken en Egenskab eller en Substans, men et simpelt Forhold. Der er her i Verden kun Kendsgerninger og nødvendige Forhold. Naar man omdanner disse nødvendige Forbindelser til smaa Væsenheder, fabrikerer man *Entiteter* som Skolastikerne. Men Sagen er simpel: Dersom jeg siger, at en

Maskine har *Kraft* til at løfte en Vægt af hundrede Pund, betyder det kun, at naar Vægten anbringes paa den, er det *nødvendigt*, at den bliver løftet. Dersom jeg siger, at den sammenpressede Damp er en *Kraft*, mener jeg simpelt, at det Legeme, som yderligere vil sammentrykke den, *nødvendigvis* bliver stødt bort eller sprængt. Hvad er Kraften altsaa ogsaa her? Kun et Forhold.

Taines Aarsagslære gør, som vi har set, Aarsagsforholdet til et Identitetsforhold mellem en oprindelig Egenskab og afledede Egenskaber, imellem Loven, der er en naturlig Gruppe, og den virkelige Kendsgerning, der er en kunstig Gruppe. Man kan herimod med Rette gøre gældende, at kun ved en unøjagtig Sprogbrug betegnes de oprindelige Elementer, der frembringer Trianglen og Kuglen, som *Aarsager* til disse Egenskaber, og at Tyngdeloven kun i uegenlig Mening er *Aarsag* til dette eller hint Legemes Fald, da dette jo ikke betegner Andet, end at ethvert Legeme falder mod Jordens Midtpunkt, naar det ikke er i Ligevægt. Kort sagt, det er kun i overført Forstand, at Begrebsbestemmelserne er Aarsager i Geometrien og Lovene Aarsager i Fysiken. Da Loven blot er et Forhold mellem Foreteelserne, kan den ikke bevirke, *at* de er, kun *hvorledes* de er. Efter rigtig Sprogbrug findes den sande Aarsagstype kun, hvor Aarsagen ikke forholder sig til Virkningen som det Abstrakte til det Konkrete, men som det, der frembringer, til det, der frembringes.

De spiritualistiske Modstandere af Taines Aarsagslove finder Typen for Aarsagsforholdets frembringende Virksomhed «i den menneskelige Vilje, som er Ophav til vore frie Handlinger, og i den guddommelige Vilje, som aabenbarer sig ved Verdens Oprindelse». Hvad den sidste Magt angaar, har Taine ikke forsøgt at modsige dem; med teologisk Bevisførelse har han aldrig indladt sig. Men han har følgestrengt fjernet Kraftideen ogsaa fra Viljesforholdet. Dette kommer frem i hans Kritik af Maine de Biran. Maine de Biran paastod, at han mærkede Kraften, ganske som man mærker en Fornøjelse eller enhver anden Sansning. Han har, siger Taine spotvis, set den aandelige Monade tage fat i Musklen og trække den sammen; men Beslutningen har ikke desmindre ingensomhelst umiddelbar Indflydelse paa Musklen. Den frembringer en vis bestemt Forandring i Hjernen, og det er Alt, hvad den gør. Hin Hjerneforandring forplanter sig da fra Hjernen til Marven, fra Marven til Nerven, fra Nerven til Musklen. Overskærer man Marven eller Nerven, forbliver, trods

lle Viljens Befalinger, Musklen ubevægelig. Rører man Marven ler Nerven, trækker Musklen sig sammen trods al Viljens Mod- and. Langt fra at bevæge Musklen, stræber Viljen end ikke ter at bevæge den. Viljen gaar ikke ud paa Muskelsammen- ækningen, men paa Muskelsansningen. Den maa ved Hjælp ' talrige og famlende Forsøg først have opdaget den nøjagtige rt og Grad af Muskelsansning, som den (for at naa et vist jemed, ramme Maalet med en Sten f. Eks.), maa fornemme. i har da kun en afhængig og middelbar Magt. Det er umu- gt, at Nogen har kunnet *mærke*, hvad der afgjort ikke finder ted. Det er ikke ved et umiddelbart Blik, men ved en lang- m Slutningsfølge fra det Enkelte til det Almene, at vi opdager orbindelsen mellem vore aandelige Beslutninger og vore legem- ge Bevægelser. Alt, hvad vi kan stadfæste, er et Sammentræf g et Afhængighedsforhold *ganske ligt med det, som vi iagttager iellem Strengens Svingninger og Tonen.* Vi hæver dette Forhold l almindelig Lov, idet vi føler, at det, naar alle Betingelser llers er de samme, vilde være urimeligt, om det fornegtede sig elv. Vi forudser, at naar Beslutningen er givet, vil Bevægelsen idtræffe; vi erklærer det for *nødvendigt,* at den maa ske, og let vi overfører denne Nødvendighed paa Beslutningen, siger i, at den er en *Kraft* og *frembringer* Bevægelsen. «Saaledes, iger Taine, gaar *Entiteterne* deres Vej, Monaderne fordamper, e smaa ulegemlige Væsener flygter bort til Sylferne og Gno- ierne; Kræfterne viser sig som afledede Egenskaber og nødven- ige Forhold.»

Ud fra denne positivistiske Verdensbetragtning er Taine da Stand til paa sin Maade at forklare alle de øvrige Verdens- etragtninger (den tidligere panteistiske og den ældste teologiske) om Stadier. Tag Verden som den er, som Videnskaberne frem- tiller den, siger han, saaledes er den en regelmæssig Gruppe, n Rækkefølge, der har sin Lov. Da man udleder Rækkefølgen f Loven, kan man sige, at denne avler hin, og betragte Loven om en Kraft. Har man en Smule Fantasi, gør man hin Kraft l et særskilt Væsen, der falder udenfor Erfaringens Rækkeevne, g som er rent aandeligt, de sanselige Tings Ophav og Væsens- ylde. Saaledes har man et oversanseligt Væsen. Fortsætter ian saa denne Bevægelse, der, naar den engang er begyndt, un lader sig standse ved en voldsom Aandsanstrængelse, saa mdanner Ophavet sig til et Princip, der ikke alene er suverænt

men eneherskende, og det filosofiske Væsen bliver et hemmelighedsfuldt Væsen. Har man endnu en Grad Indbildningskraft og Begejstring, tilføjer man, at denne Aand, der lever udenfor Tiden og Rummet, aabenbarer sig gennem Tid og Rum, bestaar i Alt, besjæler Alt, og at vi er, lever og rører os i den. Gaar man endelig til det Yderste i Syner og Henrykkelse, erklærer man, at denne Aand er det eneste Virkelige, at alt det Øvrige kun er Skin, og fra dette Øjeblik af har man berøvet sig selv ethvert Middel til at bestemme den. Man tilbeder den i Ærefrygt og Bæven.

Taine stræber saaledes at drive sine Modstandere over i Teologien som i den Aandsretning, hvori de følgerigtigt maa strande, i Fald de vil fastholde Forestillingen om en Kraft. For ham falder den tilstrækkelige Grunds Princip og Aarsagsprincipet aldeles sammen, og man gendriver ham ikke ved en Sætning som den yndede: at Intet vilde være, i Fald der ikke gaves nogen virksom Magt; ti selve Virksomhedens Begreb indeholder uhyre Vanskeligheder. Taines Modstandere, endog de talentfuldeste, som Janet, har med Hensyn til dette Punkt maattet nøjes med til syvende og sidst at sige: «Saadanne Ideer kan ikke bevises, da de er de første. Det Eneste, vi kan gøre, er at appellere til den sunde Fornuft, ikke til den, som opfører Systemerne, men til den, som dømmer dem.» Dog den Art Talemaader imponerer i vore Dage Ingen.

Vanskeligheden ved Virksomhedens Begreb er denne: Et *ydre* Aarsagsforhold mellem et Virkende og et for Virksomheden Modtageligt lader sig ikke tænke.

Det Virkende opfattes som noget for sig selv; men det er jo kun virkende ved det, hvorpaa det virker, og dets Virken kan altsaa ikke begribes ud fra dets egen Beskaffenhed, hvilken denne Virkning ikke desmindre tilskrives. Paa samme Maade skal det for Virksomheden Modtagelige i og for sig være Noget; men ved Forandringen skal noget Nyt, der er forskelligt fra det Forrige, ske i det. Det er da i sit lidende Forhold det samme og dog ikke det samme, som det er.

Den Forandring, som Virksomheden frembringer, lader sig heller ikke føre tilbage til *Selvbestemmelse*; ti det Spørgsmaal maa stilles, hvad Aarsagen er til den Forandring, der ligger i den blotte Virksomhed som saadan; det Bestemmende vilde jo, hvis det havde forholdt sig uvirksomt, være forblevet i en anden

Tilstand end Virksomhedens. Tilbage staar da kun Ideen om *den ubetingede Vorden.* Men selve denne store Helhedstanke, der i Filosofien bestandigt vender tilbage, strander paa Umuligheden af at bestemme det Vordende uden at gøre sig skyldig i Modsigelser*).

Man finder disse Modsigelser hos Taine, der fører Alt tilbage til «Grupper af nærværende eller mulige Bevægelser» uden at omtale et Noget, der bevæges. Ti den samme Mand, der psykologisk og historisk stansede ved en første, rent stoflig Tilfældighed, opløser i Metafysiken Stoffets Begreb i Bevægelser eller Svingninger uden et Noget, der bevæges eller svinges. Man finder disse Modsigelser fremdeles i den Vanskelighed, Taine har med at forklare Overgangene til det Nye saavel i Naturen som i Historien. Selv om man udelukker enhver Idé om et Spring i Naturudfoldelsen og hævder den uafbrudte Sammenhængs Princip (Leibniz's Kontinuationsprincip) indtil det Yderste, formaar man ikke, naar Aarsagen forklares som den tilstrækkelige Grund, at betegne den ene Foreteelse som resulterende af den anden. Taine maatte følgerigtigt gaa saa vidt, at han hævdede, *den foraarsagede Foreteelse var den samme som den foraarsagende, i strengeste Forstand den selvsamme.*

Saaledes blev al Udvikling umulig. Og saaledes blev da ogsaa al Forskellighed umulig. Jeg har allerede i første Kapitel vist, hvorledes hans elementære Idé om den herskende Evne lader al Forskel uforklaret. Men naar Udvikling og Forskel forbliver ubegrebne, er ogsaa Historiens Fremskriden ufattelig. Det Nyes Indtræden eller Optræden forbliver hos Taine uforstaaelig, ja negtes endog i Principet, og Geniet bliver derfor ikke begrebet som nyt Udgangspunkt, men udelukkende som Sammenfatning. Man kan da sige, at Taines Filosofi, der maa betegnes som en egen Art af Panlogisme, hviler paa Forestillingen om en ubetinget Hvile, om et ubøjeligt sammenkædet Hele, der forbindes og sammenknyttes ved Jernbaand.

Det er i denne sidste Henseende interessant at sammenstille den med hans Vens og Samtidiges Ernest Renan's filosofiske Forestillinger; ti en egenlig Filosofi kan der ikke tillægges Renan. For ham indskrænker hele Filosofien sig til Forestillingen om den almene Bevægelse og uophørlige Vorden. Men trods denne

*) Smlgn. Herbart: *Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie.*

Uoverensstemmelse har de to Forfatteres Lærdomme et Hovedpunkt tilfælles. For dem begge er Naturen kun en stor Foreteelse, som uophørligt omdannes, Menneskeheden et af denne Omdannelses Tilfælde, den Enkelte et af dette Grundtilfældes Tilfælde. Aanden opfattes som Resultant, det vil sige som Frembringelse af et uberegneligt Antal af tidligere Tilfælde.

Taine er gaaet ud fra Spinozas Synspunkt, at Mennesket er en Del af det Hele og ikke «en Stat i Staten»; men han er gaaet saa vidt som til den Slutning, at Mennesket heller ikke kan være Borger i denne Stat, kun er en Frembringelse uden Personlighed og uden virkelig Ret. Hvis vi forsøger at fatte Naturen ud fra dens højeste Former, kommer vi imidlertid til at betragte Mennesket som relativt Hele; Taine gør det ikke, fordi han vil forstaa Naturen ud fra Mekanismens istedenfor fra Organismens Idé.

Han opløser Alt, Menneskeaanden indbefattet, i Kendsgerninger. Men selve Begrebet Kendsgerning forklarer han ingensteds, eller rettere sagt: han forklarer Begrebet Væren ved Begrebet Kendsgerning, istedenfor omvendt at forklare Kendsgerning ved Væren. Her finder en tydelig Kamp Sted i hans System mellem den sensualistiske og den tyske Paavirkning. Den første leder ham til at betragte Alt som Foreteelse, den sidste fører ham til at lade en Verden af Ideer vedligeholde sig under alle Foreteelsernes Omskiftninger. Sit sidste Ord har han endnu ikke sagt, en kategorisk Redegørelse for sit Forhold til det metafysiske Problem har han trods mange Opfordringer ikke forsøgt, og det har saaledes været nødvendigt at samle allevegne spredte Udtalelser for at give en Forestilling om hans Lære*).

Som en ung Forfatter, Emile Zola, har skrevet om ham (*Mes haines* 1866): Han har et mægtigt Redskab i sin Haand og han arbejder kraftigt med det; men man øjner kun Bladet, Haandtaget kan man ikke ret faa Øje paa.

---

*) Efter Taines Død udgaves en værdifuld Afhandling af ham om Tingenes sidste Elementer *(Sur les élements derniers des choses)* i *Revue philosophique* for Juli 1895. Her er desuden intet Hensyn taget til hans dybtgaaende store Værk *De l'Intelligence*, der udkom 1871 efter at det Ovenstaaende var udgivet. I det Væsenlige turde den her øvede Kritik dog lade sig opretholde.

Senere Anm.

VI

Sagen er, at Taine skjuler dette Haandtag, fordi det er flækket; han har forsøgt at sammennitte Condillac med Hegel, men Forbindelsen er bristet og maatte briste. For Condillac er det eneste tilforladelige Udgangspunkt selve Sansningen i det Øjeblik, i hvilket den fornemmes, og ud fra dette bevægelige og flygtige Princip er det, at han gennem Omformning vil naa alle Love og alle Ideer indtil de højeste. Men han naaer ikke højere end til almindelige Begreber, hvis Sandhed eller rettere Sandsynlighed afhænger af de iagttagne Tilfældes Antal. Naar Taine tager sit Udgangspunkt i Foreteelsen, som han kalder Kendsgerning, saa staar han ganske paa Condillacs Grund. Han følger ham fremdeles paa alle den opløsende Undersøgelses og den begyndende Almindeliggørelses foreløbige Trin. Det er først, naar han har omsat Kendsgerningerne i Love, at han mener ingen Brug mere at have for Condillac, idet han nu af Lovenes Verden, der er et sammentrængt Uddrag af den sanselige, vil give et nyt sammentrængt Uddrag i Kraft af fortsat Abstraktion.

Det er denne sidste Bevægelse, han mener at kunne foretage i Hegels Selskab, idet han møder denne paa hans nedstigende Fart fra de mest abstrakte Ideer, selv klatrende op ad den Stige, som han har befæstet paa Jorden, medens Hegel med sine Udledninger fra rene Fornuftideer nødtes til at ophænge sin Stige i Maanen. Men Stigerne mødes ikke. En virkelig Forsoning med Hegel kan ikke finde Sted, da Principet er saa helt forskelligt, og den Metafysik, Taine tænker sig som holdbar, er ogsaa netop en saadan, som Condillac, om han end lige saa lidt som Taine har udført den, meget godt havde kunnet bifalde.

Metafysiken og Erkendelseslæren staar hos Taine i umiddelbar Forbindelse, og det interessante Punkt er her hans Forsøg paa at erstatte Fornuften som særskilt Evne ved Abstraktionen. Det er Manglerne ved Cousins Fornuftlære, som har ledet ham ind paa dette Spor. Hvad Cousin kalder Fornuft, er den Evne, Aanden har til at frembringe Aksiomer eller Ideer om uendelige Genstande. Aksiomerne er nødvendige Sætninger, f. Eks.: Ethvert Legeme er beliggende i Rummet, enhver Forandring finder Sted i Tiden. De uendelige Genstande er f. Eks. Rummet, Tiden, Gud osv. Disse Aksiomer er for Cousin i streng Forstand nød-

vendige; ti vi finder ikke alene intet Tilfælde, i hvilket de ikke gælder, men vi indser, at de i intet Tilfælde kan være ugyldige; og hine Genstande er for Cousin i streng Forstand uendelige; ti vi opdager ikke alene ingen Grænse for dem, men indser, at de ingen kan have. Læren bestaar nu i at hævde, at disse Aksiomer og Ideer ikke ad nogensomhelst Vej som Sammenlægning, Udsondring, Omformning kan udledes af de Domme eller de Tanker, som Sansningen eller Erfaringen skænker os.

Taine paastaar imod Cousin, at saa utvivlsomt som Ingen kan naa til en almen Dom ved Sammenlægning af et begrænset Antal Erfaringer, saa utvivlsomt er det paa den anden Side, at *Sammenlægning* ikke er det eneste Middel, ved Hjælp af hvilket man af en særskilt Dom kan danne en almen; det kan ogsaa ske ved *Fradragning*, og det er denne bortskærende Fremgangsmaade, som kaldes Abstraktion.

Taine anfører Eksempler: 7 Arbejdere udfører 14 Alen Arbejde, hvormange Alen Arbejde udfører saa 12? En Reguladetriregning giver Tallet 24. Denne Opgave indeholder bestemte Tal, af hvilke intet er nødvendigt, og som derfor kan erstattes med andre. Lad os sætte Bogstaver istedenfor dem. Saaledes omdanner vi dem til ubestemte, almindelige og abstrakte Størrelser. A Arbejdere udfører H Alen Arbejde, hvormange Alen udfører saa B? Stiller vi disse Størrelser i Ligning $\frac{A}{H} = \frac{B}{X}$ og udfører vi de nødvendige Omstillinger, faar vi $X = \frac{BH}{A}$ og denne Slutningsligning er en nødvendig og almen Løsning, der lader sig anvende paa alle Opgaver af denne Art, uden at der kan gives en eneste Undtagelse. Her er Abstraktionen øjensynlig, da den viser sig i en Omsætning af Tal til Bogstaver, og det er da Abstraktionen eller den opløsende Undersøgelse alene, som har frembragt denne nødvendige Sætning. — Et andet Eksempel: Talrækken er nødvendigvis uendelig. Hvorledes danner jeg mig Begrebet om denne Uendelighed? Jeg danner mig et Begreb om to eller tre Tal. Lad det være 2, det er $1 + 1$. Jeg bemærker i dette særegne Tilfælde, at jeg har kunnet føje 1 til 1. Men det andet 1 er fuldstændig ligt med det første. Jeg kan da behandle det paa samme Maade som det første, og føje 1 dertil. Saaledes faar jeg 3. Dette tredje 1 har samme Natur som de

to første. Af disse tre Tilfælde uddrager jeg ved Abstraktion Begrebet om en Enhed i Almindelighed, heraf atter ved Abstraktion den almindelige Lov, at en anden Enhed, der er ganske lig med den første, kan føjes til den første. Denne Lov giver Talrækkens Uendelighed. — Endnu et Eksempel: At opfatte Rummet som uendeligt, det er ikke udtrykkeligt og tydeligt ved en eneste Aandsakt at se det i dets Uendelighed, men det vil simpelthen sige: at tænke sig en hvilkensomhelst Grænse, undersøge dette Begreb om Grænse og finde en Modsigelse deri. Det er da kun en Undersøgelse, der lærer mig at opfatte Rummet som uendeligt, og det er en Undersøgelse, der her giver mig et almindeligt Begreb, Begrebet om en Grænse overhovedet. Det uddrages af et særegent Tilfælde, og Abstraktionen giver mig ogsaa her den almene Idé.

Der er i disse Indsigelser Noget, der ikke lader sig afvise; man bør visselig ikke uden Grund mangfoldiggøre Menneskeaandens Evner, og Nødvendigheden af at antage en særegen Evne: Fornuften, kan ikke kaldes indlysende. Imidlertid er dette ikke Hovedspørgsmaalet; ti naar Alt kommer til Alt, er det jo dog den ene og samme udelte Bevidsthed, der er Ophav til alle Bevidsthedens Virksomheder. Cousin har desuden selv kaldt denne Virksomhed «den umiddelbare Abstraktion». Det eneste afgørende Spørgsmaal er dette, om Taine har Ret i at opfatte Erfaringen, understøttet af Abstraktionen, som Erkendelsens eneste Kilde, idet han overspringer det, som forud for al Erfaring gør al Erfaring mulig. Selv om det kan lykkes, hvad ikke forekommer mig urimeligt, at føre alle Aksiomer tilbage til Identitetens Aksiom, saa kommer Spørgsmaalet paany tilbage, hvorfra da dette Aksiom har sin Oprindelse. Det er givet erfaringsmæssigt, vil Taine sige. Men Spørgsmaalet er ikke, om vi bliver os det bevidste efter Erfaringer, men hvad det er i os, som gør, at vi af Erfaringen kan uddrage Aksiomet som Resultat. Og dette i os er hvad man (med et uheldigt Udtryk) kalder det Aprioriske, det vil sige det oprindeligt i Væsenet Anlagte, der i Menneskeaanden faar Skikkelse af Bevidsthedens Grundformer.

VII

Fordi den medfødte Erkendelse paa ethvert Punkt er sammenvævet med den erfaringsmæssige, kan man ikke slutte, at der ingen medfødt, nedarvet Erkendelse gives. Fordi det Tankeindhold, Aanden efter Mulighed har, virkeliggøres ved Hjælp af Erfaringen, mener Taine, at Aanden oprindeligt er tom. Han undgaar saaledes ikke i Principet de Skær, paa hvilke den rene Erfaringsfilosofi i Almindelighed strander. Han undgaar ikke disse Skær med Hensyn til Erkendelsens Princip; ti om han end forsøger at sikre sig en Erkendelseskilde foruden Erfaringen, Abstraktionen nemlig, saa opfatter han dog ikke dette Foretagende som en virksom Ytring af Menneskeaanden; men Aanden er ogsaa i den blot modtagende, og optager uvirksom det Givne som et Givet. Ved Lovopdagelsen sammentrænges Kendsgerningerne i det uvirksomme Jeg, ligesom af sig selv ved deres egen Nødvendighed, til det Uddrag af dem, som Loven er. Taine undgaar ikke heller disse Skær med Hensyn til Erkendelsens Genstand; ti vi saa, hvorledes han i Historien forgæves stræbte bort fra den Følgeslutning, at maatte forklare Alt ud fra det Sanseliges Tilfældighed, idet Romernes Hjernebygning blev Roms sidste Grundaarsag, og hvorledes han i Metafysiken nødtes til at lægge Foreteelsen, den uforklarlige og upaalidelige Kendsgerning, til Grund.

Hans hele Opfattelse af Aandens Passivitet stemmer med Sensualismens og Empirismens Grundsætninger. Det er i Følge dem, at han intet Steds ser Virksomhed eller Kraft, men overalt kun en uvirksom, evigt hvilende logisk Nødvendighed. Han har forgæves søgt at bøde paa Erfaringsfilosofiens Ensidighed ved at tilegne sig den nyere tyske Filosofis Resultater; ti han har Intet kunnet tilegne sig af den hegelske Begrebsopfattelse, fordi han intet har forstaaet af den hegelske Dialektik. Overalt i hans Tankegang staar den ene Tanke stejlt og forstenet, holdt i kunstig Afsondring ligeoverfor den anden. Han tænker Forholdet mellem Aarsag og Virkning uden nogensinde at berøre Vekselvirkningen. Han erklærer ud fra sin filosofiske Skæbnetro det Mulige, Virkelige og Nødvendige for Begreber, der dækker hverandre. Han forstaar aldrig Enheden som Forskelsenhed, men som ubetinget Enhed, og kan derfor aldrig udlede Forskellighederne.

Men selv i sine Vildfarelser er han i Overensstemmelse med sig selv. Enhver af de Grundtanker hos ham, som vi har set fremtræde i Læren om den herskende Evne, i hans Anskuelse af Kritiken, af Geniet, af Kunsten og Idealet, af Literaturens Filosofi, Æstetiken og Historiens Filosofi, er om ikke retfærdiggjort ved hans Lære om Aarsagen, saa dog begrundet i den.

SYVENDE KAPITEL

Forfatteren

I

Jeg har gjort Taine Uret. Jeg har fremstillet ham alene som Teoretiker. Men det er ikke hans Teorier alene, der har skaffet ham hans store Navn, det er desuden den Maade, hvorpaa han selv har gjort dem gældende. Det giver f. Eks. en daarlig Forestilling om Taines Begavelse, naar man nøjes med at fremstille hans Anskuelse af Historien som Videnskab; man maa endnu tilføje, at han selv er en Historieskriver og det af første Rang. Hans Hovedværk *Den engelske Literaturhistorie*, et Arbejde, der udkrævede en ligesaa grundig og mangfoldig Lærdom, som Kraft til systematisk at beherske Stoffet, og der i Særdeleshed straaler ved Siden af de uvidenskabelige Haandbøger, som udgør Alt, hvad Englænderne selv har ydet paa dette Omraade, er efter al Sandsynlighed vor Tids betydningsfuldeste literærhistoriske Skrift. Det giver ligeledes en ringe Forestilling om Taine som Kritiker, at man udvikler hans Begreb om den Plads, Kritiken er kaldet til at udfylde. Man maatte for at se ham i hans Styrke stilles overfor hans kritiske Virksomhed, gøres bekendt med hans indtrængende Gave til at forstaa og hans enestaaende Evne til at forklare. Ulykken er, at omtrent den eneste her mulige Fremgangsmaade, naar man ikke

har Plads til lange Citater, er Forsikringen, og Forsikringer har ingen overbevisende eller malende Kraft.

Om Taines Fremgangsmaade, der i Modsætning til Hegels: at anlægge Aandsvidenskabernes Metode paa Naturvidenskaberne, anlægger Naturvidenskabernes paa Literaturen og Kunsten, kan man have en ufordelagtig Mening; man kan finde Metoden utilstrækkelig eller falsk; man kan finde, at han betragter blotte Slægtskabsforhold mellem forskellige Videnskaber som ensartede Tilfælde og narrer sig selv ved at tage Lignelser bogstaveligt; men alt dette kommer jo ikke i Betragtning, i Fald han hyppigt naaer Maalet udenom sin Metode. Hvad gør det f. Eks. om hans Metodes Ensidighed umuliggør Opfattelsen af Geniets individuelle Ejendommelighed, naar hans kritiske Talents Mangesidighed bevirker, at han stiller os det geniale Individ lyslevende for Øje, og forklarer det, efter at have malt det.

Intet er mere ejendommeligt for Taine end den mærkværdige Forening, der finder Sted i hans Aand af filosofiske, stilistiske, digteriske og maleriske Anlæg. Hans strenge Logik, hans Stræben efter Klarhed til det Yderste og fremfor Alt hans dybe Trang til at ordne og systematisere, der gør, at han paa Franskmændenes Vis stundom forfalder til tør Skematisme, viser, at han paa Bunden af sin Sjæl er Tænker. At hans Tanker er mere klare end rige, mere tørre end flydende, er fuldt saa meget en Nationalmangel som en personlig. Hans ivrige, udholdende, altid lærerige og ofte vellykkede Forsøg paa at omdanne et Fag, som Franskmændene tidligere har regnet til Skønliteraturen, saaledes, at det kan indtage en Plads mellem Videnskaberne, er et Vidnesbyrd om hans logiske Grundtilbøjelighed. Hans Gave til at fortælle og meddele, ikke blot de Enkeltes Liv og Levned, men store historiske Tidehvervs Begivenheder og disse Begivenheders Aand, hans Evne til at fremstille Massernes gærende Uro og kæmpemæssige, uklare Bestræbelser og Drifter, som han mest glimrende har lagt den for Dagen i sin Skildring af Englands hedenske og kristelige Renæssance, staar paa en i Livet ellers næsten aldrig forekommende Maade ubeskaaret ved Siden af hans systematiserende Tænkning.

Man har imidlertid langt fra udtømt hans Talent ved at betegne det som grublende og episk. Det er tilmed i højeste Grad malerisk. Ligesom Taine i Frankrig er den første Kritiker, der har søgt at sammensmelte Skønliteratur og Videnskab, saa-

ledes er han fremragende blandt de franske Historikere, der har forstaaet, hvilke Skatte til Oplysning af de sidste trehundrede Aars Samfund Kobberstiksamlingerne gemmer. Brødrene Goncourt havde før ham anvendt Malerier, Tegninger og Stik i Historieskrivningens Tjeneste, men kun for et enkelt Aarhundredes Vedkommende, det 18des i Frankrig. Michelet havde vel før ham forstaaet at benytte Kunsten til at levendegøre Sædernes Historie; men havde kun benyttet den nu og da uden gennemført Plan. Dersom Gautier havde villet være mere end en Føljetonist, vilde han have havt alle Naturbetingelser for at lade Kunsten illustrere Kulturen. Men Taine, der har alle disse store Talenter til Forgængere, har for første Gang bevidst og videnskabeligt i sin Historieskrivning benyttet Kunsten til at stille os overfor det hele Menneske med Aand og Legeme, med Udtryksmaade og Haandbevægelser; med dets hele Følelsesliv, men ogsaa med Klædedragt og Vaaben.

Og som Maler stanser han ikke her. Ikke uden Grund blev han af den bedste franske Kritik, efter at han havde udgivet sin *Rejse i Pyrenæerne*, betegnet som en Landskabsmaler af første Rang. Han er født paa Landet i en lille By i Ardennerne; de uhyre Skove var hans første Omgivelser; han har hele sit Liv, som han ofte har tilstaaet, elsket Naturen langt højere end Kunsten, og det er lykkedes ham at gengive Landskaber af højst forskelligt Præg paa én Gang med Stemning og med Nøjagtighed. Han har som Landskabsmaler samme Grundegenskaber, der udmærker ham ellers, Fasthed og Kraft, men samtidigt en vis Tørhed og Haardhed. En Forfatter, der tilskriver Vejrforhold og Naturomgivelser saa meget som Taine, trænger til denne Evne til Landskabsmaleri, og han har brugt den i sine Skildringer af Englands og Hollands Natur, i sin Fremstilling af Lysvirkningerne i Florents's og Venedigs Luftlag paa en Maade, som kan bringe hans Læser eller Tilhører til at forbavses over, at Ordet kan have en saadan malende Kraft. Man tror ikke, naar man ikke har hørt det, at det er muligt i en Forelæsning at anskueliggøre de Lysforeteelser, der er ejendommelige for en Kyststrækning eller en Søstad i Italien.

Til alt dette kommer endnu Taines store digteriske Begavelse; den ytrer sig i den Styrke, hvormed han formaar at fremstille forbigangne Slægters Følelser og Formaal, og i den poetiske Glans hans Fremstilling, saasnart han føler Begejstring,

modtager. Den fremtræder stærkt i et saadant Stykke som den lille Sammenligning mellem Tennyson og Musset, der slutter Supplementbindet til den engelske Literaturhistorie; ellers virker den kun tjenende i hans Kritik, i hans Evne til at genfremstille og ligesom gendigte.

En ejendommelig Mangel ved denne særegne Forbindelse af Evner er den, at Taine hyppigt paa Grund af Stoffets Natur ikke formaar at sammensmelte den logiske Udvikling og den fantastiske Udmaling, men stiller dem hen ved Siden af hinanden, saa at Skillelinjen tydeligt spores. Det gøres maaske for at de særskilte Evner skal glimre des stærkere, maaske blot af fransk Frygt for at kede, i den Hensigt at afbryde den strenge Fremstilling af en Tankegang ved en lettere og behageligere Læsning. Dette sidste Indtryk er især slaaende, naar man læser den Skildring af en engelsk Augustmorgen, der slutter Afhandlingen om Stuart Mill. Men hvad Grunden end er, Teksten falder fra hinanden.

II

Lad os for bedre at forstaa dette saa sammensatte Talent, studere det endnu engang, ikke i dets Lærdomme, men i dets øvrige Ytringsformer, og lad os begynde med Stilen.

Intet forbauser mere Den, som fra Studiet af den tyske Videnskab gaar over til Studiet af den franske, end den uhyre Forskel paa de Krav, der i de to Lande stilles til den prosaiske Fremstilling. Den belærende Prosa er i Tyskland, naar Goethe, Heine, nogle Tænkere som Schelling, Schopenhauer og Feuerbach, og enkelte store Aander som Lessing, undtages, gennemgaaende slet. Klarhed kræves slet ikke. Skønhedsfordringer synes unaturlige i Videnskaben, og selv den tyske Kunstprosa naaer paa langt nær ikke op i Rang med den franske videnskabelige Fremstilling. Tyskerne har uddannet deres Sprog saa højt og saa rigt, som faa andre Folk, i metrisk Henseende; ti de er af Naturen et ligesaa lyrisk-poetisk Folk, som de Franske er et forstandigt-prosaisk; men deres Prosa har de ladet ligge brak. Den, der finder denne Dom overdreven, vil jeg bede om at se efter, hvorledes Lotze i sin nyligt udkomne *Æstetikens Historie* omtaler den tyske Digtekunst.

«Kunstpoesien hos os, siger han, har stillet den ubundne Tale i en falsk Modsætning til Verset. Naar Lærlingen første Gang lærer Mekanikens Love og den fine Sammenhæng at kende, der i Kraft af de ringeste Forandringer i nogle faa Punkters Ligevægt frembringer en hel Bølge af Dirringer, som med pyntelig Regelmæssighed udbreder sig videre over et System af Elementer, faar Ynglingen den løjerlige Forestilling, at denne trolddomsagtige Forstaaelse mellem utallige Dele vel nok kan forekomme i visse sjældnere eller fornemmere Industrifrembringelser, som f. Eks. Metalstrengene, men umuligt kan findes i de ganske simple Stoffer, der hører til hans daglige Omgivelser, f. Eks. ikke i en simpel Hampestrikke. For Tyskerne har det daglige Sprog været Hampestrikken. Det burde imidlertid nu endelig vides, at Hampestrikken kan deltage i de samme Svingninger, som man tidligere kun tiltroede den gyldne Streng. Men hvor finder man hos os en Prosa, der stadfæster denne Mening? Siden Goethe er den tyske Prosa blevet et Vildnis. I Skolerne er den bleven øvet paa Oversættelser fra Latinen, i Aviser og offenlige Forhandlinger benyttet til lidet værdifulde Improvisationer; saaledes har den ikke heller i den skønne Literatur kunnet vinde nogen Form. Man kan neppe vente at finde nødtørftig Rigtighed i Sætningsbygningen, end mindre nogen Følelse for Sætningsgruppernes dog saa let kendelige Ligevægt, den Velklang, Oldtiden kaldte *Numerus;* man finder ingen Formodning om, at Prosafortællingen lige saa vel som Maleriet behøver en omhyggelig afvejet Fordeling af de fremsatte Masser, hvis den skal opnaa Holdning; Ingen kan ved Slutningen af et Værk huske dets store Omrids.»

I saa haarde Udtryk dømmes den tyske Prosa af en af Tysklands mest fremragende Videnskabsmænd. Vi, som imidlertid ikke vil dømme, men forstaa, finder Aarsagen til denne ringe Udvikling af den tyske og hin rige Blomstring af den franske Prosa særligt i den i Frankrig saa højt udviklede Samtalens Kunst, der øjensynligt er den gode Prosas Betingelse. Samtalekunsten indtager i Frankrig samme Plads, som Musiken i Tyskland. Hvor dybt Forkærligheden for en skøn og simpel Talekunst er indgroet hos den franske Stamme, kan allerede ses af Tacitus's Sætning: «Paa to Ting beflitter Gallernes Folk sig med størst Iver: paa Krigsvæsen og paa aandrig Tale». (*Duas res industriosissime persequitur gens Gallorum: rem militarem et*

argute loqui). Det viser ogsaa de franske *contes* og *fabliaux* fra Middelalderen, der er fortalte, ikke sungne; det viser sig i Literaturens store Blomstring under Ludvig den Fjortende, der er det udviklede Talesprogs Triumf. Det spores i den franske Poesi, forsaavidt den har sit frygtelige Skær i den blotte Veltalenhed, og det aabenbarer sig endelig i den ejendommelige Prosaform, som i det 18. Aarhundrede Voltaire var Mester for, og som blev hele Europas Forbillede.

Der er visse Egenskaber ved den franske Prosa, som findes til alle Tider. Hertil kan henregnes dens dramatiske Hang. Sammenligner man en Strøtanke som Pascals: «Hvorfor vil Du slaa mig ihjel?» — «Hvorfor! Boer Du ikke paa den anden Side af Vandet? osv.» med det første det bedste lille Brudstykke i et moderne Pariserblad, som *Le Figaro* f. Eks., forbauses man over den formelle Lighed.

Der er andre Egenskaber, som skifter med hvert Aarhundrede. Det for det 18. Aarhundredes Prosa ikke blot i Frankrig men i hele Europa Ejendommelige var, at alt det i Udtrykket, der svarede til en Sansning, holdtes borte fra Skriftsproget, og kun det blev bevaret, der var Udtryk for Tanke. Paa samme Maade, som man overhovedet opfattede Mennesket som Menneske i Almindelighed, undgik man ogsaa i Stilen det legemlige Billede, betragtede den dristige Lignelse fra den Side, fra hvilken den tog sig ud som Snak, og nøjedes med en bleg, almindelig Farvegivning. Det var den «klassiske» Prosas Tid. Det 19. Aarhundrede indførte en ganske forskellig. Man begyndte at indrømme Billedet, Farven, Stemningen mere Plads; endog spiritualistiske Forfattere undgik at skrive et altfor virkelighedsfjernt Sprog, og de politiske og historiske Skribenter, i hvilke Aarhundredets Aand tydeligst udtalte sig, indrømmede Anskuelsen et den aldrig før tilstaaet Herredømme. Fra Chateaubriand til Victor Hugo, fra Augustin Thierry til Michelet har Billedets Landemærker udvidet sig bestandig mere. Hos en Romanforfatter som Balzac er Tankens og Farvens Lod i Stilen endnu omtrent lige stor; men en Digter som Gautier har, uddannende sig efter Hugo, forvandlet sin Pen til en Pensel, og en Del af de mest begavede nyfranske Romanforfattere (Flaubert, Brødrene Goncourt osv.) har heri fulgt ham.

Taine har alle disse Forfattere til Forudsætning. Han har den samme levende, deltagende, virkelighedsfornyende Indbild-

ningskraft som Michelet; dog den forener sig hos ham ikke med en brændende Begejstring, men med *en kold Voldsomhed* i Udtryksmaaden. Han har den samme Kærlighed til den grove og nøgne Sandhed, som man finder hos Balzac, han skyer saa lidt som denne det stærke Udtryk, men han er lige fuldt fornem i sin Stil; han giver sig ikke til Pris, han afbryder Lidenskaben med Ironi. Uden Gautier til Forgænger havde Taine neppe vovet sig til at male Omverdenen, som han gør det. Ligeoverfor Lessings længe anerkendte Indsigelser mod den malende og beskrivende Brug af Ordet trængte man til at have Kendsgerninger at beraabe sig paa. Og Muligheden af at forvandle Ordet til Farve var godtgjort fra det Øjeblik af, da Gautier begyndte som Forfatter; ti, som Sainte-Beuve med Rette har sagt: «Siden vi har Théophile Gautier er Ordet *usigelig* ikke mere fransk; han har sagt alt det, man mente ikke kunde siges.»

Dog nærmest blandt Mændene af den foregaaende Slægt staar Taine idetmindste i enkelte af sine Arbejder sikkert Henri Beyle. Af Beyle har han ikke blot faaet Tilskyndelserne til en stor Del af sine æstetiske Grundtanker, sin Opfattelse af Skønhedens Relativitet, sin Opfattelse af Sjæleforskningen som en opløsende Undersøgelse af Følelserne, sin Betragtning af Racepsykologien som Grundlag for Literatur- og Kunsthistorie. Han har fra ham desuden i sin Stil faaet den før nævnte Vane til stolt at holde sig i Tømme, til, om han end giver Publikum sine Tanker, dog aldrig at røbe det sin Følelse, og den Ringeagt for Talemaader, som er gennemgaaende hos ham. Ligesom Beyle *optegner* han undertiden sine Indtryk uden alle Overgange i deres oprindelige Form; men hyppigt forsmaar han rigtignok ikke heller, med hvor megen Ringeagt han end altid taler om Talekunst, en meget yppig Veltalenhed, der er Beyle ganske fremmed.

Endnu én Forfatter er det umuligt at overspringe, naar Talen er om Taines Forudsætninger, det er Prosper Mérimée. Fra Mérimée har Taine arvet Kærligheden til den skarpe, kraftigt tegnede Kendsgerning, den urokkelige Haardhed og den grusomme Kulde, hvormed han fortæller «et smukt Mord», meddeler en oprørende Voldsgerning som Eksempel paa en vis Civilisationstilstands Medfør, eller (som i *Notes sur Paris*) giver Læseren en nøjagtig Anvisning paa den mest praktiske Fremgangsmaade, han bør anvende, naar han vil skære Halsen over paa .sig med en

Barberkniv. Kun er Mérimée endnu langt mere tilbageholdende end Taine. Sainte-Beuve har etsteds sagt om Mérimée, at han sikkert er den nyere Tids mindst kristelige Forfatter, den, hvis personlige Væsen er mest renset for alle Lærdomme og følsomme Mindelser fra Fortiden. Taine er den mest afgjort naturalistiske Forfatter, som Frankrig indtil nu har besiddet.

Men denne Lyst til med Kulde at fremstille det Rædsomme og sædeligt Oprørende er ikke ejendommelig for Mérimée og Taine alene. Hele den Slægt, som fulgte paa Lamartines og den begyndende Sainte-Beuves følsomme Aandsretning gik ud i Livet med det Forsæt, ikke at give sin Inderlighed til Pris for Læseres eller Tilskueres Skemt og Ironi. Hvad den mest af Alt frygtede var at være klynkende (*pleurnicheur*). Man læse Romanen *Salammbô* af Taines Ven Gustave Flaubert for at se det samme Aandstræk komme igen. Eller man lade blot sit Blik glide hen over Gérômes Malerier. Der er Træk hos Taine, om hvilke man maa udbryde: «Men det er jo den rene Gérôme!» Ti hos Gérôme som hos Taine finder man Evnen til med en saa fuldstændig Saglighed, at den kun middelbart kan siges at indeholde Bitterhed, Tungsind eller Spot, at fremstille Rædsler, der viser, hvor dyrisk og raa, hvor ufri og fanatisk Menneskenaturen er, og hvor blodigt Skæbnen spiller med os Alle. Et Maleri som Gérômes *Duellen efter Maskeballet* er en Slags Vignet til en stor Del af Frankrigs nyere Literatur. Det siger koldt og klangløst til Beskueren, men saaledes, at han aldrig glemmer det: «Se, saadan gaar det til. Det er Virkeligheden.»

Meningen med disse Jævnførelser er visselig ikke den at nedsætte Taines Originalitet. Denne er saa klar, at det er den, som fra første Færd af drog alle franske Bogkyndiges Opmærksomhed hen paa ham, og som bevirkede, at han tidligt blev betegnet som Blomsten af Frankrigs hele nyere historisk-kritiske Udvikling. Lad os da forsøge at bestemme den lidt nøjere.

Taines Stil er for det Første, som hele den bedste franske Prosa, *europæisk*. Det vil sige: den er fuldkomment fri for Hentydninger til Forfatterens tilfældige Læsning, for vilkaarlig eller personlig Brug af Ordene, for ethvertsomhelst stilistisk Frimureri. Den meddeler de vanskeligste Æmner og Resultater, som udkræver baade uhyre Lærdom og gennemgribende Tænkning, uden næsten at forudsætte den ringeste Kundskab til bestemte Bøger eller til bestemte Kendsgerninger hos Læseren. Til denne stili-

stiske Højde er Lande som Tyskland og Danmark end ikke begyndt at stige. Man sammenligne f. Eks. med en Prosa, som denne, Heibergs i al deres Fortrinlighed med hegelske Fagord overfyldte Afhandlinger eller Kierkegaards filosofiske Skrifter, i hvilke Forfatteren, uden mindste Hensyn til sit Lands, endsige til Europas, Publikum, skriver som i Slobrok og Tøfler, sigtende snart til en Talemaade fra Døgnsproget i Kjøbenhavn, snart til en Vending hos Aristofanes, snart til et Fagord hos Schelling, snart til en Sang af *Des Knaben Wunderhorn* og derfor bliver utilgængelig for Mængden i samme Forhold, som han naaer Ejendommelighed. Det er Taines Hæder, at han ikke har villet opgive det Mindste af Almenforstaaligheden for at bevare sin Originalitet, og at han ikke har behøvet det. Han har ikke forudsat samme Læsning eller samme Tænkedygtighed hos sine Læsere som hos sig selv. Han har paalagt sig selv den Tvang at oversætte ethvert af sine personlige Indfald paa Europæisk, og hans Læser er ham taknemmelig derfor.

Taine besidder dernæst i allerhøjeste Grad den særligt franske Kunst at skrive en Bog. Hans Skrifter er komponerede; de hænger sammen fra først til sidst; ét Aandedrag, ét Pust besjæler dem. Et stort Værk som den engelske Literaturs Historie indeholder kun en Grundformel og dens Følger; der er ikke en eneste Side deri, som ikke bidrager til Godtgørelsen af Værkets «Hvad der var det, som skulde bevises» (*quod erat demonstrandum*). Og det forholder sig med de mindre Bøger, som med de større. Der er nogle af disse, som f. Eks. *Idealet i Kunsten*, hvis Bevægelse og Bygning minder En om en Fuga af Sebastian Bach. Ved Siden af Stilen i et saadant Skrift forekommer mange ansete Bøgers Stil En som Lirekassemelodier.

Og da nu den dybestliggende personlige Medfølelse hos Taine ligesom hos Balzac er Medfølelsen med Kraft, faar hans Stil først og fremmest Præget af Kraft og Drøjhed. Fremstillingen er voldsom, mægtig, tæt, uden Smidighed og uden Lethed (vel at mærke i Sammenligning med anden fransk Prosa; ti sammenlignet med den meste danske f. Eks., maa den rigtignok kaldes let). Han har derfor størst Held med sig i Fremstillingen af tøjlesløse Lidenskaber, af sanselig Yppighed, af anstrengte og ualmindeligt bevægede Aandstilstande, de være nu hedenske eller kristelige: Shakespeares tøjlesløse Samtidige og Cromwells mørke Puritanere har Kraften og Lidenskaben tilfælles. Han beretter

deres Færd uden dydig Harme, uden fromme Talemaader; han er saa ivrig for at forklare, at han glemmer at laste. Hans Pen glider aldrig raskere, end naar han skildrer vilde Sviregilder, overdaadige Festligheder eller grusomme Mord. Han svælger i Maaltider og Blodbad. Han opsøger overalt den usødede og usminkede Sandhed. Det franske Sprogs Frihed, der ene har muliggjort Prosaens store Udvikling, er ham ikke nok; han vover tidt at forarge, og har mer end én Gang faaet Moralisterne over sig. Literaturen er ogsaa i dette Punkt et Udtryk for Samfundet; ti, som det hedder i Taines *Graindorge* om det franske Selskabsliv i vore Dage: «I de sidste ti Aar betragtes et vist Anstrøg af Brutalitet som nødvendigt til at fuldstændiggøre Elegancen».

Taines Stil vælter sig tung og straalende afsted som en smeltet Strøm af ædle Metaller. Et Liv mellem Bøger, en Opdragelse i Normalskolen, rastløse Studier og uophørlig Frembringen i en tidlig Alder har forhindret, at Taine fik den finere Selskabstones Smidighed og Underforstaaen i sin Stil. Han har omgaaedes unge Forfattere og unge Læger, men i sin Ungdom idetmindste meget faa Kvinder. Derfor er hans Stil saa lidt blødagtig. Den er paa en forunderlig Maade samlet. Han ordner, førend han skriver, sine Tanker, som man ordner en Hær. De forskellige Afdelinger kommer som Batailloner i sluttede Rækker og Geledder; man føler i hver Linje det Villede, det Symmetriske, det Systematiske. I Begyndelsen bevægede Taine sig endog i Tankesprog og Antiteser. Senere har Stilen vundet i Frihed, skønt den endnu er sammentrængt og forsætligt fyndig. Vil han da overbevise sin Læser, begynder han som et Felttog. Snart udslynger han en lang Tonefølge af til hinanden kædede Sætninger, der velklingende falder hen i Afsatser, som et kunstigt inddæmmet Vandfald fra Bækken til Bækken. Snart fremhæver han hvad han vil sige ved at sætte en lille, ganske kort Sætning paa et Par Ord hen imellem to mægtige Sætningsgrupper. Men hyppigst benytter han det som Hovedmiddel at overvælde Læseren. Han sammenhober, han opdynger betegnende Træk. Som Hagl paa en Rude falder hans smaa, korte, sammentrængte Sætninger ind i Læserens Aand. Som Øksehug af en kort, skarp Økse lyder de Slag i Slag, uden Afbrydelse, uden Naade. Læseren trættes, men han overbevises; han overvældes og han forstaar.

Hvad er Manglen ved denne saa mærkelige Stilkunst? Den

er ikke vanskelig at finde. I en saa optaget og overfyldt Verdensstad som Paris, der i literær Henseende, som i saa mange andre, træder i Frankrigs Sted, der da atter for Skribenten er Stedfortræder for Europa, er den første Pligt for en Forfatter den, at blive læst, det vil sige, at tiltrække sig Opmærksomheden. Hvorledes, hvorledes skal han bære sig ad for at bringe hundredetusind Mennesker til at huske sit Navn, Mennesker, hvis Hukommelse er overlæsset, og hvis Hukommelse dagligt af Tidsskrifter i Snesevis, Dagblade i Halvhundredevis, nye Bøger i Dusinvis anraabes om at beholde et Tusind Forfatternavne, Kunstnernavne, Firmanavne? Opgaven er til at fortvivle over, og medens han arbejder, arbejder han ikke alene. Hans ældre Samtidige staar ham i Vejen, alle Pladser er optagne, ikke én er tilovers. Hans Jævnaldrende er hans Medbejlere: puster han et Sekund, føler han Rivalens varme Aande i sin Nakke. Hvad maa han da gøre, hvis han ikke vil opgive Kampen og dermed alt Haab om at trænge igennem? Han maa overanstrenge sig paa den skadeligste Maade, han maa vride sit Talent til dets sidste Draabe; han kan ikke nøjes med sin Begavelses fortrinlige Egenskaber, han maa gøre Brug af de Mangler, disse medfører, ved at overudvikle enhver af de Evner, han af Naturen har. Er hans Stil af Naturen regelmæssig, maa han gøre den symmetrisk; er den kraftig og marvfuld, maa han desuden gøre den voldsom og haard; er den farverig, maa han gøre den yppig; er den samlet, maa han sammenskrue den saa stærkt, at hans Udviklinger kommer til at ligne Krystallationer. Han søger da at give sit Sprogs medfødte Klarhed en egen pludselig Virkning, et Slags elektrisk Skær. Saaledes er det gaaet Taine; men ogsaa denne Ejendommelighed ved hans Stil, saa personlig den end synes, er en Virkning af Kultur- og Samfundsforhold.

III

Lad os genfinde Stilens Ejendommeligheder og Forkærligheder i hans Aands, i hans Kunst- og Livsanskuelse, i hans Væsen som Videnskabsmand og som Menneske.

Som Videnskabsmand er han først og fremmest en stiv Doktrinær, der uden Variation, uden Hensyn til at behage eller Frygt for at mishage ved Ensformighed, anlægger sin Metode

uforandret paa ethvertsomhelst Æmne, og er forvisset om i den at besidde den rette Nøgle til Studiet af Aandsvidenskaberne. Han er i dette Punkt saa ubøjelig, at man kunde fristes til at betegne Viljen som hans Aands mest fremherskende Egenskab. Han har som positivistisk Doktrinær en overvejende Tilbøjelighed til at eftertegne eller gennemtegne Kendsgerningen i dens formentlige Renhed og Bestemthed, han ynder det nøjagtige Særskrift. Men han bliver stundom unøjagtig af lutter Nøjagtighed.

Ti i denne Verden, hvor Alt er i Overgang, hvor Overgangene fortones i Afskygninger, fører den sande Virkelighedstroskab tidt til at indse Umuligheden af at drage skarpe Omrids. Og under disse historiske Vilkaar, hvor saa uendelig meget er unddraget vor Erkendelse, er det tidt den sande Visdom, ikke at slutte af, ikke at lade, som var man paa det Rene med Alt. Taine mangler forsaavidt den sande videnskabelige Drift, som han er færdig med Alt, har Svaret paa ethvert Spørgsmaal liggende i Skuffer i sin Aand, og i sit aandelige Hovmod mangen Gang lemlæster Grundvanskeligheder, hvormed han ikke ellers kan faa Bugt, for at gøre dem mere simple. Han er for let tilfredsstillet med Resultater. Lader han imidlertid sin Metode ligge — og i sin literaturhistoriske Fremstilling nødes han ikke sjældent dertil — saa forekommer hans Aand næsten bøjelig i Modsætning til Lærdommenes Stivhed. Han har en saa ualmindelig, saa sjælden og mangesidig Skønhedssans, en saadan Gave til at nyde, til at glæde sig over det Skønne i dets talrige Skikkelser og paa alle dets Udviklingstrin, at man neppe finder en lignende Modtagelighed hos nogen samtidig æstetisk Forfatter. Jeg henviser Læseren til den oprindelige og ejendommelige Opfattelse af den græske Kunst, som findes i Taines *Rejse i Italien*, der ellers vistnok er det mindst vellykkede og mindst omhyggeligt behandlede af hans Arbejder. Men for Resten aabenbarer denne misundelsesværdige og kraftige Skønhedssans sig overalt i Taines Kunstkritik saavel som i hans literære. I Tyskland er Kritiken, som forøvrigt der kun har naaet en svag Udvikling, æstetisk afgørende. I England er Kritiken uafladelig moralsk afgørende, og dens første Repræsentanter i vore Dage, Macaulay, John Ruskin, er rene Moralister. Den historiske (rent kunstneriske, lidenskabsløse, spinozistiske) Kritik er fransk, praktisk uden at være dømmende. Vil man et Mønster paa denne Art Kritik, læse man Taines Sammenstilling af Byron og Goethe.

Det forstaar sig jo imidlertid af sig selv, at endog en mangesidig Forfatter ikke kan være alsidig. Taine er det saa lidt som nogen Anden. Han, der i sin Lære om Idealet har bestemt Skønheden som Kraften, foretrækker ikke blot Michelangelo for Raffael, men er uimodtagelig for Raffaels Ynde. Man forstaar fremdeles let, at han, hvem Kræfternes frie Udfoldelse i Kunst og Poesi er saa meget mere magtpaaliggende end Formens Fuldkommenhed, i den engelske Literaturs Historie kan komme til at mishandle saa fin og spinkel en Aand som Pope meget slemt, ja komme til at behandle ham med langt mindre Hensyn end en fanatisk Kedelflikker som Bunyan. Han mangler Sansen for Dickens's Fortrin, medens han har et fortræffeligt Blik for hans Mangler. Han ser tilfulde Shakespeares Fantasirigdom og Lidenskab, men lukker Øjet rent for hans Moral. Han gør Edmunds Moral i *Kong Lear* til Shakespeares. Ham fattes den Aandssmidighed, der gjorde, at Sainte-Beuve, efter i sin Ungdom at have brudt mangen Lanse mod Boileau's Poetik, som moden Mand indrømmede Boileau en stor dannende og mildnende Betydning. I modsat Retning vil da Taine til Gengæld have en altfor vidtgaaende Forkærlighed for literære Værker, i hvilke det Psykologiske er saagodtsom rent fysiologisk, som i saa megen ældre engelsk Literatur, der indeholder Materiale til Sædernes Historie, men er blottet for Poesi og næsten uden Kunstform. Han betragter slige Værker altfor udelukkende som historiske Vidnesbyrd. Og her kommer en Mangel frem hos Taine, der hænger nøje sammen med hans hele Afvisning af den egenlige Æstetik som dogmatisk og med hans rent historiske Synsmaade for Kunst og Poesi. For ham er Skønliteratur og Kunst væsenlig interessant som Psykologi, som oplysende med Hensyn til Fortidens Levevis. Hans Englands Literaturhistorie er i Virkeligheden den engelske Civilisations Historie fremstillet ved Hjælp af Literaturen. Poesien er ham ikke Maal, men Middel, elskes af ham kun i ringe Grad for dens egen Skyld, men som ypperligt etnografisk Hjælpemiddel. Digterværket er ham et Mindesmærke eller en Kuriositet, aldrig en Skønhedsaabenbaring. Ikke sjældent sønderlemmer han Digtet som en Anatom eller Slagter, og behandler Kunstneren kun som interessant Patient.

Neppe har jeg sagt dette, før jeg fortryder det. Desværre er ingen Sætning mer end halv sand. Hvorledes kan man negte Den Sans for Poesien som Poesi, der mer end nogen Anden

har gjort Franskmændene opmærksomme paa, hvori den i streng Forstand poetiske Begavelse bestaar og har lært dem at vurdere den hos Tyskere og Englændere!

Hans Forgænger paa dette Punkt er den lette Underholdningsforfatter, Philarète Chasles. Han var den første Franskmand, der ved Rejser og Studier, ved Ophold i fremmede Lande blev slaaet af den dybe Racemodsætning mellem Romaner og Germaner, og Taines Yndlingstanker om Afstanden mellem Talekunst og Digtekunst, Formfuldkommenhed og Inderlighed, latinsk og anti-latinsk Stamme-Ejendommelighed kan i elementær Form allerede spores hos ham. For Franskmændene synes en Forfatter som Taine engelsksindet og tysksindet; en Nordbo forekommer han rent fransk. Af fremmed Paavirkning er den engelske lettest at spore. Hvad den tyske Indflydelse angaar, der jo i de sidste ti Aar er almægtig i Frankrig, da fornemmes vel en stærk Paavirkning af Goethes hele Aand og af Heines Poesi; men den tyske Æstetik er dels saa utilgængelig for Franskmændene, dels tilegnet med saa stor Selvstændighed og Frihed, at en umiddelbar Paavirkning intetsteds kan paavises hos Taine. Det er i denne Henseende lærerigt at sammenligne hans Afhandling om La Fontaine med Vischers æstetiske System. Ideerne er de samme, men Formforskellen er saa stor, at de neppe kan genkendes. Taine har overhovedet havt en vis Skræk for ligefrem at give et System. Men han har ikke desmindre sørget for at gøre sit Livsværk saa systematisk omfattende som muligt. Hans talrige literærfilosofiske og kunstfilosofiske Værker har efterhaanden draget alle Historiens betydningsfuldeste Kunstmindesmærker ind i hans Læres aabne Rammer.

IV

Imellem en sand Videnskabsmands Verdensanskuelse og Livsanskuelse er der ikke nogen Splid. Taine har den Livsanskuelse, hvortil hans hele Tankesystem fører, og hvortil muligvis den hele moderne Videnskab leder, Stoicismen. Marcus Aurelius er hans Helt og Ideal. Han har ytret, at han ansaa Marcus Aurelius for det første Menneske, der har levet. Hans Aandsretning er stolt, sørgmodig, forsagende og som alle Spinozisters tillige noget vel rolighedskær. Han er saa langt fra at være en praktisk an-

lagt Aand, at jeg tidt, ved at tænke paa ham, har maattet mindes Renans bekendte Ord om Videnskabsmanden, at denne nemlig, hvor fæl han end finder Verden, tillige finder den saa mærkværdig, at han maaske ikke vilde underkaste den nogen Forandring, i Fald han formaaede det. Taine afviser endog ethvert Spørgsmaal om de praktiske Følger, dette Spørgsmaal, hvortil Kierkegaard ideligt kommer tilbage, som Videnskaben rent uvedkommende. Jeg har hørt ham besvare Spørgsmaalet: «Hvad Raad giver De os?» med disse Ord: «Videnskaben har ikke at give Raad.» Og Taine har Ret, Videnskaben er ikke Sjælesørger; har den fundet Sandheden, er dens Hverv tilende.

Den Livsanskuelse, som Videnskaben udmunder i, vil maaske hyppigst blive stoisk Standhaftighed. Hos Taine har denne Stoicisme nødvendigvis et personligt Præg. For det Første er den i høj Grad naturalistisk. Jeg anfører som Bevissted en Side som denne:

«Kunstens Herlighed er kun fantastisk, Naturens er mere end fantastisk; ti det Fantastiske er blot en Sygdom i vor menneskelige Hjerne. Naturen vedligeholder og udvikler sig selv, sund og stadig, uafhængig og fuldkommen, virksom og klar, det er Alt, hvad vi kan sige. Dersom vi skulde vove at sammenligne den med noget menneskeligt Værk, da maatte det være med visse græske Gudebilleder; de er sig selv nok, som den er sig selv nok. Vi kan ikke elske den; ti vore Ord passer ikke paa den og naaer den ikke. Den er udenfor os, ligegyldig imod os; vi kan kun betragte den, som vi betragter hine Tempelbilleder, stumme, med blottet Hoved, for i vor Aand at indprente dens fuldendte Form, og styrke vort skrøbelige Væsen ved Berøring med dens Udødelighed. Hvad er et Museum Andet end en Række af Gravmæler, et Maleri, en Statue, en Bygning Andet end et Erindringstegn, som en dødelig Slægt ængstelig sætter sig selv for at forlænge sin flygtige Tilværelse ved et Mindesmærke, der staar lige saa stærkt for Fald som den selv? Derimod overfor Vandene, Himlen, Bjergene føler man sig overfor fuldendte og altid unge Væsener. Tilfældet har ingen Magt over dem; de er de samme som paa den første Dag; det samme Foraar vil hvert Aar med fulde Hænder skænke dem af sine Safter. Vor Svaghed rejser sig foran deres Styrke, og vor Uro stilles ved Skuet af deres Fred. Igennem dem aabenbarer sig den ensartede Kraft, der udfolder sig i Tingenes Foranderlighed

og Omdannelse. Overfor den store og frugtbare Moder, hvem Intet forstyrrer, fordi Intet er udenfor hende, udvikler sig i Sjælen en Følelse, en dyb og hidtil ukendt. Selve dens Grundvold kommer for en Dag. De utallige Lag, som Livet har afsat over den, alle Levningerne af Lidenskaber og Forhaabninger, alt det menneskelige Skarn, der har ophobet sig paa Overfladen, svinder bort. Sjælen bliver simpel; den genfinder de ældste Tiders Instinkt, de ubestemte, ensformige Ord, som fordum satte den i Forbindelse med Guderne, de naturlige Guder, der lever i Tingene; den føler, at alle de Ord, som den siden har sagt eller hørt, kun er indviklet Snak, kun Øjeblikkets Udbrud, kun Støj paa Gaden, og at, dersom der er et Minut, som er sundt og attraaværdigt i Livet, saa er det det, i hvilken Sjælen glemmer den store Myretues Summen og Plagerier, og, som de gamle Vise sagde, opfatter Klodernes Harmoni, det evige Verdens-Alts Hjertebanken.» (*Rejse i Italien.*)

Mere end én Gang hos Taine kommer denne Anskuelse af den ydre Natur som det eneste Varige, eneste Blivende frem, en Anskuelse, der staar i god Overensstemmelse med hans hele Lære, men i stærk Strid med den Tilbøjelighed, han har til at beraabe sig paa Hegel. Thi som Hegel udtrykkelig har sagt, for ham er Aand saa meget mere end Natur, at end ikke Solen vejer op imod et Menneskes daarligste Vittighed. Hos Taine har Naturalismen som Livsanskuelse nu videre et stærkt Præg af Tungsind:

«Hvilken Samling af Ruiner, hvilken Kirkegaard er ikke Historien! Hvor mange Menneskehjerter har ikke banket, af hvilke der ikke er blevet andet Spor tilbage end en Form, hugget i en Sten! Hvor ligegyldigt smiler ikke den fredelige Himmel, hvor grusom er ikke den lysende Kuppels Skønhed, der Dag efter Dag staar udspændt over faldende Slægter, ligesom en Baldakin staar over en Ligbaare! Man har læst Ord som disse i Bøgerne, og med Ungdommens Overmod har man kaldt dem Talemaader; men naar Manden har gennemløbet Halvdelen af sin Bane, og naar han ser ind i sig selv og opregner, hvad han har kvalt af sin Ærgerrighed, hvad han har revet op med Rode af sine Forhaabninger, og naar han tæller alle de Døde, som han bærer begravne i sit Hjerte, da ser han paa en Gang Naturens Pragt og dens Haardhed, og det indre Ligfølges dumpe Hulken lærer ham at fornemme en anden Klage, den menneskelige Tragedies,

der udfolder sig fra Aarhundrede til Aarhundrede og lægger saa mange Kæmpende i den samme Kiste.»

Ud fra dette Tungsind kan der da undslippe Taine saadanne Ord som: «Det eneste Middel til at udholde Livet, er at glemme Livet», og han priser da Videnskaben som den lidende Menneskeheds Tilflugt, dens «Andenstedsnærværelse», kort sagt som det Tilflugtsted, Kierkegaard vilde lukke for den. Men fremfor Alt priser han da den Stemning, hvori Naturens og Kunstens Skønhed lidenskabsløst, uegennyttigt nydes, den ideale Drøm, som han kalder den, og han udbryder ofte: «Intet i Livet er helt skønt, helt harmonisk, undtagen vore vaagne Drømme.»

Men med denne en Digters og Musikers Henrykkelse, (der har fundet et udmærket skønt og følelsesfuldt Udtryk i Afsnittet *Un tête à-tête* i *Graindorge*) forener han en skuffet, for alle Indbildninger helbredt Pariser-Verdensmands Bitterhed. Det nyfranske Hang til for ingen Pris at lade sig fange eller overliste har faaet et udpræget Udtryk i hans Skrifter. Ligesaa velvillig som han er i sin Kritik, og saa tilbøjelig som han er til at godkende næsten enhver Sindstilstand og dens Frembringelser, ligesaa afvisende er han i sin Seen sort, og ligesaa utilbøjelig til i Virkeligheden at tage nogensomhelst tilsyneladende ideal Bestræbelse for gode Varer. Her føler man meget tydeligt Beyles Indflydelse paa Taine. Hans positivistiske Vane til at opgøre Alt i Tal har forenet sig med en ved Fejden mod Spiritualismen fremkaldt Drøjhed, og har dræbt Følsomheden hos ham, og det baade i Ordets gode og i dets slette Forstand. Han er for stolt og for mistænksom til at røbe sit gode Hjerte; han har en Blu for at lade sin Følelse ane, der tit er af næsten jomfruelig Art og der ogsaa er bleven fremhævet af Sainte-Beuve som noget Ejendommeligt for ham. Men af Harme over de Filosofer, der gjorde Videnskaben til Tjenerinde for Moralen og af Trods mod sine Angribere har han næsten overalt ladet Moralen ude af Betragtning. Giver han en enkelt Gang for Spøg moralske Forskrifter, indskrænker disse sig omtrent til «ikke at tigge, hykle eller prale»; iøvrigt morer han sig nu og da med at udstille en Moral, der ikke giver Balzacs Vautrin's synderligt efter. Det vilde imidlertid overhovedet ikke være let for Taine paa Grundlag af sine Lærdomme at udvikle en Morallære. Men der er jo Moralister nok. Hans Privatliv har været ulasteligt, og et af to er det nok saa godt at leve sædeligt som at præke Moral.

V

Hippolyte-Adolphe Taine er født i Vauziers i Ardennerne den 21. April 1828, og i Ardennernes mægtige og omfattende Skovstrækning, der staar som en Levning af Oldtidens oprindelige Skove, og som bestaar af uophørligt vekslende Høje og tilgroede Dale, modtog det unge alvorlige Barns Indbildningskraft skumle, sørgmodige, majestætisk kraftige Indtryk. I hans Aand, siger Sainte-Beuve, finder man den samme yppige og tætte Vegetation, en ædel Jordbunds Marv, som i Ardennerskovene; men Masserne staar her som hist vel tætte; man kunde ønske ham nogle flere lyse og aabne Steder i hans rige Ardenner.

Han tilbragte sin Barndom i jævne, beskedent og sundt dannede, kærlige Familieforhold. Hans Bedstefader var Underpræfekt i Rocroi under Ludvig XVIII, hans Fader, der af Fag var Advokat, holdt af videnskabelige Sysler, var sin Søns første Lærer og underviste ham i Latin. En Onkel, der kom hjem fra Amerika, lærte ham Engelsk, medens han endnu sad som Barn paa hans Knæ. Kun tolv Aar gammel mistede han sin Fader. Hans Moder er en Kusine til hans Fader, en hjertensgod Dame og inderligt elsket af sin Søn. Han kom til Paris 1842 og gennemgik Collège Bourbon. Han fik ved Slutningseksamen Æres-præmien i Retorik og to Anden-Præmier i Filosofi. 1848 kom han ind i det franske Universitets Undervisningsanstalt for Lærere, den saakaldte Normalskole som den Første fra sit Aar. Edmond About var fra samme Aar, Prévost-Paradol fra det følgende. De unge Lærde levede paa den Tid i Skolen i heftig Meningskamp. Som for at intet Element skulde mangle, var der endog enkelte ivrige Katoliker blandt Eleverne. Samlivet medførte da voldsomme politiske, æstetiske og filosofiske Drøftelser.

Taine har bevaret Mærker af at have tumlet sig paa en saadan Kundskabens Arena og af at have modtaget saa grundig og streng en Skoledannelse. Han skylder denne Dannelse en Del af sin Videnskabelighed, men han skylder den ogsaa Noget af sit lærde Hovmod, sin aandelige Voldsomhed, sin altfor store Tillid til Bøgerne og sin forholdsvis ringere Livserfaring. Dog opvejer Fordelene ved en saadan Opdragelse sikkert langt dens Ulemper.

Da Statskupet 1851 indførte en fuldstændig Omdannelse af Skolens Styre, splittedes de unge Talenter, der havde tumlet sig derinde. Edmond About gik til Grækenland, Taine opnaaede som højeste Naade og efter en Mængde Beskytteres Mellemkomst at blive sendt til Nevers som Suppleant i Filosofi — han blev der fire Maaneder — og derefter til Poitiers som Suppleant i Retorik; han blev der andre fire Maaneder og brugte denne Tid udelukkende til at studere Hegel. Da han var kommen tilbage til Paris og gjorde sig Haab om en Post som Tredielærer etsteds i Provinserne, et ikke overdrevent ærgerrigt Ønske, blev han udnævnt til Sjette-Lærer i Besançon. Hans Aandsretning var ikke de eklektiske Magthavere tilpas. Han rejste ikke derhen. Han blev i Paris og boede der som simpel Student, gav sig til at studere Matematik, Naturvidenskaber, især Fysiologi. Han havde under sit Ophold i Nevers udkastet en hel Sjælelære. Tre Aar igennem fulgte han nu et Kursus i højere Matematik og hørte Forelæsningerne i Lægeskolen samt dem i det anatomiske Museum. Saaledes blev han, hvad ingen af Eklektikerne havde været, en virkelig Naturkyndig, en Mand med et stort naturvidenskabeligt Almenbegreb. Fra nu af skrev han i Revuer og Blade, i *Revue des deux mondes,* i *Revue de l'instruction publique,* i *Journal des Débats,* senere i *La vie parisienne.* Han lemper i ingen Henseende sin Manér efter Stedet og Omgivelserne; det er ham forsaavidt ligegyldigt, hvor han skriver; dog mærker man paa den frie Tone i Bogen om Graindorge, at den oprindeligt er skrevet for det ikke meget strenge Organ *La vie parisienne.* Han har samlet sine Artikler i to Bind *Essais.* Fra 1860 har hans betydeligste Skrifter fulgt hinanden Slag i Slag. 1865 blev Taine udnævnt til Professor i Æstetik og Kunsthistorie ved Kunstskolen (*L'Ecole des beaux arts*) og det er i denne Egenskab, at han nu i fire Aar har holdt en Række Forelæsninger, paa hvilke Prøver foreligger i hans Bøger om Kunsten, om Idealet i Kunsten, om den italienske, nederlandske og græske Kunsts Filosofi. 1864 foretog han en Rejse til Italien, som han har beskrevet. Under den store Udstilling 1867 udkom hans vittige og skarpe Bog om Hr. Graindorge med Undertitlen *Optegnelser om Paris.*

Taine bedømmer sig selv omtrent saadan: Da han tilhører et Slægtled af Forfattere, som er dannet ved Ensomhed, ved Læsning og videnskabelig Forskning, har han ikke modtaget meget ved uafbrudt Overlevering. Han har manglet Lejlighed

til gennem selskabelige Sammenstød og Forhold at udvikle Evnen til Sammenligninger og forsonende Sammensmeltninger. Mændene af hans Slægtled har ikke, idetmindste ikke i deres første Manér havt Sans for Afskygninger og Tillempninger, de er alle afgjorte og drøje; han er det mest. Guizot er maaske den eneste af Frankrigs ældre, store Mænd, som Taine har havt Fordelen af tidligt at staa i et nærmere Forhold til. Han har imidlertid ikke tilstrækkeligt for en Historiker set Mennesker af forskellige Skoler og modsatte Anskuelser og har ikke ret aflagt sig Regnskab for Forholdet og Afstanden mellem Bøgerne og Menneskene. Han har holdt af at samtale og at spørge, men med et bestemt Formaal for Øje, for at faa Rede saa paa dette, saa paa hint; han har ikke havt Tid og Magelighed nok til Oppebien af, at det afgørende Ord, der undertiden opklarer en hel Menneskenatur, en Dag kom tilfældigvis og som af sig selv. Til Gengæld har han bevaret sin dybe Modtagelighed for alle de store Naturindtryk. Han har ved sin Afholdenhed fra Livets brogede Færden vel tabt meget; men han har vundet at bevare sin Aandskraft usvækket; han er ikke, som saa mange Andre, bleven knækket i sine friskeste Aar. Virkelighedskær, som han fra først af var, har han ingen Tid spildt paa golde Savn, Forventninger, uvisse Længsler og romantiske Drømmerier. Han har straks sat sig sine Formaal, givet sig til at arbejde paa at virkeliggøre dem, og da han havde løftet den tunge Kundskabsskat, som var den Vægt, han vilde hæve, saa han, at hans Ungdom var svunden. «Hvad der», siger Sainte-Beuve, «udmærker Taine blandt hine Studiets og Tankens unge Stoikere, det er, at han med al sin tidlige Modenhed forener en sand Hjertets Renhed, en vis Uskyldighed, som Ubekendtskabet med Verden har bevaret. Han minder ikke om det Billede, en Digter har brugt om en ung Mand, at han var som en allerede moden Frugt paa en endnu ung og spæd Stilk; hans Væsen ligner snarest en skrøbelig og fin Blomst paa en Gren, der allerede er en Smule barket og haard.» (*Nouveaux lundis,* Tome 8.)

Han har skrevet en Snes Bind af historisk og filosofisk Indhold og har følgelig læst en Snes tusind Bøger. Intet Under, at hans Ydre røber nogen Træthed. Men bag Trætheden aabenbarer sig en sluttet Stolthed, en prøvet Vilje, en Intelligens, der vækker Tillid, og et Talent, der fremkalder Beundring. Han har skildret sin egen Maade at tale paa i Fortalen til *Graindorge,* naar han

siger: «Han lod sine Sætninger falde en for en, uden nogen Bøjning af Stemmen; selve disse Sætninger var kun Meddelelse af Kendsgerninger, farveløse og bestemte; i første Øjeblik gjorde de ingen Virkning; men en Time efter havde man glemt deres Nøgenhed og Enstonighed for kun at føle deres Rigtighed og Rigdom. Han undgik Minespil og Haandbevægelser, ikke af Mangel paa Indbildningskraft eller paa Sindsbevægelse, men af Vane til at holde sig i Tømme og af Frygt for at paradere med sine Følelser».

Taines Ideal, naar han taler, er den yderste Klarhed forenet med den yderste Naturlighed. Selv som Foredragsholder er han paa sin Post mod at drive Talekunst. Hans Mine, hans Færd er, som sad han og talte med sig selv, og hans Stillinger, mens han sidder, under Foredraget, er alt andet end valgte og skønne. Kunstnerne holder dog øjensynligt for meget af ham til at stødes deraf. Deres kraftige og oprigtige Bifald, naar han begynder og slutter, vidner om deres Begejstring for ham. De skylder ham en god og paalidelig, aandrig og grundig historisk Opdragelse. Der er udenfor Kunstskolen, ja udenfor Frankrig, Folk, der skylder ham lige saa meget og mere.

SKUESPILKRITIK

(September 1867—Maj 1869)

Schröder: Ringen

(Efter *Farquhar*)

Dette Lystspils fuldstændige Titel er *Ringen Nr. 2 eller Det f Delikatesse ulykkelige Ægteskab,* en Titel, der er ligesaa snurrig g gammeldags, som selve det i sin Tid navnkundige Stykke, ler fra 1792 til 1833 hørte til vor Scenes Skuespil-Forraad. Det r en løjerlig gammel Ret, det kongelige Teater dèr har serveret s; ser man den rigtigt efter, ligner den nærmest en Slags Lagage; den har en engelsk Bund, et fransk Lag, et tysk Lag og denom det Hele en dansk Skorpe.

Ringens første Ophavsmand er den engelske Skuespilforatter George Farquhar (1678 til 1707). Han tilhørte en hel ruppe af Teaterdigtere (Wycherley, Congreve, Vanbrugh o. fl.), er skød op under Karl II, og som beherskede den engelske kueplads mellem Aarene 1670 og 1730. Det er ikke mere Shakepeares og hans Samtidiges Teater. Mellem ham og denne Gruppe alder Cromwells Tid, det puritanske Herredømme med dets nørke, Livsglæden tilintetgørende Strenghed, dets Fanatisme og ets Hykleri. Alle Folkeforlystelser, selv de ubetydeligste, selv e uskyldigste, var forbudne, og ved en Parlamentsbeslutning ra 1642 var, som hos os i Pietismens Dage, alle Teatre blevne ukkede, og haarde, grusomme Straffe fastsatte for den, der overraadte Loven. Da derfor efter Kongedømmets Genoprettelse Karl II's første Regeringshandling var den, at lade Teatrene abne, saa tog den underkuede Verdslighed, der havde sukket efter Oprejsning, nu Erstatning; et Publikum af fordærvede, udsvævende Verdensmænd krævede et Skuespil efter sin Smag,

vilde se sit Liv og sine Forbilleder paa Scenen. Skamløshed blev dette Teaters Karaktermærke og en Personlighed som d bekendte Rochester Teatrets Ideal saa fuldt som Tilskuern Hvor tam Stykkets Helt Grev Klingsberg end er, saa kender m dog Rochestertypen i ham.

Fransk vilde man være. Tirret til det Yderste som m var af den folkelige, nu overvundne Puritanisme, efterabede m først i Livet, dernæst paa Skuepladsen med al den Ihærdighe hvormed en Engelskmand forfølger en Grille, fransk Finhed fransk Letfærdighed. Man vendte op og ned paa sin tunge, e gelske Natur for at synes flagrende; man snakkede Fransk, m lod flygtig og snaksom, man sagde Artigheder og var lutt Pudder og Paryk. Selv Teatret, der spottede den simple Frans hed (i *Ringen* M. Wildair), forgudede den fornemme Franskh (i *Ringen* Grev Klingsberg). Men i selve den Haardnakketh og Alvor, hvormed man greb dette an, stikker den engels Natur igennem. Man sammenligne Datidens engelske Hof m det franske. Tøjlesløsheden er begge Steder lige stor, men ik lige frastødende. Med pedantisk Grundighed tilegnede man i England den franske Tvivlelyst og Letsindighed; Lasten bl fra en Fornøjelse til en Lidenskab, Bagtalelsen f. Eks. (som *Ringen* eller hos Sheridan) fra en ondskabsfuld Morskab til hyæneagtig Tilbøjelighed til at sønderslide Næstens Rygte, man drog saadanne Følger af Letfærdigheden, at den blev c rørende ved sin Urimelighed istedenfor fristende ved sin Ra hed. Gennem den tynde franske Glasur ses bestandig den e gelske Drøjhed.

Skønt Farquhar er en af de senere og derfor mere maa holdne af Tidens Skribenter, skønt Schröder har bortskaa mere end Halvdelen af hans Stykke og digtet Resten til, skønt *Ringen Nr. 2* ikke hører til hans uanstændigste Arbejd er det dog let at paavise det Antydede blot i det Lid der paa vor Scene er levnet af hans Original. I Farquha Stykke er Klingsberg, tiltrods for sin hovedkulds Omvendelse *Ringen Nr. 1*, endnu en yderst fordærvet Vellystning, der la fra at bestaa de Prøver, som hans for død antagne Hust her sætter ham paa, fortsætter sit gamle Liv efter sit Ægtesk som før det, efter sin Kones Død som før den. Alt dette h den sædeligt germanske Bearbejder naturligvis skaaret bort, h har kun beholdt Uimodstaaeligheden, Letheden, Franskhed

Verdenstonen*). Men hvilken Lethed og hvilken Tone! En Franskmand vilde kalde den raa: Grev Klingsberg, der som fuldendt Kavaler ikke taaler mindste Tvivl om, at han har efterladt sin Hustru en rigelig Pengesum til hendes Underhold, fortæller af egen Drift og uden mindste Forlegenhed det hele Selskab, at han har forladt hende for bestandigt, syg, opgivet af Lægerne, døende, ene paa et fremmed Sted — hvorfor? For at forene det Behagelige med Undgaaen af det Ubehagelige, for at overvære en Bokserkamp i Newcastle og undgaa at se sin Kone dø. Hvilken elskværdig Flygtighed! Den minder om Tyskeren, der sprang ud ad Vinduet for at vise sin Lethed. Ja, Grev Klingsberg og Forfatteren har Ret: «Kun den muntre Mand betragter Tingene fra det rette Synspunkt.» Og saaledes paa alle Punkter. En spillende, blændende Overflade, høvisk Holdning, blidt Tonefald, og derunder det haardeste og koldeste Hjerte; en tillært Finhed, en studeret Høflighed, der ved den mindste Sindsbevægelse brister og gør Plads snart for Grovhed og Plumphed i Tiltale ligeoverfor det andet Køn, snart hos Kvinden selv for en skamløs Lavhed, der paa det Eftertrykkeligste stikker af mod den hele ved Kunst vedligeholdte Vedtægt. I samme Selskabskres, i hvilken Ægtefolkene siger *De* til hinanden, glemmer Klingsberg den tarveligste Høflighed mod Damer, overvælder den ene med Spot, fordi hun har holdt hans Galanterier for alvorligt mente, siger den anden de drøjeste Sandheder i Øjnene, og henvender følgende Finhed til den tredje, der mener at have set et Genfærd: «Det var Fanden, som vilde tage Dem for al Deres Ondskab.» I den samme Luft, der genlyder af pyntelige Talemaader, ytrer den pur unge Pige med største Ligefremhed, at hun kun gifter sig for at faa en Grevindetitel og et Køretøj; den ene unge Kone paaminder den anden om, at hun dog bør vise sin gamle Mand (han er tilstede) noget Venskab, *siden han har sørget saa godt for hende efter sin Død,* og faar hertil det Svar, at det dog var tungt, hvis han skulde leve ret længe. Klingsberg er Stykkets Helt, Virkeliggørelsen af den engelske Forfatters Begreb om en Gentleman: hans Natur og hans Kultur er Stykkets. Nederst altsaa en djærv, engelsk Natur, der med al sin overlegne Verdenskløgt føler sig magnetisk dragen til

*) Kotzebue optog denne Karakter, gengav den dens Hæslighed og overdrev den til det Afskyelige i det berygtede Stykke *Die beiden Klingsberge.*

Luftsejladser og Bokserkampe, ovenover en glimrende fransk Kultur, der slaar om sig til alle Sider med sin Elskværdighed; undertiden gaar det første Lag op over det andet, Naturen gennembryder Kulturen.

Paa dette Grundlag er det, at Schröder afsætter det tredje, fasteste og sødligste Lag. Som Englænder ynder Klingsberg at holde Taler, som Franskmand konverserer han, som Tysker præker han. Farquhar, der selv var en Verdensmand, en Officer, havde til Ideal en Officer med Fjer i Hatten som han selv. Hvad han vilde fremstille var «Husarofficeren». Schröder føjede Ægtemanden til, og saaledes fik vi «Husarofficeren — og dog en god Ægtemand». Hvor klæder det ikke Klingsberg at præke Moral for de to unge Piger, give dem deres Lektion og sende dem hjem! Hvor er han værdig, da han, efter at have overrumplet den lumpne Bedrager, der har narret ham Pengene fra, *trykker hans Haand,* lover at interessere sig for ham og mener det saa oprigtigt, at han endnu i det Øjeblik, da han skal stige i Vognen for at køre til det hemmelighedsfulde Stævnemøde, har en Tanke for ham, og kun trøster sig med at hans Ansættelse dog vel kan vente til næste Dag! Hvor smukt, at han, saasnart Forbryderen er borte, frikender ham med Udbruddet: «Hvad dog Omstændighederne kan gøre ud af et Menneske!» Hvor er han ædel, at han med alt det Øvrige faar Tid til at tage sig af unge Piger i Paris, sætte deres afskyelige Stiffædre i Tugthuset og sætte Penge i Sparekassen for dem selv, der da ogsaa til Gengæld «*Dag og Nat* lærer at skrive» for at kunne udtrykke ham deres Taknemmelighed. Hvor er han med alle sine smaa Svagheder trofast imod sin afdøde Kones Minde! Vel sandt, Fristelsen med Bokserkampen var for stor, han forlod *hende selv*; men hvad vil det sige, naar han blot ridderligt bevarer *hendes Ring*, og den giver han ikke bort for Fribilletter til Alverdens Bokserkampe.

Al denne Ædelmodighed skylder Klingsberg den tyske Bearbejder, ligesom Oberstinde Standard har ham at takke for sin Dyd, og de to unge Piger er i hans Gæld for deres Tilværelse. Men hvoraf kommer nu alt dette Ædelsind, hvad betyder al denne Dyd, der er klistret ovenpaa Letfærdigheden? Den betyder blot, at Schröder, saa gennemdannet og højtbegavet han end var som Skuespiller, var et Barn af sin Tid og en Forgænger for Kotzebue. Det var Menneskekærlighedens, Menneske-

kundskabens, det ædle Menneskehads, de ædle *Grundsætningers* Tid. Under Schröders Behandling bliver Klingsberg fra Udsvævende til Fruentimmerkender, det vil sige en halv Menneskekender, og fra Hofmand til en Mand af Grundsætninger. Han bliver *velgørende*, bliver menneskekærlig. Thi her som endnu senere hos Kotzebue retter Velgørenheden som ufejlbarligt Middel mod Vækstfejl enhver Skavank, og lader ædle Grundsætninger sig ypperligt forene med en — ved Omstændighederne forklaret — mindre pligtstreng Handlemaade. Moralen polerer Personlighedens Skal, men kommer aldeles ikke i Berøring med dens Kærne. Den moralske Kraft sættes til i Grundsætninger; det er de rørende Grundsætningers Tid. Hvilken rørende Finfølelse den, der bevæger Obersten til hellere selv at afholde sine Udgifter, end at bruge en Skilling af sin Kones Penge; hvilken rørende Ydmyghed den, hvormed han betaler hende de 200 Rigsdaler tilbage, som hun har laant ham; hvilket rørende Æmne det hele: *det af Delikatesse ulykkelige Ægteskab!* Der er Steder i Stykket, hvor man midt under Latteren og Spøgen med en pludselig Følelse af Uhygge ser Kotzebues Aand rejse Hovedet i Vejret som Banquos.

Det rørende tyske Element er Stykkets tredje Lag; og da begge Stykkets Ægtemænd lykkeligt er blevne genforenede med deres Ægtehustruer, da Oberstinden under Udbruddet Si-arles (Charles) har kastet sig om Halsen paa sin Mand, og Greven efter at have husket sig om eller trukket i sine Fingre har beroliget sig selv og sin Kone med det Resultat, at han nu ingen flere Kærester har, meddeler denne sidste os til Slutning Indbegrebet af Stykkets Moral i denne ophøjede Forskrift, der har en lille Smag af alle tre Lag: «Tag Menneskene, som de er, ikke som de kunde være! Søg af alle Kræfter at lindre Elendigheden uden at græde over den eller føle med den! Og tag derefter saamegen Del i Verdens Glæder, som Æren og Fornuften tillader! —»

Benedix: Nøglen til Kassen

Dette er altsaa den første Nyhed i Sæsonen 1868—69: denne stakkels Bearbejdelse af et i alle Maader usselt Makværk, hvis eneste Dyd er den at være kort, og hvis eneste Kunst er den at bibringe En en hel Times Kedsommelighed i en halv. En ung Ægtemand, opdraget mellem Skørter, afmandet ved Tanteforkælelse, for Øjeblikket under sin unge smukke Kones Tøffel, befinder sig ved Tæppets Opgang meget belemret med den Skrøbelighed, man kalder «Tømmermænd», som Følge af, at han Aftenen i Forvejen, for første Gang løsladt paa egen Haand i et Mandfolkeselskab, har drukket en Flaske Vin, og meget overvældet af den Frygt, for hvilken man kunde danne Ordet Tøffelfeber, eftersom han i sin Henrykkelsestilstand om Natten har tabt hundrede Rigsdaler paa Æresord, og hans Kone har Nøglen til Pengekassen.

Man vil uden Tvivl indrømme, at den unge Mand meget nøje svarer til den folkelige Benævnelse: en vammel Herre. Han søger forgæves under forskellige falske Foregivender at fraliste sin Frue Nøglen, men bibringer hende derved kun den Tro, at han af Kassen vil udtage et Armbaand, som hun har set gemt deri, for dermed at gøre en anden Kvinde en Foræring. Imidlertid gør Tjenestepigen meget passende den unge Frue opmærksom paa det Urigtige i, at hun og Tanterne saaledes holder Manden under Formynderskab, ja siger endog sin Tjeneste op, eftersom der «ingen Honnør» er ved at tjene i et Hus, over hvis Herres Afhængighed fremmede Tjenestefolk skumler. Denne Tjenestepigens Tale er ved sin ferske Ligefremhed og sin forlorne Jovialitet en af de Udgydelser, der formedelst den Menneskenaturen medfødte Almensamvittighed bringer det til at løbe En koldt ned ad Ryggen af Flovhed, saa man ikke føler sig meget mindre ilde derved, end man vilde gøre, dersom man selv havde sagt Flovsen. Pigen forestiller Fruen, hvor urimeligt det er, at hendes sølle Skrog af en Mand kunde falde paa at købe Armbaand til andre end hende selv, og det viser sig, at hun er en Menneskekender. Skræmmet af Frygten for at sættes i Aviserne af sin Modpart, kommer Manden frem med Tilstaaelsen af Spillegælden, befrier sin Kone fra Skinsygen, faar

til Gengæld den skæbnesvangre Nøgle, forærer hende Armbaandet, faar til Gengæld en Omfavnelse, og efterat den ægteskabelige Lykke saaledes er bleven genopført paa «det Etiskes» Grund, staar Ægtemanden som Hersker i sit Hus med Scepteret i én Haand, Nøglen i den anden og Konen om Halsen. Det er dette man kalder et tysk *Lystspil*; Himlen bevare os for flere!

Molière: Fruentimmerskolen

Det forstaar sig af sig selv, at et Stykke som Molières *Fruentimmerskolen*, der indeholder en saa sund Moral i saa ægte Poesi og fremstiller saa almenmenneskelige Forhold, ikke er bundet til noget enkelt Land, men er hele Europas Ejendom, ja Asiens og Afrikas med, hvor Muselmændene især kan have godt af at lægge sig dets Lære paa Hjerte; men dog er det en besynderlig og unaturlig Fejltagelse, som Oversætteren af Stykket har begaaet ved at underkaste det den overfladiske Lokalisering at ombytte de franske Navne med holbergsk-danske. Ti kan end hele Europa forstaa dette Stykke, saa kunde det dog kun være opstaaet ét Sted paa Jorden, og passer det end paa alle Lande, saa kan det dog kun foregaa i ét.

Betingelsen for at forstaa *Fruentimmerskolen* er et Begreb om, at Stykket er typisk fransk Poesi, et af den franske Poesis Mesterværker; men fransk i Aand og Anlæg.

Det er fransk allerede i sin Bygning; ti saa simpel, ja barnlig end Handlingen er anlagt, bærer Grundridset dog Stemplet af den opløsende, næsten matematiske Forstand, hvormed den franske Digterskole ordner Gangen i et Drama, og som har givet det nyere franske Lystspil Præget af store Skakpartier, spillede godt af begge Parter. For at have et Eksempel ved Haanden, tænke man paa Scribes *Et Glas Vand*. I *Fruentimmerskolen* er Spillet snarest et Slags Kortspil, uagtet en vis Regelmæssighed og Ensformighed underholdende derved, at Arnolphe, den kloge og erfarne Spiller, trods alle Pointer, han har forud, og

tiltrods for. at Modparten bestandigt viser ham sine Kort, ufravigeligt taber. Han tror, at det er Horace, med hvem han spiller; vi andre ser, at han spiller med sin Skæbne, den uundgaaelige, den velfortjente.

Denne Plan er strengt lagt og nøje beregnet, ikke fri for Skematisme; men den slutter snævert og logisk sikkert om Stykkets Idé, har ingen Indskud, ingen Overflod, intet Optrin for lidt. Alt staar ligesaa udviklet for Forstanden som klart for Fantasien. Man fremkalde for Erindringen som Modsætning et Shakespearesk Lystspil med dets fortryllende Uorden, dets sammenflettede Handling, dets al Logik overstraalende Fantasi, dets Yppighed lige fra Udtryksmaadens Billedmængde til Planens sprudlende Rigdom paa uforudsete og uberegnelige Enkeltheder, og man vil ved at føle Forskellen imellem et fransk og et engelsk Lystspils Anlæg se, at det franske Lystspil har sit eget Kunstideal. Vel har vi i Planen endnu ikke Stykkets Aand; men alt det Komiske i denne Komedie ligger dog i Planen, og er de komiske Drivhjul end laante, saa fornemmer man dog i Maaden, hvorgaa de er indføjede, den franske Karakter-Komedies og dens Skabers Ejendommelighed.

Det meget, hvoraf man ler: at Arnolphe beregner og forudser Alt; at han er lutter Virksomhed og opnaar Intet; at han ved Alt, hvad han foretager for at sikre sig, netop handler sig selv imod, saa det legemlige Øreflgen, han giver sig selv, kun bliver et Billede paa de mange aandelige, han har givet sig forud; at Horace uafladeligt betror sig til den Eneste, for hvem han skulde tie; at han rækker ham det ene Vaaben imod sig efter det andet, paa samme Tid som han af Arnolphe laaner de Penge, han vil bruge imod ham — hele denne Tuskhandel af Gift og Modgift, alle disse Selvmodsigelser er laante fra to forskellige ældre Noveller. Men det er Behandlingen af dette Stof, der er betegnende og lærerig. Det er en bekendt Sag, at Molières berømteste Arbejder ikke er de lystigste, og at hans Hovedværker har fuldt saa megen Alvor og Lidenskab som komisk Styrke. Ganske vist var Latteren altid det Svar, han ønskede af sit Publikum som Dom og Belønning; men taber han end aldrig Latteren af Sigte, prøver han dog med Aarene gerne, hvor dybt han kan gaa og hvor alvorligt han kan gribe uden derfor at gaa glip af det Komiske. Han bærer sig atter her ikke ad som Shakespeare, der i sine Lystspil stiller det Ophøjede, det Skønne,

det Luftige og Yndefulde Side om Side med det Latterlige og Lave og ryster alle disse Elementer imellem hverandre; heller ikke som Spanierne, der gerne udsondrer det Alvorlige for sig i visse Optrin, som de da lader veksle med modsatte burleske; nej han søger i Kraft af den gamle sande Sætning, at det Komiske er en af Tingenes mest overfladiske Egenskaber, for at hans Skikkelser, om de end tillige tiltaler, fængsler, rører eller oprører Tilskueren, bestandig vender den Side ud imod Publikum, fra hvilken de er til Latter. Naar han altsaa griber et komisk Stof, naar han som her tilegner sig komiske Motiver og det er hans Agt at skrive Andet end en Farce, hvor Alt er Løjer, saa kaster han ikke det Komiske stænkvis ind; han behandler det som et spændstigt Metal, der kan udhamres bestandig tyndere, men som, naar det er tyndest, dog er tilstrækkeligt til som Forgyldning at bedække Alt, Daarskaben, vi foragter, Lidenskaben, vi beklager, Troskyldigheden, som vi elsker. Han vil, at vi skal kunne le af det Alt. Maaske er det af denne Grund, at Stykket ikke har et eneste Optrin imellem de Elskende alene. En sjælden Gang er nu vel i hans Lystspil Forgyldningen bristet som i *Tartuffe* eller *Le Misanthrope,* men for det Meste er den ogsaa her ligesaa varig som straalende og ægte.

Da Handlingen er saa yderst simpel, samler hele Interessen sig om Stykkets tre Hovedfigurer. Af dem er Agnes uden Spørgsmaal den mest fængslende. At studere Agnes er at studere Stykkets Aand. Og hvor fransk er ikke denne Agnes! hvor fransk allerede som Rolle, som Skabning af Digteren betragtet! Yndefuld, hellig i sin Enfoldighed, sanddru og sand, lyslevende endogsaa, men dog saa fremræsonneret som Produkt af disse bestemte Virkekræfter, saa regelret i sin Egenskab af Undtagelse — levende som et Menneske og udregnet som et Facit! Al Molières franske Forstandsovervejelse er opbudt her for at fremstille Troskyldigheden i dens Renhed og Grelhed.

Se Molière overfor sin Skabning og tænk saa et Øjeblik paa Shakespeare og Miranda! Miranda har den Lighed med Agnes, at heller ikke hun har set nogen anden ung Mand, før hun møder sin Elsker — et Motiv, som overhovedet er almindeligt i de sydlandske Literaturer — men Shakespeare hverken kan eller vil holde hende fast som fostret af hans Kunst; for ham er hun Miranda, den Beundringsværdige; hun træder ham næsten i Møde som en fremmed Personlighed og staar dèr som et Ideal

af Uskyld, af sjælfuld Kvindelighed og jomfruelig Erotik, for hvilket den nordiske Digter bøjer sit Hoved med en Slags Andagt. Anderledes Molière. Han lægger Alt til Rette; han lader Agnes springe ud af Forholdene; han tager fra Begyndelsen af endog en Smule haardt paa hende, og gør sig ligesom lidt lystig over hende, idet han ubarmhjertigt meddeler os hendes Dumheder. Dette mener han nu vel ikke slemt, dertil er han altfor meget Digter. Men han undersøger grundigt hendes Indre, og lader han end Horace, hvis Aabenmundethed vi overhovedet skylder saa Meget, retfærdiggøre hende ved Oplæsningen af Brevet og til Overflod gøre os opmærksom paa dette Brevs sjældne Ynde og dybe Naturlighed, for ham selv er dog Agnes intet Ideal, hendes Uskyldighed indgyder ham ingen Ærefrygt; han véd, at den har sin Grund i Uvidenhed. Han røres ved hendes Ungdom, hendes Forladthed og hendes skønne Sjæl; men hun er ham ingen Miranda; han beundrer hende ikke; dertil er han altfor meget Franskmand.

Og som Forholdet mellem Agnes og hendes Digter er fransk, saaledes er hun fransk i sit inderste Væsen. Det er dybt og dejligt, at Elskoven saaledes med Et oplyser hende, belærer hende, udvikler og forklarer hende og i Dage giver hende Aars Vækst; men hvilken er den Opfattelse af Elskov, der dybest nede ligger til Grund? Det er La Fontaines, det er Voltaires, den fransk nationale, afstikkende ved Siden af de nordiske Nationers, hverdags, slet og ret, men oprigtig. Elskoven er Velbehag, Glæde, Fornøjelse *(plaisir)*. «Naturen», siger en moderne fransk Tænker, «stræber mod Velbehaget, som Vandet løber til Floden, sprængende alle Dæmninger, der staar i Vejen, de hedde nu Religion eller Ægteskab.» Agnes siger det med barnlig Oprigtighed, hun søger til Horace, fordi hun søger Glæden, og «hvorledes kan det være ondt, som fornøjer?»

Arnolphe

. . . par ces actions le ciel est courroucé.

Agnès

Courroucé! Mais pourquoi faut-il, qu'il s'en courrouce?
C'est une chose hélas! si plaisante et si douce!
. . . .

Arnolphe

Mais il fallait chasser cet amoureux désir.

Agnès
Le moyen de chasser ee qui fait du plaisir?*)

Dette er fransk Tale og fransk Aand, ærlige, sanddru, simple Ord, ingen Hyklen og intet Sværmeri.

Agnes er typisk allerede ved sit Forhold i Hjemmet; ti hvorvel i Stykket Alting er sat paa Spidsen, er hendes unaturlige Opdragelse dog i Frankrig endnu Regelen: endnu den Dag idag antager jo de romanske Nationer Afspærringen for Jomfruelighedens bedste Værn og endnu den Dag idag opsnapper jo de unge Piger ligefuldt ud af Luften Alt, hvad de ikke maa vide, men hvad der ligger i Luften. Derfor er de fritænkersksindede et Aar efter at de har forladt Pensionatet eller Klostret. Men Agnes er endnu mere typisk ved det Racemærke, hun bærer inderst i sit Sind. Hun er uskyldig, men hun er ikke bly; hun er jomfruelig, men hun kender i Elskov ingen Skam. For den franske Digter har det stillet sig saaledes, at naar man berøvede en Kvinde det Harnisk, som Opdragelse og Dannelse lægger omkring hende, saa at Pligten for hende blev et tomt Ord og Dyden umulig, fordi dens Væsen er Bevidsthed, saa maatte Følgen være den, at Formen for en saadan ung Kvindes vaagnende Elskov blev en ubegrænset Hengivelse uden Modstand og uden Blu. Han har Ret, naar han skildrer sin egen Stamme, men ogsaa kun da. Hos Kvinden, som hun opvokser i Egne, hvor Temperamentet er koldere og Sædelighedsfølelsen dybere, hos Kvinden, som hun skildres af Shakespeare eller af Goethe eller af Oehlenschläger, har Uvidenheden i de højere Stænder i Reglen sit medfødte Panser i Blufærdigheden.

Derfor er Agnes fransk, hendes Uskyld og hendes List er lige franske og hendes Elskov er af en anden Art end den, som de nordiske og tyske Digtere maler.

Som bekendt fuldendte Molière *Fruentimmerskolen* i Aaret 1662, altsaa netop samme Aar som han selv, 40 Aar gammel, ægtede en sekstenaarig Pige. Føler man end Tidsalderens Let-

---

*) *Arnolphe:* Himlen vredes over en saadan Handlemaade.
Agnes: Vredes! Men hvorfor vredes den? Det er en saa sød og behagelig Ting . . . .
Arnolphe: Du skulde have uddrevet denne forelskede Længsel.
Agnes: Hvorledes kan man uddrive det, som volder Fornøjelse?

sindighed i Maaden, hvorpaa det her forkyndes, at ingen Ægtemand undgaar sin Skæbne, og er dette end paa en Maade stillet op som Stykkets komiske Pointe, saa er der dog en tydelig Vemod i Skildringen af denne forelskede gamle Despot, hvem en Lidenskab, der spottes af hans Alder, gør dum, viljeløs og elendig. Man mindes, hvor sørgelig sandt Scarron spaaede. da han paa sit Dødsleje skrev i sit *Testament burlesque:* Jeg testamenterer

til Molière Hanrederiet

og selv om man er nok saa overbevist om, at Molière ikke hørte til de Digtere, af hvilke den moderne Tid har kendt saa mange, som i deres Værker fremstiller deres egen Personlighed under forskellige Masker, saa kan man dog ikke Andet end tænke paa, med hvilken bitter Anelse han her har skemtet.

Musset: En Caprice

Er der nogen paa Fordom beroende Paastand, som Franskmændene i den nyeste Tid har ladet falde, da er det den, at de skulde være et Folk, der er særlig anlagt til Frembringelse af Poesi. Det forstaar sig, de har kun en meget kort Tid i Aarhundredets Begyndelse ladet sig imponere af Tyskernes Stormløb mod deres gamle Literatur, og de har snart vist den fremmede, hyppigt plumpe og saa godt som aldrig fuldt forstaaende Kritik tilbage indenfor dens rette Grænse: men de har underkastet deres Bogverden et strengt Gennemsyn og de er, ved at studere deres egne og andre Nationers Ejendommeligheder som Folk, blevne førte til at opgive deres Krav paa at vinde Krans og Palme som Digtere i dette Ords egenligste og strengeste Forstand. Kun enkelte af Poesiens Retninger har de forbeholdt sig. Herpaa beror Sansynligheden af, at hvad de efter Sigtelse og Prøvelse har godkendt, har sandt og blivende poetisk Værd. Det er en bekendt Sag, at Alfred de Musset er den mest yndede og mest dyrkede, ligesom han i levende Live var den

mest forkælede af alle Frankrigs yngre Digtere. Man behøver blot at gaa igennem en Gade i Paris for at overbevise sig derom; intet Forfatternavn forekommer hyppigere end hans paa Boghandlerhylderne; af ingen nyere Forfatter foranstaltes saa mange Udgaver, og om ingen er Dommen nutildags paa en Gang saa mangestemmig og saa enstemmig: Gamle og Unge, Basser og Diskanter, synger hans Lovsang i sluttet Kor.

Det vilde ikke være noget betegnende Udsagn, at enhver medicinsk eller juridisk Student i Frankrig kan ham udenad; ti de franske Studenter kan meget udenad, som ikke er videre værdifuldt; men det er af Betydning, at det endnu bestandigt er Mode blandt dem at kalde Alfred de Musset *den Første.* Det vilde heller ikke være meget betegnende, hvis jeg sagde om ham, at det er enhver velopdragen ung fransk Pige forbudt at læse ham og se ham paa Teatret; ti i Frankrig er Alt en velopdragen ung Pige forbudt, Alt undtagen et Udvalg af Literaturen fra det «store» Aarhundrede, Opbyggelsesskrifter, engelske Guvernanteromaner og Modetidender for unge Damer med indstrøede moralske Smaafortællinger. Naar den unge Pige keder sig ved Læsning, kan hun jo til Afveksling kede sig med at spille paa Fortepiano. Men det véd enhver ung Pige, at blandt Digterne er Musset *den Værste.* Hun har ikke alene ikke læst ham, men hun kan, hvis man spørger, neppe vide, at han er til, og en Udlænding kan ikke begaa en større Buk end at rette et Spørgsmaal til hende om ham. Som sagt, Musset indtager en Plads for sig selv. Til den Tiltrækning, hans lyriske Digte udøvede, kom i en senere Tid den Lykke, hans Smaastykker gjorde paa *Théâtre français*, og til Kærligheden til hans Poesi overhovedet kom Deltagelsen for Digteren som Menneske, Forelskelsen i hans Personlighed, Medfølelsen med hans ulykkelige Liv og tidlige Død. Hans *Confession d'un enfant du siècle*, der er skrevet ud af Hjertet paa den Slægt, han tilhørte, blev læst med Begærlighed og uindskrænket Sympati. Det er en endnu ung Mands paa engang frastødende og hjertegribende Klage over i afsindige Udsvævelser at have tilsat Sundhed, Friskhed, Haab og Evnen til, uforstyrret af hæslige Erindringer, at elske og modtage en Kvindes Elskov. Denne Bog skattes af Franskmændene i den Grad, at f. Eks. *Revue des deux mondes* for nogle Aar siden havde en Artikel, i hvilken den Livsfilosofi, som den indeholder, sattes himmelhøjt over al den, der kan

findes i Pascals Skrifter. Det klareste og lærerigste Indblik i Mussets Privatliv fik man dog gennem hans meget omtalte, altfor meget omtalte Forhold til George Sand, dette Forhold, der blev Vendepunktet i hans Liv, og som blev prisgivet Offenligheden, da George Sand (for en halv Snes Aar siden) udgav sin Roman *Elle et lui*, hvori hun, langt fra at tilstaa nogen Utroskab, kastede al Skyld for Bruddet med Musset over paa sin Elsker. I Bogen *Lui et elle* forsvarede Paul de Musset ved Brug af alle Midler, ved Offenliggørelse af nogle Breve fra George Sand, der bærer Præget af at være ægte, den Afdøde med en Broders Varme og en Vens Lidenskab. Trods det Galanteri, for hvilket de Franske med større eller mindre Ret har Ry, og uanset Beundringen for den berømte Forfatterinde, faldt Skammen for Alt, hvad der i denne ejendommelige Disput gennem Romaner var Indiskretion og Skandale, over paa den kvindelige Part i Sagen og med Skammen Publikums Uvilje mod den Kvinde, hvis formentlige Troløshed havde forbitret og forgiftet dets Yndlings Liv; om den Afdødes Navn derimod flokkedes Sympatierne med nyfødt Styrke og større Varme end nogensinde før.

Saa elsket er i Frankrig den Digter, hvis mest afrundede dramatiske Arbejde det kongelige Teater for Tiden har optaget. I ingen af Mussets Komedier eller *Ordsprog* er den ydre og indre Form saa fuldkommen, og Navnet *Un caprice* er ogsaa iblandt de Navne paa hans Værker, der er indhugne paa hans Ligsten paa *Père Lachaise*. Det hører øjensynlig ikke til hans Ungdomsarbejder. I sine første Digte er han overstadigt letfærdig af Overgivenhed og Trods; i de forvovne Sange fra Spanien og Italien, i *Mardoche* og i *Namouna* — der udkom netop samme Aar som dets danske Sidestykke, Paludan-Müllers *Danserinden* — sætter han Anstændigheden tildørs, kaster Moralen ned ad Trapperne og slaar Gækken løs med en Uforskammethed uden Mage. Siden, da hans Hjertesorg har givet ham Alvor, paa den Tid, da han frembringer sine smukkeste og mest fortvivlede Digte, sætter han sig endnu med uindskrænket Ligegyldighed ud over Ægteskabet som Institution i Skuespillene *Le chandelier* og *Les caprices de Marianne*, og i *Confessions d'un enfant du siècle* hylder han den Synsmaade, som blandt Andre George Sand har forfægtet, at Elskoven helliger enhver Forbindelse, at den alene vier og retfærdiggør enhver. Han forbavser

her en nordisk Læser derved, at de Elskende, selv hvor Intetsomhelst er til Hinder for deres Forening, end ikke et Øjeblik falder paa at lovliggøre deres Samliv ved et Ægteskab, og han nedlægger her sin Grundopfattelse af Elskov i disse Ord, som findes etsteds i Bogen: «Hver Gang jeg har elsket en Kvinde, har jeg sagt hende det med fuldkommen Oprigtighed, og hver Gang jeg har ophørt at elske en Kvinde, har jeg sagt hende det med samme Uforbeholdenhed, da jeg altid har ment, at Sligt ikke afhænger af vor Vilje, og at den eneste Brøde her er Løgn og Bedrag.» — Men ved Siden heraf har han som Ældre skrevet Digte, hvori han med Forkærlighed forherliger den Troskab hos Kvinden, som han troede paa uden selv at have fundet den. Han dramatiserer det samme Sagn om kvindelig Troskab, som Ploug har behandlet i *Fru Kerjean;* han stræber i det skønne Drama *Carmosine* at vise, hvorledes den stærkeste og hedeste Elskov, som udvortes Vilkaar adskiller fra dens Genstand, kan helbredes ved højmodig Godhed og Ømhed; han ender sit nydelige lille Stykke *En Dør skal være aaben eller lukket* med at erklære sine Elskende for rette Ægtefolk at være, og han bøjer i *En Caprice* det ustadige erotiske Lune ind under Ægteskabets Tugt.

Da jeg forleden Aften gik hen for at se *En Caprice*, tænkte jeg ved mig selv: hvad mon Musset vilde sige om denne Opførelse, hvis han nu paa en Gang kunde staa op af Graven, gaa ind i Teatret, benytte sig af den Kundskab til Dansken, som han har erhvervet sig i sit Paradis, sætte sig ned og se sit eget Stykke? — Da jeg gik hjem, anstillede jeg den Overvejelse, at, hvis Musset fik Orlov til en Spadseretur paa Jorden, var Kjøbenhavn neppe det Sted, han vilde søge; fremdeles, at hvis det ikke var hans Agt at gøre en Slags frivillig Poenitense, vilde han neppe se sin *Caprice* paa det kongelige Teater, og endelig, at dersom han var gaaet derind, vilde han sikkert ikke have oppebiet Stykkets Slutning, før han tyede tilbage til sit Elysium. Ti vistnok er der godt at være i det kongelige Teater, men bedre er dog altid bedre. Det er da vanskeligt at sige, hvad Musset vilde sagt; sandt at sige tror jeg, han vilde have iagttaget en betydningsfuld Tavshed og maaske som god Franskmand have undskyldt sig med, at han dog forstod mindre af det Danske, end han havde tænkt.

Den Oversættelse, i hvilken Stykket opføres, ligner Origi-

nalen som et taaleligt Stentryk et fint og yndigt Maleri. Den har én Dyd: den er skrevet paa rent Dansk, den har ikke beholdt nogen fransk eller halvfransk Vending; den er forfattet af en Mand, der ikke er bange for at slette ud, hvad han finder overflødigt eller uforstaaeligt for danske Tilskuere; den er udført med Rutine og den mangler paa enkelte Punkter ikke Omhu; men hvad forslaar vel det overfor saa fint et Arbejde! Der er Digterværker, man bedst omplanter ligesom Brændenælden ved at gribe rask og dristigt om dem, og der er andre, som kræver Kærlighed og fin, næsten kvindelig Ømhed af den Haand, der vil plante dem om. *En Caprice* hører ikke til den første Klasse. Stykket udmærker sig blandt Andet ved en helt igennem vel vedligeholdt fornem Tone, der adler Stoffet omtrent paa samme Vis som en Behandling paa Vers vilde gøre. Lad være, at den Sans for det rene, med ædel Rolighed afmaalte Udtryk og for den i sin Art fuldendt ædelbaarne Stil, som udmærker Ludvig XIV's Tidsalder, ikke mere findes hos en Aristokrat som Musset, en Aristokrat efter Revolutionen og midt i Demokratiet, en Aristokrat, der som Digter ligger i dristig Krig med alle nedarvede Regler; lad være, at hans Replik er baade kæk og djærv, saa er det dog afgjort, at der i hans Samtaler er en Sprogets Adel og Ynde, som ikke findes i nogen anden fransk Digters fra den nye Tid. Selv om hans Elegance var hans navnkundige, revolutionære Elskerinde for fornem, saa kan dog hverken Hr. Professor H. P. Holst eller Teatret antages paa Grund af folkelige Fornemmelser at have Noget imod den. Hvorfor er der da gjort saa lidt for at bevare den i Oversættelsen, og hvorfor er Udtalen paa Teatret saa dagligdags og skødesløs?

At Mathildes følsomme Enetale er forkortet, at Oversættelsen bortskærer et Par hele Sider, der indeholder Chavignys for det danske Publikum maaske vel letfærdige Kærlighedserklæring til Fru de Léry, er ikke ligefrem ad dadle: kun vil jeg bemærke, at Saksen ikke er det Instrument, hvormed man omformer virkelige Digterværker efter de forskellige Nationers Krav. Man kan ikke i saa lille et Stykke udslette nogle Sider uden at omdigte eller tildigte, hvilken Umag man har sparet sig. Men man har ikke nøjedes med de større Ændringer. Da man nu engang havde skarpe Redskaber ved Haanden, har man ikke kunnet modstaa Fristelsen til at bruge dem. Og saa har man da klippet

bort her en, hist to eller tre Repliker, tilsyneladende ubetydelige, men talende Træk. Hvor Saksen var for grov, har man anvendt Tangen og knebet og plukket af Repliken her en Sætning, hist et Par, uden Plan eller Hensigt, og uden at opnaa Andet end at rane Stykket snart en Vittighed og snart en Finhed. Jeg har en Snes Eksempler paa rede Haand. Det eneste Sted, hvor der i Oversættelsen er tilføjet Noget, er det, hvor Fru de Léry vender tilbage fra Ballet. Man ser let, at Prof. Holst ikke har tildigtet disse Repliker om Peltsværket, dertil er de altfor meget i Stilen; men skønt de findes i den ældre Udgave, og skønt Th. Gautier etsteds har talt for deres Bibeholdelse, har Musset sikkert ikke slettet dem uden med velberaad Hu. Professor Holst har været ædelmodig nok til i disse Repliker at skænke Fru de Léry en Mand, og det er jo godt for en Dame at have en Beskytter. Men efter hvad jeg kender til Fru de Léry, kan jeg ikke tro Andet, end at hun alligevel, naar hun maa have en Stemme med, helst vil være fri for den Mand, hun har faaet. Hvad skal hun med en Mand, der forærer hende æthiopisk Maarskind fra Holland, som ovenikøbet er grimt? Naar Musset har bønhørt hende og skilt hende af med Manden, hvorfor vil da Professor Holst alene være grusom? Lad hende forblive Enke, hun vinder derved, og Stykket vinder især i den Anstændighed og Moralitet, der ligger Oversætteren saa stærkt paa Hjerte og for hvilken meget Morsomt og Vittigt er ofret.

Det er vanskeligt, naar man har set Stykket paa *Théâtre français*, ikke at anstille en Sammenligning. En saadan synes maaske overhovedet ubillig, da Resultatet vistnok anses for givet forud: hvor skulde vi kunne hamle op med en Udførelse af franske Stykker paa Frankrigs første Skueplads! Men vi staar ingenlunde altid tilbage. Ligesom *Théâtre français* ingen Elsker har med den Inderlighed, som Michael Wiehe besad, saaledes har det nu ingen komisk Skuespiller af Phisters Rang. De Damer, som dèr udfører de Roller, Fru Sødring spiller herhjemme, har ingenlunde hendes Aand og Lune, og den ansete Skuespiller, der paa *Théâtre français* giver Hr. Hultmanns Rolle i *Kamp og Sejr*, staar uendeligt under ham i Finhed og Elegance. Er der Stykker, som man ikke kan taale at se her, naar man først har set dem paa det franske Teater (f. Eks. *et Glas Vand*), saa er der andre, som *Kamp og Sejr* og tildels Feuillets *I Landsbyen*, hvis kjøbenhavnske Udførelse havde eller har For-

trin for den parisiske, og det vilde være en Fornærmelse mod Phister at sammenligne hans Scapin med Coquelins.

Ved *En Caprice* falder Sammenligningen desværre paa alle Punkter ud til Skade for os. Man maatte vente, at Hr. Hultmann vilde erstatte det Ungdommelige og Hjertelige, som Hr. V. Wiehe meddelte Chavignys Rolle, ved den utvungne Anstand, der ellers er ham egen. Men det var netop denne, som ganske fattedes. Hr. de Chavigny har Ret, han har ikke mere sin «gamle Figur», som det hedder i Oversættelsen, eller, som Originalen mere betegnende udtrykker det, sin «Regimentsholdning». Man ser ikke, at Greven har været Officer. En Blaserthed, som den, der er udbredt over Bressant som Chavigny, er ikke Idealet; men hellere den, end den naive Gemytlighed, hvormed Mussets fuldendte Verdensmand paa vor Scene udfolder sit sammensluttede Væsen. Hans Ironi, hans Kulde er smeltet bort; her er altfor megen Stigen og Dalen af Betoningen, altfor mange og altfor heftige Haandbevægelser; her mangler Ro. Et enkelt Eksempel: I det Øjeblik, da Chavigny i egen Indbildning gør den Opdagelse, at det er Fru de Léry, som har sendt ham Pungen, drejer Hr. Hultmann sig helt omkring og fører Fingeren til Munden med den bekendte Haandbevægelse, hvormed meget unge Mennesker uvilkaarligt antyder, at de har udfundet noget. Et Sidestykke hertil er den heftige Bevægelse, hvormed Hr. V. Wiehe i *Et Glas Vand* triumferende drejer sig om paa Hælen, da Hertuginden antyder, at den unge Butiksjomfru maaske er indtaget i ham. Bolingbroke kommer ikke i Bevægelse for saa lidt. Paa begge disse Steder nøjes Bressant med at smile ganske svagt, men tilstrækkeligt til at forraade en dannet Tilskuer, hvad han vil, man skal se. Vore Skuespillere har for liden Tillid til deres Publikums Intelligens; man forstaar nok Meningen uden saa stor Tydelighed

Fru Eckardts Spil gjorde megen Opsigt, da Stykket var nyt. Man fandt hende som Fru de Léry aandrig, glimrende, pikant, ja nogle Kritikere snublede endog temmelig stærkt over de Udtryk, hvori de gav deres Henrykkelse Luft. Fru Eckardt har mange af de ydre Betingelser for at spille denne Rolle, først og fremmest Ungdom og Skønhed. Man forstaar, at hun i Grevens Øjne er en af de smukkeste (og ikke som Oversættelsen kjøbenhavnsk har sat: interessanteste) Kvinder i Paris. Hun har fremdeles noget af en Snedronnings Evne til at kunne blænde.

g dog — naar Augustine Brohan træder ind med sine 40 for ke at sige 50 Aar paa Nakken og sit Pierrot-Ansigt, er hun, inden ın har sagt otte Repliker, skønnere end Fru Eckardt i al ndes Glans. Hun har her kun én Ting forud for denne, men tte Ene er Natur. Hun bevæger sig uden Stivhed, hun lér len Tvang, hun er koket uden at understrege sit Koketteri; ın spøger, hun driller, hun trøster og hævner, som om Spøg Drilleri fødtes paa hendes Læber, som om Trøsten og Hævn kom fra hendes Hjerte, alt som Scenerne veksler; som om ın opfandt Rollen, istedenfor at spille den. Hun improviserer ne vittige Indfald; Fru Eckardt har tænkt paa sine i Forvejen.

Burde vort Teater da ikke have spillet *En Caprice?* Himlen vare mig for at sige noget saadant, jeg mener det ikke engang. unde Teatret udføre den bedre? Jeg tror det, men Sligt er ke let at bevise. At det har givet Stykket, er i ethvert Tillde godt; ti selv i Oversættelse og selv i en Udførelse af ıden Rang, er det endnu saa fuldt af Ynde, at det for den, r hverken kender den franske Original eller den franske Oprelse, er en Nydelse at se det. Hvad Gavn gør da Kritiken? ıgen, vil man sige. Det er muligt, men den gaar heller ikke 1 paa at gøre Gavn. Det er i og for sig det Rette, at den older den højeste Fordring fast og peger paa det Fuldkomne, et den viser Afstanden mellem det, som ydes, og det, som ır at ønske. Den holder blot Udsigten aaben til det Ideale.

Musset: Man skal ikke forsværge Noget

I sine *Engelske Fragmenter* har Heine etsteds beklaget den ilbøjelighed, som efter hans Mening Studiet af Lord Byron emkaldte hos Musset til i en ganske ung Alder at paatage og legne sig et Skin af Overmættelse og Sjælekulde, der ellers ører Oldingealderen til, og han ser en Nemesis i, at da len stakkels Hr. Musset» endelig kom bort fra sin Manér, fløstes i hans Digtning den forstilte Livslede af de langt sørge-

ligere Vidnesbyrd om hans legemlige og aandelige Kræfters virkelige Forfald. «Ak», udbryder han, «denne Forfatter minder mig om hine kunstige Ruiner, som man plejede at opføre i det attende Aarhundredes Slotshaver, hine Narrestreger af et barnligt Lune, der i Tidens Løb vækker vort inderligste Vemod, naar de for ramme Alvor smuldrer hen og forvandles til virkelige Ruiner.» Der er en god Del for meget af Misundelse og Skinsyge og en god Del for lidet af Selverkendelse i disse Ord, men de indeholder dog en i et betegnende Billede udtrykt Sandhed. Det er beklageligt, at Musset har spildt saa meget Vid og saa megen Kraft paa at fremstille den Blaserthed, som var et af de mange Udtryk for Ungdommens Slaphed efter det første Kejserdømmes Fald, hvad enten han skildrer den som en uhelbredelig Sygdom eller saaledes som i det nysopførte *Ordsprog* underkaster den en Kur og lader den helbredes efter en Krise.

Stykkets Indhold er med faa Ord dette: En ung forfaren og forgældet Verdensmand opfordres af sin gamle rige Onkel, der er ked af at betale hans Gæld, til at indgaa et fordelagtigt Parti. Hans Svar er det, at han har lovet sig selv aldrig at gifte sig; han véd af egen Erfaring altfor vel, for hvilke kapitale Uheld en Ægtemand er udsat, han tror ikke paa kvindelig Dyd eller Uskyld. Omsider indvilliger han i at tilbyde sig som Bejler, dog kun paa den Betingelse, at han i Forvejen har Lov til at sætte sin tilkommende Bruds Uskyldighed og Tilbageholdenhed paa Prøve; bestaar hun den ikke, vil han naturligvis ikke ægte hende; skulde hun imod al Forventning bestaa den, vil han erklære Væddemaalet for tabt og sig for overvunden. Det viser sig, at den unge Dame har set ham paa et Bal og allerede forud er indtaget i ham; han opnaar at interessere hende, at faa hende til at besvare et Brev og at indfinde sig ved et natligt Stævnemøde i en Skov nærved hendes Moders Slot. Det er først under selve dette Møde, at den unge Mand pludselig opdager hendes Sjæls fuldkomne Uskyld og, besejret af den Renhed, der stempler ethvert af hendes Ord, kaster sig ned foran hende, overvældet og skamfuld. Man ser let, at hele Stykket er bygget paa det sidste Optrin, og at Digteren helt igennem har Skønhed og Poesi for Øje; men man ser ogsaa, at Skønhed og Poesi netop kun er tilstede som Stykkets Øjemed, og at de Midler, hvorved dette naaes, ikke helliges ved Øjemedet. Ti Helbredelsen er smuk, men Sygdommen er grim, og den er

»venikøbet ikke fængslende, som det Grimme kan være det; ti len er ingen Farsot i Nutiden og i Danmark, men var det i ᴾaris for fyrretyve Aar siden.

Hertil kommer, at Mussets Behandlingsmaade er en saadan, ıt der uundgaaeligt indtræffer Et af To: enten tror Tilskueren kke paa Sygdommen, eller ogsaa tror han ikke paa Helbredelsen. ›aasnart et ungt Menneske er naaet til den Alder, i hvilken han ›egynder at bruge sin Forstand, véd han med sig selv, hvad ıan skal tænke om saadanne Sætninger som: jeg tror ikke paa Dyden, ikke paa Kvinden, ikke paa Venskab, ikke paa Kærligıed osv. Han lér i Skægget, naar han hører dem. Intet forekommer ham mere dagligdags og mere latterligt end en saadan ılmindelig Mistvivl, der øjensynlig fra højst to eller tre Er'aringer eller fire til fem maaske velfortjente Skuffelser gør Slutıinger om intet mindre end en hel Klasse af Følelser eller Menıesker, om det hele Køn, den hele Menneskehed. Dog, som ældre forstaar man Sagen anderledes, er mindre redebon til at ɔetitle alt Forulykket som Affektation og affærdiger mindre rask let Sygelige som Unatur. Nu ser man, at de, der har saa let ved at tro paa Venskab, sjældent har sat Venskab paa Prøve, og at de, der saa villigt tror paa Uskyld, i Almindelighed hører til dem, der antager enhver ung Pige med røde Kinder og klare Øjne for en Engel, istedenfor, som en Filosof har sagt, at forstaa, «man har ladet hende gaa i Seng Kl. 9 og spise mange Koteletter.» Ethvert udviklet Menneske vil, tænker jeg, finde, ıt der er Tidsrum i hans Liv, hvori han har troet, andre, hvori han afgjort ikke har troet paa Renhed, Uegennyttighed osv. Han vil indse, at man kan gøre Profession af at tro paa det Gode og at tro paa det Slette, men at det Rette er at tro paa begge Dele. Dog ligger det nær at opfatte Troen paa det Menneskeige som en Art religiøs, altsaa uafviselig Fordring.

Men Stykkets Helt er værre end irreligiøs; han har ingen Sømmelighedsfølelse. Han nøjes nemlig ikke med at opstille len Paastand: «En Pige, jeg kan forføre paa otte Dage, har jeg Ret i ikke at ville gifte mig med;» men han underforstaar «og ıar jeg Ret til at forføre.» I det Første er der Logik, i det Andet er der hverken Logik eller Moral. Og han synker yderligere i vore Øjne, naar den Strenghed, hvormed den gamle Baronesse jager ham og Onkelen paa Porten, saasnart hun gennem denne faar Nys om hans Planer, gør ham endnu mere op-

sat paa Stævnemødet, som en *Hævn* over den Gamles uhøflige Adfærd. Ti dette er en Lavhed. Han mangler da ikke blot Sans for hvad der er ridderligt og rigtigt, men Sansen for, hvad der ligger for lavt for en Mand af Ære, og uden den er han med al sin Vittighed og al sin Dannelse ikke Andet end en lakeret Babar. Naar han da til Slutning saa let finder Tilgivelse, kan Digteren selv ikke undgaa den Anklage, at ogsaa hos ham er Sansen for det Rette og Tilbørlige sløv, selv om alle hans andre Evner er skærpede og forfinede i en beundringsværdig Grad.

Man har ikke let ved at forsone sig med Valentin; man under ham ikke hans uskyldige Brud; man tror ikke paa hans Omvendelse eller paa hans pludseligt opstaaede Kærligheds Alvor, og saa kan man endda ikke ret begribe, hvorledes Frøken Cécile de Mantes egenlig bliver forelsket i ham. Det er vist nok, at for Elskov gives der ingen Grunde, og at Digteren til syvende og sidst ligesaa lidt kan forklare Kærligheden til denne Enkelte, som han kan forklare den Elskendes aldeles individuelle Personlighed, for hvilken denne Elskov er et Udtryk. Men det gaar dog med Elskov som med enhver anden aandelig og naturlig Foreteelse: den opstaar under visse Betingelser, den udvikler sig efter bestemte Love, og det er som Følge heraf muligt for Digteren at lægge Forholdene saaledes til Rette, at man forstaar, en Kvinde som denne netop kan eller maa føle Kærlighed til en Mand som hin. Maaske har man Uret i at fordre en saa omhyggelig Begrundelse af et lille *Ordsprog*, en dramatisk Spøg, der efter sin Art ikke vil fremstille nogen egenlig Handling og søger sin hele Styrke i sin fine Samtalekunst, men her mangler i ethvert Tilfælde enhversomhelst Antydning af noget Saadant. Man føler bestandig, at Digteren har havt sit Blik rettet mod Slutnings-Optrinnet, og at han har ofret Alt for at lade Stykket ende paa saa slaaende en Maade som muligt.

Enhver kunde forud sige sig selv, at et Stykke, der passer saa lidt til vore Sæder og vore aandelige Tilstande, kun meget vanskeligt vilde kunne overføres i vort Sprog og spilles paa vor Skueplads, og man ser meget vel, at Prof. Holst har været sig Vanskeligheden bevidst. Dristigt at byde den Spidsen har han ikke vovet; han har villet sejle udenom den og lade, som om den ikke var, men saa ubehændigt har han styret, at Publikum straks mærkede Uraad, følte, her gjordes Forsøg paa let at

glide hen over meget stygge Skær, paa ligesom med en ond Samvittighed at dølge, hvad der virkelig foregik, og saaledes endte Sejladsen med et Skibbrud: den overvejende Del af Publikum hyssede med megen Haardnakkethed den forulykkede Oversættelse ud. Istedenfor Originalens Grundregel at bruge de mest uforbeholdne og tit endog i høj Grad uhøviske Udtryk (f. Eks. i Valentins Beskrivelse af, hvad de unge Piger lærer) for at give et skarpt og tydeligt Billede af Valentins ungdommelige Drøjhed og derved sætte hans Omvendelse i det kraftigste Lys, har Oversætteren fulgt den Regel at dæmpe Farverne og intetsteds lade ham udtale hverken sin Anskuelse eller sin slette Hensigt rentud. I Oversættelsen afslaar Valentin ved et Brud paa Karakteren (i Handskehistorien) en Dames Gunst, begynder med at være dydig og ender med at være følsom. Med den kraftige Mislyd bortfalder naturligvis ogsaa den kraftige Samklang. Virkningen af Slutningsscenen, paa hvilken Alt beror, gaar aldeles i Lyset.

Oversættelsen er uheldig, naar den tilføjer; men den er ligesaa uheldig, naar den bortskærer eller omstiller; den har sløjfet smaa uskyldige men betegnende Led i Ordskiftet (Valentins Indsigelse mod Onkelens Omtale af Céciles Figur som kun tækkelig, det første Træk, i hvilket hans Kærlighed røber sig), og den har helt igennem det Uheld at lade Pointen ane for tidligt, saa Virkningen er forspildt, naar den kommer; saaledes i de morsomme Repliker om Menelaos og saaledes især i det sidste Optrin.

Det er Synd, at en Samtaleform som Mussets, der har Ynde, Finhed og al Prosaens Poesi, igen skal lyde fra vor Skueplads i en saa lidet klædelig Fordanskning.

Sandeau: Slottet i Poitou

Da dette Stykke i Aaret 1866 blev genoptaget paa Théâtre français i Anledning af Fèvre's første Optræden i Bernards

Rolle, omtaltes det i Pariserbladene med temmelig megen Ringeagt. Aarsagen var den, at Stykket beraaber sig paa napoleonske Sympatier, og disse er for Tiden just ikke i nogen høj Pris i Frankrig; det er uklogt at spekulere i dem. Men selv uden noget politisk Bihensyn vilde man have Ret til at kalde Stykket gammeldags.

Skrevet, som det er, af et stort Talent, men ikke af en Digter, med Stænk af Poesi uden at være Poesi, rigt paa Vid, men ikke frit for Talemaader, svarer det med al sin dramatiske Fuldkommenhed til et Literaturstandpunkt, som det franske Drama har forladt. Endog yderst talentfulde Stykker formaar sjældent at gribe saa dybt ned i Tiden, at de sammenfatter to hinanden afløsende Slægtfølger indenfor Digtets Ramme, og dette er dog den ufravigelige Betingelse for at de skal overleve en enkelt Slægt. Dette Stykke gør det ikke. Forfatteren til *Slottet i Poitou*, der i Alt hvad angaar det dramatiske og teatralske Anlæg viser sig som en fortrinlig Elev af Scribe, staar med Hensyn til poetisk Opfattelse og Aand paa samme Grund som Victor Hugo. Hans Helt er den begejstrede og højtidelige unge Plebejer fra 1830, der udmærker sig ved Fremfusenhed, Ædelmodighed, bredt Bryst og tilbagestrøget Haar; hans Heltinde er den unge fornemme Frøken fra samme Aar, fremmed for Verden, fribaaren, aaben og uskyldig, optagen af Tanken paa Sognets Fattige, hvis «Forsyn» hun er. Han holder af at lade sine Karakterer kaste Bold med en Million (et dejligt rundt Tal) under Udbrud som «Jeg er født under et Straatag, jeg har levet i Felten, jeg har sovet i Sneen, jeg har min Kaarde tilbage, det er nok», eller som dette «Jeg kender Fattigdommens Vej, min Herre, jeg skal atter betræde den uden at blegne». Man opdager da let, at han med Forkærlighed fremkalder Kampe mellem Tilbøjelighed og Pligt for, som fjærn, men ægte Ætling af Corneille, at lade Pligten sejre ved heltemodig Selvovervindelse, at han har mere Sans for det Heroiske end Lidenskab for det Sande, at Troskyldighed, Begejstring, Veltalenhed, Svulst, alle de Egenskaber, der gav hans Slægtled dets Præg, har bygget med paa hans Lystspil og styret hans Pen. Der er tusinde Mile fra disse Egenskaber til det nuværende Frankrigs skarpe Virkelighedssans og naturforskende Iagttagelsesgave, eller rettere, der var kun en Haandsbred derimellem, da den ene Yderlighed afløste den anden. Det Ejendommelige ved Sandeau's ædle Personer er det, at de — som det hedder i Kundgørelserne

af Dødsfald — er «altopofrende» og udtømmende bestemmes ved denne i Livet ikke hyppige Egenskab. Saa snart Pligten, om den saa optræder i Skikkelse af taabelige Løfter eller vissen gammel Fordom, kommer deres Livs Lykke i Vejen, træder de øjeblikkelig tilbage. (Styres de da ikke af Lidenskaber, som vi Andre?) Den unge altfor velopdragne Pige aner ikke den Magt, hun udøver over den unge Officer (Hvorfra denne Mistillid? Har hun da intet Kvindehjerte og intet Instinkt?), den unge Demokrats beskedne og ridderlige Sind byder ham at anse sig for ganske uværdig til en højadelig Dame. (Har han lært denne Tro paa Adelens Gyldighed i den store Armé?) Han er ligesaa højsindet, som han er velopdragen; i vore Dage ynder man at se nøjere til. 1868 siger vi til Digteren: Lad kun din Helt have nogle smaa Svagheder; vi Helte har nu engang vore smaa Svagheder; lad kun din Heltinde være Menneske først og fremmest; vi foretrækker Mennesker for Heltinder; lad hende kun være Kvinde; Ingen vil holde mindre af hende for det; skab Dig den Triumf til Afveksling at gøre os forelskede i hendes Fejl; thi det er kun hos Heste en Dyd at være fejlfri.

Paa Théâtre français ser man Stykket, ikke for dets egen Skyld, men for Spillets; jeg har set det der fire Gange uden at trættes. Hvis man snart blev ked af Sandeau, saa var det umuligt at blive ked af Regnier, Monrose og Frøken Favart.

Regnier overtog Marki'ens Rolle efter Samson paa ugunstige Vilkaar; han tog den, fordi ingen anden kunde spille den; men naar man har et Ansigt, i hvilket Intet er Kød, men Alt er Træk; i hvilket Aand, Alvor og Tankens Arbejde har draget deres Furer og sat deres Spor, saa egner man sig ikke godt til at fremstille en kraftig og enfoldig, barnlig og egenkærlig Levemand, «der vil blive hundrede Aar gammel og dø ung»: man gør i saa Fald let Marki'en noget for aandig og fin, og de Partier af Rollen, i hvilke Hjertets Adel hos det store Barn bøder paa den glippende Forstand, vil lykkes En bedre end de, hvor Opgaven er at fremstille den uvidende Mand og den vældige Jæger. Noget nær det Omvendte gælder om Hr. Mantzius: Hans Maske var ypperlig, men hans udtryksfulde og velbetænkte Spil var undertiden morsomt paa Finhedens Bekostning, han spillede snarere Landjunkeren end Emigranten, lod sig i Talens Hede den første Aften forlede til nogle edelige Forsikringer, hvor et simpelt Ja

eller Nej var nok, og gjorde i det Hele Marki'en mere drøj end nødvendigt.

Paa Théâtre français spilles Destournelles af den fortrinlige Komiker Monrose. Hans Ansigt er saa pudsigt, at han i Almindelighed, ligesom fordum gamle Rosenkilde, kun behøver at vise sig, for at man skal le; men til ingen Rolle passer hans diaboliske Fjæs, hvis Træk er lutter sammensatte Trækninger, og hvis Smil paa engang er godmodigt og ondskabsfuldt, sarkastisk og selvironisk, latterliggørende og latterligt, bedre end til Advokatens her. Hr. Hultmann, der denne Gang er gaaet udenfor sit almindelige Omraade og ikke uden Held, har dog ikke alle de Gaver, som kræves her. Man tror vel ham mere end Monrose, naar han beraaber sig paa sin Ærlighed og Retskaffenhed; men man ser i det Højeste Behændigheden, ikke Beregningen, Ærgerrigheden, Evnen til at smedde Rænker; man føler ikke Lunet, man hører ikke Spotten og Ironien, som vilde løbe løbsk, hvis ikke Klogskaben holdt dem i Tømme; man gjenkender ikke heller den mangeaarige Advokatpraksis, hvor Destournelles, som stod han for Skranken, raaber sit: «Fanget og overbevist!»

Den fuldkomneste Del af Udførelsen i Frankrig er Helene, spillet af Frøken Favart. Denne Théâtre français's første Karakterskuespillerinde, er underligt nok ikke meget bekendt i Danmark, og dog fortjente hendes Navn i høj Grad at være kendt og æret. Hun er en af de Kunstnerinder, der giver En en Maalestok for, hvad Sandhed i Skuespilkunst er. Allerede hendes Skikkelse og Aasyn røber ligesom Søstrene Brohans en Art for sig, i hvilken Menneske-Planten har udfoldet en rigere, kraftigere Vækst, skudt stærkere Skud, udviklet større, værdigere Frihed, mere omfattende Forstand, betydeligere Vilje, end den udvikler, hvor Kulturen er mindre rigelig og yppig. Fordi hun tilhører denne begunstigede Art, har hun Evnen til at fremstille den dybe Livserfaring, nagende Sorg og umættelig Længsel, og fordi hun er den store Kunstnerinde, formaar hun næste Aften at lade Haanden glide hen over sit Ansigt, borttagende al den tunge Træthed, og spille en ung Ubetydelighed, en god og elskværdig Pige som i *Le fils*, saa let og glad som en Konfirmandinde. Hun træder ind, og hendes Indtrædelse fortæller med den første Replik hele hendes foregaaende Liv, i *Le supplice d'une femme* en ulykkelig Hustrus aarlange, stumme Lidelser og

Angster, i *Gabrielle* den unge Kones Utilfredshed under Savnet af den Romantik, det Sværmeri, den søde Smiger, som hendes umodne Sjæl havde drømt om at finde i Ægteskabet, og her i *Mademoiselle de la Seiglière* (Stykkets franske Titel) den unge Piges inderlige Ømhed for Faderen og ubevidste Sværmeri for en Verden af Helte, der saa nylig er forstummet og har efterladt saa tom en Stilhed. Overalt siger hendes stumme Spil endnu Mere end hendes Spil, naar hun taler. Man maa have set det, for at tro, hvad hun gør ud af det Optrin, hvor hun, efter at have bragt Faderen Vin, iler ud af Stuen, tilkastende ham et Kys; den datterlige Ømhed, Glæden ved hans Henrykkelse over hende, Aandsoverlegenheden, der gør hende til en Slags Moder for ham, alt Dette laa deri. Saa indtræder der et Vendepunkt i Helenes Liv, da hun bliver forelsket i Bernard. Hvor hun elsker ham! Hvor Fremstillerinden véd, hvad det vil sige at elske, hvor hun forstaar at se forelsket ud! Men da Bernard saa vil rejse, og hun frygter, at han skal være forelsket i en Anden, og pludseligt opdager, at han elsker hende selv — nej, dette glemmes ikke; ud af hvert Træk i hendes Ansigt lyste: «Dette Øjeblik er et evigt Øjeblik, nu staar Tiden stille»; hun saa slet ikke paa ham — ikke fordi hun huskede at vende Ansigtet mod Tilskuerne; thi dette iagttages ikke paa Théâtre français — men fordi hun, den unge, i middelalderlig Religiøsitet opdragne Pige, uvilkaarligt vendte sit Blik mod Himlen og med Hænderne knugede sammen under Brystet takkede Jomfru Maria for denne Naade. Dette Moment i Frøken Favarts Spil var ligesaa fortrinligt som det Sted i *Gabrielle,* hvor hun rækker sin unge Elsker Rosen med Ordene «Kast den!» (*Jetez la!*), hvis ubeskrivelige Betoning er bleven saa stærkt berømmet, eller det Sted, hvor hun i *Le supplice d'une femme* skrifter for sin Mand med et Blik og et halvkvalt Skrig. Hun har forud for alle danske Skuespillerinder denne sjældne Gave til at sammentrænge.

Stykkets Kostymering var, som saa ofte, yderst holdningsløs, og den Oversættelse, der benyttes, er et Fuskerarbejde, der mishandler det danske Sprog.

A. Dumas: Enkens Mand.

En Præmie til den, der kan udfinde det kunstneriske Princip, efter hvilket det kongelige Teaters Bestyrelse genoptager ældre Stykker. Der er noget Gaadefuldt ved alle udmærkede Væsener, derfor ogsaa ved Bestyrelsen, og det Gaadefulde er dette: dens Princip. Blandt de Nødder, Bestyrelsen giver os at knække, er de afdankede Konversationsstykker fra Syttenhundredehvidkaal (1832) nogle af de haardeste.

Havde ikke den Enkelte som Folket et mytisk Tidsrum bag sig, som han blot behøver at genkalde sig for at vide, hvad Poesi vil sige, saa vilde disse Lystspil snart bringe En til at glemme det; ti Teatret, som burde være Digternes Land, Poesiens Ø, de skønne Drømmes fantastiske Rige, ligner i disse Stykker en gammel Sandbanke, besaat med matte Fisk. Det kongelige Teaters Stuedekorationer, der altid er gamle og uhyggelige (og hvoraf især en, som anvendes mindst en Gang om Ugen, med sfinxartige Figurer uden Arme paa Dørposterne er saa afskyelig og oprørende grim, at den ikke hurtigt nok kan blive sendt som Skærmbrædt til Fattiggaarden), disse utaalelige, stemningsløse Kulisser, de sorte Spidskjoler, hvori der spilles, den forældede Spøg, som fremstilles, gør En visse Aftener saa tungsindig, at man ønsker, en af Skuespillerne i disse lidenskabsløse, spidsborgerlige, flove og smaalige Bagateller, vilde midt under Vaaset op ad Døre og ned ad Stolper komme saaledes i Affekt, at han sprængte sin Rolle og jog Armen gennem Bagtæppet.

Scribe-Dumas trækker ikke engang mere Hus, de tomme Loger gaber i Etagerne, de aabne Munde i Parkettet, og ser man sig omkring, er ikke det Mindste at opdage, der kunde holde En skadesløs for Scenens Prosa: Alt er jo efter vort sindrige Teaterbelysningsvæsen mørkt under Forestillingen — der er Aftener, hvor Bestyrelsen skulde være forpligtet til at beholde Lysekronen nede. Hvad gav man ikke for et Glimt af Poesi ja blot for et Skær af Skønhed eller Pragt! Hvorfor har Hr Hultmann dog ikke et Par Fløjls Benklæder paa, eller Fr Eckardt en Række Diamanter om Halsen? Graat i Graat, Situ tioner, der aldrig har været nye, men engang var friske; Ide som man vilde hilse, hvis det var Skik, at man hilste sine !

:endte blandt Ideerne; tandløse Vittigheder; Suppe paa en Pølse›ind. Den eneste Afveksling i al denne Prosa er nogle Vers, orfattede og oplæste af Léon, som en fin Konditor vilde vrage il Sedler om Brystsukker og Knaldbonbon.

Stykkets Hovedperson er en ung, smuk Kone. Det vilde ære urimeligt, om hun ikke havde en Tilbeder; det vilde endog kke være mærkværdigt, om hun havde to, hvilket er Tilfældet. Iun elskes af sin Livsledsager i Amerika, der af Grunde, som kke erfares, ønsker at gælde for død, og af sin Nieces Frier, .éon, der anser hende for Enke og sin Forlovede for en Gaas. Ianden vender hjem, finder Léon i Skjorteærmer ved Kaminen, ørrende sin Kjole efter en Tur i Regnvejr, bliver skinsyg og ›eslutter at være paa sin Post. Fruen træder ind og styrter sin Iand imøde; han omfavner hende ved at trykke Fru Eckardt il sit Hjerte, og for at overbevises om, at der ingen Fortaaelse finder Sted mellem hans Hustru og den unge Mand, ›uttes han ind i et af de Sideværelser, hvor man paa Teatret ırer, og bliver nu til sin Hustrus Forbauselse og Harme Vidne :l en Kærlighedserklæring, som Léon gør den formentlige Enke. ›e to Mænd, der først har i Sinde at duellere, beslutter at fgøre Sagen mindeligt ved Hjælp af gensidig Aabenmundeted, saaledes, at Enhver af dem fortæller den Anden, hvilke ›eviser Fruen har givet ham paa sin Gunst. Det viser sig da nart, at Ægtemanden har de fleste Triumfer at opvise. Her er [andlingen forbi, og man gav gerne hele tre Optrin og en Mono›g for en gensidig og endelig Forstaaelse. Men den unge Kone, ›m finder, at hendes fordums Elsker trøster sig altfor hurtigt, :raffer ham for hans fornyede Frieri til Niecen, og Manden for ans Skinsyge, ved paany at sætte dem begge Fluer i Hovedet, ıdtil Forvirringen ender med Giftermaal mellem Léon og den salige Niece, hvem alle Parter, Konen, Manden, Elskeren og 'eaterbestyrelsen er enige om at ofre.

Summa Summarum: det var naturligt, at man spillede dette tykke, da det var nyt; ti det er lærerigt at blive bekendt ıed det samtidige Teater i Udlandet; men 1846 nøjedes man ‹ke med Stykker fra 1810. Hvorfor faar vi for vor Part ldrig noget samtidigt Stykke at se, eller skal *Nøglen til Kassen* epræsentere Udlandets Skuespilforraad? Er vore Sæder efterıaanden blevne saa snerpede, at man ikke vover at oversætte le bedre franske Dramer fra de senere Aar, hvorfor spiller man

da ingen af de poetiske Smaa-Arbejder, der opføres paa Théâtre français og er ligesaa uskyldige som smukke, f. Eks. Th. Banvilles *Gringoire*, der godt oversat og omhyggeligt udført upaatvivleligt vilde gøre megen Lykke hos et dansk Publikum? Og vrager man maaske de nye Frembringelser, hvorfor spiller man da ikke flere af de gamle Mesterværker, hvorfor ikke et eneste af Shakespeares Lystspil? Og foretrækker man det Danske, hvorfor kan man da aldrig overkomme at have mere end et af Oehlenschlägers Dramer paa Scenen om Aaret? Hvorfor og hvorfor? Direktionen er gaadefuld, men der er en aaben Mark for Gisningen. Teaterbestyrelsen har store Planer, den har Noget for, den samler i Stilhed Kræfter; den vil, før den gaar af, drive *Genboerne* og *Abekatten* op til 150 Forestillinger. *Nej*s Triumfer tillader ikke de øvrige gamle Lystspil at sove.

Bayard: Ude og hjemme

Teatret gør Uret i paany at fremdrage den Klasse af gamle, udspilte Stykker, hvortil dette hører. Det burde være et ufravigeligt Princip for en Teaterbestyrelse, der gav sig af med at have Principer, at den Intet bragte til Opførelse, som ikke enten kunde opdrage Tilskueren eller udvikle Skuespilleren, men af et Stykke som dette lærer ingen af Parterne noget Nyt. Hvorfor vil man ikke lade Scribe og hans Medarbejdere hvile, hvorfor er det os umuligt i den franske Teaterliteratur at komme videre end til dem? Da Scribe var paa sin Middagshøjde, blev det danske Teater saa blændet, at det udraabte: «Sol! stat stille!» og stansede sit Ur. Den franske Kritik har altid paastaaet, at Scribe og hans Aandsfæller endnu vilde blive tilbedte i Tombuktu, naar de var glemte i Paris. Man overdriver ikke, naar man siger, at af de store franske Kritikere regnes denne Gruppe af Teaterforfattere slet ikke med til den poetiske Literatur. Dette har sin gode Grund. Ti hvad man vil, naar man giver sig en Digter i Vold, det er: bag Værket at spore en fri og overlegen

Aand, der siger højt, hvad man i Livet nødes til at hviske sagte. Vi siger til Digteren: «Vær min Ven, min Broder, hævn mig paa de Uslinge, under hvis Slethed og Taabelighed jeg lider; sæt Kransen paa den gode Sag, for hvilken jeg kæmper; und mig den Glæde at være en dyb, gennemskuende Aands Medvider og Vidne; vær min Tolk, saa skal jeg være dit Ekko!» Dramaet er jo ikke Andet end den Mur, gennem hvilken Digter og Tilhører som Pyramus og Thisbe giver hinanden et Kys. Det Uheldige er istedenfor Kysset blot at føle den kolde Mur, og saadan gaar det En med Scribe og hans Fæller. Den Livsbetragtning, Scribe præker i sine Værker, er for tilfældig til at være alvorligt ment, og dog for alvorlig og sat til at være lystig og skemtsom. Det er en borgerlig Nydelsesmoral, forenet med det mest afgjorte Sortsyn. Elskov, Venskab, Begejstring, Hengivenhed, Lidenskab eksisterer ikke for Scribe. Elskov er en Indbildning, Venskab er Kammeraderi, Lidenskab er en Sygdom, Privatlivet drejer sig om smaa Sjæles smaa Interesser, Verdenshistorien om et Glas Vand. Man mærker vel, at en Aand som denne ikke let lader sig narre, men man føler sig ikke synderlig betaget af al denne Menneskeforagt. En stor Ringeagter af de menneskelige Svagheder har sagt: «Den, der er bleven fyrretyve Aar gammel og ikke hader Menneskene, han har aldrig elsket dem.» Det uomtvistelige heri er, at for at føle sig oprørt af Uvilje over det Slette, maa man tro paa Muligheden af det Gode. Vi indrømmer, at den gyldne Middelmaadighed omstraaler os overalt, men vi kræver, at Poesien skal gøre Revolution imod den. Her lægger Scribe det døve Øre til.

I *Ude og hjemme* forfægter Bayard engang til Afveksling den modsatte Synsmaade, det flove Gladsyn, der ikke er et Haar bedre. Mod en skinhellig katolsk Fordømmelse af «Verden» stiller han sit Program i følgende Ytring: «Naar man hører Dem tale, skulde man tro, at hele Verden var en Røverhule . . . Ser De Dem da aldrig lidt om i denne Verden? . . . Jeg kan forsikre Dem, at der ogsaa findes adskilligt Godt i den: man ærer Familielivet; man agter Venskabet; Talentet gør Manden gældende, og man hædrer Alt, hvad der er stort og godt; det Slette maa skjule sig, og Velgørenheden har aldrig været mere almindelig end nu.» Ak, Gud bedre det, Hr. Bayard, men ser De Dem da aldrig lidt om i denne Verden? Man kunde misunde Forfatteren denne uskyldige Tro paa Talemaaderne; men man aner ikke,

hvor han i sit System faar Plads til det, han udelukker, til de forskellige Vildsvin, Krybdyr osv., som han ikke vedkender sig i Menageriet. Det er meget sandt, at f. Eks. en Morder ikke taales i det gode Selskab, men dette gælder kun om de utaalmodige Mordere, der paa én Gang gør det af med deres Ofre; delvist at myrde et andet Menneske, at kvæle dets halve Aandsliv, at forkorte dets Dage med Halvdelen af Tiden, det er en ærlig Sag, det er Noget, som gøres hver Dag uden Hinder. Alt kommer an paa Maaden, og hvis ikke denne «Verden», der «ærer alt Stort og Godt», ogsaa havde den lille Bi-Egenskab, at den vil bedrages, med Djævels Vold og Magt vil bedrages, saa vilde den ikke blot være den bedste Verden, men den gode. Naar man hører en Forfatter tale som Bayard, ser man vel, at hans Sind hverken er sygt eller saaret, men tillige, at han hverken har levet eller lidt Ondt. Det er paa denne Fladhed i Stykket, man bør gøre opmærksom; den viser sig overalt, hvor man gennem Handlingens og Samtaleformens bevægede Strøm øjner Bunden, og den er saa meget mere betydningsfuld, som der i den ikke blot er noget for Forfatteren Individuelt, men noget Nationalt, der nu og da kan forekomme endog hos sande Digtere i Frankrig, som f. Eks. hos Musset. Jeg vil nævne to Eksempler. Stykket ender med de gyseligt flove Ytringer: «Ursula, idag kan Du danse med din Mand, men imorgen . . .» «Imorgen, kære Moder, samler jeg Kollekter (!) med Dem.» Disse usalige Kollekter (Almisse-Indsamlinger) betegner Affindelsen med Livets Samling og Alvor, de betyder Velgørenheden, der atter betyder Religionen og Pligten, ligesom Ballet svarer til Fornøjelsen, Driften og Livsglæden. At Velgørenheden godt kan bestaa med Livets uskyldige Glæder, er en Moral saa sand, at det næsten forekommer En, som havde man hørt den før. Der er i denne udvortes Betragtning af Livet en kirkelig Mindelse, som ofte nok spores selv hos Frankrigs mindst katolske Forfattere. Et andet betydningsfuldt Træk er Fru Nohans Omtale af sin afdøde Mand: «Han var en brav Mand, men gnaven, knarvorn, bebrejdende sin Kone hendes Munterhed og Lyst til Fornøjelser, men jo mere han prækede, des mere elskede hun disse Fornøjelser» ɔ: Fru Nohan har overgivet sig én Gang til en Mand, hun ikke har elsket, og staar nu i Begreb med at gøre det anden Gang, uden at Forfatteren derfor behandler hende med nogensomhelst Ironi. For den dybe

Ukyskhed, der ligger til Grund for Vedtægtsgiftermaalet, har den Scribe-Bayardske Aandsretning ingen Følelse.

Det er saameget lærerigere i Stykket at efterspore disse Kendemærker paa det daarlige Franske, som det øjensynligt er fra dette Stykke, at Bjørnson har taget nogle af Udgangspunkterne for *De Nygifte,* Ideen om Svigersønnens bundne Forhold i Hjemmet og til en Hustru, der endnu bestandigt er Moderens Ejendom, Indfaldet med Stoleflytningen og Anvendelsen af Ordene «Konen skal følge sin Mand». Hos Bjørnson er disse Elementer anvendte i en ganske anden Aand.

Man har spurgt, om dette Stykke, der er saa fremmed i sin Form, var steds-svarende hos os eller ikke. Ganske vist har vi i vort Samfund Skavanker, der er temmelig beslægtede med de fremstilte; men hos os er Skinhelligheden meget finere; den begynder omtrent der, hvor den ender i *Ude og hjemme.* Den nyder gerne alle jordiske Glæder, den har afgjort Uvilje mod at give Afkald; men den gør det Beundringsværdige, ligefuldt at vedligeholde Hellighedens Skin, og det er paa dette Grundlag, at den er ligesaa hadefuld og herskesyg som Fru Chopin og Hr. Mathieu. I Danmark kan Dyrkelsen af Treføldigheden: Daler, Mark og Skilling meget godt omgive sig med religiøs Parfyme og blive æret af Enhver, der fornemmer Duften af denne Salvelse. I *Ude og hjemme* er Hykleriet meget mindre forfinet.

Jeg har sagt adskilligt Ondt om Stykket. Det bør da til Gengæld ubetinget indrømmes, at det er overordenligt underholdende, muntert og vittigt, ypperligt i teatralsk Henseende. Det har en dygtig Karaktertegning, livlige Samtaler, en dygtig Opløsning. Det mangler ikke det mindste, undtagen Hjerte. I Oversættelsen kommer alle dets Fortrin dog ikke frem. Den burde ubetinget være eftergaaet. Fra den danske Skueplads bør man ikke høre Ord som «saagar», der er fordærvet Tysk, eller høre Vendinger som «De, min Herre», sagte af en ung borgerlig Kone til hendes Mand i et simpelt Spørgsmaal; thi dette er godt Fransk, det vil sige daarligt Dansk.

Scribe og Legouvé: Dronning Marguerites Noveller.

Dommen om Scribes Forfattervirksomhed lader sig kortelig sammenfatte saaledes: det var en stor Skam for hans Samtid, at den i ham havde sin første dramatiske Digter, men det var utvivlsomt en stor Ære for Scribe, at han indtog denne Plads. Iøvrigt er Scribe nutildags et Æmne, hvorom der er sagt nok, og man maatte have stor Lyst til at plukke Gaaseurter paa den store kritiske Fælled for at ville indlade sig paa for halvfemsindstyvende Gang at karakterisere hans Fortrin og Mangler. Lad ham i Fred gaa igen paa vor Skueplads, han skal idetmindste ikke gaa igen i Kritiken.

Det er beklageligt, at Marguerites Fremstillerinde altfor gerne sætter Udbrud, der burde flyve umærkeligt og let som glimrende Insekter, paa Naale for at lade dem tage sig ud. Iøvrigt er det ikke fristende at fælde en Dom over Udførelsen. Jeg betragter det i Reglen som en Art Pligt at udtale mig om Hovedpersonerne. Helst undgik jeg ogsaa dette. Det er en beklagelig Skik, den, som kræver, at enhver Skuespiller for enhver Rolle skal modtage en Slags Bedømmelse eller Karakter. Man gør herved Skuespilleren baade for megen Ære og virkelig Uret. For megen Ære, fordi det er urimeligt, at en halv Snes Blade eller flere skal komme i Gevær i Anledning af den Statsbegivenhed, at Hr. N. N. forleden Aften spillede godt eller slet eller maadeligt; man kunde ligesaa gerne ugenlig give Bladenes Medarbejdere Karakter for hver enkelt Artikel eller Professorerne for hver enkelt Forelæsning. Man gør dernæst Skuespilleren virkelig Uret, fordi en Masse af saadanne mere eller mindre usagkyndige Smaadomme, fældede angaaende en enkelt, tidt ubetydelig, tidt ufrivilligt overtaget Rolles Udførelse paa en enkelt Aften, i Almindelighed kun opirrer og ikke gør nogensomhelst optænkelig Gavn. Man burde en Gang imellem give en gennemført og omhyggelig Karakteristik af en eller anden Skuespillers eller Skuespillerindes Talent, paavise dets Omfang og skitsere dets Grænser; men man bør helst lade Skuespilleren saavidt muligt i Ro med Hensyn til den enkelte Rolle, for hvilken en Ros, der (som Forholdene udviser) meget nødig negtes, fordetmeste kun kildrer Forfængelig-

hederne i Flæng, og for hvilken en Dadel kun vækker fornem, undertiden berettiget Ringeagt, hvis den ikke fremkalder de lavere Instinkter.

Dersom man kan en Smule Historie — den, som skriver dette, kan ikke mere — sidder man under Opførelsen af et Stykke som *Dronning Marguerites Noveller* især fordybet i Tanken om Afstanden mellem den virkelige og Scribes opdigtede Verden. Hvor Poesi dog skal være fortrinlig for at overgaa Historien, hvor den dog fordetmeste er uinteressant i Sammenligning med Virkeligheden! Det er, hvad man føler ved denne Lejlighed. — Jeg fremsætter som almindelig Regel, at en Digter sjældent formaar at skildre nogen anden Tid end sin egen. Han kan lade Handlingen foregaa i Abyssinien og i det fjerde Aarhundrede, han vil, hvis han er moderne og fransk eller dansk, kun give et Billede af sin Samtids Tænke- og Følemaade i Danmark eller Frankrig. Det eneste Middel, som Digteren her har til at udvide sin Synskres og lægge nogle Tommer til sin Vækst, er Kritiken, den forsmaaede, den smidige Kritik, det vil sige Evnen til at sætte sig ind i fremmede og fjerne Sindstilstande, den, ved Hjælp af hvilken Goethe f. Eks. satte sig ind i det gamle Grækenlands Aand, i Gotiken, i Renæssancetiden og i østerlandsk Middelalder, da han skrev *Götz, Ifigenia, Tasso* og *Diwan.* Blandt de franske Digtere har især Mérimée benyttet sig af dette dybt indtrængende Redskab, Scribe har aldrig brugt det og aldrig forstaaet at bruge det.

Hvilken Afstand mellem Stykket og Virkeligheden, først og fremmest i Sæder! Hvilken Udvikling paa hin Tid af det dyriske og muskuløse Liv! Damerne var ligesaa kraftige og raske, som Bønderpigerne nu. De satte sig til Hest, naar de skulde aflægge et Besøg. Marguerite tilbagelagde i Spanien, af Frygt for at blive holdt tilbage, i otte Dage en Vejstrækning, som en god Rytter ellers vilde have brugt fjorten til at tilbagelægge. Og Damerne havde Brug for deres Muskelstyrke. Da Marguerites Ven, Admiralen Bonnivet, en Aften i et Anfald af forelsket Overmod havde skjult sig i hendes Sovekammer, maatte hun, som hun selv fortæller, forsvare sin Ære med sine Negle, og opnaaede af sin Broder, den ridderlige Konge, kun, at han slog Sagen hen i Spøg og lo af Bonnivets mislykkede Forsøg. Kongen selv, den kraftige Friskfyr, Jæger og Soldat, havde Vaner, som man nutildags maa stige ned til Arbejdsklassen for at finde.

Ved Mødet med Henrik VIII af England paa *Camp du drap d'or* greb Henrik efter en Hilsen Frants I i Kraven og sagde: «Lad os tage Tag!»

Hvilken Afstand i aandelig Adel dernæst mellem Stykket og Historien! Denne fejrede Konge, om hvem de Historiebøger, Børnene læser i Skolen, fortæller saa meget Ridderligt og Skønt, blev elsket med et Sværmeri og en Ømhed uden Mage af sin to Aar ældre Søster, den beundringsværdige og ædle Marguerite. Hendes Liv gik op i denne Følelse. Hun kaldte denne uværdige Broder sin Sol. Hun bar i sit Vaaben en Solsikke med Omskrift: Jeg følger ingen ringere. Hendes første Ægteskab var sørgeligt og koldt; hun nævner aldrig sin Mand. Hun skriver til Broderen, at hun har Ingen uden ham, at han alene er hende Fader og Broder, Ven og Ægtefælle. Denne Kvinde, en Digters Barnebarn, der selv var saa lærd, saa videbegærlig, saa fin en Aand, tilbøjelig til Mystik, fordybet i Teologi, glødende for Fremskridt i Religionen, skrøbelig af Legem, hun tilbad som en Gud denne grove og letsindige Vellystning, til hvem Skæbnen havde givet hende som Legetøj for hans Luner og som Offer for hans raa Selviskhed. Han, hvem Michelet har kaldt «tredobbelt egenkær som forkælet Barn, som sanselig Nar og som Konge», var snart kærlig, snart plump imod hende, søgte og benyttede hende, naar han var ulykkelig, saarede hende paa alle Maader, naar han ikke trængte til hende, og saarede engang hendes Sjæl indtil Døden. I Vinteren 1521, medens hans Dronning var syg, medens hans Kærlighedsforbindelse med Fru de Chateaubriand sang paa sit sidste Vers, medens han endnu omhyggeligere end sædvanligt var omgivet af sin Søsters moderlige Ømhed, bemærkede han paa en Gang, at hun var smuk, «smuk af Fromhed, af Kærlighed, smuk endog som Rekonvalescent efter en Sygdom og ved sin Svaghed for ham». Saa fornedret var han af lave Nydelser, at han fattede den uværdige Plan at se, hvorvidt hans Magt over en saa uendeligt hengiven Kvindesjæl kunde gaa. Han lod, som han tvivlede om denne varme Hengivenhed, vovede at sige, at han ikke troede paa den, medmindre han fik afgørende *Beviser*. Hun flygtede, sønderknust, knækket, efter hendes egne Ord «værre stedt, end om hun var død». I stadig Frygt for sin raa og forfærdelige Tyran tilskrev hun ham det ydmyge Brev, som vi endnu har, for paa Knæ at bønfalde ham om at vise Ædelmodighed.

Saavidt gik Kongens Ondskab og Forfængelighed her, og saa frygtet var han overhovedet trods den Ærekærhed og Ridderlighed, for hvilken det er Skik at prise ham, at da han, faa Dage efterat han i 1524 blev Enkemand, under en festlig Modtagelse i Provence kastede sit Blik paa Borgermesterens Datter, en ung og smuk Pige, gik Pigebarnet hjem og ødelagde med ætsende Midler sit Ansigts Skønhed.

Det var denne Broder, for hvis Befrielse fra Fangenskabet i Madrid Marguerite gjorde de Underværker, der vakte hele Evropas Beundring. Hvorledes blev hun lønnet? Scribe udstyrer hende lykkeligt nok; hun opnaar at gøre sin Hjertenskær først til Konge af Navarra, saa til sin Brudgom. I Virkeligheden gik det ikke ganske saaledes til. Hun havde altfor varmt taget sig af Zwinglis og Reformatorernes Sag, til at hun ikke skulde have skabt sig en Hærskare af Fjender ved Hoffet. Montmorency og Kongens nye Elskerinde arbejdede endnu samme Aar som hun havde skaffet sin Broder ud af Fangenskabet paa at sikre sig mod hendes Indflydelse ved en eller anden anstændigt udseende Landsforvisning. De opnaaede hurtigt denne af Kongen. Man opløste hendes Hof og giftede hende i Januar 1527 med Kongen af Navarra, en Konge uden Land. «Saaledes ægtede hun Landsforvisning, Fattigdom, Ruin.» Hun græd, som hun skriver, «saa det kunde udhule en Sten». Kongens Taknemmelighed aabenbarede sig i Skikkelse af en Aarpenge.

Hvem der vil lære denne fine Kvindeskikkelse, denne højt begavede Aand at kende — og det er en Fortjeneste ved Scribes Stykke, at det giver En Lyst dertil — bør gennemlæse hendes Breve og hendes gratiøse, rigtignok meget frie Novellesamling *Heptameron*. Man vil deraf bemærke, hvor langt Scribes Karaktertegning staar tilbage for dens henrivende Original, der, svag og spinkel for sin Tid, studerede Latin, Græsk og Hebraisk, der, baaret henimod Mystiken af sine Lidelser og sin dybe Kærligheds Svingkraft, bevarede et klart og koldt Hoved; reformatorisk af Aandsoverlegenhed, fordragelig af Hjertensgodhed i en Tid, da man langs Middelhavets Sydkyster sprættede Jøderne op for at finde Guld i deres Indvolde, og i de mest civiliserede Lande sønderhuggede og stegte Tyrker og Jøder med en saadan Lidenskab, at man i Almindelighed sønderflængede og brændte dem med Jern paa Vejen til Skafottet. Hendes Portræt, som fremstiller hende i en Alder af syvogtredive Aar, viser et ædelt, forfinet, tidlig ældet og rynket

Ansigt. Hun underskriver sig altid overfor enhver yngre Ven «Deres Tante» eller «Deres gamle Moder». Skønt sygelig og nervøs har hun et Smil, der paa én Gang er aandfuldt, skelmsk og hjertensgodt. Hos Scribe er alle hendes herlige Egenskaber stegne hende til Hovedet. Selv et Forstandsmenneske og en Vanekunstner har han omskabt hende efter sit Billede og gjort hende klog og behændig fremfor Alt og istedenfor alt det Øvrige.

Hvis Historien nu her som saa ofte er meget mere underholdende end Teatret, hvorfor læser vi Danske da saa lidt Historie? Da en Kritiker efter en gammel Begrebsbestemmelse er et Menneske, der forstaar at læse, saa hører det til hans Hovedfornøjelser at lære Andre at læse. I Paris udgiver den bekendte Gastronom Baron Brisse hver Dag en Spiseseddel for smaa Husholdninger, for saaledes at give de mindre Velstillede Anvisning paa god, billig og dog stadigt vekslende Mad. Gid en eller anden forstandig Mand, der havde Tid at ofre derpaa, vilde give vort store læselystne, men raadvilde Publikum en saadan Vejledning med Hensyn til dets Læsning.

Holberg: Det lykkelige Skibbrud.

J'écoutais cependant cette simple harmonie.
Et comme le bon sens fait parler le génie,
J'admirais quel amour pour l'âpre vérité
Eut cet homme si fier en sa naïveté.
Quel grand et vrai savoir des choses de ce monde
Quelle mâle gaîté, si triste et si profonde.

Musset.

Holberg har som bekendt i dette Stykke udmalt de Genvordigheder, han i sin Egenskab af satirisk Digter havde at lide under i sin Samtid. Vi véd jo historisk, at han endog som moden Mand fik et Ørefigen af en formentlig Model, og vi maa antage hans Skildring her i Skuespillet for virkelighedstro.

Gavarni har etsteds humoristisk illustreret denne Evne til at udlægge Alt om sig.

Paa en af hans komiske Tegninger sidder i et Vindue en ung Pige og noget bag hende hendes Fader; igennem Vinduet ses netop den øverste Rand af Hatten paa en Mand, der gaar forbi nede paa Gaden. Under Billedet staar Faderens Spørgsmaal: «Hvem er det, som gaar forbi?» og Datterens Svar: «Aa, det er en stor Ubetydelighed» *(C'est très peu de chose)*. Dagen efter at dette Blad var udgivet, kom der en Mand farende op til Gavarni og vilde banke ham, fordi han paastod, at der var sigtet til ham med denne Tegning.

Sligt er en Sjældenhed i vore Dage. Digteren lider nuomstunder saa lidet under, at Hr. A. og Hr. B. føler sig ramte og opfatter hans Angreb og hans Skemt som en personlig Fornærmelse, at han lige omvendt lider under Umuligheden af at faa Hr. A. og Hr. B. til at opfatte Angrebet som rettet mod sig og føle sig ramte, sig personlig. Naar paa Holbergs Tid en Digter fremstillede Naragtighed, saa standsedes han den næste Dag paa Gaden af en Mand, der stillede sig i Vejen for ham med de Ord: «Jeg gaar ikke af Vejen for en Nar»; naar en Digter dengang afmalede Pedanteriet, Indbildskheden og Hykleriet i Almindelighed, fik han en hel Sværm af Pralhanse og Hyklere paa Nakken, der forfulgte ham som en Fjende. Men naar i vore Dage Forfatteren gaar Hykleriet tillivs, saa skriger Hyklerne næsten altid: «Hør ham!»; ser han den eneste Redning i Begejstringens Handlekraft, bliver han, som Henrik Ibsen efter Udgivelsen af *Brand*, alle smaa Spradebassers Yndlingsdigter; raaber han: «Ned med Dorskheden!» saa svarer Dorskheden som Ekko selv i Søvne: «Ja, ned med Dorskheden!» og er den smaalige Spidsborgerlighed hans Satires Genstand, saa gør Spidsborgerne ham til Æres-Spidsborger og bærer ham i Triumf*). Hvilken Tilstand er nu mest fortvivlet af de to?

Som bekendt og tit bemærket har *Det lykkelige Skibbrud* to temmelig løst forbundne Handlinger; man plejer i Almindelighed at opfatte femte Akt som en Tilføjelse; det forekommer mig, at man med større Ret kan betragte Skibbruds-Intrigen som Ind-

---

*) Hentydning til H. C. Andersens lige da stedfundne Udnævnelse til Æresborger i Odense.

Senere Anmærkning.

skud. Ti aabenbart er Kærlighedshistorien her det Underordnede; den kunde falde bort; men det er lærerigt, at Holberg under Udførelsen af sit eget forklarede Billede har taget en Følelse med, hvis Styrke han tror paa, og hvis Ret han hævder, som han imidlertid neppe har kendt synderligt til af indre Erfaring.

Filemon er da mere end den unge Stoiker, mere end Digter og Moralist; et helt Menneske, netop ligesaa lidenskabelig, som filosofisk behersket. Saaledes træder han da her ind i Leanders sædvanlige Plads. Skade, at Leonora ikke er vokset i samme Forhold som hendes Elsker; nu er der ingen ret Forholdslighed imellem dem. Hendes Enfoldighed forstaar neppe Andet af hans Forfatter-Virksomhed end det, at han lægger sig ud med alle Mennesker; hun synes, at det er noget kedeligt Noget, og at han dog gerne for hendes Skyld kunde finde sig i at gøre lidt Vold paa sin Natur. Sandt at sige — Pernille, der hele Stykket igennem agerer Koret, forstaar Filemon meget bedre, end hendes unge Herskab gør. Han maa tage til Takke med at forstaas af Tjenestepigen og nøjes med at blive elsket af Leonora.

Holberg: Jean de France.

Jean de France er af Digteren skitseret med saa store Træk, at han først og fremmest maa gives som en Type, som Spraden, denne gamle Maskeskikkelse, der bukler sin Paryk for Spejlet og danser nedad Gaden, istedenfor at gaa. Men dernæst er han et Menneske, en Virkelighed, og det var paa den Opgave at vise os ham som et virkeligt Menneske, Frands's og Magdelones Søn, at de foregaaende Fremstillere af Rollen strandede. Hr. E. Poulsen har løst Opgaven og har gjort det med Forstand og Fantasi, med Gratie og Takt. Hans Jean er Produktet af Forældrenes Egenskaber; han beundrer de samme Ting som Moderen og mangler ligesom Faderen alle de Evner, der udgør en Mand; han er fremdeles et Barn, en Dreng, ikke undskyldt ved sin

Ungdom, men uskyldig formedelst sin Ungdom; han er en Automat, som Skrædderen har skabt, Dansemesteren sat i Bevægelse og Sproglæreren lagt Remser i Munden, en Abe uden Luner og uden Hæslighed. flov og fløset, svag og fersk, endelig forlibt i sig selv, det vil sige i sin Frakke, sit Fodskifte og sine Gloser. Med alt det gør Hr. Poulsen ham elskværdig. Han faar os til at glemme, at Jean er tyrannisk og fejg; han gør ham i den Grad uskadelig, ubetydelig og naiv, forkælet og køn, at han intet Øjeblik mister Tilskuerens Velvilje. Naar Dumhed virker vindende, fremkalder den et Smil, og det lykkedes Hr. Poulsen saa godt at underminere enhver af Jeans Situationer med det Komiske, at hele Personen sprængtes i Løjer.

Nogen Tid før Holberg skrev *Jean de France*, havde hans engelske Samtidige Wycherley forfattet et Stykke *The Gentleman dancing master*, i hvilket der forekommer et britisk Sidestykke til Hans Frandsen, kaldet *Monsieur de Paris*, en ung Engelskmand, der efter et tre Maaneders Ophold i Paris vender hjem med Munden fuld af franske Floskler og med fordærvet Udtale af Engelsk. Han siger d i Stedet for th, omtaler sine Landsmænd Mr. Tailor og Mr. Smith som Monsieur Taileur og Monsieur Esmit, og nærer dyb Ringeagt for Enhver, der ikke har en fransk *valet de chambre* eller som spiser paa et engelsk Spisehus. Han siger «*mon foy*» som Jean «*les beaux mains*». At kunne bande, synge og danse paa Fransk er ham Indbegrebet af alle Fuldkommenheder og Dyder; naar han taler om Engelskmændene, siger han ikke vort Folk, men Eders Folk *(your nation)*. Her en lille Prøve paa Samtaleformen:

«Vel, Monsieur, jeg tilstaar, at I har gjort den bedste Brug af tre Maaneder i Paris, som nogen engelsk Kavalér nogensinde har gjort.»

«Især, naar man tager i Betragtning, at jeg boede i en fordømt engelsk Pension.»

«Alligevel maa I, som jeg ser, have talt med nogle Franske, nogle Lakajer, tænker jeg, man kan høre det paa Eders Eder.»

«Franske Lakajer, siger I, jeg vilde hellere samtale med en fransk Lakaj end med en engelsk Herremand. Der fik I Svar.»

«Jeg beder om Forladelse, Monsieur, jeg vidste ikke, at I havde staaet paa en saa venskabelig Fod med de franske Lakajer. Fra nu af skal der ikke blive sagt et ondt Ord om dem.»

Jeg finder det sandsynligt, at Holberg har lært dette Stykke at kende i England. I øvrigt har hans Komedie aldeles ingen Lighed med Wycherley's; men Forskellen er af den Art, at det muligt kan have nogen Interesse at dvæle et Øjeblik ved den. Wycherley forfølger sin Monsieur de Paris med al den Haan, som Kappestriden mellem to store Nationer kunde avle. Heraf er hos Holberg intet Spor. Istedenfor bitter Spot, raa Skemt og blodig Ironi har han sit uforstyrreligt gode Humør. Wycherley's Komedie har ikke en eneste Figur, som ikke er taget lige ud af Livet; han har ikke nogen staaende Maske; dertil har han som Engelskmand for meget Greb paa Virkeligheden. Men naar Holbergs Komedie stikker Ild paa en Last, forbrænder denne uden at udbrede nogen Lugt og uden at efterlade nogen Slakke; han lader intet frastødende Bundfald blive tilbage; dertil har han som Dansk for muntert et Lune. Allerede i det andet Optrin har Wycherley indført sin Monsieur de Paris i et uanstændigt Hus, og de Ytringer, der veksles, lader sig ikke oversætte. I Sammenligning med vor moderne Pænhed synes Holberg at føre Frisprog, men jævnført med sine Samtidige er han uskyldig som et Barn. Man behøver kun at agte paa, hvorledes det samtidige engelske Teater lader de unge Piger tale, hvilke skamløse Tilstaaelser det lægger dem i Munden, for at se med hvor nænsom en Følelse for kvindelig Blufærdighed den i øvrigt saa ubetydelige Holbergske Elskerinde er tegnet. Det er ikke Meget, Holberg forstaar at lade hende sige, men der er Meget, som han ikke for nogen Pris vilde lade hende sige.

Holberg: Jeppe paa Bjerget.

Hr. Phister som Jeppe.

Jeppes Fremstiller har især to Opgaver: at gøre ham elskværdig uden at blive rørende og at gøre ham komisk uden at blive hæslig. Han maa i lige Grad imødekomme Trangen til Menneskekundskab, som ytrer sig i at ville forstaa, at ville

trænge ind, at ville genfinde og genkende det Menneskelige i den Skikkelse, af hvilken man ler, og Trangen til kunstnerisk Tilfredsstillelse, der ytrer sig som Drift til at føle sin Stemning befriet og forhøjet, og til at le af den Skikkelse, man forstaar. Hr. Phister begynder straks med at anslaa Deltagelsens Stræng. Nille har kaldt ad ham, og han staar i Døren. Paa hans pjuskede Haar og paa Klæderne over Armen ser man, at han lige har forladt Sengen; han skotter ængsteligt hen til hende; han nærmer sig hende langsomt og frygtsomt, som den, der bestandig holder sig parat til at afbøde et Slag med Armen. Hans Ansigt er opvakt, hans Udseende er kuet, hans Stemmes Farve er mørk eller dyster, dens Lyd klagende og forknyt; men der er i hans Udseende, Optræden og Udtale ikke et Træk og ikke en Tone, som forraader den forhærdede Drukkenboldt. Tilskueren er med ét Slag vunden for Jeppe.

Denne berettigede Forædling af Figuren, som allerede begynder med det rent Udvortes, gaar helt ind til Marv og Ben, og opgives ikke et Øjeblik. Stærkest anvendes den, hvor den mest gøres nødig, straks i Drikkescenen f. Eks.: Jeppe beruser sig, dog ikke som en Dranker, men som et godt Hoved, der for en Gangs Skyld drikker sig fuld. Han udfører denne Idræt med en Friskhed og Oprindelighed, som var det første Gang han fornam Brændevinens Virkninger; han synger, han bliver lystig og modig; men først idet Phister kaster hele sit Lune i Vægtskaalen, forstaar man, at Jeppes nedstemte Humør faar Ligevægten tilbage, alt som hans Ben begynder at tabe den. Og saaledes bærer Phister sig bestandig ad; han er Jeppes sande Defensor, han dækker ham mod Angreb, han lutrer og forskønner ham; han gør ham i Nødsfald hellere genial end at gøre ham frastødende. Saa tidt vi kunde fristes til at blive uvilligt stemte mod Jeppe, er Fremstilleren paa sin Post, lader hans Ulykke skimte, viser os hans Troskyldighed, minder os om hans Forstand, og vil Du da vel negte denne sølle Stakkel, dette store Barn, dette lyse Hoved din Sympati? Du vil det ikke, og Phister forstaar ved sin egen Fantasis Sikkerhed og Bestemthed at give dig saa fast og formbestemt et Billede af Jeppes Elskværdighed, at Du under hele Forestillingen beholder det bag i dit Hoved og tager det hjem med, naar Du gaar.

Er hele Anlægget først bragt indenfor Skønhedslinjens Tryllekres, da gaar Resten, den komiske Virkning, af sig selv, det har

Holberg sørget for, og det er Phister Mand for at besørge; man ler vekselvis af ham og med ham, og baade af og med ham. Han er skiftevis lattermild og Latterens Genstand. Hvor Jeppe ikke mere er godlidende, men haard, hvor vi opdager, at han vilde være *frygtelig* med denne Natur og disse Forudsætninger, dersom han stod der i Slottet ikke ved et Mummespil, men efter en Revolution, dèr forstaar Phister at betone hans fuldstændige Latterlighed under Forsøgene paa at haandhæve sin Værdighed, viser, hvorledes Truslerne netop kun er mente som Trusler, og gør Jeppes hele Ufarlighed saa klar, at alle hans Egenskaber samles under Vingerne af Egenskaben komisk. Hvor Jeppe ikke mere morer, men rører; hvor han siger Farvel til Alt og Alle, forstaar Phister at slynge og stænke det Pudsige, der fremkommer i Henvendelsen til Nille og til Degnen, saaledes ind i det Hjertegribende, at man end ikke her kan lade være at le. Kort sagt, han har gjort sig til Et med Rollen.

Lad os i enkelte Smaatræk forfølge, med hvilket Studium og hvilken Inderlighed. Phister har ikke nøjedes med at gennemarbejde sin Udtryksmaade, men han har gjort det med en saadan Omhu, at han indtil de mindste Enkeltheder er paa det Rene med Udtalen af hvert Ord og ikke fremfører den mindste Smaating uden Hensigt. Det er ingen Tilfældighed, at han, naar han vrænger efter Kammertjeneren, udtaler aa'et i «Eders Naade» næsten som en a-Lyd; thi han gør det for at bringe en Lyd-Lighed tilveje i Sætningen: «Munden siger nok Eders Naade, men Hjertet Eders Nar.» Det er ikke heller tilfældigt eller uoverlagt, naar han i anden Akts Monolog giver Ordene: Men hvorledes kand jeg dog være vaagen» den betegnede uregelmæssige Betoning; thi det forhastede Tempo maler den med fornyet Voldsomhed tilbagevendende Tvivl; det er endelig mere end en Afveksling i Foredraget, naar han i 1ste Akts 5te Scene, hvor Ordene: «Ak gid jeg turde drikke (kun) for en Skilling endnu!» kommer igen næsten som et Omkvæd, bestandigt flytter Tonen en Plads frem og lader den falde først paa «gid», saa paa «turde» osv., indtil han ender med Udbruddet: «Ak gid jeg turde drikke kun for *en eneste* Skilling endnu!» ti Tonens Fremflytning antyder Ønskets bestandigt stigende Inderlighed og Styrke.

Saa meget udretter han blot ved Udtale og lettere Toneskifte, hvor meget mere da ved et Tonefald og en Haandbevægelse! Da Jeppe i første Akt uigenkaldeligt har overtraadt sin Kones For-

bud, og den visse Straf staar ham for Øje, udbryder han: «Nu er det gjort!» Phister siger disse Ord med et Udtryk af haabløs Fattethed, af Fortvivlelsens mørke Uforsagthed, der ikke vilde være uværdig for Macbeth, hvor han har myrdet Kongen, dersom ikke det Følgende: «Drik nu, Jeppe!» kastede et saa komisk Skær tilbage derpaa. Vil man sluttelig have et kort, men kraftigt Eksempel paa Phisters Evne til uden et Ord med en eneste Bevægelse at kaste Lys over den hele Karakter og lade os se Jeppe lige ind i Hjertet, da bemærke man den resignerte Mine, hvormed han ryster paa Hovedet af Dommerens Afskedsord: «Sig os til, naar din Kone slaar Dig oftere, saa skal vi nok raade Bod derpaa.» Han tier dertil, men hans Ansigt svarer, at Dommeren taler, som han har Forstand til, at Jeppe véd, hvad han véd, at det er længe, længe siden, han opgav ethvert Haab om Fred i sit Hus, og at «trøsterige Taler» ikke trøster ham.

Skulde jeg lignelsesvis udtrykke, hvorledes Phister, selv naar han mest nøjes med at gengive, tager denne Rolle, da vilde jeg sige: han behandler den som en fortrinlig Melodi, til hvilken han sætter en aldeles tilsvarende Ledsagelse af sin egen Opfindelse. Ledsagelsen er snart malende, snart karakterforklarende, snart komisk, men altid i Stilen. Det er neppe undgaaet Nogens Opmærksomhed, med hvilket Udtryk af overtroisk Uvished og Frygt han maler Ordet «spøger» i Spørgsmaalet «saa at jeg spøger ikke?» I denne Scene er Ledsagelsen udmalende; karakterforklarende er den, naar Jeppe med saa troskyldig en Andagt folder sine Hænder ved Ordene: «Det er det andet Liv, det er Paradis, det er Himmeriges Rige;» en komisk Virkning tilsigter den, naar Jeppe i Slutningen af sin Replik om Abners Troløshed oplyser Begivenheden «og med det Samme støder ham Dolken i Hjertet» ved at støde Gaflen dybt ned i Kagen.

Dog, Phisters Spil er mere end en Ledsagelse; han nøjes ikke med at understøtte det givne Tema. Hvor fuldt han har levet sig ind i Rollen, føles først ret paa de Steder, hvor han udfører det hos Holberg Givne videre, griber begrundende, rettende, tildigtende ind. Man tage f. Eks. en Ytring som denne: «Gid jeg kun havde hende (Nille) hid, saa skulde Du se, hvorledes jeg skulde bastenere hende. Nok et Glas, Jakob!» Da Jeppe udsender sit Skryderi, er han endnu ikke ganske fuld;

følgelig, slutter Phister, endnu temmelig bange. Han vender sig derfor, ser, som med Angst for at Nogen skal have hørt hans ubesindige Ord, tilbage til Døren og udbryder saa for at hente mere Mod: «Nok et Glas!» Eller man iagttage Phisters stumme Spil, medens Doktorerne fortæller deres lange Historier. Ved deres Komme er Jeppe endnu skælvende angst, overvældet, imponeret; det er kun faa Øjeblikke siden han kastede sig paa Knæ for Kammertjeneren og tiggede om sit Liv. Ved deres Bortgang er han beroliget, fri, sikker, hoverende, og ender Akten med sit første Kommando-Ord. Hvad har afstedkommet denne Forandring? «Doktorernes beroligende Fortællinger», vil man sige; Phister forstaar det anderledes: «Den Kedsomhed, som Doktorerne fremkalder», svarer han. Der gives intet bedre Middel mod Ærefrygt end Kedsomhed. Naar en Tilstand, der i sin Nyhed har overvældet og fortumlet, først begynder at kede, saa ophører den snart at fortumle og at overvælde. Man bliver med Lethed Herre over en Situation, der har den uhyre Svaghed at kede. Phisters stumme Spil udtrykker først en Angst, der fordrives ved Musiken; et Øjeblik ser han beskæmmet og flov ned for sig, nemlig ved Fortællingen om den Person, der af «stærk Drik» blev saa helt forvirret; derpaa viser han Opmærksomhed, ja Fornøjelse ved at forstaa Historien, som fortælles, men lidt efter lidt afløses Opmærksomheden af en dyb og oprigtig Kedsomhed, der er stegen til en søvnlignende Dvale, da han pludseligt vækkes paa det Punkt, da der i Fortællingen forekommer det Spørgsmaal: «Skal Du ikke ogsaa snart spise?» Ordet *spise* elektriserer ham, han farer op og tror Spørgsmaalet henvendt til sig.

Saa ganske har Phister Jeppes Natur og Væsen inde. Han husker uafladeligt hans hele personlige Ejendommelighed, men han husker endnu mere end den, han har Jeppes Bevidstheds-Indhold i Erindring og tyer bestandig kun tilbage til *det,* hvergang Jeppe har Brug for en ny Idé eller en ny Form. Han lader Jeppe som Baron, under Bestræbelsen for at bringe sin Udtryksmaade i Jævnhøjde med den nye Værdighed, tilfredsstille sig selv ved en vis læsende Tone og en med Bibeloversættelsens gammeldags Ord udspækket Prækestil. Naar han siger sit: «Jeg er selv en Bonde; ti Abraham og Eva, vore første Forældre, vare Bønder,» eller naar han slaar ud med Armene og udbryder: «*Stat* op, Karle!» føler man tydeligt, at hans Forestilling om det

Højtidelige er dannet efter Hr. Jespers Søndagspræken. Det hænder Phister kun en eneste Gang at gribe fejl (de lange spankende Gengangerskridt, hvormed han ledsager Repliken: «Ey heller gaar igen?» er unaturlige, ren Teaterkomik); men ikke nok hermed: han er til den Grad beaandet af Holberg, at han nu og da endog er i Stand til at berigtige Digteren og spille mere holbergsk, end Holberg selv har foreskrevet. Jeg tænker paa det Optrin, da han har hørt sin Dødsdom. Han udbeder sig en Snaps. Den rækkes ham, han tømmer Glasset langsomt og fornemmer allerede en kendelig Bedring. Saa skæver han frygtsomt til den foregivne Retstjener og rækker med Nølen, tavst bedende, Glasset ud paany. Hvilken Beroligelse, da det uden videre fyldes! Han tømmer det raskere end første Gang, og nu strækker han det atter, men befalende, ud i stiv Arm. Det fyldes. Han tømmer det i et eneste Drag og rækker det fra sig med en Skødesløshed, som var Brændevin ham den ligegyldigste Sag af Verden, og med en Sejrherremine, som kun kan findes hos den, der føler, at nu trænger han ikke til mere Mod for det Første. Istedenfor her paa dette Punkt at falde paa Knæ igen efter Holbergs Forskrift, gaar Phister lige hen til Dommerens Stol, sætter sig paa Lænet, støtter sig fortroligt til Dommerens Skulder og opfordrer ham i denne Stilling til at dømme om igen og erklære, at han dømte fejl den første Gang. Ingen kan betvivle, at Ytringen sagt paa denne Maade er langt mere betegnende og sand, end om den blev fremstammet med Frygt af en Knælende.

Det var let at fuldstændiggøre disse Eksempler med flere; men det nytter ikke stort at beskrive det, som maa ses, eller at paapege Enkeltheder i en Udførelse, der har sit Værd ved sin Helhed. Man vilde gerne udtrykke sin Taknemmelighed, om det saa kun var ved at vise sig agtpaagivende, naar man en sjælden Gang er saa heldig at træffe den fuldendte Kunst. Men man er virkelig i Forlegenhed med, hvorledes man skal bringe en Kunstner som Phister sin Tak. Man klapper ad ham, men skammer sig næsten derover; man roser ham, men han er saa vant til at blive rost. Om saa den hele Kommune vilde enes om at bevillige Phister en Statue, vilde det være en mislykket Hædersbevisning; den maatte da gøres af Guttapercha, ifald den skulde ligne.

Oehlenschläger: Den lille Hyrdedreng

Skønt betitlet Idyl blev *Den lille Hyrdedreng*, som bekendt, af Oehlenschläger regnet med blandt hans Tragedier. At Stykket med Rette kun bærer den første Betegnelse, behøver i vore Dage ingen vidtløftig Bevisførelse. Enhver véd, at, naar Forholdene er saa smaa som dette Dramas, naar det Hele er opfattet fra Natursiden og i Artsbestemmelser, og naar den Begivenhed, vi bliver Vidne til, er saa lidet vægtig som den, der her træder i Stedet for den egenlige Handling, da kan Tragediens Navn ikke anvendes. At Udfaldet er lykkeligt, har endda ikke saa meget at betyde, som at det lykkelige Udfald fra Begyndelsen af er stærkt og tydeligt, om end ikke fint eller træffende betegnet.

Ikke desto mindre indeholder *Den lille Hyrdedreng* paa en ganske ejendommelig Maade det Tragiske og staar derigennem i et mærkeligt Forhold til Digterens virkelige Sørgespil. Jeg tænker herved ikke paa, at det hele lille Billede stemmer til Alvor, og kun gennem Alvor til Glæde; jeg sigter ikke til, at Idyllens Fred jo bliver afbrudt af en alvorlig Mislyd, at Død, Fortvivlelse og Selvmord viser deres skræmmende Aasyn og, skønt de atter viger, efterlader et Indtryk, som ikke forsvinder med den smertelige Spænding. Ti en virkelig tragisk Uoverensstemmelse er aldrig blot tilsyneladende, aldrig blot forbigaaende; hvorledes skulde da paa Grund af denne Gennemgangs-Skurren, denne Skin-Mislyd, der saa hurtigt opløses, *Den lille Hyrdedreng* kunne siges at rumme det Tragiske? Nej, den særegne Maade, paa hvilken Stykket forholder sig til dette Begreb, er den, at det ikke har det Tragiske i sin Handling, men drejer sig om det som om sit *Problem*. Stykkets Grundidé er Tragediens Yndlingsspørgsmaal: Forholdet mellem Ulykke og Skyld, blot i modsat Form som Forholdet mellem Uskyldighed og Lykke; men det behandles teoretisk, ikke praktisk; det besvares gennem kæmpende Livsanskuelsers Tvist, idet Summen af det Skete og Begivenhedernes Udfald dømmer de stridende Parter imellem. Uden denne dybere Mening var Stykket kun en Illustration til en af de fra visse Blade bekendte «ulykkelige Hændelser», der, som ulykkelige betragtede, undertiden endda er temmelig lykkelige.

At Menneskene ikke alene oplever meget Smerteligt, men ogsaa mangen blot truende Ulykke og slipper med Skrækken, det er ikke Poesi. Dette er da ogsaa langt fra at være Stykkets Indhold. Paa Reinalds Udbrud: «Mig tykkes, at Ulykken følger mig», svarer Babli med Spørgsmaalet: «Er I en god og en uskyldig Mand?» og det er den Fortrøstning, som heri ligger udtalt, der efter Oehlenschlägers Opfattelse i Dramaet skal vise sig i sit fulde Sandhedslys. Afgørende bliver saaledes Reinalds Ord i Slutningen af Stykket:

Nu Babli, tror jeg Dig, der gives Hytter
Hvor Lynet ej slaar ned. Uskyldigheden
Sin Finger strækker op mod Himlens Blaa
Som Tordenleder.

Hvad Digteren i dette Skuespil kæmper for, det er hans Tro paa Lykken, paa Alts Sammenpasning ikke blot i Aandslivet, men i Tilværelsen. De forskellige Hovedfigurer svarer til forskellige Livsanskuelser. At der, som Babli siger, er mere Sorg end Glæde paa Jorden, det har Reinald indset. Idet Ordene Lykke og Ulykke for ham indbefatter Alt, hvad Tilværelsen byder, og idet han ser, hvorledes Livets Gang er den, at Ulykken sluger Lykken, uden at han dog formaar at løsrive sig fra sin Stirren paa disse Modsætninger og svinge over i en Livsbetragtning, der bruger andre end disse, faar han det urofulde, tunge og mørke Sind, paa hvis Fortvivlelse ingen Aandens eller Kundskabens Rigdom kan bøde. Som Reinald, saaledes kender heller ikke Augustin nogen Lykke; begge ser Sort. Med det rugende Mismod har den Religiøsitet, der i klosterlig Forsagelse har skilt sig ud af de menneskelige Livsforholds Samfund, det tilfælles, at den ingen Glæde føler ved Tilværelsen; ja den viser sig ubillig mod den sunde Livsglæde og den Fromhed, der har sin Rod i den. Skønt Klosterreligiøsiteten ikke ganske faar Uret i sin Frygt for, at Livsglæden vil slaas til Jorden af den første Modgang, er det dog ikke den, der beholder Valpladsen; saa sprængtes jo ogsaa Idyllen. Ti har dens Modstander, den livsglade Tillid, end ikke det «løsende Ord», der overvinder Døden, paa rede Haand, saa mangler Forsagelsen igen helt det «bindende Ord», der holder Gravtanken nede og værger Livsfølelsen mod dens

uafladelige Angreb*). Hvem bliver da den Sejrende? En Livsbetragtning, der ligger midt imellem disse, den tillidsfulde Tro til den guddommelige Godhed, som den i en kvindelig Aand aabenbarer sig med idyllisk Farve i Troen paa Guds Mildhed, at han ikke er den strenge, men den milde Fader, ikke prøver haardt, end ikke her paa Jorden lader ske noget smerteligt Brud paa den fredelige Samklang, der staar i Pagt med Naturens, med det Heles Orden — og det er mod Naturens Orden, at Fædrene begraver deres Sønner. Denne Tro viser sig da her som den Tro paa Underet, hvilken det er Munkens Svaghed som Munk at mangle. Ti Underet sætter ikke som den forsagende Fromhed Strid og Splid mellem jordisk Lykke og himmelsk Salighed; det genopretter Lykken, men i Kraft af det Religiøse.

Saaledes negtes ikke Ulykken; Idyllen overser den ikke for at faa sit Eget frem, men Ulykken ses — lige modsat Reinalds Betragtning — som indordnet i den store Samklang; der bødes paa den, alle Tab erstattes. Der er megen Ulykke (Marias, Rudolfs, Seppis Død); men det slagne Saar kan atter læges, Babli erstatter Maria, Fritz erstatter Rudolf. Selv det største Tab, som Karolines Ran, opvejes ved Gensynets uventede, overvældende Glæde. Saaledes er Ulykken da ikke uforholdsmæssig; den har sit fornuftbegrænsede Raaderum, den røver f. Eks. af to Børn det ene og lader det andet vokse og blive Stamfader til en blomstrende Slægt. Ja selv den Døde dør ikke helt; som hans Aasyn, saaledes lever ogsaa han selv et genfødt Liv i et følgende Slægtled; derfor siger Bedstefaderen til Fritz: «Nu lever han igen i Dig.»

Mellem det strenge Afkald og den umiddelbare Livsglæde, sikrer Digteren sig da et Mellemstade, uden at nogen af hine Anskuelser beskæmmes; til Skamme staar alene det mørke Tungsind:

ti den
Fortjener ej Guds Godhed, som fortvivler,
Hvis feige Blik kan ikke skue Spiren
Til Fremtids Vækst i Øjeblikkets Gæring.

*) «Der fordres et løsende Ord, som forklarer dens (Dødens) Gaade, og et bindende Ord, hvormed den Levende værger sig imod den idelige Forestilling.» Kierkegaard: *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* S. 123.

Det forekommer mig rimeligt, at hele denne poetiske Tankebygning for Oehlenschläger først har faaet sit rette Støttepunkt og sit kraftige Sammenhold ved et Motiv, som den dramatiske Formning af sig selv maatte hidføre. Det er højst sandsynligt, at de Ytringer, i hvilke Moderblikket gennemskuer Vildfarelsen, og hvor den faste Tro paa den virkelige Lykke i sin Dødskamp bliver seende som Tro paa Underet, at disse Ytringer fra først af er foranledigede ved Nødvendigheden af at give Fritz's Genindtræden paa Scenen den fornødne teatralske Virkning. Det er beundringsværdigt, at Oehlenschlägers Genialitet her har omskabt en simpel Teaternødvendighed til Udtryk for en digterisk Idé.

At nu det Vidunderlige, nærmere beset, slet ikke ligger dèr, hvor det ved første Blik syntes at ligge, og at det virkeligt Underfulde ikke er Mirakel, men Natur, gør her aabenbart slet Intet til Sagen; ti det er ikke Troen paa Miraklet, Oehlenschläger vil forkynde. Hvad vil han da lære os, hvad gælder det om? Om at se frejdig paa Livet: Lykken svigter ikke den Brødefri og hjælper den Kække. Denne Tillid, denne Stemning er paa én Gang ganske idyllisk og ganske oehlenschlägersk. Den er Idyllens, hvis Lykke og Fred udbreder sig med sejrrig Glæde, efter at Sorgen er veget som en ængstende Drøm, og hvis Aand har hvilet over det hele Stykke som en Lovsang over den enfoldige, naturlige Visdom, der slaar den sønderlemmende Grublen af Marken. Og den er Oehlenschlägers, denne Stemning, den er hans, fra hvis Aladdinsnatur den udsprang, og som her ad en Omvej har skriftet en Trosbekendelse, der i sin digteriske Barnlighed springer Vanskelighederne over, ligesom Hyrdedrengen springer Afgrunden forbi.

Hin oehlenschlägerske Grundstemning lever og bevæger sig nu i en ligesaa ægte oehlenschlägersk Udtryksmaade, der staar efter 50 Aars Forløb lige ung og dejlig; men at den har adskillige smagløse Enkeltheder, som især fra Skuepladsen virker stødende, kan ikke negtes. Det uheldigste Sted forekommer i en af Reinalds sidste Repliker:

Jeg vendte mig — et Barn saa skønt som Vaaren
Stod hos en Gubbe frisk som Høstens Aften;
To Billeder af Livets skønne Poler:
Barndom og Alderdom. Hvad fattes Dig?
Adspurgte mig den Lille smilende.

Jeg trykte salig Vaaren til mit Bryst,
Jeg skued henrykt paa min Vintergubbe,
Og da som Somren dejlig Babli kom
Med Taareduggen paa sin Rosenkind,
Da tvivlte jeg ej længer om min Høst.

Uvilkaarligt falder her det bekendte Ordskifte af *Eventyret i Rosenborghave* om «min Sommer» og «Deres Vinter» En ind. Men selve det anførte Afsnit er ikke uden poetisk Betydning. Det gør Læseren opmærksom paa, at paa Idyllens Vis er i Stykket ligesom i visse af Thorvaldsens idylliske Basreliefer Mennesket som Naturbarn fremstillet gennem samtlige Alderstrin.

Et tragisk Maleri er *Den lille Hyrdedreng* ikke; det er et Livsbillede paa Landskabsgrund; men med Alperne som Omgivelse staar det plastisk i sin Stil, stort og frit i sine Former, Kunstneren værdigt.

Oehlenschläger: Palnatoke

Der er noget Betagende i efter lang Tids Pause at høre den Oehlenschlägerske Tragedies Jambe igen. Da vi var Børn, stod dette Vers for os som det Sprog, Poesien talte, i Modsætning til det Sprog, vi selv betjente os af til dagligt Brug; paa dets roligt og mægtigt rullende Rytme bares os vore første Idealer imøde, de første store Forestillinger om Heltemod og Manddom, de første Skikkelser, i hvilke Ord som Troskab og Ære, Skyld og Forsoning fik Virkelighed og blev Kød og Blod. Man lærer jo desværre Sligt at kende i Poesien længe før i Livet. Men for en sundt opdragen dansk Dreng er Oehlenschlägers Tragedie den brede Grundvold, hvorpaa hans Dannelse bygges, den er ham Poesiens Art, medens al anden Poesi synes ham Afarter eller Variationer; den er ham, hvad Brødet er mellem Næringsmidlerne. Han maaler de andre Digtere, han lærer at kende, mod Oehlenschläger; men han har Ingen, mod hvem han kan maale ham; han ser ham som en Sol i dens System

af Planeter og kender endnu intet andet Solsystem. Saaledes har disse Tragedier været Grundlaget for vor Opdragelse, og for det danske Teater maa de og skal de være det Samme, Grundlaget for Alt, hvad Teatret kan give af alvorligt Skuespil, den hele Bygnings Hjørnesten. Derfor burde de spilles ikke alene saa godt, men saa hyppigt som muligt, og spiltes de hyppigere, vilde de spilles bedre.

Palnatoke hører til Mellemklassen af Oehlenschlägers Tragedier. Den staar højt over de daarligste iblandt dem, men kan ikke maale sig med de bedste og taaler f. Eks. ikke at sammenlignes med *Hakon Jarl*. Det er, som om Erindringen om *Hakon Jarl* havde indvirket ufordelagtigt paa *Palnatoke*. Det er, som om Digteren ikke fra Begyndelsen af havde været rigtig klar over, hvad han egenlig vilde, og som om han var kommen til at give noget Andet end der fra først af var hans Hensigt. I Stykkets Begyndelse, ja lige til anden Akts Slutning, tyder Alt paa, at det er til en Kamp mellem Kristendom og Hedenskab, vi her som i *Hakon Jarl* vil blive Vidne, og at Hovedpersonerne vil staa som Talsmænd for Magterne i deres Strid, men efter at have opfyldt Forgrunden trækker Kampen mellem disse Modsætninger sig efterhaanden længere tilbage og tabes tilsidst i Afgørelsens Øjeblik sporløst af Syne. Al den Tid og Plads og Veltalenhed, der er ofret paa at gøre Kontrasten skarp og klar og i sin Klarhed stor og dramatisk, viser sig ofret til ingen Nytte*).

Denne Svaghed i den dramatiske Behandling af Modsætningen mellem de to verdenshistoriske Ideer beror paa en anden, paa en poetisk Svaghed i Opfattelsen af deres Forhold. Betragter man Verdenshistorien i Oehlenschlägers *Palnatoke* som Hulspejl, tager den sig ganske meningsløs ud. Kristendommen er jo nemlig her bleven saa ilde medhandlet, at man ikke i mindste Maade ser, der trænges til den, og allermindst kan faa Øje paa dens Berettigelse til at fortrænge Hedenskabet. Er Talen om dens Repræsentanter, hvad Ret har da vel en kronet Nidding som Harald, der klamrer sig til en Bedragers Munkekutte? Er

---

*) Hvad her udtales som Formodning har virkelig været Tilfældet: Digteren har under Udarbejdelsen skiftet Plan. Se Liebenbergs Udgave af Oehlenschläger.

Senere Anmærkning.

Talen om den selv, hvorledes tør den da erklære et Hedenskab for udlevet, der endnu formaar at avle Kæmper som Bue og Vagn, Helte som Palnatoke og Dydsmønstre som Thorvald? Stykkets Kristendom faar sandelig nok at gøre, hvis den vil stræbe at naa saa højt, end sige, at den skulde kunne naa et højere Stade. Men hvad Fornuft og Ære levnes der saa Historien? Skylden for denne Grundfejl i det nu 60 Aar gamle Stykke maa Tidsalderens indskrænkende og begrænsende Indflydelse bære.

Det er Tidens og Oehlenschlägers *Filantropi*, den samme, Heiberg skildrer i sin Kritik af *Rolf Krake*, som har krævet og affødt Filantropen Thorvald, der blid som Balder og forstandig som selve Nathan den Vise, er saa langt ude over alle Tidsaldres og alle Religioners Skranker, at man næsten ser sig forbitret paa ham, som Atheniensceren paa Aristides, fordi han var altfor retfærdig.

Det er Tidens og Oehlenschlägers *Rationalisme*, der forvansker og fordærver os Indtrykket af Stykkets Helt ved at lægge det lange Foredrag om Forsoningen af Kristendom og Hedenskab, Fromhed og Kraft, som fylder næsten hele anden Akt, i Munden paa Palnatoke, og det er Rationalismen, der uden videre brændemærker Popo, hvem endnu baade Saxo og Sagaerne troskyldigt fremstiller som den hellige, mirakuløst begavede Mand.

Det er i vore Dage den højeste Mode at tale med Foragt om Rationalismen. Den har imidlertid med al sin Skrøbelighed den ubestridelige Fortjeneste at være et uoverspringeligt Led i Protestantismens Udvikling fra Katolicisme til Frihed, og har den end, istedenfor omhyggeligt at løse den teologiske Knude, hugget den over med et temmelig plumpt Sværdslag, saa fører den dog en Luftning af aandelig Frihed med sig, der strømmer gennem alle Oehlenschlägers Digterværker (ikke svagest gennem *Palnatoke*), og som kun altfor hyppigt savnes i vore Dages danske Poesi. Dens Indskrænkethed lod den jo imidlertid overse, at store Virkninger maa have en stor Aarsag; den omdannede Alt efter sit eget Billede, sit eget tørre Skolebegreb, saa det Ophøjede blev sømmeligt, det brændende Hede lunkent og det Stærke mat og næsten sølle. Derfor maa *Palnatoke* bestemme Kristendommen som «en uskyldig Lære for stille Dyd», og derfor virker den i Stykket kun som et i Kejseres og Kongers Hænder farligt

et varslende Forspil Stykkets Indhold: Miskendelse, Frifindelse, Triumf, og Handlingen udvikler sig med stille Simpelhed. Udtryksmaaden er troskyldig. Paa de uheldige Steder ærgrer den ved sin Aabenhjertighed — jeg lider ikke, at Abbeden i sin Enetale selv fortæller, han kun lever for Tro og Kærlighed — undertiden er dens Barnlighed altfor stor — jeg sværmer ikke for, at Viggo Moltke bestandig kalder sig selv for Viggo — men den har en ædel Simpelhed, og Karaktererne er alle simple, klare *Grundrids* til Mennesker; ikke mere. Man vover neppe altfor meget, hvis man siger, at man temmelig trygt kunde sende Diogenes med sin Lygte igennem denne og Oehlenschlägers fleste Tragedier uden Fare for, at han der skulde finde, hvad han ikke fandt paa Torvet i Athen; men man maa da ogsaa hurtigt tilføje, at der hermed ikke er rejst en saa overordenlig Anklage mod disse Værker. Deres Styrke ligger ikke paa dette Punkt.

Det kan ikke andet end slaa, i hvilken Grad det Oehlenschlägerske Sørgespil, der har en af sine væsenlige Forudsætninger i Lessings Kritik af den franske Tragedie, frembyder Overensstemmelser netop med denne Kunstart. Lessing skrev sine Indlæg mod den franske Tragedies Unatur som Angriber og Befrier, ikke som historisk og samfølende Kritiker. Han angreb hyppigt de uheldigste Frembringelser med den Tilsnigelse, at disse af de Franske ansaas for Mesterværker, og han fremstillede som Tragediens største Svaghed netop det, der er dens mest uomtvistelige Interesse, at den intet Andet er end et trofast Spejl for et stort og betydningsfuld Tidsrum i den franske Dannelses Historie. I sand Menneskefremstilling staar Oehlenschläger ikke over Racine. Det er endog et stort Spørgsmaal, om nogen enkelt Oehlenschlägersk Tragedie (i sin Helhed), tohundrede Aar efterat den er forfattet, vil have bevaret samme Friskhed som *Britannicus* har den Dag idag; endnu kan Ingen vide det; vi kan tales ved om Sagen Anno 2030. Men hvorom Alting er, saa svarer den danske Tragedies Lyrik til den franskes Talekunst, dens poetiske Deklamation til Racines begejstrede Veltalenhed. Oehlenschläger stemmer, Racine overbeviser; i Frankrig er Helten sin egen Advokat, hos Oehlenschläger er han sin egen Herold. Den danske Digter naaer sit Maal ad det følelsesfulde Foredrags Bølger, den franske sit over den fine og altid bevægede Forstands-Stils gennemsigtige Vande, men begge forskønner og ude-

Oehlenschläger: Dronning Margareta

Man ser ikke Stykket uden levende Sindsbevægelse. Det griber, begejstrer og rører saa alvorligt, at det bliver underholdende, uden paa et eneste Punkt at ty til det Interessante. Hvad der mangler i historisk Aand, hvad Handlingen savner af Kraft og Flugt, og hvad der fattes Margareta i virksom Storhed, det oprettes ved det Tragiske i Miskendelsen, der rammer den følende Moder, og ved det Rørende i Ulykken, der overskærer to unge Liv.

Det er let at sige en hel Del Ondt om Stykket; men det er bedre kun at vise, hvad det ikke er, for derigennem at gøre det klart, hvad det er og hvad det giver.

Stykket er da for det Første ikke *politisk*. Det er saa lidet anlagt i det Brede, og det Politiske deri er saa lidet forberedt, at det har været nødvendigt umiddelbart før Adelens Frafald fra Margareta at indkile Optrin, i hvilke to Par Adelsmænd udvikler Tilskuerne deres Stemning. Stykket er saa langt fra at være et Tidsbillede, at Oehlenschläger for at give det historisk Farve har været nødt til hist og her at kitte nogle fra enhver Haandbog bekendte Anekdoter (om Bækken og Abildgaarden, om de 77 Høns) ind i Samtaleformen. Historien har kun laant Digteren sine Navne, Krigen kun rakt ham sine Faner, Sejren ikke skænket ham andet end en Hymne og Politiken kun været ham en Anledning til at udfolde teatralsk Højtidelighed og Pomp; men han forstaar sig ogsaa bedre paa Følelser end paa Planer, og det er fra Hjertets Side, at han fremstiller Forstandens og Viljens Heltinde; han vil ikke, at hun paa Hjertets Bekostning skal have besiddet Forstand og Storhed, og han har hellere villet udsætte sig for at gøre hende menneskelig paa den politiske Storheds Bekostning.

Aarsagen hertil maa dog ikke søges i en overvejende menneskelig og personlig Interesse; ti Stykket er ikke heller i fremtrædende Grad *personligt*. Det er lutter Enfold; sin Svaghed har det i hvad der er flovt, fordi det er i slet Forstand enfoldigt, og dets Poesi er det Enfoldiges og Uskyldiges Poesi. Planen er enkelt; første Akt giver istedenfor en Indledning ligesom i

et varslende Forspil Stykkets Indhold: Miskendelse, Frifindelse, Triumf, og Handlingen udvikler sig med stille Simpelhed. Udtryksmaaden er troskyldig. Paa de uheldige Steder ærgrer den ved sin Aabenhjertighed — jeg lider ikke, at Abbeden i sin Enetale selv fortæller, han kun lever for Tro og Kærlighed — undertiden er dens Barnlighed altfor stor — jeg sværmer ikke for, at Viggo Moltke bestandig kalder sig selv for Viggo — men den har en ædel Simpelhed, og Karaktererne er alle simple, klare *Grundrids* til Mennesker; ikke mere. Man vover neppe altfor meget, hvis man siger, at man temmelig trygt kunde sende Diogenes med sin Lygte igennem denne og Oehlenschlägers fleste Tragedier uden Fare for, at han der skulde finde, hvad han ikke fandt paa Torvet i Athen; men man maa da ogsaa hurtigt tilføje, at der hermed ikke er rejst en saa overordenlig Anklage mod disse Værker. Deres Styrke ligger ikke paa dette Punkt.

Det kan ikke andet end slaa, i hvilken Grad det Oehlenschlägerske Sørgespil, der har en af sine væsenlige Forudsætninger i Lessings Kritik af den franske Tragedie, frembyder Overensstemmelser netop med denne Kunstart. Lessing skrev sine Indlæg mod den franske Tragedies Unatur som Angriber og Befrier, ikke som historisk og samfølende Kritiker. Han angreb hyppigt de uheldigste Frembringelser med den Tilsnigelse, at disse af de Franske ansaas for Mesterværker, og han fremstillede som Tragediens største Svaghed netop det, der er dens mest uomtvistelige Interesse, at den intet Andet er end et trofast Spejl for et stort og betydningsfuld Tidsrum i den franske Dannelses Historie. I sand Menneskefremstilling staar Oehlenschläger ikke over Racine. Det er endog et stort Spørgsmaal, om nogen enkelt Oehlenschlägersk Tragedie (i sin Helhed), tohundrede Aar efterat den er forfattet, vil have bevaret samme Friskhed som *Britannicus* har den Dag idag; endnu kan Ingen vide det; vi kan tales ved om Sagen Anno 2030. Men hvorom Alting er, saa svarer den danske Tragedies Lyrik til den franskes Talekunst, dens poetiske Deklamation til Racines begejstrede Veltalenhed. Oehlenschläger stemmer, Racine overbeviser; i Frankrig er Helten sin egen Advokat, hos Oehlenschläger er han sin egen Herold. Den danske Digter naaer sit Maal ad det følelsesfulde Foredrags Bølger, den franske sit over den fine og altid bevægede Forstands-Stils gennemsigtige Vande, men begge forskønner og ude-

lader, begge tydeliggør Handlingen og Karakteren, Historien og Mennesket; begge udelader saa meget og enfoldiggør saa stærkt, at de med al Tidernes, Folkeslagenes og de to Personligheders overordenlige Forskellighed staar hinanden indbyrdes meget nærmere, end de hver for sig staar f. Eks. Goethe. At vor klassiske Komedie lader sig jævnføre med den klassiske franske er man vant til at høre; men det er ikke mindre sandt, at den danske Tragedie hos Oehlenschläger, trods dens nordiske Aand, dens tyske Foranledning og dens Forudsætning i Shakespeare, udviser en kraftig Overensstemmelse med den franske.

Dronning Margareta har endelig ligesaa lidt sit Tyngdepunkt i det *Dramatiske,* som i det Personlige. Stykket er bedst, hvor Følelsen strømmer over. Det hænder oftere, at den digteriske Begejstrings og det poetiske Raseris Aftagen med Aarene aabenbarer sig som en vis Flersidighed. Hos Goethe har denne fundet sin Form i Forstandsoverlegenhed, hos Oehlenschläger fremtræder den som den bløde Billighed, der giver Ret til alle Sider, bringer Walter og Ulfeldt til at anerkende hinanden, ligesom den forsoner Sokrates og Aristofanes, Hagbarth og Alger, Axel og Hakon, en Flersidighed, som ikke er langt fra Slaphed. Den sløver i hans senere Værker Udtryksmaadens Kraft og tager Viljeselementet ud af hans Handling; men Følelsen er den Evne hos ham, som længst bevarer den guddommelige Gnist, og naar Gnisten imellemstunder bliver til Ild og slaar i Vejret som luende Sværmeri, kender man *Aladdins* Digter igen. Sværmeriet er det lysende Punkt i *Dronning Margareta.* Det hænder i dette Stykke nogle Gange, at hvad der, som Optrinnet mellem Albrecht og Narren, var ypperligt og planmæssigt anlagt, kun er faldet flovt og fattigt ud under Udførelsen; men holder Digteren end ikke altid, hvad Planen lover, saa giver han os som Tilgift eller Overskud ud over den dramatiske Ramme Poesiens ægte og rene Metal i Margaretas Takkebøn og i det romantiske Indfald med Ingeborgs Rose.

Hvad der fra Grunden af bærer Stykket, er dog den Skønhed og Inderlighed, hvormed det tragiske Motiv her er gjort frugtbringende. Der gives en Sans for det Tragiske som en Sans for det Komiske, og Oehlenschläger havde denne første. Faa Motiver er i og for sig saa tragisk frugtbare, som en Tronkrævers Udgiven sig for den rette Arving. En Mængde forskellige Tilfælde frembyder sig.

Sæt, han er ædel og ridderlig, men ærgerrig, som Schillers Warbeck, der udgiver sig for Hertugen af York! Warbeck er en Bedrager, der hader det Spil han bruger, men som kommer over det ved Fantasteri. Saalænge han forestiller Richard, er han Richard; han er det til en vis Grad for sig selv, ja endog for Medviderne i Bedrageriet. Et vist poetisk Mørke, en Overtro, en Art Vanvid, siger Schiller, hjælper til at redde hans Karakter. Se ham nu spottet af sine egne Tjenere, af hvilke nogle tvivler om hans Person og derfor foragter ham, andre, der tror ham, agter ham ringe, fordi han er fattig og lever af sin foregivne Tantes, Burgunderhertugindens Naade. Denne haarde og stolte Dame, der er falsk, bydende og uforsonlig, bliver hans onde Aand. Han har solgt sig til hende; hun ser i ham bestandig kun sit Redskab, den falske York, Bedrageren, og hendes Fordringer til ham tager intetsomhelst Hensyn til hans Æresfølelse. Forgæves vil han stræbe i Vejret; altid erindres han af hende om det skændige Forhold, som han saa gerne vilde glemme, ja som han maa have glemt for at kunne spille sin Rolle godt. Her ligger det Bevægende endnu mere i Sjælelidelsen end i den udvortes Ulykke.

Eller sæt, at Kongsæmnet selv tror at være Tronarving, og naar han som Demetrius hos Schiller følges baade af Troende, Vantro og Bedrevidende, hvem fælles Had og Fordel forener, for sin egen Del er tryg i sin Begejstring og har sin bedste Styrke i Bevidstheden om sin Ret, indtil en skøn Dag, da han staar i Spidsen for sin Hær, en Mand fremstiller sig for ham og udbeder sig en Belønning som hans hemmelige Velgører: det er ham, der har myrdet den ægte Arving til Tronen og lagt den nu i sin Ret saa visse og i sin Tillid saa sikre Tronkræver det Juvelsmykke om Halsen, som blev ranet fra den Myrdede og som har været den Levendes Vidnesbyrd. Da vil Kongsæmnet maaske som Demetrius føle Umuligheden af at træde tilbage, men hans indre Magt vil være knækket; naar han iler til Mødet med sin foregivne Moder, vil han være fortvivlet og kold, ingen af de to vil fornemme Naturens Stemme, og selv om Politik foranlediger Moderen til at lyse ham i Kuld og Køn, er han fra hin Stund af i Virkeligheden dødsdømt*).

*) Sammenlign for Modsætningens Skyld Prosper Mérimées historiske Værk *Les faux Démétrius* og hans Skuespil *Les débuts d'un aventurier.*

I Sjælebrydningen her ligger noget i høj Grad Fængslende. der mægtigt sysselsætter Agtpaagivenheden for sjælelige Kampe, men dette Fængslende er Oehlenschläger aldeles fremmed. Hans Oluf véd fra Begyndelsen af, at han bedrager, og det er Enfoldigheden, som er hans eneste Undskyldning. Den straffende Retfærdighed rammer ham straks gennem den nødtvungne Fortien overfor Ingeborg og gennem Forholdet til hans rette Moder, hvem han tvinges til at fornegte. Derfor vækker han ogsaa mere Medlidenhed end Deltagelse, og Stykket synker noget sammen i den ene Side under denne store Vægt af det Rørende. Men hvad der hos Oehlenschläger er det Nye og det Vigtigste, er det, at da det denne Gang ikke er mod en Fremmed, men netop mod Moderen, at Sønnen rejser sig, da hun altsaa ikke som hos Schiller kan dække Ynglingens Bedrag, men Alles Øjne heftes paa hende i den afgørende Stund, saa kaster Bedrageren her ovenikøbet Beskyldningen for Had til eget Barn over paa den Ulykkelige, han vil berøve Tronen. Saaledes stiller Bedraget da her begge de to Parter i et tragisk Lys, og Optrinnet mellem Margareta og Oluf bliver derved et af de skønneste og rigeste, som forekommer hos Oehlenschläger. Fra dette Optrin straaler Stykket ud.

Frk. Nielsen spiller Dronning Margaretas Rolle menneskeligt og dog med Højhed, i Stil og dog med Natur. Hun opnaar ikke at give Alt, hvad hun gerne vilde — der er noget stivt ved hendes Skikkelse og noget skarpt ved hendes Organ — men hvad hun stræber hen til, er det Rette. Det store Takkedigt tabte under hendes inderlige Fremsigelse sin Karakter af selvstændigt Hele og sit ved den kunstige Rytmik saa fremtrædende Sangpræg, og vandt i Sandhed og Flugt, hvad det som Deklamationsnummer tabte. Oehlenschläger har stillet de to Mødre Margareta og Ragnhild overfor hinanden som Modsætninger. Men han har, foranlediget tildels maaske af sin Ungdoms Erindringer, tildels af samtidige æstetiske Lærdomme, ikke nøjedes med at lade Ragnhild ledes af Kærlighed til Sønnen og Had til Margareta, kort sagt af Lidenskab, men har for at hæve hende villet give hende en *Idé* med i Købet, hvilken Idé da ikke er bleven nogen anden end den ene, temmelig fattige, paa hvilken Oehlenschläger aldrig blev træt af at spille, Begejstringen for det nordiske Hedenolds Kraft i Modsætning til Sydens og Kristen-

dommens mildere Sæder. Men denne Idé er ikke bleven Kød og Blod i Ragnhild. Skikkelsen mangler Sandhed og Liv.

Hr. V. Wiehe spillede Oluf. Han raadede over Alt, hvad denne Rolle fordrer. Hans ærlige Personlighed var saa sand, at den ikke levnede Underfundighed eller Bedrag nogen Plads, og han lagde i det Optrin, hvor han er ude af Stand til længere at holde sin Hemmelighed skjult for Ingeborg, og udkaster hende sine Planer for deres Fremtid, en Digters Veltalenhed og en ung Helts uimodstaaelige Tro paa Lykken. Men med disse Egenskaber som Midler kommer man vidt, naar Oehlenschläger er Maalet.

M. W. Brun: Marie Antoinette

Imellem en Tegning, udført af en Kunstners Haand, og en Afbildning, foretagen paa mekanisk Maade, er der den Forskel, at Afbildningen efter sin Natur ikke har nogen Opfattelse af Genstanden og ikke anviser vort Øje noget Synspunkt eller nogen Vej, medens Kunstneren derimod er gaaet ud fra en bestemt Betragtningsmaade, og med hver Linje, han har draget, har angivet den Retning, han vil, vort Blik skal følge. Hans Haand, som fører Blyanten, leder med det Samme Betragterens Øje og vejleder gennem Øjet Betragterens Sind; han forbyder Blikket at flakke omkring; han gør den Stærkeres Ret og Vilje gældende, idet han underkaster vor raadvilde og hjælpeløse Indbildningskraft sin sjælfulde Opfattelses Herredømme og bruger Linjen som et Sprog, igennem hvilket han til Betragteren retter en indstændig Opfordring til at se Sagen med hans Øje og i hans Aand. Kunstneren saa, før han tegnede, og Tegningen er det gennemsigtige Medium, hvorigennem det kan ses, hvad han saa, og som han saa det; Tegningen er ikke bestemt til at betragtes, men til at gennemskues; den er Kunstnerens Meddelelsesmiddel og Budbringer, som Luften imellem Mund og Øre, naar der tales. Bag Aftrykket, bag Lysbilledet er der Intet — en Kasse,

en Mekanisme; bag Kunstværket føles et levende Væsen, hvis Hjerte slaar deri og hvis Aandepust besjæler det. I samme Øjeblik vi gennemtrænger Værket, staar vi Ansigt til Ansigt med Aand af vor Aand. Med andre Ord, det er Synsmaaden, der gør Kunstneren til Kunstner og hans Værk til Kunst; Maskinen er en Kunstner uden Synsmaade, som Kunstneren uden Synsmaade er en Maskine.

Tales der nu om Digtekunsten og nærmest om dramatisk Poesi, da er det, jeg ved Tegningen har benævnet *Synsmaaden,* det Selvsamme, som her benævnes Kunstværkets Aand, det Samme, som Tyskerne med et filosofisk Udtryk kalder et Dramas *Idé,* og hvad vi Danske ynder at kalde dets *Livsanskuelse.* Et Skuespil uden Livsanskuelse og uden Idé falder udenfor Poesien som et Maskinprodukt. Det er af den Grund, at et Stykke som *Marie Antoinette* tiltrods for den Interesse, det vækker ved sit Stof, og tiltrods for adskillige underholdende Enkeltheder ikke har Noget med Kunsten at gøre.

Hvad Synsmaade har *Marie Antoinettes* Forfatter af den franske Revolution, paa hvis Kraters Rand han lader sine Helte og Heltinder slaa deres Volter, af Kongen og Dronningen, af Hoffet og Folket, af Halsbaandshistorien og dens Følger? Svar: Han har ingen. Og hvorfor ingen? fordi han har saa mange, at han ikke har én. Det ses allerede ved et Blik udover Æmnet. Forfatteren føler, at Halsbaandshistorien har Tiltrækningskraft, fordi den Frifindelse af Rohan, hvormed den ender, er et af Revolutionens stærkeste Signalskud; ikke desmindre har han ingen Tragedie skrevet, men forsøgt sig paa et Skuespil i Scribes Manér, der ender, hvor Revolutionen begynder, og hvis Sammenhæng med Revolutionen ikke ses.

Det viser sig simplest, naar man betragter et Par af Hovedskikkelserne i Stykket. Maa jeg forestille mine Læsere Hans Ekscellence Prins-Kardinalen af Rohan, ædelttænkende, Ulykken opsøgende og understøttende Gejstlig, hvidhaaret Hofmand og Verdensmand, ærgerrig Politiker, Marie Antoinettes ridderlige Tilbeder. Hvorfor er det ikke muligt at blive klog paa denne Fyr? Simpelthen fordi det ikke er muligt at udfinde, hvilken af den halve Snes Synsmaader, som anlægges i Stykket, der skal komme til Anvendelse paa ham. Den franske ‹Kilde› har øjensynlig ikke anset det for at være til Skade for Rohans Fortræffelighed, at han er en ret letfærdig Herre, og at hans Forhold til Jeanne

de la Motte er et andet end Skriftefaderens til Skriftebarnet. Antydninger heraf er blevne staaende i den danske Bearbejdelse; men i Strid med disse er Kardinalen vasket saa ren, at hans Forhold til Jeanne staar som en uopløselig Gaade, og hans Ulyst til at betitles Kardinal staar uforklaret. Den franske Kumpan, fra hvem han er laant, har tydelig nok havt én Betragtning af, hvad en Kardinal kunde tillade sig og være lige god for det, den danske Forfatter har havt en anden; han har ikke sluppet denne, men han har ikke været i Stand til at udslette hin; Følgen er, at de to Betragtningsmaader forliges som Hund og Kat. Efter den ene af disse Synsmaader er en Kirkefyrste, der gaar paa Elskovs-Æventyr, ligefuldt en Ridder uden Frygt og Dadel; efter den anden Synsmaade vilde det være en forsmædelig Skam for Dronningen, om hun elskede nogen anden Mandsperson end sin Gemal, ɔ: de to Synsmaader ombringer hinanden. Efter den ene Livsanskuelse, hvortil f. Eks. Sainte-Beuve har bekendt sig, bør Marie Antoinette ikke synke i vor Agtelse, fordi hun elsker en D'Estaing; efter den anden er det en dødelig Vanære for Dronningen at elske en Rohan. Hver af disse Livsanskuelser kan være god for sig, kan have sine stærke og sine svage Sider; det kan være forskellige Forfatteres; det kan være samme Forfatters i to forskellige Afsnit af hans Liv; men det kan ikke paa én Gang i et og samme Stykke være én Forfatters. Det hævner sig at ville være Digter paa anden Haand; det hævner sig at laane Lidt hist og plukke Lidt her i den Tro, at man kan bringe et Drama tilveje ved at rimpe Scribeske Situationer, Dumas'ske Romanstumper og historiske Skæmtord og Anekdoter sammen.

Saa simpelt Stykket paa en Maade kan kaldes, er det dog umuligt at forstaa det, at bestemme dets Idé eller Aand. Ti det har ingen, det er dødt og aandløst; det forholder sig til et virkeligt Digterværk, som et Vokskabinet forholder sig til Thorvaldsens Museum. Man sammenligne ikke dette Skuespil med Scribes; man minde ikke om, at Scribes Livsbetragtning var upoetisk. Scribe betegner et Kulturstandpunkt; det er ikke for Intet, at vor betydeligste Tænker har gjort sig den Ulejlighed snart at forklare, snart at bekæmpe hans Ideer. Selv naar Scribe slaar sig sammen med Andre, er det hans Aand, som giver Stykkerne Farve, selv naar han forgriber sig paa Historien som i *Et Glas Vand,* hvis femte Akt Hr. Brun saa dristigt har

tilegnet sig, gør han det med Forstand og belyser i Hovedkarakteren, i Dronningens Person, Hofpolitiken og Kvindepolitiken med en skelmsk Ironi, der er ham egen. Der er dog Aand og én Aand deri. Er det ikke et Digterværk, saa er det dog et enkelt Menneskes Værk, er det ikke Poesi, saa er det dog Haandværk paa Grænsen af Kunst. *Marie Antoinette* er kun Fabrikat. Er dette først slaaet fast, saa er det ubetydelige Anker, at Stykket som en omsyet Fortælling har mange Handlinger istedenfor én, at ingen af dets Personer har faaet begge Benene ud af Romanen, at der er udbredt en sødlig Hoftone over Samtalerne, og at man paa mange Steder ligefrem føler Oversættelsen fra Fransk, f. Eks. «Alverden ser Solen, men Solen ser ikke Alverden» (alle Mennesker, *tout le monde*).

At gaa strengt i Rette med Forfatteren i Anledning af dette Stykke vilde ikke være rigtigt; ti naar han kan faa det kongelige Teater til at opføre det, hvorfor i al Verden skulde han da ikke sætte det sammen? Det vilde ligeledes være en Skam at gaa i Rette med Publikum, fordi det klappede og lod til efter Omstændighederne at more sig ret godt. Maaske — dog ogsaa kun maaske — var det paa J. L. Heibergs Tid en Smule mere kræsent; men J. L. Heiberg er baade død og begravet, og det nytter lidet, at en død Mand vender sig i sin Grav. Og hvad Under, at Stykket ikke keder Publikum! Man gaar jo ogsaa ellers gerne en Vej for at se smukke Toiletter. Er Fløjlet i Ludvig XVI's Kjole ikke smukt og Silken i Marie Antoinettes ikke skinnende? Hvem er farveblind nok til ikke at holde af Fløjl og Silke? Tilmed er disse Dragter gammeldags. Man giver Penge ud for at komme paa Maskerade og se pudrede Hoveder og Knæbenklæder fra det forrige Aarhundrede; paa hvilken Maskerade siger de Optrædende saa Meget og saa gode Ting? Dette er en Maskerade i Kostymer fra 1786; man er tilstede som Tilskuer uden selv at have Ulejlighed med at spille en Rolle. Maskeraden er ikke blot underholdende, den er tillige lærerig; man faar ved samme Lejlighed repeteret et lille Afsnit af Verdenshistoriens Skandalkrønike. Hvad vil det overhovedet sige, at et Stykke er morsomt eller kedeligt? Alt er relativt paa denne Jord, og naar man vil være ærlig, maa man dog tilstaa, at en Forfatter skal gribe sig an — jeg indrømmer forøvrigt, at der er dem, som formaar det — for at være kedeligere end en Ordsprogsleg i et Selskab eller et almindeligt Familietebord. Medens

man ser hans Stykke, gaber man ikke hjemme og holder sig ikke for Munden ude; Teen smager desuden altid bedre efter Teatret. Nej Publikum er angerløst. Men der er endnu en tredje Part i Sagen, en Part, der skulde have bedre Forstand paa Kunst og mere Sans for Nationalteatrets Værdighed end baade Forfatter og Publikum, og denne tredje Part er Bestyrelsen.

Thornam: Ægteskabspolitik

En forstandig, rig, uafhængig Mand — en ung, dejlig, hjertensgod Kone — gensidig Kærlighed imellem dem — hvad mangler her i Lykke, selv om man fordrer at være lykkelig i alle Lykkens Dimensioner; er det ikke en Begyndelses-Situation, som nok maa vække Tvivl, om Forfatteren ogsaa vil kunne tilvejebringe den for et Lystspil nødvendige Knude? Det lykkes ham da heller ikke at faa nogen Knude i Stand; det bliver ved en ganske lille Kurre paa Traaden imellem de to unge Ægtefolk. Den udjævnes, idet Fruens gode og snilde Moder træder til, og er forresten ikke mere gordisk i sin Slyngning, end at den næsten synes at maatte kunne løses af sig selv. Sagen er den, at den unge Dame, der, smuk og elskværdig som hun er, deltager i alle et Købstadslivs Fornøjelser, uafladeligt er omflagret og omringet af en Tilbederkres, hvilken ikke har andet at bestille end at sige hende smukke Ting. Kærlighed er nu engang de Ørkesløses Arbejde. Bestandig optaget, altid paa Farten, flyver hun fra Adspredelse til Adspredelse, ledsaget snart af en, snart af en anden ubønhørt Tilbeder, men aldrig af sin Mand, der dels paa Grund af sin Virksomhed som Købmand, dels i Kraft af den sunde Indsigt, at en skinsyg Ægtemand er en uhyggelig eller latterlig Figur, overlader sin unge Hustru til alle andre, eller rettere af Stolthed, Tillid og Politik overlader hende til sig selv alene og lader hende nyde fuldkommen Frihed. Paa Bunden af sin Sjæl er han tryg. Med Lidenskab afviser han alle de

Opfordringer til at blande sig i sin Hustrus Forhold, som af ren Interesse for ham og hende rettes til ham af en Ven, en ædel Kandidat, der har sat sig til Opgave saavidt muligt at holde Beundrersværmen i Afstand ved selv som stadig Ledsager at vise den unge Dame en Opmærksomhed, der spærrer Passet for enhver anden. Hvor meget den gode Ægtemand end bestræber sig for at synes ligegyldig, mærker man imidlertid vel, at han kun med Møje behersker sin Skinsyge; den gør ham desto mere Bryderi, fordi han for ingen Pris vil lade den spores.

Da hænder det, at en af Tilbedersværmen, en ung Løjtnant og Kammerjunker, der er skildret med saadanne Farver, at det kan betragtes som en indvunden Kendsgerning, at den navnløse Forfatter ikke er Kammerjunker eller Løjtnant, henvender et Brev til den unge Dame, i Anledning af hvilket hun fornærmet kræver sin Ægteherres Bistand. Han negter den med de Ord, at slige Breve aldrig skrives til en Dame, med mindre hun har givet Anledning dertil, og at Ingen uden hun, Ingen bedre end hun kan vise den Art Paatrængenhed tilbage. Den unge Kone har neppe faaet Tid til at aftørre sine Taarer, da hendes Moder ankommer fra Kjøbenhavn lige tilpas til at trøste sin Datter og til i en kløgtig Samtale at vise sin selvraadige Svigersøn, hvilke Farer der kan flyde af hans tilsyneladende Ligegyldighed, hvorledes ond Omtale af hans Hustru, Spot over ham selv, lumpen Hævn saa af en, saa af en anden afvist Beundrer, Bagvaskelse, Folkesnak osv. meget let vil kunne opstaa som Frugter af det Liv, han tillader hendes Datter at føre; ja hun taler saaledes, at han maa tro, alt dette allerede er indtraadt. Den stakkels Svigermoder, der først maatte døje megen Uvenlighed, ja Grovhed paa Grund af sin Indblanding, belønnes til Slutning ved den unge Ægtemands fuldstændige Omvendelse til en bedre Politik; det lykkelige Par bliver efter en oprigtig Samtale endnu lykkeligere ved uindskrænket Forstaaelse; den slemme Løjtnant trækker sig tilbage, og da han vel er borte, udbryder Manden til Fordel for dem blandt Tilskuerne, der maatte være begavede med en mindre øvet Fatteevne: «Der gik *Verden* fra os, men her staar jeg som en lykkelig Mand med en elsket Hustru, en god Ven og en kær Svigermoder.»

Det Hele er meget net sat sammen; men ligesom Planen overhovedet er mere tynd end fin, saaledes er Finhed ingenlunde dette Konversationsstykkes Styrke. Hvis Forfatteren vilde gaa

det igennem endnu en Gang, vilde han kunne fjerne en hel Del unødvendig Grovhed. Der er i Stykket en agtværdig Bestræbelse efter at gaa vore Forhold nær paa Livet, men Naturefterligningen er ført for vidt; saa uhøviske er dog lykkeligvis vore Sæder ikke. De Plumpheder, der falder fra Mandens Side i venskabelig Tiltale til Officeren, og fra Officerens i Tiltale til Kandidaten er selskabeligt umulige; Ingen er saa dum, at han ikke forstaar dem, og Ingen, som har forstaaet dem, finder sig i dem. Hvad maatte Fremmede tænke om vor Æresfølelse, hvis de vilde slutte sig til den af et Stykke som dette!

Hvad der gælder om Samtaletonen, gælder ogsaa om Skildringen af de selskabelige Forhold; den er meget for grov; hverken i Godt eller i Ondt staar vi paa det eskimoiske Standpunkt, paa hvilket Forfatteren sætter os hen. Hvor fæle «Nutidens unge Mænd» end er — og de faar i Stykket jo et daarligt Lov — saa forstaar de dog i Gennemsnit at sige en Dame en Artighed paa en finere Maade end den, Løjtnanten bruger; at en Kærlighedserklæring *in puris naturalibus* vilde skræmme, begriber Enhver, og saa megen Opfindsomhed, som der udkræves for at tilsløre den en lille Smule, behøver man ikke at stige højt for at finde. Løjtnantens Ubehændighed med Hensyn til Erklæringen, Brevet osv. er ikke Andet end Forfatterens Ubehændighed. Eller tror Forfatteren, for at tage et andet Eksempel, at en ung Laban, der paa middelmaadige Rim bejler til en gift Dames Gunst, bruger saa plumpe Midler som det, at stikke hende dem i Haanden eller sende dem med Fodposten, og saaledes udsætter sig for at faa dem tilbage? Bogtrykkerkunsten er jo opfundet, og han behøver blot at lade sine Udgydelser indrykke i en eller anden Samling, et eller andet Tidsskrift, for uden Navns Nævnelse at lade Alverden vide, til hvem disse Digte er henvendte. Metoden er endda ikke sjældent den, at man antyder, man er elsket, og saaledes vinder, om end ikke Damens Gunst, saa i ethvert Tilfælde Skinnet af den. En af Betingelserne for at kunne fremstille vore Sæder, er den at kende dem.

Kun i ét Punkt er Forfatterens sociale Skildring — til vor Skam være det sagt — ikke for grov, men aldeles korrekt; det er, hvor han lader Svigermoderen udmale den tilbageviste Tilbeders Hævn gennem Bagvaskelse af den forgæves beundrede Dame. Selv efter et meget kortvarigt Liv i den selskabelige Verden vil Enhver, som forstaar at se, have et rigeligt Antal

Eksempler paa denne Fremgangsmaade ved Haanden. Denne for en Uerfaren utrolige Lavhed, som Goldschmidt har behandlet i *Hævnen*, er national, og da Dueller nu en Gang ikke er gængse i vort Samfund, og da vi heller ikke har noget Erstatningsmiddel for dem, lader den Art Lumpenheder sig farefrit udføre, ja indbringer endog undertiden Bagvaskeren, der jo som Hader af Letfærdighed altid staar paa Moralens Grund, en vis Sum af borgerlig Agtelse. Hvorledes en Mand under vore udannede Samfundsforhold kan sikre en Kvinde mod denne og anden lignende Overlast, er det Spørgsmaal, som Stykket opkaster, men glemmer at besvare.

Dette Lystspils mest ubestridelige Fortjeneste er den, at blive ganske ypperligt spillet. Forfatteren har taget Maal af Fru Sødring til en Rolle, for at denne Rolle kunde passe hende desbedre. Den er i sig selv ikke ilde, og Intet er naturligere, end at den vækker Bifald; ti man hysser ikke af det, man en Snes Gange har klappet af. De Ideer og Komedietræk, der har holdt Jubilæum, er altid sikre paa en god Modtagelse. Fru Sødring spiller den sunde Menneskeforstand i egen Person, den rene, usminkede Sandhed og Djærvhed, forenet med et fintfølende og ydmygt Sind, et ædelt Hjerte, kort alle de Egenskaber, der forekommer paa en Ligsten, og hun spiller alt dette fint, sandt og naturligt. Det vilde være morsomt en Gang at se hendes Talent i en ny Form, men hun kan jo ikke for, at Forfatterne retter sig efter hendes Natur og Evner hellere end at give hende usædvanlige Opgaver at løse.

Fru Eckardt spiller den unge Kone særdeles smukt. Et enkelt Punkt tror jeg dog, man kunde foreslaa hende at udføre anderledes. Hvor Moderen udspørger hende, om hun er lykkelig, bør hun ikke straks give tabt ved at vende sig bort, men maa forsøge at udholde det spørgende Blik saa længe som muligt. Det er overhovedet utroligt, hvor mange Følelser man paa Teatret udtrykker ved at vende Ryggen til.

Meget er her imidlertid ikke for Fru Eckardt at spille. Var der blot antydet et Gran af Stolthed eller Haardnakkethed, et Stænk af Koketteri, en nok saa lille Dæmon skjult i en Krog af den unge Kones Hjerte, vilde Karakteren have faaet et andet Sving, medens den nu kun er dydsiret; med en saadan Forandring vilde den endvidere have sat det hele Lystspil i Bevægelse, medens det nu er noget vel stilfærdigt. Da slet ingen

Brydning eller Kamp finder Sted i Kvindesjælen, faar Stykket ingen Handling, og naar det ligefuldt ses med Fornøjelse og følges med Behag, saa ligger det dels i den gode Udførelse, dels i, at der virkelig er noget Net og Nyt i den Idé, at ville vise, hvorledes overdreven Tilbageholdenhed fra Mandens Side næsten kan udsætte den huslige Lykke for lige saa store Farer som utidig Skinsyge. Det er *Det af Delikatesse ulykkelige Ægteskab* i et moderne Kostyme. En Verseform vilde imidlertid have forfinet Tonen og passet bedre til Stoffet.

Bournonville: Et Folkesagn

Balletten *Et Folkesagn* er et sandt Kunstværk i sin Art. Dens første Fortrin, Betingelsen for at alle de andre kan komme frem, er dens fuldkomne Fattelighed. Den forstaas paa hvert eneste Punkt uden Hjælp af Plakat eller Program, den er helt gaaet op i Mimik og Musik. Den trænger ikke til Ordet, den behøver ingen Forklaring. Den har ikke heller nødig at sætte Himmel og Jord eller Drager og Slanger i Bevægelse; ti den behøver ingen Effekt. Den har ingen af de Optrin eller Danse, der bliver parodiske, fordi de skal udtrykke sammensatte Sindsbevægelser eller fortælle vidtløftige Historier, som det er umuligt at betegne med Arme og Ben. Den er saa langt fra at være parodisk, at Dansen her er Æmnets eneste naturlige Sprog. Den skildrer uden Spræl, den fortæller uden Dunkelhed; den er klar og gennemsigtig, som det passer sig for en Perle, som den er. Med faa, letopfattelige Træk er i Drømmen Hildas Afstamning meddelt, og Enhver, der bruger sine Øjne, kan begribe, at Borgfrøkenen er den Skifting, der blev lagt i hendes Vugge.

Men denne Ballet har dernæst en virkelig Betydning for dansk Aandsliv. Ti det har Betydning, at Folkefantasier af højt digterisk Værd her er genoptagne og genfødte paa en Maade, hvorpaa de næsten ikke syntes at kunne genfødes, nemlig for den ydre Sans, og de har i Dansen fundet den eneste mulige

Form, hvori de legemligt kunde opstaa af Graven, genkendes og helt forstaas. Elverpigedansen i Slutningen af første Akt er saa smukt komponeret, saa ganske lig Taagernes naturlige Flagren over Moserne en Sommernat og saa ganske stemmende med Folketroen paa den bedaarende, uimodstaaeligt dragende Svimmel-Magt hos de dansende Piger, at den (især ved Hr. Valdemar Prices i enhver Henseende udmærkede Udførelse af Ridderens Parti) var af en mærkværdig og gribende Virkning. Igennem hvilken anden Kunstart skulde vel alt det, der i Sagn og Myte er drastisk uden at være dramatisk, det vil sige, er Handling, Bevægelse, Liv uden at være Handling og Bevægelse i *Ord*, kunne komme til sin Ret og Skønhedsvirkning? Hvilken anden Kunstart skulde f. Eks. kunne sætte et Motiv som den Fasttryllelse til Pletten, der her udøves af Viderik, i sit fulde komiske Lys?

Som Mestere har de to Komponister understøttet Balletdigteren. Med naturlig Takt har de delt Opgaven imellem sig. Det lette luftige Elverparti, den slanke Gratie og Solens lyse Verden er tilfaldet Gade; det tunge, firskaarne Troldeliv med alle dets snurrige Særegenheder og dets Lystighed, der slaar Gækken løs i Vildskab, er det faldet i Hartmanns Lod at sætte i Musik. Komponisternes Fremgangsmaade er forskellig:

Gade tager et Udgangspunkt, griber Hovedstemningen, giver den i store Træk, i lange smukke Linjer sin musikalske Form; Hartmann udstykker og fordyber sig i det Enkelte, i Kraft af sin ejendommelige Evne til at ramme det bestemte Punkt i Handlingen paa en Prik. Hvor f. Eks. i første Akts Begyndelse Gades brede Bondedans i Moll med dens seje og dog bløde Danskhed og hans derpaa følgende lystige Reel hvert Øjeblik afbrydes af Frøkenens Arrigskab og Vrede, dèr søger Gade ikke at gøre videre ud af Vreden, han følger ikke saa nøje med. Dansen sluger Arrigheden; denne gaar med op i det Lystige i sin almindeligere Egenskab af det, hvori der er Iver, Bevægelse, Fart. Hvor i tredje Akt Ridderen ved en Drik af Kilden helbredes for sit Vanvid, dèr udtrykker Gade overhovedet Glæden, Fornyelsen af Livsaanderne, en Friskhed, der kan sammenlignes med den, der slaar En imøde fra Skoven en Sommerdag; men paa den særlige Overgang fra Vanvid til Fornuft lægger han ikke an.

Hartmann vilde have gjort det anderledes; ti hans Musik

svæver ikke saa frit; med den største Troskab følger den hver Bevægelse i Dansen. Ikke saa meget ved Melodien som ved de for ham ejendommelige morsomme Rytmer giver han ved anden Akts Begyndelse det Troldeagtige; en mærkelig, karakterfuld Afveksling af Akkorder og Pavser viser, hvorledes Hilda fatter sin Beslutning, da hun kaster Smykkerne fra sig; en Obosolo udtrykker ganske nøje Sindsstemningen, da hun trækker paa Skuldrene ad sin uheldige Kobold-Frier og peger Fingre ad ham som et Barn.

Enhver af de to Komponister er saaledes gaaet tilværks paa sin Maade efter sin Natur. Gade, som umiddelbart stiler imod det ublandet Skønne, har overladt Hartmann anden Akt, hvori denne, der ligesaa gjerne naaer det Skønne ad en Omvej, vilde vove at lade den fuldkomne Overstadighed bryde løs i Troldedansen ved Brylluppet. Det er umuligt at tilkende Nogen af dem Palmen, de har vundet den begge to: de har delt Arbejdet mellem sig som Kunstnere, der hver for sig kendte deres Talent, og de har arbejdet sammen som Brødre, der kappes om at lade hinandens Begavelse glimre. Begge har de benyttende genkaldt hinandens Motiver.

Blandt de største Skønheder i den desværre ikke helt udgivne Musik kunde maaske fremhæves hos Gade Stedet, hvor Højen aabner sig, den trippende Nissedans med sine harmoniske Løjerligheder, og den dragende Mellemsats; Menuetten, i hvis gamle Former Gade har heldt sin unge Vin, den festlige, ridderlige Brudevals og Elverdansen, der sammenlignet med *Elverskud* har mindre af det Lokkende og Hemmelighedsfulde, som bedre egner sig for det dramatiske Oratorium, og mere af det Lidenskabelige, Nærværende, som svarer til det Øjensynlige i Balletten. Den største Finhed i denne Komposition er maaske Overgangen fra Moll til Dur, hvor Ridderen tilsidst synker afmægtig sammen; at den klare Dur her bliver den højeste Rædsels Udtryk, kaster ligesom et glansfuldt, uhyggeligt Lys over Aktens Slutning, antydende det Klare og Afgjorte, der ligger i den fuldkomne Opgiven af Modstand og Haab.

Hos Hartmann er især at beundre den yndige Vuggevise, som Gade senere genkalder, og det morsomme, kluntede Troldemotiv i Drømmen, der fint kommer igen, hvor Guri vredes over Korset i Hildas Haand.

Et Folkesagn fremkalder flygtigt talrige Stemninger i Ens

Sind og forsoner alle de Aander, det maner frem. Balletten berører i Elverscenerne det Tragiske med dets Rædsel, og vækker Latter, hvor Junker Mogens forgæves forfølger Viderik og Hilda; den er paa mange Steder yndefuld og festlig, og den er i høj Grad rørende, hvor Viderik græder over at være forskudt — kort sagt den taaler at ses og høres mange Gange.

Henrik Ibsen: De Unges Forbund

De gode Værker i Poesi og Kunst er dem, i hvilke og bag hvilke man føler en stærkt bevæget Sjæl, og som er Udtryk for en dyb, personlig Stemning og Erfaring. Dette Fortrin er et af dem, som Henrik Ibsens seneste Arbejder har i fuldt Maal, og det opvejer ikke faa af de Mangler i disse Værker, der straks er faldne i Øjnene og har bragt Kritiken paa dens Post. Bøger som *Kærlighedens Komedie* og *Peer Gynt* blev ikke tilstrækkeligt paaskønnede, da de udkom; Kritiken havde et mere aabent Blik for det Meget i disse Digte, som saarede og stødte, end for den berettigede og smertelige, men sunde Bitterhed, der meddelte dem sin Friskhed.

Man maa sætte sig ind i den Stemning, hvoraf disse senere Værker og nu det nyeste er fremgaaet. Vi genfinder denne forbitrede Stemning overalt hos den nyere Tids store Aander, selv hos de indbyrdes mest forskellige som f. Eks Byron og S. Kierkegaard. Der kommer et Tidspunkt i deres Liv, det være nu tidligere eller senere, hvor Alt, hvad de har oplevet og døjet, al den Kval, de har udstaaet, alle de Nederlag, de har lidt i Kampen mod spidsborgerlig Usselhed, Raahed og Lavhed, hvor det Hav af Rædsler og Jammerligheder, til hvis Bølgegang de har været Vidne, skyller hen over dem og ligesom overvælder dem, for da nogle Øjeblikke efter at ægge dem til fornyet Modstand. Fra nu af ansés de af det store Flertal blandt Menneskene som værende ude af sig selv; deres Liv gaar op i Kamp; deres Haand er mod Alle og Alles mod dem. Paa tusinde

Maader, snart som File, der slider, snart som Save, der skærer, snart som Dolke, der støder, snart som Luer, der brænder, snart som Røg, der kvæler, snart som Skedevand, der ætser, virker nu Omgivelserne til at gøre dem Livet uudholdeligt. Vil de ingen Akkord, er de for stolte til at gøre nogen Indrømmelse, for sande til i samme Aandedrag at sige Ja og Nej, og for ærlige til tilsidst at bøje Ryg for den offenlige Mening, som hver Fiber i deres Hjerte foragter, da lider de Aandens Martyrium og opfører En efter den Anden dens Tragedie. Er de derimod roligere, mere betragtende, mindre krigerisk anlagte Naturer, da opgiver de i Almindelighed tidligt Kampen, studerer Naturen, fordyber sig i Historien og søger i indre Samling at dulme og glemme.

End ikke Goethe har undgaaet hin Sindsstemning; men med hans Ejendommelighed blev den kun midlertidig hos ham. Det var alligevel under det i Ungdomsaarene saa dybt virkende Indtryk af Samfundets bundløse Raaddenhed, at han forfattede sit Lystspil *De Medskyldige*, en uden denne Forudsætning uforklarlig Frembringelse. «Samfundet er en Sump, det gode Selskab er dannet Pøbel», det er det korte Resultat af den Livsbetragtning, ud fra hvilken hint Stykke er skrevet. Dette er, hvad ogsaa Byron følte, da Hykleriet fordrev ham fra hans Fædreland; dette var Kierkegaards Stemning, den, i hvilken han skrev: «min Sjæls Lidenskab er *Foragt*», og det er denne Sindsbevægelse, der har bragt Henrik Ibsen til i frivillig Landflygtighed at slynge Bog paa Bog ud imod sit Fædreland og dets Forhold. Kierkegaard betegnede sit Martyrium som det at være Geni i en Købstad. Ibsens er det samme; ti disse smaa nordiske Lande er i Virkeligheden Købstæder i Smaalighed, og smaaligt sejpinende overfor deres betydeligste Aander.

I den sidste Bog er Lidenskaben imidlertid noget mindre storstilet end i den forrige, som Alt i Alt maaske er Ibsens om størst Ejendommelighed vidnende Skrift. Overspringer man kun den fjerde Akt af *Peer Gynt*, eller vilde Ibsen gøre Læseren den Glæde og skaffe sig selv og sit Digterværk den Vinding, som det vilde være helt at omarbejde denne og saaledes omstøbe Digtet, da vilde *Peer Gynt* indtage en høj, en mærkelig Rang blandt dette Aarhundredes Poesier. Efter den stærke, hensynsløse Storm i de forrige Skrifter er der i det nye Værk indtraadt noget Havblik, skønt Understrømmen endnu er mægtig og der staar stærke Skyer, Skyer, der gaar mod Vinden, i Bogens Hori-

sont. Men Ibsen har denne Gang et lille Anfald af den bekendte Kunstnersygdom, der ytrer sig som en overdreven Trang til teknisk Fuldkommenhed. Den plejer at indtræde lige før den højeste Modenhed. Der kommer nemlig før denne et Tidspunkt, hvor Digteren med en vis Kulde betragter sin Ungdoms levende og flammende Værker, som sprænges fra hinanden af lutter Livsfylde og ligger for ham som bristede Granatæbler, ud af hvilke de røde Kærner vælder. Han vil nu frembringe Noget, der er mere samlet og behersket. Det er det Tidspunkt, paa hvilket han med en vis halvt paatagen Sathed foretrækker det Graa for det Skarlagenrøde og Bordeaux-Vin for Champagne. Det er en Svaghed, der gaar over, og en Svaghed, efter hvilken Digteren er stærkere end nogensinde før. Det er en Perturbation, i hvilken Stjernen ikke gaar tilbage, men slaar en Knude paa sin Bane. Henrik Ibsens nye Stykke har ingen Tilskuer-Repliker, ingen Forfatter-Repliker, — ja hvad der er et rent Kunststykke — ikke en Enetale. Til Gengæld mangler Stykket da Noget af det, som ellers plejer at udmærke Ibsen, dette *Dieu dans l'âme*, *le diable au corps*, dette Fandenivoldske, som Baggesen vilde sige, dette mægtige Tag i Læserens Opmærksomhed, der, naar galt skal være, hellere maa være ængstelig stærkt end noget for løst.

Hovedpersonen i *De Unges Forbund* er en ung Ærgerrig, som er ifærd med at slaa sig i Vejret, en af dem, til hvem vi har Originalerne rundt om os i vore Selskabssale, paa vore Gader og Stræder. Han søger til sin egen Forherligelse og for at sikre sig Magt at stifte et Forbund, der skal følge ham gennem Tykt og Tyndt paa hans Jagt efter Indflydelse og Herredømme. Med mesterlig Takt har Digteren straks i første Handling betegnet ham som «Festtaleren». Festtaleren er en Skabning som først de senere Aartier har set fremtræde her i Norden, og det er en Frembringelse, som har sin udprægede Ejendommelighed. I denne Frasernes Tid er Festtaleren Frasemagernes Konge. Festtaleren er alvorlig, Festtaleren er begejstret. Festtaleren er moralsk (om Forladelse, jeg vilde sige: etisk), han er, med en le Overgang, paa de mest begejstrede Steder, især henimod Talens Slutning, desuden religiøs. Han forener i sig Digteren, Reformatoren og Præsten, og han er dobbelt elsket, fordi hans Poesi, hans Moral, hans «dybe og alvorlige» Religiøsitet kun kommer frem ved festlige Lejligheder. Han er ikke plump og uhøvisk

nok til at være tilstede, hvor man strides og slaas; han gaar ikke heller imod Strømmen, han er ikke gal. Han leder Strømmen, han bæres oppe af den, hans Hjerte svulmer, naar Folkegunstens Bølger løfter ham højt. Da er det, at han, selv løftet, taler om det, hvori der er «Løftelse». En Hædersmand af denne Natur er det, som sagt, hvem Ibsen har kaaret til Helt i sit nye Lystspil, og selve Valget kunde ikke være bedre. Det er gjort blandt den Art Folk, der om ti Aar vil regere os, forsaavidt de ikke allerede har Magten. Det er det Gennemløjede hos en Mand af denne Beskaffenhed, som Stykket har stillet sig til Hovedopgave at skildre, og i Samtalen mellem Stensgaard og Fjeldbo i første Akt er denne Opgave glimrende løst; Alt er her fortrinligt, fra Stensgaards første Ytring til de Ord, hvormed hans hule Skvalder slutter: «Hør, hør! de drikker min Skaal! Hvad der kan gribe saa mange — ved den evige Gud, det *har* Sandhed i sig.» Gælder det især for en Lystspildigter om at gribe de Laster, der staar i Blomst, da har Ibsen her naaet det Væsenlige.

Det Væsenlige er imidlertid ikke nok. Det er ikke tiltrækkeligt at skitsere en Karakter, man maa ogsaa forstaa at udfolde den og vedligeholde Interessen for den. Mangelen ved *De Unges Forbund* er med Hensyn til dette Punkt, at Stensgaard bliver ringere og ringere, nærmer sig mere og mere til at blive en almindelig simpel Kæltring og efterhaanden sporløst taber ethvert Præg af, at der dog idetmindste er gaaet noget Betydeligt til Grunde i ham. Foruden at synke i Hæderlighed synker han desuden stærkt i Forstand; hans Frieri til tre Kvinder paa én Gang, hvoraf den ene endda staar altfor lavt paa Dannelsens Stige, gør snarere Indtryk af en slyngelagtig Dumrians Taabelighed end af en snild, i sit eget Net fangen Rænkesmeds fejlagtige Beregning. Man bliver tilsidst træt af at være tilstede ved saa elendig en Stympers Afstraffelse; Indtrykket er for hæsligt, og Afstraffelsen foretages ikke med noget saa overordnet eller olympisk Lune, at Lystigheden eller Morskaben kan bøde paa den Uvilje, som Synet vækker. Og hvad her er sagt om Hovedpersonen, gælder om de fleste af Bipersonerne; de er for ringe til, at man ikke i Længden skulde føle sig ilde tilpas i deres Selskab. De er sikkert nok naturlige og sande, men ak! hvorfor er Sandheden saa grim og Lystigheden saa tung og det gode Lune saa bundet!

I Mangel af nogen virkelig leende Lystighed sukker man da efter nogen Skønhed; man haaber at finde idetmindste et Par af Ibsens smukke Kvindeprofiler fordelte midt i dette Bavian-Galleri. De fattes desværre denne Gang. Kun én eneste Kvindeskikkelse har Ibsen givet i nogle stærke Træk; men den er altfor lidet udført og staar i altfor høj Grad udenfor Handlingen, til at den kan spille nogen til dens Betydning svarende Rolle i Stykket. Denne Skikkelse er Selma. I nogle faa Ytringer er hendes lidenskabelige og sanddru Væsen givet, men til Gengæld med en saadan Korthed og Pludselighed, at hun i første Optrin aldeles ikke lader sig forstaa, i det andet gør et sært og ufærdigt Indtryk. Tilmed handler hun senere i Strid med sine egne Ord. Hun er maaske mere værd end de fleste af det danske Lystspils unge Damer; hun er en ny Skikkelse, og der lod sig skrive et helt Drama om hendes Forhold til Familien*). Men i Stykket her har hun ingen Plads til at røre sig.

Med al Anerkendelse af den store tekniske Færdighed, Ibsen har opnaaet, og med alt Blik for. hvilke Vanskeligheder han her har skabt sig for at overvinde dem, maa det dog bemærkes, at Enetalen i og for sig ikke paa nogen Maade er noget utilladeligt dramatisk Middel og at man hellere maa være helt forstaaelig ved Hjælp af en Oplysning til Tilskueren, end uklar paa Grund af altfor stor Sammentrængthed.

Ethvert af Ibsens Arbejder i de senere Aar har, med Alt, hvad der kunde indvendes imod det, betegnet et virkeligt Fremskridt. Hele første Akt af *Peer Gynt,* Optrinnet ved Moderens Dødsleje, Steder som Bladenes Sang eller Ligtalen i sidste Akt af Digtet overgik Alt, hvad Ibsen til da havde frembragt. *De Unges Forbund* betegner en ny Erobring. Medens Digterens Karaktertegning tidligere var temmelig usikker og løs og kun i de større Sindbilleder fik en — dog altid mere begrebsbestemt end anskuelig — Form, har han denne Gang underkastet de Figurer, han har dannet efter den dagligdags Virkelighed, saa fast og tæt en Formning og givet dem et saa kraftigt Præg af Stedet og Tiden, at der i den Henseende intet er tilbage at ønske. Man kan ikke være mere virkelig end Monsen og hans Bastian, end Daniel Heire, Lundegaard, Aslaksen og Erik Brattsberg er. Der er en Kunst, som er endnu vanskeligere end

*) Dette Drama blev skrevet i *Et Dukkehjem.* Senere Anm.

Midas's at forvandle Alt til Guld, det er at give Alt netop dets rette Farve. Man kan stole paa, at Nordmændene, der i dette Punkt er bedre Dommere end vi Danske, vil fremhæve Ligheden, og at Mangen, der hvilede i døsig Ro, vil fare op ved det Fyrværkeri, som Ibsen her har brændt af under hans Lænestol*).

A. Munch: William Russell

Skuespillet gjorde megen Lykke og fremkaldte sande Taarestrømme. Det er umuligt ikke at føle sig bevæget ved at se Bøddelsværdet svæve flere Akter igennem over den reneste Uskyldigheds Nakke for tilsidst at bibringe den det dræbende Hug. Man gaar hjem med en sympatetisk Smerte i Nakkehvirvlerne.

Stykket er interessant som et af de sidste mulige Produkter af den Oehlenschlägerske Manér og Skole. Man genfinder her flere af Skolens gode nedarvede Lærdomme, en rolig Udvikling af Stoffet, Ligelighed i Udtryksmaaden, Klarhed og Simpelhed; her er ingen Kraftanstrengelse og intet Umodent. Men man genfinder ogsaa alle Skolens Svagheder, drevne ud i deres yderste Følger. Enhver Kunstskoles Stil ender nemlig med at yde sin Selvkritik gennem sin Overdrivelse. De Parodier, som skrives for at drive Spot med de store Mestere, har lidet at betyde. Den afgørende, den eneste lærerige Parodi er den, som leveres af de store Mesteres Beundrere og Elever. Stifteren af enhver Skole i Kunst og Poesi begynder med at fordybe sig i den Virkelighed og i det Liv, han vil fremstille, og medens han har den for Øje, frembringer han sine gode eller store Værker. Senere trænger mod eller med hans Vilje en anden Virkelighed sig frem mellem ham og hin første, hver Gang han vil stille sig Ansigt til Ansigt med den. Denne Virkelighed er hans egne tidligere Arbejder, hans Fremgangsmaade, hans Stil. Idet han nu ikke mere forholder sig umiddelbart til Virkeligheden, men bearbejder

*) Denne Formodning blev bekræftet ved de Teaterspektakler, Stykket ved sin Opførelse i Kristiania foranledigede. Senere Anm.

sit Eget, forvandler hans Stil sig til Manér. Saaledes gik det Michelangelo, og saaledes gik det Oehlenschläger.

Men gælder dette om Mesteren, da gælder det endnu mere om Efterfølgeren. Han faar sin Fremgangsmaade fra Mesteren, og dennes Fremgangsmaade staar hindrende imellem ham og Livet. Uden den kan han ikke fremstille Skikkelser, og med den kan han ikke naa Virkeligheden. Hos den danske dramatiske Skoles sidste Udløbere er Alt bragt i System. Den femfodede Jambe er bleven vor Alexandriner, der taber *det uendeligt Smaa, som udgør Livet*, igennem Maskerne i sit Net; de smaa fine Træk, som sanses, det Enkelte i dets Ejendommelighed, det Naturlige, det Unævnelige er forsvundet, og Femaktsdramaet er blevet vor regelrette Tragedie, som forgæves stræber at indfatte *det uendeligt Store, der er Livets Aarsag, Grund og Type,* i sin Ramme. De igennem Menneskelivet og Historien virkende Ideer, der bestemmer en Tidsalder, former dens Karakterer og hidfører disses Skæbne, bliver kun nævnte, men ikke forstaaede, fordi de ikke ses i Virksomhed. Tragedien spilles imellem en Anelse i første Akt, der varsler ilde, og en Drøm i femte Akt, som spaar om en bedre Fremtid; paa et vist Udviklingstrin af Handlingen tilbyder en ædel Ven at hjælpe Helten ud af Fængslet ved at bytte Klæder med ham; men her mangler det guddommelige Uforudsete, som man kalder Geni.

Den første Tilskyndelse til at fremstille Lord Russells Liv og Død har Digteren øjensynligt faaet gennem Guizots lille Afhandling *Kærlighed i Ægteskabet.* En filosofisk og politisk Historiker som Guizot hører just ikke til dem, der viser Vejen med Hensyn til et Tidsmaleri eller en Karaktertegning. Han er en fornem Herre, der af Naturtilbøjelighed som af Grundsætninger udelader alle de smaa dagligdags og betegnende Træk, der stiller os Sagen anskueligt for Øje. I Almindelighed er det ham langt mere magtpaaliggende at forklare end at udmale. I den nysnævnte lille Afhandling, hvor han mod Sædvane hverken er Politiker eller Filosof, er det ham mere magtpaaliggende at forherlige end at skildre. Det er, som Titlen viser, hans Agt: for sine Landsmænd at fremstille et stort Eksempel paa Kærlighed i Ægteskabet. Hans protestantiske Hjerte banker stærkere ved Tanken om disse engelske Protestanters Trofasthed, Religiøsitet og ægteskabelige Kærlighed, og han skriver for at give sin Beundring for Lady Russell Luft. Denne Beundring, der gør Lady

Russell til Fortællingens Hovedperson, er gaaet over i Munchs Tragedie. Men den norske Digter gaar endda et Skridt videre paa Vejen. Hvad der i Beundringen endnu var betinget, gør han ubetinget, og han overfører den fra Lady Russell paa hendes Mand, der i Strid med Historien og med Guizots Fremstilling (han havde til sit 31te Aar Kærlighedshistorier og Dueller) bliver en Dydshelt uden Temperament, uden Lidenskaber og uden Skyld i, hvad han anklages og dør for, og som taber i Interesse Alt, hvad han vinder i Dyd. Jo mere Behag Englene og de kvindelige Tilskuere, disse jordiske Engle, saaledes finder i ham, desto mindre Behag vækker han hos Ungdommen, hvis vi ellers har en Ungdom i Danmark. Forestillingen den 1ste September i Anledning af Kronprinsens Formæling var en Forestilling for Kammerjunkere, Opførelsen af *Lord Russell* den 2den Septbr. en Forestilling for de blødhjertede blandt Damerne; de fleste Forestillinger ifjor var øjensynligt mest beregnede paa Grosserne; mon der nu ikke snart er gjort nok for forskellige hæderlige og konservative Samfundsklasser, saa de Unge engang kan faa Noget at se?

En Elev af Oehlenschläger vil hellere rose det Store end opløse det for at forstaa det og hellere prise end karakterisere. Hans Formaal er at bevæge og begejstre, ikke at gennemskue og henstille, hans Middel hertil er en lyrisk Talekunst, der leder Tilskueren ikke til at se indad i sig selv, men til at se opad og ud i det Blaa. Ingen af Personerne forraader ufrivilligt sine Egenskaber og gennem Egenskaberne sin Naturgrund og sine dybeste Tanker. Deres Egenskaber hænger dem skrevne paa Sedler ud af Munden, og de bærer deres Hjerter i Knaphullet som Dekoration. Lord Russell synes at have gjort den Sætning til sit Valgsprog: Det er bedre at rose sig selv end at sige Ondt om Andre, og Lady Russell foreviser sin gamle Tjener sin ægteskabelige Lykke ved at læse højt for ham af et Brev, hun har skrevet til sin Mand. Hun havde før slugt Brevet, end hun havde gjort sig skyldig i en saadan Vanhelligelse. Hun havde ikke gjort det, især af den Grund, at hendes Breve til sin Mand ikke egnede sig til Oplæsning. I det Brev, hun i Stykket læser for Taunton, er et Stykke oversprunget, der lyder saaledes: «Jeg skriver til Dig i min Seng med din Hovedpude bag mig; der skal, det haaber jeg, dit kære Hoved hvile imorgen Aften og endnu mange Nætter.» Denne Sætning gør Lady Russell mindre

serafisk, men mere menneskelig; den er et godt Vidnesbyrd om, af hvad Art den Udrensning er, som den Oehlenschlägerske Skole i sin sidste Fase maa foretage med Virkeligheden.

Lad os et Øjeblik sammenligne Stykket med Historien for at finde endnu et Par Vidnesbyrd derom. Lady Russell havde tilbragt fjorten Aar i et glædesløst Ægteskab med en anden Mand og været tre Aar Enke, da hun blev gift med Lord Russell. Det overspringes; ti det er ikke harmonisk. Hun var tre Aar ældre end sin Mand. Det forties, ti det er ikke efter Opskriften, ikke lykkeligt og skønt. Men det forklarer hendes Lidenskabs Art, som ellers er en Lidenskab i Almindelighed. Det viser, hvad brændbart Stof der var ophobet i hendes Sjæl, en Sjæl, som et halvt Livs Ubekendtskab med Lykken havde udtørret. Det viser, at hun ikke elskede som Julie, i Kraft af Romeos Skønhed og sine 15 Aar, men med en Elskov, som Savn og Ensomhed havde forberedt, som Bevidstheden om at have de 30 Aar bag sig havde give Angsten for at miste og Trangen til at erstatte Ungdommens Tiltrækning ved Hengivenhedens Ubegrænsethed. En 34-aarig Kvinde elsker ikke alene anderledes end en 17-aarig, men begynder ogsaa at elske anderledes. Det viser fremdeles, at hun ikke elskede Lord Russell af Pligt, men af Drift, og forvandler Forherligelsen af Ægteskabet til Forherligelse af Kærligheden.

Lady Russell var dernæst sin Mand langt overlegen i Aand. «Det gaar ikke an; ti Manden skal være den Første.» Han begik Ubesindigheder trods alle hendes Advarsler: han underhandlede med Hoffet i Versailles; han indlod sig i en Sammensværgelse; han vilde endog i sidste Øjeblik ikke for at opnaa Benaadning afgive den Erklæring, at han ansaa det for uberettiget at bekæmpe Regeringen med Vaabenmagt. «Men saa var han jo en Oprører mod sin lovlige Konge.» Det maa forandres, han maa være ren for en Brøde, som selv den norske Forfatning anser for Højforræderi. Hint Træk skildrer Tiden, skildrer den engelske Nation, forklarer Dødsdommen. Det slaar en Streg over Helten, det belyser Manden. Netop derfor skal det ud.

Saa glider Poesien da læmpeligt over i en følelsesfuldt veltalende Udfoldelse af Heltens og Heltindens beundringsværdige Egenskaber, af Modstandernes Lavhed og Skændighed, og Stykket antager Karakter af en Retssag, i hvilken Digteren er Forsvarer,

ligesom Stykkets Midte optages af en Retssag, i hvilken dets Helt er den Anklagede. En lovkyndig Forsvarer blev ham negtet. Digteren har gjort sig til Taler for at bøde paa denne Uretfærdighed.

Det sørgeligste Ord, man kan sige om vor Skuespilkunst i dens nærværende Udvikling, er dette, at Stykket bliver spillet aldeles i dets Aand, altsaa i visse Maader ganske fortrinligt.

FORKLARING OG FORSVAR

EN ANTIKRITIK

(1872)

Der gives enkelte lykkelige Forfattere, i hvis Lod det falder straks ved deres første Optræden og senere Skridt for Skridt paa deres Vej at blive hilsede med Bifald af Publikum og at møde Overbærenhed eller vel endog Anerkendelse hos Kritiken. Denne Lod har ikke været min. Lige fra jeg vovede mig ud paa Forfatterbanen og indtil nu er jeg bleven meget haardt angrebet, og hvor Kritiken ikke kunde sige noget Ondt om mig, dèr foretrak den gerne at tie. Og det er langt fra, at de Angreb, for hvilke jeg altid har været udsat, er blevne færre eller mattere med Aarene, tvertimod de har nu i Anledning af mit sidste Skrift *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Literatur, I* antaget en Udbredelse og Voldsomhed, som ingensinde før. Jeg beklager mig paa ingen Maade herover; hvis Angrebene alle var loyale, maatte jeg jo endog betragte det som et Gode, at de kom frem. Derimod er det vel min Agt at paatale de fleste af disse Angrebs Beskaffenhed.

Det er i Anledning af mine Ytringer om Pressens Adfærd mod en anden Forfatter blevet sagt om mig, at jeg led af en Lyst til at opdage Martyrier. Hvis jeg vilde modsige, at jeg havde denne Ejendommelighed, vilde jeg formodenlig ikke blive troet. Man vil svare, at jeg ikke kender mine egne Ejendommeligheder. Jeg skal derfor ikke indlade mig paa dette Spørgsmaal. Kun det kan jeg med Sandhed fremhæve, at jeg aldrig med et Ord har betegnet mig som Martyr. Men naar en saadan Ytring, der oprindeligt i *Dagbladet* blev fremsat som en Spydighed uden Vægt, med Begærlighed gribes først af en Person, der

formodenlig selv gerne vil kaldes min Dødsfjende*), og senere af Andre efter ham, saa bliver Sagen farlig for mig. Ti man kan da i al Ro tilføje mig saa megen forsætlig Uret, man vil; jeg kan ikke engang beklage mig derover; ti saa gør jeg mig selv til Martyr, og det er netop det, som man har paastaaet, jeg havde Lyst til. Som taktisk Fif kan det jo være meget snildt at tilraabe den, man umiddelbart derefter agter at forurette: Lad nu blot ikke som Du var Martyr! men godvilligt gaar jeg ikke i en saadan Fælde, og jeg tør haabe, at Publikum behageligt vil have et Øje med, at der her er en Fælde.

Da jeg i sin Tid erklærede, hvad der er den rene Sandhed, at Hr. Ploug nu i en Aarrække gennem sine Medarbejdere har stræbt at gøre mig hvad man kalder «umulig», udtalte i Kraft af det nysnævnte taktiske Princip en af disse Medarbejdere*) i *Fædrelandet* om mig følgende smukke Ord: «Havde hans Selvfølelse været ægte, saa vilde han hellere have ædt sine egne Fingre end tilladt dem at skrive denne Erklæring . . . Havde Hr. B.'s Selvfølelse været ægte, vilde han have vidst, at Ingen kan gøre en Mand umulig undtagen *han selv.*» Jeg tillader mig at forudsætte saa megen Skarpsindighed hos et æret Publikum (selv om jeg ikke som Forfatteren af hine Linjer tror det sagkyndigt til at afgøre hvor Videns Grænse ligger), at det gennemskuer det Perfide i denne Bevisførelse. Jeg véd ret vel, at Hr. Ploug ikke kan gøre den Sag, jeg kæmper for, umulig, og jeg nærer det Haab, at det heller ikke skal lykkes ham at gøre mig selv umulig, men jeg gaar ikke ud fra som fra noget Givet, at Uret ikke skulde kunne gøres, især ikke Uret mod Personer. Med en god Vilje i denne Retning lader der sig udrette Meget. Historien afgiver nogle Eksempler derpaa.

Angrebene imod mig er fremkomne saa at sige overalt i den danske Presse; den svenske har været mig meget gunstig; den norske har, saavidt jeg véd, idetmindste ikke været ubetinget ugunstig. Og disse Angreb har været af meget forskellig Art. Jeg er bleven gjort til Genstand for Angreb af Mænd, som har vist mig en Ære blot ved at sysselsætte sig med mine Skrifter, og jeg er bleven angrebet af Mænd, som jeg i det private Liv ikke vilde svare paa Tiltale. Det er mig magtpaaliggende, for Læseverdenen at fremhæve Forskellen mellem den

---

*) Rudolf Schmidt. Senere Anmærkning.

Tone, i hvilken Personligheder som Historikeren C. Paludan-Müller og den udmærkede Mand, der skjuler sig under Mærket 44, har tiltalt mig, og den Tone, saadanne Tænkere og Videnskabsmænd som en vis k. i *Fædrelandet* og Redaktøren af *Heimdal* har fundet det passende at anslaa*). Angrebene gælder dels mit sidste Skrifts literære Værdi, dels den Livsanskuelse, hvorpaa det hviler. Jeg skal stræbe at gruppere og besvare dem i saa god Orden som muligt.

I

*Dagbladet***) for 27de Marts 1872 indeholdt en længere Anmeldelse af min Bog *Emigrantliteraturen*, i hvilken den domfældes som «et socialt Tendensindlæg», der ikke indeholder Kritik, men kun Referater, og tilmed Referater, som kun delvis er «sande og paalidelige». Begrundelsen er denne:

> Man gaar vistnok til Bogen med den Forventning, at det er en æstetisk Undersøgelse, tilsigtende at give en kritisk Vurdering af de Værker, der bliver Genstand for Betragtning. Forf. bestyrker selv denne Forventning ved straks at angive som sit Øjemed at give «en sammenlignende Literaturbetragtning». Men efterhaanden som man kommer frem i Bogen og ser det ene Værk efter det andet ført frem for sig, opdager man, at der ikke er Tale om nogen egenlig indgaaende Belysning af disse Værkers æstetiske Værd. Deres Indhold bliver efter Omstændighederne enten udførligere gengivet eller blot berørt ved løse og korte Antydninger, Tanken dermed eller Tendensen deri paavises og belyses tildels, men hvorvidt Forf. anser det for et i æstetisk Henseende godt Arbejde eller ej, hvilke digteriske Fortrin og Mangler det besidder — det faar man i Grunden det ikke at vide. — Dersom man tror, at det er en Kritik, en «videnskabelig» Literaturbetragtning, Forf. fører sine Læsere ind i, saa gør man sig skyldig i en Misforstaaelse. Det er et Referat . . .

Der behøves neppe mere end denne Udtalelse til Godtgørelse af Anmelderens Ubeføjethed til at fælde Dom over det Skrift, han nedsætter. Han véd da ikke, at den literaturhistoriske Manér, som bestaar i at give Referat og Skudsmaal, Referat og

*) 44 = Biskop D. G. Monrad; k = Rudolf Schmidt; Redaktøren af Heimdal = C. Rosenberg. Senere Anm.

**) Redigeret af V. Topsøe. Senere Anm.

Skudsmaal efter hinanden, er en aldeles forældet og forlængst opgivet. Han véd ikke, at det netop er i Overensstemmelse med den Metode, jeg følger, og som i vore Dage følges af alle Europas større Kritikere, at jeg ikke har sat mig til Formaal at levere hvad man i gamle Dage forstod ved en æstetisk Kritik efter udenfra givne Regler, men kun skildrer Værkerne forsaavidt de paa en levende Maade udtrykker Tidens Følelser og Tanker, det vil sige med stadigt Hensyn til deres kulturhistoriske Værdi. Min Fremgangsmaade er ikke derfor den at levere Referater; jeg har bestandig fremhævet de afgørende Synspunkter; jeg har sammenlignende opstillet nye Jævnførelser og jeg har eftervist en Sammenhæng mellem ikke faa literære Frembringelser, der tidligere er blevne betragtede som hinanden uvedkommende. Det er slemt at maatte sige Sligt selv, men da Ingen har taget Ordet til mit Forsvar, nødes jeg til det. Jeg har længe fulgt denne Metode, jeg har udviklet og forklaret den i min Disputats, jeg har anvendt den i en Mængde mindre kritiske Stykker, bl. A. i selve hin Artikel *Om det uendeligt Smaa og det uendeligt Store i Poesien,* som min Anmelder roser for desbedre at nedsætte, hvad jeg nu har skrevet, og hvis Betragtning af Digtekunsten han mener, jeg nu anser for «naiv», og for en saadan, over hvilken «jeg forlængst er kommen ud» *).

Selve denne Artikel, der iøvrigt fører fuldt saa skarpt et Sprog mod Manglerne i vor Nationalliteratur som mit sidste Skrift, skildrer Hotspur som Type paa samme Maade, paa hvilken Werther, Faust og mange andre er skildrede her. Jeg læser Tidens Historie i hine Typer. Hvis Anmelderen havde forstaaet Noget af Planen i min Bog, vilde han vide, at det havde været en utilgivelig Udskejelse fra denne, om jeg havde opholdt mig ved, hvorvidt første Del af denne eller hin Roman var bedre komponeret end anden Del, hvorvidt tredje Akt af dette eller hint Drama var udført efter Kunstens Regler eller ikke. Den Art Kritik hører ganske andensteds hen, og hvor megen Fortjeneste den end kan have i sig selv — jeg har adskillige Gange vist, at den ikke er mig fremmed — vilde den her aldeles ikke være paa sin Plads og forhindre alle Skriftets Dele i at stræbe til samme Maal.

*) Det væsenlige Indhold af denne Artikel er optaget i Værket *William Shakespeare, Samlede Skrifter,* VIII, 215—224. Senere Anm.

Efter den Metode, jeg følger, har et Skrift Værdi, i samme Grad som det er typisk, derimod har det aldrig været min Mening at udgive hele Rækken af de Skrifter, jeg nævner eller behandler, for en Mønstersamling i kunstnerisk Henseende. Ingen Hensigt er mig mere fjern. Jeg har forsøgt igennem disse Skrifter at begynde Studiet (som Titlen siger det) af Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Literatur, men jeg har aldrig tænkt paa at samle en af de nu saa yndede Antologier, at give et Sidestykke til *Forglemmigej* eller *Evighedsblomster*. Disse poetiske Samlinger kan have *deres* Fortjeneste, men jeg bejler ikke til den Art Palmer som de. Derfor bærer jeg med stor Sindsro *Dagbladets* Forsikring om, at en eneste Scene af Walter Scott har større poetisk Værdi end alle de Værker, jeg gennemgaar. Beviset mangler. Men Ytringen selv er betegnende. Ti mine Modstandere har i den senere Tid begyndt at gøre ethvert Skrift og enhver Forfatter, jeg nogensinde nævner, til Genstand for lige saa underkendende Domme, som de Domme, der fældes over mig selv. Skriver jeg en Fortale til en Roman af Mérimée, bliver den stakkels Mérimée øjeblikkelig til en «Lejebiblioteksforfatter», i hvem man med en god Vilje som C. Rosenbergs finder «Ateisme», «det værste Svineri» osv. Og om et Skrift som mit sidste, der behandler Forfattere som Rousseau, Goethe, Chateaubriand, Benjamin Constant, Fru de Staël, Tieck og Oehlenschläger, lærer *Fædrelandet*, at det fører et Galleri af «glimrende Usselrygge» frem for os. I Sandhed, hvis den «glimrende Usselryg» Goethe hørte, hvorledes der dømmes om ham i et Land, der tæller adskillige lidet glimrende Usselrygge iblandt sine Literater, tror jeg, at hist i hans Elysium et Smil vilde kruse hans olympiske Læber.

Men, som sagt, det er ikke «Antologier», jeg leverer. Derfor har jeg ogsaa nu og da fordristet mig til at fremhæve Bøger, som *Obermann* f. Eks., om hvilke mine forskellige Anmeldere med megen Harme fortæller mig, at de aldrig har hørt dem omtale, ikke kender dem engang af Navn og ikke aner, hvad der staar i dem. Jeg beder om Tilgivelse for denne Brøde. En og anden Erfaring, jeg har, indgiver mig Haab om, at man i Fremtiden vil betragte denne Gerning med noget mildere Øjne. Jeg erindrer f. Eks., at da jeg engang var den første, som her i Landet omtalte den amerikanske Reformator Theodor Parker, maatte jeg først døje bitre Gloser for «hin neppe af Mange

kendte Amerikaner», som en Literatus*) var meget stolt af aldrig at have hørt nævne, men havde senere den Beroligelse at se samme Literatus ved given Lejlighed paaberaabe sig Parker som en gammel Bekendt. Jeg vil da ikke heller nu lade mig aldeles nedslaa, jeg oplever nok engang at se en af mine nuværende Modstandere komme frem med et langt Citat af *Obermann*.

Efter at *Dagbladet* paa den anførte Maade har bevist, at jeg kun leverer Referater, fremhæver det med megen Skønsomhed, at den Hovedfordring, man maa stille til mig, er den, «at de givne Referater er sande og paalidelige». Dette benegtes, og Beviset føres ved Hjælp af Goethes *Werther*, med Hensyn til hvilken det siges at ville «være Læserne lettest at kontrollere Bladets Paastande».

Jeg beder Læserne foretage denne Kontrol:

Dr. Brandes siger: «Grundkilden til Werthers Ulykke er Misforholdet mellem Hjertets Uendelighed og Samfundets Skranker.» Er dette sandt? Nej paa ingen Maade. «Grundkilden til Werthers Ulykke» er ganske simpelt den, at han elsker Lotte og at hun — ikke elsker ham. Man læse *Werther* . . .

Ja, man læse den. Jeg har i *Werther* eftervist de to Motiver: Kærlighedshistorien og Werthers Forhold til det fornemme Samfund. Lad mig tage det sidste Punkt først. Man husker, hvorledes Aristokraterne i deres grænseløse Standshovmod viser en saadan Forbitrelse over hans, den Borgerliges, Tilstedeværelse i et fornemt Selskab, at han tvinges til at fortrække. Han forsøger først at glemme sin Harme derover. Senere da der tales derom og især efter Samtalen med Frøken v. B. begynder det at gaa ham til Hjerte:

Ethvert Ord, hun talte, gik som et Sværd igennem mit Hjerte. Hun følte ikke, hvor barmhjertigt det havde været at fortie mig alt dette, og nu tilføjede hun oven i Købet, hvad der videre vilde blive sladret derom, hvad for en Slags Mennesker der vilde triumfere derover. Hvorledes man nu vilde gotte og glæde sig over Straffen for mit Overmod og min Seen ned paa Andre, som man allerede længe havde taget mig ilde op. At maatte høre alt dette af hende, Vilhelm . . . . jeg var ødelagt og er endnu i Raseri. Jeg ønsker, En vilde understaa sig til at bebrejde mig det, saa jeg kunde støde ham min Kaarde gennem Kroppen; hvis jeg saa Blod, vilde jeg føle mig bedre til Mode. Ak, hundrede Gange har jeg grebet en Kniv for at skaffe dette Hjerte Luft. Man fortæller om en

*) Rudolf Schmidt. Senere Anm.

ædel Art Heste, at naar de bliver skrækkeligt ophidsede og jagede, saa bider de af Instinkt en Aare op paa sig selv for at faa Vejret. Saadan har jeg det ofte; *jeg gad aabne en Aare paa mig, saa det hjalp mig til den evige Frihed.*

Hvad viser dette? mon at der i *Werther* ikke er Tale om Forholdet til Samfundet, som *Dagbladet* lærer? Nej det viser, at Selvmordstanken endog første Gang opstaar hos Werther under Indtrykket af en social Tilsidesættelse.

Werther dræber sig, sagde *Dagbladet*, «ganske simpelt», fordi Lotte ikke elsker ham. Goethe er desværre af en anden Mening:

Hendes Sanser forvirredes, hun (Lotte) trykkede hans Hænder, trykkede dem til sit Bryst, bøjede sig med en vemodig Bevægelse hen til ham, og deres glødende Kinder berørte hinanden.

Det var for dem, som Verden forgik. Han slyngede sine Arme om hende, pressede hende til sit Bryst . . . . . *Og med Kærlighedens fuldeste Blik paa den Ulykkelige* ilede hun ind i Sideværelset.

. . . .

O du Engel! For første Gang aldeles uden Tvivl gennemgløder mig gennem mit inderste Indre den Henrykkelse: hun elsker mig! hun elsker mig! Endnu brænder paa mine Læber den hellige Ild, der strømmede fra dine!*)

. . . .

Alt dette er forgængeligt, men ingen Evighed skal kunne udslukke det glødende Liv, som jeg igaar nød paa dine Læber og som jeg føler i mig: hun elsker mig.

. . . .

Og hvad betyder det, at Albert er din Mand! Mand! Det skulde da være for denne Verden — og for denne Verden skulde det være Synd, at jeg elsker dig, at jeg gad rive dig ud af hans Arme ind i min Favn? Synd? Godt, og jeg straffer mig for den. Jeg har smagt den i hele dens himmelske Fryd, denne Synd, har suget Livsbalsam og Kraft ind i mit Hjerte.

Samme Aften, som Werther skriver dette, er det, at han sender Bud om Alberts Pistoler. Man sammenligne nu *Dagbladets*: «Grundkilden til Werthers Ulykke er simpelt den, at han elsker Lotte og at hun — ikke elsker ham.»

Men vi er ikke færdige endnu. «Til yderligere Bekræftelse» opfordrer min Anmelder til at jævnføre «Werthers egen Ud-

*) Disse fire Linier anføres ogsaa af *Dagbladet*, der her forsøger at slippe fra Vanskeligheden ved at lægge hele Vægten paa Ordene «For første Gang aldeles uden Tvivl».

talelse knap en Maaned før hans Død», hvilken Udtalelse aftrykkes saaledes:

Salige Skabning! Du, der kan tilskrive en *jordisk* Hindring dit Lykkesavn, du føler ikke, at i dit ødelagte Hjerte, din forstyrrede Hjerne ligger din Elendighed, *ud af hvilken alle Jordens Konger ikke kan hjælpe dig.*

Man begriber let Meningen med Udhævelserne. Jeg havde i *Werther* eftervist Spaltningen mellem den Enkelte og Samfundet, den revolutionære Forbitrelse, der gør dette Skrift til et Kendetegn paa den Utilfredshed, som gærede i Sjælene henimod den franske Revolution, og til en Bebuder af denne store Omvæltning. Citatet skal vise, at det slet ikke er en *jordisk*, ydre Hindring, hvorpaa Werther strander, men en Hindring, *som ikke alle Jordens Konger kunde overvinde*, en, som udelukkende ligger i hans eget Hjerte og hans egen Hjerne. Vil Læseren imidlertid vide, hvad Citatet vil sige, da er Sammenhængen den: Werther møder paa sin Vej en stakkels Afsindig, der nylig er løsladt af Galehuset, hvor han har tilbragt sin Tid i Lænker. Denne Person indbilder sig at have Penge til Gode hos Generalstaterne, der negter at betale ham. Han fabler uafbrudt om Kejsere og Konger. *Om ham* siger nu Werther disse Ord:

Du indbilder dig, hvilket overordenligt Menneske du vilde være, dersom Generalstaterne betalte dig. Salige Skabning! Du der kan tilskrive en jordisk Hindring dit Lykkesavn, du føler ikke, at i dit ødelagte Hjerte, din forstyrrede Hjerne [han er jo afsindig] ligger din Elendighed, ud af hvilken alle Jordens Konger ikke kan hjælpe dig.

Og Werther røres ved Tanken om, at dette Menneske indbilder sig at have ført det lyksaligste Liv i den Tid, da han faktisk var fra Forstanden. Disse Werthers Ord *om en Anden* anføres uden Angivelse af Situationen, som om de gjaldt ham selv og som om de afgav et Bevis for, at hans uigengældte Forelskelse i Lotte er den eneste Aarsag til hans Død! Med saadan uefterrettelig Snak er det, at man vil godtgøre min Bogs Mangel paa videnskabelig Værdi. I Sandhed, *Heimdal* har Ret i at udbryde: «Ingensomhelst Sjæl tænker paa at virke imod Dr. Brandes ved nogetsomhelst andet Vaaben end Sandhedens egne.»

Men jeg kan ikke slippe min Anmelder endnu. Han henviser til Bogens, af Goethe iøvrigt senere foretagne, Indskud, som sagt «til yderligere Bekræftelse». Han skulde ikke have

gjort det; ti taler Noget for mig og imod ham, er det disse med Mesterhaand nedskrevne smaa Noveller. I den ene af dem viser Goethe sig maaske mere oprørsk end paa noget andet Sted. Ti som en sand Lærling af Rousseau skildrer han her den blot naturlige Lidenskab som i sig selv saa berettiget og saa skøn, at den lader sig undskylde og vækker dyb Medfølelse, selv naar den fører til den yderste Brutalitet — til et Voldtægtsforsøg, altsaa til et Brud med Samfundets mest berettigede Love*).

Efter denne i Sandhed overbevisende og glimrende Bevisførelse er det, at min Anmelder forkynder Dommen:

Denne Paavisning maa være nok. Den kunde gentages ved *de allerfleste af de øvrige Skrifter*, som Forf. behandler, men dette vilde føre os for vidt. Hvad der her er udviklet, vil være *tilstrækkeligt til at vise*, at Dr. Brandes tager sit Udgangspunkt fra et vrangt Syn paa et Digterværks Opgave og at han i Stedet for at skildre Tingene, som de er, spænder de literære Fænomener paa sine individuelle Ideers og Sympatiers Prokrustesseng.

Altsaa, hvad der nu er godtgjort om *Werther*, det gælder om alle de Skrifter, jeg forøvrigt behandler. Men hvad er godtgjort? Det, at min Anmelder paa en uredelig og usandfærdig Maade har stræbt at fremstille Goethes *Werther* i en falsk og tilmed yderst spidsborgerlig Belysning, at min Opfattelse Punkt for Punkt er den samme som Goethes og at min Anmelders Citater er vildledende. Gælder det Samme om alle de øvrige Skrifter, jeg i min Bog har særmærket, saa er jeg endda nogenlunde gunstigt stillet. Men som man ser, min Anmelder sysselsætter sig *kun* med *Werther*, og som man ser, hans Angreb er her ført med en Dygtighed og en Kraft, der giver grundet Frygt for, hvad Ødelæggelse hans Angreb paa andre Punkter havde kunnet bevirke.

Dog — det er sandt, min Anmelder har jo i min Omtale af *Werther* været saa heldig at finde en Modsigelse.

---

*) Disse Ord vil, antager jeg, findes at indeholde tilstrækkeligt Bevis for, at jeg forsvarer Voldtægt. Ligesom det, da jeg paa mine Forelæsninger forsvarede Byron mod Beskyldningen for Blodskam, hed sig overalt, at nu havde jeg endogsaa forsvaret Blodskam, saaledes har det overhovedet været min Lod at blive gjort til Genstand for skarpsindige Fortolkninger. Jeg er bleven spurgt: «Er det sandt, at De har kaldt Thorvaldsen et gammelt Fæ?» «Ja, svarte jeg, jeg har stillet ham sammen med Goethe og Schiller — og de andre Idioter.»

Jeg har i min Bog begaaet den Uagtsomhed at bruge Ordet *melankolsk* paa to forskellige Steder i noget forskellig Mening. Jeg siger paa det første Sted, idet jeg henfører Werther til en bebudende Tidsalder, René til en skuffet, at Werther er syg, men ikke melankolsk, medens René er fortabt i en ørkesløs Kval. Meningen er, som Sammenhængen giver: Werther fortvivler, men han har ikke Spleen; han er ikke i sig selv tungsindig. Senere, da jeg sammenligner Werther med Charlotte, kalder jeg Charlotte sund og uanfægtet, til Gengæld en Smule kold og ubetydelig i Sammenligning med den «melankolske og fortvivlede» Werther. Der burde naturligvis efter at jeg en Gang har defineret Melankolien paa en vis bestemt Maade ikke staa *melankolsk*, men *forpint*, *sørgmodig* eller lignende. Af denne aldeles uvæsenlige Unøjagtighed benytter nu min Anmelder sig som af et Aktstykke, der skal vise hvor tendentiøst jeg gaar tilværks, hvorledes jeg tilvrider Fænomenerne osv., som sædvanligt.

Af denne Art Modsigelser er det overhovedet lykkedes mine Anmeldere at fremvise et forfærdet Publikum flere. Saaledes har jeg sagt: «Tyskland har intet Drama», og man udbryder: «Hvorledes? Har Goethe ikke skrevet *Götz, Tasso* osv., har Schiller ikke forfattet *Maria Stuart*? og saa fremdeles. Disse Fakta er mig imidlertid ikke aldeles ubekendte. Meningen er selvfølgelig: Det tyske Drama er i Regelen ikke dramatisk. Saaledes har jeg paa ét Sted sagt, at Tyskerne har frembragt den skønneste *Poesi* siden Shakespeares Tid, paa et andet Sted, at de kun i Musiken har frembragt *Kunstværker*. Dette er efter Hr. 44's Paastand en aabenbar Modsigelse. Den, der er vant til at gøre en bestemt æstetisk Begrebsforskel imellem Poesi og Kunst, vil ingen Modsigelse finde i disse Ord, om den sidste Sætning end er stillet lidt vel meget paa Spidsen. Stor poetisk Rigdom lader sig som i *Faust* forene med stor kunstnerisk Ufuldkommenhed.

Maa jeg overhovedet en Gang for alle med Hensyn til alle den Art Udsættelser tillade mig overfor mine Kritikere at anføre disse Ord af Ludwig Feuerbach:

> Antikritiker har nødvendigvis ringe Interesse, naar Kritikerne i deres Iver for ikke at forstaa Forfatteren, men gendrive ham, tager Skinnet for Væsenet, og uden Kritik gør det Sproglige til det Saglige, det Stedlige til det Almene, det Relative til det Ubetingede, det, som angaar en Del, til ejendommeligt for det Hele: sammenknytter det, der ikke hører sammen, men adskiller det nødvendigt Forbundne, kort sagt kaster Alt hulter til

bulter imellem hinanden og derfor ikke overlader Antikritiken nogen filosofisk Gerning, men kun en filologisk Citatvirksomhed, eller rettere paalægger den den Nødvendighed først at lære Kritikerne at læse ɔ: at læse Bøger, der er skrevne med Aand; ti disses Skrivemaade bestaar bl. A. deri, at den ogsaa forudsætter Aand hos Læseren, at den ikke udtaler Alt, at den lader Læseren sige sig selv de Forhold, Betingelser og Indskrænkninger, under hvilke enhver Sætning alene er gyldig og alene er bleven tænkt af Forfatteren. Naar derfor Læseren, af Ladhed eller Dadlesyge, ikke udfylder disse tomme Mellemrum, naar han ikke selvvirksom fuldstændiggør Forfatteren, naar han kun har Aand og Forstand imod ham, men ikke for ham, saa er det intet Under, at det i sig selv værge- og vilje-løse Skrift bliver erklæret for jammerligt Gods af den kritiske Vilkaarlighed (*Religionens Væsen*, S. 447).

Jeg vilde ikke vove at anvende disse Feuerbachs Ord paa mig selv, hvis ikke den Egenskab, man ubestemt betegner ved Ordet *Aand*, var en af de faa, som saa at sige alle mine Anmeldere har indrømmet mig, paa samme Tid som de har negtet mig alle andre. Men jeg beder Læseren ogsaa ved Adskilligt af det Efterfølgende at beholde disse Ord i Erindring.

Jeg har sagt: «Det, at en Literatur i vore Dage lever, viser sig i, at den sætter Problemer under Debat.» Jeg har, hvad *Dagbladet* uden videre forbigaar, sagt: i vore Dage; jeg har ikke paastaaet, at paa Homers eller Hesiods Tid laa Beviset for Literaturens Liv i dens Drøftelse af Problemer. Jeg har lige saa lidt talt om Shakespeares Tidsalder. Men naar min Anmelder i *Dagbladet* endelig spørger, hvilke Problemer *Lear* eller *Macbeth* sætter under Debat, da tillader jeg mig uden videre at henvise ham, som en Begynder i det æstetiske Studium, til den første den bedste Haandbog om Shakespeare, f. Eks. Ulrici's eller Gervinus's. Der vil han finde Svar.

Naar jeg endelig har sagt, at den danske Literatur i vore Dage ikke mere sætter Noget under Debat — den taaler ikke engang, at det gøres — saa har jeg dermed ikke negtet, at den jo tilforn kan have drøftet mangt og meget. Allermindst har jeg negtet, at Kierkegaard har gjort det. Men Kierkegaard er som bekendt død, og jeg ser ikke, at den Debat om Ægteskabet f. Eks., som tre af mine Anmeldere som Ekkoer af hverandre har raabt paa. at jeg forglemte, er bleven ført videre efter hans Død eller endog blot medens han levede har givet Anledning til literære Bevægelser af nogen Betydning. Med denne Kierkegaards Sætten under Debat af Ægteskabet forholder det sig imidlertid saaledes: Hvor Kierkegaard angriber Ægteskabet, nemlig i *Øje-*

blikket, hvor han retter sit Angreb mod selve den ægteskabelige Avling af Børn, har hans Beviser for den frie Tankes Domstol ingen Betydning, eftersom han henter dem fra den stiveste og mest yderliggaaende Aabenbaringstro. Det forekommer ham mindre slemt at myrde et Menneske end at sætte et muligvis til evig Fordømmelse hjemfaldende Menneske i Verden. Hvor han derimod forsvarer Ægteskabet og optræder som dets moralske Forfægter, forsvarer han hvad hertillands Ingen angriber, og *da han er Herre over Angrebet*, har han overmaade let ved at forsvare. De Angreb, som de Kierkegaardske Æstetikere retter mod Ægteskabet, er kun Nydelsessygens, paa Foragt for Kvinden grundede Angreb, der trods det Vid, hvormed de fremføres, umuligt kan betyde stort. Selv om den hele Kamp derfor ikke var en Skinfægtning, i hvilken Kierkegaards venstre Haand fører eller leger Krig med højre, og selv om Resultatet ikke var forud givet, vilde det dog altid være let for Enhver at gendrive den Art Bevisgrunde, ogsaa naar de kom fra en Anden. Kierkegaard indlader sig ikke fortrinsvis paa at forsvare Ægteskabets sædelige Berettigelse; den forekommer ham hævet over al Tvivl; og han bruger derfor ganske samme Fremgangsmaade som Chateaubriand i *Kristendommens Aand*, nemlig den, med Forudsætning af Sagens Sandhed at bevise dens Skønhed, eller, som det i hans Sprog hedder, dens «æstetiske Gyldighed». Han kommer derved undertiden til at bruge besynderligt frastødende eller pudsige Bevisgrunde, som naar han hævder, at Brudens Skønhed paa Bryllupsdagen maaske kan være nok saa fristende som den unge Piges, eller at man vel kan tale om Ligtorne til sin Kone, men ikke til sin Kæreste. Sligt er Smaating. Men Hovedsagen er, at hans Bevisførelse, der gennemgaaende bevæger sig paa oversanselige Højder og der støtter sig paa saadanne filosofiske Regler, som at Ægteskabet er det Almene og at det er ethvert Menneskes Pligt at blive almen, næsten bestandig taber alle virkelige, jordiske, faktiske Forhold af Syne. Han forudsætter f. Eks. stadigt, at Ægteskabet er kirkeligt, og tager slet ikke borgerligt Ægteskab i Betragtning. Han forudsætter dernæst, at ethvert Forsøg paa at forandre og hæve Kvindens Samfundsstilling er Vanvid.

Den overleverede Form af Ægteskabet, eller rettere Ægteskabet i dets gamle, dets klassiske Form, har to Ejendommeligheder. Det er 1) kirkeligt, 2) uopløseligt. I det Øjeblik, at der

rokkes ved et af disse Punkter, i det Øjeblik 1) borgerligt Ægteskab kan afløse det kirkelige og 2) Skilsmisse paa fornuftige Betingelser tilstedes, er Ægteskabets klassisk-kristelige Form forvansket, og en Masse Spørgsmaal opstaar. Af disse Spørgsmaal har Kierkegaard ikke stillet noget under Debat. Vil man se den Art Problemer fremstillede og følge en Række Indvendinger mod den bestaaende Form af Ægteskabet, alvorlige og betydningsfulde, da gennemlæse man Stuart Mills vægtige Skrift *Kvindernes Underkuelse,* hvor Bevisgrundene ikke er hentede fra en æstetisk Livskres, men fra Rettens og Moralens strenge Omraader.

Trængte ellers hint Udsagn af mig, at vor Literatur ikke tillader, Noget sættes under Debat, til Bevis, saa er det nu netop i Anledning af denne Ytring leveret. Ti Forhaanelser af enhver Art har mødt mig som Angriber af Ægteskabet. Sandheden er imidlertid den, at jeg aldrig har angrebet Ægteskabet (om jeg end har udtalt mig mod visse Former deraf) og at i Særdeleshed min sidste Bog er saa langt fra Angreb derpaa som muligt. Men skønt jeg f. Eks. ikke engang i mit Skrift har omtalt en eneste Bog, i hvilken Ægteskabsbrud forekom, end mindre taget Ordet derfor, har dog *Dagbladet* ladet mig høre, at Bøger, der «ganske vist ikke sætter Ægteskabsbrud under Debat», nok derfor kan have poetisk Værd, og jeg har i *Heimdal* maattet se mig skildret som Forkæmper for «den frie Kærlighed» eller, som der ogsaa smagfuldt tilføjes, «uden al Besmykkelse paa rent Dansk: Parringen i Flæng». Overfor Beskyldninger af saa lav en Natur kan en Forfatter kun forstumme. Er det den Modtagelse, som venter Enhver, der blot forsøger paa at røre ved de store Problemer, saa kan man vel uden Overdrivelse sige, at vor Literatur Intet sætter under Debat.

Hvad man da uophørligt i Angrebene paa mig kalder «*vor* Literatur», er i Virkeligheden aldeles ikke dette, men *vore Fædres* Literatur. Det er et Spil med Ord at kalde denne Literatur vor. Ikke den Literatur, som man arver fra Fortiden og læser, men den Literatur, som man selv frembringer, er Ens egen. En saadan Ytring skal vel ogsaa udlægges som Hovmod — man tage den, som man vil. Naar man driver Beskedenheden saa vidt, at man af lutter Respekt for, hvad Ens Fædre har gjort, selv ikke gør Noget, saa vedkender jeg mig den Mening, at man driver Beskedenheden for vidt.

Man søger at vinde en let Sejr over mig ved at føre alt Nationens gamle og ærværdige Arvegods i Ilden mod mig. At jeg imidlertid har Hjerte for vor aandelige Arv, det har jeg dog maaske adskillige Gange vist. Jeg turde have godtgjort, at jeg vel forstaar at vurdere det Udmærkede, som er fremkommet hos os; jeg turde endog have vist, at jeg kan vurdere det nok saa godt som mine overlegne Bedømmere kan. Min Forfattervirksomhed er dog ikke begyndt med min sidste Bog. Men jeg tror paa den anden Side, der intet Syndigt er i den Mening, at der nu er en Pavse i vor Literatur og at vi ikke længere kan leve af de Opkog, som lyriske Poeter og Føljetonister af en ikke videre høj Rang stadig byder os. *Dagbladet* griber i sin Føljeton saa hyppigt til Blomstersamlinger af gamle Adresseaviser og andre literære Oldsager*); det lever saa godt af Fortidens Smaaligheder, at man ikke kan undre sig over, at Fortidens Storhed forekommer det aldeles blændende og fyldestgørende for et Aartusinde endnu. Men jeg tror dog virkelig ikke at have begaaet nogen Synd mod Fortiden, jeg tror at have truffet Manges stille Tanke, naar jeg spørger: Hvad saa? Jeg anser en vis Utaalmodighed for en Dyd, fordi den er aldeles nødvendig til at holde Fremgangen i Aande. Jeg paastaar, at Enhver, som tilgavns roser sin egen Nation og fortæller den, at Alt er paa det Bedste i den, gør den en daarlig Tjeneste, selv om han meler sin egen Kage derved. Jeg anser det for en stor Behagelighed at gøre Lystvandringer i vor Literaturs Blomsterhave, at hvile mig under Oehlenschlägers prægtige Bøgetræer, at plukke Blomster med H. C. Andersen og at lytte til Christian-Wintherske Nattergale. Men denne Literatur er nu, som sagt, ikke frembragt af den opvoksende Slægt. Denne maa selv yde Noget, hvis den vil bevise, at den lever. Er det «Haan» mod den nationale Literatur at have denne Mening, ja saa har jeg forhaanet den; men var det en nødvendig om end lidet lønnende Gerning engang at udtale den, da har jeg snarere indlagt mig Fortjeneste af Literaturen end det Modsatte ved i stærke Ord at gøre opmærksom paa vor Forsumpning.

Et er her endnu Stedet til at fremhæve, nemlig det, at jeg ligesaa lidet gør Fordring paa at *give* et sammenfattende Uddrag af den danske Nations nuværende Fordomme og Stemninger

*) P. Hansens Føljetoner. Senere Anm.

— det bliver tilstrækkeligt gjort af Andre — som paa selv at *være* et sammenfattende Uddrag af den danske Nationalkarakters Ejendommeligheder. Af min hele Forfattervirksomhed fremgaar jo tydeligt, at jeg bestandig har villet bringe Noget inden Borde herhjemme, som tidligere ikke har været inden Borde. Jeg har maattet ro mod Strømmen for at kunne gøre dette. Jeg er da allermindst selv uvidende om, at jeg gaar imod Strømmen, om jeg end har været lidt sangvinsk med Hensyn til min Mening om dens Fart og navnlig ikke havde troet, at den førte saa meget Snavs med sig.

Det danske Folk har altid havt stor Utilbøjelighed til at komme ud af vante Tilstande og det elsker i høj Grad sin Magelighed. Det er mageligere at blive i de lune Dyner end at staa op og tage en ren og kold Skjorte paa. Det kribler i Kroppen, naar man faar et koldt Styrtebad, men det er renligt og styrkende. Især lød *Dagbladets* Anmeldelse som et Svar dybt nede fra Dynerne.

Og som jeg nu som sagt véd, at min Forfattervirksomhed ikke sammenfatter de nationale Stemninger, saaledes véd jeg selv meget vel, at min Forfattervirksomhed maa synes mere verdensborgerlig end national. Man staar sig godt ved at maale mig med et Maal, der ikke svarer til min Ejendommelighed, og bruge Ukvemsord, fordi jeg ikke svarer til Maalet. Af fire Forfattere har f. Eks. de tre under forskellige Vendinger ladet mig høre ilde for at jeg er født Jøde. Snart hed det sig, at jeg burde vise mig taknemmelig mod det Samfund, der havde skænket mine Fædre gæstfrit Ly (et sørgeligt Ly), snart blev jeg som i *Heimdal* først sammenlignet med Oehlenschlägers Piskebaandsjøde, senere benævnet «Forhandleren af Franskmændenes gamle Klæder hertillands». Ja selv de Fortrin, man udleder af min Oprindelse, gør man mig stridige som ikke individuelle. I *Fædrelandets* Artikler om mine Forelæsninger staar:

Hans første Fortrin som Prosaiker er en udviklet Sans for Teknik, en virtuosmæssig let Bevægelse gennem de sproglige Figurer, en opladt Sans for hurtig Pointering; men man begaar neppe Brud paa nogetsomhelst Sømmelighedshensyn ved at fremhæve, at denne ejendommelige Færdighed hos Hr. Brandes snarest er at betragte som en Arvelod, der overalt følger den semitiske Stamme, hvor den sysler i Literaturen, og ikke som nogen individuel Begavelse.

Hvad vilde man (Giv Agt! nu sammenligner jeg mig med Holberg!) sige til følgende Tankegang: Holberg anses af de Danske for en stor komisk Digter; men med Urette. Ti de Egenskaber, som forekommer i højeste Grad hos ham, Lune, komisk Sans, Troskyldighed, Evne til at vække Latter, og sund naturlig Forstand, findes saa at sige hos alle Nationens Forfattere i højere eller ringere Grad, ja de findes endog saa at sige hos alle Medlemmer af Nationen. Man kan derfor ikke betragte disse Fortrin som Holberg ejendommelige; det er Fortrin, som synes at følge hans Stamme som en Arvelod.

Jeg vilde ikke fremhæve den Art Træk, hvis det var nogetsomhelst Andet end det gamle Racehad, der laa til Grund for disse Urimeligheder*).

Med saadanne Ræsonnementer søger man at nedsætte mig, fordi min Form ikke er den, man hertillands er vant til. Det er et Kendetegn paa den Smaalighed, der desværre kun altfor meget klæber ved et lille Folk som vort, at det opfatter Begrebet Nationalitet med en ængstelig Sneverhed og ikke vil vedkende sig Noget som nationalt, der ikke indeholder et vist lille Indbegreb af Egenskaber, som nu én Gang er blevne dets Hjertes aller kæreste. Det godkender selv stor Mangel paa Originalitet, selv stor Flovhed i Fremstilling og Væsen, naar det blot finder disse Yndlingsegenskaber atter og atter gentagne. Forfattere, der ligner hinanden som Soldater støbte af samme Tinske i samme Form, behager netop ved denne kære Lighed. Andre Egenskaber, som opirrer den nationale Flegma (f. Eks. det saakaldt Aandrige eller hvad man med et ufransk Udtryk kalder det Pikante), anses her i Landet for udanske, ja selv naar de betegner Dyder, næsten for Laster.

I større Lande tager man Nationaliteten i en videre Mening. Man forsøger ikke paa at tvinge Alle i samme Uniform; man giver Enhver sin Ret til at være, glæder sig ved Forskelligheden og føler en Tilfredsstillelse ved omkring de Forfattere, der svarer

*) Maaske vil dette Had sikre *k.* en Plads i Fremtidens Literaturhistorie. Eller har Sancho Pansa Uret, naar han siger: «Og var der endog slet intet Andet ved mig, end at jeg tror og altid har troet paa Gud og alt det, den hellige apostoliske Kirke indeholder og tror, ja været en saa dødelig Fjende af Joderne, som jeg er, saa burde Historieskriverne alene derfor vise Barmhjertighed imod mig og behandle mig vel i deres Skrifter.»

til Folkets hyppigst forekommende Egenskaber at se en Mangfoldighed af andre gruppere sig, der besidder saadanne Ejendommeligheder, som staar i Modsætningsforhold til dem, der bestemtest tilhører Racen. Saaledes husker jeg hos Sainte-Beuve at have læst en yderst velvillig Karakteristik af Paul de Saint-Victor, i hvilken det hedder: «Saint-Victor er i Sandhed, som man har kaldt ham, Føljetonens Venezianer. Der flyder ikke en eneste Draabe fransk eller ægte gallisk Blod i hans Aarer.» Sainte-Beuve dadler ham ikke derfor, han betragter ham kun som en udenlandsk Plante, der er bleven omplantet paa Frankrigs Jord, og han skælder ikke Kaktusblomsten ud, fordi den ikke er Reseda.

I store Lande bliver denne i og for sig selv smukke og menneskelige Fordragelighed undertiden endog til Uretfærdighed mod dem, der besidder flest af de for Stammen ejendommelige Egenskaber stærkest udprægede. Disse Egenskaber forekommer efterhaanden Kritiken hverdags. Saadanne Egenskaber er i Frankrig f. Eks. Lethed og Simpelhed, Klarhed og Raskhed i den kunstneriske Fremstilling. Den højtbegavede Maler Horace Vernet maatte uafladelig høre ilde for at han var altfor fransk; man forlangte af ham en Fordybelse i det Sjælelige og en Lidenskabelighed, der ikke var ham naturlig, og med hvilken man netop dengang vilde fuldstændiggøre, hvad man betragtede som den franske Kunsts medfødte Mangler. Hertillands er der ingen Fare for, at man paa en ubillig Maade skal fremhæve de Bestræbelser, der gaar ud paa en saadan Opretten af Manglerne for det danske Folks Vedkommende. Vi er os selv nok.

II

Jeg kommer nu til den Del af Angrebet paa mig, som jeg har krympet mig mest ved at skulle indlade mig med. Da imidlertid adskillige af mine Bekendte, som har havt mere Anledning end jeg selv til at komme paa det Rene med en Del af Publikums selvstændige Evne til Kritik af sin Avislæsning, mener at jeg bør paatage mig det lidet renlige Arbejde at indlade mig med *k.*'s Artikler i *Fædrelandet*, saa beder jeg Publikum om Undskyldning for at jeg dvæler ved dette Æmne. *k.*'s Hovedindvending mod min Bog bestaar i, at jeg «ikke arbejder i Raa-

stof». Skal dette Udtryk have nogen Mening, maa det være den, at jeg i min Læsning ikke gaar til Kilderne. Kilderne er ved denne Lejlighed de Skrifter, jeg omtaler, som de foreligger i Grundsprogene. Paa ethvert Punkt er jeg nu gaaet til disse. Jeg har ikke omtalt et eneste Skrift, som jeg ikke paa det Omhyggeligste — i flere Tilfælde atter og atter — har gennemlæst. Andet «Raastof» foreligger i det givne Tilfælde ikke. Jeg har selvfølgelig gjort mig bekendt med hvad der før mig er skrevet om den Literatur, jeg har behandlet; jeg har benyttet den, hvor jeg fandt det passende, og jeg har overalt, hvor jeg har benyttet den, angivet dette i en Note under Teksten. Jeg maa endnu tilføje, at den Plan, hvorefter det hele Skrift er anlagt, Grundinddelingen i seks Afsnit, er en Plan, ifølge hvilken intet andet literaturhistorisk Skrift er anlagt, og at ovenikøbet selve den første Afdeling, som foreligger, aldrig før er behandlet under Et. Lad os da nu se, hvorledes *k.* bærer sig ad med at bevise sine først formummede, senere utilslørede Plagiatbeskyldninger, der naaer deres Højdepunkt i en Sammenligning mellem mig og nogle Tyve i en Komedie af Hertz.

Disse Fænomener, der indføres med Fordring paa at fremstille nye og hidtil ukendte Aabenbarelser *[Usandhed! hvor findes Paastanden?]* er det langt fra Hr. B.'s Lod at have betragtet første Gang. *[Hvorledes kunde det være min Lod? jeg har som bekendt ikke opdaget den tyske og franske Literatur.]* De er overskuede og systematiserede mange Gange *[aldrig paa den Maade, som hos mig]*, og Hr. B., hvem vi slet ikke tænker paa at negte den Berømmelse at være en saare flittig Læser, har trods hin Fordring paa Nyhed *[som ikke foreligger]* særdeles nøje sat sig ind i de Opfatninger, der er i Kurs paa Verdensliteraturens store Marked. *[Det har jeg, og det har jeg gjort Ret i, og det er min Fortjeneste; det Modsatte vilde være en Last.]* Hans Brug af Hettner, Sainte-Beuve og Andre er paa ingen Maade utilladelig *[saameget desbedre!]*; men den er dog ulige mere vidtgaaende end en flygtig Læser faar Forestilling om ved den Indrømmelse, der i Anmærkningen til S. 45 engang for alle er gjort ved det lille vimse Ord *passim*.

Heri ligger altsaa den længe opsatte Beskyldning. Lad os da holde den fast. Jeg beder Læseren mærke følgende: Ordet *passim* (rundt om) er ikke benyttet «én Gang for alle» men simpelthen én Gang. Det gælder kun Hettner og gælder kun for den paa de følgende halvanden Side forekommende Skildring af Sceneri og Kostymer paa Ludvig XIV's og Regentskabets Tid, der, som Noten angiver, er sammendraget af forskellige Steder

hos den nævnte Forfatter. Jeg kan begribeligvis ikke opfinde, hvorledes Folk i det 18. Aarhundrede gik klædt. Jeg maa vide det etstedsfra og jeg siger, hvorfra jeg véd det. Taine, hvem *k.* i den Hensigt ved Sammenligningen at nedsætte mig, nu priser i høje Toner og anfører som Eksempel paa Forfattere, der netop arbejder i Raastof, tager i sin engelske Literaturhistorie jævnlig den Art Skildringer og Skildringer af anden Art fra historiske Fremstillinger og anvender hvert Øjeblik «det vimse Ord» *passim.* Man skulde formelig tro *k.* uvidende om, at det er det *attende* og ikke det *nittende* Aarhundredes Literaturhistorie, Hettner har skrevet, og at min Bog med Undtagelse af et kort Indledningsafsnit behandler dette Aarhundredes Literatur.

Rent ud sagt, hedder det videre, er der i Bogen en forunderlig Mangel paa Originalitet. Ingensinde mærkes det, at han overfor de Forfattere, han citerer og benytter, har i det væsenlige nogen anden Dom end disse har om sig selv *[Nonsens! ikke et eneste Sted i min Bog kommer det i Betragtning hvad Dom den paagældende Kritiker har om sig selv].* Han er fornemmelig kun laanende og hans Laan udstrækker sig endog til den af ham saa dybt ringeagtede danske Literatur.

Man mærke i Forbigaaende Indsnigelsen af min dybe Ringeagt for den danske Literatur, og passe af al Magt paa Beviserne. Nu følger de; nu er det, det skal ses, hvorledes jeg laaner og «rapser».

Første Bevis.

Hans Bemærkning om at Oehlenschlägers Faust-Figur Nureddin ender i Wagnersk Affældighed er oprindelig fremsat af Hauch i en fin lille Dialog (Æsth. Afh. og Rec.) og vel at mærke, Forvandlingen er her med indtrængende Skarpsindighed begrundet.

I min Bog forekommer i Alt *knap én Linie* om denne Sag. Der staar «og lader denne Faust ende som en Wagner». Jeg har her draget en Parallel mellem Faust og Nureddin, Wagner og Nureddin. Denne Parallel har Hauch *ikke* draget. Hauch har engang skrevet en Afhandling om Nureddin og eftervist (hvad jeg ogsaa siger, og hvad jeg ikke har begrundet, fordi det var begrundet, og især fordi det faldt helt udenfor min Plan, og hvad jeg endelig har set, før Hauch skrev derom), at Oehlenschläger nemlig ikke har holdt Nureddin-Karakteren. Da Hauch

har skrevet en *Afhandling*, der ligger til Grund for hvad jeg har omtalt paa *en knap Linie*, saa har jeg plagieret Hauch. Q. e. d.

Andet Bevis.

Hr. B.'s Paavisning af Modsætningen mellem den Fantasiens Poesi, som er særegen for de romanske Folk, og Sindets og Lidenskabens psykologiske Poesi, der er ejendommelig for de germanske Folkefærd, er kun *en videre Udvikling* af, hvad der, *rigtignok med en helt forskellig Talebrug,* er fremsat i J. L. Heibergs Fortale til første Udgave af hans Skuespil 1833 (X—XIII).

Altsaa med en helt forskellig Sprogbrug at give en videre Udvikling af Noget, det er at laane eller stjæle det. Opstilles denne Sætning som almen, bliver det indlysende, at Renæssancetidens Kunst har plagieret den antike, Kristendommen plagieret Jødedommen osv. For det Første stemmer nu (som indrømmet) hin Fortale ikke paa noget Punkt overens med min Bog, for det Andet har jeg, som vel neppe i de sidste ti Aar har læst den, aldeles ikke havt den i min Erindring, mens jeg skrev min Bog, hvis Udtalelser om denne Genstand, som det udtrykkeligt siges, er umiddelbart opstaaede ved Betragtningen af den italienske Natur. Altsaa andet Bevis: Da der i en gammel Fortale af Heiberg findes Noget om Forholdet mellem germansk og romansk Natur og Poesi, og da der ligeledes i min Bog findes Noget om samme Genstand, der hverken ligner hint i Indhold eller Form, saa har jeg plagieret Heiberg. Q. e. d.

Tredie Bevis.

Ligeledes er Hr. B.'s Udpegning af, hvorledes revolutionære Rørelser i Tyskland omsattes i en rent literær Bevægelse paa samme Tid som de literære Bevægelser i Frankrig slog ud som faktisk Revolution tidligere given paa Dansk.

Hvor? naar? Den forbeholdne og upersonlige Maade, hvorpaa dette er sagt, leder til den Antagelse, at den nævnte Paavisning maa findes enten i en tidligere «fædrelandsk» Kritikers Frembringelser*) eller i *k.*'s egne Værker. De første er nutil-

---

*) Clemens Petersen var *Fædrelandets* Kritiker til 1869.
Senere Anm.

dags glemte og hvad de sidste angaar, da kan jeg paa Ære og Samvittighed forsikre *k.*, der saa ivrigt beskylder mig for at opsøge Martyrier, at hvor lysten jeg end maatte være efter slige, er det dog aldrig faldet mig ind at underkaste mig det Martyrium, som det vilde være for mig at læse hans Prosa, naar denne ikke netop spyer sine Væsker over mig og mine Skrifter, i hvilket Tilfælde jeg i mit Nødværges Interesse har været tvunget til den nævnte Tortur*). Jeg negter ikke, at jeg jo paa den Maade har maattet læse adskilligt af denne Forfatter, Digter, Videnskabsmand eller hvad man nu vil kalde *k.* Ti af hans literære Liv har jeg store Fortjenester; han har under mangfoldige alle lige indtagende Skikkelser og Mærker (Alfabetet rundt) nu snart i en Aarrække levet af mig. Men jeg beder Læseren om én Gang for alle at erindre, hvad han skal tænke, naar *k.* beskylder mig for at plagiere ham selv. Da jeg nu altsaa aldrig har læst et Ord af hvad *k.* har skrevet uden det, han har skrevet om mig selv, hvori, det jeg véd, intet forekommer om Revolutionens Forhold til Literaturen, saa er det nu uigendriveligt godtgjort, at jeg har plagieret de «Udviklinger», som *k.* uvist naar og hvor om denne Genstand har givet paa sit Dansk. Q. e. d.

Bagvaskelse! Aa, Herre, De véd ikke hvad de dèr lader haant om; jeg har set de hæderligste Folk paa Nippet til at blive rent overvældede af den. Tro mig, der gives ikke nogen nok saa lav Ondskabsfuldhed, ikke nogen Rædsel, ikke nogen urimelig Opdigtelse, som man ikke kan faa en stor Bys Lediggængere til at tro paa, naar man véd, hvordan man skal gribe det an. Bazile hos Beaumarchais.

Af disse vægtige Grunde er det da, at al Originalitet i Tankegangen fraskrives mig. Da det er besørget, gaar *k.* over til min Sprogform og hèr er det, at al Originalitet i Fremstilling fraskrives mig.

Der er neppe Spor af selvstændig Ejendommelighed.

---

*) Vil Læseren ellers vide, i hvad Tonart man klager over Martyrier, da kan han gennemlæse Hr. R. Schmidts begrædelige Jammerklager i *For Idé og Virkelighed* om «et vrængende Had», «den forsmædeligste Haan», «den lumpneste Bagtalelse» osv., der har forfulgt ham (Stedet er citeret i en Artikel i *Fædrelandet.*)

Og han fortsætter:

Kun et eneste Sted har Hr. B. et for ham fuldkommen ejendommeligt, født Udtryk.

Det er Paastande af denne Art, som virker højst opmuntrende paa en Forfatter. Han véd med sig selv, hvorledes han har faaet Ideen til sin Bog, hvorledes dens Plan har udviklet sig i hans Sind; han husker, hvorledes Udtrykkene har dannet sig for ham, paa ensomme Vandringer, i Samtale med Venner, snart hjemme, snart udenlands; han husker, som enhver Forfatter gør det, ganske nøje Stedet, Tiden, de særegne Omstændigheder, under hvilke dette eller hint Udtryk, denne eller hin Lignelse faldt ham ind, og saa kommer en Anmelder og forsikrer Publikum, at han saa at sige ikke har dannet et eneste ejendommeligt Udtryk. Dog jo, han har dannet et. Hvilket er det da? Det anføres:

«Naar en Stok er bleven bøjet til én Side, gør man den ret ved at bøje den til den anden Side.» — Det er paa Menneskets sjælelige Væsen, paa den i sit Spind gaadefuldt fortabte Psyche *[Himmel! Hvilken dejlig Lignelse!]* at denne Ladefoged-Metafor anvendes — det havde en Franskmand aldrig gjort.

Jeg negter ikke, at jeg følte mig knust ved Læsningen. Jeg haabede at have ét ejendommeligt Udtryk. Og nu viser det sig, at jeg har slet intet, ikke et eneste. Ti er dette mit eneste, da har jeg intet. Det træffer sig nemlig saa besynderligt, saa uheldigt for mig (der haabede at have ét Udtryk) eller for *k.* (der omtaler denne Lignelse med saa megen Haan) at «Ladefoged-Metaforen» er en almindelig bekendt Lignelse af den ikke ubekendte Græker Aristoteles, der anvender den netop om Sjælelivet. At han var Ladefoged, melder, saavidt vides, Historien ikke. Og det træffer sig (denne Gang alene uheldigt for *k.*) saa besynderligt, at denne Lignelse, som en Franskmand aldrig vilde have anvendt, er mens min Bog var under Pressen, bleven anført af Franskmanden Janet, nemlig i *La Revue des deux mondes* for 15de Januar 1872.

Og hvad betyder saa i det hele hine Anklager for Efterligning? *k.* bebrejder mig i de haanligste Udtryk, at Studiet af den franske Literatur har farvet min Fremstilling og mit Sprog.

Hvad Ondt er saa deri? Naar man gaar i Solen, bliver man solbrændt. Men sæt nu, hine Anklager kom fra en Literat, der har fulgt sin Lærer gennem Tykt og Tyndt som en Lakaj følger sin Herre, hvis Mening er den Mening, Hr. N. har idag, hvis Mening var den, som Hr. N. havde igaar, og hvis Mening vil være den, som Hr. N. vil have imorgen! Han glemmer da at sige, at medens jeg idetmindste har indaandet Europas frie Luft, har han kun indaandet sin Lærers Aande*).

Det er saa at sige utroligt, indtil hvilken Grad Hadet leder denne Literat til at løbe sig Stavere i Livet. Hans Beviser vender sig imod ham selv i Smaat som i Stort.

Om den nyfranske Aandsretning, som jeg siges at ville indføre her i Landet, hedder det, at «den sidste Krig uigenkaldeligt har slaaet den i Stykker og blottet dens Raadenskab». Altsaa: en Aandsretning gendrives ved Kanonskud. Jeg indrømmer det, naar man vil tage Følgerne. Det er som bekendt ikke blot de Franske, som har bukket under for de prøjsiske Vaaben. Det gælder om Østerrigerne, det gælder endelig ogsaa om os Danske. Om ethvertsomhelst Nationalnederlag gælder det da overhovedet, at det er det sejrende Folks Aandsretning, som overvinder det tabendes. Det skal da altsaa have været Goethe og Fichte, der bukkede under ved Jena, og det skal vel være den danske Aandsretning, som Tyskerne overvandt, da de indtog Als.

k. kan slaa hvorhen han vil, han slaaer altid sig selv paa Munden. Han siger:

Blandt vore tidligste Studenterbekendtskaber var Pr. Mérimées Roman: Chronique *du temps* de Charles IX en yndet Sofalæsning [meget smagfuldt]. — *k.* taler videre med megen Blæst om «en Flok af smaa Blæsere, der alle uden Undtagelse kalder Bogen for Chronique de Charles IX og *derved leverer Bevis for at ikke en eneste af dem har set Originalen for sine Øjne.*

---

*) Da Talen en Gang er om mit Skrifts ydre Form er her Stedet til at nævne, at min anonyme Anmelder i *Dagbladet* beklager den Skødesløshed, hvormed min Bogs sproglige Side er behandlet. Intet kan undskylde «den forbausende Mængde af udanske Vendinger», der findes i den. Hertil kan jeg kun svare, at mit Skrift er udarbejdet med stor Agtpaagivenhed og Omhu netop i sproglig Henseende, og jeg tror at kunne skrive mit Sprog; det er muligt at Et og Andet i min Maade at skrive det paa, ikke behager min Anmelder. Jeg har ikke stræbt at behage hverken ham eller Andre, jeg har skrevet, som det faldt mig naturligt; men saalænge

Er det at anføre Navnet paa denne Bog ukorrekt et Bevis paa, at man kun har læst den i Oversættelse, da har *k.* aldrig set den for sine Øjne; ti Bogens sande Titel er Chronique *du régne* de Charles IX*).

En af de Beskyldninger imod mig som *k.* med størst Iver har gjort gældende, er den for i Literaturen at indføre Usædelighed i kønslig Henseende. Jeg har i Aaringer tiet til denne Beskyldning som til saa mange andre; men det maa engang være nok. Hvorvel *k.* saa at sige aldrig undlader at forebringe den, er han dog ikke Opfinder af den. Opfinderen er hans Aandsfælle og Forgænger i *Fædrelandets* Kritik, som begyndte med i Bladet at kalde mig «en vingeløs Flane, der hoppede afsted efter alle Frivolitetens Yndigheder» **). Denne Kritiker havde især sin Styrke i Udfald, som fremgik af den sædelige Harme. Derefter fik *k.* i Anledning af min Disputats Mod til at tale mystisk om «Vellystens Marekat» og til at tage Paaskud af min Omtale af Gérômes Maleri, Duellen, til med udhævede Bogstaver at betegne denne Malers Billeder som «Bordelmalerier», idet han indsneg, at jeg ikke havde kunnet skjule min Sympati med slige. Hvorvidt nu Malerier af Gérôme er blevne benyttede paa den anførte Maade, derom har jeg ingen Mening; det maa *k.* om, han maa vel have et nøjere Kendskab end jeg til den indre Dekoration af slige Steder, siden han taler derom. Skal hans Udtryk imidlertid karakterisere, da røber det visselig en «bedærvet Fantasi». Skal man hertillands kunne tale saaledes om Gérômes ædru og mandige Kunst, hvilket Ord vil da være smudsigt nok til Besudling af Malerier som Correggios Antiope, Danae eller Io! Nu endelig tager han af nogle Naturbeskrivelser i mit

---

man ikke paaviser urigtigt byggede Sætninger, burde man være mere varsom med Beskyldninger af en saa graverende Art. Det er endnu ikke givet, at enhver Ejendommelighed i en Forfatters Stil, som han har for sig selv, derfor ikke er dansk.

*) «Heimdal», der med Haansord, min Pen vægrer sig ved at gentage, falder over den samme Roman, blot fordi jeg har skrevet en Fortale til Oversættelsen af den, erklærer det for «en Fornærmelse mod enhver ærbar dansk Kvinde», at jeg har kunnet forudsætte «Læserinder». — Fru Gyllembourg skriver i Fortalen til *To Tidsaldre:* Prosper Mérimée, Perlen i Frankrigs nuværende skønne Literatur, siger i Fortalen til sin «Chronique du temps (skal være: du régne) de Charles IX . . .». Var Fru Gyllembourg ingen ærbar dansk Kvinde? Der er ingen anden Udvej.

**) Sammenlign Georg Brandes: Julius Lange. S. 165. Senere Anm.

sidste Skrift Anledning til at tale om min «Brynde overfor det Kødfulde, det Sanselige». Maatte jeg give *Fædrelandets* literære Anmeldere et Raad, da skulde det i deres egen Interesse være det, at de nu engang skulde ophøre at moralisere. Det klæder dem ikke og det imponerer ikke mere.

At jeg nu med denne anonyme Kavaler skulde indlade mig paa Drøftelse af saadanne Sager som hvad han benævner «Gudsforholdet», «Idéforholdet» osv., vilde være for meget forlangt. Jeg vil kun gøre opmærksom paa følgende Punkter. Han taler uafbrudt i høje Toner om den moderne, den «store Kritiks» «Heroer», om «Fornegtelsens store Aander» og saa videre, og gør denne «store Kritik» den ene fra hans Standpunkt mere betænkelige Indrømmelse end den anden, lutter Indrømmelser, som intet andet Øjemed har end min Forringelse, idet jeg nemlig ikke kan komme i Betragtning ved Siden af hine den frie Tænknings Heroer. Men disse Indrømmelser indrømmer i Virkeligheden altfor Meget. Spørgsmaalet om den frie Kritiks Berettigelse er nemlig intet Gradsspørgsmaal. At jeg er en saare ringe Personlighed i Sammenligning med et stort Geni som Feuerbach, er vissere end det Visseste. Men er hans og hans Aandsfællers Metode berettiget og beundringsværdig, da gør mine ringe Evner intet til Sagen. Er jeg end kun en ringe Vedet, fremskudt af den frie Forsknings store Armé, saa er mine Vaaben dog af samme Art som dens. *k.* er rask nok paa det; han fortæller «at den ortodokse Rettroenhed gjorde Gud til *en overnaturlig Jeronimus*, der tyrannisk krævede, at Menneskenaturen skulde lystre hans vilkaarlige Forbud» og lader, som slig Rettroenhed er fjern fra ham og hans. Han glemmer at oplyse, hvorledes Guddommens Kongemagt kan være overnaturlig og dog begrænset af konstitutionelle Indflydelser, og gør ved sine Haansord mod Ortodoksien, ved sin hele frygtsomme og vigende Holdning overfor Kritiken sit Parti en saare daarlig Tjeneste. Sæt Dem ikke paa Kritikens Krudttønde, Højstærede! den gaar en skøn Dag i Luften med Dem. Hvordan gik det ikke R. Nielsens Teorier!

Det andet Punkt, hvorpaa jeg vil gøre opmærksom, er *k.*'s Forsøg paa at gøre Striden mellem den moderne Tids Anskuelse og den overleverede til en Strid mellem «Ateisme» og «Teisme»; Andet skal ikke gives. Hele Spørgsmaalet skal være, om man antager en personlig Gud eller ej. Denne Paastand er falsk.

Spørgsmaalet er i Virkeligheden det: Antager Du en Aabenbaring ɔ: en udvortes, historisk, positiv Aabenbaring af den højeste Sandhed? antager Du med ét Ord denne højeste Sandhed for *givet*, eller tror Du at den maa *søges* og søges med Anspændelse af Menneskets højeste Evner uden Hensyn til nogen saakaldt historisk Aabenbaring? I det første Tilfælde er Du rettroende, i det sidste Tilfælde er Du Fritænker, Du komme saa forøvrigt til hvilket Resultat, Din Tanke finder Hvile i, Teismens eller Panteismens eller Ateismens. Her er Modsætningen, dette er Lejrene: Rettroenhedens og den frie Tankes. At gøre den frie Tankes Lejr til ét med Ateismens er at gøre sig skyldig i vitterlig Falsk.

III

Jeg havde opstillet den frie Tanke som Løsen. Man har overfor dette Løsen valgt en dobbelt Taktik.

Nogle har som Forfatteren i *Heimdal* sagt: Den frie Tanke «vil egenlig ikke sige Andet end den frie *Lyst*» og dens Undertrykker «er ikke Andet end den i Samfundet raadende Forestilling om, at det ikke er ligemeget, enten dets Medlemmer adlyder eller de trodser Sædelighedens Bud». Den frie Tanke er «den *frække* Tanke». Andre har som *k.* søgt at undgaa alle Vanskeligheder ved dristigt at paastaa: Den frie Tanke er slet Ingenting. Enhver, som tænker, tænker frit, og vi er alle Fritænkere.

Begge disse Paastande er lige usandfærdige.

Hvad der forstaas ved den frie Tanke lader sig sige med faa Ord: Overbevisningen om den frie Forsknings Ret er det Samme som Overbevisningen om, at der hverken i Naturen eller i Historien gives Enklaver, der ikke er underkastede de Love, som iøvrigt behersker Historie og Natur. Det er Overbevisningen om, at en Part af Vestasien ikke i et Spand af Oldtidens Historie er bleven styret efter helt forskellige Natur- og Aandslove fra dem, som hele den øvrige Verden i Nutid og Fortid er og har været underkastet, og ikke har været Skuepladsen for saakaldt overnaturlige Begivenheder, medens Jorden iøvrigt fra Nordpol til Sydpol og fra de ældste Tider indtil nu kun har været Skuepladsen for naturlige Begivenheder. Det er med ét Ord Over-

bevisningen om Naturens, om Historiens, om hele Tilværelsens *Enhed*, som den frie Forsknings Dyrkere bekender, og ikke blot bekender, men retfærdiggør. Ti al den Forskning, som hvert nyt Aarhundrede har føjet til tidligere Aarhundreders Resultater, har retfærdiggjort og med utallige Røster i alle Tungemaal bekræftet og stadfæstet denne Overbevisning. Det er den, som ingen Bibeltroende kan vedkende sig, hvor meget han end kalder sig en fri Tænker, og det er den, som Ingen, der ikke bruger bevidst Usandhed som Middel, kan betegne som enstydig med Irreligiøsitet, Usædelighed, fri Lyst, Frækhed eller deslige.

Har man imidlertid først faaet Ordet Fritænker sat lig med Ateist, saa er det en let Sag at ophidse Masserne mod Fritænkeren. Vore Samfund er jo endnu langt tilbage med Hensyn til Agtelsen for den personlige Overbevisning, og den Agtelse, som Stuart Mill, om jeg ikke fejler, begynder sit Værk *Om Frihed* med at kræve for Ateisten lige saa fuldt som for den Troende, erstattes af Had eller Frygt. Man fremstiller da eller forestiller sig da Fritænkeren som kæmpende en fortvivlet og forbryderisk Kamp imod alt det Højeste i Livet, imod Moral og Religion.

Jeg for min Part tænker, at hvad Mening man end i det Enkelte har om Moralen, maa man tro, at en af Moralens vigtigste Støtter er den uegennyttige Sandhedskærlighed, og det forekommer mig klart, at i et Samfund, hvor saa mange ydre Goder knytter sig til Hyldest af positiv Religion, især i en enkelt bestemt Bekendelse, vil Ingen let blive Fritænker af anden Grund end af Sandhedskærlighed, det vil sige af en rent moralsk Aarsag. Jeg tror fremdeles, at hvad Mening man end forøvrigt har om Guddommen, saa maa man, ifald man tænker, mene, at det Guddommelige, det vil sige det Højeste, som aabenbarer sig i Menneskelivet og i Historien, det er Aanden deri, og at Aanden deri er Fremskridtets Aand. Ifald der i Historien aabenbarer sig en Guddom, saa aabenbarer den sig som den Aand, der i Kamp mod ydre Vold, mod Løgn, mod Fordom, mod forældede og trykkende Overleveringer ustanselig baner sig sin fremskridende Vej og som sprænger alt det Ormædte til Side for at udbrede Lykke, Sandhed og Frihed. Der gives i Historien ingen højere, ingen mere guddommelig Aand end Fremskridtets Aand. Fritænkeren er — det véd og føler han — paa dens Side. Men er han det, da er han paa Guddommens Side og Guddommen med ham. Ikke Fritænkeren, men hans Modstandere og Fjender

er derfor de sande Ugudelige ligesom de sande Umoralske; ti Alt hvad hine forstaar ved Gud: Sandhed, Frihed, den højeste Menneskekærlighed er paa hans Side og ikke paa deres.

Ved hvilke Midler er det da lykkedes mine Modstandere at give det Skinnet af, at «den frie Tanke» var ensbetydende med alt Ondt? Den Gift, de vrider ud af mine Skrifter, drypper i Virkeligheden fra deres egne Fingre.

Dagbladets Anmelder, der begynder med at erklære, at han ikke vil gøre min Grundanskuelse til Genstand for nogen Kritik, meddeler til Slutning, at han i min Bog istedenfor Bestræbelserne for at hævde den frie Forsknings sande Ret, har fundet «en tilsløret Propaganda for en Livsanskuelse, som han maa anse for usand og fordærvelig», og hvilken han derfor vil bekæmpe med alle dens Følger.

Er noget Ord komisk om min Bog, saa er det Ordet *tilsløret*. Der er, som Enhver, der har Øjne, kan se, kun altfor lidet «tilsløret» i Bogen. Ellers var den bedre gaaet Ram forbi. Den Livsanskuelse, som ligger til Grund for Skriftet, er saa aabent udtalt, at Anmelderen er utilgivelig, naar han ikke ser, at den netop kun er Overbevisningen om den frie Forsknings Berettigelse og intet Andet.

Jeg har ikke Ord til at udtrykke, i hvilken Grad det forekommer mig pudserligt at høre en literær Bagatel som min anonyme Anmelder med Patos erklære, at han vil bekæmpe denne Anskuelse med alle dens Følger. Han kan spare sig Ulejligheden. Han kunde lige saa godt forsøge paa at standse Havets stigende Bølger med et Stykke Sejlgarn. Denne Anskuelse har mægtige Forbundsfæller i alle Lande og i alle Videnskaber, naar man undtager Danmark og Norge blandt Landene og Astrologien, Teologien og Alkymien blandt Videnskaberne. Enhver god Bog, der fra Tyskland, Frankrig, England, Holland eller Italien føres herind over Grænsen, bringer den med sig, baaret af alle Europas første Navne i Videnskaben og Literaturen. Ja, det gaar saa vidt, at hver Gang et af vore Blade forsøger paa at optage en Føljeton af en eller anden europæisk Forfatter, gør den Pokkers Føljeton i Kælderen Nar af den gode klerikale Tone oppe i Bladet. *Dagbladet* selv er Eksempel. Det har havt Føljetoner af Auerbach, dets sidste større Føljeton var af Disraeli, dets nu forestaaende er af Cherbuliez, lutter slemme Fritænkere, der alle har været saa ublu at være deres Anskuelser

bekendt. *Fædrelandet* aftrykker Taine, Saint-Victor osv., lutter Oprørere, der ikke vil modtage nogen teologisk Tugt. Om saa en hel Bataljon Anmeldere i *Dagbladet* og *Fædrelandet* sammensvor sig om at bekæmpe Tankens Frihed, saa vilde det ikke veje mere i Vægtskaalen, end om de Herrer havde skrevet i Luften. Hvis Ideerne var saa høflige at spørge smukt om Forlov, før de passerede Landenes Grænser, ja da var der Haab. Men det nytter ikke at drage Troppekæde eller at kalde Borgervæbningen i Vaaben. Den samlede Borgervæbnings Bajonetter formaar ikke at spidde en Tanke.

Og hvad er det saa for slette Vaaben, man i den Anledning fører imod mig personligt!

Folk, som Dr. Brandes, siger *Dagbladet,* giver alle Andre til Hobe Valget mellem at være Hyklere eller «Dosmere og Ignoranter», for at bruge Udtryk af Dr. B. selv. *[Dette er en perfid Usandhed. Jeg har aldrig stillet Anderledestænkende dette Valg.]* Hyklere er Alle, der, for at bruge det populære Udtryk, er mere eller mindre Fritænkere, naar de ikke giver sig til at slaa ud med Arme og Ben [!], saasnart det behager Dr. Brandes at give Signalet. Vi tror ganske vist, at det er ikke Faa, som er Tvivlere og Usikre, men naar man *uden videre insulterer* disse Folk som Hyklere *[gentagen Usandhed]* fordi de ikke indvier Verden i deres Tanker, saa glemmer man, dels at der i disse Forhold kan herske en aandelig Blufærdighed, som forbyder at gøre sit inderste Livs Rørelser til Grundlag for Klubregulativer og Avertissementer, dels at mange af disse Tvivlere sikkert føler Tvivlen som en Ulykke.

Jeg maa gøre *Dagbladet* min Kompliment for denne sidste Vending, først for den behændige Indsnigelse af den platte Usandhed, at jeg for min Part nogensinde skulde have gjort mit inderste Livs Rørelser til Genstand for Avertissementer eller Regulativer, dernæst for det Paahit, at det er «Blufærdigheden», som forhindrer de fritænkersk Sindede hertillands *til Forskel fra dem i alle andre Lande* fra at være deres Overbevisning bekendt. Mon ikke andre nærliggende Aarsager kan tænkes? Blufærdigheden! som om Blufærdigheden nogensinde havde forbudt Rettroenhedens Forfægtere at give Bekendelsen af deres inderste Følelser den størst mulige Offenlighed, som om de ikke var organiserede i Menigheder, som om de ikke udgjorde en Statskirke og ikke besad ydre Kirker af solide Sten, som om de ikke holdt Prækener, udgav Prækener og i lange Avertissementer i Adresseavisen aftrykte store Stykker af Fortaler til

Prækener! Er det dog ikke en Smule mistænkeligt, at Blufærdigheden saa gennemgaaende ikke forbyder aabenlyst at bekende sin Anskuelse, naar denne anses for ensbetydende med alle borgerlige Dyder, indbringer Agtelse, Ære, ja mange Gange rede Penge, men derimod forbyder at bekende den Overbevisning, som stiller sin Talsmand i Gabestokken og ved hvert Skridt viser sig som en Hindring paa hans Vej?

Og hvor kunde det være anderledes i et Land, hvor Pressen ledes af Mænd med saa lidet overlegen Dannelse og Kundskab. *Fædrelandet*, som saa længe har gjældt for Landets intelligente Organ, er omtrent det Blad, som mest ugenert har slaaet Fritænkeri sammen med Ateisme, Socialisme og Himlen véd hvad mere. Hr. Ploug er den, som har givet Signalet til det Raab, som i de sidste Maaneder har forfulgt mig, at mine Ideer og Bestræbelser nemlig faldt sammen med de socialistiske. Først hed det med faderlig Bekymring: «Vi haaber, at Hr. Brandes' Hovmod er saa ægte, at det vil bevare ham fra Samfund med Socialisterne». (Meget betegnende brugtes her meningsløst Udtrykket «ægte Hovmod», for at Hr. Ploug kunde blive fri for at tillægge mig Stolthed.) Senere har det lydt fra forskellige Sider, at kun Fejghed hindrede mig i at slutte mig til Socialisterne og at jeg i Virkeligheden hørte hjemme blandt dem.

Var jeg imidlertid fejg, da havde jeg visselig ikke talt som jeg har talt; jeg havde kunnet undgaa mange Ulemper, ifald jeg havde havt min Ro kærere end min Sag. Naar jeg ikke har sluttet mig til Socialisterne, da er Aarsagen simpelthen den, at jeg ikke er Socialist. Jeg mener derfor ikke, at der er noget Ondt i at være det. Jeg har aldrig udtalt mig angaaende de socialistiske Ideer, og jeg finder heller ingen Anledning til at gøre det nu. Jeg har hverken studeret Statsøkonomi eller Politik, og jeg udtaler mig ikke offenlig om Genstande, som jeg ikke har sat mig ind i. Jeg for min Part tror, at der i den moderne Socialisme er baade sande og urigtige Ideer. At jeg ikke har sluttet mig til den, ligger følgelig i, at det ikke var min Pligt. Havde jeg anset det for min Pligt, saa havde jeg gjort det; ti jeg har den Vane at gøre hvad jeg anser for min Pligt. De Beskyldninger, man altsaa har rettet imod mig — og det med mange Ukvemsord som i *Heimdal* — i Anledning af at jeg *ikke* er optraadt for Socialismen, falder kun tilbage paa mine Angribere; de har underskudt mig de Bevæggrunde, som de for-

staar. Og hvad Beviserne for, at jeg *staar* i Forbund med Socialisterne angaar, da er de af den Art, at man ikke véd, om man skal le eller græde over at Sligt kan forebringes i vore Hovedblade. Hr. Ploug optrykker triumferende en Artikel af *Socialisten*, hvori jeg roses. Saa er det tydeligt, saa er jeg Socialist. Hr. Ploug aftrykker i en Artikel med Overskrift *Dr. G. Brandes og hans Venner* to Strofer af et pseudonymt Digt i *Nyt dansk Maanedsskrift*, som udtaler Sympati for Pariserkommunen. Er det saa ikke bevist, at jeg er Kommunist? At jeg *ikke* er Redaktør af *Nyt dansk Maanedsskrift*, at jeg kun, som enhver Anden kan det, har leveret Bidrag dertil, det kommer ikke i Betragtning. Hr. Ploug véd aldeles vist — af Bysladderen — at Digtets Forfatter er den og den; han véd fremdeles — af Bysladderen — at den Paagældende er Medbestyrer i det af mig stiftede literære Samfund, altsaa er en af mine «nærmeste Venner», altsaa . . . hvad behøves her mere Bevis?

Hertil er at bemærke: 1) jeg er *ikke* Stifter af det endnu rent private Selskab, hvortil her sigtes, og som kun Dagspressens Sladderagtighed har givet en vis Offenlighed, 2) jeg er *ikke* Formand derfor, som *Fædrelandet* har fortalt, 3) jeg er tilligemed flere andre Herrer valgt til Bestyrer derfor af mig personligt ubekendte Mænd. Det er følgelig et rent Træf, hvis jeg personligt kender dette Selskabs andre Bestyrere, og kun den mest uberettigede Paatrængenhed kan indsnige, at en af disse er «en af mine nærmeste Venner». Jeg har endnu ikke underrettet *Fædrelandet* om Navnene paa mine Venner. Og 4) selv om Forfatteren af hint Digt var min Ven, er jeg derfor ansvarlig for hans Frembringelser eller han for mine? Hr. Ploug som, da jeg beklagede mig over *Fædrelandets* Skældsord imod mig, fralagde sig Ansvaret for sine egne Medarbejderes Færd — Noget, hvori han gør meget klogt — burde dog være noget mere varsom med saaledes at fordele det personlige Ansvar efter behageligt Skøn paa Grundlag af den rent private Sladder i Krogene*).

*) Hvor forblindet *Fædrelandets* Redaktør hvert Øjeblik bliver af sin Hadskhed og hvor skrøbelig en Logik han da betjener sig af, kan blandt Andet ses, naar han er dristig nok til at beskylde mig for at have kaldt ham «Slyngel» og «Løgner» paa en saa forsigtig Maade, at jeg ikke kunde sagsøges derfor. Sandheden er, at jeg aldrig har brugt Injurier imod Hr. Ploug. Da han efter først at have betegnet min Tanke som en Petroleuse og brændt dette Billed ind i Læserens Erindring udbrød: Er

Dog Alt dette er jo kun Smaating. Denne letfærdige og overfusende Side af Hr. Plougs Virksomhed har jo allerede mange Gange været paatalt. Men hvad det endelig engang er paa Tide at sige *Fædrelandets* Redaktør, det er, hvad han vel selv snart maa føle, at han med al sin Partimagt og trods alle sine Effekt-Talemaader, aandelig betragtet nuomstunder er en Udlevet. Forlængst har han sagt Alt, hvad han havde at sige; forlængst har han lært Alt det fra sig, han havde at lære Verden. Hvad der én Gang berettigede ham var, hvad der jo ogsaa altid indtil det Trættende gentages, nemlig at han tjente en Idé. Nu vel! vi Andre tjener ogsaa en Idé. Kun er der det at mærke, at medens den Idé (den skandinaviske), Hr. Ploug har tjent, men som han rigtignok nuomstunder af praktiske Grunde ikke mere kæmper for, kun er en stedlig, en begrænset, politisk, praktisk eller upraktisk Tanke, hvorfor den heller ikke til enhver Tid kan forfægtes, og en Idé, som Historien endnu ikke har godkendt, — er den Idé, som blandt mange tusinde Andre jeg for min Part efter Evne forfægter, en til alle Tider og paa alle Steder gyldig Idé, ikke indskrænket hverken af et Lands, et Sprogs eller en Stammes Grænser, men evig, uforanderlig i sin Betydning og sit Værd, nødvendig saalænge ydre Magter stiller sig i Vejen for sand Kundskabs og Oplysnings Udbredelse, og først overflødig som Idé, naar den engang om Aartusinder er bleven Virkelighed Jorden over og naar Frihedens og Fremskridtets Aand i alle Lande æres som en Genstand for religiøse Følelser.

Det nytter ikke at ville møde denne Idé med gamle Lærdomme, som nu er blevne til Fraser, og man kan ikke lede den yngre Slægt, naar man endnu selv lever paa Ideerne fra 1830 og, naar det kommer højt, fra 1848.

Hr. Brandes' Tanke nu et Væsen af den beskrevne Art? og besvarede dette med Nej, men med Tilføjelse af at det var nødvendigt at give mig en Advarsel for Fremtiden, skrev jeg: Det er som om man vilde sige til en Mand: »Jeg siger *ikke* at Du er en Slyngel, *ikke* at Du er en Løgner eller Mordbrænder [man mærke dette Ord, der gør al umiddelbar Anvendelse paa Hr. Ploug umulig], men da Du ser ud til Allehaande, vil jeg give Dig en Advarsel og et Vink.» Med andre Ord: jeg viste, at Hr. Ploug gik til Værks paa denne Maade, og det kalder han nu at jeg paa en behændig Maade har kaldt ham Løgner. Hvad skal man kalde *denne* Taktik?

IV

Mon den af mig saa højt som af Nogen agtede Forfatter af Artiklerne *Den frie Tanke og Dr. Brandes's Forelæsninger* skulde kunne siges at være ganske hævet over den Anklage at leve paa Ideerne fra en svunden Tid? Jeg tror det ikke, og hvis jeg troede det, vilde hans Dom over min Forfattervirksomhed gaa mig endnu mere til Hjerte end den gør. Han sammenfatter sine Indsigelser mod mit sidste Skrift i den Sætning, at det betegner et afgjort Tilbageskridt paa min Forfatterbane. Det er ikke let for Skribenten selv at modsige en Dom af denne Art, men jeg vil henstille til min højtærede Modstander, om han er aldeles sikker paa, at han ikke muligvis, idet han fælder denne Dom, lader sig paavirke af sin personlige Forkærlighed og Uvilje? Den Aand, som gaar igennem mit Skrift er ham og maa være ham aldeles imod; det, jeg angriber, staar for ham som helligt; det jeg hævder, forekommer ham forkasteligt. Jeg kan da personlig umuligt andet end hengive mig til det Haab, at hans Strenghed her er noget betinget af hans Stilling.

Da jeg læste Overskriften over denne Forfatters første Artikel, følte jeg en Art Glæde ved Forventningen om endelig her at finde en virkelig Drøftelse af mit Arbejdes Plan, et om ikke velvilligt dog Helheden betragtende Skøn over mit Arbejde. Denne Forventning blev skuffet. Artiklerne indeholder foruden en almindelig Betragtning over hvad den frie Tankes sande Natur maa være alene angribende Strøtanker med Hensyn til enkelte af Sammenhængen udrevne Steder i min Bog.

Jeg skal stræbe at følge den udmærkede Forfatter i hans Bevisførelse. Først med Hensyn til Bemærkningerne om den frie Tanke:

Forfatterens Tankegang er den: Den frie Tanke vil selvfølgelig ikke sige den tøjlesløse Tanke; den maa da være ét med den sande Tanke. Men Tankens Sandhed kan kun kendes paa, at den er «under Nødvendighedens Herredømme». Den frie Tanke er følgelig den bundne Tanke. Den er den bundne Tanke, forsaavidt den for det Første er bunden ved sine egne Love, for det Andet ved Kendsgerningerne.

Ved Kendsgerningerne altsaa. *Men nu disse Kendsgerninger? Er de normale eller er de abnorme Kendsgerninger? Er de virke-*

lige eller er de kun formentlige Kendsgerninger? Hvem afgør det? Hvilken Magt i Verden afgør det, hvis Tanken ikke gør det? Hvilken Magt dømmer endog blot de af de forskellige Religioner vaaberaabte forskellige Kendsgerninger imellem? Er det Tanken? Nei; ti Tanken er jo den af Kendsgerningerne bundne Tanke. Er det Noget, der er over Tanken, udenfor Tanken og som den ikke kan naa?

Den frie Tanke bliver da den Tanke som bøjer sig for Kendsgerninger, som Tanken ikke maa røre: den frie Tanke er den Tanke, som gaar i Ledebaand. Indser min højtærede Modstander da ikke, at man ved først at give den frie Tanke en tilsyneladende Anerkendelse og derpaa sætte en Indskrænkning, der ophæver al den Frihed, man har anerkendt, siger sig selv imod? Indser han ikke, at endog en Katolik, en Jesuit, ja selv en Forstander for Inkvisitionen kunde underskrive Anerkendelsen af Tankens Frihed, naar den blev affattet og formuleret paa denne Maade?

Vi vil ikke overse Kendsgerningerne, men forklare dem. Vi agter dem med den Bevidsthed, at de ikke kan være underkastede andre Love end Tankens. Det er fordi vi maa sikre os imod, at Videnskaben bliver romersk-katolsk i romersk-katolske, græsk-katolsk i græsk-katolske og protestantisk i protestantiske Lande, jødisk naar den behandles af en Jøde, buddhistisk, naar den behandles af en Hindu, — at vi maa hævde Tankens Frihed. Vil man ikke have syv, otte forskellige Sandheder, og indrømmer man at der gives en af Bekendelser uafhængig videnskabelig Sandhed, da maa man lade den frie Tanke gælde. Ti det bekendte Projekt til en Udvej ud af dette Tvangsvalg, Absolut-Uensartetheds-Læren, gik jo som bekendt den Vej som saa mange andre Projekter. Denne Lære har desværre blandt mange andre uheldige Eiendommeligheder den at være bleven saa grundigt gendrevet, at den ikke mere kan bedaare nogen Tænkende. Det er gaaet med den som med det skønne Voksbillede i *Aly og Gulhyndi.* Da Kritikens Fe berørte den med sin Stav, revnede den og dens Indvolde, Selvmodsigelserne væltede «som en afskyelig Fletning af giftige Slanger» ud af dens Bug.

Naar man taler, som om jeg nu først skulde til at gøre Rede for hvad jeg mener med den frie Tanke, naar man udspreder, at der ligger en ubevist, aldrig udtalt, men stiltiende forudsat Anskuelse til Grund for mit sidste Skrift, da glemmer eller fortier man, at jeg ikke nu for første Gang indlader mig

paa disse Spørgsmaal, og at den ikke umiddelbart udtalte Anskuelse, der ligger til Grund, i Virkeligheden kun er den og den saare vel begrundede, at Absolut-Uensartetheds-Læren, hint sidste afmægtige Forsøg paa at forsone det Uforsonlige, Filosofien og den positive Religion, er kastet overende og ligger død og begravet med Kritikens Pæl gennem Livet. Dens Genfærd skræmmer Ingen. Hvis Hr. 44 havde fulgt den Tankestrid om Forholdet mellem Religion og Videnskab, som er bleven ført herhjemme siden 1866, og bl. A. havde gjort mig den Ære at gøre sig bekendt med de beskedne Bidrag jeg har givet til denne, vilde han maaske ikke have dømt mig saa haardt, ikke heller have været udsat for saa alvorlige Fejlgreb i Bestemmelsen af hvad den frie Tanke i dens Sandhed er og maa være.

Jeg gaar herfra over til Besvarelsen af de enkelte løse Angreb, min Modstander retter imod mig, og skal ikke gøre mig skyldig i smaaligt Rethaveri.

Hr. 44 bebrejder mig med Henvisning til Dürers kunstneriske Fortjenester «den overlegne Tone, hvori jeg taler om Oehlenschlägers kunstneriske Sympati for Dürer». Denne Bebrejdelse beror paa en Misforstaaelse: jeg har ikke bestridt Dürers kunstneriske Værd, men fremhævet Sandsynligheden af at Oehlenschläger, «Gulnares, Alys og Gulhyndis Digter», kun i Kraft af den romantiske Skoles Vedtægter kunde komme til at føle sig i Slægt med en Kunstner af saa modsat Aandsretning. Jeg kender saare vel Dürers Raderinger paa Kobberstiksamlingen.

«Kun i byzantinske Fremstillinger og Efterligninger af dem findes hos det døde Legeme en vis naturtro Slaphed; men ingen stor Kunstner har fremstillet vor korsfæstede Frelser som vridende sig paa Korset.» Jeg kan hertil kun svare, at der i alle katolske Kirker findes Krucifikser af Kunstnere, som er alt andet end store, at Renæssansen ligefra det 15de Aarhundrede ogsaa i Korsfæstelsesscenerne tilstræbte en stærk Naturalisme, der gik til Yderlighed hos Michelangelos Elever. Hr. 44 er dernæst sikkert den første Forfatter, der har fundet den byzantinske Kunst «naturtro». Som bekendt var den lige det modsatte. Iøvrigt indrømmer jeg gerne, at det paatalte Ord kunde været forsigtigere valgt.

I meget stærke Udtryk angriber Hr. 44 mig for Ordene: «En kaster sig paa den Rolle at være Guddommens Profet, lader sig dyrke som en Pave osv.» Meningen med disse Ord var ikke

Miskendelse af, at den Mand, hvortil der sigtedes, jo har talt efter sin Overbevisning, men den var den, at udhæve det Uberettigede i at lade sig gøre til Genstand for Dyrkelse og at spille en Paves Rolle. Alderdommen er vistnok ærværdig; men der er en Magt, som er baade ældre og ærværdigere end noget Menneske, og det er Sandheden. Jeg beklager, at jeg her ved at bruge Udtryk, som kunde misforstaas, har skadet en god Sag og givet mine Modstandere Vaaben i Hænde.

Jeg har fremdeles sagt:

Medens det Naturlige vilde være, at den Enkelte formede sig selv sine Anskuelser og Grundsætninger om de højeste Ting, gav sig selv Love for sin Opførsel og efter Evne søgte Sandheden med sin egen Hjerne, forefinder Individet i det moderne Samfund først en færdig Religion, i ethvert Land en forskellig, dets Forældres, som længe før det selv føler eller tænker religiøst, bliver det indpodet; saaledes kvæles i Spiren al religiøs Frembringelsesevne, eller kvæles den ikke, saa ve den Enkelte! det er en Handske kastet til Samfundet osv. (*Saml. Skrifter* IV, S. 109.)

Hertil svarer Hr. 44 bl. A.:

Hvor er dog den Fordring ikke pudsig, at Individet skulde stilles udenfor Paavirkning af Samfundet for at danne sig sin selvstændige Religion og Sædelighed! . . . Hvert enkelt Menneske skulde begynde forfra Menneskeslægtens uhyre Arbejde, og hvad vilde man opnaa ved disse Bestræbelser uden at standse den aandelige Udvikling og forvandle Menneskenes Børn til en Flok Vilde. Vi undser os virkelig for at belære Dr. Brandes om Forholdet mellem Samfundet, Omgivelserne og Individet, da han selv i sin Disputats har gjort dette Forhold til Genstand for en alvorlig Eftertanke, men hvor er det dog ikke besynderligt at se en Mand over øjeblikkelige Indfald glemme sin egen Kundskab og sin egen Overbevisning!

Lykkeligvis har jeg hverken glemt den ene eller den anden. I første Øjeblik synes det vel som om den Fordring, Hr. 44 lader mig stille, var uopfyldelig, den nemlig, at den Enkelte forfra skulde begynde «Menneskeslægtens uhyre Arbejde»; men ret forstaaet *maa* denne Fordring stilles og opfyldes, hvis den Enkelte i sand Forstand skal være Menneske. Ti hvad er det *at tænke* Andet end at begynde Menneskeslægtens uhyre Arbejde forfra? Ikke i den Forstand — det forstaar sig — at det tænkende Individ skulde være stillet som var det det første Menneske paa Jorden, ikke heller som begyndtes der i Kraft af en saakaldt ubetinget forudsætningsløs Tænken — men saaledes, at den Enkelte

uden Henblik til Højre eller til Venstre, uden Henblik til officielle Autoriteter eller af Stat og Kirke garanterede Indehavere af den færdige Sandhed «med sin egen Hjerne» maa forsøge at danne sig sin personlige, sin oprindelige og ægte, derfor alene værdifulde Overbevisning.

Ethvert Menneske, som fødes til Verden, maa, hvor højt end Slægten paa dets Tid staar, begynde forfra med at lære at tale og at lære at gaa, og som det forholder sig med Gangen saaledes ogsaa med Tænkningen. Vanvid vilde det være, i den Hensigt at skaane Individet for «det uhyre Arbejde» med Gangen: at fritage det for at øve sine Ben, til disse blev ubrugbare, og da binde det et Par garanterede Krykker under Armene. Man kan tale som de Andre eller tale de Andre efter Munden; men man kan ikke tænke med de Andres Hjerne, saalidt som man kan mættes af den Mad, de Andre spiser. Ordet Tænker har til alle Tider været ensbetydende med Ordet Kætter. Og hvad der gælder om Tænkningen, gælder om al anden aandelig Frugtbarhed; man kan ikke føle, naar man ikke føler paa første Haand, «forfra»; man kan ikke frembringe som Kunstner, naar man ikke begynder «helt forfra». Først da kommer de Andres Resultater En til Gode. Den, som ikke vil begynde forfra, han er, hvor harmfuld han end bliver over at høre det, ikke noget sandt, noget virkeligt Menneske. Det er Menneskets skønne og store Forret at begynde forfra. Det overlader Papegøjerne at snakke efter Munden og Aberne at efterabe. Det undrer mig, at en saa skarpsindig Forfatter som Hr. 44 ikke indser, at denne Anskuelse paa bedste Maade lader sig forene med den, at Individet staar under stadig Indflydelse af Omgivelserne og Samfundet. Det ubegavede Individ faar uden videre sine Anskuelser fra det Samfund, der umiddelbart og haandgribeligt omgiver det. Det fremragende Individs Omgivelser er det aandelige Samfund, hvori det lever. Dette Samfund bestaar af de store Aander, hver Enkelt har Adgang til at lære at kende. I dette Samfund kan den Enkelte omgaas Goethe og Heine, Hegel og Feuerbach, Comte og Littré, Shelley og Stuart Mill. Men jo mere han har levet med disse Aander, i disse «Omgivelser», des vissere vil det komme til Sammenstød mellem ham og det Samfund, af hvilket han umiddelbart, haandgribeligt er omringet, at sige i Fald han ikke besidder den af *Dagbladet* anpriste «Blufærdighed» med Hensyn til at være sine Anskuelser bekendt. Jo stærkere

Opfordring han ved Omgangen med hine store Aander har følt til selv paa egen Haand at danne sig en Overbevisning, des vissere kan han være paa, at Samfundet omkring ham vil behandle ham som en Oprører eller som en Fjende, saalænge til det selv lidt efter lidt antager den Overbevisning, han forfægter.

Hr. 44 spørger: «Tror Hr. B. virkelig, at det har nogensomhelst væsenlig Betydning for Byron som Digter, at han har sat Religionen under Debat?» Mit Svar er det, at jeg ikke alene tror det, men i Indledningen til mit Skrift har skitseret, hvorledes dette har ikke blot en stor, men den afgørende Betydning for Byron som Digter og for hele det 19de Aarhundredes Literatur.

Det er maaske morsomt, men i høj Grad uberettiget af Hr. 44 at sige: «Nu kan den ærede Læser selv vælge: Vil han være et vildt Dyr eller en sand Abe eller en Dosmer og Ignorant?» Betingelsen for at jeg havde forelagt Læseren dette Valg vilde være den, at den nævnte Inddeling af mig var opstillet som udtømmende. Det er den selvfølgelig hverken efter Ordene eller efter Meningen. Jeg har kun sagt, at den offenlige Dom oftest havde liden Sandhed i sig og at Menneskehedens Elite, de, hvis Dom man ene bør rette sig efter og ene bør føle sig underkastet, er ganske overordenlig lille. Jeg troer endnu — maaske nu mere end nogensinde — at have Ret i denne Anskuelse.

Hr. 44, der i saa strenge Udtryk bebrejder mig enhver, selv den ringeste Unøjagtighed, som en Foretrækken af «det Pikante» for det Sande, er selv ikke sjældent meget unøjagtig. Ligesom han engang foreholdt mig, at jeg af de socialistiske Møder hertillands i 1871 kunde have lært Et og Andet med Hensyn til en Samtale, jeg førte med Renan i Sommeren 1870, saaledes lægger han mig nu meget hensynsløst de Ord i Munden, at «Bjergprædikenen lugter af Ammestuen». Det har jeg aldrig sagt. Om Bjergprædikenen har jeg kun brugt Ordet «sublim» og intet andet Ord. Naar jeg beder Publikum betænke, om vi vilde være hjulpne, naar vi istedenfor hine Ideer, som lugter af Krudt og Blod, faar Ideer, som lugter af Ammestuen, saa gælder dette, som den hele Sammenhæng udviser, udelukkende de Fordomme, den tyske Romantik førte med sig.

Faa af mine Ytringer har vakt saa megen Forbitrelse, som hvad jeg i mit Skrift har sagt om Hjemmet. Hr. Ploug gik saa vidt i den Anledning, gennem nogle Spalter at antage mig for

et forældreløst Barn, indtil han længere henne besindede sig og sagde mig Et og Andet om mine Fædre. Ingen af mine Angribere har imidlertid vist mig det Hensyn at oplyse Publikum om, i hvad Sammenhæng hine Ytringer forekom. De staar der til Oplysning af den Sætning, at de forskellige europæiske Folkeslag har forskellige Idealer, af hvilke intet er helt sandt eller helt fyldestgørende, ligesom intet helt usandt, men som alle har en *relativt* berettiget Gyldighed. Jeg tog som Eksempel det Ideal af Velvære, Nordboen knytter til Begrebet «Hjem», og viste, hvad ingen af mine Modstandere har kunnet modsige, at de romanske Nationer mangler endog et hertil svarende Ord. Jeg viste, hvad heller ingen af mine Modstandere har kunnet negte, at den nordlige Gruppe af Europas Nationer som en Følge heraf sætter langt mere Pris paa Familielivet end den sydlige.

Nu spørger Hr. 44 mig, om jeg maaske har bemærket «at Familielivet i vort Fædreland blev køligere, jo varmere Aarstiden blev?» Jeg tror uden videre at kunne svare: Ja, jeg har mærket det. Kun maa jeg bede Læseren lægge Mærke til Ordet: Familielivet, naturligvis ikke Kærligheden mellem Moder og Barn, mellem Søskende osv. Selve Samlivet bliver mindre snevert, Følelserne bliver selvfølgelig uforandrede. Hr. 44 siger: «Efter vor, rigtignok ikke meget udstrakte Erfaring bevarer Englændere, Tyske, Skandinaver, selv naar de flytter til varme Lande, alle deres Idealer: Hjemmet, Hyggeligheden osv.» Dette kan være meget sandt, men beviser i dette Tilfælde ikke Noget. Der maatte nemlig gaa meget lang Tid hen før de dybe Race-Indtryk kunde udslettes.

Hr. 44 synes mig her at begaa en lignende Fejltagelse, som den hvori Biskop Monrad gør sig skyldig i sin Afhandling om Darwinismen i *Nyt dansk Maanedsskrift*, hvor han siger: «Du vil maaske indvende, at der til at frembringe en saadan Forvandling udkræves Millioner af Aar. Hvorfor vil du være saa fordringsfuld med Hensyn til Aaremaalet?» og mener, at de mange Millioner vel kan forkortes til et bekvemt lille Tal. Men her paa Jorden gør Tiden nu engang saare meget til Sagen. Hvis En, da Mozart laa som Svøbelsebarn i Vuggen, havde sagt: Dette Barn vil om tredive Aar komponere Verdens berømteste Opera, og en Anden vantro havde svaret: Dette Barn! nej kan det det om tredive Aar, saa maa det ogsaa kunne det imorgen, saa vilde denne Anden have Uret.

Jeg har rimeligvis begaaet en Fejl — men rigtignok en med Hensyn til Sammenhængen ganske uvæsenlig Fejl — ved at udlede Dannelsen af Idealet: Hjem af Kulden alene, formodenlig har den lange Regntid i enkelte Lande (som Indien) spillet samme Rolle som i de nordiske Lande det barske Klima, men heraf følger ingenlunde, at den første Spire til dets Dannelse ligesom til Nationalejendommelighederne overhovedet ikke skulde ligge i disses Overensstemmelse med de klimatiske Forhold, under hvilke de bliver til. Ikke som om man uden videre kunde sige, at Naturomgivelserne fra først af dannede det sjælelige Præg, men saaledes at det er en og samme Naturejendommelighed, der aabenbarer sig i Natur- og Menneskeriget under de bestemte stedlige Forhold. Schouws Afhandling om dette Punkt var allerede for sin Tid meget overfladisk og maa efter de nyere Forskninger betragtes som aldeles forældet. Er Nordmanden og Tyrken begge flegmatiske, saa betyder Ordet Flegma i de to Tilfælde noget rent forskelligt, og Grønlændernes musikalske Anlæg har idetmindste ikke endnu frembragt en eneste grønlandsk Komponist.

Hvad Jævnførelserne fra Palæstina angaar, da beder jeg Læseren erindre, at Kvinden af de gamle Hebræere blev betragtet som et lavere Væsen; det var hende, som bar Skylden for Syndefaldet. Medens Fødselen af en Søn blev højtideligholdt, gik Datterens Fødsel upaaagtet hen. Flerkoneri var tilladt, en Omstændighed, som i og for sig allerede gør al Jævnføren med moderne Forhold umulig. Da Kvinden blandt Jøderne ved strenge Love var udelukket fra det hele offenlige Liv (det være sig religiøst eller politisk), følger det af sig selv, at hun nødtvungen maatte blive huslig. Og hvad Romerne angaar, da kender jeg vel det ikke ubekendte Sagn om Lucretia, men véd ogsaa, at Kvinden hos Romerne hele sit Liv blev betragtet som mindreaarig. Faderen kunde udsætte, sælge eller dræbe sin Datter efter sin Lyst. Hvis ikke særlig Bestemmelse blev truffet, befandt hun sig endog hans Magt underkastet efter sit Ægteskab. Dette udelukker ikke at den romerske Matrone nød en vis Frihed og en betydelig Agtelse; men det viser, hvor stor Afstanden er mellem hine antike og vore moderne Forhold og hvor langt det er fra, at man ud fra en enkelt Overensstemmelse kan slutte til Grundanskuelsernes Ensartethed.

Jeg kan ikke slutte Omtalen af dette Punkt uden atter her

at eftervise, af hvad Art den Kritik har været, for hvilken jeg i Bladene i det Hele har været udsat. Alt hvad jeg har sagt, ikke engang umiddelbart om Hjemmet som moralsk Ideal, men udtrykkeligt fra først af som «et Ideal af *Velvære*», og om det Indbegreb af Forpligtelser, et Folk udleder fra sine nationale Idealer, lader sig føre tilbage til den Grundtanke, at det for Menneskeheden Fælles i moralsk Henseende kun er Bevidstheden om, at der er et Noget, som er Pligt, at der gives en Forpligtelse overhovedet. Selve den Maade, hvorpaa dette Begreb om Forpligtelsen udfyldes, er forskellig paa de forskellige Kulturtrin og hos de forskellige Racer. Den Vilde har med samme Overbevisning anset det for sin Pligt at spise sine gamle Forældre, hvormed vi anser det for vor Pligt at pleje dem. Han vilde som vi gøre hvad han betragtede som det Bedste for dem. Det er Intelligensens Udvikling der, som Buckle har paavist, har medført Moralens Udvikling, ikke omvendt. Biskop Monrad skildrer i den fortræffelige lille Bog, han har udgivet, *Gamle Ny-Zeeland*, hvilke fornuftstridige Skikke (som Muru'en f. Eks.) det stemmer med Maoriernes Begreb om det Sædelige at iagttage og overholde. Paa samme Maade har, som jeg i mit Skrift paa mange Punkter paaviste det, de forskellige europæiske Folkeslag dannet sig forskellige Skønhedsidealer, forskellige Begreber om Lykke og Velvære og endelig forskellige Forestillinger om Moral og Ret.

Naar man nu, som *Fædrelandets* Redaktør og efter ham mange Andre har gjort, heraf tager Anledning til at meddele Publikum, der, naar det først har læst Kritiken, især en Kritik af den Art, kun undtagelsesvis læser Bogen, at jeg har *angrebet* Hjemmet, Familien, Samfundet overhovedet, saa har man vist sig ude af Stand til at forstaa et Skrift af den Natur som mit og skulde følgelig afholde sig fra at dømme. Eller dersom man, som jeg tror, meget vel forstaar det og gør sig forsætligt dum, saa maa man vel erindre, at man ikke har den Undskyldning, som den naturligt Dumme har, men er hjemfalden til en meget haardere Dom. Jeg har i mit Skrift paa nogle faa Steder udtalt mig mod Samfundet som det *er*, ikke mod et Samfund i Almindelighed, og jeg har nøje betegnet, hvad det er for en Art Samfund, jeg mener. Mod Samfundet, som det *er*, har vel Enhver, der ønsker et bedre Samfund, Lov at udtale sig. Flere Steder, hvor Samfundet nævnes som Genstand for store Forfatteres Uvilje, er det tilmed tydeligt særmærket paa en saadan

Maade, at kun Usandfærdighed eller Vrangvilje kan udlægge mine Ord som Angreb paa *Orden og Ret.* Hvor der i Indledningen tales om Werther, staar «*det vedtægtsmæssig ordnede* Samfund». Hvor i Anledning af Constant Emigranterne skildres, staar «lidenskabelig Polemik mod Samfundet *som det er ordnet paa det Nedarvedes Grund*». Det er, som det fremgaar af Aanden i hele mit Skrift, dette Samfund, med dets Sammenblanding af Gejstligt og Verdsligt, af Kirke og Stat, det slet oplyste og fordomsfulde Samfund, mod hvilket jeg kæmper. Fordi man er i Stand til at tænke sig et Samfund, som staar uendeligt højere end Samfundet, som det nuomstunder er, og fordi man ønsker den nuværende Samfundstilstand meget forandret, derfor er man ikke «*samfundsopløsende*», som Stikordet imod mig nuomstunder lyder, ti det Samfund, vi har, kan kun ved den mest vanvittige Indbildskhed forveksle sig selv med *Samfundet* i Almindelighed. Vi har her i Landet endnu ikke glemt, at «Augustforeningen» i sin Tid betegnede frisindede Ideer i Politiken som «statsopløsende».

V

Men jeg forlader Striden om disse Enkeltheder for at vende tilbage til Hr. 44 og fremhæve et Helheden rammende Ord i en af den højtærede Forfatters tidligere Artikler imod mig. Det er dette: «Er du forvisset om. at Menneskeslægten ved at tilegne sig din Overbevisning vil gaa et Skridt fremad i Oplysning og Sædelighed?» Jeg svarer: Derom er jeg forvisset. Ja jeg svarer: Den Forvisning, jeg føler derom, er af samme Art, som den jeg føler om min egen Tilværelse, om at der gives en Verden udenfor mig og om at Solen vil staa op imorgen.

Denne Forvisning er min Styrke. Og den er stærk, fordi den er møjsomt tilkæmpet. Hvor mange Beskyldninger for Overfladiskhed og for Ubekendtskab med Sjælelivets Alvor man end retter mod mig, saa véd jeg dog med mig selv, at jeg har gennemgaaet alle hine Brydninger, om hvilke man fortæller mig at de gives, og at jeg Skridt for Skridt har kæmpet mig frem eller rettere af mine Tankers nødvendige Udvikling er bleven ført frem til det Standpunkt, hvorpaa jeg nu staar. I bebrejder mig, at jeg ikke fremfører noget Nyt! og I da, som henviser mig til lutter Standpunkter. jeg har indtaget og forladt! Man tror, at jeg Intet har følt, at jeg ikke kender Smerten ved Bruddet med

det Overleverede. Man tror det, fordi det er min Natur imod at give mine Følelser til Pris for Offenligheden. Hvad jeg undgaar mest af Alt er Salvelse. Jeg maa da finde mig i at høre Beskyldningen for Lethed og Mangel paa Alvor. Saaledes bebrejder man mig jo ogsaa hvad man kalder min lette Sprogform. Men ligesom en kyndig Betragter allerede af hvad der foreligger for Offenligheden og ved Sammenligning af mine første Arbejder med de senere vil kunne se, at hvad Herredømme jeg maatte besidde over Sproget ikke er medfødt, men erhvervet efter en besværlig Kamp dermed, saaledes vil det maaske ikke undgaa et kyndigt Øje, at der bag den tilsyneladende Lethed, hvormed jeg omtaler de store Grundspørgsmaal, ligger alvorlige indre Erfaringer og indre Kamp.

Og saa endnu et Slutningsord. Man behandler mig, som om de Ideer, af hvilke jeg er beaandet og som jeg udtaler, var Opspind af mig. Disse Ideer er det oplyste Europas. Er man skyldig, ifald man har dem, saa er Skylden ikke min, men den europæiske Videnskabeligheds. Eller rettere: er Mændene af det yngre Slægtled skyldige, naar de nærer disse Overbevisninger, saa ligger den sande Skyld hos Mændene af den ældre Slægt. Hvorfor opdrog I os ikke bedre? Kan hine Ideer gendrives, hvi gendrev I dem da ikke for os? Var det muligt at udruste den nulevende Slægt til sejrrig Kamp imod den frie Tanke, hvi rustede I os da ikke?

I gjorde det ikke, fordi I ikke kunde, fordi disse Ideer ikke lader sig gendrive. I gjorde det ikke, fordi Mange af Eder (Førerne i Pressen f. Eks.) langt fra at kende Tidsalderens Ideer, endnu mindre begejstrede for dem, intet Andet har formaaet end at holde os i Ubekendtskab med dem, saalænge indtil vi var helt udvoksne og selv maatte søge os vor Vej. Paa den anden Side kunde I heller ikke lægge os Skyklapper for Øjnene eller putte os Bomuld i Ørene. Den Slægt, I taler til, er en Slægt, som har studeret og atter studeret Feuerbach, som har set den sammenlignende Mytologi blive til, som har fulgt den religionshistoriske Kritik paa dens første store Felttog og været Vidne til dens Erobringer. Vi har gennemgaaet Renan, medens I endnu neppe er saa vidt, at I kan stave hans Navn*). I maa

*) I Monrads og Andres Artikler stavedes Navnet bestandigt *Rénan*. Senere Anm.

tale et andet Sprog til os, end til den Slægt, der 1848 saa op til Eder; vi forstaar Jer ikke mere, saa lidet som I forstaar os. Har I ikke formaaet at lægge os Svar og Gendrivelse paa Læben overfor Kritiken og dens store, alvorsfulde Gerning, saa er det højst ubilligt af Eder at undres over, at vi antager det for sandt, som bærer Sandhedens Præg paa sit Aasyn, og som I ikke bringer ud af Verden fordi I lader som om det ikke var til.

Og til Æreskænderne iblandt Jer vil jeg sige: Bringer os kun i Vanry hos Folket! I kan ikke evigt holde det paa det Aandstrin, hvorpaa det staar, om end Usandfærdigheden endnu nogen Tid vil samle det talrigste Tilhæng. Uvidenheden var altid Løgnens Livvagt. Men den Tid vil komme, da endog den store Befolkning vil ledes og væmmes ved de Levninger af forbigangne Tiders Fordomme, som I nu byder den til Føde! Den Dag vil komme, da man opdager, at den Tidsalder, I svarer til, er død, om I end negter det og lader Liget (som Liget af hin assyriske Konge) vedblive at føre Regeringen af Navn.

Vil jeg hermed udtale, at *jeg* ikke har taget fejl? Langtfra. Jeg har fejlet ikke blot i et og andet Enkelt, men i et meget væsenligt Punkt. Jeg har taget fejl af den nedarvede Stemnings Magt herhjemme. Jeg gør ikke herved nogen Indrømmelse i Sag, end ikke den ringeste, men jeg gør en Indrømmelse med Hensyn til Angrebsmaaden*). Jeg troede, vi var videre fremme end vi er. Mit Liv har f. Eks. ikke bragt mig i personlig Berøring med grundtvigianske Krese eller Kliker. Jeg har maaske aldrig tilfulde vurderet deres Indflydelse herhjemme, og efter et længere Ophold i Udlandet har jeg været endmere udsat for at overse den. De har ikke det mindste mere Ret, fordi de har Magt, og jeg tilbagekalder ikke i mindste Maade min Fejden imod dem, men jeg indrømmer ganske villig, at der maa kæmpes paa en anden Maade imod en talrig og velorganiseret Hær end imod de sidste Rester af en opløst Skare. Jeg forlanger blot, at man skal gøre Forskel paa Fremgangsmaaden og paa Sagen. Fremgangsmaaden er et Tids- og Omstændigheds-Spørgsmaal, og griber en aandelig Stridsmand fejl med Hensyn til den, saa hævner det sig først og fremmest paa ham selv. Det har været

*) Denne Vending er Julius Langes, ikke min. Se Georg Brandes: *Julius Lange*, S. 224. Senere Anm.

let for mine Modstandere at blæse Appel til alle de nedarvede Vaner og Anskuelser, hvori det danske Folk sidder nok saa hyggeligt, og væbne dem imod mig. Sagen derimod har en Betydning, der ligger over Tiden, og i min Iver for at faa den frem tager jeg mig ikke et Fejlsyn paa mine Modstanderes foreløbige Styrke i dette Øjeblik saa særdeles nær, selv om det har paadraget mig en Hagl af literære Ubehageligheder og rimeligvis endnu en rum Tid vil stille mig blot som Skive for Angrebene fra den modsatte Lejr.

Jeg begyndte med at sige, at disse Angreb ikke alle var loyale; jeg kan efter at have oplyst deres Beskaffenhed sige, at de kun undtagelsesvis har været det. Læseren vil uden Tvivl se denne lille Bog behandlet som den forrige større. Men jeg tør haabe, at han da vil betænke, hvor ulige Stridens Vilkaar er fordelte mellem mig og mine Modstandere. Jeg har ikke Adgang til de Blade, hvor Angrebene paa mig foretages. Jeg har derfor været nødsaget til at svare med en Bog. Men den, der ved Hjælp af Bøger, som kun sælges i nogle hundrede Eksemplarer, skal kæmpe mod anonyme Avisartikler i saa godt som alle Landets Blade, Artikler, af hvilke de fleste og farligste (i Hovedbladene) omspredes i Tusinder af Eksemplarer, er omtrent stillet som en Mand, til hvem den Opgave blev rettet: med en Kanon, der kun kunde affyres én Gang om Maaneden, at forsvare sig mod et helt Kompagni af godt skjulte Skytter, hvis Vaaben skød saa og saa mange Skud i Minuttet og rækkede ti Gange saa langt som hans.

John Stuart Mill:
Moral, grundet paa Nytte- eller Lykkeprincipet

(1872)

Ikke Sædeligheden regerer Verden, men Sæderne. Kampen drejer sig om at hæve Modsigelsen imellem dem, og gøre Sædernes stivnede Form flydende for den indre Sædelighed, saa Præget ombestemmes efter Indholdsværdet.

Berthold Auerbach.

Det Skrift, som jeg herved opfordrer den danske Læseverden til at gøre sig bekendt med og til at tage under Overvejelse, er forfattet af en af Menneskehedens store Velgørere, og der gaar en stor og ædel Aand igennem det. Orienterende Ytringer fra Oversætterens Side kan forsaavidt findes overflødige, som Bogen saa ivrigt er betænkt paa sit eget Forsvar, at ethvert af dens tre Afsnit staar som en Karré med fældede Bajonetter, beredt til at slaa Angreb tilbage. Men Skriftets Form er ikke ganske let, og de afgørende Punkter kan i al Korthed fremhæves.

Denne Moral er for det Første en *uafhængig* ɔ: en fra Teologi og Religion frigjort Moral. Dens Bestaaen eller Fald er ikke betinget af nogen Religions eller Teologis. Den er for det Andet en paa Erfaring grundet Moral, der ikke udleder sin bindende Kraft af noget ubetinget gyldigt eller oprindeligt Magtbud i Sjælen.

Tag en eller anden Sætning, et eller andet Bud, der almindeligt betragtes som moralsk, f. Eks. dette: «Du skal ikke aflægge

falsk Vidnesbyrd om din Næste.» Man kan mene, at dette forholder sig saaledes af to Grunde: enten fordi Abrahams, Isaks og Jakobs Gud ved Navn Jahve mere end 1500 Aar før vor Tidsregning paa overnaturlig Maade aabenbarede denne Sætning for et Menneske ved Navn Moses, paa et Bjerg ved Navn Sinai, medens «hele Folket saa Tordenen, Ildblussene, Basunskraldene og Bjerget, som røg», og fordi hin Gud «indskrev dette Bud paa en Stentavle med sin Finger», eller man kan mene, at dette Bud bør overholdes, fordi det at aflægge falsk Vidnesbyrd er *urigtigt*, og urigtigt vil efter Omstændighederne sige uværdigt, lavt, foragteligt, nederdrægtigt. Man kan mene, at man ikke bør lyve og bagvaske, enten fordi det strider imod Guds Vilje at man gør det, eller simpelthen fordi Bagvaskelse og Løgn, naar Alt kommer til Alt, turde være den mest samfundsopløsende af alle samfundsopløsende Bestræbelser.

Den første Begrundelse er den teologiske, den anden den uafhængige Morals. Al teologisk Etik, den være nu buddhaistisk, jødisk, muhamedansk eller kristelig Etik, er formet over det første Mønster, hvor stærkt man end stræber at forstaaeliggøre dette; al Fornuftetik forsøger at begrunde Ret og Uret rent menneskeligt. I et Land som Danmark, hvor Teologien gør sig i høj Grad gældende, hvor det saa at sige sner med teologiske Skrifter og Udtalelser, Anskuelser og Ideer, har Moralen som de fleste andre for Teologien tilgængelige Videnskaber været som tilsneet af Teologi. Den, som her vil forsøge en Frigørelse, bærer sig ad som en Mand, der midtvinters vilde begynde at feje Sneen bort fra Gader og Haver uden at betænke, at Vinteren den næste Dag paany vil bedække Alt med sit Liglagen. Var det ikke bedre at vente til Sommeren kommer? Saa smelter det Hele bort paa én Gang. Var det ikke besindigere, fornuftigere og fremfor Alting lettere? — Ak! Sommeren er fjern, og man maa feje for sin egen Dør, om saa blot for ikke at indesnes.

Indenfor den uafhængige Moral findes der imidlertid to Retninger eller Skoler. Opstil det Spørgsmaal: Gives der paa nogetsomhelst Omraade Synsmaader og Meninger, der i Kraft af deres egen Natur er hævede over Undersøgelse og Kritik og som derfor afgiver en sidste ufejlbarlig Prøve paa hvad der er sandt og usandt? Dette Spørgsmaal besvarer den Skole i Filosofien, som hidtil alene har havt Talsmænd i Danmark, med Svaret «Ja», den modsatte Skole derimod, som henfører Alt til Iagttagelse og

Erfaring, med «Nej». Den første Skole antager forskellige Grupper af nødvendige Sandheder, deriblandt *moralske* Domme (f. Eks. Utaknemmelighed er til alle Tider og hos alle Mennesker fordømmelig), for principielt givne ved det Medfødte i os, der her ytrer sig i det moralske «Du skal». Den anden Skole forsøger at erstatte det ubetingede Pligtbud ved Forestillings-Sammenhængens Love, og det er til disse Sindets Love, at den fører alt for Nødvendigt antaget tilbage. Nødvendigheden opstaar for denne Skoles Tænkere kun ved den uadskillelige Sammenhæng.

Naar to eller flere Forestillinger ofte er blevne gentagne sammen eller umiddelbart efter hinanden, træder de efterhaanden i en saa nær Forbindelse, at de kun med Vanskelighed kan skilles ad. Naar et Hjul, hvis syv forskellige Dele man har bemalt med de syv Regnbuefarver, drejes meget hurtigt rundt, ses kun den hvide Farve. Paa Grund af Hurtigheden kan de syv forskellige Sansninger ikke skelnes, de løber sammen til én ny Sansning, der synes enkelt. Saaledes løber ogsaa Forestillinger sammen, der ofte har været forenede, og danner én Forestilling. Nogle Ideer vokser da ved Tankeforbindelsens Hyppighed og Styrke saaledes sammen, at de kun med yderste Besvær kan vristes fra hinanden. Men har vi nu ikke blot hyppigt havt den ene Forestilling sammen med den anden, men overhovedet aldrig havt den ene uden den anden, da opstaar den uadskillelige Sammenhæng. Saaledes kan vi f. Eks. ikke tænke paa Farve uden at tænke paa Udstrækning eller paa Haandgribelighed uden at tænke paa Skikkelse; ti vi har aldrig set noget Farvet, der ikke var udstrakt, eller noget Haandgribeligt, der ikke havde en eller anden Figur. Den, der vil negte, at denne Sammenhæng kan avle en Tankenødvendighed, maa paastaa, at to Ideer aldrig er saaledes knyttede til hinanden ved Sammenhæng, at de er praktisk uadskillelige. Men det vilde være at tale mod Livets allermindeligste Erfaring.

Med mindre nu vor øvrige Viden yder os en eller anden Jævnførelse, der kan hjælpe os til at faa de to Ideer hagede fra hinanden, bliver vor Mangel paa Evne til at forestille os den ene Kendsgerning uden den anden til en Tro paa, at den ene ikke kan eksistere uden den anden. Den saaledes dannede uopløselige Sammenhæng er dels naturlig og berettiget, dels kunstig. Kunstig er den, naar den blot har sin Grund i mangelfuld eller begrænset Erfaring, og saaledes foraarsager den vore Fordomme.

Et Eksempel er den engang klippefaste Tro paa at der umuligt kunde gives Antipoder. Den Forestilling: ‹Et Menneske med Fødderne i Vejret og Hovedet nedad, hverken klistret eller bundet eller naglet fast›, og Forestillingen: ‹Fald› dannede en saa kraftig Forbindelse, at en virkelig Kendsgerning blev kaldt ufattelig. Den ufuldstændige Erfaring havde været indskrænket til Egne, hvor ‹ned› var ensbetydende med Retningen mod Jorden. Et andet Eksempel er den moderne, vidtudbredte Tro paa, at en Gudsfornegter umuligt kan være et godt, i det Godes Navn og umiddelbart til det Gode virkende Menneske. Forestillingen: ‹Et Menneske, der fornegter Gud›, og Forestillingen: ‹slet, vildfarende og farlig› er saaledes sammenarbejdede i Bevidsthederne, at det vil vare meget længe, før det i mindre oplyste Lande lykkes Videnskaben at opløse disse Forestillingers Sammenhæng. Den ufuldstændige Erfaring har her været indskrænket til Personligheder. hos hvilke ‹god› var ensbetydende med Retningen mod Himlen.

Den almindelige Opfattelse gaar ud fra, at Adskillelsen mellem Godt og Ondt, Ret og Uret er en oprindelig, der opfattes paa samme Maade som Forskellen mellem to Farver eller mellem Hvidt og Sort, ved et Klarsyn, der udgør Grundlaget for alle følgende moralske Overvejelser. Den gaar ligeledes ud fra den frie Vilje, som givet med Bevidstheden om Evne til at vælge mellem to Muligheder, og fra Personligheden som umiddelbart givet ved Selvbevidstheden.

Efter Erfaringsfilosofens Mening føler Ingen, at Ordene: ‹Jeg er til› er ubetinget sande. Hvad vi føler er efter hans Opfattelse Noget, som vi beskriver med disse Ord, ikke fordi vi véd, at de er ubetinget sande, men fordi vi altid er vante til at høre og bruge dem. Vor umiddelbare Bevidsthed hverken afgør eller kan afgøre, hvilke Tvetydigheder og Hemmeligheder der muligvis lurer i disse tre Ord: ‹Jeg› og ‹er til›, lige saa lidt som vor Opfattelse af Vand lærer os, om Vand bestaar af Ilt og Brint eller ikke.

Erfaringsfilosofen negter ikke, at mange Begreber synes og ikke kan andet end synes frembragte ved umiddelbart Klarsyn. Men han hævder, at det ikke nytter noget med Hensyn til disse at ty til Bevidsthedens Udsagn. Ti vi kan ikke adspørge Bevidstheden under de eneste mulige Omstændigheder, under hvilke det vilde være muligt at faa et paalideligt Svar, nemlig medens

den Enkelte befinder sig i den allerspædeste Barnealder. Dersom det paa nogen Maade kan bringes indenfor Mulighedens Omraade, at et eller andet Begreb, der synes oprindeligt, senere hen kan være blevet ført ind i Bevidstheden, saa maa Gisningen prøves og forkastes, før vi er berettigede til Hævdelse af, at dette Begreb er Noget, Bevidstheden oprindeligt har besiddet. De oprindelige Elementer kan alene komme for Lyset som det Tiloversblevne efter en forudgaaet Granskning af alle de Frembringelsesmaader, som finder Sted ved de sjælelige Kendsgerninger, der bevisligt ikke er oprindelige. Kun saaledes kan vi bestemme, om ikke formentlig medfødt Indsigt eller Antagelse er opstaaet paa samme Maade, men saa tidligt, at den er bleven uadskillelig fra vor Bevidsthed før den Tid, til hvilken Erindringen naaer tilbage. Denne Metode kalder Stuart Mill den sjælegranskende til Forskel fra den indadskuende. Det er Naturvidenskabernes anerkendte Fremgangsmaade tilpasset efter Sjælestudiets Natur. Det er i Kraft af den, at han ikke opfatter Samvittigheden som en umiddelbar Aabenbaring af det Gode eller Rette, «en Guds Røst i os», men tænker «der ikke gives noget saa Urimeligt eller Fordærveligt, at det ikke kan bringes til at virke paa det menneskelige Liv med Samvittighedens hele Myndighed». For ham som for Feuerbach bliver Samvittigheden, naar den ikke ledes paa Vildvej, Stedfortræder for Næstens Lyksalighedsdrift.

Skulde jeg tale ganske jævnt og uvidenskabeligt om dette Skrift, vilde jeg sige: Kære Læser, her rækkes dig en Moral, som har et Fortrin for den Moral, du er vant til at høre præke og prise, og det er dette: Den behøver ikke at blive en Moral paa Papiret, den kan blive en Moral i Hjerterne. Den lader sig fatte, den lader sig udøve, den er menneskelig, forstaaelig og klar. Saa roligt den er udviklet, er den begejstrende i sin Grund og i sin Idé. Den lærer dig at være paa din Post mod Fordomme, at sætte Sædeligheden over Sæderne; den lægger Kritik og opløsende Undersøgelse af det Bestaaende ind i Pligtens Idé.

Hvad Indtryk den vil gøre paa Offenligheden, er det vanskeligt at forudsige. Bliver den ikke forbigaaet med Tavshed, vil den rimeligvis blive ugunstigt omtalt. Jeg har oversat Bogen og det er billigt, at den af den Grund ikke bliver anbefalet. Men kunde ikke det, at den er af Stuart Mill, betragtes som en formildende Omstændighed af de anonyme Anmeldere? Jeg henstiller dette

Spørgsmaal til behagelig Overvejelse for de Herrer ab, eb, ib, ob, ax, ex, ix, ox osv.

En personlig Bemærkning har jeg endnu tilbage at gøre. En Udflugt, som man i sin Uvilje mod Europas frie Videnskab i den senere Tid har grebet til herhjemme, er den, at man betitler alt det for Rettroenheden Ubehagelige i Natur- og Aandsvidenskaberne som Udstrømning af den franske Aand, hvilken Aand man da undertiden gør mig den meget ufortjente Ære at opstille mig som Talsmand for. Imod denne (snart sensualistiske, snart materialistiske, snart ateistiske) franske Aand maner man da gerne saa mange nordiske og germanske Aander op, som man blot kan overkomme. Man strækker Armene ud mod England, ja man haaber i store Krese Bistand fra det nys saa forhadte Tyskland.

Der forestaar her en bitter Skuffelse. Hvad man paa dette Punkt kalder den franske Aand, er i Virkeligheden den europæiske Civilisations. I Nutidens Videnskab er Nationalforskelligheden af en stedse mere forsvindende Betydning; ethvert Lands Forskere støtter sig til fremmede Forskeres Resultater. Englænderen Stuart Mill er en frigjort Lærling af Franskmanden Comte, og Franskmanden Taine er en frigjort Lærling af Englænderen Stuart Mill. Valget er da ikke det mellem Frankrig paa den ene Side, Tyskland og England paa den anden som aandelig Forbundsfælle, nej Valget er det mellem det oplyste, tænkende og villende England, Frankrig, Tyskland paa den ene Side og det forældede, lysfjendske England, Frankrig, Tyskland paa den anden. Her er Valget, du min Læser! mellem Strauss's og Auerbachs eller Hengstenbergs Tyskland, mellem Taines og Renans eller Veuillots og Dupanloups Frankrig, mellem Erkebiskoppen af Canterbury's England eller Darwins og Stuart Mills!

En Redegørelse

(1880)

De følgende Linjer er nærmest foranledigede ved en mig idag tilsendt anonym Artikel i *Dagbladet* for 26de Januar: *Dr. Georg Brandes, Sandheden samt Upartiskheden.*

Siden jeg i Begyndelsen af 1872 i en lille Bog besvarede en Række Angreb, har jeg ladet Flyveskrifter og Avisartikler i stor Mængde ophobe sig imod mig i Danmark uden at tage til Genmæle. Det har ikke stemmet med min Forestilling om det Værdige at svare paa sligt. Jeg har ikke kunnet overvinde min Selvfølelse dertil og har meget hellere villet give mit Navn til Pris. Kun i de Tilfælde, hvor jeg i faa Linjer kunde give et nødtvungent Dementi, har jeg undertiden gjort det. Jeg har da heller ikke taget til Orde i den nuværende literære Strid, skønt Hr. Topsøes «upartiske og sandhedskærlige» Organ har meddelt sine Læsere den Historie, at Fejden var anstiftet og aftalt mellem Hr. Bjørnson og mig, og skønt Hr. Plougs skæggede Musa — glubsk som en anden Julia Pastrana — har kaldt mig «Hund». Den gode Dame er stærk i Munden*).

Det er Aaringer siden, at jeg har skrevet i noget dansk Blad; men mine ærede Modstandere lurer des ivrigere paa enhver nok saa ubetydelig Artikel af mig i udenlandske Blade eller Tidsskrifter, som de kan forfærde Kjøbenhavnerne med. I den sidste Tid har man havt hele tre saadanne Artikler at koge sine Supper paa.

---

*) Schandorph og Drachmann havde angrebet Ploug for hans Holdning overfor Mændene af den yngre Retning. Senere Anm.

I. Jeg havde i September 1879 sendt det norske *Dagbladet* et Referat af en Bog af en gammel, politisk reaktionær Skribent L. Hellenbach: *Menneskehedens Fordomme.* Hr. Ploug aftrykte et snildt udklippet Brudstykke af dette Referat i sit Blad med den Overskrift *Et fordomsfrit Forslag* og gav det den (med Sandheden aldeles uoverensstemmende) Indledning, at Dr. G. Brandes havde anbefalet denne Bog. Jeg vil ingen videre Vægt lægge paa, at mit Referat som blot Referat var navnløst, og at Hr. Ploug føjede Navnet til; men «anbefalet» Bogen i anden Forstand end blot til Gennemlæsning havde jeg ikke. Mine Ord lød: «Dette Skrift af en gammel østerrigsk Skribent *fortjener en Gennemlæsning* . . . Bogen er hverken *genial eller i nogen fremspringende Grad original*, men den er tankevækkende og selve Æmnet er et godt Indfald.» For Læsere maatte det tage sig ud som havde jeg anbefalet ikke blot Bogen, men det udklippede «Forslag», som iøvrigt intet Forslag var, men den Sætning, at hvis Jorden var overbefolket — en Mening, Forfatteren for Resten bekæmpede — vilde det, saa længe Elendigheden i de laveste Klasser var saa stor, som den er, være humanere at lade Smaabørn dø en smerteløs Død end at udsætte dem for den Sult og Nød, der saa ofte venter dem. For nu ikke selv at blive beskyldt for barnemorderiske Tilbøjeligheder tilføjede jeg endda: «Da han (Forfatteren) jo ikke tillægger Overbefolkningen Skylden for de besiddelsesløse Klassers Nød, tvivler han selvfølgelig ikke paa, at der gives andre og bedre Midler mod Nøden, end Barnemord.»

Denne Sætning udelod Hr. Ploug; umiddelbart foran den stansede den ridderlige Redaktør af *Fædrelandet* sit Citat.

Hvorvel jeg nu i Kjøbenhavn i Efteraaret erfor, at man i visse Krese var højligt oprørt over mit attenterede Masse-Barnemord, kunde jeg dog ikke bekvemme mig til at sætte Pen til Papiret om en saa taabelig Sag. Det forekom mig, at der ikke gaves andet Svar paa Forargelsen over mine barnemorderiske Lyster end den Tilstaaelse, at naar de først nu havde rygtedes, laa Aarsagen i, *at jeg hidtil havde spist alle de smaa Børn, jeg havde myrdet,* og Sagen saaledes var forbleven uopdaget.

Venner, som kendte Stemningen i Kjøbenhavn bedre end jeg, mente imidlertid, at jeg udsatte mig for at blive tagen paa Ordet, og jeg tav. Senere hørte jeg, at man havde gjort stort Væsen af, at Cherbuliez i en eller anden Artikel skal have kaldt Hellen-

bachs Bog slet. Jeg finder den ikke slet, men ser overhovedet ikke, at der lader sig slutte andet heraf, end at Cherbuliez og jeg er af forskellig Mening om en Bog. Jeg har aldrig givet mig ud for at være enig med ham om alt muligt, skønt jeg har megen Sympati for denne Forfatter. Jeg har i *Revue des deux mondes* for August 1879 til min Glæde kunnet spore, at han gengælder denne Sympati.

II. I Oktober 1879 stod i *Academy* en Artikel af mig, betitlet *Ny dansk og norsk Poesi,* i hvilken jeg uden nogetsomhelst Krav paa Fuldstændighed opregnede en Del nyere Bøger, der havde tiltalt mig, og som jeg allesammen roste. Over denne Artikel har man, saavidt jeg véd, først nu gjort Anskrig, og det er *Dagbladet,* som skriger. Hvorfor? Først fordi Forfatteren af *Jason med det gyldne Skind* ikke er nævnt. Vel at mærke: Han er ikke ilde omtalt, han er simpelt hen ikke nævnt. Jeg begriber ikke, at han eller hans kan tage sig dette saa nær. Der er mange andre, der ikke er nævnte, Henrik Ibsen f. Eks., hvem man dog neppe vil beskylde mig for at ville tie ihjel. Det andet, der klynkes over, er, at de, der er nævnte, er roste altfor stærkt — en besynderlig Anklage, der kun faar Mening ved den, en Navnløs værdige Sigtelse, at Rosen har lave Bevæggrunde, er foranlediget af Haab om Gensidighed. Rosen skal være Tendens-Ros. Anonymen tegner her kun sit eget Portræt. Den Art Personligheder lugter nemlig Tendens i Alt; de tilbringer deres Tid med at ivre mod tendentiøs Videnskab og tendentiøs Poesi. En tysk Digter har engang skrevet følgende Epigram:

Tendenzpoesie.

Hochverrath und Tendenz liegt selbst im Getriller der Lerche,
Wendet die Schuldige doch singend dem Lichte sich zu.

Det bebrejdes mig i fuldt Alvor, at jeg i stærke Udtryk fremhæver begyndende Forfatteres Talent; ja man noterer det Frygtelige, at jeg har gjort det før; det er ikke første Gang, det sker. Hermed forholder det sig saaledes: Vor sædvanlige stymperagtige navnløse Kritik rakker enhver talentfuld Begynder til, saalænge det paa nogen Maade er muligt. Den typiske Kritiker, der aldrig véd, om Noget er godt, før tusinde Stemmer har sagt ham det, negter dels af Uvidenhed, dels af Misundelse, dels af Overlegenhedsfølelse Begynderen Talent og Moral, Betydning og

Alvor, og anerkender ham først, naar det aldeles ikke mere er til nogen Nytte at give sin Galde Luft. Min Fremgangsmaade har været den modsatte og vanskeligere. Jeg, som satte et Navn paa Spil, har, overalt hvor jeg saa Talentet spire, staaet inde derfor hos Publikum. Jeg har mangen Gang, længe før Publikum anede Talentet (eller dog Talentets Omfang og Betydning) hos den opkommende Forfatter, sat min Ære som Kritiker ind paa at skaffe det den Anerkendelse, som tilkom det, og uden hvilken det ikke sjældent gaar til Grunde. Jeg har indtil nu ingen Fejltagelse begaaet. Jeg har ikke ventet til *Fædrelandet* fik Øje paa Henrik Ibsens Betydning med at tale om ham, som alle gør det nu, og hvad de nyeste danske Digtere angaar, da har jeg efter Evne fredet om dem, man nu læser, og hvis Mod og Selvtillid mine Modstandere stræbte at træde ned.

Anonymen taler om den i *Det 19de Aarhundrede* «førte Forretning — hvor der indkasseredes Ros hos Kammerater». Da *Det 19de Aarhundrede* bestod, var Redaktionen saa ængstelig endog blot for Skinnet af Selvros, at den end ikke tillod nogen Medarbejder at omtale Udgiverne i Tidsskriftet. Jeg husker et Tilfælde, hvor en Forfatter, som bragte mig et Arbejde, havde fremhævet et Sted af min Afhandling om Christian Winther i nogle anerkendende Udtryk. Jeg sagde ham, at denne Artighed maatte slettes. Han bemærkede, at min Broder ved en tidligere Lejlighed havde sagt ham noget lignende, og spurgte: «Maa Deres Navn da end ikke nævnes i Tidsskriftet?» hvortil jeg svarte «Nej». Og nu læser man i *Dagbladet* — det samme Dagblad, der indeholdt den plumpeste Lovsang over Jason med samt hans gyldne Skind, at i *Det 19de Aarhundrede* «indkasseredes Ros fra Kammerater».

III. Artiklen i Supplementbindet til *Meyers Konversationsleksikon*.

Den 2den Januar d. A. tilskrev jeg Hr. H. I. Meyer, Besidder af det Bibliografiske Institut og det bekendte Konversationsleksikon, et Brev, hvis Koncept jeg har bevaret, hvori jeg meddelte ham, at der af Leksikonnets Redaktion, uden mit Vidende, var foretaget «saa væsenlige, saa uforstandige, til Dels meningsforstyrrende Forandringer» i min Originalartikel, at jeg ikke kunde tage Ansvaret for denne Artikel paa mig. «Jeg maa,» skrev jeg, «derfor til min Beklagelse anmode Dem om at lade en Notits, der fralægger mig Forfatterskabet, blive optaget i Korrespondensbladet

til næste Hefte, og bede Dem tilstille mig samme.» Herefter fulgte, endda kun som Prøver, en lang Liste over de foretagne Forandringer. I Spidsen stod Anken over, at man havde indflettet denne Linje om Historikeren Paludan-Müller: «Det er beklageligt, at han saa sjældent vælger sig taknemmelige Stoffer.» Saa fulgte en Anke over, at man havde kaldt Richardt en gejstlig Digter i Stedet for en «religiøs», at man havde omredigeret mine Bemærkninger om Goldschmidt og f. Eks. udeladt Linjen: «Hos ham er Romantik og Iagttagelse forenede» osv. osv., og jeg sluttede med følgende Indsigelse:

«Endelig har man havt den utrolige Smagløshed at lægge mig en Ytring i Munden, i hvilken jeg (tilmed paa den urimeligste Maade) roser mig selv.»

Man havde nemlig — sikkert i den bedste Mening — hvor *Hovedstrømningerne* var nævnte, indskudt Linjen «som banede Vejen for en ganske ny Betragtning af den moderne Digtning».

Jeg skrev derom: «Dette vilde, sagt af mig, være den taabeligste Anmasselse, den dummeste Selvros. Det ser ud, som bildte jeg mig ind at have fundet et eller andet Arkanum, hvorved man kunde forstaa den moderne Digtning bedre, ja ganske anderledes end før.» Det var vel kun en eneste Linje og jeg vidste godt, hvor faa der vilde læse en saadan Artikel nøjagtigt i Tyskland, men, som jeg i mit Brev bemærkede, «i Danmark, hvor jeg har adskillige Fjender, vil den blive læst Ord for Ord», og, endte jeg: «man vil slaa Kapital af Uvidenheden og Selvrosen» (man wird aus der Unwissenheit und Selbstüberhebung Kapital schlagen).

Allerede Dagen derefter havde Chefen for det Bibliografiske Institut overbevist sig om Rigtigheden af mine Anker og i hans Svar hedder det ordret oversat: «Det Skete gør os uendelig ondt, og vi beder Dem kun om ikke at tage Sagen saa tragisk, som Deres Brev fremstiller den, *og hvortil De desværre ganske vist har fuld Berettigelse.*» Ikke desmindre sluttede Brevet med, at Redaktionen «af letforstaaelige Grunde» ikke kunde beslutte sig til at fralægge mig Forfatterskabet.

Jeg saa, at der ikke var noget videre at gøre ved Sagen og var i de første Uger daglig forberedt paa en Meddelelse om, at *Dagbladet* og *Fædrelandet* graadige som Hajer havde styrtet sig over de 3½ Sider i Konversationsleksikon-Supplementet; men da det ikke skete, tænkte jeg, at man dog maaske denne ene Gang havde fundet Sagen for ubetydelig eller at man havde overset

mit Navn, som ikke fandtes under Artiklen, men med ganske smaa Bogstaver i en lang Liste paa Indersiden af Heftets Omslag, der faldt bort ved Indbindingen.

Jeg har taget fejl, og jeg skulde ligefuldt ogsaa denne Gang have tiet, hvis ikke *Dagbladet* for i Forgaars havde fundet som Slutningseffekt den ligesaa perfide som virkningsfulde Beskyldning, Bladet aldrig undlader at forebringe eller lade forebringe, naar Talen er om mig, den, der gaar ud paa at fremstille mig som en Art Landsforræder. Artiklen slutter patetisk og ædelt: «Det gamle Ord, at det er en daarlig Fugl, der besudler sin egen Rede, bør holdes i Agt.» Det er ved saadanne atter og atter anbragte Talemaader, at det er lykkedes et Par Redaktører, hvem jeg er højst ubekvem, at faa mig til hos en stor Del af mine Landsmænd at gælde for en daarlig Patriot.

Patriotismen viser sig efter min Mening mindre i Ord end i Gerning. Jeg har aldrig kunnet se nogen sær Patriotisme i at holde det danske Folk i Ubekendtskab med Europas virkelige Tilstand, medens man forsikrede det om sin Fædrelandskærlighed. Jeg har i Aarevis læst Korrespondancer fra Frankrig og Tyskland til de største danske Blade — de særligt patriotiske — som ved deres systematiske Usandfærdighed har gjort Danmark stor Skade. Jeg har arbejdet en hel Del i mit Liv paa at gøre Danmark bekendt med Udlandet og omvendt Udlandet bekendt med Danmark. Jeg tvivler om, at Nogen, for blot at nævne Et, har bidraget saa meget som jeg til, at udenlandske Bøger er blevne oversatte paa Dansk, og til, at nordiske Bøger er blevne oversatte paa fremmede Sprog. Jeg har stræbt at lære mine Landsmænd adskilligt, og jeg har bidraget mit til, at de Danske i dette Øjeblik har en opskydende poetisk Literatur. Jeg har havt den Tilfredsstillelse at se den dansk-norske Literatur i det hele og store bevæge sig ad de Baner jeg, før man slog ind paa dem, har betegnet som de bedste, og som andre med Opbydelse af al Kraft har villet spærre. Men *det* er sandt: jeg har aldrig talt et Ord om min Fædrelandskærlighed, aldrig en eneste Gang i mit Liv fortalt Danmark, hvor højt jeg elskede det. I den Henseende staar jeg langt tilbage for *Fædrelandet* og *Dagbladet*, for de Herrer Ploug og Topsøe.

Der var imidlertid engang en gammel Konge i England. Han hørte gerne Smiger, og spurgte ved en vis Lejlighed sine Døtre, hvor højt de elskede ham.

Den ældste, en med et Ulvefysiognomi, kaldet Goneril, forsikrede ham i de hedeste Ord om sine Følelser. Kærligheden til ham, sagde hun, var Pulsslaget i hele hendes Væsen.

Den næstældste, en med et Rævefysiognomi, kaldet Regan, overbød om muligt sin Søster. Hun var ikke som denne voldsom *(unbordered)* i sit Væsen, men fin og klog; hun erklærede Kongen sin Kærlighed, som han helst vilde høre det.

Men da Kongen kom til den tredje af Søstrene og spurgte hende, om hvad hun havde at sige om *sin* Kærlighed, saa led han en bitter Skuffelse, ti hun svarede paa sit Engelsk: *Nothing, my Lord!* Hvad paa Dansk vil sige: «Ingen Ting.» Og da han fortørnet og opbragt spurgte hende endnu engang derom, svarede hun:

Unhappy that I am, I cannot heave
My heart into my mouth: I love your majesty
According to my bond: nor more nor less.

Hvoraf Meningen er: «Jeg elsker Deres Majestæt saameget som jeg bør, hverken mere eller mindre.»

Berlin 28. Januar 1880.

SÆDELIGHEDSFEJDEN

(1887)

Indledning

(Juni 1885)

Den anonyme Forfatter til nogle alvorlige og gennemtænkte Skrifter har mod nogle henkastede Bemærkninger i min Artikel om Arne Garborg*) rettet et Angreb under Titlen: *Om en Reaktion mod den moderne Stræben efter større seksuel Sædelighed.*

Denne Titel er desværre i højeste Grad vildledende. Jeg for min Del véd ikke det Ringeste om og har ikke set det Ringeste til nogen «moderne Stræben» af den angivne Art, og jeg beder indstændigt og for fuldt Alvor mine ærede Samtidige tro, at hvis nogen som helst af dem, gammel eller ung, Mand eller Kvinde, gift eller ugift, skulde føle nogen Trang eller Drift til at beflitte sig paa større kønslig Sædelighed end den, de hidtil maatte have udvist, skal de aldrig træffe mig som Hindring paa deres Vej, ikke møde nogen som helst Reaktion fra min Side. For saa vidt deres Foretagende ikke er mig ganske uvedkommende, har det min hele Sympati. I et Samfund som vort, hvor aarligt i meget stort Antal Pigebørn mellem to- og seks-aars Alderen bliver kønsligt mishandlede paa den mest oprørende Maade, kan ingen fornuftig Mand og visselig ingen, der selv har Børn, andet end sympatisere med Tanken om, at der indenfor hans Samtid skulde finde en energisk Stræben Sted efter at komme ud af den Bestialitet i Sindelag og Færd, hvorom Sligt er Vidnesbyrd.

*) *Samlede Skrifter* III, S. 472.

Desværre har jeg, som berørt, ikke sporet det mindste til nogen saadan Stræben, har altsaa heller ikke kunnet eller villet reagere imod den. Hvad min Modstander forveksler med en saadan, yderst ønskelig Stræben er, som det viser sig, en Stræben paa Papiret. Men Livet er nu en Gang ét, og Fantasifremstillinger paa Papiret et andet. Troja er ét og «Dette skal være Troja» et andet. En sjælelig Kamp og Sejr er ét, fagre Ord om Nødvendigheden af saadanne Kampe og Sejre et andet. Det at øve Kyskhed er ét, det at fordre Kyskhed et andet, og, som jeg i hin Afhandling udtrykte det, den Kunst at *fordre* Kyskhed er ikke stor.

Jeg vil ikke tale om Tartufferne: de kræver altid Kyskhed; dette Krav er et Skærmbrædt, bag hvilket man ikke kan se, hvad de har for. I Danmark gives der jo ingen af dem; men andensteds skal de være slemme.

Jeg vil lige saa lidt tale om Bula N'Gnatuerne; dem har vi heller ikke i Danmark; men man har fortalt mig om et fjernt, sydafrikansk Folkefærd, hvor det skal være Skik, at saa snart en Bula N'Gnatu (Regnmager, Vindmager, Kaffernes Ord for Poet) i kønslig Henseende har begaaet en eller anden Uregelmæssighed, elsket nogle Piger, bortført en Kone, kompromitteret en Enke, gjort Skandale, kort sagt, saa løber han med sit brune Uldtæppe ned over Ryggen gennem Stammens Kraal (Kaffernes Ord for By) og skraaler af fuld Hals: «Frivole Slyngler! letfærdige Knægte! Vil I lade Pigerne gaa! Vil I holde Jer fra Konerne! Leve Familiens Ukrænkelighed! Respekt for Arnens Fred! osv.» Saadan gaar det til i Sydafrika. Men jeg vil som sagt ikke tale om Bula N'Gnatuerne.

Jeg vil tale om Jeronimus'erne; for dem har vi iblandt os. Og det at *fordre* Ærbarhed har altid netop været Jeronimus'ernes Kendetegn lige fra den Jeronimus i *Maskeraden* til vore Dages. Det meste af hvad der i de sidste Aar er kommet frem som Kyskhedskrav fra Mændenes Side har nøjagtigt samme Karakter som Jeronimus's Formaninger til Leander. Jeronimus stillede ikke Krav til sig selv, den Gang da han var ung; det var ham for besværligt; desuden tænkte han den Gang slet ikke derpaa, han var saa optaget af de mange Leonorer og Perniller, ikke at tale om Anne Hattemagers hele Flok. Men nu, da et halvhundrede Aar har bragt hans Blod til at løbe mere adstadigt, retter han med Strenghed og Styrke Fordringen til Efterslægten,

og hævder, for saa vidt han vedgaar sin Fortid, og det gør han nuomstunder undertiden, at det ene og alene er en beklagelig Tilfældighed, en Mangel ved hans Opdragelse eller Sligt, der har hindret ham selv i til rette Tid at opfylde Kravet. Dette er overmaade opbyggeligt, men det imponerer ikke saa meget.

Hvis i Privatlivet en Herre traadte ind ad Døren til en tyveaarig Mand med de Ord: «Hr. N. N., det har længe været mit Ønske at gøre Deres Bekendtskab; De maa beflitte Dem paa et mere ærbart Levned!» saa vilde flere Svar være mulige, men ét ligger nær, nemlig det: «Har De selv, Højstærede, været saa strengeligt ærbar?» Skulde Svaret falde benegtende ud, saa er der jo altid det Gensvar: «Jeg er fast besluttet paa at følge Deres Eksempel; det er ogsaa *min* Agt i en noget fremrykket Alder at præke en overmaade streng Moral for de Andre.»

I den angrebne Afhandling udtalte jeg utvetydigt min store Ulyst til at gaa nærmere ind paa det flygtigt berørte Æmne. Jeg skrev: «Temaet er et saadant, der bedre egner sig til digterisk end til ligefrem Behandling; ti enhver Forfatter vil helst undgaa direkte at udtale sig om et Spørgsmaal, hvis Behandling i anden Tone end den moraliserende let stempler den Paagældende som en frivol og usædelig Person.» Det er ikke rigtig hensynsfuldt at angribe en Skribent netop paa et Punkt, som han udtrykkelig har erklæret sig uvillig til at forsvare, ude af Stand til at drøfte, og hvor han, som enhver forstandig Læser føler, ikke kan tale frit, kun kan antyde en ringe Del af hvad han mener, og er udsat for de plumpeste Forvrængninger, de smudsigste Underskydelser; heller ikke er det berettiget at rive nogle fordringsløse Sætninger i en Forfatterkarakteristik, hvis Hensigt kun var at forklare en Novelle, ud af deres Sammenhæng og betegne dem som intet mindre end *Programmet* for en Modarbejden af ærede Samtidiges Sædelighedsbestræbelser.

En Forfatter har jo imidlertid ikke Ret til at vente Hensynsfuldhed; han maa være tilfreds, naar et Angreb ikke er hadefuldt eller giftigt, og den anonyme Afhandlings hele Stil og Tone er saa uendelig fjern fra den literære Æreløsheds Anfald mod det selvsamme Punkt i hin Artikel, at jeg ikke vil drage mig ud af Forhandlingen uden et Svar. Jeg kan sige til denne Forfatter som Byron i et af Brevene siger til Murray: «I snakker til mig om Moralitet — det er første Gang, jeg har hørt det

Ord af Folk, der ikke var Hallunker og ikke brugte det som Middel til Skurkestreger.»

Til i eget Navn at indlade mig paa Sagen føler jeg mig imidlertid nu ligesaa lidet kaldet som i Januar*).

Engle

I de to sidst udkomne Hefter af *Kvinden og Samfundet* har tre Damer udtalt sig paa en i alt Væsenligt overensstemmende Maade om det Æmne, der i visse udsøgte Kreses Frimurersprog kaldes *det sædelige Lighedskrav*.

Ikke lidet i det af disse Damer Fremførte giver Anledning til Grublen og Spørgen, men kun med Hensyn til et eneste Punkt tillader Undertegnede sig afgjort at være af modsat Mening, det er, naar det i den sidste Afhandlings Slutning med et vist Eftertryk hedder:

Ti Engle er vi alligevel ikke!

For det er netop det, som de ærede Damer er. Og véd de det ikke selv, saa er dette kun en himmelsk Ynde mere, som jeg end ikke berøver dem ved at modsige hin Paastand; ti deres Beskedenhed forbyder dem at tro mig. Men hvad der er sandt, er ligefuldt sandt.

Alle Damernes Udgangspunkt er det samme: «Kulturkvinderne» (en af dem foretrækker Udtrykket «de normale Kvinder» eller Normalkvinderne) er overmaade sædelige Personer; Kulturmændene, Normalmændene derimod usædelige Personnager. Hvad skal der gøres ved denne Elendighed? *Bør* Kvinderne «nu blive som Mænd» (ɔ: usædelige) eller Mændene «som Kvinder» (ɔ: Liljer)? Og Spørgsmaalet besvares, som det da var at vente af pæne Damer, ens af dem alle, til Fordel for Sædeligheden. Mændene bør blive *som Kvinder*, det er udlagt: rene Væsner, hvad i det moderne Sprog kaldes *Handsker* (i gammelt Dansk: *Haandstrømper*).

*) Herefter fulgte Afhandlingen *Martin Luther*, *Samlede Skrifter* VII, 277 ff.

Efter Frk. Grundtvigs første fortræffelige *Krav* af den sædelige Lighed viste det sig en Tid ret kraftigt i *Dansk Kvindesamfund*, hvor høj Uskyldens Barometerstand indenfor Samfundet var. Den ene modne Kvinde efter den anden traadte frem og lagde Vidnesbyrd af om sin Renhed. Eller som Frk. Sannom træffende udtrykker det: «Her kom den ene Dame efter den anden og fortalte os, at de ikke kendte noget til Driftslivet og aldrig havde følt noget i den Retning . . .» Alle som én protesterede Damerne ligefuldt mod Benævnelsen *defekt*, som en Uværdig (G. Brandes) har villet paatrykke dem. Frk. Sannom viser med Rette, at langtfra at være defekte henhører disse Damer til hvad Martensen i sin *Etik* betegner som *angeliske Naturer*.

Med overdreven, men ægte religiøs Ydmyghed tilføjer hun saa: «Men at just Flertallet af os skulde være Engle, det kan jeg ikke tænke mig.» Heri har hun Uret, himmelraabende Uret endog Enhver Mand med nogen Erfaring overfor Kvinder vil hævde, at Flertallet af dem er simpelthen Engle, hverken mindre eller mer.

Det er saa anerkendt, at selv Sprogbrug har fastslaaet Tiltaleformen: Min Engel!

Englene er ikke blot Engle, fordi de er kønsløse. De er hævede over Sygelighed og Svaghed. Naar Frk. Sannom siger om sig selv: «Jeg fejler ikke det ringeste, *ikke engang en Smule Mavekatarh*; jeg er et fuldstændig sundt Menneske», saa beviser hun ikke alene, som hun vil det, at «et afholdende Liv» saa lidt gør Kvinden *defekt* som det gør hende *dum* (Frk. Sannom sprudler af Aand), men hun vækker overhovedet en stærk Formodning om, at hun i visse Maader er Fuldkommenheden selv, ikke den blotte «Normalkvinde» eller «Kulturkvinde» (den, der har gennemgaaet en højere Dannelsesanstalt), men Mønsterkvinden, som ellers kun findes i Romancer og Romaner, og for hvem Ordet *Engel* er den eneste slaaende Benævnelse. Man tænke sig: End ikke en Smule Mavekatarh!

Engle kan være mere eller mindre flyvedygtige. Den iblandt dem, der svinger sig højest, Fru Aggersborg, fyldes, siger hun, med Bekymring ved den Fare, der ligger i den overhaandtagende Vantro, og udraaber: «Lad os holde Idealet oppe!» I Virkeligheden holder hun dets Fane højt.

Saa højt, at man undertiden taber Virkeligheden en Smule

af Syne. Ikke naar hun med Strenghed og Fasthed lader «vor Tid» i al Almindelighed høre, at «den er sædelig slap og har følelig Mangel paa Aand og Idealitet». Hun selv har fuldt op af begge Dele. Men hendes Sjælelære tager undertiden en Himmelflugt, som gør det svært at følge med. Hun siger:

Naturen har ved at tildele Mand og Kvinde ikke alene fælles, men ogsaa forskellige Livsopgaver, udrustet dem med baade fælles og forskellige Naturdrifter. Navnlig tror jeg, at Mandkønnet har — som den fysiske Krafts Indehaver og paa Grund af *sin udaddragende Natur* — *sin Styrke i fysisk Kønsdrift,* medens Kvinden — ved sin finere Natur og sit *indaddragende Følelsesliv* — væsenlig har sin Kønsdrift paa sjælelig Maade.

Man skønner straks, at der her er set paa Kønsforskellen med et hartad overmenneskeligt Blik. Overfor det, som her er dunkelt, maa det gælde, at Englenes Tanker er ikke vore Tanker. Men man tror at skimte noget. Og naar det hedder, at Manden har sin *Styrke* i fysisk Kønsdrift (hvad er fysisk Kønsdrift?), saa maa man ikke indvende, at det er en trist Monsieur, som har sin Styrke i den. Det Hele er, naar det opfattes med Velvilje, klart: Manden er udaddragende, Kvinden indaddragende, Mandens Kønsdrift sanselig, Kvindens sjælelig. Forstaa det, hvo som kan. Men symmetrisk og stilfuldt er det.

Nu hedder det videre om Kvinden:

For hende er det en ubestemt Følelsestrang, en Længsel efter at elske og blive genelsket. Dermed er det ikke Meningen at ville frakende vort Køn Skyld (?) overfor Manden; men denne har mest sin Grund i Kvindens Karakterfejl og Svaghed. [Har Mandens Skyld ikke sin Grund i Karakterfejl og Svaghed?] Heller ikke skal det benegtes, at Kvindens Kønsdrift er sanselig.

Denne sidste Sætning forbavser unegtelig et Verdens Barn. For han troede, at det var netop dette, som blev benegtet. Men det benegtes ikke, det bortforklares paa den yndigste og mest sjælfulde Maade:

Heller ikke skal det benegtes, at Kvindens Kønsdrift er sanselig; ti ogsaa det Sanselige har sit Sæde i det Sjælelige; men paa Grund af hendes finere Natur ytrer den sig ikke paa fysisk Maade.

Der kommer herved nogen Forstyrrelse ind, ikke i Logiken, men i Symmetrien: Mandens Kønsdrift var sanselig, Kvindens

sjælelig. Nu skal pludselig Kvindens ogsaa være sanselig. Men Symmetrien og Modsætningen genoprettes let, naar man betænker, at Kvindens Drift er sanselig, fordi det Sanselige har sit Sæde i det Sjælelige, Mandens Drift sjælelig, fordi det Sjælelige har sit Sæde i det Sanselige, og begges sædelig, forsaavidt det Sædelige har sit Sæde i det Sjælelige. Alt er forsaavidt fortræffeligt ordnet, hvis det blot ikke hed, at Kvindens Kønsdrift «paa Grund af hendes finere Natur *ikke ytrer sig paa fysisk Maade*». Dette er engleligt talt og tænkt. Det støtter alle gamle og smukke Legender om Storken. Det stemmer med alle gamle og sjælfulde Sagn om Peblingesøen. Men det kommer maaske en Smule i Strid med den Naturkundskab, som visse «den frie Kærligheds Apostle» pukker paa.

Saa følger denne i Sandhed *angeliske* Forklaring af Kvindens Elskov:

Elsker hun, da er det den Elskedes *Blik*, hans *Aasyns* Udtryk og det *Æmne*, hvorom han har udtalt sig, der bliver en Kilde til Glæde eller Sorg, eftersom det stemmer med, hvad hun ønsker. Hos Kvinden sammensmelter det Erotiske med det Sædelige.

Vi erindrer ikke at have læst noget smukkere, noget svanehvidere, noget mere himmelsk rent, end ikke i Mynsters *Betragtninger*. Ve den Mand, som ikke røres ved slige Sandheder af Kvindemund! *Lucifer*.

Det ottende Bud

I Artiklen *Engle* blev der gjort Løjer med noget, som dog ogsaa har sin alvorlige Side. Den Afhandling om *Nutidens sædelige Lighedskrav*, som Frøken Elisabeth Grundtvig har høstet Bifald for i *Dansk Kvindesamfund* og andensteds, er et lærerigt Værk ikke i og for sig, men for det Vidnesbyrd, den afgiver, om Dannelsestrinet hos dem, der i Forfatterinden ser deres Ordførerinde.

Det Pjattede i dens Indledning og hele Tone virker pinligt; dens Bevisførelse, om hvilken man aldrig véd, hvor Perfidien holder op og hvor Enfoldigheden begynder, forskrækker ved sin Løsagtighed. Men lærerig er den, fordi den afslører den Brutalitet i Opfattelsen, som i Reglen ligger bagved den officielle Dydspræken med dens pligtskyldige Æreskænderi af de Skribenter, der ikke vedkender sig den officielle Moral.

Under Skin af at hævde et nyt, moderne Standpunkt forkynder Frk. Grundtvig — med det Mod, som dertil udkræves — det sjette Bud. Som om der var Nogen, der ikke kunde forkynde det; som om der var Nogen, der ikke prækede det — uden de, som ikke gider.

Allerede J. L. Heiberg har sagt om den Art Personer, til hvilke Forfatterinden hører: «Slige Folks Moral er meget kort; den bestaar kun af sjette Bud; de andre ni behøves ikke.»

Der er dog ogsaa andre Bud, som moralske Damer kunde lægge sig paa Hjerte. Der er f. Eks. det ottende, der til Frk. Grundtvigs Underretning lyder: «Du skal ikke aflægge falsk Vidnesbyrd om din Næste.»

Frk. Grundtvig fortæller til Indledning, at «der gives maaske kun en eneste Ting, som alle Mennesker uden Undtagelse er fuldt enige om». Ordene «alle Mennesker» forklares saa med den aandfulde Vending, at paa dette Punkt mødes «De og jeg i Enighed baade med Simeon Søjlehelgen og med Alexander den Store, baade med Zulukafferen og med Pariseren». Punktet er det, at Formaalet er *Lykke.* Frøkenen synes helt uvidende om, at der har eksisteret og eksisterer store Religionssamfund, talrige Sekter, hele Folkeslag og en Række af filosofiske Skoler, der aldrig i Verden vilde opstille Lykke som Formaalet, men med Lidenskab bekæmper en saadan Bestemmelse af Menneskehedens Maal.

Om Middelalderen har Frk. Grundtvig den Mening, at naar paa Korstogenes Tid *alle* (?) raabte: Gud vil det! saa var det «for at være lykkelige». De gode Damer i *Kvinden og Samfundet* har overhovedet ret fantastiske Forestillinger om Middelalderen. En anden af dem synes at være af den Mening, at alle Mennesker i hin Tid aflagde Klosterløfte. Hun skriver: «Ser vi hen til Middelalderen, da er dens absolute Kyskhedsfordring en mægtig Støtte for Slægtens Vilje til Selvbeherskelse, og denne har altid sin store Indflydelse paa Individets Karakter og Aandsliv.»

Hendes Aandsfrænde bevæger sig i Spring fra Middelalderen til det 18. Aarhundrede, hvor Formelen for Lykken efter hendes Opfattelse var *Oplysning*, og derpaa til det indeværende, hvor Formelen siges at være den temmelig ferske og indbyrdes modsigende: *Frihed og Lighed.* Saaledes naaer hun til den nyeste Fordring i Lykkens Navn: Lighed mellem Mand og Kvinde i sædelig Henseende. Man kunde være kommet kortere dertil.

Om denne Lighed hedder det derpaa til Læserens Forundring, at den kan naaes ad to Veje: «Kvinderne kan blive som Mænd, og Mændene kan blive som Kvinder.»

Men kan Ligheden kun naaes ad disse to Veje, saa er den selvfølgelig uopnaaelig. Ti det ene er nøjagtig saa umuligt som det andet. Og selv naar man oversætter Sentensen paa Dansk, er den fornuftstridig. Den overvættes Sandsynlighed er naturligvis for, at hverken Mændene eller Kvinderne i Fremtiden forbliver ganske som de er nu, og den Lighed, «Nutiden» (ɔ: Frk. Grundtvig og hendes Meningsfæller) tilstræber, maatte da rimeligst tænkes naaet under en Tilstand, i hvilken begge Kønnenes indre og ydre Liv her i Norden, saavel deres Følelser som deres Vaner og Vedtægter, havde undergaaet en betydelig Forandring.

I Stedet derfor formulerer Frk. Grundtvig den Tankegang, hun vil angribe, saaledes:

> Den ene Lighedsfordring lyder saadan: Kønsdriften er uimodstaaelig, ikke blot for Manden, men ogsaa for Kvinden. Hun har hidtil ikke været sig dette fuldt bevidst, har været hildet i Fordomme og systematisk forkuet paa Kønslivets Omraade. Dette bør forandres.

Man studser; man mindes ikke at have set dette enfoldige Vaas nogensteds. «Kønsdriften er uimodstaaelig». Hvad vil det sige? For alle Mennesker? Under alle Forhold? Til alle Tider? Ved alle Lejligheder? Eller vil det kun sige: den lader sig ikke udrydde?

Frk. Grundtvig fortsætter: «Maa jeg minde Dem om nogle af de Udtalelser, som ligger til Grund for min Gengivelse af denne Fordring.»

Man spidser Øre og passer paa. Frk. Grundtvig har Bevissteder.

Arne Garborg siger i *Nyt Tidsskrift* i en Anmeldelse af *Constance Ring*:

«Læger og andre Sagkyndige siger, at Kvinder med svagt udviklet Sanselighed forekommer temmelig hyppigt.» *Ti* «Kvinderne opdrages, som om de ikke var Kønsvæsener. Den Side af deres Natur søges ved alle Midler undertrykt. Da dette gennemføres systematisk og Slægt efter Slægt, bliver Resultatet for flere og flere Kvinders Vedkommende, at Kærlighedens Nerve bliver lam». Og derved bliver de «Opløsningselementer i Samfundet, farlige og frygtelige Aarsager til Usædelighed».

En vakker Maade at citere paa. Talen er om en Kvinde, der ikke kan elske. Garborg skriver:

Mange vil paastaa, at den Kvinde ikke eksisterer. Ialfald ikke uden som ren Abnormitet. Læger og andre Sagkyndige siger *derimod*, at Kvinder med svagt udviklet Sanselighed forekommer temmelig hyppigt.

Heri øjnes endnu intet Spor af Frk. Grundtvigs *Ligheds-fordring* til Bedste for almindelig Usædelighed. — Hos Frk Grundtvig følger saa med udhævet Skrift et *Ti*. De Ord, som følger paa dette *Ti*, findes hos Garborg 35 Linjer længere fremme i en helt anden Sammenhæng.

Garborg skriver:

Kvinderne opdrages *systematisk i Uvidenhed om det, der vedkommer deres Opgave som Kvinder.* De opdrages som om de ikke var Kønsvæsener. Den Side af deres Natur søges ved alle Midler undertrykt. Da dette gennemføres systematisk og Slægt efter Slægt, bliver Resultatet for flere og flere Kvinders Vedkommende, at Kærlighedens Nerve bliver lam. Den samme Omstændighed er Aarsag til at Kvinderne *ogsaa paa anden Maade* udygtiggøres for sin Opgave som Kønsvæsener. *Formedelst Uvidenhed forspilder de i tusinde Tilfælde Livslykken baade for sig selv og andre,* ja bliver Opløsningselementer i Samfundet, farlige og frygtelige Aarsager til Usædelighed.

Man sammenligne Frk. Grundtvigs Citat. Hvor er nu Fordringen af lige Usædelighed?

Frk. Grundtvig fortsætter:

Og *Georg Brandes* uddrager i sin noksom omtalte Anmeldelse af Arne Garborg i *Tilskueren* følgende Tendens af et Par af Strindbergs og Arne Garborgs Fortællinger:

Lad os ikke indbilde os, at Drifterne lader sig undertrykke eller udrydde, uden at Mennesket bliver defekt og [skal være: eller] fordummet. Askesen, som den for Øjeblikket øves af det store Flertal blandt de højere Stænders ugifte Kvinder, er en Ulykke, en naturstridig Ting, et Offer, som mange Gange bringes en værdiløs Fordom. Driftlivet er og bliver Jordbunden for Fantasiens og Skønhedens Blomst, ikke mindre end for giftige

stinkende Vækster. Købes aandelige Fortrin stundom for dyrt med et fer af Renhed og Uskyld, saa kan den virkelige Renhed ikke mindre d den blot tilsyneladende ogsaa købes alt for dyrt, naar den medfører rende Savn og al Goldhedens og de kvalte Længslers Indskrænkethed*).

Dette Citat er neppe mindre upaalideligt end det første. Ti etningen begynder ikke hvor Frøkenen klipper den over, men ed de Ord: «*Lad Opdragelsen ved naturlig og utilsløret Fremilling af Kønsforholdene gøre sit til at tvinge Drifterne indenfor iturlige Grænser,* men lad os ikke indbilde os osv.» Dog toges ;gyndelsen med, hvor blev da Læren om Kønsdriftens Uimodaaelighed og Nødvendigheden af den almindelige Usædeligheds dførelse af? Derfor dette lille kv: ıdelige Klip.

Og selv naar Klippet er gjort, hvad siger saa disse Par njer, som kvindelige Bannerførere og mandlige Pennehelte, ne Handsker og rene Vanter, nu har levet af i halvtredje Aar som er anførte saa tidt, at man kan dem udenad? Hvad det end at Askesen er en Ulykke, et Offer, som (ikke altid, en) *mange Gange* bringes en værdiløs Fordom, fordi Renheden n købes for dyrt, naar den (ɔ: i de Tilfælde hvor den) medrer tærende Savn og tyk Indskrænkethed. Hvor er her Kravet en Lighed i almindelig Usædelighed? Den gode Frøken bliver aret skyldig**).

Der fortsættes:

Og E. B. siger i *Politiken* for 15. Decbr. 1886 i Anledning af Henrik ntoppidans *Mimoser*:

«Han (Henrik Pontoppidan) tvivler, om det er nyttigt at gøre Kvinrne til yderst følsomme Mimoser, saa længe Mændene er saa haardındede eller rettere, naar Naturen har skabt Mændene af saa skrøbet Stof.»

Samtidigt udtales, at Kvinder, i alt Fald saa henrivende Kvinder n de to i *Mimoser*, er skabt til at «lyksaliggøre» — maaske flere Mænd. Og da Ægtemanden i *Mimoser* «lyksaliggør» flere Kvinder end sin ıstru, og Hustruen derfor forlader ham, lader E. B. Digteren spørge: r der nogen Mening i dette?» og svarer selv: «Nej, naturligvis er der ʒen Mening deri.»

---

*) Se *Samlede Skrifter* IV, 472 ff.

**) En Beundrerinde af hende er endnu mere frejdig. Hun citerer nt samme Sted saaledes:

Det er blevet sagt, at «skrøbelig Dyd», *hvormed menes almindelig ædelighed,* «er mange Gange at foretrække for unaturlig Last».

Det er allerede lidt vanskeligt at forstaa, hvorfor Anmelderen E. B. skal bære Ansvaret for Pontoppidans mulige moralske Kætterier. Han har intet andet gjort end at gengive Bogens Indhold, og disse Linjers Forfatter véd fra bedste Kilde, at Hr. Pontoppidan vedkender sig denne Gengivelse af hans Mening med Bogen som nøjagtig. Som Frøkenen citerer, maa man nu bestemt faa det Indtryk, at Anmelderen har villet udtale sin Mening om Nytten eller Unytten af Kvindernes Kyskhed, og at det er hertil, der sigtes med Udtrykket Mimoser. Men i Anmeldelsen tales kun om den Anskuelse, at en Mand til Straf for visse Køns-Forseelser «ubønhørlig bør være udstødt af det moralske Samfund». Saa fortsættes: «Henrik Pontoppidan har sin Betænkelighed. Han er bange for, at hverken Mænd eller Kvinder staar sig ved denne Lære. Han tvivler om Nytten osv.»

Hvor bliver Opfordringen til almindelig Usædelighed af? Dog perfidest er det næste Stykke, hvor kun et eneste Ord er sat i Citationstegn, medens hele Sætningen iøvrigt er arrangeret rundt omkring det, for at faa ud hvad der passer i Frk. Grundtvigs Kram. Der udtales faktisk i Anmeldelsen ikke det Fjerneste om at Kvinder i Almindelighed er skabt til at lyksaliggøre flere Mænd. Der staar simpelthen: «Der er i *Mimoser* to unge Kvinder, henrivende begge, skabte til at lyksaliggøre en Mand, maaske endog flere, og dog gaar det dem begge galt.» Frk. Grundtvig véd rimeligvis, at Enker undertiden gifter sig paany; hun véd at Sligt forekommer i Naturen. Hun kan altsaa heller ikke godt gøre Anskrig over, at det om to Fruentimmer i en Bog siges, de maaske er skabte til at lyksaliggøre flere Mænd end én, og Andet staar der ikke. Nogen Bestræbelse efter at indføre Flermænderi i vort stille, dydige Danmark vil hun endog med den bedste Vilje ikke kunne vride ud deraf.

Efter disse Citater og endnu et (af *Socialdemokraten*) har Frk. Grundtvig den Koldblodighed at sammenfatte saaledes:

De vil se, at *Lighedsfordringen* [der ingensteds findes], som den fremkommer i de Udtalelser, jeg her har givet dem, begrundes paa dobbelt Maade: Der søges Støtte for dens Berettigelse dels i Mandens Natur og dels i Kvindens. Snart hedder det: Det er nødvendigt for Manden med hans uimodstaaelige sanselige Drift, at Kvinderne — Kulturkvinderne — bliver mindre kyske, og snart: Det er nødvendigt for Kvindernes Helbred og Aandskraft, at de opgiver deres Kyskhed, som kun er Unatur og Tvang.

Allerede dette er stort, men det er endnu ikke fuldstændigt. Det, som kranser Værket, er den Fortolkning, hun giver af de afvigende Meninger om det Kønslige, som hun finder hos de Mænd, hun nedrakker, og hvem hun til Slutning ligefuldt gør den lille hykkelske Indrømmelse, at hun tror «*adskillige* af dem. som vil omdanne vor Bevidsthed paa dette Omraade, er alvorlige Mennesker, som mener at virke for en god Sag».

Hun udleder deres vildfarende Meninger af *en ustyrlig Kønsdrift hos dem.* Hun indbilder sig, eller hun indbilder sine Læserinder, at naar visse Mænd finder den bestaaende Ordning af Kønnenes Forhold elendig, saa er det fordi den hindrer dem i at tilfredsstille deres ublu Drifter. Det hedder i hendes Sprog:

Enten det er Mændenes virkelige Natur eller ej, saa rører der sig for Tiden (!) et voldsomt Driftsliv hos mange af dem, saa voldsomt og saa ustyrligt, at de uden videre Tanke for Følgerne kræver Kvinderne og hele Samfundsordenen omdannet, blot for at denne ene Drift kan blive tilfredsstillet.

Hvis Frk. Grundtvig, der lever i de højere Luftlag, blot en eneste Eftermiddag, en eneste Aften, vilde gaa ned ad *Strøget* her i Kjøbenhavn og lukke sine Øjne vel op, saa vilde hun erfare, at ingen Mand behøver at kræve Samfundsordenen omdannet af den Grund, hun er saa elskværdig at fastslaa, selv om han, en dobbelt Herkules, skulde ønske at gøre et fuldt Hundrede unge og velklædte Kvinders nære Bekendtskab paa én Gang. Det mangler under de nuværende Samfundsforhold ikke paa Imødekommen fra det smukke Køns Side. De, der ønsker Samfundsordenen omdannet, turde derfor rimeligvis have andre Grunde dertil end den ene, der har frembudt sig for Frøken Grundtvigs Fantasi.

En sidste Udluftning

For Frøken Grundtvigs Øjne viser der sig det fantastiske Billede af en Frister; for hendes Øren lyder hans Ord. Det er Sansevildelser altsammen, men hun synes at tro paa deres Virkelighed.

Der foresvæver hende noget dunkelt om, at *Fristeren* etsteds fra har rettet en Opfordring til hende og andre ærbare ugifte Damer om at indlade sig paa et højst forvorpent Levned. Og atter og atter forsikrer hun os, at det vil hverken hun eller andre ærbare Damer indlade sig paa. Da det forekommer hende, at Fristeren har opfordret hende og de andre Vestalinder til at begaa noget Uhøvisk, spørger hun ham tilbage, «om mon egenlig den almindelige Sundhedstilstand mellem Kvinderne vilde blive bedre, hvis alle de Kvinder, der nu lever kysk, stiftede løse Forbindelser?» Hun hævder, at Fristeren byder hende og de andre «til Bod for et sjæleligt Savn Tilfredsstillelsen af Kønsdriften i løse Forbindelser» (stadigt de *løse* Forbindelser), og hævder, at dette er «at give Stene for Brød». Og hun taler sig ind i stedse større Hede, indtil hun naaer til «den Modbydelighed og Selvforagt, Kvinderne vilde føle ved at tilhøre *snart En, snart en Anden,* de Misgreb, de vilde begaa, idet de kom til at knytte sig nær til en eller anden af de Mænd, de efterhaanden tilhørte, og for hvem de kun var et *Redskab*». Man skulde tro, dette var en Skildring af Tilstandene, som vi har dem; men nej! det skal forestille Tilstanden, som den vilde blive, hvis det gik efter Fristerens Ønsker.

Alt dette er nu gennemtrukket med Citatstumper af hin vidtberømte Snes Linjer af Undertegnedes «noksom omtalte» Artikel om Arne Garborg, hvor der ikke findes en Stavelse af alt det Vrøvl, der læses ud af dem, og som de gode Damer hellere i Stilhed skulde have overvejet end at spilde saa meget Blæk paa dem uden at rokke en Tøddel af deres Indhold.

Dog for hver Gang Frk. Grundtvig har anført en Brokke i hin Passus, *defekt* eller *fordummet* eller *kvalte Længsler* eller lignende, udrevet af Sammenhængen eller indført i en ny, faar hun Anledning til ny Deklamation om det sædelige Livs Velsignelser og Usædelighedens usalige Følger.

Hun negter sig intet. Hun vinder den ene Sejr efter den anden over Fristerens dumt formulerede Fraser, som hun allesammen laver selv. F. Eks. Hun siger: «Saa skulde de højere Stænders ugifte Kvinder tillige være *fordummede*!» og hævder naturligvis, at de er fuldt saa kloge som de gifte. Men hvem har sagt det anførte, hvem har kunnet mene det i denne Almindelighed! Saa meget er vel klart, at de gifte Kvinder i Regelen har et Erfaringsomraade af i høj Grad menneskelig og væsenlig Art forud for de ugifte, og at Mangelen deraf for de sidstes Vedkommende kan have vidtrækkende Følger. Men paa det saa sjusket anførte Sted staar jo intet Andet end at man ikke maa tro, Driftlivet lader sig *udrydde* uden at *Mennesket* (altsaa Mand saavel som Kvinde) bliver defekt eller fordummet — en Sandhed, man skulde tro lige saa uimodsigelig som den er elementær.

For nu tilgavns at føre Beviset for, at Kvinderne ikke bør hellige sig til «Kønsdriftens» Dyrkelse — der tales med uforanderlig Raahed stadig om den, aldrig om den Tiltrækning, den Sympati, den Elskov, den Lidenskab, hvis Ytring den overfor et bestemt Enkeltvæsen af det andet Køn dog maa tænkes at være — spørges der om Mændene, «som tilfredsstiller deres Drift», er «saa lykkelige»? Og Spørgsmaalet besvares ved en Henvisning til Schopenhauer, der siges i sin Alderdom at have prist sig lykkelig over at være bleven Drifterne kvit, dernæst til Strindberg, der har skrevet en Fortælling *Mot betalning* og som siges «at vride sig i Fortvivlelse over Mandens sanselige Afhængighed af Kvinden» og endelig til Arne Garborg med Udraabet: «Er det Lykke at væmmes saadan ved sig selv som hans Mænd gør?»

Med andre Ord: Frøkenen anfører virkelige og opdigtede Mænds *Væmmelse ved Samlivet med prostituerede Kvinder* mod dem, der istedenfor den nuværende Tilstand: *Ægteskab plus Prostitution*, direkte eller indirekte har udtalt Sympatier for en Fremtidstilstand, hvor der hverken vilde findes Tvangs- og Fornuftægteskaber med deres Maskepi med Kirken og *deres* kønslige Svineri, eller Prostitutionen med dens Maskepi med Politiet og *dens* kønslige Svineri, men hvor Kærligheden betragtedes som eneste Legitimation og hvor Staten ikke blandede sig i Individernes Kønsliv uden for at straffe Forbrydelser og for efter Evne at sikre Børnenes Vel. Men hvem i al Verden har vel

opfordret Damerne til at prostituere sig? Man har end ikke opfordret dem til at gøre det literært. Naar de ligefuldt gør det. er det ganske af egen Drift.

Frøken Grundtvig maa blot ikke tro, at hun imponerer os anderledes-tænkende ved den stadige Pukken paa Kulturdamernes Dyd under den nuværende Tilstand. Vi imponeres ikke af Dyden i det regulære Vane-Ægteskab, hvor Halvdelen af Damerne føder Børn i Samliv med en Mand, for hvem de slet intet føler, og hvor den af Frøkenen bekæmpede Kønsdrift altsaa er den eneste Faktor. Vi imponeres ikke af Dyden hos de ugifte Damer, der saa at sige aldrig fristes, fordi Prostitutionen i alle dens Former tager af for Damerne og sikrer dem mod Efterstræbelser. Og vi imponeres ikke af Renheden i et Samfund, som er bygget paa disse to Hjørnestene, Ægteskab og Prostitution, og hvis Stadsestue kun er eller synes ren, fordi Skarnet er fejet sammen i det lige saa store Pulterkammer. Vi holder overhovedet ikke det for Dyd, som Frk. Grundtvig kalder Dyd, vi anser meget for fuldt berettiget som Frøkenen fordømmer, og vi anser meget for modbydeligt som Frøkenen agter. *Men vi taler ikke højt og ikke meget derom.*

Jeg skal sige Frk. Grundtvig hvorfor. Fordi vi i saa lille og saa uoplyst et Samfund ikke kan det.

Er det aldrig faldet Frk. Grundtvig ind, hvorfor ingen kvindelig Stemme hævede sig mod hendes Foredrag i *Dansk Kvindesamfund* og hvorfor end ikke nogen Mand har følt Drift til at opponere, da hun dog maa vide eller ane, at Hundreder og atter Hundreder af Kvinder og Mænd staar paa et ganske andet Stade end hun? De har ikke gjort det, fordi de ikke *kan*, fordi de vilde tabe mere derved end hele Sagen er værd. En Lærerinde, der havde modsagt Frk. Grundtvig, vilde have mistet sine Elever, en Skolebestyrerinde, der havde gjort det, vilde have set sin Skole gaa til Grunde, en kvindelig Læge vilde aldrig have faaet Praksis eller have tabt den, hun har. Og hvad Mændene angaar, saa vilde de se sig truede af ganske samme økonomiske Ruin og ganske lignende selskabelig Udespærring. De betragter desuden al Protest som ørkesløs og frugtesløs. De nærer i Regelen ikke ringeste Haab om at opleve nogen Forbedring af Tilstandene i Danmark og har af gode Grunde, siden de kom til Skels Aar og Alder, opgivet Ævret. De véd, at vil de sige deres Mening, kan de ikke engang faa den trykt. Og fik de den

trykt, blev den konfiskeret af Politiet. De lader Damerne præke, som de lader Præsterne præke. De holder deres Mund *og tænker deres*.

En særegen Barnagtighed, som udmærker alle disse moralske Indlæg, er den, som giver sig tilkende i Vendinger som *Nutidens* sædelige Lighedskrav, den *moderne* Stræben efter større Sædelighed og deslige. Der er Ravnekrogsluft i disse Talemaader. Menneskene heroppe i disse smaa skandinaviske Lande gaar endnu og bilder sig ind, at det, de laver af *Krav* og Regulativer paa det kønslige Omraade, som paa alle andre, det er *Nutidens*, det er *den moderne Aands* Ytringsform. Jeg kan forsikre, at den moderne Evolution paa dette Omraade foregaar ganske andre Steder i Verden; man kan finde den i et Land som Rusland, men visselig ikke her.

Vi skulde imidlertid tage os iagt for at blive dummere end vi er. Vi kan ikke godt taale en yderligere Nedgang. Og hvis vi virkelig i disse smaa Lande kom saa vidt at for os Ordet *Dyd*, der i gamle Dage betød *Dygtighed*, Tapperhed, Evne til at udrette noget godt og nyttigt, skrumpede ind til at betegne den bare Afholdenhed i kønslig Henseende, saa var vi paa Vejen til at blive dummere end vi kan taale. Man tænke sig, at vi allerede næsten er naaet saa vidt i aandelig Henseende, at naar en Fremmed spørger En: Hvad sysselsætter nu mest Sindene deroppe i disse smaa Samfund, hvilke Ideer og Idealer har de? saa maa man bide sig i Læben for ikke at svare: «Jo, vi render rundt og passer paa hverandres Kønsdrift. Vor Hovedsysselsættelse er Bekymringen for, at de Andre ikke tilfredsstiller denne deres Drift.»

Skal vi naa til det Punkt, at hele vort Aandsliv gaar op i en Sædelighedspassiar, der er lige saa uanstændig som liderlig Snak er det? Andre Folkeslag frembringer noget, udretter noget; vi passer paa hinandens Køns-Moralitet; vi præker kønslig Afholdenhed for hverandre.

Selv højfrugtsommelige Damer sparer sig ikke, men vanker i den Tilstand rundt og forkynder de Ugifte Askesens glade Budskab.

I Sverig, vort største Land, har man Foreninger af Damer, der lover hverandre kun at ville ægte jomfruelige Mænd — de faar dem garanterede, som man garanterer Ure, kun mangler desværre Fremtidsgarantien — man har Damekonfederationer,

der paavirker Boghandlerne og forhindrer Udgivelsen af gode, frisindede Bøger; man har Professorkollegier som det i Upsala, der nylig gik frem mod Foreningen *Verdandi*, saa det var, som saa man Middelalderen lyslevende gaa igen; man har Forlæggerforbund, som det, der nu har drevet det saa vidt, at Strindberg ikke mere har en Forlægger.*)

I Finland havde nylig den uskyldige Gustaf af Geijerstams Optræden vakt en saadan Forfærdelse blandt Helsingfors' Bedsteborgere og Borgerinder, at da jeg i April begav mig dertil for at holde et Par Foredrag, blev jeg paa en Station, før jeg naaede Staden, modtaget af en elskværdig Udsending, der var taget mig i Møde for at anmode mig om *icke att beröra sedlighetsfrågorna*, da jeg ellers vilde skræmme alle bort.

I Norge blev Hans Jægers Bog konfiskeret, Kristian Krohgs Bog konfiskeret — og det af det liberaleste Ministerium, der hidtil har været at opdrive i Landet.

I Kjøbenhavn kunde Krohgs Maleri *Albertine* end ikke blive udstillet; ja vi er her for dydige til at spille *Gengangere*. Frk. Grundtvigs Forklaring af vor indenlandske Tilstand er den, at «det ustyrlige Driftsliv. der for Tiden er oppe hos mange af vore nordiske Mænd, ikke er ganske naturligt for dem, men frembragt paa kunstig Maade, bl. A. vel nok ved Paavirkning fra fransk Literatur.» Ja, lad Franskmændene have Skylden!

Allerede J. L. Heiberg skrev: «Jeg gad rigtignok vide, hvorfra den hos os udbredte Overtro rejser sig, at Kjøbenhavnerne er dydigere end Pariserne. . . . I Fald Pariserne i deres Udyd er mere *raffinerede*, og vi følgelig mere raa i vor, saa er jo Fortrinnet paa Parisernes Side, og de kan altsaa tage mere Skade af os, end vi af dem. Men Tingen er, at det netop er det Raa og Gemene, som vore liderlige Dydshelte finder Behag i, hvorimod det Forfinede er dem en Afsky.»

Men lad kun Indflydelsen fra Frankrig have Skylden! I vor Literatur vil Fordærvelsen ikke trænge ind. Vi har en Højre-

*) En overmaade ærbar Dame, Fru Breinholm-Aakermark, havde i et lille Kvindetidsskrift, hun udgav i Gøteborg, optaget to Smaanoveller af nuværende Fru Mathilde Malling, der blev udskregne for usædelige. Damer af Borgerskabet i Gøteborg satte da en Agitation i Gang for at faa Pigebørnene tagne ud af en Skole, hun forestod. Det lykkedes at ruinere Skolen, som maatte gaa ind. Ganske forarmede maatte tilsidst hun og hendes Mand forlade Byen. Senere Anm.

presse, der er den literære Uskylds Vogter, og en vis Venstrepresse, der er endnu mere sysselsat med Dyden end Højre. Desuden har vi Politicensur for fremmede Bøger og for de indenlandske en kraftig og stedse kraftigere Forlæggercensur, der nok skal sørge for, at det her i Landet bliver som det er.

Kort sagt, allevegne her i Norden er Dyden i Form af Fordummelse ovenpaa, mens Lasten i Form af Raahed tumler sig frit underneden. Og de, som sidder inde med en højere og friere Moral end Gennemsnittets Patentmoral, de tier klogeligt og nødtvungent stille. De husker, at saa tidt de, engang hvert tredje, fjerde Aar, har været troskyldige eller uegennyttige nok til at sige et Par Ord til Genmæle, har de faaet Bøtterne fra alle det herskende Systems Haandlangere over sig.

Attentat paa Anonymitetsbrud

I en Artikel i *Kristiania Dagblad* for i Lørdags meddeler *Bjørnstjerne Bjørnson* den norske Læseverden, hvem det er der stikker bagved *Politikens* Mærker. Han skriver:

«Hvad er saa dette for Mænd? Den første under Navnet *Lucifer* — hele Kjøbenhavn véd det — er Forfatteren Hr. *Esmann;* den anden under Mærket *G. B.* er ingen ringere end Dr. *Georg Brandes*, og den tredje under Navnet *Nikolai* er Statsrevisor *Hørup* i egen Person.»

Med overordentlig Snildhed og Evne til fra en Forfatters Skrivemaade at slutte tilbage til ham selv er det, som man ser, lykkedes Hr. Bjørnson at afsløre *G. B.* som Georg Brandes. I de øvrige Tilfælde viser han sig mindre velunderrettet og uendelig meget mindre skarpsindig.

Selv den mindst stilkyndige blandt *Politikens* Læsere har kunnet se at *Nikolai* ikke er Hørup*). Naar hans Navn hidtil er bleven fortiet, er det dog ikke Meningen overfor Hr. Bjørn-

*) Nikolai var et Mærke, hvorunder Peter Nansen havde skrevet et Par Artikler bl. A. om Hundene i Kjøbenhavn. Senere Anm.

sons Videbegærlighed at holde det skjult til evig Tid. Hans fulde Navn er Niels Kristian Kallenberg-Støvhase; paa *Politikens* Kontor gaar han under Benævnelsen *Fandens Overmand;* han er *Kvindesamfundets* Fjende og Hundenes Ven, Misunder og Angiver. Han er en ung Mand i sine bedste Aar, saare smuk af Ansigt.

Hvad Forfatteren til Artiklen *Engle* angaar, da har ligeledes Hr. Bjørnson søgt langt borte, hvad der laa meget nær. Hr. *Esmann* er saa uskyldig i den, som Hr. *Bjørnson* selv. Den Kjøbenhavnerkorrespondent, der har bildt Hr. Bj. Bj. ind, at hele Byen tillagde Hr. *Esmann* Artiklen, maa være et eller andet lille enfoldigt Lam fra en journalistisk Faarefold, der ikke har ringeste Kendskab til Djævelen og al hans Gerning, snehvidt som det er med et rødt Baand om Halsen.

Ak nej! Jeg er saamænd ingen anden end den rigtige gode gamle *Lucifer* selv. Min Historie er bekendt nok. Jeg har fra min Ungdom af levet i det bedste Selskab. Naar jeg har skrevet om *Engle*, varmt og sympatetisk, som jeg har gjort det, saa er det, fordi jeg selv er en. Rigtignok en *falden* — hvad der jo ikke gælder om Damerne, bevares! — men dog en Engel. Mit Særfag var fra første Færd af *Lyset*, *den højeste Oplysning* — dette er mit Berøringspunkt med *Politiken* — men det blev ikke vel set paa højere Steder, og saa faldt jeg fra Himlen ned, ligesom Danebrog.

Siden da har mit Liv været meget bevæget. Mange har forbandet mig, mange har elsket mig, en og anden har solgt eller forskrevet sig til mig. Store Digtere har besunget mig; jeg spiller en vis Rolle i den nyere Literatur. Goethe gjorde mig i sin *Faust* til en Cyniker, der ikke er uden Vid, Byron forherligede mig, Carducci har skrevet Oder til mig. Jeg er efterhaanden bleven blaseret; ligegyldig baade for Had og Kærlighed, for Forbandelser og Ros.

Men én Ting er der, som endnu bestandig elektriserer mig. Det er naar jeg hører Dydens Pris og Ægteskabets Lovsang, ligegyldigt fra hvem denne Pris og Lovsang kommer, fra *Scavenius*'s Læber i Store Heddinge eller fra *Bjørnsons* Læber i Paris eller fra Frøken *Grundtvigs* og de andre *Engles* Læber i den englelige By Kjøbenhavn.

Da kan jeg ikke styre mig, da maa jeg møde frem, hvor langt jeg end er borte, og istemme Hymnen og prise Sangerne.

Lucifer.

Verden og Verdens Bund.

Hr. Redaktør! Jeg har fundet en Perle. Og jeg har fundet den dèr, hvor man efter Ordsproget finder Perler. Paa Møddingen, kastet for de Tykhudede, til hvilke Hr. *V. Klein*, Forfatteren af et nys udkommet Flyveskrift henvender sig. Hans lille Bog er kraftig som ædel Gaasevin, velsmagende som Kødet af en Hankat, varm og følt som det klamme Haandtryk af en svedig Haand, aandfuld som en Snaps Fusel, sveden som en Værtshusbøf, djærv som en Dumhed og sej som en Pølse.

Altid havde min Fætter Hans tænkt sig Dr. G. Brandes som en Mand, der nok kunde fordærve adskilligt mere end vor Smule Planet. Han havde kendt ham nok til at vide, at han end ikke nøjedes med at nedbryde alt Godt og Ædelt i dette Solsystem og et Par andre. Og han var tilsidst kommet til den Overbevisning, at det er mellem hans forførende Kunster og — *Verden,* at Kampen staar.

Naar han mundtligt har udtalt denne Anskuelse, var der dog forholdsvis faa, der gav ham Medhold. Man rystede paa Hovedet, gjorde smaa Indrømmelser: En Landeplage, en Pest for Danmark og Norden osv. Man vilde ikke lade G. B. være mer.

Nu har Fætter Hans fundet en Meningsfælle i Hr. *Klein.* Denne slutter sit Flyveskrift med en Advarsel til visse Forhaabningsfulde, der sætter deres Lid til vore Kvinders Afsky for Lasten. Den er trykt med spærret (tildels dobbelt spærret) Skrift:

Den tidligere umiddelbare Følelse af det Hæslige er, takket være Dr. Brandes' og hans Venners ihærdige Arbejde i de sidste seksten Aar — i Begreb med at forsvinde fra Verden.

Verden, intet ringere som man ser. Ikke Omegnen af Kristen-Bernikow-Stræde, men *Verden.*

Og Hr. Klein fortsætter med Rette: *Hvem der lukker Øjnene for denne Kendsgerning, vil sikkert engang komme til at gøre sørgelige Opdagelser.*

Kendsgerning, som man ser. Det er netop saadan, at Kendsgerninger ser ud.

Saa følger Trøsten. Der er Haab om at i denne Kamp

mellem Belial og Verden, det dog bliver Verden, som beholder det sidste Ord. Atter Hans's Mening, men udtrykt bedre end han nogensinde kunde sige det. Det hedder:

Men dermed er ikke sagt, at Verden er moralsk fordærvet.

Himlen ske Tak! Det er altsaa ikke fuldbragt endnu. Der er, forsikrer Hr. Klein, Haab om, at det Nuværende er en Overgang. Dog nu kommer den mærkværdigste Overensstemmelse mellem Hr. Klein og Hans.

Hans har i sit stille Sind altid sammenlignet Verden med en Tønde. Ingen Lignelse har syntes ham slaaende som den. Og saa tidt han har set G. B. under hans rastløse Arbejde, har han sagt til sig selv: Han prøver at faa det Hele til at gaa fra hinanden og falde i Staver; jeg ser det nok. Men nogen Nød har det ikke, saalænge Bunden holder. Den bærer det Hele; det er paa den, det kommer an.

Dèr kommer Hr. Klein atter lige tilpas til at berolige Hans. Han slutter nemlig: *Under alle Omstændigheder tør man vistnok fastholde, at trods al letsindig Sladder er Bunden endnu god.*

Som De ser, Bunden holder. Netop hvad Hans altid har haabet og troet.

Den allersidste Passus lyder endelig: *Det gælder kun at forstandige Mænd og Kvinder griber ind, medens det endnu er Tid.*

Det kan visselig ikke skade; men det er egenligt overflødigt, forudsat at Bunden holder. Og ellers er det desværre unyttigt, ti forstandige Mænd og Kvinder griber ikke ind i det Bundløse. —

Det gør heller aldrig jeg. Derfor har jeg af det Bundløse kun opfisket denne Perle.

Stakkels Hans! Det vil glæde ham at læse dette, at have fundet saa megen Overensstemmelse — hvis han ellers blot faar Lov til at læse Aviser paa Oringe.

Deres ærbødige

Abonnent.

Hvad kan der gøres?

Hr. Redaktør!

Jeg venter af Deres Fordomsfrihed, at De vil tillade en Modstander af Deres *Lucifer* og begejstret men mistrøstig Tilhænger af det sædelige Lighedskrav at komme til Orde i Deres ærede Blad. Jeg er enig med Hr. *Klein* i, at der er Fare paa Færde, men kan ikke dele denne Herres Fortrøstning til at Faren lader sig overvinde. Mine Erfaringer gaar i modsat Retning. Hvem ved, om det ikke allerede er for sent!

Jeg kan med Sandhed vidne, at fra den Dag af, da jeg første Gang læste *En Hanske*, er jeg blevet et nyt Menneske. Mellem os — jeg var ingen Helgen som ung, men saadan hvad man kalder for *slem*, var jeg aldrig. Dette lettedes mig, forsaavidt som jeg ingensinde var synderlig efterstræbt af det smukke Køn. Jeg saa vel ingenlunde ilde ud — det er idetmindste *min* Mening — men Pigebørnene fandt mig i Regelen styg og kejtet, og vittig var jeg ikke, saa jeg fik saa temmelig gaa i Fred. Jeg vilde lyve, hvis jeg sagde, at jeg den Gang var glad derover. Nu tænker jeg med Glæde tilbage derpaa, ti jeg gjorde ved flere Lejligheder en Dyd af Nødvendighed. Jeg elskede den Gang endnu ikke Dyden for dens egen Skyld.

Det gør jeg nu, da jeg er bleven en ældre Mand og da *En Hanske* har aabnet mine Øjne. Jeg betragter det siden da som min Mission at virke for, at Sædeligheden kan faa sin Løn og Usædeligheden sin Straf. Overalt hvor jeg kan, træder jeg op som Angiver af Lasten og Afslører af Letfærdigheden. Har jeg selv været en letsindig Fugl, da jeg var ung, nu vil jeg have ren Luft omkring mig i vort gamle Land og efterlade Luften ren til mine Børn.

Jeg er for gammel til selv at strippe om i Smaagaderne og forhindre Folk i — noksagt; men jeg billiger af hele mit Hjerte, at det sker. Mangen en Gang i en Tusmørketime stiller jeg mig op i en Port eller dunkel Gadedør for at udspejde Bekendte, og ikke sjældent faar jeg da noget at vide, der fylder mig med Rædsel og Harme, og som nok skal komme for Dagen, naar Tiden er dertil.

Hvor det imidlertid egenlig gjaldt om at gribe ind, er det desværre allervanskeligst, og her giver den Bog, jeg i denne Sag betragter som min Bibel, *Hansken*, ikke tilstrækkelig Anvisning. Jeg er enig med den i, at den mandlige Ungdom har at holde sig jomfruelig ren, men jeg er uklar over, hvad der skal gøres ved dem, der trodser. *Og der er ikke faa.* Ved opmærksomt at lytte paa Alt, hvad der fortælles her i Byen og end ikke vrage det, man højst uretfærdigt kalder *Bysladder*, og som endog *meget tidt* stammer fra i høj Grad sædelige Medborgeres og Medborgerinders Indignation, er det lykkedes mig at komme i Besiddelse af et næsten utroligt Antal Historier. Jeg kan nogle om næsten hvemsomhelst. Og jeg bruger dem, om end med megen Selvovervindelse, til at faa de Paagældende udstødte af det bedre Selskab, umuliggjorte gennem Afsløring. Faar jeg at vide, at en usædelig Person er velset i gode og rene Huse, saa advarer jeg de Paagældende imod ham. For hvad andet Middel er der?

Men saa indtræffer der Tilfælde, hvor man virkelig ikke véd, hvorledes man skal gribe det an, og hvor selv *Hansken* lader En i Stikken.

Som nu forleden gaar den unge Sofus T. hen og forlover sig med en udmærket smuk, blomstrende ung Pige; Pigebarnet har selvstændig Formue oven i Købet.

Jeg kan ikke skildre Dem min Sindstilstand, da jeg hørte derom. Det var, som fik jeg en Blæksmag i Munden.

De kender ikke Sofus T., men jeg kender ham. Jeg ved saa vist, som jeg sidder her og skriver, at det Liv, han har ført, er alt andet end eksemplarisk (idetmindste har jeg ladet mig det sige for sikkert). Der er dem, der ligefrem betragter ham som en *Forfører*. Han skal have havt en Historie med en ung Frue (nogle siger: en Enke), for kun to Aar siden. Man har set ham spadsere med forskellige Damer paa Gaden, naturligvis mest ved højlys Dag for at undgaa Mistanke. Der tales saaledes om en ældre Pige af god Familie (Fotografinde), der skal nære en Slags Lidenskab for ham. Og skønt han hverken er smuk eller i nogen Henseende mærkværdig, ser man ham altid i Selskab omringet af Damerne, der finder ham uimodstaaelig og Gud véd hvad. Er der nogen Art Fyre, jeg hader, saa er det den Slags.

At tænke sig en ung sund blomstrende Pige i et saadant Menneskes Arme!

Hvad var der at gøre! Jeg henvendte mig først til fjernere Slægtninge og sagde dem, hvad jeg vidste, eller havde hørt om Fyren. De takkede mig, men der blev ikke noget ud deraf. Der gik Uger, og om Opslag hørte jeg intet. Saa sendte jeg min bedste Ven lige til Forældrene. De blev naturligvis baade nedslaaede og betænkelige. Men selv de var imponerede af Svigersønnens tilsyneladende frejdige Væsen, der skjuler over saa meget, og vilde nødigt gribe ind.

Saa tog jeg Mod til mig — jeg følte det som et Kald. Jeg gik lige til den unge Pige og fortalte hende Alt. Jeg havde væbnet mig paa bedste Maade til dette Besøg; Breve som i *Hansken* havde jeg vel ikke kunnet skaffe mig; men jeg havde Vidnesbyrd i Hobevis. Og jeg sagde kort og energisk Alt, hvad hele Byen véd om Sofus T.

Da saa jeg, at trods Hr. Kleins Forsikring *Bunden* ikke længere er god. Med isnende Kulde affærdigede den unge Dame mig:

De har ikke meddelt mig noget, der var mig nyt. I de sidste fjorten Dage har jeg faaet det ene anonyme Brev efter det andet derom. Jeg kender min Forlovede bedre end De og har aldeles intet at bebrejde ham.

Det var det Hele, hvad nu? Hvad skulde jeg gøre, naar hun absolut vilde have ham, bedærvet som han er?

Jeg mindede hende da tilsidst om *En Hanske.*

Jeg kender den Komedie, svarede hun. *Efter megen Snak frem og tilbage rækker dèr Frøkenen den unge Herre begge sine Hænder. Det har jeg gjort straks.*

Jeg anbefalede mig, men siden da kan jeg ikke mere holde Tvivlen tilbage, om Kampen for det sædelige Lighedskrav ikke er bleven rejst for sent. Mon Skaden ikke er uoprettelig? Eller hvad kan der gøres?

Deres ærbødige

M. Ø.

Voltaire, Holberg og Schiller om Sædelighedssagen

Voltaire siger om en Modstander: Ligner han ikke den brave General paa 90 Aar, der saa nogle unge Mennesker, som spøgede temmelig frit med Pigerne, og i sin Vrede udbrød: Unge Mænd! Er det det Eksempel, jeg giver Eder?

Holberg skriver i *Diderich Menschen-Skræk:*

Henrich

Har ikke Hr. Jeronimus selv fortalt, at han var gandske gal af Kierlighed til et fornemme Fruentimmer udenlands?

Jeronimus

(lofter sin Stok)

Tor din Hund bebrejde mig, at . . .

Henrich

Det være langt fra. Jeg siger saadant til Hr. Jeronimusses Berommelse: thi jeg vil ikke give 4 Skilling for et ungt Menneske, der ingen Kierlighed har.

Jeronimus

Kierlighed og Kierlighed er to Ting . . . Jeg har selv løbet gal i min Ungdom, jeg bekender min Feyl: men jeg har begrædt mine Synder, og gjort Poenitentze derfor.

Henrich

Monsr. Leander vil ogsaa giore Poenitentze, naar han bliver gammel.

Schiller skriver i sit bekendte Epigram: Af ganske Hjerte er Lasten mig imod, og dobbelt imod, fordi vi skylder den alt det Pjat om Dyden. — «Hvordan? Du hader Dyden?» — Jeg vilde ønske, vi øvede den allesammen, saa talte forhaabenlig intet Menneske mere derom. —

Mod

Men derfor staar det ligefuldt fast, at Dr. Georg Brandes har havt Mod nok til grovelig at ærefornærme en sagesløs Kvinde, men ikke har havt det ridderlige Sind, som byder En at forsvare sin Udfordring, naar den tages op, eller det borgerlige Mod, som hører til for at tage det retslige Ansvar derfor. Dette skal Dr. Brandes blive mindet om, saa tidt han angriber Frk. Grundtvig for hendes Sagsanlæg.

Svend Høgsbro (Morgenbladet for 13. Septbr.)

Med et Mod, der kun lader sig jævnføre med det, de første Kristne udviste, naar de med Løvernes Svælg for Øje traadte frem og bekendte deres Tro, tren i sin Tid en Engel i Menneskeskikkelse frem i et Kvindesamfund og vidnede under lydløs Taushed i Forsamlingen for Overholdelsen af det sjette Bud.

Alle de, der saa op til hende, var som forfærdede over hendes Dristighed. Der herskede en Stemning som hvis i St. Petersborg paa aabent Torv en Nihilist vilde give sig til at bekende Anarkiet og præke Kejsermord.

Og endmere Beundring fremkaldte hendes Mod, da hun ligeoverfor enkelte Mænd, som har alle Magtstillinger og Æresposter i Landet inde, aldrig omtales uden dybeste Ærbødighed og med største Sikkerhed kan udtale deres Meninger, medens deres Modstandere paa alle Maader trykkes og trænges — da hun overfor dem viste, hvad disse Folk i Virkeligheden fører i deres Skjold: alle de Ulykker, som er Usædelighedens Følge.

En af disse Magthavere, en Lucifer af Navn og Gavn, stærk ved sit faste Hold i alle Samfundets Støtter, paaviste offenlig, at hendes Citater var gale og hendes Tale Pjat.

Da viste hun større Mod end nogensinde, hun appellerede til en Ret, som elskede ham og med hvis Medlemmer den Mægtige daglig spiste til Middag.

En ædel Sagfører antog sig som Skytsengel den blide, værge-

løse Kvindes Sag, udsatte sig uden Blinken for alle Farerne ved ogsaa paa sin Side offenlig at udtale sig til Fordel for Luthers lille, og udtrykte ikke blot sin Begejstring for Sædeligheden, men sin faste Beslutning, at *sjette Bud skal holdes*.

Denne Mand besad ikke blot det ridderlige Mod, det kirkelige Mod og det borgerlige Mod (med alle dettes Underafdelinger: Skræddermodet, Livjægermodet osv.), men et Prokuratormod uden Lige. Gaves der Dekorationer for Mod i Fredstid, burde han have en og hans Klientinde en anden.

Nu var i hint Land Loven saaledes beskaffen, baade den permanente og den provisoriske, at hin Ildgerningsmand i dette Tilfælde overhovedet slet ikke *kunde* dømmes. Han havde Sagføreres og Juristers bestemte Udsagn derfor. Han havde, uden at ville skjule sit Forfatterskab, skrevet i en Avis, og efter Loven har Bladets Redaktør Ansvaret alene.

Da han derfor af Engel og Skytsengel i Forening kaldtes op for Retten, havde han den utrolige Frækhed og Fejghed, kun at sige disse faa Ord: Jeg betragter denne Sag som mig retsligt uvedkommende.

Fra den Dag af var han da ogsaa i den lille af Samfundet forladte og udstødte sædelige Skares Øjne for alle Tider stemplet som Fejgheden i Person.

Men hin Engel i Menneskeskikkelse overbød ved en sidste Kraftanstrengelse sig selv i Mod. Med bankende Hjerte, men med ubøjelig Vilje gik hun hen og bragte til Bladet: *Englebasunen* en lille Bunke, af en Anden forfattede, udsøgte Injurier mod den Mægtige, lod dem trykke og ventede saa fattet og gudhengiven paa denne Handlings Følger.

Bjørnson som Polemiker

De tre polemiske Artikler, som i Juli Maaned blev rettede mod *Kvinden og Samfundet*, nemlig *Engle*, *Det ottende Bud* og *En sidste Udluftning*, alle af samme Forfatter, der kun

for Spøg undertegnede den første med et Mærke, har sat Hr. Bjørnstjerne Bjørnson i Paris i en heftig Bevægelse, skønt der i ingen af dem fandtes et Ord om ham eller mod ham. Forfatteren blev endog i *Dagbladet* haanet for Mangel paa Mod, fordi han saa omhyggelig havde undgaaet at angribe Bjørnson.

Men en Hentydning til Navnet paa et Bjørnsonsk Drama etsteds i en af Artiklerne var nok til dødeligt at saare den mistænksomme Forfængelighed hos *En Hanske*'s Digter.

Og en Syndflod af lidet overlagte Ukvemsord fulgte: Hine Artikler var *det raaeste,* Hr. Bj. B. havde læst — man maa gratulere til Valget af hans Læsning —; der kom Udbrud som: *Er noget frækkere end* osv. og endelig taltes om *det dybe Forræderi,* hvori Mænd, der selv har døjet adskilligt Ondt, fordi de lærte et og andet nyt, gjorde sig skyldige, naar de forholdt sig afvisende til ny Begyndelser.

Paa *Raaheden* og *Frækheden* er det ikke værd at spilde Ord; humoristisk er det kun, at disse Injurier med Henrykkelse blev tagne til Indtægt og bragte i Trykken af den samme Frøken, der har lagt Retssag an mod *Politiken* for et Par skarpe Ord i en kritisk Artikel. Beskyldningen for *det dybe Forræderi* er interessant ved sin Troskyldighed: Naar En har havt Modgang at overvinde, fordi han sagde noget nyt og sandt, saa tør han altsaa ikke afvise nogetsomhelst formentlig nyt, en anden fremkommer med, selv om han hverken anser det for nyt eller sandt. Hans Jæger betragtede det i sin Tid som Bjørnsons *dybe Forræderi*, at denne ikke vilde række ham en hjælpende Haand, da han dog stod der som Talsmand for ny Sandheder og Bjørnson burde være disses Ven. Bjørnson var forsaavidt undskyldt som han ikke troede paa Sandhederne. Nu kalder Bjørnson det for mit *dybe Forræderi,* at jeg ser højst koldsindigt paa den moralske *Frelsens Hær.* Med Urette! ti jeg finder intet Nyt i dens Evangelium og intet Frugtbart deri.

Siden da har Bjørnson paany Gang efter Gang søgt Strid. I norsk *Dagblad* satte han tre forkerte Navne paa forskellige af *Politikens* Artikler, talte paany om *den Raahed og Grusomhed i Kønsforholdet,* som i Indlæggene mod *Kvinden og Samfundet* var lagt for Dagen, og forklarede, at den skrev sig fra Tøjlesløshed i Ungdommen, indtil han endelig i to paa hinanden følgende Breve til *Politiken* dvælede ved *den utrolige Lumpenhed,* som var

udvist ved en Sammenstilling af hans og hans Eksc. Kultusministerens Navne.

Det er heldigt, at Bjørnson har skrevet alt dette til Bedste for en Mimose som Frk. Grundtvig og ikke imod hende, ellers vilde han have en halv Snes kraftige Sager for *Hof- og Stadsretten* nu.

Havde jeg villet svare i samme Tone og Stil, saa vilde mit Mellemværende med Bjørnson have antaget en betænkelig Lighed med Gammelstrands Bataljer. Bjørnsons Retorik var allerede med al sin Larmen mærkværdigt kvindelig.

Der er imidlertid ingen Ære at vinde ved en Duel paa Kosteskafter. Interessantere og nyttigere end at *gengælde* Bjørnsons hidsige Plumpheder med lignende er det at *forklare*, hvorledes det gaar til, at en Mand med saa fremragende Evner, kan komme til at tage saa uhøvisk paa Vej. Det, der kun er plumpt og grovt som Produkt, er tidt betegnende og lærerigt som Symptom. Det er ikke Umagen værd at vredes og at ivre, naar man i Stedet kan forklare sig selv og andre sin Modstanders fornærmelige Adfærd. At forstaa er bedre end at fordømme og meget nær ved at tilgive.

I en Skildring af Bjørnson blev det for nogle Aar siden gjort gældende, at han *i sin Tankegang er halvt Folketribun, halvt Lægprædikant*, at han *i sin offenlige Optræden udtaler sine Landsmænds religiøse Patos og det i endnu højere Grad efter at han har løsrevet sig fra Rettroenheden end før*. Jeg skrev: *Aander af denne Art har et fælles Præg. De skyr ikke almene, anerkendte Sandheder . . . De kan efter hele deres Væsen ikke afsky de religiøse moralske, politiske Almensandheder, og paa dette hemmelige Forbund med det Almenmenneskelige beror deres oprindelige Virkning og Held . . . Et altfor adeligt Følelsesliv, en altfor forfinet Aandskraft, et altfor levende Had til det Vedtægtsmæssige er en Fare for en Forfatter. Fine Nerver bringer ingen Almenyndest. Det som er utilgængeligt, tilbageholdende og udsøgt, forsmaas eller overses af Masserne. De fordrer af Folketaleren en mægtig Røst, et bredt Lune, klare, simple Tanker, anskueligt udtrykte, af Folkedigteren en forskønnende, forherligende Gengivelse af deres Egenskaber, en Genfremstilling af Folkets egne, naive Kunstformer. Og Alt, hvad et Folk kan fordre af den Art, har Bjørnson mangefold ydet**).

*) Samlede Skrifter III 359, 363, 364.

I Udtryk, hvis Velvilje ikke kunde miskendes og ikke blev miskendt, antydedes her Bjørnsons Forkærlighed for *almene, anerkendte Sandheder* og hans Held, paa Grund af dette Hang altid at have en Masse Mennesker i Ryggen. Selv det tilsyneladende Nyeste, han siger, er aldrig i anden Forstand nyt end at det, Dagen efter at det er udtalt, har Tilhængere i Tusindvis. Dets Nyhed beror udelukkende paa Formen; i sin Kærne er det gammelt og kendt.

Bjørnson er Præstesøn og Hanget til Præken var nedarvet hos ham. Han er den fødte Missionær. Hans Patos som hans Vrede bærer altid hvidt Halsbind. Han fandt oprindeligt Grunden til Franskmændenes Nederlag i 1870 i deres Ugudelighed, femten Aar senere, da han ikke længer var rettroende, i deres Usædelighed. Først var det Lutherdommen, som gjorde Udslaget, derefter Ærbarheden; han fjernede sig saa lidt som muligt fra Religionen.

I Brødrene Goncourts Roman, *Charles Demailly*, forekommer for at betegne Charles' Hustru, en Skuespillerinde, der tror paa alle vedtagne Forklaringer, den Vending: «Hun troede, at under Ludvig den 15de var de franske Officerer ikke tapre»; hun vidste jo, at Hoffet dengang havde været letfærdigt. Det er i samme Stil, at Bjørnson simplificerer Aarsagerne til det historisk skete.

Derfor ogsaa den overordenlige Vægt, han tillægger hvert enkelt Tilfælde af kønslig Tilbageholdenhed; derfor Aandernes vilde Jubel da i *Kongen* Clara afviser Fyrstens lave Paatrængenhed.

Og som Fristelsen til Fald forekommer Bjørnson større, end den er, her hvor der kun appelleres til den raaeste, dyriske Lystfølelse, saaledes er det overhovedet Hanget til den raa, dyriske Lystfølelse, som han bekæmper hos alle dem, der vender det døve Øre til «Sædelighedssagen» og «Lighedskravet». Han tiltror dem de mest materialistiske Lærdomme, og skønt han hidtil har ladet deres formentlige Praksis nogenlunde uomtalt, forestiller han sig den dog øjensynligt som ikke mindre farlig end Teorien. Ude af Stand som han er til at forstaa Nogetsomhelst, der fjerner sig fra den Rettroenhed, til hvilken han selv i Øjeblikket er knyttet, bliver han som ude af sig selv af Forbitrelse over at se en Anskuelse fremsat, som efter hans Begreb ikke noget hæderligt eller rettænkende Menneske kan have. Han lugter til den fremmede Synsmaade — den lugter af *Raahed*. Han lægger

den til Øret — den klinger som *Frækhed*. Den, der har den, er en *Forræder*, en *lumpen* Fyr. Han angiver ham som saadan.

Det er nu netop tyve Aar siden, at jeg første Gang mødte Bjørnstjerne Bjørnson paa min Vej som Polemiker.

Dengang var det Rettroenheden i Religionen, det gjaldt. Jeg havde i hin Tid begaaet den efter vore Dages Opfattelse temmelig uskyldige Ytring, at Søren Kierkegaards Forgudelse af *Paradokset* var en Fejltagelse i det Centrale, men at, selv om man ikke delte hans positive Tro, beholdt dog Læseren af hans Værker uendelige Skatte tilbage.

Bjørnson skrev i den Anledning en længere ledende Artikel (*Fædrelandet*, 2den Oktober 1867), i hvis Slutning det hedder:

Søren Kierkegaard — fejlede han i det Centrale? *Hvis* han gjorde det, hvad er det saa for «uendelige Skatte» som «endda bliver tilbage», naar — «det Positive i Moral og Religion er udskilt af hans Fremstilling?» At sige saadant om den Mand, der kun levede for dette Ene, den evige Forkynder af dette evigt Ene, er — Nonsens. Og hvor er saa hele denne Tale ikke paa en Gang *udansk* og *ukristelig!* Udansk — ti at ville have den rige Udvikling i vor Kultur, hvorudaf Kierkegaard fremgik, og hvorudaf Alt det er fremgaaet, som nu kæmper og søger, at ville have den stanset som «syg i det Centrale», at ville have det franske Fritænkeri ind i Stedet som «det sande Nye, der fører Fornuft og Frihed i sit Skjold», er vistnok det ene Rigtige, naar man tror, den tragiske Skæbne hviler over Danmark, at dets største Opdagere tager fejl i det Centrale — men den Mand, som kan føle og tale Saadant, har intet Syn fælles med andre Danske, han har ingen dansk Bevidsthed.

Hvad vil det dernæst sige, at Kierkegaard fejler i det Centrale? Hvad mener Hr. G. Brandes med det Positive i Moral og Religion som en Fejltagelse? Han mener *den aabenbarede Religion, Troen paa Gud Fader, Gud Søn og den Helligaand.* Man kan aldrig værge sig for at høre gudsbespottelig Tale af en Fornegter; men nu er det vort Spørgsmaal til *Dagbladets* Redaktion, om den finder det passende at gøre sig til Organ herfor? Er det en ny Opgave, som det har sat sig? Ti Anmeldelsen fremtræder som Bladets egen: det har allerede fra samme Haand flere, og det har intet Forbehold taget. Vil det herefter holde Medarbejdere, som f. Eks. til Svar paa *Fædrelandets* Udsagn, at «disse Mennesker vil med tør Forstandighed røve Troen dens Grund og Begejstringen dens Kilde» udtrykker sig som følger: «Blæse med slige Idealer, til Hekkenfeld med en saadan Begejstring, der kryber i Skjul i *Ekistensens* Smuthul, naar Videnskaben udæsker i Aandens Sollys» — som videre fortæller, at denne Sol kaldes «Fornuften» — som spørger hoverende, hvor der er mest Sandhed, enten i Søren Kierkegaard eller i det franske Fritænkeri — som siger om dem, der staar paa Troens Standpunkt, at «de kæmper mod Fremskridtet og stræber, om end forgæves, at hindre det sande Nye i at bryde sig sin Vej, dette Nye, som er uimodstaaeligt; thi det fører Fornuft og Frihed i sit Skjold» — som gentagende opmuntrer

«Danmarks Ungdom» til at gaa hid og «se med egne Øjne», hvis den ikke vil kaldes «aandelig stavnsbunden»?

Vi spørger, om det virkelig er saa, at et af Danmarks mest udbredte Dagblade vil paatage sig Ansvaret for saadan Tale? osv.

Man agte nøje paa hver enkelt Vending, hvert enkelt Udraab i dette larmende Angiveri! Der er højst komiske Vendinger iblandt som f. Eks. Harmen over den gyselige Opfordring til den danske Ungdom, at den nu engang burde se med egne Øjne. Der er ogsaa den stygge Terrorisme, som kommer frem i Ønsket om at faa mig al Brug af Pen og Blæk forment, i det mindste i Dagbladene. Der er den meningsløse Beskyldning for Udanskhed, den spektaklende Appel til den nationale Følelse imod mig. Der er det barnlige Forsøg paa at faa en filosofisk Autoritet stillet op som ufejlbar ved Siden af de ufejlbare religiøse.

Dengang var det Tankens Frihed, som det gjaldt om at faa tilkæmpet. Det lykkedes nogenledes efter et mangeaarigt Arbejde under en Modstand, som nu er glemt, under Vanskeligheder, som Ingen mere husker eller bryder sig om at mindes. De, som vilde Fremskridtet, fandt ikke Bjørnstjerne Bjørnson paa den Side, hvor det var. De fandt ikke engang en forstandig eller høvisk Modstander i ham. Han forstod simpelthen Intet af, hvad de vilde, angreb dem som unationale, som Gudsbespottere, som Mennesker uden Sans for det Ædle og Gode — skreg op og gjorde Larm. Til Sansen for nye Begyndelser mærkedes dengang saa lidt som nu.

En halv Snes Aar efter gik der endelig et Lys op for ham. Han begyndte med en Smule frygtsom og beskeden Rationalisme, angreb Troen paa Helvedstraffenes Evighed, paa Hs. Maj. Djævelens Personlighed og lignende, høstede Tak og Ros derfor, indtil han endelig nu, tyve Aar efter, staar omtrent hvor jeg dengang stod, om end betydeligt længere tilhøjre, og ligger i evig Fejde med Præster og Teologer, hvilke dog nu behandler ham med mere Hensyn, end han dengang behandlede mig.

Nu er det den sædelige Frihed, hvorom der tales, en Frihed, der efter sin Natur kun kan være relativ, mens Tankens maa hævdes som ubetinget. I dette Spørgsmaal har han nu slaaet sig paa den samme fanatiske Rettroenhed, som han dengang hævdede paa det religiøse Omraade, og som det er ham en Fornødenhed at have som Fæstning i Ryggen, saa tidt han føler

Trang til at forkynde. Ti en Tænker er han ikke, men en Forkynder, det er han.

Han forstaar nu netop saa lidt, hvad de Afvigende i Sædelighedsspørgsmaalet mener, som han for tyve Aar siden begreb, hvad de religiøst Afvigende vilde. Om tyve Aar maaske! Han er et udmærket Hoved, men et saare langsomt Hoved.

Foreløbigt er en Bog af en engelsk Læge, af hvilken han stadig anfører nogle Linjer, der ikke findes i Bogen, og hvis Meninger *Politiken* skal have, fordi Bogen engang er bleven nævnt i Bladet, bleven ham det Skræmmebillede, som dengang «det franske Fritænkeri». Dengang var det *Gudsbespottelsen,* det gjaldt om at slaa ned; nu er det *Usædeligheden.* Dengang var jeg *ukristelig og udansk,* nu er jeg *utroligt lumpen og Forræder.* Nøjagtigt samme Udslag af samme mangelfulde Forstaaen og samme Lægprædikant-Temperament. Og stadigt ifører han som Polemiker alle sine Aandsbørn (de patetiske Forsikringer, som de harmfulde Anklager) det samme gejstlige, hvide, aldrig ganske rene Slips.

Unøjagtigheder

En Artikel af Hr. Bjørnstjerne Bjørnson i *Morgenbladet* for i Gaar indeholder forskellige større og mindre Unøjagtigheder.

Der staar: «De, som tror at Slægten maa kunne være afholdende til en fuldmoden Alder, blev kaldt *Handsker* og *Vanter.*»

Dette er Usandhed. Jeg har aldrig sagt et Ord, allermindst et misbilligende Ord om dem, der mener eller hævder, at umodne Mennesker bør være afholdende. Fornuftige Folk er i Regelen af den Mening. Der staar videre: «En vakker Dag læser jeg saa i *Politiken* under Mærket Lucifer, at det skal være *forbudt* at tale «Dydens og Ægteskabets Pris, blandt andre *strengt forbudt* «Hr. Scavenius i Store Heddinge, Frk. Grundtvig og mig».

Dette er Usandhed. Citatet er galt. I en spøgende Artikel skrev Lucifer: «Men én Ting er der, som bestandig *elektriserer* mig, det er, naar jeg hører Dydens Pris og Ægteskabets Lovsang, ligegyldig fra hvem denne Pris og Lovsang kommer, fra Scavenius's Læber i Store Heddinge eller fra Bjørnsons Læber i Paris eller fra Frk. Grundtvigs og de andre Engles Læber i den englelige By Kjøbenhavn. Da kan jeg ikke styre mig, da maa jeg møde frem og *istemme Hymnen og prise Sangerne*,» en Ytring, som var naturlig nok i en Lucifers Mund. Om Forbud var der, som man ser, ikke Tale og kunde der fornuftigvis ikke være Tale.

Naar Bjørnson altsaa fortsætter: «Jeg har simpelthen forarget mig over, at ikke ogsaa vi, som agter at føre «Dydens og Ægteskabets Pris», *skal faa fri Tale*, og for at vise, at vi ikke har denne Frihed, *bruger jeg Politikens egne Ord*,» saa er dette dobbelt Usandhed: for det første har Bjørnson selvfølgelig Frihed til at istemme alle de Hymner til Dydens Pris, som er i Brug i Frelsens Hær, saa tidt og saa kraftigt han maatte ønske, for det andet bruger han ikke *Politikens* egne Ord, men en Sætning, han selv laver, fordi han har Brug for den, med andre Ord: han citerer som Frøken Grundtvig.

Hr. Bjørnson kommer endelig igen tilbage til sit uheldige Navngiveri:

«Ogsaa det kaldes nu «Terrorisme». Altsaa: at citere en Mands egne Ord efter ham selv er Forsøg paa Terrorisme, og at sætte hans Navn ved Siden af hans Ord er et nyt Forsøg paa Terrorisme.»

Nej, bedste Hr. Bjørnson, men at citere en Mands Ord forkert og forvrænget er en — Smagløshed, at drive Angiveri er en ny — Smagløshed, og at drive sit Angiveri saa ubehændigt, at man sætter tre forkerte Navne paa tre forskellige Artikler, er en Kluntethed.

Det Øvrige i Hr. Bjørnsons Indlæg fortjener intet Svar.

For Galleriet

(21. Sept. 1887)

I en Artikel, overskrevet med mit Navn, hvis hele Tone i ingen Henseende hæver sig over Bjørnsons tidligere, opholder Digteren sig først over Ordet *Præstesøn* i mit Stykke *Bjørnson som Polemiker*, og over hvad deraf er udledet. Han henviser med Selvfølelse til sin Æt, «som sad paa ensomme Gaarde med store Skogvidder opefter Aasene og Vand under», medens min «antagelig ikke var fastsiddende», og udtaler sig overhovedet med en maaske noget ufin Ringeagt om min Slægt, om hvilken han iøvrigt erklærer intetsomhelst at vide. Han udleder af min Afstamning min «tungerappe Handel med det nyeste for Dagen». Ordet er ikke nyt, brugt om mig; det er et af de gamle Stikord fra 1871, men der er intet træffende i Betegnelsen. Besad jeg saasandt som Forfatter adskillige ærede Samtidiges merkantile Talent, vilde jeg hverken staa, hvor jeg staar, eller udtale de Anskuelser, til hvilke jeg bekender mig og altid har bekendt mig. Det er ganske andre Tanker og Sympatier end mine, som indbringer Popularitet og de Fordele, som Populariteten har i Følge. Om Spor af Handelsaand vil man lede forgæves i mine Skrifter. Tog jeg Hensyn til, hvad der betaler sig, vilde jeg ogsaa i denne Sag ytre de Anskuelser og Talemaader, ud af hvilke de Halvdannede hører Beviset for den Talendes ædle Sindelag og høje Sædelighed. De faas i hver en Urtebod, disse Talemaader, de er knap en Øre værd Pundet, saa — vilde jeg, kunde jeg saa godt som en anden.

Naar jeg ikke gør det, saa er det da ikke, fordi jeg er Handelsmand, men fordi jeg er for kræsen og for stolt dertil.

Bjørnson har Uret, naar han tror, at hans Forhold til Forældre og Forfædre literært lader sig sammenligne med mit. Han overser den Forskel, at medens jeg aldrig nogensinde har underholdt Offenligheden med mine Forældre eller med, hvad jeg skylder dem, har Bjørnson gjort det, bl. A. i det bekendte Digt *Til min Far,* som begynder med den, maaske en Smule overdrevne, Sætning: «Vor Slægt engang den første var i Landet». — Atter og atter forekommer i dette Digt Ordet *Tro*. Man maa, siger han, kende hans Forældre for at forstaa «*Troens* stille

Hæder» i hans Digtning. Han hævder her, at Kvinden hos ham skrider frem «i *Troens* Solglans»; han glædes ved, at for de Gamle «Livet samler sig i *Troens* Fylde» — Alt meget smukt og sønligt talt. Men det kan da ikke heller betegnes som noget Overgreb at berøre Sandsynligheden af, at Bjørnsons Hang til Tro og til Forkyndelse er nedarvet. Og andet er ikke sket. Hvor præstelig er ikke atter Bjørnsons Erklæring, at han tilfulde forstaar mit Forhold i Sædelighedssagen, der er «forklaret i Brigham Youngs nye Bibel». Hvilken Præst i Landet vilde tale anderledes? Kun kan man ikke paa én Gang være Hævder af gammel *fastsiddende* Overlevering og Ophav til ny Begyndelser i Tiden. Naar Bjørnson da imod mig vil fremhæve sit «Syn paa Livet i Tro», saa siger han netop det samme som jeg, at han i sit inderste Væsen er en konservativ Mand. Der er visselig ingen Skam deri; urimeligt er det kun at tabe Ligevægten af Forbitrelse over, at det siges, som man indrømmer, og som er sandt.

Bjørnson opfatter min Artikel som et Forsøg paa, nu paa én Gang at fraskrive ham hans store Evner, blot fordi han i Øjeblikket staar mig imod. Han læser eller husker her meget slet; ti min Artikel søgte ikke med en Sætning at forringe hans Digterry. For at vise, hvor lidet dette var min Hensigt, knyttede jeg udtrykkeligt Udviklingen til min for flere Aar siden udkomne Karakteristik af hans Personlighed, brugte de samme Betegnelser og drog kun enkelte nye Følgeslutninger af det allerede sagte. Havde jeg ikke betragtet Bjørnson som et *Geni,* vilde jeg visselig ikke have indladt mig paa at besvare saa plumpe, saa lavtliggende Angreb som hans, men havde ladet dem saa uænsede, som jeg lader de daglige Udgydelser fra Dusin-Fyrene i det Organ, hvori han skriver. Var de samme Artikler blevne skrevne af en anden, ringere Mand, kunde det ikke have faldet mig ind at værdige dem et Svar.

Bjørnson skriver i Gaar:

Dynastiet Brandes er et strengt nøjeregnende Dynasti, som holder Tugt og Orden. Saa længe der er, om bare en ringe Udsigt til, at det kan vinde eller fastholde en tro Sjæl, er Vedkommende et Geni, en stor Mand; men glipper dette Haab, pyt, saa er han en Bengel og et daarligt Hode, ja saa gaar han ikke engang «med rent Slips»! I Boden har man baade Portræter og Biografier for begge Tilfælde, og man udstiller den ene Dag det ene og den anden Dag det andet «nach Umständen». Ganske vist er disse Forsøg paa Terrorisme temmelig flove; men naar nu Manden

ikke er større! Held og Ære den Literatur, som befinder sig i saa samvittighedsfulde og rene Hænder!

Det er dette, man i Kunstsproget kalder at spille for Galleriet.

Saa plump som Sigtelsen er, saa maatte jeg dog efter Bjørnsons tidligere Indlæg i Sagen forudse den, og jeg parerede den derfor forud ved at genoptrykke Grundbestemmelserne af min gamle Karakteristik af ham.

Ikke desmindre betænker Bjørnson sig nu ikke paa at udtale, at jeg har to forskellige Opfattelser af ham: *Geniet, den store Mand*, og *Bengelen, det daarlige Hoved*, alt eftersom vi staar i et venskabeligt eller uvenskabeligt Forhold til hinanden.

Hvad er der her blevet af Deres berømte Sanhedskærlighed, Bjørnson?

Hvor er det muligt, at De har kunnet skrive dette? De, som véd, at jeg saa lidet har gjort Skridt for at vinde Dem, at jeg end ikke som Yngling, da De efter vor første Polemik skrev til mig for at knytte Venskab og indlede *Samarbejde*, greb efter Deres Haand, men gav Dem et ubetinget Afslag, De, som véd, at jeg sidenhen aldrig lempede mine Anskuelser det ringeste efter Deres, men roligt ventede, indtil Deres Udvikling førte Dem til mig, og at det var Dem, der i 1877 offenlig i en Erklæring, som hele Norden læste, udtalte Deres forandrede Overbevisning og en redebon Anerkendelse*).

---

*) I *Dansk Folketidende* for Oktober 1877 læstes følgende Udtalelse:

Derved at Dr. Brandes forlader Danmark og bosætter sig i Tyskland, har flere fremtrædende Mænd i Kjøbenhavn udtalt sin offenlige Tak til den Bortdragende. Denne Tak har *Berlingske Tidende* ikke villet optage, og *Fædrelandet* har ladet en af Undertegnerne blive heftig overfaldet.

Nu synes det mig ikke at være ligegyldigt for en nordisk Forfatter, om Partivæsen og Forkætrelse i den Grad skal herske over os, som her forsøgt. Ud af den Sneverhed, hvori man saaledes vil have os ind, gives der ingen anden Vej, end den, man selv rydder sig. Jeg behøver vel neppe at forudskikke, at jeg ikke er enig med Dr. Brandes i hans Tro eller Ikke-Tro. Med lidenskabelig Kraft, med et usædvanligt Opbud af Læsning og i en farverig og smidig Fremstilling har han forfulgt sine Maal — og den første Virkning deraf paa mig selv har været den, at jeg har lært Ærbødighed for Anderledestroende iblandt os, ti jeg behøvede at lære det. Ved hver ny Bog, han har udgivet, har han øget min Indsigt, fremdrevet min Tænkning og — hvad der nu staar for mig som det vigtigste — ved sin ofte herlige Skildring af overbevisningstro Mænd og deres

Og nu denne Gang! Husk Dem om, Bjørnson, hvem af os to er det, der har kastet sig over den anden med ærerørige Ord, blot paa den løse Mistanke om, at noget, der truede den andens Magtstilling, var tilsigtet? Hvem holdt sig tilbage og søgte at undgaa et Brud? De véd ret vel, hvem af os det var.

Skæbne styrket min Vilje. Han har gjort mig til en fortrøstningsfuldere Arbejder i det evig unge Aandssamfund, som jeg tror at tilhøre. Det vilde dog være en Skam ikke offenlig at udtale dette, naar der offenlig gøres Forsøg paa at undertrykke den Tak, der vitterlig skyldes ham.

At vort Forhold til Kristendommen skulde hindre os i at give ham den, er for mig lige saa usandt, som at vi overhovedet alene skyldte den Mand Tak, der havde samme Tro som vi. Gud er i Alt, som er af Sandhed, selv om det gaar gennem Vildfarelser. Om Dr. Brandes' Optræden mener jeg, at den har været til større Velsignelse for Kristendommen end en Mængde af hans Modstanderes. Den har ikke alene ved sin overbevisningsstærke historiske Skildring skabt Klarhed, saa en Vrimmel af letfærdige Vaneforhold fik Endskab; men den har med stor Fynd forlangt *Frihed*; denne er i intet Strøg af den menneskelige Tilværelse nødvendigere og alligevel endnu saa liden.

For mig personlig kommer det til, at findes der blandt os i Norden Fordømmelse, Forkætrelse, Had, ynkeligt Kævl om intet, saa er det iblandt Kristenfolket. Og findes der middelalderske, ja før-middelalderske Strømninger iblandt os, saa er det atter her. Derfor trænges her til stor, stor Oprydning. Og saaledes gaar det til, at jeg kan takke Gud for hver den, som ud af saa stærk væbnet Overbevisning tvinger os. Til Hr. Dr. Brandes selv staar jeg frit. Jeg har ham som Kritiker intet at takke. Hans Bøger, dog mere de første end de sidste, har. ved Siden af sine fortrinlige Egenskaber, i høj Grad været indsnevrede af en Ensidighed, der gik langt ud over hans Grundsyns Medfør, saa det ikke er som udelt Beundrer, at jeg føler mig drevet til at møde frem. Tillægge bør jeg da ogsaa, at for saa vidt jeg har været med blandt dem, der privat og offenlig ved Ensidighed mod ham har fremtvunget hans, saa har jeg længst angret dette.

Hr. Brandes forlader nu Norden. Han er ikke den første aandelige Kæmpe, som har fundet sig tvungen til at gøre dette, og langt større er Tallet af særdeles begavede Mænd, som vel lever iblandt os, men sky tilbagetrukken i Udlandets Tænkning og Liv, saa de er fraværende alligevel. Jeg tror, dette er en Svaghed. Men den forlanger lige saa vist som legemlig Svaghed, at der tages tilbørligt Hensyn til den; jeg skal derfor ikke dømme. Men med desto større Sikkerhed tør jeg pege paa den Skyld, som Samfundet har. Det er nemlig ingen nødvendig Følge af at vi er smaa Folk, at vi skal bære os smaaligt ad mod hverandre. Havde den Kristendom, som vi dels har, dels hykler saa stor Omhu for, nogen Magt, saa var vi sikkerlig store nok. Saa var der over vort politiske, literære, sociale Liv en Sandhed, et Frisind, som nu saa bitterlig savnes.

Bjørnstjerne Bjørnson.

Senere Anm.

De véd ogsaa, at om min Æresfølelse havde været mindre kilden, havde jeg endnu kunnet bevare Deres fulde Venskab. De véd, at efterat De (for Galleriet) havde kaldt mig *raa og fræk*, ja to Gange *utroligt lumpen*, talte De endnu i et Brev, De den 7de September sendte mig fra Paris, om Deres *Taknemmelighedsgæld* til mig og om, at De nok endnu skulde vise Dem taknemmelig, og De undertegnede Brevet *Deres Ven B. B.* De véd, hvem af os to det var, som da brød med den anden.

De burde ogsaa stadigt mindes, hvilket Stemningsmenneske De er, og at De paa en og samme Dag har snart et, snart et andet Indtryk af samme Mand. De véd, at De *efter* alle Fornærmelserne imod mig en skøn Dag skrev til mig:

Er Fejlen min daarlige Maade at læse paa, saa ber jeg Dem meget om Undskyldning og skal med Fornøjelse gøre det offenligt. Jeg var meget, rasende, rykende sint; men Herregud, fire Minutter efter er det jo over.

Sikrere var De altsaa dengang (23de August) ikke paa at være fornærmet af mig eller paa den *utrolige Lumpenhed*, der skulde have ytret sig i de fornærmelige Ord. Senere, under ny Indtryk af Øretuderiet fra Danmark, slog De om paany. Dog endnu den 31te August skrev De til den Mand, De nu (for Galleriet) omtaler med den dybeste Foragt:

Men alt dette er ikke hovedsaken. Hovedsaken mellem os to er, at der går noget varmt, lysende, frugtkastende af Alt, De skriver, og et så ejegodt smil af Deres goddag og velkommen, så jeg aldrig kan blive sint på Dem i mere æn fire minutter. Med min beste vilje, jeg kan det Pinedød ikke; når jeg nu tænker på Dem og hører Dem og ser Dem, så er De for mig bevægelsen, årvåkenheden, rådsnarheden i person; og denne kraft sat ind i vort åndsliv på et højst vigtigt punkt, det er Deres historie, men det er slet ikke den for mig, det er Dem selv.

Sammenlign nu hermed Deres Artikel for i Gaar. Imellem dette Brevsted og den Artikel ligger fra min Side kun Udtalelsen om Dem som Polemiker. Og spørg saa Dem selv, Bjørnson, hvem af os to det er, som har to Portræter og to Biografier af den anden til Afbenyttelse alt efter Omstændighederne, som Forholdet er, et Sæt til eget Brug og et for Galleriet? Hvem af os to?

Mit Mellemværende med Bjørnstjerne Bjørnson

Der er først det *personlige* Mellemværende, til hvilket Bjørnson vender tilbage i *Morgenbladet* for igaar. Han er endnu ikke naaet til at forsmaa de Ukvemsord, som mere udviklede Mænd plejer at sky i Polemiken. Mit sidste Indlæg (Artiklen *For Galleriet*) er *saa inderlig skamløst*. Han vender for syvende Gang tilbage til Udtrykket, at han har givet «en faktisk Fremstilling af min *utrolige Lumpenhed*». Hele min Artikel *Bjørnson som Polemiker* var «et *Kneb*, som bare gjaldt otte Dage». Han definerer sin egen Opførsel: *Jeg tugter hans lumpne Guttestreger, jeg holder fast ved ham selv*, og han slutter saa med følgende Ord:

> Læg nu sammen hans Taktik lige fra det raa Overfald paa Frøken Grundtvig til disse ottedaglige Triumfer, og vi har da vel foran os — — ja behøver det egenlig at siges.
>
> Men den samme Mand er dog en af de rigeste Intelligenser af alle, som arbejder i Norden; hans Kunst vistnok den største. Og han har en Personlighed; Lys og Varme som faa; kaster et Billede, som ingen river ud af sin Sjæl, det en Gang har bøjet sig over.

Selv om man er haardhjertet, kan man ikke værge sig mod en menneskelig Medlidenhed med *Morgenbladets* Redaktion, at den har maattet optage disse sidste Ord; endog de mange Skældsord i Begyndelsen har ikke kunnet bøde paa Kvalen.

Ganske bortset herfra lader det sig imidlertid vanskeligt negtes, at der er en mærkelig Selvmodsigelse i Billedet. Der er vistnok Skygge overalt, hvor der er Lys, men saa megen Lumpenhed og saa store Fortrin lader sig faktisk ikke forene. Det er i alt Fald ikke lykkedes Bjørnson at gøre den skitserede Personlighed anskuelig og troværdig. Den falder fra hinanden; den mangler Liv. De forskellige Egenskaber er altfor mekanisk forbundne. Sagen er vel, at man tegner ikke godt, naar Haanden ryster af krænket Selvfølelse.

En stor Del af disse Modsigelser er opstaaede ved Bjørnsons saa betegnende Mangel paa Evne til at læse og forstaa, hvor han egen Person er med i Spillet. Som adskillige andre Genier kan han ikke samtale, kun tale. Han er vant til at

holde Enetaler for de andre, og saasnart han modsiges, overhører han Indvendingen og fortsætter bare, eller han bliver vild, *rasende, rykende sint,* og gør da noget helt andet ud af Indvendingen, end der laa i den. Han er som adskillige andre Genier en despotisk Natur og forkælet ved uafbrudt Hyldest af et stort Parti i sin Hjemstavn. Hans literære Magtstilling har ikke havt nogen god Indflydelse paa ham. Det gælder om ham, hvad han selv træffende siger i sin Bog *Republiken*:

Den, der længe er ved den højeste Magt, tager Skade af den og gør Skade. Den menneskelige Natur er engang saa, at langvarig Magtstilling avler Godtyklighed, Forfængelighed, Herskelyst, forvirrende Antipatier og Sympatier, fikse Ideer.

Herpaa beror det, som giver hans Polemik et Skin af Uærlighed, nemlig, at han aldrig gengiver eller endog blot citerer den, han angriber, nøjagtigt.

Dette Træk ligger saa dybt i hans Væsen, at jeg genfinder det hos ham i vor første, tyve Aar gamle Polemik. I en Artikel af 4de Oktober 1867 skrev jeg imod ham:

Det lyder utroligt, men det er sandt, at han ikke engang har læst den Bog, i Anledning af hvilken han er kommen i Harnisk. De Citater, han aftrykker af den, findes aldeles ikke i Skriftet, men hvad han fremsætter som Bogens Ord, er Sætninger af mig. Ligeledes hvad han citerer af *Fædrelandet* er ikke Bladets Ord, men mine. Han anfører mig afvekslende med smaa Bogstaver (som Bevis paa, hvor formastelig jeg er) og med store Bogstaver (i den Formening, at han stiller mine Modstanderes Ord imod mine)*).

Saaledes ogsaa denne Gang. Atter og atter har *Politiken* maattet gøre opmærksom paa, at Bjørnson paaduttede Bladet Meninger, det aldrig havde forfægtet, atter og atter paavist, at han lagde den ene Forfatter den andens Ord i Munden. Og saaledes ogsaa idag. Alle de Beviser, Bjørnson finder for min Uredelighed og Resten, pustes overende af den simple Kendsgerning, at han nu paany tillægger mig Artikler, jeg ikke har mere Lod og Del i end han selv. Hans Mangel paa Evne til at kende en Forfatter i hans Stil er endnu mere *utrolig* end min Lumpenhed — og det vil da sige noget, skulde jeg haabe. Han skrev om mig:

*) Se ovenfor S. 102.

Offenlig skærpede han Sigtelsen for Hykleri baade mod Frøken Grundtvig og mig; privat skrev han mig et meget venskabelig Brev til» og videre: «Han negtede offenlig at indlade sig paa Forhandling; han gjorde det med Haan . . . endevendte mit Opsæt i Gjøn og Spot paa en uredelig Maade.»

Dette er ikke blot i al Almindelighed Slag i Luften, fordi Bjørnson faar ud af Artiklerne, hvad der ikke fandtes deri, men det er overfor mig talt rent hen i Vejret, da jeg hverken direkte eller indirekte har fjerneste Del i de to Artikler, hvortil han sigter.

Den store norske Digter egner sig øjensynligt ikke til Polemiker. Hans store Evner fortjente en bedre Anvendelse. Han er i sin heftigste Vrede saa hjælpeløs, at man har ondt af ham, naar han tror at skade En mest og ramme En dybest. I *Politiken* har han lignet en vældig og rasende Tyr paa en spansk Arena. Paa enhver lille ung behændig *Banderillero*, der svang sin tynde Træstang med det farvede, frynsede Papir, har han styrtet sig løs med et Raseri, der ikke førte til det mindste. Fyren sprang over Barrieren eller over ham selv og var borte. Og saa tidt *Matadoren* svang den røde Kappe, er det vældige Dyr løbet løs mod den istedenfor mod ham, der imens med Sikkerhed førte Stødet. Bjørnson er altfor god til denne Leg.

Det var i Forudvisheden derom, at jeg stræbte at skaane ham for den. Derfor tav jeg til hans første Ladning Ukvemsord og lod ham blot gennem en fælles Ven vide, at han maatte tilbagekalde dem, hvis vi skulde vedblive at staa paa en god Fod med hinanden. Han viste sig ikke uvillig, spurgte kun hvad jeg fordrede. Mit Svar lød paa, at jeg af en Mand som ham ikke forlangte nogen ydmygende Erklæring, men kun, at han i sin næste Artikel skulde kalde mig offenlig, hvad han kaldte mig privat, *sin Ven,* og bruge en Vending som den, at de Udtryk, han havde ladet sig undslippe om mig, var skrevne i Hidsighed og ikke skulde forstaas efter Ordlyden. — Jeg frygtede ham visselig ikke som Polemiker, men jeg vilde nødigt, vi skulde give fælles Fjender et Skuespil. Bjørnson har villet Striden, og Offenligheden hælder nu meget mod mit oprindelige Ønske til den Mening, at han gaar ud af den som en ringere Mand end han syntes, før den begyndte.

Saa er der dernæst det *upersonlige,* rent saglige Mellem-

værende, som Bjørnson for lutter Ukvemsord ikke er kommet til at berøre, og som faktisk i dette Øjeblik ikke kan behandles.

Spørgsmaalet kan ikke behandles, fordi Ordet ikke er frit, fordi Offenligheden langsomt maa opdrages til at forstaa, hvorom Talen er. Det kan ikke behandles, men dets Behandling kan forberedes. Og fra jeg for min Del begyndte som Skribent, har jeg gjort hvad jeg formaaede for at forberede den. Omhyggeligt har jeg undgaaet at opstille nogen Lære, men stadigt har jeg forholdt mig kritisk til de Sædelighedsbegreber, der løber Landet over. Selvfølgelig fordi jeg ansaa dem for falske, fordi jeg mente at sidde inde med højere og sandere Ideer om Sædelighed. Paa intet andet Omraade har jeg fra først af udtalt mig med saa meget Hensyn til gældende, fastslaaede Meningers Magt uden derfor at gøre ringeste Indrømmelse i Realiteten. Ikke des mindre lød det allerede 1871 i Kor: Altsaa Parringen i Flæng! Ikke des mindre lyder det nu 1887 fra en Mand som Bjørnson: Jeg forstaar det, Brigham Young! og fra den ene af de Damer, han beskytter: Aha, den almindelige Usædelighed! og fra den anden Dame, over hvem han holder sin Haand: Aha, det voldsomme og ustyrlige Driftsliv, der kræver Kvinderne og Samfundsordenen omdannet!

Selvfølgelig er al Drøftelse umulig, naar Modparten ikke er videre end at de ærede Herrer og Damer i fuld, selvglad Troskyldighed tillægger sig selv det sædelige Standpunkt og anser det for givet, at Kritik af det Bestaaende som saadan er Forsvar for Usædelighed.

Overfor mig personlig har man nu en Snes Aar igennem drevet denne Sport at gøre mig til Usædelighens Apostel og med en saadan Barnlighed, at man bliver eller lader ganske forbavset over, at jeg ikke selv anser mig derfor, men tilsidst er bleven ked deraf og har givet Svar paa Tiltale. Man taber Næse og Mund over, at jeg har gjort de ædle og agtbare Kvinder, der angreb mig i Kor, latterlige som *Engle*. Hvilken Raahed! de stakkels *sagesløse* Damer! Hvad mon der gik af mig? Skulde maaske nu ikke mere enhver mandlig Stymper og enhver kvindelig Bagatel af et Menneske, hvem det kunde more, have Lov til at beskylde mig for at *demoralisere Verden* og lignende? Og fra alle Kroge lød Indignationens Raab som i det gamle franske Vers:

Que c'est un animal méchant!
Quand on l'attaque, il se défend.

(Hvilket ondskabsfuldt Dyr! Hvor det tager paa Vej! Naar man angriber det, saa forsvarer det sig.)

Videre er vi nu en Gang ikke komne end til denne dydige Harme over det ondskabsfulde Dyr. For en Drøftelse er der derfor ingen Mulighed.

Men hvad der kunde gøres og hvad der efter fattig Lejlighed blev gjort, det var det, at nedlægge Indsigelse mod, at gammel fanatisk Rettroenhed paa det kønslige Omraade blev udgivet for det ny Evangelium, som Fremtiden bar i sit Skød.

Staar En saare tvivlende overfor almene Moralregler og har han kun Ærbødighed for den Moral, Enhver har formet sig indenfra, den indre Morallov, den personlige Følelse af, at *dette* er berettiget i *dette* Tilfælde — saa kan han selvfølgelig kun med dyb Uvilje være Vidne til Engledansen og Hallelujahsangen om det Alter, hvorpaa *Hansken* hviler.

Mod Skuespillet som Fremstilling af en enkelt, bestemt Begivenhed vilde ingen andre Indvendinger end rent kunstneriske være paa deres Plads. Som Bjørnson véd, var jeg saa langt fra at føle nogen Uvilje mod Skuespillet som Digtning, at det efter hans Ønske i første Udgave kom ud i min Redaktion af sidste Akt, uden at han engang brød sig om at faa sig den sidste Korrektur tilsendt. Kun da Bjørnson i sin Tid desuden bad mig skrive nogle Ord til Anbefaling deraf, svarede jeg skemtende, at naar han næste Gang paany skrev noget formentlig umoralsk, var jeg rede til Forsvar; Moralen var ikke mit Fag. Jeg havde dog intet mod Stykket, men vel mod den Opfattelse, som deri vil se en almen Rettesnor for Livet. At ville for fuldt Alvor hindre Kærlighedens Opstaaen eller Vækst hos en Kvinde ved at lære hende at stille Kravet til den Elskedes Jomfruelighed! Som om Lidenskaben, naar den findes, ikke satte sig ud over alt Sligt! Og som om noget andet end Unatur og Ulykke kunde fremmes ved denne enfoldige Puritanisme!

Men dette er den fikse Idé, der har udviklet sig hos Bjørnson, at han er istand til at byde Drifternes og Lidenskabernes uhyre Verden et *Hertil og ikke længer!* Hans lille Borgerpige i *En Hanske* opgiver sin Smule Kærlighed til Alf; hans Alf i samme Skuespil har en Smule lavstammet Galanteri bag sig i sin Fortid. Med saadanne Magter som hin Kærlighed og dette

Galanteri bliver det hele ganske vist overkommeligt. Men saa smaatskaaret er ikke det Verdensalt, man vil reformere.

Arne Garborg skrev nylig et Par slaaende Ord om Kærlighed:

Det er, sagde han, den store Naturmagt, som avler Liv og volder Død, og som man ikke faar tukle med efter sine vilkaarlige Begreber; det er Nilen, som ved forstandigen at reguleres kan gøre Tilværelsen til en Herrens Have, men som opdæmmet og indestængt blir Verdenssumpen, der slaar Menneskene med Pest. For Prof. Pedersen er Kærligheden ikke noget saadant. Den er den skønne, blide Følelse, der bringer den unge Student til at stemme sin Guitar og i Aftenskumringens Fred foredrage til Strengenes Klang det yndefulde Kærlighedsdigt, som han haaber, at hun derovre paa den anden Side af Gaden lytter til i vemodig Stilhed. Derefter lægger han Guitaren hen og siger til sig selv: Nej dette her faar jeg nok vente med til jeg har faaet min Eksamen.

Ja havde Prof. Pedersen Ret, saa vilde *Ordskifte* og Prædiken og Handskemoral være alt, hvad Samfundene behøvede for at faa Bugt med de menneskelige Drifters og Lidenskabers uhyre Ocean. Saa vilde der være god Mening i at sige som Bjørnson skal have sagt: «Det er denne Brunsten, vi maa bli kvit .... Brunsten *maa* væk!» Men selv den Stærkeste og Største stiller sig undertiden Opgaver, der overgaar hans Kræfter. Og selv om hint Referat er upaalideligt, selv om Bjørnson ikke netop har ment at kunne udrette mere end at paabyde Drifternes og Lidenskabernes Verden sit *Hid og ikke længer!*, saa har han overvurderet Virkningen af sin Forkyndelses Kraft. Man kan lede Havet i Kanaler, men det nytter hverken at piske Elementet eller at præke for det.

NOGLE SAMTIDIGE

P. F. RIST

(1889—92)

I

En Rekrut fra Fire og Treds er Titelen paa en navnløs Bog, hvis ubekendte Forfatter ved dette ene Bind har erhvervet sig en fremragende Plads i den danske Literatur. Der er ikke skrevet noget bedre og fyldigere om Krigen 1864. Hvad her er ydet er paa den ene Side en Attenaarigs Sjælehistorie, saa godt fortalt, at den knap er givet saa godt i nogen dansk Roman, paa den anden Side — afspejlet i Ynglingens Bevidsthed — Opholdet i det belejrede Fredericia, Rejsen gennem Fyen og den sidste Uge ved Dybbøl. Bogen bevæger sig fra Feltlivets halvt idylliske Kedsomhed til Beskydningens og Stormens Rædsel, men saaledes at man har Følelsen af ubetinget Sanddruhed og Ægthed i Gengivelsen, skønt Alt er Liv. Man læser med en Spænding, som kendte man ikke forud Afgørelsen.

Her er en Vrimmel af skarpt opfattede Skikkelser, alle meget danske, fængslende ved det Lune, de besidder, eller ved det Lune, hvormed deres Enfold er skildret; og en Rigdom af Kendsgerninger, smaa paalideligt iagttagne Fakta, medens der aldrig savnes Belysning eller Stemning. Her er meget, som vækker Medfølelse, og meget, som vækker Harme; men Forfatteren selv tager aldrig Parti, og hans Bog er ikke skrevet saadan, at noget Parti kan tage den til Indtægt.

Bogen er saaledes komponeret: Dens første Halvdel skildrer i syv større Afsnit den unge Officersaspirants Oplevelser under den fredelige Tjeneste i det belejrede Fredericia og under Kørselen

gennem Fyen; den anden Halvdel i tretten korte Afsnit hans Ophold i Dybbøl-Skanserne under Fjendens Ild, Stormen og de Saaredes Overførelse til Kjøbenhavn.

At gøre den første Afdeling livfuld og underholdende, var vanskeligst, og heri røber sig derfor klarest Forfatterens Kunst. Med det ugunstigste Stof: ensformigt Liv, stadig Spænding, Forventning, Skuffelse, mekanisk udført daglig Vagttjeneste har han formaaet at vække og vedligeholde en levende Interesse.

Han har forstaaet at sætte sig helt tilbage i sin Følemaade for 25 Aar siden. Medens andre Fortællere om Krigens Dage optræder i Felten som allerede modne Mænd, har denne Forfatter i sin Hovedperson givet os Ynglingens Troskyldighed, nu og da lidt vel meget understreget, men sandsynligt og tydeligt. Saadan saa dengang en ung begejstret Fædrelandsforsvarer ud; saaledes saa han paa Forholdene under Krigen, før han fik Erfaring om, hvori de bestod, og saaledes tildannedes han efterhaanden til at udfylde sin Plads. Vi ser ham med hans Barnlighed, for hvilken Alt, som hænder, er et Æventyr, med hans Forlegenhed, der stiger, alt som han opdager, hvor unyttig og overflødig han af sine Foresatte anses for at være, med hans Følelse af Forladthed og Taknemmelighed for Velvilje, med hans Forfængelighed og Hang til at tage sig ud, med hans upraktiske Bravur og en enkelt Gang med hans nervøse Frygtsomhed og Angst for at vise sig bange, endelig med hans ungdommeligt sværmeriske Syn paa Mennesker og Fædreland.

Naar Kaptajn Dinesen har fortalt sine Krigserindringer, er det altid Officeren, vi følger, den fødte Officer, som tilmed elsker Krigen for dens egen Skyld. Hans Helt har Krudt i Blodet, taktiske Anlæg, militær Indsigt, er rask og dristig og stiller ikke sit Lys under en Skæppe. Den unge Officerslærling, hvis Hændelser her drager os forbi, er helt igennem Menneske. Maaske udvikler han sig til en forfaren Officer; men ikke derpaa er Vægten lagt; ene og alene paa det Grundmenneskelige i ham. Og Forfatteren har meget dygtigt og rigtigt stillet sig over ham og udenfor ham, idet han tegner de øvrige optrædende Personer som i Regelen staaende over Ynglingens Kritik. De rejser sig alle levende for Læseren, Noget, som i høj Grad fremmes ved Forfatterens Evne til at gengive hver Enkelts Særmaal, hvad enten den er Mundart eller personlig Kjøbenhavnerstil eller grundtvigsk Kraftsprog.

Og som sproglige Vendinger og personlig Udtryksmaade har fæstnet sig i Forfatterens Erindring, saaledes og med endnu større Sikkerhed Lokaliteter og Landskaber med deres Lys og Luft og Lugt. Han kan give et Billede af en Gade eller et Rum, som ingen Digter kunde give bedre. Ganske mesterligt er saaledes Bogens første Kapitel, Gadeoptrin og Interiører fra det belejrede Frederits. Og ligesaa levende og malende er i syvende Kapitel et Ophold under Kørselen gennem Fyen nedenfor Kirkebakken i en stor Landsby, hvor en ung Officersfrue, Bogens eneste kvindelige Figur, er tegnet med en egen fin Ynde. Ualmindelig er endelig den Kunst, hvormed i fjortende Kapitel de utallige bragende, brølende, hylende, hvinende og skurende Lyd er gengivne, som i Forening dannede den Helvedesmusik, der gik forud for Stormen paa Dybbøl Skanser.

De vigtigste Personer i Bogens Karaktergalleri er en ung Grundtvigianer, Løjtnant Sander, i hvem Forfatteren har legemliggjort den egenlig nationale Opfattelse af Krigen med dens stærke Begejstring, ringe Virkelighedssans og mange Talemaader; dernæst en ægte kjøbenhavnsk Løjtnant, godt Hoved, overlegen, drillekær, spydig, virkeligt vittig og netop som man i Tredserne var det, endelig Kompagnichefen, en forstandig, tapper Mand, elskværdig indtil Ømhed, en Fader for sine Folk, der, som iøvrigt de fleste andre Officerer, ingenlunde tror paa Fædrelanderiets Blændværk. Han lever ganske i Haabet om at gense sin Hustru og sit Barn, et Haab, som Kuglerne ved Dybbøl gør til Intet. Og saa er der desuden en Mængde menige Soldater, skildrede med et indtrængende Kendskab til den Forandring, der foregaar med den danske Bonde og Haandværker, naar han bliver Soldat, og til den Side af hans Væsen, der forbliver uforandret.

Den hele Bog vil paa Læseren virke som Virkelighedsgengivelse. For Kritikeren har imidlertid det Spørgsmaal Interesse, hvor Skillelinjen her er at drage mellem Fantasi og Virkelighed.

Han vil, for at finde den, særlig agte paa de Steder, som øjensynligt er komponerede. Der er da først et og andet, som virker lavet. Jeg tror ikke paa den Replik, som, medens Granaterne springer, er lagt en stakkels Reservesoldat med Uldtrøje og Træsko i Munden: «Hvor skidt dæ' æ' her, will'et dow wær' møje wærr' it' at wær' her.» Saamegen Idealisme ved en saadan Lejlighed er usandsynlig hos en Forglemmigej. Den svarer til

dette andet altfor idealistiske Træk, at af Raaheden i Ord, af de utroligt uanstændige Viser, som Soldater i Regelen synger, er ikke engang en Antydning bevaret. Det udvisker afgjort Virkelighedspræget. — Der er dernæst et og andet, som tydeligt nok er sat ind ved fin Kunst. Saaledes v. Kadens ypperligt virkende Repetition af den engelske Remse, som Reinhardt plejede at øve sig paa, da v. Kaden staar ved dennes Lig: «*Is our old friend here, no he is not here, but we are here* osv.»

Der er fremdeles Steder, hvor Forfatteren frit har givet Fantasien Tøjler for at opnaa en større kunstnerisk Virkning, saaledes det Sted, hvor Felix, da han under Granatilden bringer sin Melding, først paa Henvejen ser Liget af en Hest, halvt bedækket med Jord, hvis Øjne hænger blaa og brustne ud af et Hoved uden Underkæbe — senere paa Hjemvejen, da Mørket er faldet paa og Granaterne springer om ham, har en Følelse, idet han løber, som om Døden var i Hælene paa ham, Døden «med udhængende farveløse Øjne som den døde Hest».

Stærkest har man Fornemmelsen af denne Forfatterens fri kunstneriske Fantasivirksomhed paa det Sted, hvor Bogen kulminerer med Dybbøls Fald. Først ser vi den tykke hvidgraa Sky af Damp over Dybbølbanke, saa følger Buldret af de Tusinder af Geværskuds dumpe Knald; saa følger paa Drønet Skrig og Hvin og rasende Hyl — «saa overdøvedes alt af en selsom, uhyggelig Lyd, der fik Hjertet til at stivne af Rædsel og klynke af Angst — en Dødsrallen, som af et helt Folk, der rallede i Dødskamp».

Denne Lyd har ikke Heltens ydre Høresans, men Forfatterens indre Øre hørt.

Bogen er da efter al Sandsynlighed et af Virkelighedserindringer ganske frit komponeret Kunstværk. Af og til, som ved Kompagnichefens og den store Fløjmands Skikkelser og Skæbner, har man det afgjorte Indtryk, at denne Skikkelse og denne Skæbne ogsaa i Virkeligheden hørte sammen. Ved andre Figurer, som Sanders og hans Frues for Eksempel, staar Muligheden aaben til den Antagelse, at disse Personer og disse Skæbner har fundet hinanden for at bibringe Læseren det kraftige Indtryk af, hvad Krig i Almindelighed er, og hvad særlig hin danske Krig vilde sige, ført som den blev, idet man blev staaende, hvor man burde være gaaet, og gik, hvor man burde være blevet.

Denne Bog er en stilfærdig Bog — stedse stilfærdigere jo mere larmende dens Æmne bliver. Den er helt igennem simpel, omhyggeligt anlagt, ædru og gennemsigtigt skrevet, uden et eneste Stænk af Raskhed eller Flothed, uden urolig Kvikhed som uden Trivialitet; den har Ægthedens Kendemærke.

II

Soldater, der er fulgt i Aaret 1890, styrker sin Forfatters Ry og gør ham al Ære. Det er en Samling større og mindre Fortællinger, to i gammel Stil fra Aarhundredeskiftet, fire fra vore Dage.

Den virker nyt allerede ved sit Stof. Ingen Forfatter af Værdi hertillands har kendt den militære Stand tilgavns og havt det Menneske, der stikker i Soldaten, kær som denne. Ogsaa i Behandlingsmaaden er der noget nyt. En egen diskret Forening af historisk Sans og Iagttagelsesgave har affødt en klar og simpel Stil, en ganske ejendommelig, dæmpet Tone.

Det er overordenligt som denne Forfatter *husker.* Og hans Hukommelse er lige god overfor Bøger og overfor virkeligt Liv. Han har et saa tydeligt Indtryk af Sprogtonen fra Frederik den Sjettes Dage, at han indtil det Skuffende kan skrive den efter, og han erindrer med punktlig Nøjagtighed moderne Soldaters og Pigers Ytringsmaade. Hans *Officersfruens Dagbog* og *Lille Jens* er to ulastelige Kunstværker, smaa, men kostelige som Perler.

Omtrent samtidigt optraadte Rist og Dinesen, hvem det ligger nær at sammenligne med ham. Det er begge Mænd af moden Alder, begge med Officerserindringer. Iøvrigt som Personer i høj Grad uensartede. Dinesen er snaksom, aabenhjertig, aabenmundet, veltalende, højt talende, uordenlig, en udmærket Naturkender, ingen Sjælekender, altid optrædende i eget Navn. Rist er Kunstner, behersket, tilbageholdende, stilfærdig, meget tænkende, en fin Sjælekender, taler aldrig i eget Navn.

Ikke desmindre kan man uden altfor stor Møje trænge ind i hans Væsen. Han er af Natur hvad man kunde kalde en *Sympatetiker.* Satiriker er han ikke. Hans dybeste Hang er maaske Hang til at ytre Beundring og Medfølelse. Man sporer det paa de med Møje tilbagetrængte Udbrud af personlig Varme eller

Beundring i Stilen. Han ser overalt det Gode, enten i Skikkelse af det Kraftfulde og Naturlige, eller af det Værdige og Stolte, eller af det Kønne og Brave, med levende Fornøjelse og Samhu; han kan med Finhed og Skarphed gengive det i gammeldags saa godt som i moderne Klædebon; men han kan og vil ikke gengive andet end det.

III

I Rist's tredje skønliterære Bog *Efter Dybbøl* har man øjensynligt et Stykke let omdigtet Selvbiografi fra det samme Tidsrum, som *Rekrutten* behandlede. Hist var det de store offenlige Begivenheder, som afgav Hovedinteressen ved Heltens Forhold til dem. Her er Alt mere privat, intimt og personligt. Derfor er det ogsaa Kvinder, der er Forgrundsfigurerne her, den unge, livsglade, uskyldigt kokette Kaptajnsfrue, for hvem Krigen er en forønsket Lejlighed til muntre Oplevelser, den sørgende Jomfru-Enke, Fru Sander, der dulmer sin Sorg over den Elskedes Død ved at pleje hans saarede Kammerater, og den faldne Reinhardts ulykkelige efterladte Elskerinde, der under de sørgeligste Forhold venter sin Nedkomst, og som lader os opleve Dybbøl-Dagene endnu en Gang i de udmærket opfundne eller eftergjorte Breve fra Reinhardt til hende, som hun lader Forfatteren læse. Der er en meget fin og næsten ikke betonet Modsætning mellem Reinhardts stakkels Marie, der er Moder uden at være Hustru, og den tapre Lise Sander, der er Hustru uden i Virkeligheden at have været gift, og som nu tager sig af den Forladte og hendes Barn.

Bogens ikke ringe Svaghed er den, at den næsten slet ikke er komponeret. Der er ingen anden ret Sammenhæng i den end den, som udgøres af den biografiske Traad. Det er Heltens Oplevelser altsammen, men de udgør en Bog uden kunstnerisk *Crescendo* og *Diminuendo*. Det er med andre Ord en lille Samling af Kabinetsmalerier, der ikke har stort med hinanden at gøre, og de forbindes nu og da ved en Smule Fyld. Epilogen dannes af Reinhardts Breve, som udgør et lille Hele for sig. Hovedpartiet af Bogen optages af Felix's ungdommelige Forelskelse i Kitty, den unge Kaptajnsfrue, hvis Aasyn er det afgjort frem-

herskende. Hun er malt med fin Kunst, udført let og skelmsk under sin æggende og aldrig kælne, kammeratlige og dog altid overlegne Frierleg med den store Dreng af en nybagt Løjtnant at være, der kun kan tænke paa hende og for hvem hun bliver alle Begivenheders Midtpunkt. Ganske overordenlig ved sin Styrke i Beskrivelsen er en Rejse i Postvogn, som de to Unge foretager sammen. Man læse disse Linjer:

Felix faldt hen i en Døs; han saa og hørte kun halvt; Vognen raslede og Glasset klirrede i Vinduerne; Hestenes Hove knaldede i den haarde Vej; Kusken snakkede med en Passager paa Bukken og hyppede paa Hestene. Saa rumlede de med stor Larm ind i Rejsestalde, hvor Karle med Træsko kom løbende paa Brosten med Lygter, der flyttede sorte Skygger af Bjælker og Spiltouge om paa Væggen og op i Taget, og der stod en skarp Lugt af Hestegødning ind i Vognen. Stemmerne lød højt derinde med Spørgsmaal og Svar, Passagererne vaagnede, strakte og skuttede sig, steg ud eller blev siddende og sukkede højt. Der blev postet med en pibende Pumpestang, og der blev slæbt Spande med Vand til Hestene, som dampede, saa Lygtens Skin blev ganske rødt. De Rejsende spurgte Karlene, om Diligencen var langt forude, hvad Klokken var, om det regnede osv. osv. — og det gik videre ud af Rejsestalde, forbi Træer, Huse, Kirker, videre ad den uendelige Vej, raslende, klirrende, rumlende, og de sank allesammen hen i et Øjebliks Søvn for at fare op, naar de dundrede over Brosten, og for at lytte efter Hestenes Hovslag og Kuskens Hyp.

Dog Bogens Perle er sikkert den vemodigt-burleske Skildring af Als's Erobring, som troskyldigt gives Kammeraterne af en lille Soldat, der har været med. Den gives paa ægte, bredt Sjællandsk. Det er ikke mere end en fem, seks Blade, men der er som Gengivelse af en dansk Bonde-Soldats Synsmaade og Opfattelse aldrig gjort noget saa Ypperligt i vort Sprog, og Stilen er af den udadleligste Nøjagtighed og Finhed. Blichers smaa jyske Historier i *E Bindstouw* er det Eneste, som er i Rang dermed. Disse Blade burde gaa over i en Antologi.

Rist er den eneste danske Forfatter, der i de senere Aar har havt stort og afgjort Held med sine Bøger. Han vandt med ét Slag Læseverdenens Yndest, og hvad mere mærkeligt er, han fortjente den Almenyndest, han vandt. *Rekrutten fra 64* røbede et paa en Gang ganske frisk og ganske modent Fortællertalent, en elskværdigt tilbageholdende Personlighed og en Blanding af Iagttagelsesevne, Skemt og Lyrik, der særligt tiltaler det danske Sindelag. *Soldater* viste hans Talent fra en ny Side, lagde

hans Evne til stilistisk at eftergøre svundne Tiders Tale- og Skriveformer for Dagen og strejfede i Novelletten nu og da ind paa et Omraade, der ikke ligger Kiellands fjernt.

Efter Dybbøl vil fastholde og udvide den Læsekres, de tidligere Bøger har vundet.

PETER NANSEN

(1893)

Julies Dagbog

Først naar man læser *Julies Dagbog* i Sammenhæng, faar man Indtryk af Skriftets fortræffelige Komposition og derigennem af Nansens samvittighedsfulde Kunst. Da man lærte Bogen at kende som Føljeton, var det nødvendigvis Enkelthederne, som bed sig fast. Nu opdager man, at man har et virkeligt lille Kunstværk for sig.

Den valgte Form — Dagbogsoptegnelser og Breve — er gammel og bekvem for en Forfatter. Den har i dette Tilfælde en stor Vanskelighed og Mangel, som man maa se bort over, ifald man vil have Nydelse af Bogen. En tyveaarig Pige skriver ikke dette klare, smukke, fuldstændigt literære, Sprog, et Sprog, hvori der engang imellem er en indtil Manierethed udpræget Stil. Det hedder hos Paul Heyse:

Sig mig, Elskte, hvad er Stil?
høj, lav, ren — forklar mig Tingen!
— Stil, mit Barn, har din Profil,
Gudskelov har dine Breve ingen.

Det kan Hr. Alfred Mørch umuligt svare Frk. Julie Magens. Hun har en Fremstillingsform, som falder sammen med Nansens egen, gennemsigtig og fast, uden Famlen efter Ord, rig paa træffende Billeder, uden Perspektiv og uden synderlig Dybde. Den er helt igennem Bevidsthed, derved mindre egnet til Organ for en ganske ung Pige, i hvem der er saa meget ubevidst.

Man maa straks fra først af gaa ind paa Bogens Vedtægt. Stilen, Frk. Julie betjener sig af, maa betragtes som Verset i den Talendes eller Arien i den Syngendes Mund paa Teatret. Dette forestiller daglig Tale.

Ganske kommer man dog ikke ud over Vanskeligheden ved denne Imødekommenhed en Gang for alle. Ti nu og da er Julie virkeligt naiv, ja barnagtig. Saaledes hvor hun har de ypperlige Ord: «Jeg er glad over at jeg er bleven tyve Aar. For saa har jeg kendt ham i to Aar, baade den Gang jeg var nitten Aar og nu, da jeg er tyve.» — Hun har paa dette Tidspunkt kendt ham to Maaneder ialt. Her strider Følelsens Barnlighed mod Stilens Sikkerhed ellers.

At Stilen nu er udviklet, vil selvfølgelig ikke sige, at den i og for sig er unaturlig. Tvertimod, dens overordenlige Naturlighed er et af Bogens store Fortrin. Den afspejler simpelthen hvad den unge Pige har følt og tænkt, skarpere og klarere end hun selv vilde kunne udtrykke det. Dog er der enkelte Pletter. Der findes nemlig et Skær, som Nansens Menneskefremstilling og Kunst i uheldige Øjeblikke kan komme til at strejfe. Det er det Sirligt-søgte, der en enkelt Gang kan klinge affekteret, en enkelt Gang plat.

Det lyder lidt plat, naar Mørch svarer Julie: «Min egen lille Pige, den Smule, vi har *depenseret* sammen, gør desværre hverken fra eller til». Men naar Julie skriver: «Ikke havde jeg mere Feber, da jeg skulde til mit første Bal i lang Kjole», og naar Mørch med samme Kierkegaardske Vending bemærker: «Ikke behøver jeg at fortælle Dig at jeg elsker Dig» — saa staar vi ved det Sirligtsøgte i dets pynteligste Skikkelse. Underligt at Nansen, der ellers er saa sikker i sin Jævnhed, kan lade en ung Naturlighed som Julie nu og da udtrykke sig som en Molière'sk *précieuse.* Hun skriver f. Eks.: «Lyve er et grimt Ord, men Meningen er smuk. Hvad andet er det Solen gør, naar den, gemt bag en Sky, lister en venlig Straale ned til Violen ved Markvejen?» Ogsaa Mørch er af Forfatteren ment som en ganske uaffekteret Personlighed, uhøjtidelig, ærlig. Ikke desmindre skriver han, da Julie efter Bruddet beder ham beholde hende paa hvad som helst Vilkaar: «Min egen Ven, min Sjæls yndigste Minde og Veninde, jeg sørged over dit Brev som over en Vandalisme, som over et af unænsomme Hænder skændet Kunstværk». Naar han endda var en Gavtyv, den sirlige Fyr, men han er ikke

ment saadan, saalidt som da han giver Julie den sidste Olie med Vendingen «vi vil begge mindes vor Kærlighed som en skøn og dejlig Oplevelse». Han er ingen Gavtyv, men en «skøn og dejlig» Fyr.

Naar man har faaet disse faa stilistiske Indvendinger fra Haanden, er der kun tilbage, at bede Læseren agte paa, hvor saare godt Alt i denne Bog er gjort. Den er saa levende, saa fuld af Livets egen Flamme, at den vil brænde sig igennem de andre Bøger, der udkommer i Efteraaret og med hvilke man maaske vil forsøge at dække den til. Der er et stærkt og ungt Liv i den; den vil derfor vise sig sejlivet og sent forældes.

Bogens kunstneriske Styrke er paa den ene Side den omhyggelige, alsidige Motivering, paa den anden Side Udførelsens Skønhed. Nansen har tidligere skitseret forskellige Kvindetyper: den lille Borgerpige Mille, der «knuselsker» Russen og tager Kapellanen, den vakre Sypige Malle, der elsker Kyllingesteg med Banko og sin Student, den muntre og smukke Kjøbenhavnerkokette Fru Nancy, der saa regelmæssigt besøger sin Faster i Sygehjemmet. Julie Magens er ingen Skitse, men et med kærlig Agtpaagivenhed udført Mindesmærke over en vis Type af ganske unge Piger i vore Dages Kjøbenhavn.

I Hjemmet er Faderen og Moderen, som saa hyppigt, to Partier. Julie har Ungdommens ukærlige Afsky for Faderen; elsker derimod Moderen, som altid har været ulykkelig i sit Ægteskab, og i hvis Fortid der findes et uigennemsigtigt Slør, som Datteren egenmægtigt tager i Arv efter hende. Hjemmet er øde og tomt, koldt og tavst. Julie er lutter Længsel efter Livet. Et Ægteskab med den skikkelige Fætter Erik staar hende aabent; men Udsigten dertil slukker ikke Længslernes Brand.

Nu strejfer Billedet af hemmelig Erotik hendes stille Tilværelse. Overfor hende bor en ung Mand, der er som den Skygge, hendes Drømmeprins kaster, før han selv optræder i hendes Livs Roman. Genboen er i Virkeligheden som en Dobbeltgænger af denne, sér ud som han, lever som han, og Julie vilde derfor ogsaa kunne læse sin Skæbne i den Medfart, der tilsidst bliver dennes Elskede til Del.

Saa betages hun af den unge Skuespiller Alfred Mørch; hans Skikkelse befrugter hendes Fantasi; hans rolige Holdning gør hende tillidsfuld og tryg. Der er intet gøgleragtigt ved ham; hvad han har af Lidenskab er vel forvaret, nærmest en

heftig, men noget kold Ærgerrighed. Han opirrer hende ved sin uforstyrrelige Ligevægt og erobrer hende saaledes i faa Uger helt. Hun nyder i stille Henrykkelse den Lykke, at Ingen aner noget: «Intet rødt Kors i Panden, ingen sort Streg paa Næsen!» Hun er lykkelig:

For mig selv er det, som om jeg fra et trangt Puppedække, der skjulte Livets vidunderlige Mening for mig, er fløjet ud i al Aabenbaringens Herlighed som en lykkefortumlet Sommerfugl. Tung var min Gang før. Nu er det, som svævede jeg let hen over Livets Bekymringer, som om jeg havde Vinger, der bar mig over alle Vanskeligheder. Jeg staar paa en Jord, der hæver sig under mig, og jeg favner en Himmel, der sænker sig ned over mig. Der er jublende Musik rundt om mig, og jeg selv er som en Sang, der stiger og stiger . . .

Ligesaa ægte og ligesaa indtagende er det lange, uafsendte Brev, som indeholder Julies Selvransagelse en Uges Tid derefter, hvor Lykken endnu er den samme, men hvor allerede «Spørgsmaalene kommer myldrende og stikker deres klamme Rottesnuder» op i hendes Sind. Der er mange Spørgsmaal; men der er megen Lykke. Hendes Liv var tidligere Tomhed, nu er det Fylde, Overfylde:

Der er Pinen ved at maatte lyve derhjemme, bestandig lyve. Der er det nu langt værre Fængselsliv i Hjemmet i Mellemtiderne mellem to Møder. Der er Skinsygen paa hans andre Veninder. Der er Sorgen over hans «snegleagtige Forsvindingsvæsen», hans Gerrighed paa ømme Tilstaaelser og Løfter. Der er Angsten for Opdagelse, den skælvende Uro ved hvert Brev, der kommer, og som kunde bringe en Angivelse. Der er den oprigtige Medfølelse med Eriks Skuffelse og Sorg. Der er Kvalen, Dødsangsten, da Mørch en Dag pludselig er bleven syg og da hun tømmer Smertens bitre Kalk ved ikke at turde pleje ham, ja end ikke være i hans Nærhed, mens hun samler sin Sjæl i den for hende selvfølgelige Beslutning, ikke at ville overleve ham, hvis han dør. Og saa er der siden, da han er kommet sig, Uroen, naar han er træt og synes kold, den ydmygende Fornemmelse af at han saa meget lettere kan undvære hende end hun ham.

Til Gengæld er der paa den anden Side Glæden ved at tale om ham og Glæden ved at høre Folk nævne hans Navn, da han er en offenlig Personlighed. Der er den Salighed at sidde i Teatret og føle, at han gør Lykke, Tilfredsstillelsen ved

at sé ham rost i de fleste Blade og kun angrebet af en navnløs «Idiot», som det tilmed er velgørende at ønske en rædselsfuld Undergang. Der er Lykken ved at fornemme hans Ømhed og ved at indvies til Livet af ham. Der er den stille Fornøjelse ved at mærke sig udviklet til Skønhed og Ynde af denne Lykke, læse sig dertil i de Forbigaaendes Blik, ja selv i den gamle Papas galante Holdning. Der er den henrivende Mulighed at han — saa sindssvagt det er — paa sin Side kunde være skinsyg. Endelig er der den barnlige men svimlende Tro paa at det er hende, som har beaandet ham til Fremskridt i hans Kunst, hende alene «som har givet ham Gnisten», og den mere rolige Fryd ved at være ham til Nytte, hygge om hans Person, navne hans Dækketøj osv.

Alt dette tilsammen udfylder til Overmaal den unge Piges Liv, og det at fornemme Livets Fylde er trods Alt overvejende Lykke.

Derfor holder ogsaa Forfatteren gennem hendes egne Slutningsord paa, at disse hendes Oplevelser med Mørch trods Alt var Lykke, og det er vel dette som overfor den herskende Samfundsanskuelse kan betegnes som Bogens eneste — iøvrigt lidet udæskende — Kætteri.

Julies Hengivenhed indtil at ville give Livet for den Elskede, hendes Underkastelse uden alle Betingelser, nytter hende nemlig ikke noget, skader hende langt snarere. Hun strander paa Mørch's Frihedssyge og sit eget uforstandige Overhæng. Han trættes ved i hende ikke at finde andet Indhold end et Ekko af sit eget, magre; og han udholder ikke hendes Bombardement med ømme Breve, Morgen og Aften; «de møder, som Soldater, i Konvoluternes altid samme Uniform og med reglementerede Frimærke-Epauletter». Men da det brister imellem dem, er Julies Fortvivlelse fremstillet med ikke ringere Kunst end hendes Tilstand, da hun var som illumineret indenfra. Hun var bleven af med sit Selv, havde skænket det til en Anden, rigt som det var blevet ved ham. Nu faar hun det igen, og kan ikke taale at bære det mere, plyndret og øde som det er.

Træffende er allerede Skildringen af, hvorledes hun er tilmode, da hun ved Midsommertid er ene efterladt i Byen. Hun er indskrænket til udenfor Teatret at læse de gamle flængede Plakater for at finde hans Navn. Hendes Dage glider ensformigt forbi «som Mærkestenene paa en Landevej». Og naar Følelsen

af at det, som er imellem dem, er ved at dø ud, pludselig overvælder hende, føler hun det som en Lindring at drikke Vin i hans Selskab. Selve Muligheden af at søge Bedøvelse i Drik har altsaa Forfatteren havt for Øje. Han viser sig som en Menneskekender, naar han lader hende skrive: «Javist hjælper det at drikke. Et lunt, blødt Velbehag risler dulmende gennem Sind og Legeme». Og med ligesaa rigtig Sjælekundskab er den dumpe Smerte efter Bruddet gengivet.

De Læsere, der søger særligt velskrevne Steder, bør opsøge Teateraftenen, Landturen, Julies Billetter med hendes Blomstersendinger; hun viser sig i disse stedse som den (næsten altfor) spirituelle Pige, hun hurtigt udvikler sig til. Teateraftenen er ulastelig. Landturen plettes maaske en Smule ved det Stænk af Vellevnedslyst, som Nansens Personer altid har. Julies Madglæde er overordenlig, og det landlige Skovløberhus'es Sølvlysestager en Smule utroværdige.

Med virkeligt Mesterskab er alt det behandlet, som i Fortællingen er tilbageskuende, anelsesfuldt eller Naturomgivelsernes stumme Ledsagelse, med andre Ord Alt hvad der som Sindbilled giver Baggrund og Stemning. Nytaarsurets Slag: «Nu din Tid!», der vender tilbage i Lykkens Øjeblik. Bedstemoderens Kanefart paa Bryllupsdagen, der vender tilbage i Drømmen efter Julies egen Brudefart ud paa Landet. Anelsen om tilstødende Ulykke ved det gamle Raagetræ i Sorø, hvor Julie i Fuglenes Spektakel tror at høre en Trusel om Hævn. Og da Ulykken er indtraadt, Rædslen over Insekternes uhyggelige Vandren fra Væggen til Toiletspejlet i det stygge fugtige Provins-Værelse, den vanvittige Angst, som griber hende: Nu kommer Ligdyrene for at tage dig som Bytte! Men først og sidst Moderens tætte Slør, i hvilket Dagbogen tilsidst bliver viklet som i sit Ligsvøb.

I Nansens tidligere Bøger var der ikke denne Varme. «Et Hjem» opirrede ved noget Knastørt, noget Goldt: det var lutter saakaldt Erotik og saa var der dog ikke et Glimt af Kærlighed deri. Det ypperlige Arbejde «Fra Rusaaret» havde store kunstneriske Fortrin, men dog var Hovedstyrken ogsaa her Forstandigheden, den overlegne Skemt. I ingen af dem var der Plads for det «Brus af hvide Duer», som giver *Julies Dagbog* dens Tiltrækning.

OTTO BENZON

(1891)

Sportsmænd

Otto Benzon er i Literaturen en sært lykkelig Mand. Hans literære Bagage er ganske lille, og dog er han som Dramatiker allerede en Magt, som det har været en helt betænkelig Historie for det kongelige Teater at lægge sig ud med. Han har skrevet to smaa Stykker, hvori der er Hjerte og et stillere Vid, *Surrogater* og *Tilfældigheder*, en Spøg ved Navn *Provisorisk* og et om end ikke just dybtgaaende, saa til Gengæld des mere slagfærdigt Lystspil *Skandalen*, der havde stort Held med sig — han havde alt i alt kun syv Akter bag sig, og alligevel har det kongelige Teaters ganske taabelige Afvisning af *Sportsmænd* sat mangfoldige, der interesserer sig for Teatervæsen, i Bevægelse med Hensyn til Opførelsen paa Folketeatret i Aftes.

Det er en kedelig Ting, at det kongelige Teater gør sig latterligt og ringe agtet; det er desværre en af de mest underordnede Følger af Tilstande, der nu har Hævd. Havde *Sportsmænd* været et Skuespil af højtideligere Art eller blot af mørkere, alvorsfuldere Farve, saa vilde det, tilbagevist fra det kongelige Teater, efter al Sandsynlighed været husvildt; nu er den skete Skade ikke alt for stor undtagen for Teatret selv. Stykket kan ogsaa paa et Privatteater komme til sin Ret, og for dets Forfatter har det kongelige Teaters hvidlokkede Censor og Frue Kirkes blonde Værn og Værge kun gjort en grundig, om end ikke fornøden, Reklame.

Fire Uger før Opførelsen begyndte man allerede at tegne sig til Folketeatrets Pladser, og en Uge forud var ingen taalelig Billet mere at faa. Og hvilke Rygter har ikke svirret igennem Luften! Det var et Stykke, hvor der blev *bandet* rent forfærdeligt, ikke et uskyldigt *s'gu*, men *Fanden gale mig!* og deslige. Det var et Stykke, som ikke nøjedes med saaledes at forhaane Religionen; men som besudlede Fædrelandskærligheden ved at kalde den med det forsmædelige Navn *Fædrelanderi;* maaske ikke den allerfineste Fædrelandskærlighed, den der bringer Ofre,

men dog den næstbedste og uden Sammenligning mest udbredte, den, som indbringer Ære, Formandsposter, Anseelse, Ridderbaand, Tillid og Titler . . .

Og saa viser det sig, at *Sportsmænd* ganske simpelt er et vittigt, saare muntert og fornøjeligt, let satirisk Stykke Arbejde, ikke mere af et Drama, end der akkurat er nødvendigt, for at det kan gaa over en Scene, men et Arbejde af sand literær Værdi, mandigt i sit Anlæg, modigt i sin Satire, lattervækkende i sit Vid. Og vi kan jo dog ikke godt være bekendt at kalde det mislykket, fordi det her engang til en Afveksling er de latterlige Personer, som bliver til Latter, og de halvsjofle Pænemænd, som det gaar ud over. Altfor tidt har vi jo set Halvsjofelisterne, forfremmede af Forfatteren, fremtræde som marmorblankt polerede Samfundsstøtter, mens Latteren blev rystet ud over det, der ikke var et Skud Krudt, end ikke en Latterliggørelse værd. Og hvad der her revses, det er endda næsten ikke noget Personligt, men det store Upersonlige: Dumheden som patriotisk Frase, og Fedtetheden, der bruger denne Frase til at mele sine Smaakager med.

Der slaar En et frisk Pust imøde fra *Sportsmænd*. Det er et Friluftsstykke som vi ikke længe har set det; det er ikke en Komedie, der foregaar indenfor fire Vægge, men en bred national Satire, som med Vind i sine Sejl stryger Tilskuerne rask forbi.

Her er forskellige Arter af Idrætsmennesker repræsenterede, ikke blot dem, der ligefrem eller middelbart har med Sejlads at gøre, men ogsaa Rytterne og de blotte Amatører og Beskyttere. Der er med grundigt Kendskab til dansk Idrætsliv lagt dem Alle de rigtige Udtalelser i Munden. Og saa er i en vittig Replik, som er lagt paa en halvfuld Mands Læber, Sportens Begreb udvidet til at gælde langt mere, end der i egenligste Forstand menes dermed. Ti dette er et Stykke med Baggrund og Perspektiv, et Stykke, hvor der staar meget mellem Linjerne; slet intet Facade-Stykke, men et humoristisk Sindbilled. Iblandt de mange morsomme Repliker er der endelig et ikke ganske ringe Tal, der er saa mønsterværdigt formede, at de har en næsten ordsprogsagtig Karakter.

Det var en formelig Festforestilling, denne første, saa velstemt og oplagt til at nyde var Publikum. Ikke én Replik faldt til Jorden. Latter og Bifald fulgte uafladeligt det i det Hele og Store dygtige, til Dels ganske ypperlige Spil.

F. HENDRIKSEN

(1895)

Den Omstændighed, at i Dag 25 Aar er gaaede, siden Træskærer *F. Hendriksen* aabnede sit Værksted, giver en Anledning til at minde Læseverdenen om, hvilken grunddygtig, energisk og paa et ret vidtstrakt Omraade ledende Mand han er. Hans Evne behersker Grænselandet mellem Haandværk og Kunst. Han har forstaaet at lade sin medfødte og stadigt mere udviklede Skønhedssans raade, at stille den tekniske Færdighed i dens Tjeneste og af sig selv og Andre at kræve en til det Yderste samvittighedsfuld Gennemførelse.

Hans Væsen er Ægthed i Følelse og Skarphed i Tanke; derfor er han en Modstander af det Uægte, Vindige, Forlorne, Pralende paa den ene Side og af det Udviskede og Sløje, det, som hverken har Ægg eller Od, paa den anden, i Livet som i Haandværk og Kunst. Og da han ikke blot selv er lærvillig, men har en Drift til at lære Andre noget, vinde Tilhængere for sine Anskuelser, afskaffe Slendrian, udbrede god Smag, sund Sans og især den sunde Sans for Skønhed, saa er han bleven en Reformator paa sit Felt.

Hendriksen er 47 Aar gammel. Han arbejdede fra sit 12. til sit 16. Aar ved *Illustreret Tidende*, gik dernæst til sit 19. Aar paa Kunstakademiet og opholdt sig derefter et Par Aar i Udlandet, særlig i England, hvorefter han 1870 begyndte sin Forretning i Kjøbenhavn. I de første fjorten Aar leverede han alene Træsnit, men i 1884 studerede han i Wien hos et stort Firma dèr dettes fotokemigrafiske Metode og leverede derefter ogsaa fotografiske Ætsninger. Hans Stræben gik ikke ud paa det rent Købmandsagtige; han havde et Ideal, som han vilde virkeliggøre, nemlig det, at løfte det danske Boghaandværk til et højere Trin. I Oktober 1877 (en Maaned efter at Tidsskriftet *Det nittende Aarhundrede* var gaaet ind) begyndte han Udgivelsen af et illustreret Ugeblad *Ude og Hjemme*, til hvilket der hverken før eller siden har været noget Sidestykke i dansk Literatur. Hvad det bragte af Illustrationer, var helt igennem kunstnerisk udført og uden at der sparedes hverken paa Papiret, Arbejdet eller

Honoraret, og hvad det indeholdt af Læsestof var saa godt, som Danmark overhovedet formaar at byde det. Vistnok enhver dansk Kunstner af Rang og enhver dansk, norsk eller svensk Forfatter af noget Værd har givet Bidrag dertil. Hendriksen holdt Bladet oven Vande i syv Aar, saa maatte han opgive det med betydeligt Tab. Det straffer sig hertillands i Literatur og Kunst at ville hæve sig over det bestandig Borgerlige eller rettere at ville aabne de fine Folk og Borgerskabet andet og bedre end 50-Øres Butiker.

Da Ugebladet gik ind, og i Stedet for at have bragt Hendriksen den Indtægt, han vel fra først af havde været troskyldig nok til at haabe deraf, kun havde slugt hans Sparepenge, var det at han rejste til Wien for at lære sig nye Fremgangsmaader.

Paa de forskelligste Omraader har han stræbt at forbedre vore Bøgers og Hefters kunstneriske og typografiske Udstyr. Fra 1881 udgav han illustrerede Kataloger til Foraarsudstillingen. De lønnede sig ikke og ophørte 1890. Fra 1883 af har han været Medlem af Foreningen *Fremtidens* Bestyrelse og saaledes iværksat Udgivelsen af en hel Række mønsterværdigt udstyrede Kunst- og Literatur-Værker.

Han havde en Artikel i et af *Politikens* Prøvenumre, og dèr skrev han den første Vinter, den udkom, en Artikel om «Vore Bøgers Udstyrelse», der var skarp i sin Kritik, alvorlig i sine Fordringer, velgørende i sin Fordømmelse af den smagløse Grimhed.

1888 stiftede han *Foreningen for Boghaandværk*, fra hvis Virksomhed et nyt Tidehverv i vort hjemlige Arbejde paa dette Felt kan dateres. 1893 aabnede denne Forening en Fagskole. I Aaret 1891 foranstaltede Hendriksen den mellemfolkelige Bogudstilling, som fandt Sted i Industriforeningen i *Kjøbenhavn*. I 1893 var han den ledende Aand ved den danske Bogudstilling i *Chicago*. Han rejste selv derover, saa alle de vigtigste nordamerikanske Byer og fik et dybt Indtryk af Amerikanernes Fremmelighed, Hjertelav og Forstand, lærte ogsaa meget i sit Fag. Han havde den Glæde, at den danske Udstilling derovre, vel især paa Grund af den Bistand, som Kunstnerne Tegner og Bindesbøll ved deres Tegninger havde ydet, vakte Opmærksomhed og vandt rundelig Anerkendelse.

Større Anerkendelse endnu blev Hendriksens Bestræbelser til Del for den danske Afdeling af den mellemfolkelige Bogudstil-

ling i *Paris* i 1894. Han fik fremlagt en hel Oversigt over dansk Illustrations- og Radérkunsts Udvikling tilligemed et Udvalg af danske Haandtegninger for Illustration, saa alle de bedste Kunstnere fra Købke og Lundbye til Lorenz Frølich og Hans Tegner var repræsenterede. Danske Forlæggere og Bogtrykkere havde de ypperste Prøver paa deres Arbejde derovre, og Bogbinderne Anker Kyster, Flyge og Immanuel Petersen havde udstillet en Række kunstnerisk smykkede Bogbind. De franske Bogbindersvendes Fagforening afgav igennem sit Organ *Le Relieur* en indgaaende og overordenlig gunstig Dom. I det udmærkede amerikanske Tidsskrift *The Nation* udtalte en Fagmand, at Danmarks Udstilling var *den mest intelligente og omfattende i Bygningen.* De Danske modtog Udstillingens højeste Udmærkelse og to Guldmedailler oven i Købet. Hendriksen kunde være stolt af Resultatet, og hans Landsmænd kan være lidt stolte af ham.

Har Modgang ikke knækket ham, saa er der ingen Fare for, at Medgang vil bringe ham til at ligge paa den lade Side. Han har nemlig ingen lad Side; han hører til dem, der ogsaa i de modnere Aar forbliver magre, spændstige og ildfulde. Han er fyrig i sin Beundring — man høre ham tale om Kunstnere som Frølich eller Joakim Skovgaard; han er hidsig og højst ligefrem i sine Udtalelser, naar Noget oprører eller vamler ham — man høre ham vurdere Repræsentanter for den merkantile Kunst og den affekterede, frasevorne Journalistik. Man kan da i Dag rose ham uden Fare for at gøre ham indbildsk eller magelig for Fremtiden. Han hører ikke til dem, der bliver rørte over Avisartikler eller som tager et Jubilæum altfor højtideligt.

GABRIEL SIBBERN

(1896)

Gabriel Sibbern, fhv. Fattigforstander i Kjøbenhavn, tidligere filosofisk Forfatter, fylder i Dag, d. 28. Maj, halvfjerdsindstyve Aar. Henved en Menneskealder har han virket praktisk i Hu-

manitetens Tjeneste efter i sine unge Aar at have givet dens Filosofi.

Som Søn af Filosofen F. C. Sibbern har han tilbragt sin Ungdom i Tidsalderens bedste Selskab og havde fra sin første Opvaagnen som Personlighed en levende Interesse for alt Menneskeligt. Paavirket af sin Faders Tanker men med et selvstændigt grublende Naturel sysselsatte han sig, efter at have taget et Par Eksaminer med Udmærkelse, først med Teologi, dernæst udelukkende med Filosofien. Han deltog som menig Soldat i Felttogene 1849 og 50 og underkastede sig i 1852 Magisterkonferens i Filosofien med højeste Ros. Men hermed standser hans akademiske Løbebane. Han indleverede først i 1856, dernæst i 1862 til Universitetet Doktordisputatser, der forkastedes, og trak sig, uformuende som han var, efterhaanden tilbage fra den videnskabelige Virksomhed.

At der i sin Tid blev begaaet en Uretfærdighed imod ham, kan ikke kaldes tvivlsomt. Der var ingen Mening i at vrage en Kraft som hans, og det var en stor Ubillighed af afvise hans Arbejder paa samme Tid som alle Andres og mangfoldige langt Ringeres antoges med Velvilje og hyppigt med Bifald. Af det første Arbejde, der forkastedes i 1856, gjorde han de to Bøger *Humanitet og Alsind* og *Om Humanisme,* til hvilke hans Navn nu især er knyttet. Det andet Skrift om *Forholdet mellem det saakaldte ydre og indre Naturformaal* udgaves 1863. Det blev forkastet af beklagelige Grunde og paa en rent ud barok Maade. Reglen var, at hvis de sagkyndige Dommere i Fakultetet ikke kunde blive enige, tilkaldtes de andre, mindre sagkyndige, indtil Enighed opnaaedes. I Sibberns Tilfælde var Forholdet dette: Der var tre filosofiske Professorer, men F. C. Sibbern trak sig som Doktorandens Fader tilbage fra Bedømmelsen. Tilbage blev R. Nielsen og Bröchner. Nielsen, som stod paa Krigsfod med F. C. Sibbern og Alt, hvad hans var, erklærede sig imod Antagelsen, Bröchner var for den. Hver af de to uenige Parter tilkaldte nu et andet Fakultetsmedlem blandt de det filosofiske Fag nærmest staaende; men hver af disse to stemte atter med den, der havde tilkaldt dem, saa Sagen var lige uafgjort. Atter tilkaldtes nye Medlemmer med samme Resultat, og hver ny tilkaldt forstod sig nødvendigvis mindre og mindre paa det Æmne, han saaledes kom til at afgive sin Stemme om. Tilsidst afgjordes Striden til Ugunst for Sibbern af den senest tilkaldte, Professoren

i Engelsk, der var bekendt for sit barnagtige Had til al Filosofi, idet han som glødende Skandinav betragtede Filosofien som en Grundform for Tyskeriet. Han afgav sin Stemme med den fortræffelige Begrundelse, at da der, som han havde hørt, i den senere Tid uretfærdigt var blevet antaget filosofiske Disputatser — dette gik paa Antagelsen af R. Nielsens Broder, Frisenberg Nielsens Doktordisputats — saa skulde dette idetmindste ikke ské denne Gang.

Sibberns to første Bøger kan anbefales som en sund og opdragende Ungdomslæsning. Den Livsanskuelse, de forkynder, Humanitetens Evangelium, er udfoldet paa en Maade, der vækker til Selvtænken. De er helt igennem populære, lidt brede ved Eksemplernes Mangfoldighed, men ligefuldt underholdende, og de er klare uden nogensinde at forfalde til den fornærmende Klarhed. De tiltaler især som Udtryk for den blide og beherskede Personlighed, der kommer til Orde igennem dem. De kan være lidt vidtløftige, men de er aldrig kedsomme. Bruger Sibbern et Billede — og han bruger mange — saa er det ikke et af dem, der ligger paa Vejen og som Enhver har set hundrede Gange anvendt, men et ubetinget nyt. Hvor han f. Eks. taler om det aandeligt Onde, hvis Fordærvelighed er indlysende, imødegaar han deres Mening, som lægger det Fordærvelige og Afskrækkende ind i det Ondes Oprindelse, i Stedet for at forstaa det som Noget, der blot paa uret Maade griber ind i Tingenes Gang. Og han oplyser Unødvendigheden af Troen paa en Satan med dette Billede: Stryknin, som er en meget stærk Gift, fordærvelig for den menneskelige Organisme, bestaar ikke desmindre af Ilt, Kulstof, Kvælstof og Brint, de samme Stoffer, der udgør Hovedbestanddelene af vore Næringsmidler.

I Bogen om Naturformaalet tilstræber Sibbern med ikke ringe Skarpsindighed en Paavisning af, at Overbevisningen om det indre Naturformaals Eksistens nødvendigvis maa lede til Udslettelse af Modsætningen mellem dette og det saakaldte ydre. Desværre har Darwins Grundtanke skønt tre Aar tidligere udtalt i England, været Forfatteren ubekendt, da han skrev sin Bog, saa dens Kunstudtryk nu er noget forældede.

I Aarene 1866—67 foretog Gabriel Sibbern sin vistnok eneste Udenlandsrejse. Han havde længe forberedt sig til den og nød den med sit *Alsind* (ɔ: sin alsidige Interesse og Modtagelighed) i højeste Grad. Han opholdt sig længe i Paris, der var ham en

uudtømmelig Kilde til Belæring, og hørte Forelæsningerne i Sorbonne og Collège de France med en Iver, som var han en ganske ung Student. Hjemkommen holdt han en Række Forelæsninger over den nyere franske Filosofi.

Gabriel Sibbern har dog rimeligvis virket stærkere og dybere ved personlig Omgang, end ved sine faa Skrifter. De som med aabent Sind har omgaaedes ham, har modtaget paa en Gang et frigørende og et berigende Indtryk. Han er en Mand uden Fordomme og dog en Mand uden nogetsomhelst stridbart Hang, meget utilbøjelig til Trætte, haardnakket selvstændig og vækkende andre til Selvstændighed. De, han har paavirket, vil i Dag mindes ham med Tak.

HARALD HØFFDING

Den nyere Filosofis Historie

I

(1894)

Værket er beregnet paa omtrent 16 Hefter. Kun en Ottendedel foreligger endnu. Selv en indsigtsfuld Læser vilde da have vanskeligt ved at indlade sig paa en Bedømmelse deraf. Kun om en Henleden af det store Læsepublikums Opmærksomhed paa Skriftet kan der være Tale.

Man maa ønske Bogen den store Udbredelse, hvorpaa den efter sit Anlæg og sin hele Holdning, sin Forening af Letfattelighed med overlegent Herredømme over Stoffet har Krav.

For første Gang er i vor Literatur et stort Tidsrum af den menneskelige Tankes Udvikling behandlet saaledes, at en flersidig Videbegærlighed tilfredsstilles derved.

Filosofiens Historie har jo hidtil kun saare sparsomt været behandlet paa Dansk. Naar Skrifter om en enkelt Tænker undtages, findes vist neppe mere end Poul Møllers Kollegiehefter

om den græske Filosofi (der, som de foreligger, ingenlunde er den udmærkede Forfatter værdige og vel heller ikke gør Fordring paa andet end paa at være rene Skoleforelæsninger) og dernæst H. Bröchners to Værker om Filosofiens Udviklingsgang, af hvilke det ene er mere fremstillende, medens det andet helt gaar op i Tænkning. Bröchner er da Høffdings nærmeste Forgænger. Men de Ejendommeligheder, som gør dennes Bøger ret tunge at læse for Andre end Folk af Faget, det Virkelighedsfjerne, Legemløse i Fremstillingen som i Sproget, findes ikke hos Høffding, og han lægger her Egenskaber for Dagen, som Bröchner ikke kunde naa og for sent kom til at paaskønne.

Bröchner var en filosofisk Kritiker af høj Rang, men ikke nogen Fortæller. Han anatomerede enhver Filosofi, skeletterede den sikkert og renligt og paaviste saa Manglerne ved dens Skelet. Men han forstod ikke at anskueliggøre, hvorfor og hvorledes denne Filosofi havde levet og blomstret. Han fremstillede ikke et System i dets Tilbliven og Vækst, viste aldrig, hvorledes det formede sig i Tænkerens Sind under hans Erfaringer og Kampe, men greb det som færdigt. Han gav endda ikke noget *Billede* af Tankebygningen, men han tegnede med uforlignelig Sikkerhed dens arkitektoniske Grundrids, paaviste dettes Mangler, godtgjorde, at den Grund, hvorpaa Bygningen var opført, ikke var solid, at Bygningen slog Revner og stod for Fald, og gik saa til den næste. Udenfor Systemet interesserede Filosofen ham ikke; han hyldede Sætningen: «En Tænkers Liv er hans Tanker» og gav intet andet Levnedsløb end det, der kunde rummes i nogle Linjer. Allermindst indlod Bröchner sig paa at tage Begrebet Filosofi i videre Forstand, saa andre end de egenlig systematiske Filosofer kom ind derunder. Han gav ingenlunde Mænd som Montaigne, Machiavelli, Kopernikus, Voltaire, Rousseau nogen Plads i Filosofiens Historie.

Høffding tager Begrebet mindre snevert, giver ogsaa andre end Fag-Filosoferne Husrum og giver altid Fremstillingen af Tankerne en Baggrund ved Skildring af de almindelige historiske og kulturelle Forhold, et Grundlag ved Meddelelsen af ikke for knappe biografiske Data.

Saaledes kommer han til at give store Kulturbilleder og Tidsbilleder, medens han fører Læseren ind i Tænkernes Værksted.

Og hans Sprog er ikke som Bröchners abstrakt og stivt, men et klart og levende Dansk, der formaar at udtrykke selv

vanskelige og fjerne Tanker, undfangne i fremmede Sprog, uden at Modersmaalet i hans Mund nogensinde klinger oversat. At Høffding ikke derfor inderst inde føler sig i nogen Modsætning til Bröchner, viser Værkets Tilegnelse «Mindet om min Lærer og Ven, Professor Hans Bröchner, helliges dette Skrift».

Mønstre paa Høffdings Evne til Redegørelse for uensartede Personligheders Livsførelse og Tanker er Skildringerne af Videnskabsmanden Nikolaus Kopernikus og den sværmende Tænker Giordano Bruno. De staar levende for os med deres menneskelige Fortrin og Begrænsning som med deres aandelige Storhed og deres Fordomme.

Undertiden er der en lille Skødesløshed i det Sproglige. Det lyder ikke godt at sige: «der, som disse nu en Gang vare, vare meget begrænsede». Man bør ikke heller som Tyskerne kalde det i Nantes givne Tolerance-Tilsagn *det nantiske Edikt.* — Dog man skammer sig næsten ved at fremføre sproglige Smaabemærkninger som disse.

II

(1895)

Man maa ønske Prof. Høffding til Lykke med det Kæmpearbejde, han har bragt til Ende. Blot det at tilegne sig og gennemforske et Stof som det, han her har behersket, kunde tage al en mindre arbejdsfør Mands frie Timer, og han vilde endda mangle Mod til den vanskeligste Gerning, Skildringen og Fremstillingen. Uden en i Ordets sande Mening filosofisk Inddelen og Benytten af sin Tid, havde denne Bogs Forfatter ikke været i Stand til paa én Gang at passe sine Embedsforretninger og samtidigt skrive og udgive et saa dybtgaaende og saa omfattende Værk.

Læseren kan ikke let gøre sig for store Forestillinger om den Lærdom, hvorpaa her er bygget, og den samvittighedsfulde Omhu, hvormed der paa ethvert Punkt er taget Hensyn til de nyeste og bedste Særforskninger i alle de behandlede Æmner. Som *vejledende* Skrift er dette Værk et af de ypperste i sin Art. Med en Sikkerhed og Klarhed, der aldrig svigter, er her for Læserens Øjne fremlagt som et Atlas over de Tankestrømme,

der fra det 15de Aarhundrede af til det 19des Udgang er Udtryk for Europas højeste aandelige Kultur.

Paa talrige Punkter havde Forfatteren tidligere, af ham selv udarbejdede Særskrifter eller ogsaa Oversigter af sine egne at ty til. Han har forud skrevet om Montaigne og Spinoza, om Kant og Sibbern og Kierkegaard, han har oversat Spencer og har udgivet Enkeltfremstillinger af den hele nyere tyske og hele nyere engelske Filosofi. Han har da her undertiden kunnet nøjes med at sammentrænge eller fatteliggøre eller videre udføre og forbedrende gennemrette tidligere udtalte Tanker og tidligere givne Skildringer. Tidt har Fremstillingen (som den af Feuerbach) vundet overordenligt. Men Høffding synes lige hjemme overalt, i den italienske og franske som i den tyske og engelske Filosofi. Han har Kritikerens alsidige Sympati og lader enhver Tankeretning og enhver Tænker vederfares Retfærdighed.

En Anmelder, der neppe af Selvstudium kender Halvdelen af de i dette Værk skildrede og bedømte Arbejder, er ude af Stand til at give noget, der kan kaldes virkelig Kritik af Værket. Han kan kun med nogle Ord henlede Læseverdenes Opmærksomhed paa, at det nu er sluttet, og maa overlade Fagmændene den indgaaende Værdsættelse.

Bogen er en Filosofiens Historie, ikke en Filosofernes Psykologi. Med sit overskuende Blik har Høffding sin Styrke i Evnen til ved enhver ny opdukkende Retning at udskille det Nye, den bringer, enten det nye Problem eller den nye Maade, hvorpaa Problemet stilles, eller den nye Besvarelse. Han udfolder en Skoles og en Tænkers aandelige Indhold med en sand Glæde over alt Værdifuldt og en sand Angst for at gøre Uret. Og ikke blot Tænkerens *Aands-Indhold*, men hans *Karakter* faar han frem. Hvad det ikke i samme Grad lykkes ham at give, fordi det interesserer ham mindre, det er, hvad man kunde kalde Tænkerens *Fysiognomi.* Man ærgrer sig lidt over, at saa faa Sider er helligede Leonardo, fordi vi narres for Mandens gaadefulde Sfinks-Aasyn. Høffding kunde have malt ham; han nøjes med at give hans Signalement.

Det lader sig ogsaa udtrykke saaledes, at Forfatteren har Tænkerens Glæde over Sandhederne; medens det skorter ham noget paa Historikerens Glæde ved Særhederne. Jakob Böhme, der er saa fængslende, bliver hos Høffding kun sund og rationel.

Det laa i Sagens Natur, at en Filosofiens Historie maatte forfølge og samle Videnskabens Erobringer og interessere sig mindre for Tænkernes Vildfarelser og Drømmerier. Men den, der især er literært interesseret, havde gerne set Forfatteren fordybe sig i de forskelligartede Filosof-Natureller, i hvilke Tankeblomsterne har havt deres Rod.

Man føler ikke ret den Blanding af Drømmer og Digter, af Seer og Konstruktør, af Matematiker og Bogholder, af en Besat og en Synsk, af en Naturforsker og en Forkynder, som Filosofen i Reglen er. Hos Høffding lægges al Vægten paa Fornuftindholdet. Os Lægmænd morer det at iagttage, hvor mærkværdigt forskellige Naturer, Filosofien har taget i sin Tjeneste under sin Udviklingsgang: lidenskabelige og lidenskabsløse Helgene som Pascal og Spinoza, Hofmænd og Verdensmænd som Leibniz og Voltaire, Profeter som Hamann og Rousseau. Det kan synes tilfældigt og er dog saare lidet tilfældigt, at saavel den romantiske som den positivistiske Filosofis mest typiske Tænker, Schelling saavel som Comte, paa det rationelle Stokværk i deres Lærebygning opfører endnu et andet, som er rent irrationelt; paa Filosofien bygger hver sin hemmelighedsfulde Religion.

Høffding nødes selvfølgelig til at lægge Vægten paa Tankestrømmens Fortsættelse og Tankesammenhængen igennem Tiderne, derfor ogsaa til at fremhæve den Side hos Genierne, fra hvilken de ikke tager sig ud som Sværmere og Digtere, som Gaader og som Gale; han kunde jo ikke handle anderledes, da det var Filosofiens Historie, han skrev; men han kunde maaske have faaet noget mere af Aasynenes Forskellighed med. Det er den, som for Verdensbørn gør Filosofiens Historie til et saa underholdende Billedgalleri.

Forfatterens højst priselige Upartiskhed medfører naturligvis ikke lige stor Velvilje for alle Aandstyper. Han vurderer det Syn, som den dybe Følelse giver, betydeligt højere end Forstandens og Viddets Livsbetragtning.

Hvis man f. Eks. agter paa Vurderingen af Rousseau i Sammenligning med Vurderingen af Voltaire, fornemmer man, hvor Forfatterens Hjerte er. Høffdings fremherskende Sans for det Rationelle i Personlighederne har ikke til Følge nogen Forkærlighed for de abstrakt forstandige Personligheder. Manglerne hos Voltaire støder ham stærkt, om han end lader hans Retssans vederfares Retfærdighed; Manglerne hos Rousseau træder derimod

ganske i Skygge for hans Fortrin; Høffding forklarer og undskylder dem i højere Grad end Voltaires.

Det var meget ønskeligt, om denne gode og store Bog fandt talrige Læsere blandt den studerende Ungdom. Det er jo noget, der stadig maa opvække Forundring, denne rene Blankhed i filosofisk Kundskab hos den lærde Stand, der dog Menneskealder efter Menneskealder har begyndt sin Universitetsbane med at underkaste sig en Eksamen i Filosofi. Dukker et nyt Særsyn i Filosofien op, indtræffer altid et af to: Enten afvises det uprøvet med Ligegyldighed, eller det lovprises, som havde der aldrig været tænkt i Verden før. Det var i sin Tid f. Eks. ikke ganske let at gøre Nietzsches Navn bekendt. Men Ingen, der har blot noget Begreb om Filosofiens Historie, har vel i de senere Aar kunnet høre den Musik, Nietzsche's Basunstødere i Norge og Sverig har istemt til hans Forherligelse, uden at væmmes. Man fik fuldstændig Sikkerhed for, at de Herrer overhovedet aldrig havde læst et eneste Bind Filosofi af nogen anden Tænker, før de nu her stødte paa den efter deres Mening fra sig selv nedstammende Opdager af den evige, i Aartusinder aldrig anede Sandhed. Læsningen af ėn god Filosofiens Historie som denne vanskeliggør den ganske kritikløse Deklameren.

En velgørende Humanitet og et roligt Frisind taler ud af dette Værk, der er baaret af saa stor en Lærdom og udført med saa udadlelig Skarpsindighed.

GUNNAR HEIBERG

I

Kong Midas

(1890)

Efter Bestemmelsen skal iaften *Kong Midas* spilles for første Gang. Denne Opførelse er en Begivenhed i den unge norske Forfatters Liv, og den er lige ved at være en Begivenhed i det

kongelige Teaters Historie i de sidste Aar. Ti det er saare længe siden, at det kongelige Teater har opført et nyt Skuespil, der havde noget med moderne Literatur og moderne Aandsliv at gøre. Endelig engang en Opførelse, som man har kunstneriske Grunde til at imødese med Spænding og Interesse. Stykket er godt, er betydeligt, og der er, efter hvad vi har bragt i Erfaring, al Grund til at tro, at det vil blive fortræffeligt spillet.

Den unge Forfatter har meget imod sig, hans Skuespil handler om norske Forhold og Personer og var beregnet paa Norge; der er gjort ham en skrigende, hvinende Uret ved at man har forkastet hans Stykke paa Kristiania Teater. Men paa den anden Side er dette Skuespil saa almenmenneskeligt og Karaktererne saa skarpt iagttagne, Figurerne saa fint formede, det Hele baaret af saa meget Lune og saa megen Harme, at man tør haabe et Sceneheld, saa fuldstændigt, at det vil runge op til Norge og kime for Ørene af dem, der smaaligt og frygtagtigt har holdt Forfatteren borte fra det Sted, hvor hans Ord vilde finde det stærkeste Ekko.

Stykkets Hovedperson er en vis Johannes Ramseth, en af de herskesyge Friheds- og Sandhedsmænd, vi hertillands kendte godt i salig *Fædrelandets* Dage, og som i Norge i vore Dage i større eller mindre Krese i forskellige Idealers Navn udøver et ret utaaleligt Tyranni over deres Omgivelser, ja ikke føler sig tilpas uden dèr, hvor de er Hovedpersoner, Midtpunkter og anerkendte Profeter.

Det er især denne Ramseths Karakter, som er tegnet med Finhed og Kraft i Stykket. Han er Sædeligheds- og Sandheds-Apostel, en energisk, larmende, stærk, gammel Fyr, saakaldt stor Mand, af den Art som man kun har dem i Norge — for hvem de selskabelige Former og Hensyn ikke eksisterer, fordi han i sin guddommelige Grovhed som Lægprædikant og Moralmissionær staar over Alt, kan blotte og fjerne hvem han vil, træde ned, hvor han vil. Til en Selvgodhed som hans paa hans gamle Dage findes ikke Magen. Men han er hverken hykkelsk eller ond, kun umulig. Han er som den store Hvidbjørn, der i *Hærmændene* vogter Hjørdis's Bur og hvem hun opfordrer Gunnar til at fælde, et Udyr med tyve Mænds Styrke, men som Naturmagt aldeles ikke ildesindet, kun brutal og ansvarsløs.

Ramseth har Næsen i alle andre Menneskers private Livsforhold, dømmende, fordømmende, vejledende, opfordrende Al-

verden til at «bekende». Han er Undersøgelsesdommeren og Kraftmanden, der i ethvert Forhold bringer Sandhed for Lyset. Der befinder sig i hans Nærhed en indtagende og meget ejendommelig ung Enke, som en øm Interesse knytter ham til. Han er uden at tilstaa sig det skinsyg paa de yngre Mænd, hun synes at vise Velvilje, ja endog paa hendes for to Aar siden afdøde Mand, hvis Minde hun dyrker. Han har bragt noget i Erfaring om denne Mands Forhold til en Pige, som kan bringe denne Dyrkelse til at ophøre, og uden Blik for, hvor megen Skade og Ulykke han staar i Begreb med at anstifte, optræder han som Anklager af den afdøde Mand. Hans Færd faar tragiske Følger.

Dog Stykkets Skelet betyder lidet, saa rankt det end er i Ryggen, og saa fast det end er bygget. Stykket faar fremfor Alt scenisk Liv ved et helt Galleri af morsomme, tildels meget komiske Personer. Og det Afgørende er, at dette Skuespil er skrevet af en sand Dramatiker, en Mand med en fremragende Skuespillers Øje og Øre, der former sine Repliker, som de falder i Livet, forud har hørt, hvordan de klinger, og hvordan de vil virke, og har skabt hver Karakter, dannet hver Situation og skrevet hver Replik med Scenen for Øje. Da han nu selv tilmed har havt Lejlighed til at lede Indstuderingen, tør man vente et ualmindeligt Resultat.

II

Balkonen

(1894)

Den vil ikke slippe Ens Tanker, denne mærkelige Skabning, *Balkonen*, før man har klaret sig selv, hvad det er, som gør, at den brænder sig saa dybt ind i Ens Erindring. At den har gjort Indtryk og Opsigt, det vidner fordelagtigt om det bedste danske Publikums høje kunstneriske Dannelsestrin; ti der var jo i Stykket et og andet, som nok kunde skræmme. Alligevel er dette lille Stykke neppe blevet vurderet, som det fortjener; man ser det allerede af, at det, skønt dets Pris er 85 Øre, endnu ikke er udsolgt.

Først og fremmest er her Stilens Storhed værdifuld, alt er udført i store, simple Linjer, dristigt, enkelt, og let at overskue.

Skikkelserne staar for En som i overnaturlig Størrelse, udløste af Hverdagslivets hundrede Forbindelser, blot stillede i Forhold til hverandre paa afgørende Vis. En stærk Fantasi har raadet ved deres Anlæg, og Fantasien har ikke svigtet under Udførelsen; hvad de siger, har bestandig Karakter, og Sproget har i dette Drama fra først til sidst et festligt, straalende Skær, saa et Sanseindtryk af noget Glansfuldt og Overdaadigt bliver tilbage, naar Læsningen er til Ende. Der er saa megen Fantasi i hver enkelt Replik. Antonio taler om sin Moder og Søster: «Nu har jeg gjort dem lykkelige. Nu sidder de stille med en Dukat i Haanden.» Han taler om at fastholde Nuet. «Hvad hjælper det mig, naar Folk engang skal sige: Jeg husker fra min Barndom, han kom i mine Forældres Hus! *Da* er det for sent. *Nu* er det.»

I slige dristige Billeder bevæger Ordlaget sig. Og uden Billeder er det ejendommeligt blot ved Ordenes Valg og Sætningernes Orden i Repliken. Julies anden Replik, der i korte, stærke Sætninger udtrykker Sorgen over at skilles og leve skilte, udmunder i Ordene: «Jeg elsker dig». Disse Hverdags-Ord faar ved deres Stilling som Slutningsudbrud en særegen Vægt, en Akkordklang, som de anderledes anbragte aldrig vilde opnaa.

Stykket drejer sig om Julie, Kvinden, det vil her sige Hundyret, Hun-Rovdyret i Menneskeskikkelse. Hun har da ikke blot de almindelige Hundyrs- og Rovdyrs-Egenskaber, men Evnerne til at ægge, fordre, drille, haane, lyve og elske, hele Hengivelsens Register igennem. Vi hører hende kurre i Elskov, trodse, haanle og ikke blot lyve, men nyde det og lege med sine Løgne. Hun er dumdristig og overmodig som selve Carmen. Hun er rent instinktiv, forsaavidt ikke at lide paa, men hun er ikke troløs af Overfladiskhed; kun svag, naar hun møder sin Overmand og Herre. Da hypnotiserer og vinder han hende, saa længe det varer. Hun hviler da en Tid lang ud i Lykke som det mættede Rovdyr, hun er.

Hun ser i Manden ikke Mennesket men Hannen. Hun vurderer ham i samme Grad, som han er Han. For Tanker har hun ingen Sans, for Planer til Menneskehedens Vel mangler hun ganske Organet. Men naar Abel gaar om og drøfter sine Ideer, kan hun glæde sig over, hvor «nydelig» han imens ser ud, og naar hun hører ham tale offenligt, er hendes Fornøjelse den, at Tilhørerforsamlingen finder ham smuk. Derimod bliver hans

Humanitet i hendes Øjne vammel, hans Lærdomme latterlige, hans Personlighed flov og ringeagtelig, saasnart hun møder og gribes af en Mand, der *vil* overalt, hvor Abel *føler*. For Lidenskaben er hendes Sans lige saa opladt, som den er sløv for Ideer. Ærgerrigheden som Form, Lysten og Evnen til at bøje andre Viljer under sin, gør et mægtigt Indtryk paa hende, saa upaavirkelig hun iøvrigt er af de politiske og sociale Planers Indhold. Og fra det Øjeblik af, da hun er tagen, er hun helt erobret og har hverken Samvittighed eller Medlidenhed eller Frygt eller Hensyn. Hun ender ved Stykkets Slutning med for tredje Gang at staa knyttet til en Mand, men dog ikke anderledes bunden til ham, end at hun alt ved den første humane Rørelse hos ham, den første Hensyntagen til andet end hende, har tilraabt ham sit: Gaa! Der aabnes da ligesom et Perspektiv til en hel Kongerække af nye Mænd, der én efter én stiger ind over Balkonen som hinanden afløsende Herrer over hendes Legeme og Sjæl.

I Højde med Julie, maaske endog over hende, staar den første mandlige Hovedperson Ressmann, Stykkets mest energisk gennemførte Figur, den ondskabsfulde Olding, der udlevet klamrer sig til Livet, cynisk indtil Vildskab, raa, fordi han véd sig modbydelig, bidende vittig, fordi Vittigheden er hans eneste Vaaben, rasende over sin Fornedrelse, hvæsende i trodsig Selvhævelse.

Den første Akt, hvori hans Skamløsheder blander sig med de Elskendes Kærlighedserklæringer, er helt igennem en Mesters Værk. De andre to er ikke ganske saa virkningsfulde, fordi de to andre Mænd langtfra er gennemførte med samme Energi som Ressmann.

Ressmann og Antonio ser vi hver paa et enkelt Tidspunkt. Abel derimod optræder paa to forskellige Tidspunkter af sit Liv, og han kan synes Læserne saa forskellig før og efter sit otteaarige Ægteskabs Periode, at Skikkelsen brister for dem. Heiberg har villet tegne én af de Personligheder, der som Mænd ganske har glemt deres eget Væsen som Ynglinge. De er hyppige nok, men da alle Stadier mellem Begyndelses- og Slutningspunktet er bortskaarne, behøver Læseren Eftertanke til at forstaa, hvad i saa stærk Forkortning er givet. Det er i ethvert Tilfælde en Mangel, at Intet i første Akt forbereder paa den Abel, vi møder i anden. Den følsomme og hensynsløse Elsker har her udviklet sig til Reformsjæl, til filantropisk Foredragsholder, der uafbrudt er sysselsat med at tjene og forbedre Men-

neskeslægten, og som, hvor inderligt han end er knyttet til sin Julie, i Elskovsdriften føler en Modstand mod sine Bestræbelser for at civilisere og yderligere civilisere, Han betragter nemlig, omtrent som Forfatterne af Tolstoj-Typen, Elskoven som uimodtagelig for Kultur og derfor som en fjendtlig Magt, der helt burde udryddes til Fordel for Hjerternes og Viljernes Renhed. At han er naaet til denne Opfattelse af Kærligheden, er ikke saa underligt, da den Kvinde, han har ved sin Side, Julie, med sin Hundyrsraahed og sin rent erotiske Oprindelighed maa være bleven ham Kvindelighedens Type. At han dernæst er bleven en Art Tilhænger af visse Lærdomme hos Tolstoj i dennes sidste Livsafsnit, er ogsaa forklarligt, da han har udviklet sig til en af de Kulturelskere, som nærer Uvilje mod alt, hvad der er Instinkt eller Drift. Heiberg har ikke holdt Skikkelsen i en ganske klar Belysning. Den veksler stadigt Farve. I Reglen synes Abel i de senere Akter det rene Fremskridtsfjols; i enkelte Repliker er han i Grunden kun ædelttænkende, hensynsfuld og fin. Men hvis Heiberg ikke helt vilde ofre Figuren, saa havde han ikke burdet lægge Abel den Slutningsreplik i Munden, med hvilken han ubønhørligt hjemfalder til Latterlighed. Overfor Visheden om sin ægteskabelige Ulykke udbryder han: «Hvad er denne Sorg mod, at jeg en Gang skal dø!» Den Trøst, han finder i denne Tanke, er alt for lidt heroisk til ikke at stemme Læser som Tilskuer til Munterhed. Det synes imidlertid ikke Forfatterens Mening, at der ligger noget som helst Komisk deri, og i saa Fald havde Abel vel hellere burdet træde af med nogle Ord om de glædelige Udsigter for Slægtens Fremskridt trods alle den Enkeltes Genvordigheder. Nu føler han i dette Punkt omtrent, som Ressmann vilde følt.

Abel er den eneste civiliserede blandt Stykkets Hovedpersoner. Den tredje Vilde er Antonio, Kraftmanden, Herskernaturen, den viljestærke, parlamentariske Fører. Han virker en Smule lejebiblioteksagtigt, naar ogsaa han stiger ind ad Balkonen, og som en Romanhelt atter og atter siger sit: «Jeg elsker Dem!», indtil han gaar over til at tale om Nydelsen ved at knække Viljer. Han er tegnet stærkt og sikkert med saare faa Linjer, og det, er et meget fint Træk, at han taber sit Herredømme over Julie i samme Øjeblik, som han er Menneske nok til at saares af hendes smagløse Brutalitet overfor Abel.

Der er en vis Modsigelse i hans Løfter og Tilbud til Julie.

Saa dødeligt forelsket er han i hende, at han tilbyder hende en Opgiven af Alt for hendes Skyld, tilbyder at slippe sin Førerstilling, sin Magt, rejse langt bort og leve alene med hende, «vaagne hver Morgen paa et nyt Sted». Men i samme Aandedræt taler han til hende om, at de skal komme tilbage og se deres Magt stige og deres Hænder blive stadigt stærkere. Man kan ikke paa én Gang udsætte sin Magt for en Kvindes Skyld (som Parnell i sin Tid gjorde det) og samtidigt love hende, at Ens Magt efter Forbindelsen med hende yderligere vil stige. Iøvrigt siger Antonio lutter gode, tildels meget ejendommelige Ting.

I Heibergs sidste Arbejde *Kunstnere* spildtes Virkningen paa Grund af altfor talrige og altfor løseligt sammenknyttede Enkeltheder, der iøvrigt røbede Forfatterens Talent. I *Balkonen* har han hævet sig højt op over hvad han i noget tidligere Arbejde havde naaet.

HANS JÆGER

(1886)

Fra Kristiania telegraferes den 22de September til Ritzaus Bureau: Højesteret har idag dømt Hans Jæger for hans Bog *Fra Kristiania-Bohêmen* til 60 Dages Arrest. I Henseende til Bogens Konfiskation og Sagsomkostningerne stadfæstedes Byretsdommen. Omkostningerne til Aktor ved Højesteret, 600 Kr., udredes af Statskassen.

Der er noget Vemodigt, noget vist Tragikomisk i, at denne Bog er bleven beslaglagt af Ministeriet Sverdrup og Forfatteren dømt under samme Ministerium, denne Bog, der paa ikke mindre end tre Steder forherligede Johan Sverdrup som den store Fri-hedsbringer, ja istemmede Hymner til ham, — denne Forfatter, der, skønt spotsk overlegen over alle andre norske Foreteelser, havde viet Sverdrup en Dyrkelse.

Vi kender endnu ikke Dommens Præmisser; men hvad enten de lyder paa Gudsbespottelse eller paa Krænkelse af Sædeligheden eller paa begge Dele, saa har ved denne Dom en højst uforstandigt anlagt Retssag faaet en meget uheldig og meget hensigtsstridig Afslutning. Man har ved at konfiskere en ærligt og alvorligt ment, energisk udført og, stedligt betragtet, betydelig Roman og ved at idømme dens Ophavsmand Fængselsstraf begaaet en Uret, der vil hævne sig, opirre de lyse Hoveder i Norge og fjerne mange Hjerter i den bedste Del af Ungdommen fra det med saa store Forventninger imødesete Ministerium, der uden Nødvendighed har anlagt Sagen. Man har fremdeles ved at godkende Undertrykkelsen af en Bog, der indeholder adskillige meget frie Skildringer, gjort en Mængde Mennesker nysgerrige efter at faa fat paa et af de Par Hundrede Eksemplarer, der er undgaaede Konfiskationen og af hvilke hvert allerede har havt Snese af Læsere, og man har saaledes hundredfold forøget den Udbredelse, Skriftet uden Retssagen vilde have opnaaet. Man har endelig gjort Bogens Forfatter, hvis hele Optræden og hvis Talents Natur snarere indgød en kølig Agtelse end egenlig Sympati, den Tjeneste at skaffe ham Deltagelse i vide Krese og gøre ham til en lille Magt i norsk Aandsliv.

Det vil hverken lykkes at faa ham stemplet som Forbryder eller at faa hans Bog udelukket af den norske Literatur, i hvilken den tvertimod fra dette Øjeblik af indtager en Plads, der er adskilligt større end den, som den efter sit indre Værd var berettiget til at fylde.

Fra Kristiania-Bohêmen er som Helhed, som Komposition, en ganske ukunstnerisk Bog. Det har Forfatteren vidst, men han har ikke kunnet, tildels ikke brudt sig om at gøre sine Sager bedre. Hans Kluntethed er i høj Grad trættende for Læseren. Bogen fortæller med ulidelige Gentagelser to forskelligt begavede og meget forskelligt anlagte unge Mænds Liv; da den udelukkende dvæler ved deres Oplevelser i kønslig Henseende, ligner den enes Hændelser imidlertid til Forveksling den andens; man kan tage en Begivenhed, den ene har oplevet, og lægge den ind i den andens Liv, uden at den skurrer; man kan tage den Skitse, Jarmann oplæser for sine Venner, og lade den være Herman Eeks Produkt uden at det vilde vække ringeste Anstød eller Forundring. Er allerede dette uheldigt, saa forøges Forvirringen i højeste Grad, naar den enes Levned stykkevis kiles

ind i den andens. I første Del indføres midt i Jarmanns Levned en særligt modbydelig Episode af Eeks, hans Samtaler med en ung Dame, Lily Brun, der alle drejer sig om hans galante Æventyr og Forsøg. Dette Indskud begrundes saa bagefter med den naive Vending: «Af disse Samtaler med Lily fik Jarmann stadig Referater, og de baade mored og interesserte ham», en Sætning, som forøvrigt ogsaa i psykologisk Henseende er betegnende, forsaavidt den belyser det Begreb om Diskretion, der er det herskende i den Verden, Forfatteren skildrer. Alle de optrædende Mandfolk tænker om deres erotiske Følelser og Æventyr som Hans Mortensen i *Aprilsnarrene*: Naar jeg ikke maa snakke om det til andre, hvad Fornøjelse er der saa ved det!

I anden Del er Forvirringen i Kompositionen endnu større, idet et omfangsrigt Parti af denne Del, Side 57—184, optages af et Manuskript, som Eek oplæser for Jarmann og som indeholder Eeks Forhistorie. Det er noget sent midt i anden Del at lære Forudsætningerne for den første at kende. Det lange Intermezzo kunde for Sammenhængens Skyld godt være borte og udgøre et Hele for sig selv.

Fra Kristiania-Bohêmen er videre en raa Bog, raa ikke ved sit Stof, men ved Behandlingsmaaden. Man kan ikke undskylde Forfatteren med den Vending, at Raaheden her er Livets egen Raahed, som slaar En uskrømtet imøde. Det er Tonen, i hvilken der fortælles, som er raa. Det, som styrter denne Bog ned fra den Højde i Literaturen, som den gerne vilde naa til, og til hvilket et og andet i Forfatterens Talent synes at bestemme den, det er det Præg af *Halvdannelse,* som er den paatrykt, og som fremtræder dels i den *For-Satan*-Stil, hvori den er holdt, dels i den skrigende Modsigelse mellem Forfatterens teoretiske Lede ved de kærlighedsløse, rent sanselige Kopulationer, han skildrer, og det saftige Behag, hvormed han atter og atter udmaler dem, dels endelig i den uforsvarlige Inddragen af navngivne private Personer midt i Fortællingen. Der er lagt Professor Skavlan en dum Latterlighed i Munden, som denne paastaar aldrig at have sagt. Der er udførligt skildret det Indtryk og de Ønsker, som navngivne smukke Skuespillerinders Ydre fremkalder hos Kadetten Jarmann osv. De Skranker, som ikke en tom Vedtægt, men sund Sans, nødvendig Takt eller sømmeligt Hensyn har draget for den literære Frembringelses Frihed i dens

Stilling til Privatlivet, har Hr. Jæger sat sig ud over. Han har søgt Kampprisen udenfor Skranken.

Disse Mangler har imidlertid ikke hindret, at hans Bog rimeligvis er den, som i de sidste fem Aar eller nøiere: siden *Gengangere* kom ud, har gjort det dybeste Indtryk paa Norges Ungdom. Det Ukunstneriske i Bogen støder faa; de færreste har Kunstsans. Det Halvdannede er der mange, som ikke føler; de fleste er halvdannede. Men den Grundfølelse, hvorfra her gaas ud, og den Grundtanke, som her er udtalt med vild Hensynsløshed og brutal Energi, har fundet Genklang hos mange og hos ikke faa af de mest intelligente, der længe har næret en lignende Overbevisning, men savnet Evne til at gøre den gældende og Mod til at være den bekendt. Det er den Tanke. som psykologisk begrundet begynder at skimtes og røre sig rundt om i skandinavisk Skønliteratur, i Sverig hos Strindberg og Geijerstam, i Norge hos Arne Garborg, i Danmark hos Henrik Pontoppidan, Følelsen af den Elendighed og Nedværdigelse, der for begge Køn er en Følge af de nu gældende Regler for Kønnenes Samkvem, Fornemmelsen af den Fattiggørelse af Individualiteterne, som finder Sted gennem det vedtagne System, og Overbevisningen om at en Ændring i Tænkemaaden paa dette Punkt langt fra at virke nedbrydende paa Slægtens Lykke vilde have gavnlige, styrkende Følger, tage Livet af Hykleri og al Slags hemmelig Last, tage Urenhedens og Skammens Mærke fra mangt et naturligt og skyldfrit Forhold, og forbeholde Skammens og Urenlighedens Stempel for det virkeligt Smudsige og Gemene, det eneste, som nu gaar fri for Misbilligelse, da det dels skjules og dels med Vilje overses, snart betragtes som ubetydeligt og snart som nødvendigt Onde.

Fra Kristiania-Bohêmen har endelig, ligegyldigt hvad man mener om Bogens Sigte og Lærdomme, en Styrke ved sine Skildringers Sandhed. Det nytter ikke at lukke Øjnene derfor: som Bogens Hovedpersoner tilbringer deres Ungdom, saaledes tilbringer et meget stort Antal af unge Mænd i Nordens større Byer og i Sverigs Universitetsstæder deres. Samstemmende literære og personlige Vidnesbyrd fra de forskellige Lande lærer En dette: der er blandt Middelklassens opvoksende og modnere Ungdom i disse Lande saare faa Personligheder, som staar i andet Forhold til et Væsen af Kvindekøn end det allerraaeste. Næsten Alt, hvad der findes af erotisk Drift eller Trang, gaar i de ild-

fulde Ungdomsaar op i Udsvævelser af forskellig Art. Det Spørgsmaal, om noget kan gøres derimod, er snart et brændende Spørgsmaal. Men hvad nytter det at stoppe Munden paa dem, der rejser det, ved Skældsord eller ved Konfiskationer! Des mere uhindret breder Usselheden sig.

Hans Jæger vil, og ikke med Urette, komme til at staa for den nordiske Ungdoms Bevidsthed som et Offer for al denne Unatur og alt det Hykleri, der vil dække over dens sørgelige Tilværelse; hans Anseelse vil ikke lide derunder.

At bringe hans Bog ud af Verden vil Domfældelsen lige saa lidt formaa. Romanen har sine store kunstneriske Mangler; men den har ogsaa i literær Henseende stærke Sider og den vil blive staaende i Literaturen ved sine Fortrin. Ingen Dom og ingen Konfiskation kan udslette en velskreven Side, naar denne er bleven læst af mange hundred Par Øjne. Og der er talrige velskrevne Sider i denne Bog. Jæger kan baade skildre Mennesker livagtigt, grangiveligt, med yderst friske Farver, og kan udfolde Sjælstilstande, sammensatte Stemninger, med overordenlig Sandhed og stærk Effekt. Han kan male et Interiør med mange Personer i Samtale, saa man ser Optrinnet for sig og har hvert enkelt Ansigt for Øje, hører hver Stemme for sig. Han er et Stykke af en Poet som et Stykke af en Agitator. Der er i hans Roman et Sted, hvor det beskrives, hvorledes den ene af de to Venner hver Aften kommer under den andens Vindue, vækker hans Opmærksomhed ved et Sneboldkast paa Ruden og spørger op: *Har du oplevet noget?* Svaret lyder regelmæssigt: *Nej! End du?* hvorpaa et nyt *Nej* lyder nedefra. Der er i denne Scene sammentrængt den Stemning af Afmagt, Tomhed og Desperation over Tomhed og Afmagt, som ligger over den hele Bog.

Der er et andet Sted, hvor Eek efter lang Tids Fraværelse som Sømand kommer sejlende hjemad og i det Fjerne faar Norge i Sigte, undres over, at han, som tilforn kunde være saa længselsfuld efter Hjemmet, nu intetsomhelst føler ved Hjemkomsten, ikke mere føler, som havde han noget Hjem, og nu i Fantasien udmaler sig den Modtagelse, der venter de andre, mere nøjsomme og mindre udviklede af Skibets Besætning; paa dette Sted er med Styrke og ikke ringe kunstnerisk Evne sammentrængt den Stemning af Ensomhed, Forladthed og Fortvivlelse over en ved sygeligt Grubleri opstaaet Følesløshed, som er udbredt over Hovedpersonens hele Liv.

Der er endelig Skildringen af Jarmanns sidste Aften med Vennerne, efter at han har meddelt dem sit Selvmordsforsæt, deres Blanding af Vantro og Ærbødighed overfor ham, hans egen blandede Stemning af Munterhed og Vemod, Sorgløshed og Ømhed — det har Sandhedens fulde, stærke Præg.

Lad det længe nok være rigtigt, at Jægers Roman ingenlunde beviser, hvad den vil bevise, idet begge hans Hovedpersoner er altfor viljesløse og slappe Mennesker til under andre Samfundsforhold at kunne have gjort synderligt mere Gavn end de gør under disse; det udelukker ikke, at det Oppositionelle i Bogens Retning vil give den Interesse for én Gruppe af Læsere, de enkelte Stemningsbilleders Friskhed vinde den en helt anden Gruppe. Paa Læsere vil det da ikke komme til at mangle den. Romanens Undertrykkelse og Forfatterens Domfældelse har sørget derfor.

SIGBJØRN OBSTFELDER

(1896)

Korset

Sætningerne, korte, simple, næsten lutter Hovedsætninger, falder som tunge Draaber. De er tunge af Sjæl. De er lutter Sjæl. Sorgfulde, som de er, falder de som Taarer. Og som Draaber huler en Sten, saadan gør de ufejlbarligt i Længden et Indtryk selv paa den hærdede Læser.

Det er Optegnelser, den Skrivende i sin Ensomhed henvender til sig selv for at tilbagekalde sig og gøre sig Rede for et Livsafsnit, der har været hans Liv. Den af Obstfelder valgte Form — Dagbogsformen — er den bekvemmeste, nemmeste, mest kunstløse, som eksisterer. Og dog er der nedlagt megen Kunst i denne tilsyneladende Formløshed, som fortæller uden Hensyn til Tidsordenen, med Afbrydelser af Selvkritik, Selvbebrejdelser, Klager og Forsøg paá at vinde Klarhed over det

Skete; der er skjult megen Kunst i den tilsyneladende Skødesløshed, under hvilken et Slør efter det andet for Læsernes Øjne fjernes fra det Foregaaede, saa han tilsidst ser Sindsbevægelserne i to fine og lidenskabeligt bevægede Menneskesjæle tydeligt for sig og forstaar dem og føler med dem.

Det Ypperste og Ejendommeligste er dog den Vægt, som Obstfelder har formaaet at meddele hvert Udbrud, hvert ængstet Spørgsmaal, hvert lyst eller sorgfuldt Minde. Sligt er udtalt — og saa drøner der efter det som Ekko, der følger paa Ekko, langtrullende. Der hastes ikke fra Sætning til Sætning; der dvæles, der ties, der bies. Og det er endda ikke helt rigtigt at kalde Eftervirkningen for Ekko. Ti Udtalelsen og Spørgsmaalet er altid dæmpet. Det er Genlyden, Drønet, som virker forstærkende og bringer Sukket til at lyde som et Skrig, Lidenskabens Lallen til at klinge som et rigt artikuleret Følelsesudbrud.

En ganske oprindelig Menneskesjæl har i denne Bog fundet et originalt og modent Udtryk.

Man mindes maaske, hvorledes Sigbjørn Obstfelder begyndte. Med en lille Samling *Digte*, simple og sære, naive, indtil den Lallen, som nys berørtes, men i al deres Særhed og Synderlighed underligt urmenneskelige. Dette Urmenneskelige er det, som nu i hans Roman har faaet fyldig og gribende, almenfattelig Form.

De to smaa *Novelletter*, han udgav i Fjor, er at betragte som Forstudier til den lille Roman, med hvilken han nu vil komme til at gøre sin Lykke. De er højst yndefulde i deres Simpelhed. De er allerede gennemtrukne af den stilfærdige Ømhed, der betegner Obstfelder som Digter. Alt, hvad han har skrevet, er i Moll. Det synes først noget blødt og vegt, ligesom det altid er stille; ingen Digter i Nutiden virker saa stilfærdigt som han; men Styrken deri er den stærke Inderlighed.

Selve Fortællingen i *Korset* er saa simpel, at den kan gengives med et Par Ord. En ung Mand, der har truffet en ung Kvinde, til hvem han føler sig heftigt dragen, og hvis Genkærlighed han samtidigt vinder, ødelægger det smukke og lykkelige Forhold mellem dem ved tilbageskuende Skinsyge og en Mistænksomhed, der fører til krænkende Kulde. Hendes Fortid var ham fra først af ubekendt; lidt efter lidt afdækkes den for ham, han lider Kvaler ved at vide, hun har tilhørt en Anden

